

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2007 •

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• *Az évkönyv szerkesztőbizottsága* •

VALENTINY PÁL (elnök), MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KISS FERENC LÁSZLÓ (főszerkesztő), Pannon Egyetem

HALUSTYIK ANNA, Budapesti Corvinus Egyetem

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2007 •

Szerkesztette

VALENTINY PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ

MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest • 2008

A kiadvány a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központjának támogatásával készült.

GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL

VERSENYKULTÚRA KÖZPONT

Szerkesztette
VALENTIN PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. Áttekintés • MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN	
<i>Kiss Ferenc László</i> • Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába	11
<i>Csorba Gergely</i> • A fúziókontroll módszertanáról. Dominancia- vagy versenyhatásteszt?	96
<i>Valentiny Pál</i> • A szabályozó szervezetek működési hatékonysága	111
II. Betekintés • A VILLAMOSENERGIA-IPARI LIBERALIZÁCIÓ AKTUÁLIS KÉRDÉSEI	
<i>Kiss András</i> • A regionális árampiaci integráció hatása az erőművek piaci erőfőlnyére	139
<i>Vince Péter</i> • Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás. Versenyfelügyeleti döntések és az energiaszektor vállalati szerkezetének alakulása	156
<i>Paizs László</i> • Ösztönzési problémák a kiegyenlítő energia hazai piacon	179
<i>Szolnoki Pálma–Tóth András István</i> • Szolgáltatóváltás a magyar lakossági árampiacon 2008-ban	197
III. Körbetekintés • A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA	
<i>Valentiny Pál</i> • A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról	231
<i>Kiss Károly Miklós</i> • A postai szektor szabályozása	252
<i>Vince Péter</i> • Átalakuló szabályozás a villamosenergia-szolgáltatásban	303
<i>Koós Gábor</i> • Piacnyitás a vasúti szektorban	324
IV. Kitekintés • SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ Válogatott bibliográfia, 2006–2007 • Összeállította <i>Bálint Éva</i>	377
A SZERZŐKRŐL	395

ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete a verseny- és ágazati szabályozás kérdéskörével foglalkozó, rendszeresen megjelenő új kiadvány készítését határozta el. Terveink szerint a *Verseny és szabályozás* magyar és angol nyelvű kötetei évente egy-egy alkalommal nyomtatott és online formában egyaránt megjelenének. Az első lépéshez, a magyar változat elkészítéséhez szükséges támogatást a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja nyújtotta.

Célunk az új tudományos eredmények és a szakpolitika egymásra találásának elősegítése, a verseny- és ágazati szabályozási politika gazdasági elemzésekkel való alátámasztása. Azt reméljük, hogy kiadványunk iránt érdeklődni fognak a verseny- és ágazati szabályozó hatóságok, az államigazgatás, az ezzel a témával foglalkozó felsőoktatási intézmények, a bírói kar versenyjogi, szabályozási kérdésekben eljáró tagjai, a tanácsadó cégek, a fogyasztói szervezetek és az ágazati szabályozás, versenyhatósági eljárás által érintett vállalkozások.

Az egyetemeken az utóbbi években egyre több kurzus foglalkozik a verseny, a hálózatos ágazatok gazdaságtanával, a szabályozás jogi kérdéseivel. Az ezen a területen folyó kutatások száma is némileg gyarapodott, kisebb kutatóközpontok is alakultak. A kutatásokra azonban a szétforgácsoltság a jellemző, a jog és a közgazdaságtan lehetséges interdiszciplináris kapcsolódásai kihasználatlanul maradnak. A versenyjog, a versenypolitika, a piacelmélet, a szabályozás gazdaságtanának elméleti, de különösen empirikus eredményei, és ezek közzététele a hazai kutatási palettáról nagyrészt hiányzik. Ugyanakkor érzékelhető, hogy az államigazgatási, szabályozási feladatok megoldása során egyre nagyobb igény jelentkezik a közgazdasági megalapozottságú döntések iránt.

Kiadványunk szeretné összefogni e kutatásokat, és lehetőséget kíván nyújtani nyilvánosságuknak. Különösen fontosnak tartjuk azoknak a területeknek az elemzését, ahol fokozatos piacnyitás zajlik. Ezekben a szolgáltatási piacokon a liberalizáció részben már jelentősen előrehaladt (pénzügyi szolgáltatások, egyes közlekedési ágak, hírközlés), részben éppen csak megkezdődött (energia, posta, vasút). A piaci szereplők száma a vertikumok szétbomlása következtében gyors ütemben nő, az egyre összetettebbé váló, a versenyszabályozás elveihez közelítő ágazati szabályozások egyre több közgazdasági elemzést igényelnek. A szabályozók függetlenségének, elkötelezettségének, a szabályozás hatékonyságának problémaköre, a nemzeti és az uniós szintű szabályozás viszonyának változása jogi és közgazdasági elem-

zések sorát teszi szükségessé, amelyek sok tekintetben a közigazgatási reformhoz is kapcsolódnak.

A kiadvány elméleti és empirikus megközelítésű, a közpolitika formálásához is támpontokat nyújtó írásokat közöl. Szerkezete négyes tagolást követ. Az első részben (Áttekintés) a verseny- és ágazati szabályozás egyes alapkérdéseit tárgyaljuk átfogó (*review, survey*) jellegű írásokkal. A második rész (Betekintés) ad teret a legfrissebben vitatott témákban írott tanulmányoknak, évente változó tematikus csoportosítással. Ebben a kötetben a villamosenergia-ipari piacnyitás problémáit tárgyaljuk. A harmadik részben (Körbetekintés) a hazai és a nemzetközi piaci és szabályozási helyzet változásait követjük a hálózatos szolgáltatások területén. Ennek a résznek a hálózatos szolgáltatások azonos szempontú elemzése a célja – bemutatva a liberalizáció elért szintjét, a kialakult verseny mértékét és a szabályozási helyzet változását. A most vizsgált ágazatok a villamosenergia-ipar, a posta és a vasút. A negyedik rész (Kitekintés) az eddig nagyon hiányzó és a további munkákhoz alapot adó – a hazai és a külföldi forrásokat feltáró – szakirodalmi tájékoztatót tartalmazza. Az idei kötet szakirodalmi bibliográfiájának a témakörök minél szélesebb körű bemutatása és a verseny és szabályozás témájával foglalkozó legfontosabb kutatóhelyek megismertetése a célja.

Kiss Ferenc László

Valentiny Pál

I. Áttekintés

MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN

• *Kiss Ferenc László* •

BEVEZETÉS A SZABÁLYOZÁS GAZDASÁGTANÁBA

A cikk a szabályozás gazdaságtanával mint a közszolgáltatási piacok szabályozásának alkalmazott közgazdaságtani elméletével három megközelítésben foglalkozik. Először felvázolja a gazdaságtan tárgyát alkotó piaci szabályozási tevékenységeket. Másodszer a 19. századig visszatekintve feltárja azokat a körülményeket és jelenségeket, amelyek elősegítették, illetve szükségessé tették az úgynevezett természetes monopólium szabályozását. A történelmi megközelítés fokozatosan vált át a szabályozás gazdaságtana fő témaköreinek tárgyalásába. Harmadszor a versenynek a közszolgáltatási piacok jelentős részén való megjelenése által inspirált új gazdaságtan elemzésére, valamint a ráépülő szabályozási gyakorlat egyes fontos problémáinak vizsgálatára kerül sor. A cikket a szabályozás gazdaságtana területén a következő évtizedben várható főbb fejleményekről és sajátosságokról szóló rövid előzetekintés zárja.

ELŐSZÓ

Az évente megjelenő Verseny és szabályozás című könyvsorozat első kötetéhez illő módon ez az írás bevezető jelleggel foglalkozik a szabályozás gazdaságtanával. Azokhoz a közgazdászokhoz és szabályozási tevékenységet végző szakemberekhez szól, akiknek már vannak elméleti ismereteik és/vagy gyakorlati tapasztalataik, és akik rendszerezni és mélyíteni kívánják tudásukat a szabályozás közgazdasági témáiban. Szándékaink szerint ez az írás olyan cikksorozat bevezetőjéül szolgál, amely a szabályozás legfontosabb közgazdasági problémáit nagy részletességgel és mélységben fogja taglalni, segítve ezáltal a magyarországi szabályozási gyakorlat további fejlődését.

Először körülhatároljuk a gazdaságtan tárgyát alkotó szabályozási tevékenységeket, számba vesszük azokat a gazdasági jelenségeket, amelyek kapcsán a szabályozási tevékenységek zajlanak, végül az ily módon meghatározott területen belül kijelöljük a szabályozás gazdaságtanának azokat a részterületeit és vetületeit, amelyekkel a további fejezetek foglalkoznak. Ezt követően végig történelmi megközelítésben tárgyaljuk a szabályozás gazdaságtanának fő témáit. A történelmi előzményeket 1934-ig taglaló fejezetet a monopolpiacok szabályozása elméletének felvázolása követi. Foglalkozunk a természetes monopólium fogalmával és szabályozásának szükségességével. Az 1960 után bekövetkezett főbb elméleti fejleményekről

ad számot a következő fejezet, amelyben szólunk a megtérülési ráta szabályozásáról, az Averch–Johnson-hatásról és következményeiről, a Ramsey-árazásról, a monopolhelyzetben lévő szolgáltatók hálózatainak összekapcsolásáról és végül a vertikális integráció szabályozási kérdéseiről. Ezután olyan további fejleményeket tárgyalunk, amelyek hosszú történelmi múltra nyúlnak vissza, s még a verseny bevezetését megelőzően váltak a szabályozás-gazdaságtan részeivé, de már a versennyel való foglalkozás és az arra való elméleti-módszertani felkészülés követelményeit és hatásait tükrözik. Ilyenek a koncesszió, az árverés, az externáliák és az ársapka (*price cap*). A következő fejezet a szabályozás most lezajlott, illetve még zajló forradalma során létrejött „új szabályozás” főbb elméleti alkotó elemeinek az áttekintése. Négy alfejezetében az olvasó olyan alapkérdésekről talál anyagot, mint a megbízó–ügynök-elmélet, a monopolista szűk keresztmetszetet jelentő, úgynevezett nélkülözhetetlen eszközeihez való hozzáférés és annak ára, valamint a már korábban bemutatott hálózati hatások és externáliák főbb hatásai. Ezután azokkal a – főként a gyakorlat által inspirált – témákkal foglalkozunk, amelyek újonnan, vagy radikálisan új formában és következményekkel merültek fel a versenynek a közszolgáltatási piacokra való bevezetését követően. Tárgyaljuk a deregulációt, az ösztönző szabályozást és viszonylag nagy terjedelemben foglalkozunk a piaci erő és az érintett piac meghatározásának gondjaival, valamint az összekapcsolásnak a verseny következtében létrejött problémáival. Végül az utolsó fejezet felvázolja a szabályozás gazdaságtana fejlődésének a közeljövőben várható főbb irányait és jellegzetességeit.

MI A SZABÁLYOZÁS-GAZDASÁGTAN?

A szabályozás-gazdaságtan alkalmazott közgazdaságtan. Az elnevezést Richard Posnernek köszönhetjük, aki 1974-ben elsőként írta le a kifejezést, eredete azonban visszanyúlik a 20. század elejéig, sőt még a 19. századba is. Keletkezéséhez egyfelől a közszolgáltatási piacok – különösen a távközlési, energiaipari és közlekedési szolgáltatások piacainak – fejlődése során felmerült gazdasági problémák és feladatok megoldására irányuló törekvés, másfelől a modern közgazdaságtan – 1870-es években kezdődő – kialakulása teremtette meg a feltételeket. Észak-Amerikában született meg és fejlődött közel egy évszázadon keresztül, mert az Egyesült Államokban és Kanadában a közszolgáltatók magánvállalkozások, pontosabban magánmonopóliumok voltak, amelyek társadalmi szempontból megfelelő működését az állam kívánta biztosítani és felügyelni.

Európában a szabályozás funkciója a távközlés első évszázadában nem létezett, mert a távközlési szolgáltatók – általában a postai szervezet részeként – állami monopóliumok voltak. Az állam a saját tulajdonában lévő közszolgáltatási monopóliumokat tipikusan államigazgatási módszerekkel, azaz minisztériumokon és hatóságokon keresztül, adminisztratív-bürokratikus eszközökkel irányította. Elő-

fordult olyan elrendezés is, amelyben maga a posta töltött be miniszteriális feladatokat. Azok a gazdasági természetű szabályozási feladatok, amelyek Észak-Amerikában korán és sürgősen jelentkeztek, nem alakultak ki, ezért 1980 előtt nem merült fel igény a szabályozás gazdaságtanának megteremtésére sem.

Az 1970-es években Európában megindult a posta szétválása a távközléstől, az 1980-as években pedig sor került az állami tulajdonban maradt távközlési szolgáltatók privatizációjára is. Ez hosszú folyamat volt. Az észak-amerikai szabályozási rendszer az 1980-as évek végétől kezdve a privatizálás következményeként gyorsan elterjedt az egész világon, így az Európai Unión belül is. Míg 1990-ben világszerte csak 12 önálló távközlési szabályozótestület létezett, jelenlegi számuk már jóval 100 felett van. Magyarországon a szabályozás iránti igény először 1992–1993-ban a Matáv privatizációja kapcsán merült fel. A cég iránt érdeklődő külföldi befektetők ugyanis egyöntetűen megkövetelték, hogy Magyarországon is létezzen a távközlésszabályozásnak egységes, megfelelő elvi és módszertani alapokon nyugvó, valamint a befektetők számára kiszámítható üzleti feltételeket biztosító rendszere.

A szabályozás gazdaságtana – nagy terjedelme és a tárgyhöz tartozó jelenségek igen széles köre következtében – meglehetősen nehezen körülírható diszciplína. Történetének elméleti szempontból legnagyobb fordulata 1971-ben következett be Stigler úttörő cikkének¹ és Posner alapvető jelentőségű kritikai megjegyzéseinek együttes megjelenésével a *Bell Journal* oldalain. Irodalma azonban azóta is szinte teljes egészében olyan könyvekből, cikkekből, tanulmányokból és más publikációkból tevődik össze, amelyek egy-egy részterülettel foglalkoznak, vagy valamilyen adott szempontból közelítik meg témájukat.² A teljesség és a rendszerezés együttes igényével írott, a diszciplína egészével formalizáltan foglalkozó összefoglaló mű nem létezik.³ A rendelkezésre álló kollektív tudásanyagunk ezért csak arra elegendő, hogy segítségével behatóan jellemezzük a szabályozás-gazdaságtan forrásait, tárgyát, főbb témaköreit és részterületeit.

Mint ezt a neve is jelzi, tárgya a szabályozás. Legnagyobbbrészt a különféle gazdasági természetű jelenségek szabályozásával és kis részben más, nem gazdasági

¹ Stigler [1971/1989] fő érdemét a ma használatos fogalmaink segítségével úgy lehet jellemezni, hogy integrálta a közgazdasági elemzést és a politológiát mint a politikai magatartás tudományát.

² Ezek közül az elmélet fejlődése szempontjából a legfontosabb Peltzman [1976] és Becker [1983] cikke.

³ Hiányának fő okai a szabályozás gazdasági témaköreinek nagyfokú komplexitásában és rendkívül nagy számában keresendők. Több nagy terjedelmű munka kínál átfogó és mély elméleti-módszertani ismereteket a szabályozás gazdaságtanának legfontosabb témaköreiről, illetve foglalkozik rendszerezett formában annak egy-egy területével vagy aspektusával. Példaként említhető Kahn [1970–1971], [1988] és Viscusi–Harrington–Vernon [2005]. Ezek sem fogják át azonban a szabályozás-gazdaságtan egészét. A diszciplína teljes lefedését még az olyan különlegesen nagy terjedelmű gyűjteményes könyvek sem képesek megoldani, mint például A szabályozás-gazdaságtan alapjai című, Ekelund által szerkesztett háromkötetes és összesen 1720 oldal terjedelmű kiadvány (Ekelund [1998]).

jelenségek szabályozásának a gazdasági hatásaival foglalkozik. Ez utóbbi részét területi korlátaink miatt figyelmen kívül hagyjuk. Az előbbit illetően először az szorul tisztázásra, hogy *a)* melyek a szabályozás célpontját – és ezért gazdaságtanunk tárgyát – jelentő gazdasági természetű jelenségek; *b)* melyek azok a szabályok és szabályozási tevékenységek, amelyekkel gazdaságtanunk foglalkozik.

Többszörös szűkítés eredményeként jutunk el a gazdasági természetű jelenségeknek ahhoz a köréhez, amely a szabályozás-gazdaságtan tárgya. Először is a *piacokra* korlátozzuk e kört, mert piacgazdaságban a gazdaság működésének szabályozása alapvetően a piacok szabályozása révén valósul meg,⁴ a szabályozás elsősorban és túlnyomórészt a piac szabályozását jelenti. Beszélünk tehát például a pénzügyi piacok, a távközlési szolgáltatási piacok, az energiapiacok stb. szabályairól, illetve szabályozásáról. Az, amit a szabályozás gazdaságtana a rövidség kedvéért egyszerűen szabályozásnak nevez, az *piacsabályozás*. Másodszor a piacokat három részre osztva megkülönböztetünk tökéletesen versenyző (hatékony), tökéletlenül versenyző és monopolpiacokat. A hatékonyan működő versenypiacok is szabályok szerint működnek, és szabályaik kialakítása és kezelése is szabályozási tevékenység. Ez a tevékenység tárgya a szabályozás-gazdaságtannak, azonban – ismét területi korlátainkra hivatkozva – itt most nem vizsgáljuk. Csak azoknak a piacoknak a szabályozására terjed ki figyelmünk, amelyek vagy nem versenypiacok, vagy pedig tökéletlenül versenyzők, ezért – ténylegesen vagy potenciálisan – kudarcot vallanak, azaz az optimálisnál rosszabb (szuboptimális) társadalmi jólétet generálnak. Az ilyen piacok a célpontjai a nem piaci eszközökkel történő állami beavatkozásoknak, mert „a piacgazdaságra épülő társadalom állama optimális társadalmi-gazdasági feltételeket próbál teremteni a piacok lehető leghatékonyabb és az egész társadalom szempontjából lehető leghasznosabb működése számára” (Kiss–Major–Valentiny [2000] 19. o.). A szabályozás célja a piaci kudarc⁵ megelőzése vagy orvoslása, vagyis azoknak a piacoknak a hatékonnyá tétele, amelyek szabályozás nélkül tökéletlenül működnének.⁶ A piacsabályozás irányulhat a piac kínálati vagy keresleti oldalára, most azonban főként a kínálati oldali szabályozás gazdaságtanáról lesz szó.

⁴ Hogy másfajta szabályozást is említsünk, nem piaci gazdaságokban kiterjedt szabályozási tevékenység révén valósul meg a gazdaság működésének központi tervezése. A központi tervezés is gazdasági szabályozás, vele azonban nem foglalkozunk.

⁵ Egyszerűen fogalmazva piaci kudarc (*market failure*) akkor létezik, amikor a piac az optimálisnál rosszabbul osztja el a társadalom rendelkezésére álló gazdasági erőforrásokat. A közgazdászok már több mint két évszázada tudatában vannak annak, hogy a piac működése az erőforrások allokációs mechanizmusa, továbbá azt is vallják, hogy vannak piacok, amelyek ezt a funkciójukat valamilyen módon hibásan látják el, a piaci kudarc fogalmát mégis egy filozófusnak, Henry Sidgwicknek köszönhetjük, aki 1885-ben formalizálta azt.

⁶ A gyakorlatban a szabályozásnak lehetnek torz céljai is, amelyekkel való foglalkozás ugyancsak a szabályozás gazdaságtanának feladatai közé tartozik, de amelyekkel itt nem áll módunkban foglalkozni. A Wikipedia például olyanokat is felsorol, mint „a jó kapcsolatokkal rendelkező cégek gazdagítása” vagy „a politikusok haszna” (http://en.wikipedia.org/wiki/Regulatory_economics).

Miután a szabályozás szabályalkotó és -alkalmazó tevékenység, tisztáznunk kell, hogy milyen fajta szabályok – és ezért szabályozások – léteznek, majd pedig a létező szabályok és szabályozások dzsungeléből ki kell választanunk azokat, amelyekkel a szabályozás gazdaságtana foglalkozik. Csak ezt követően láthatunk neki a szabályozás-gazdaságtan leírásának és elemzésének.

A piacok azonban igen sokféle szabály szerint működnek, és ezek közül sok nem tartozik a szabályozás-gazdaságtan tárgyköréhez. Érdemes ez utóbbiak közül néhányat illusztrációként megemlíteni. A piac kínálati oldalán léteznek a termelési folyamatra vonatkozó műszaki és irányítási típusú szabályok, amelyek közül egyesek például munkavédelmi jellegűek, mások az alkalmazott technológia különféle szempontjaira vonatkoznak. Vannak kereskedelmi szabályok, amelyek a piaci tranzakciók egyes körülményeit szabják meg. Ilyenek például a nyitva tartásra vagy a kereskedelmi létesítmények higiénijára vonatkozó előírások. Vannak fogyasztóvédelmi szabályok, amelyek közül egyesek a minőséggel, mások a fogyasztók informálásával, ismét mások a fogyasztói panaszok rendezésével foglalkoznak. Nem bonyolódunk a felsorolásukba, mert ezek a szabályok nem tartoznak a szabályozás-gazdaságtan tárgyköréhez, noha gyakran jelentősen érintik, befolyásolják azt.

Mint már említettük, a szabályozás gazdaságtana azokkal a szabályokkal és szabályozási tevékenységekkel foglalkozik, amelyek a piacok gazdaságilag hatékony működését hívatottak segíteni olyankor, amikor a szabályozatlan piac valamilyen módon hibásan – azaz társadalmi szempontból az optimálisnál rosszabbul – működik vagy működne. A szabályozás gazdaságtanának alaptémája körébe tehát a piaci kudarc (*market failure*) különféle esetei – pontosabban eme esetek orvoslásának vagy megelőzésének a módjai – tartoznak. A piaci kudarcot korrigáló szabályozásnak olyan eszközei vannak, mint például a piacra való belépés és a piacról való kilépés feltételeinek a kialakítása, a piaci szereplők esélyegyenlőségének megteremtése, a piaci erő kialakulásának megakadályozására tett intézkedések, valamint a piaci erővel rendelkező szolgáltatók árainak és profitjának a szabályozása.

Rövid kitérőként meg kell itt jegyeznünk, hogy nem minden piaci erő jelent társadalmilag káros, negatív jelenséget, és igényel szabályozói beavatkozást a piac működésébe. Hatékonyan működő versenypiacok esetében is létezik piaci erő, mégpedig olyan, amely társadalmilag messzemenően kívánatos. A pozitív piaci erő egyik fajtája az innovációval és a technológiai haladással kapcsolatos. Akkor keletkezik, ha valamely piaci kínáló az általa bevezetett technológiai változás következtében versenytársaihoz képest minőségi vagy költségelőnyhöz jut, amely lehetővé teszi számára terméke árának a piacon kialakult ártól való eltérítését és a normálisnál nagyobb számvetési profit elérését. Ha a technológiai információ terjedését káros korlátozások nem akadályozzák, akkor az innovációból fakadó gazdasági előny ideiglenes, mert az új technológiára vonatkozó információ lehetővé teszi, hogy e technológiát más piaci kínálók is bevezessék. A piac hatékony volta az innováció gyors elterjedéséhez vezet. A pozitív piaci erővel kapcsolatban a legfőbb szabályozási fel-

adat annak elkerülése, hogy a negatív piaci erő hatását semlegesítő szabályozás hátráltassa a pozitív piaci erő kialakulását és működését.

További bonyodalmat okoz az, hogy a szabályokat *szabályalkotók* hozzák létre, mert sokféle szabályalkotó létezik, és közöttük sokan vannak olyanok, akik vagy amelyek által alkotott szabályok nem tartoznak a szabályozás gazdaságtana tárgyához. Nézzük meg ezt közelebbről! Kik vagy mik alkotnak szabályokat? A legfontosabb generikus piaciszabály-alkotók a következők:

- technológiai követelmények és lehetőségek,⁷
- piaci szereplők, kínálók és keresők egyaránt,
- jogalkotók és -alkalmazók (parlament, kormány, miniszterek, bírák),
- versenyszabályozók (például versenyhivatal, kereskedelmi bizottság),
- ágazati szabályozók (pénzügyi, távközlési, közlekedési, energia stb.),
- piaci szervezetek, intézmények (például tőzsde, szolgáltatói és felhasználói szövetségek),
- nem piaci szervezetek és intézmények (például jogvédő egyesületek),
- erkölcsi normák, szokások, hagyományok.

Bárki vagy bármi is alkotta őket, mindazok a szabályok, amelyek képesek piaci kudarcot okozni vagy elősegíteni, vagy pedig piaci kudarcok megelőzését, enyhítését, illetve megszüntetését előidézni, *per definitionem* tárgyai a szabályozás gazdaságtanának. Van a szabályalkotóknak egy csoportja, amely elsősorban és túlnyomórészt az utóbbi fajta szabályokat alkotja, mert feladatának tekinti a piaci kudarcok megelőzését, enyhítését, illetve megszüntetését.⁸ Ebbe a csoportba soroljuk a jogalkotókat és -alkalmazókat, a versenyszabályozókat és az ágazati szabályozókat, és összefoglaló névvel *állami szabályozóknak*, tevékenységüket pedig *állami szabályozásnak* (*government regulation*) nevezzük. Jelentőségük és az általuk alkotott szabályok jellege miatt a szabályozás gazdaságtana legnagyobb részét róluk szól, vagyis kis túlzással nevezhetnénk az állami szabályozás gazdaságtanának is.

Az eddigieket összefoglalva, közgazdasági lényegét illetően a szabályozás gazdaságtana tárgyát alkotó szabályozás olyan – jelentős részben állami – tevékenység, amely társadalmi szempontból ténylegesen vagy potenciálisan szuboptimálisan működő piacok – azok kínálói, keresői, közvetítői, más szereplői és tranzakciós mechanizmusai – számára alkot és működtet a piaci kudarcot megelőző, enyhítő, illetve megszüntető hatású szabályokat, továbbá ellenőrzi az általa alkotott szabályok

⁷ Technológiai szabályalkotás megvalósulhat például szabványok, technológiai ajánlások, rendszerválasztás, hálózattervezés vagy szoftverválasztás révén, de specifikus problémák jelentős piaci hatású technológiai megoldásai is lehetnek szabályalkotók. Meg kell jegyeznünk, hogy napjainkban az informatika alkalmazása révén egyre intelligensebbé váló technológiák gyorsan növekvő mértékben válnak szabályalkotásra alkalmasakká, valamint egyre több piaci szabály forrásai.

⁸ Hibás vagy tudatosan kártékony szabályalkotás esetében pedig piaci kudarcot okoz, elmélyíti, fenntart.

működését, a piaci szereplők által történő betartását, valamint szankcionálja e szabályok megsértését, és intézkedéseket tartalmaz a megsértés által létrehozott nemkívánatos társadalmi-gazdasági állapotok enyhítésére és megszüntetésére. A szabályozás a tökéletlenül működő piacok működésébe történő külső – nem piaci, adminisztratív – eszközökkel történő beavatkozás.

Olyan piacok esetében, amelyeket magánvállalkozások látnak el, a szabályozás főként a szolgáltatóknak *mint üzleti vállalkozásoknak* a szabályozását jelenti.⁹ A tökéletlen piacoktól nem lehet elvárni azokat a társadalmi előnyöket (hatékonyság, költségsökkentés, innováció, alacsony árak, jó minőség stb.), amelyeket általában a gazdasági versennyel társítunk. Eme előnyök elérése érdekében be kell avatkozni. A szabályozó korlátozza a piaci kínálók tulajdonjogait annak érdekében, hogy elősegítse a társadalom számára kedvező gazdasági helyzetek létrejöttét. A szabályozás úgy jellemezhető, hogy az a hatékony versenypiac gazdasági jellemzőinek és következményeinek az *imitálására* törekszik a monopólium vagy a tökéletlen verseny körülményei között (lásd Kiss [1997]).

A szabályozás két nagy területet ölel fel. Elsődlegesnek nevezhető a piac kínálati és keresleti oldalának, valamint tranzakciós mechanizmusának a közvetlen szabályozása, másodlagosnak pedig az olyan társadalmi viszonyok szabályozása, amelyek kapcsolatban állnak a piac működésével. Tipikusan ilyenek az alapvető emberi jogok, például a szólásszabadság vagy az információhoz kapcsolódó jogok. Itt nem foglalkozunk olyan másodlagos szabályozási folyamatok gazdaságtanával, amelyek közvetlen tárgya nem maga a piac – még akkor sem, ha ezeknek jelentős piaci hatásai vannak. Nem foglalkozunk továbbá azokkal a szabályozásokkal sem, amelyeket speciális éghajlati, földrajzi vagy történelmi körülmények tesznek indokolttá.

A gazdaságban létező különféle szabályozott piacok közül itt csak a *szolgáltatási* piacokra, azokon belül is csak a következő három közszolgáltatási piac szabályozására hivatkozunk: 1. az infokommunikációs szolgáltatási piacok (különösen a távközlés), 2. az energiapiacok és 3. a közlekedési piacok. Nem foglalkozunk a pénzügyi piacok és bizonyos közszolgáltatási (például közegészségügyi, honvédelmi) piacok szabályozásával. A postai szolgáltatások piacait sem érintjük, ezekre csak néhány utalást teszünk.

A három közszolgáltatási piac közül legfőképpen az infokommunikációs piacokkal, azokon belül is a távközlési piacokkal foglalkozunk. Az infokommunikációs részpiacok közül viszonylag kevés figyelmet szentelünk a kábeltelevízió és az elektronikus média piacainak, az internet pedig legnagyobb részét eleve nem tartozik

⁹ Egyes állami tulajdonban lévő közszolgáltatók privatizációja sok helyütt – Magyarországon is – olyan vegyes (állami + magán) tulajdonú vállalatok evolúciója formájában zajlott le, amelyekben időben csökkent az állami tulajdon, és nőtt a magántulajdon aránya. Ezek szabályozása a magántulajdon bevonását követően a magántulajdonú üzleti vállalkozások szabályozásához hasonló, esetenként az államigazgatási módszerek bizonyos elemeivel kombinált formában.

a piacsabályozás körébe. Annak, hogy elsősorban az infokommunikációs piacokat helyezzük középpontba – területi kötöttségeinken túlmenően –, több oka is van. Az infokommunikáció az egymással szoros kínálat- és keresletoldali összefüggésben lévő szolgáltatások, a technológiai fejlődés példátlan gyorsasága és sokrétűsége, valamint a piac keresleti oldalának sajátosságai tekintetében a közszolgáltatási piacok legbonyolultabb esetét képviseli. Számos fontos jelenség kizárólag az infokommunikációs piacokon létezik. Más jelenségek viszont léteznek más piacokon is, de legtisztább, legvilágosabban illusztrálható formájukban az infokommunikációban jelentkeznek.¹⁰ Az is fontos, hogy a szabályozás-gazdaságtani elméleti eredmények túlnyomó része specifikusan a távközlési piacokkal kapcsolatban jött létre, és a távközlési irodalomban látott napvilágot. A szabályozás tekintetében a verseny bevezetése jelentette a legalapvetőbb, legforradalmibb változást, és ennek a változásnak az infokommunikáció volt az éllovasa. Mindeme körülmények tükrében nem meglepő, hogy amíg más szolgáltatási piacok szabályozása igen sokat köszönhet az infokommunikációs piacok szabályozásának, addig az utóbbiak az előbbieknél csak viszonylag kevés eredményét hasznosíthatták. Célszerűnek látszik ezért, hogy a szabályozás gazdaságtanának fő témáit főként az infokommunikáció példái segítségével illusztráljuk.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Amerikában a szövetségi kormányzat a függetlenségi háborútól kezdve erőteljesen szabadpiaci elveket vallott, és ellenezte az árak és a piaci belépés állami szabályozásának minden elképzelését. Álláspontja csak a polgárháború lezárását követő évtizedben kezdett árnyaltabbá válni, előbb a vasutak fejlődésének, majd pedig a századvég nagy összeolvadási hullámának hatására. A szabályozás gyakorlata a vasúti teherszállítási díjak szabályozásával kezdődött. Elméletről, gazdaságtanról azonban ekkor még embrionális formában sem beszélhetünk.

A szabályozás-gazdaságtan előtörténete az 1890-es években kezdődött, és a szövetségi szabályozó hatóságoknak az 1930-as évek közepén történt megalakításával ért véget. Erre a periódusra ágazati oldalról négy jelenség, illetve esemény gyakorolt meghatározó hatást:

1. az önkormányzati koncessziók,
2. a közgazdaságtan alkalmazása a bírósági gyakorlatban,
3. az általános versenyszabályozás (*antitrust*) létrejötte,
4. a Kingsbury-felajánlás.

¹⁰ Gondoljunk csak az infokommunikációs konvergencia különféle jelenségeire vagy az externáliák egyes eseteire a telefóniában!

Noha az észak-amerikai önkormányzati koncessziók (*municipal franchises*) kétségtelenül a modern állami piacszabályozási tevékenység kezdeteit jelölik, a szabályozás *gazdaságtanának* kialakulása szempontjából nincsen különösebb jelentőségük, ezért csak röviden említjük őket. Eredetük a 19. század elejéig nyúlik vissza. Leginkább a városi víz- és gázszolgáltatásban, valamint közlekedésben alakultak ki. A 19. század végén kiterjedtek a villamosenergia- és a távközlési, majd – több évtizeddel később – a kábeltelevíziós szolgáltatásokra is. Az Egyesült Államokban a 20. század első évtizedeiben több ezer önkormányzati koncessziós szerződés létezett. Történelmük során ezek a koncessziók háromféle utat jártak be. Egyes helyi szolgáltatási piacokon a verseny elterjedése következtében értelmetlenné váltak, vagy pedig az önkormányzati tulajdonú ingatlanok használatára (*public rights-of-way*) vonatkozó szerződésekké korlátozódtak. Más esetekben – például a víz- és szennyvízszolgáltatásban vagy a városi közlekedésben – sok koncesszió tartósan fennmaradt. A harmadik – és a szabályozás gyakorlatának fejlődése szempontjából legérdekesebb – esetben az önkormányzati koncessziók általi szabályozást felváltotta a tagállami szintű bizottsági (*commission*) formájú szabályozás. A helyi szintről a tagállami szintre váltás már a 19. században megkezdődött, de – különféle gazdasági és politikai hatások által felgyorsítva – tömegesen az 1907 és 1915 közötti időszakban történt. Különleges helyzet állt elő a második világháború után a kábeltelevíziós piacokon. Formailag megmaradtak ugyan a különféle helyi közösségi kommunikációs csatornákat is biztosító önkormányzati koncessziók, irányításukat azonban a tagállami közszolgáltatási bizottságok (*Public Utilities Commission, PUC*) vették át, aggregálták, és jelentős mértékben uniformizálták.

Tartalmukat illetően az önkormányzati koncessziós szerződések rendkívül változatosak voltak. A legegyszerűbbek – különösen a távközlésben – eleve csak az ingatlanhasználattal kapcsolatos jogokat és kötelességeket rögzítették, a legbonyolultabbak viszont a legapróbb részletekig előírták a szolgáltatások elérhetőségével, minőségével és áraival kapcsolatos követelményeket – az utóbbi kapcsán esetleg a szociális szempontú keresztfinanszírozásokat is. Miután a szerződések az esetek döntő többségében igen hosszú időre – 25, 30 vagy akár 50 évre – szóltak, a részletes előírások leggyakrabban a szerződéses periódus elejére vonatkoztak, a továbbiakra pedig csak általános kitételeket tartalmaztak, mint például azt, hogy az árak legyenek „ésszerűek”, vagy azt, hogy New Yorkban a gázlámpák mindig legalább olyan fényesen világítsanak, mint Londonban. A szerződéses feltételeknek a folyamatosan változó gazdasági körülményekhez való rugalmas és hatékony alkalmazkodása a legkülönbözőbb kezdeményezések dacára az esetek többségében megoldhatatlan feladat volt, és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az önkormányzati koncesszióktól a tagállami és – később – a szövetségi bizottságok vették át a közszolgáltatási piacok szabályozásának feladatát. A koncessziós szerződés alkalmatlannak bizonyult a szabályozási feladatok döntő többségének ellátására.

Az alkalmazott közgazdaságtan mint elméleti-módszertani alap iránti első kereslet *ad hoc* jelleggel a bíróságok részéről jelentkezett azokban az országokban, ahol a közszolgáltatók magánmonopóliumok voltak. A különféle közszolgáltatási árakat túlzottan magasnak tartó fogyasztók ugyanis helyenként és időnként beperelték szolgáltatójukat, és a bíróságtól az árak csökkentését kérték. Az ilyen pereket tárgyaló bíróságok árképző szerepkörben találták magukat. Közgazdasági és ágazati szakértelem hiányában ez a szerepkör számukra igen kényelmetlennek bizonyult. Miután a felperesek és alperesek egyaránt felvonultattak gazdasági szakértőként tanúkat, a bíróságnak is szüksége lett olyan független, a bíróság segítőiként működő közgazdászokra, akik képesek voltak elemezni és értékelni a peranyagot, tanácsokkal tudtak szolgálni, valamint a bírói ítéleteket közgazdasági szempontból meg tudták alapozni. Az idők során a közgazdasági elemzés egyre nagyobb helyet követelt magának, és ezáltal jelentős mértékben módosult a bírósági eljárások lefolyása. A perek során elemi formában felmerültek az árszabályozás egyes alapkérdései. Mi határozza meg, hogy valamely vitatott ár túlságosan magas, túlságosan alacsony, vagy pontosan helyes-e? Mitől „helyes”, illetve „helytelen” egy ár? Ha egy ár nem helyes, akkor hogyan lehet megmondani, hogy *mennyivel* tér el a helyes ártól? Mi a költségek szerepe az árképzésben? Mi a viszony a költségek és az árak között? Hogyan allokáljuk helyesen az inputonként keletkező költségeket az outputok között? Mi a kapcsolata az ár helyességének a szolgáltató profitjával? Az árváltozások miként hatnak a profit nagyságára? Mikor és miért túlságosan sok, túlságosan kevés vagy optimális a szolgáltató profitja?

A 19. és a 20. század fordulóján és azt követően a közgazdaságtannak ez az *ad hoc* jellegű bírósági alkalmazása szinte kizárólag a szolgáltatási árakkal és származékosan a szolgáltatók profitjával volt kapcsolatos. A „helyes” profit vizsgálata vezetett a szabályozás kialakulásához. Az árak „helyességének” vizsgálata önmagában nem jelentett gyökeresen új feladatot a bíróságok számára. Az igazságos ár (*justum pretium*) régóta jól ismert jogi fogalom. Új volt azonban egyfelől a peranyag magas fokú összetettsége és nagy mennyisége, másfelől pedig az, hogy az ár igazságosságának jogi kritériumait át kellett értelmezni, mert az árak bíróság általi módosítása monopoljáradékok újraelosztását valósította meg. Kiderült, hogy a társadalmilag felelősségteljes igazi feladat nem az volt, ami a bíróság előtt állt (vagyis a „helyes” ár felfedése), hanem a monopoljáradék megszüntetése. Optimális ítéleteket nem a felperes, hanem a társadalom egésze szempontjából kellett hozni, amit úgy is ki lehet fejezni, hogy az ítélethozónak *bíróságból szabályozóvá kellett válnia*.

A bírósági eljárás fennmaradt mint a szabályozói eljárás formai kerete, de új tartalmakkal töltődött meg; szabályai, menete és fogalomrendszere jelentősen módosultak. A módosult bírósági eljárásnak két fontos következménye volt. Egyfelől a szabályozói funkciókat hatékony eljárások keretében magas szakértelmi szinten ellátó bíróságok sok évtizeden keresztül meghatározó hatást fejtettek ki a közszol-

gáltatási – különösen a távközlési – piacok fejlődésére.¹¹ Másfelől – mint erre még a Fejlemények a verseny bevezetése előtt című fejezetben visszatérünk – az 1930-as évek közepén létrejött szabályozók több évtizeden keresztül a bíróságok eljárásrendjén alapuló, úgynevezett *kvázi jogi* eljárásokat alkalmaztak.

A szabályozói funkciókat ellátó bíróság eljárásrendjének történelmileg hosszú időn keresztül nagy hatása volt a szabályozók eljárásrendjére. Elmondható, hogy eljárásrendileg a szabályozó a bíróságból nőtt ki.

Ezen a ponton érdemes röviden visszatérni az előző fejezet témájához, mert a szabályozásnak a bírósági eljárásokhoz való viszonyát vizsgálva, újabb adalékkal szolgálhatunk a szabályozás és gazdaságtana fogalmi tisztázásához. Már említettük, hogy a piacok igen sokféle szabály szerint működnek, és e szabályok közül sok nem tárgya a szabályozás gazdaságtanának. A szabályozás tevékenységét mint a szabályalkotás egy specifikus területét mutattuk be. Felmerül a kérdés, hogy milyen viszony van a szabályozás és más szabályalkotó tevékenységek között. Mi a viszony a szabályozás és a bírósági eljárások között?

Azokban az országokban, ahol a közszolgáltatók állami monopóliumok voltak, a szolgáltatók egymás közötti, valamint a szolgáltatók és a fogyasztók közötti vitás ügyeket államigazgatási eljárások során kezelték. Észak-Amerikában, ahol a közszolgáltatók magánmonopóliumok voltak, a vitás ügyek kezelésének feladata a 20. századig a bíróságok feladata volt. A bírósági döntések által teremtett szabályalkotást az jellemzi, hogy nem a bíróság, hanem a felperes kezdeményezi, a bírósághoz benyújtott panaszt és kérelmet *egyedileg* vizsgálják, továbbá a hatályos jogszabályok alapján és segítségével döntenek, vagyis jogi döntéseket hoznak. A szabályozási eljárást ezzel szemben a gazdasági szereplők lehető legszélesebb köre – amely ideális esetben minden állampolgárra és érintett félre kiterjed – kezdeményezheti, az eljárás tárgyának kialakítása széles körű és sokoldalú információszerzési folyamat keretében valósul meg, a döntés alapjául szolgáló bizonyíték egyidejűleg egyedi és általános. Továbbá a hatályos jogszabályokon túlmenően a közgazdasági szakmai anyagok és a nem jogszabályi formájú, gazdasági természetű szabályozói döntések és állásfoglalások széles köre alapján és segítségével döntenek. Fontos különbség, hogy szabályozási eljárás olyan témákban és esetekben is folyhat, amelyekben a bíróság nem járhat el.¹²

¹¹ Olyan nagy horderejű ügyekben születtek bírói döntések, mint a három Computer Inquiry, a nagy antitröszt per: Southern Pacific (Sprint) *versus* AT&T, MCI *versus* AT&T, és különösen a DoJ [az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma] *versus* AT&T per eredményeként létrejött módosított végső ítélet (*Modified Final Judgment – MFJ*), amelynek értelmében Green bíró lett az AT&T divesztitúra felügyelője, és gyakorolta 1984 és 1996 között a struktúraváltás során felmerült szinte összes szabályozói funkciót.

¹² A bíróság és a szabályozó viszonyával kapcsolatos vita végigkíséri a szabályozás gazdaságtanának egész történelmét. Számos szerző (például Coase [1960/2004]) véleménye szerint a szabályozás gazdaságtana nem adott meggyőző választ arra a kérdésre, hogy a szabályozásnak tulajdonított és

Az általános versenyszabályozást formalizáló és jogszabályi formába öntő amerikai Sherman-törvény 1890-ben lépett hatályba, és sokféle módosítással és továbbfejlesztéssel mind a mai napig hatályban van. A szabályozás célja a versenypiacok hatékony működésének állami biztosítása és felügyelete volt. Középpontjában a versenypiacokra termelők és szolgáltatók közötti olyan kapcsolatok álltak, amelyek összejátszás (kollúzió), kartellek stb. révén alkalmasak arra, hogy gátolják e piacok hatékony működését, és ezáltal gazdasági-társadalmi károkat okozzanak. Megjelölésére ezért is terjedt el az *antitröszt* kifejezés. A sokféle közszolgáltatási piac közül a Sherman-törvény hosszú ideig szinte kizárólag a távközlési szolgáltatási piacokat érintette, ezeken viszont igen fontos szerepet töltött be. A távközlési piacok ugyanis Alexander Graham Bell szabadalma kizárólagosságának lejártát (1896) követően a sok „független” (nem Bell) telefonvállalat megjelenésével gyorsan növekvő mértékben váltak versenyzőivé, vagyis a Sherman-törvény hatálya alá kerültek. Sőt, nem egyszer a hatálya alá, hanem egyenesen annak középpontjába. Ugyanis a verseny kiterjedésével és a gyors fejlődéssel (a telefonvállalatok számának és méretének gyors növekedésével) párhuzamosan megindult a konszolidáció folyamata is, amelynek keretében a kisebb-nagyobb telefonvállalatok összeolvadtak, felvásárolták egymást, vagy csak összekapcsolták hálózataikat a szolgáltatás gyors földrajzi kiterjesztése érdekében. A konszolidáció során a szolgáltatók között kialakult kapcsolatok alkalmasak voltak az összejátszásra, kartellek stb. kialakítására. Gyorsan felismerték, hogy a konszolidáció gazdasági magánhaszna igen nagy, ezért szabályozás hiányában a verseny tökéletlen működéséből, különösen a versenyellenes magatartásból származó társadalmi kár (elvezített haszon) is nagy lehet.

Itt újabb kitérőt kell tennünk, hogy röviden megvilágítsuk az alapvető különbségeket az általános versenyszabályozás és az „ágazati” szabályozás között. A közszolgáltatási szféra egyes ágazataiban – például a távközlésben, a villamosenergia-iparban, a gáziparban, egyes közlekedési ágazatokban (például vasút, légi közlekedés), valamint a városi vízművek és szennyvízművek stb. esetében – a szabályozás-gazdaságtan tárgykörébe tartozó szabályozás kétrétegű. Egyik rétege kiterjed a közszolgáltatások valamennyi területére, és azt tartalmazza, ami ezeken a területeken közös. A másik rétege pedig ágazatspecifikus, és szorosan kapcsolódik az adott ágazat gazdaságtanához. Az utóbbihoz való viszonyát úgy lehetne egyszerűen jellemezni, hogy az ágazati gazdaságtan megmutatja, mi az, amit szabályoznak, a szabályozás gazdaságtana pedig azzal foglalkozik, hogy miért és hogyan szabályozzák. Az ágazati gazdaságtan alkalmazott gazdaságtan, amelynek elméleti alapjait a makroökonómia

.....
 a szabályozók által majd egy évszázada a valóságban is ellátott funkciókat miért nem tudnák a bíróságok a szabályozókkal azonos vagy azoknál magasabb fokú hatékonysággal ellátni. Mások (például *Shavell* [1984] és *Posner* [1992]) a szabályozónak számos olyan tulajdonságát emelik ki, amely a bíróságoknál alkalmasabbá teszi őket szabályozási feladataik ellátására. Az érvek a szabályozási költségek fedezésének módjától az elmarasztalt felek kártérítési kötelezettségének korlátain keresztül olyan területekre is kiterjednek, mint a befolyásolhatóság és a megvesztegethetőség vizsgálata.

és a mikroökonómia tartalmazza. A szabályozás gazdaságtana is alkalmazott gazdaságtan, mégpedig kettős értelemben. Egyrészt közvetlenül merít a makro- és mikroökonómiából, másrészt közvetve, az ágazati gazdaságtanok közvetítésével.

Monopolpiacok szabályozása esetén, ha nem is mindig élesen és egyértelműen, de a versenyszabályozás és az ágazati szabályozás tárgya elválik egymástól. A versenyszabályozás a versenypiacokkal foglalkozik, és célja eme piacok hatékony működésének biztosítása. Az ágazati szabályozás ezzel szemben a monopolpiacokra irányul, és célja annak elérése, hogy ezeken a piacokon a verseny hiányában is a társadalomra nézve optimális állapotokat érjen el. A különbség éles, amikor a monopolpiacok és a versenypiacok világosan megkülönböztethetők, de elmosódik azáltal, hogy a kétféle piac kölcsönösen átmehetnek egymásba, vagyis a monopolpiacokon megjelenhet a verseny, illetve a versenypiacok monopolizálhatók. Emiatt ugyanis a versenyszabályozónak foglalkoznia kell a monopolpiacokkal, a monopoljellegű ágazati piacok szabályozójának pedig a versenypiacokkal.

A monopolizált közszolgáltatási piacok liberalizálásával megváltozott a helyzet. Korábban monopolizált piacok versenypiacokká váltak, és ezáltal a versenyszabályozás hatálya alá kerültek. A természetes monopólium szabályozásának a feladata néhány piacra korlátozódott. Az újonnan liberalizált piacok azonban sokban különböztek azoktól a versenypiacoktól, amelyekkel a versenyszabályozás tradicionálisan foglalkozott. Közszolgáltatási és ágazati jellemvonásaik erősek maradtak, tulajdonosaik és működésük megértése megkívánta a monopolista múltjuk beható ismeretét. Továbbra is szükség volt az ágazati szabályozásban és annak gazdaságtanában felhalmozódott tudásanyagra. Konvergenciafolyamat indult a szabályozásban, amelynek során a liberalizált piacok szabályozási feladatai átkerültek a versenyszabályozóhoz, de amelynek során a versenyszabályozó funkciói speciális közszolgáltatási és ágazati elemekkel bővültek. Ez a folyamat ma is tart, sőt sok országban – például Magyarországon is – még meglehetősen kezdeti szakaszban folyik.

A történelmi előzményekhez visszatérve, a harmadik fontos ágazati megközelítésű fejlemény a *Kingsbury-felajánlás* volt, pontosabban az annak elfogadása következtében kialakult helyzet. A 20. század első évtizedében a Bell-rendszer (*Bell System*) a Bell-szabadalom kizárólagossága lejártának ellenére rendkívül gyorsan növekedett. Korszerű távolsági telefonhálózatot hozott létre, gyorsan növelte előfizetői számát, nagy tömegben vásárolt fel egyes telefonvállalatokat, másokkal pedig társulási szerződéseket kötött, és az így kialakult birodalmát egységes hierarchikus formában szervezte meg. A Western Union megvásárlásával monopóliuma a távírópiaci szolgáltatásokra is kiterjedt. A monopolizálás egyik fő eszköze az volt, hogy megtagadta a független helyi szolgáltatóktól az összekapcsolást, amelyek ennek következtében nem válhattak képessé távolsági szolgáltatások nyújtására, vagyis életképtelenek lettek, és ezért megvásárolhatókká váltak. Az 1910-es évekre a fő téma a telefon-szolgáltatási piacok monopolizálása lett, és a hangsúly átkerült a verseny szabályozásáról a monopólium szabályozására. Megszületett az első független, ügynökség

formájú szabályozó, az 1887 óta létező Interstate Commerce Commission (államközi kereskedelmi bizottság), amelynek hatásköre a vasúti szállításon túlmenően 1910 és 1934 között kiterjedt a tagállamok közötti távközlési szolgáltatások piacaira is.

Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma versenyszabályozási vizsgálatot indított a Bell-rendszer ellen. Ennek fejleményeként Nathan Kingsbury, az AT&T alelnöke 1913-ban levélben ajánlotta fel az Egyesült Államok főügyészének azt, hogy:

1. a Bell-rendszer vállalja az egyetemes telefonszolgáltatás gyors létrehozását, amelynek keretében „minden amerikai kommunikálhat minden más amerikaival”;
2. bizonyos feltételek fennállása esetén kötelezettséget vállal a független helyi szolgáltatókkal való összekapcsolásra;
3. ha jogilag védett monopolista státust kap a távolsági és az általa kiszolgált helyi piacokon;
4. amely státus fejében hajlandó magát szövetségi szabályozásnak alávetni;
5. beleértve azt a kötelezettséget, hogy szabályozói egyetértés nélkül nem vásárol fel más szolgáltatókat; továbbá
6. kilép a távíró-szolgáltatási piacokról, azaz eladja a Western Union.

A felajánlást elfogadták. A kialakult szabályozási rendszer 1934-ig, az Egyesült Államok kommunikációs ágazatát szabályozó szövetségi bizottságnak (*Federal Communication Commission – FCC*) a létrejöttéig, a piaci struktúra pedig – bizonyos módosulásokkal – egészen 1984-ig létezett. A Kingsbury-felajánlás kapcsán megvitattott gazdasági alapkérdések (belső és külső gazdaságosságok, a monopólium előnyei és hátrányai, horizontális és vertikális integráció, összekapcsolás, a szabályozás célja, tárgya, módszerei) a szabályozás gazdaságtanának mint alkalmazott közgazdaságtannak a fő fejlődési irányait és tartalmát az 1970-es évek második feléig meghatározták, illetve azok számára utat mutattak.

A közgazdasági elmélet oldaláról két olyan jelentős fejlemény érdemel figyelmet, amely segítette a szabályozás elméletének formalizálását és rendszerbe foglalását, eközben pedig megteremtette azt az elméleti alapot is, amelyre az 1934-ben Amerikában és Kanadában létrehozott szabályozási gyakorlat épült.

Az egyik fejlemény a *közérdek elméletének* kialakulása volt, amely Pigou és mások munkájának volt az eredménye.¹³ A közérdek elmélete szakított a verseny addigi idealizált ábrázolásával, és megmutatta, hogy a szabályozatlan piacokon a piaci erő, a belső és külső gazdaságosságok és egy sor más jelenség jelenléte a közérdek szempontjából káros következményekkel is járhat. Ha a szabályozás célja a szabályozott piacok társadalmi hatékonysága, akkor feladatához tartozik ezeknek a káros következményeknek a megelőzése, illetve felszámolása. A közérdek védelmén

¹³ A közérdeknek és a közszolgáltatásnak a közgazdaságtanban is meghonosodott fogalmi *Phillips* [1993] szerint a középkori angol közjogból erednek.

alapuló érvelés alapján kritériumokat lehetett alkotni annak vizsgálatához is, hogy működik-e a szabályozás funkciója, a szabályozás eléri-e az elé állított célokat. Maga a szabályozás is vizsgálatok tárgyává vált tehát, ami különösen jól segítette az önálló szabályozó szervezetek kialakítását és működtetését.

A másik fejlemény a *tökéletlen verseny* elmélete volt, amelynek Edward Chamberlin és Joan Robinson voltak a vezéralakjai. Feloldották a tökéletes verseny klasszikus feltételezését, megvizsgálták a monopolista árbevételek, költségek és profitok természetét, valamint elemezték a termékek és szolgáltatások monopóliumok által történő termelésének – Robinson szavaival élve: a monopóliumok világának – a következményeit. Ezáltal lehetővé vált az árdiszkrimináció és a monopoljáradék elemzése. A monopólium és a monopoljáradék formálisan is a szabályozás célpontjává válhatott, az árszabályozás pedig mint a szabályozás eszköze jelentősen kifinomult és hatékonyabbá lett. Létrejött az az analitikus keret, amelyen belül a szabályozás gazdaságtana mint a „természetes” monopóliumok szabályozásának a tudománya több évtizeden keresztül – tulajdonképpen egészen az 1970-es évek közepéig – továbbfejlődhetett.

A MONOPOLPIACOK SZABÁLYOZÁSÁNAK ELMÉLETE

A közszolgáltatási piacok szabályozása a szabályozás kezdeteitől fogva egészen az 1980–1990-es évekig a természetesnek nevezett monopóliumok szabályozását jelentette.¹⁴ A természetes monopólium ezért a szabályozás gazdaságtanának egyik központi témája volt, sőt a versenypiacok megjelenése után is az maradt. Az, hogy a verseny megjelent a közszolgáltatási piacokon, nem jelentette a természetes monopólium szabályozási kérdéseinek az elhalását. A monopólium továbbra is sokoldalúan jelen van a szabályozás gazdaságtanában. Továbbra is érvényes az az érvelés, amely szerint olyan piacokon, amelyeken a kínáló technológiája költségszubadditív (vagyis ahol a kínáló természetes monopólium), a versenynek a társadalmi jólétet csökkentő hatása van, ezért előállhat, hogy a társadalmilag optimális piaci forma nem a verseny, hanem a szabályozott monopólium. Ismeretes, hogy a belső és külső gazdaságosságok hatásai következtében a versenypiacok szabályozói beavatkozás hiányában esetenként olyan irányban változnak, hogy piaci erő, dominancia, vagy akár monopólium jön létre. Az ilyen „monopóliumhoz tartó” esetek elemzése és értékelése is megköveteli a monopólium – és különösen a természetes monopólium – közgazdasági tulajdonságainak mélyreható ismeretét. Tudni kell, hogy a piac monopólium felé közeledésének melyek a következményei, valamint azt is, hogy milyen szabályozói beavatkozásra van szükség a káros következmények kiküszöbölése érdekében.

A kutatás jelenlegi állása szerint a *természetes monopólium* kifejezést elsőként az angol közgazdász John Stuart Mill alkalmazta 1848-ban. A természetes mono-

¹⁴ *Sharkey* [1982] kiváló összefoglalását adja a természetes monopólium gazdaságtana történelmének.

póliumokra és azok szabályozására vonatkozó közgazdasági elmélet elemei nagyobb számban elsőként a 19. század végén jelentek meg az amerikai irodalomban. A versenyjog és a szabályozási gyakorlat oldaláról egyaránt jelentkezett kereslet irántuk. Az 1890-ben elfogadott Sherman-törvény egyfelől igényt támasztott a versenyjog szabályainak közgazdasági elméleti támogatására, másfelől pedig – paradox módon – azzal ösztönözte a szabályozás elméletének fejlődését, hogy a monopóliumok egyes eseteire nyilvánvalóan alkalmazhatatlannak bizonyult.¹⁵ Ezek az esetek voltak a természetes monopólium esetei, amelyeket elemezni kellett, meg kellett érteni és meg kellett találni azokat a versenyjogon kívüli eszközöket, amelyek segítségével úgy lehet kiküszöbölni káros hatásait, hogy a hasznos hatások megmaradnak. Erre az időszakra tehető az árak és a piaci belépés szabályozásának első gyakorlati kezdeményezései is, amelyek a Sherman-törvény oldaláról nézve a versenyjog alkalmazhatóságának a hézagaiban jöttek létre. Megjelentek a tagállami és szövetségi szabályozó testületek – elsőként a Federal Railroad Commission (szövetségi vasúti bizottság) –, amelyek a gyakorlati nehézségeikből adódó igényekkel léptek fel a közgazdasági elmélettel szemben.

Az elmélet csak sok évtizedes evolúciós folyamat során vált alkalmassá arra, hogy többé-kevésbé kielégítse a vele szemben támasztott igényeket. Az 1870-es években megkezdődött a modern határelemzést alkalmazó közgazdaságtan alapjainak a lerakása. Az új elmélet új eszközöket hozott létre, illetve tett lehetővé a piaci kereslet és a termelési technológia elemzésére. Például a növekvő hozadék újonnan bevezetett fogalmát már *Marshall* [1890/1961] felhasználta mind a monopólium, mind az oligopólium kialakulásának megmagyarázására. Mint ahogyan ezt már említettük, az elmélet fejlődésében jelentős ugrás következett be az 1920–1930-as években, elsősorban Chamberlin és Robinson munkásságának eredményeként, a tökéletlen verseny elméletének kidolgozása révén. Gyakorlati célokra megbízhatóan használható mennyiségi elemzések végzésére azonban csak az 1970-es évek végétől kezdve került sor. Ekkorra alakultak ki az ökonometriai és a műszaki modellezés alkalmas eszközei.

A természetes monopólium szabályozása kapcsán a gazdaságtannak mindenekelőtt a következő alapkérdéseket kellett megválaszolnia:

1. Mi a természetes monopólium?
2. Miért szükséges a természetes monopólium szabályozása?
3. Melyek a szabályozás eszközei, intézményei és eljárásai?¹⁶

¹⁵ Az 1890-t követő időszakban a Sherman-törvénnyel kapcsolatos fogalmi és elméleti tisztázatlanságok meglehetősen súlyosak voltak. Súlyosságukra jellemző, hogy a törvényt annak hatályba lépését követő több év során a bíróságok nem alkalmazták. Értékes elemzést nyújt a Sherman-törvényről *Hazlett* [1997].

¹⁶ Az eszközök, intézmények és eljárások tekintetében létező elméleti útmutatások sokrétűek, és végighúzódnak írásunknak nemcsak a monopóliummal, hanem a versennyel foglalkozó részein is, ezért itt külön nem foglalkozunk velük.

A természetes monopólium fogalma

Szigorúan véve a természetes monopólium definíciója nem a szabályozás alkalmazott gazdaságtanának, hanem a közgazdaságtannak, azon belül pedig a mikroökonómiának a területéhez tartozik. Mégis foglalkozunk vele röviden, mert szükségesnek tartjuk annak rögzítését, hogy mi az, amire a szabályozás vonatkozik.

Szokásos a természetes monopóliumot neoklasszikus technológiai fogalomként meghatározni. Ez a fogalom költségalapú. A monopólium akkor természetes, amikor „gazdaságos”, vagyis valamely adott piacot a leggazdaságosabban – azaz a legalacsonyabb költséggel – egyetlen kínáló képes ellátni. A monopólium lehet helyileg (a piacnagyság valamely sávjában) és globálisan (bármely piacnagyság esetében) természetes.

Az ökonometriai elemzés korai időszakában a közszolgáltató modellje eleinte a neoklasszikus termelési függvény, később pedig az egytermékes költségfüggvény volt. Ezekben a modellekben az egytermékes monopólium akkor – és csakis akkor – globálisan természetes, ha outputjának bármely lehetséges volumenét alacsonyabb költséggel képes megtermelni, mint amekkora összes költséggel bármilyen számú versenyző vállalat bármilyen kombinációban képes lenne megtermelni ugyanannak az outputnak ugyanazon mennyiségeit. Egytermékes modellekben a természetes monopólium elégséges feltétele a *méretgazdaságosság*, amelynek mérőszáma termelési függvény esetén az output inputrugalmassága, költségfüggvény esetén pedig a költség outputrugalmassága. *Baumol* [1977] kiterjesztette a neoklasszikus elemzést a többtermékes monopóliumokra. A többtermékes monopólium akkor – és csakis akkor – globálisan természetes, ha outputjainak bármely lehetséges kombinációját alacsonyabb költséggel képes megtermelni, mint amekkora összes költséggel bármilyen számú versenyző vállalat bármilyen kombinációban képes lenne megtermelni ugyanazoknak az outputoknak ugyanazon mennyiségeit. Többtermékes modellekben a természetes monopólium szükséges és elégséges feltétele a *költség-szubadditivitás*.¹⁷ Minden outputnak megvan a maga specifikus méretgazdaságossága. Létezhet továbbá választékgazdaságosság is, ami arra utal, hogy több output együttes – egy termelési folyamat keretén belüli – termelése költségmegtakarítások forrása. Az output-specifikus méretgazdaságosságok és a választékgazdaságosság együttesen határozzák meg a vállalati szintű méretgazdaságosság mértékét. Szabályozott monopóliumok esetén az ökonometriai modell általában többtermékes költségfüggvény formáját ölti.¹⁸

¹⁷ A költség-szubadditivitás a többtermékes természetes monopólium definíciója. Belátható, hogy a méretgazdaságosság mint kritérium nem más, mint a költség-szubadditivitás speciális esete, mint ahogy az egytermékes természetes monopólium sem más, mint a többtermékes természetes monopólium speciális esete.

¹⁸ Profitfüggvényeket is becsült néhány kutató, például Kanadában Erwin Diewert.

Az 1970–1980-as években a szabályozott monopóliumok – elsősorban a távközlő szolgáltatók – igen nagy mennyiségű adatot hoztak nyilvánosságra szabályozási eljárásaik folyamán. Ezek az adatok alkalmasak voltak arra, hogy benépesítsék a monopóliumok különféle ökonometriai modelljeit. 1970-től az 1990-es évek végéig kutatók tucatjai modellek százait hozták létre a céllal, hogy empirikus bizonyítékokkal szolgáljanak az általuk vizsgált monopóliumok – közöttük kiváltképpen a természetes monopólium – alapvető közgazdasági jellemzőit illetően. A monumentális méretű kutatás eredményeit számos amerikai és kanadai szabályozási folyamat során foglalták össze a szakértők. A témakört összefoglaló publikációk is keletkeztek (Kiss–Lefebvre [1987], Fuss–Waverman [2002]). Hasonló tanulmányok jöttek létre más ágazatokban – különösen a villamosenergia-iparban – és más országokban is. Az empirikus bizonyítékok zömében azt sugallták, hogy azoknak a szabályozott monopóliumoknak a termelési technológiáit, amelyek *hálózati alapú* szolgáltatásokat nyújtanak, meglehetősen nagy mértékű belső gazdaságosságok – méret- és választékgazdaságosságok – jellemzik. Az eredmények megjelenése egybeesett azzal az időszakkal, amikor a versenyt bevezették számos addig természetes monopóliumnak tartott piacra, ezért az eredmények a monopóliumot és a versenyt védelmezők közötti ádáz ideológiai harc eszközeivé is váltak.

Itt rövid kitérőt szükséges tennünk, mert a szubadditivásra vonatkozó ökonometriai modellezési eredmények természetes monopóliumként való értelmezése kapcsán a szabályozói gyakorlatban és a szakirodalomban egyaránt félreértések keletkeztek. Még az 1980-as években is elterjedt téves nézet szerint a távközlési vállalatok költség-szubadditivására vonatkozó ökonometriai evidencia azt bizonyítja, hogy a távközlési piacokon gazdaságtalan a verseny bevezetése, mert a verseny következtében a piacot ellátó termelési folyamatok sokasodnak, és a társadalom elveszíti a költség-szubadditivitásból, vagyis a méret- és választékgazdaságosságból fakadó költségelőnyöket.¹⁹ Annak bemutatásához, hogy ez nem így van, mindennek előtt meg kell különböztetnünk a monopólium *technológiai, intézményi és tulajdoni* formáját, és fel kell tennünk azt a kérdést, hogy ezek milyen viszonyban lehetnek a költségek szubadditivásával.

¹⁹ Jórészt ennek a téves értelmezésnek a következtében az észak-amerikai távközlési közgazdászok közül a monopólium egyes védelmezői, illetve a verseny bevezetésének egyes hívei az 1970-es és 1980-as években ökonometriai modelljeik segítségével egymás ellenében arra próbálták bizonyítékot találni, hogy a távközlésben a költségek szubadditívak, illetve szuperadditívak. (Szuperadditivásról akkor beszélünk, ha létezik a piacnak legalább egy olyan versenyszerű kínálati oldala, amely olcsóbban képes ellátni a piacot, mint a monopólium.) Harc folyt a szabályozói fórumokon és a szakirodalomban egyaránt, ami csak akkor csendesedett el, amikor felismerték, hogy a hálózatok összekapcsolása lehetővé teszi a verseny létezését természetes monopólium mellett is. Az egyik korai felismerő, Richard Schmalensee szakértő tanúként egy szabályozási eljárás során a következőket vallotta: „... even if a network is a natural monopoly, its sponsors often compete vigorously with each other along a number of dimensions. Competition can thus occur both between and within multiple-sponsor networks.” (Schmalensee [1995].)

Technológiai monopólium a piacot ellátó termékek és/vagy szolgáltatások egyetlen közös termelési folyamatban (*joint production*) történő előállításánál létezik. Az intézményi monopólium azt jelenti, hogy a piacot egyetlen cég látja el, és a közös termelés ezen belül valósul meg. Tulajdoni monopólium esetében pedig ez az egyetlen cég egyetlen tulajdonos kezében van.

Könnyen belátható, hogy technológia, intézmény és tulajdon a közszolgáltatási ágazatokban sokféleképpen kombinálódhat egymással. A monopólium legtisztább esetében egyetlen termelési folyamat, egyetlen intézmény és egyetlen tulajdonos létezik. Az állami tulajdonú európai postai, távíró- és távbeszélő-szolgáltatók (PTT-k) – köztük a Magyar Posta is – ezt az esetet testesítették meg. A rendelkezésre álló ökonometriai evidencia szerint azonban a háromféle monopólium egyidejű, kombinált létezése nem szükséges feltétele a költségek szubadditivitásának. Tehát olyan modellek is szubadditivitást jelezhetnek, amelyekben a háromféle monopólium nem kombinálódik.

Egyfelől a piacot ellátó egyetlen intézménynek több tulajdonosa is lehet. A magántulajdonban lévő észak-amerikai monopolhelyzetű telefonvállalatoknak például tipikusan nagyszámú tulajdonosuk volt. A költség-szubadditivásra vonatkozó ökonometriai eredmények számottevő része éppen olyan cégek (például az AT&T és a Bell Canada) modellezése során keletkezett, amelyeknek a modellek mintaidőszakában sok nagyobb részvényes és több millió kisorosztott tulajdonosa létezett. Másfelől az egymással összekapcsolt hálózatos távközlési szolgáltatókat tartalmazó keresztmetszeti modellek becslései is jelentős belső gazdaságosságokra és költség-szubadditivásra utaltak. Ezekben a modellekben a piacot ellátó különféle szolgáltatások közös termelése a hálózatok – és ezáltal a termelési folyamatok – összekapcsolása révén több intézmény együttes keretében valósult meg.

Költség-szubadditivitás tehát létezhet a piacot ellátó több intézmény és több tulajdonos esetében is. *Per definitionem* nem létezhet viszont akkor, ha a termelési folyamat nem lehet közös. A költség-szubadditivitás azt jelenti, hogy a vizsgálat alá vont – a vizsgált szolgáltató(k) által termelt – szolgáltatások közös termelési folyamatban történő előállítása költségelőnyvel jár ugyanazon szolgáltatásoknak több (akárhány), egymástól *elkülönült* termelési folyamat révén bármilyen megoszlásban történő ellátásával szemben. A közös termelés a költség-szubadditivitásból eredő költségelőnyök szükséges, de nem elégséges feltétele. A természetes monopóliumra vonatkozó ökonometriai eredmények a *technológiai értelemben vett* monopólium költségelőnyéről szólnak. A közös termelés technológiai költségelőnyeit akkor is lehet hatékonyan realizálni, ha a termelési folyamat különféle termelési tényezői és/vagy részfolyamatai különböző vállalkozók tulajdonában vannak, illetve különböző cégeken belül szerveződnek, mégpedig az illető cégek tulajdonviszonyaitól függetlenül, és még akkor is, ha ezek a különböző cégek versenyeznek egymással.

Ha a szolgáltatás hálózatos termelés eredménye, akkor a közös termelés két alapformája az *egyetlen* hálózaton, illetve az *összekapcsolt* hálózatokon történő szolgáltatás.

A hálózatok összekapcsolása megvalósulhat a piaci verseny körülményei között is. Az egymással versenyző szolgáltatók hálózatainak gazdaságos összekapcsolása anélkül teszi lehetővé a versenyt és a versennyel általában asszociált gazdasági előnyök (hatékonyság, költségcsökkentés, innováció, alacsony árak, jó minőség stb.) megjelenését a szolgáltatások piacain, hogy a társadalomnak le kellene mondania a belső gazdaságosságok által létrehozott költségelőnyökről. A természetes monopólium nem zárja ki a versenyt, hanem a hálózatok összekapcsolása és a soktulajdonos hálózatok révén a költség-szubadditivitás és a verseny előnyei egyidejűleg biztosíthatók a társadalom számára. Jó példa erre az internet, amelyről nagy biztonsággal elmondható, hogy jelentős méret- és választékgazdaságosság, valamint költség-szubadditivitás jellemzi, tehát természetes monopóliumnak tekinthető, azonban mint a „hálózatok hálózata” sokmillió tulajdonos több millió összekapcsolt hálózatából tevődik össze, és valóban igen sokoldalú és intenzív verseny folyik a hálózatok és tulajdonosaik között.

Az ökonometriai evidencia olyan értelmezése is előfordul, hogy a távközlési szolgáltatási piac minimális költségen történő ellátása akkor valósul meg, ha *valamennyi* távközlési szolgáltatást közösen termelik. Ez az értelmezés nem veszi figyelembe az ökonometriai modellek aggregált természetét, ezért a becslési eredményeket a modellek korlátain messze túlmenően értelmezi. A modellek ugyanis különféle okok – főként a statisztikai becslési nehézségek – miatt a szolgáltatások néhány tág kategóriájával dolgoznak, és nem képesek külön-külön megbecsülni a több ezer egyedi szolgáltatás közös termelése során létrejöheto költségmegtakarításokat. Az aggregált szolgáltatási kategóriák között fennálló költség-szubadditivitás nem zárja ki az egyes dezaggregált szolgáltatások közötti additivitást vagy szuperadditivitást.²⁰ Ha például olyan eredményre jutunk, hogy gazdaságos a helyi és távolsági telefon-szolgáltatások, valamint a különféle adatkommunikációs szolgáltatások közös termelési folyamatban történő előállítás, abból nem következik, hogy nem létezhet olyan adatkommunikáció, amelynek megvalósítása a telefóniától elkülönült termelési folyamatban – például az interneten vagy magánhálózatokon – a leggazdaságosabb. Az esetleges dezaggregált szuperadditivitások – amelyekre vonatkozóan a rendelkezésre álló ökonometriai modellek nem tartalmaznak információt – a verseny-lehetőségek körét bővítik a szolgáltatások piacain.

A szabályozás szükségessége

Az első kérdés, amelyet a szabályozás gazdaságtana saját magának feltesz az, hogy van-e – és ha van, akkor miért – szükség a szabályozásra. Logikailag és történelmileg egyaránt ez a kérdés először a természetes monopóliumok kapcsán vetődik fel, ezért itt tárgyaljuk.

.....
²⁰ Szuperadditivitásról lásd az előző lábjegyzetet.

Legáltalánosabb formájában a válasz úgy hangzik, hogy olyan piacokon van szükség szabályozásra, amelyek:

- a) közgazdasági tulajdonságaik alapján termékösszetételük, valamint térbeli és időbeli kiterjedésük meghatározható, és világosan elhatárolhatók más, esetleg nem természetes monopolpiacoktól;
- b) természetes monopóliumot alkotnak, azaz a belső gazdaságosságok következtében az egyetlen piaci kínáló költségei szubadditívak, tehát szabályozás hiányában piaci kudarc lépne fel;
- c) a piac teljesítménye több fontos társadalmi szempont (költségek, árak, piacnagyság, erőforrás-allokáció, profit) szerint jelentős mértékben nem kielégítő, vagyis a természetes monopólium hátrányai *ténylegesen és nagymértékben* érvényesülnek, vagy szabályozás hiányában érvényesülnének;
- d) a szabályozás *hatékony*, vagyis a piac állami szabályozása valóban jelentősen képes csökkenteni a természetes monopólium által a társadalmi jólétben okozott károkat.

A szabályozás tehát azért (és annyira) szükséges, mert (és amennyire) javítja a piacok társadalmi hatékonyságát. A szabályozás hatékonyságon alapuló érvelését először a – már említett – közérdek elmélete vezette be a szabályozás gazdaságtanába. Természetesen vannak más, másodlagos szempontok és kritériumok is, ezekkel azonban most nem áll módunkban foglalkozni.

- ad a)* A piacmeghatározás alapvető téma, mert lehetséges, hogy a monopólium által kínált szolgáltatások egy részének piaca nem alkot természetes monopóliumot, és monopolizálása keresztfinanszírozás és kizorító árazás (*predatory pricing*) révén történik, vagyis a természetes monopolpiacokról származó járadék egy részének segítségével árait a monopólium a határkölségeik, pontosabban a Ramsey-árait alatt tartja. A piacmeghatározás kérdéseiről a későbbiekben a tökéletlen verseny szabályozása kapcsán beszélünk, mert kritikus – és központi – témává a verseny bevezetésével vált.
- ad b)* A piaci kudarcot és a természetes monopóliumot az előzőkben már elemeztük.
- ad c)* A szabályozás igazolásához valóságos (tényleges vagy potenciális) károk jelenlétének bizonyítása szükséges, továbbá a bizonyított károknak eléggé nagyoknak kell lenniük ahhoz, hogy felszámolásuk – vagy akár csak a csökkentésük is – a társadalmi jólét jelentős mértékű növekedéséhez vezessen. A jelentéktelen piaci kudarc esetében alkalmazott szabályozás tehát *túlszabályozásnak* minősül, mert a szabályozás által okozott kár nagyobb lehet, mint a piaci kudarc enyhítése vagy megszüntetése által okozott haszon.
- ad d)* A szabályozás hatékonyságának követelménye annak a felismerésén alapul, hogy a szabályozó rendelkezésére álló alternatív szabályozási eszközök, intéz-

mények és eljárások különféle képpen és különféle mértékben hatékonyak, a szabályozó feladata pedig a leghatékonyabbak kiválasztása közülük. A szabályozás gazdaságtana igen nagy terjedelemben foglalkozik a különféle eszközök, intézmények és eljárások alkalmazhatóságával és hatékonyságával.

A szabályozás szükségessége után most azokkal az elméletekkel foglalkozunk, amelyek valamilyen formában *tagadják* a monopolpiacok szabályozásának szükségességét. Ezek az elméletek két csoportba sorolhatók. Az első csoportban lévők úgy érvelnek, hogy természetes monopólium esetében is lehetséges a piaci belépés, ami által létezik a verseny *fenyegetése*, és e fenyegetés következtében a természetes monopolista nem képes piaci erejét (áremelési képességét) gyakorolni, hanem a belépések megakadályozásához kénytelen lemondani monopoljára, és szolgáltatásainak árait azok átlagköltségéhez közelíteni. A második csoporthoz tartozó elméletek a szabályozás tényleges és lehetséges gyengeségeire, hibáira és káros hatásaira hívják fel a figyelmet, és úgy érvelnek, hogy a szabályozás társadalmi kára nagyobb, mint a hasznossága. Ezek a *közösségi választások elmélete (public choice theory)* köré csoportosulnak.

Az 1980-as évek elején a Bell-laboratóriumokban Baumol, Bailey, Panzar és Willig kidolgozták a *megtámadható piacok (contestable markets)* elméletét.²¹ Egytermékes monopóliumra egyszerűsítve,²² az elmélet alapötlete az, hogy ha a természetes monopolista szolgáltatásának ára járadékot, közgazdasági profitot tartalmaz, vagyis meghaladja a szolgáltatás átlagköltségét, akkor ez ösztönzi azok belépését, akik a szolgáltatást a monopóliumnál nem nagyobb termelési költséggel állítják elő, mert ők a monopolista átlagköltségénél alacsonyabb ár esetén is képesek nyereségesen a piacra lépni. Feltételezve, hogy a piaci belépés és a piacról való kilépés nem költséges, vagyis gyorsan megvalósítható, és nincsenek úgynevezett *elsüllyedt költségek (sunk costs)*,²³ a belépők a magas ár hatására belépnek, és versenyük csökkent az árat. Ha a versenyre a monopolista szolgáltatása árának csökkentésével reagál, akkor a belépettek gyorsan és költségmentesen kiléphetnek a piacról. Ezt hívja az angol nyelvű irodalom *hit and run* („intézzük el, és szálljunk ki”) belépésnek. A monopólium csak úgy kerülheti el a versenyt, ha eleve nem járadékot tartalmazó árat, hanem az átlagköltséggel egyenlő árat állapít meg. Ez azt jelenti, hogy a megtámadható piac monopolista ugyan, de a monopolista kínáló árképzése versenyszerű, aminek következtében nem jönnek létre a monopóliumhoz kapcsolódó károk

²¹ Demsetz [1968] tekintendő ama felismerés atyjának, hogy a piaci belépés korlátját elsősorban és főként nem a méretgazdaságosság, hanem az úgynevezett elsüllyedt költségek képezik.

²² Az itt következők viszonylag egyszerűen kiterjeszthetők a többtermékes monopóliumra.

²³ Elsüllyedtnek a piacról való kilépés esetén vissza nem nyerhető költségeket nevezünk. Ezek a költségek tipikusan olyan eszközökben testesülnek meg, amelyeket a működését felszámoló vállalkozó vevő hiányában nem tud értékesíteni. Ezért az angol nyelvű irodalomban a *stranded capital* kifejezés is használatos.

(a társadalmilag optimálisnál kisebb piac, magasabb költség és ár, hibás erőforrás-allokáció), létrejönnek viszont a méretgazdaságosságból fakadó költségmegtakarítások, és – mi több – ezek növelik a fogyasztó jólétét, mert a csökkenő átlagköltség csökkenő árhoz vezet. A monopolista által képzett versenyárról meg kell jegyeznünk, hogy az egy termék esetén nem a határköltséggel, hanem a méretgazdaságosságból fakadóan annál magasabb átlagköltséggel egyenlő. Előlegezzük, hogy több termék esetén bizonyos feltételek teljesülésekor a többtermékes monopolista „második legjobb” Ramsey-árakat képez.

Ha egyáltalán nincsenek belépési és kilépési korlátok, mert a belépés szabad és kilépés esetén a költségek teljes mértékben visszanyerhetők (vagyis nincsenek elsüllyedt költségek), akkor nincsen szükség az ilyen megtámadható piacok szabályozására, hiszen a szabályozó nem lenne képes a piacon beavatkozás nélkül kialakuló áraknál „jobb” (vagyis társadalmilag kívánatosabb) árak kialakítására. Ha a belépési és kilépési korlátok alacsonyak, azaz kevés az elsüllyedt költség, akkor az elmélet azt sugallja, hogy a szabályozói beavatkozásnak enyhének kell lennie. Annak a kérdéseivel, hogy az elmélet hogyan vehető figyelembe a gazdaságpolitika és a szabályozás kialakításakor, *Bailey* [1981] részletesen foglalkozott.

Van az elmélet felvetésének egy másik szabályozási vonzata is, mégpedig az, hogy az addig egyértelműen pozitívnak értelmezett piaci belépés az elmélet fényében kettős hatás kifejtésére tűnik alkalmasnak. A legfontosabb pozitív hatások abban rejlenek, hogy a belépés ösztönzi a költségek csökkentését és az innovációt, de vannak negatív hatások is: a szabad belépés lehetővé teszi olyan kínáló piacra lépését is, akiknek a technológiája nem jobb és terméke nem újabb, mint a már piacon lévő szolgáltatóké. Az ilyen belépők következményeként nő a költség és az ár, és csökken a nettó társadalmi jólét. A negatív hatások lehetnek a pozitív hatásoknál kisebbek, de nagyobbak is. A szabályozó feladata értelemszerűen az, hogy egyrészt feltárja és összehasonlítsa a hatásokat, másrészt a maga eszközeivel – a belépési korlátok növelése révén – biztosítsa, hogy ne jöhessenek létre nagy negatív jóléti hatású (a jólétet csökkentő) belépések.

Ha a monopolpiac a magas belépési korlátok, a monopolár tulajdonságai és a monopolista árképzési stratégiája következtében nem minősíthető megtámadhatónak, akkor *fenntartható* (*sustainable*) monopolpiacnak nevezzük. A megtámadható piacok elméletének kiegészítő neve a *fenntartható piacok elmélete*.

A megtámadható piacok elméletének alapvető hibája annak szűk körű alkalmazhatóságában rejlik. A valóságban igen jelentős gazdasági korlátok tornyosulnak a belépők elé – belépésük és kilépésük időigényét és költségeit egyaránt érintve. A távközlésben, az energiaiparban és a vasúti közlekedésben az elmélet a magas elsüllyedt költségek léte miatt nem alkalmazható.²⁴ Közismert, hogy a legtöbb há-

²⁴ A piaci belépés azonban költség-szubadditivitás esetén is reális veszély olyan szolgáltatások monopolizált piacain, ahol gyors a technológiai fejlődés és/vagy nagyok a szolgáltatási ár szponzorá-

lózati alapú termelési folyamatban magas a fix költségek aránya, és hogy a fix költségek jelentős része elsüllyedt költség. Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi megállapítással Baumol és szerzőtársai nem értenek egyet, sőt azt állítják, hogy a monopólium magas fix költség mellett is megtámadható lehet (lásd *Baumol–Willig* [1981]). Eredményeiket a következőkben foglalják össze:

„1. az elegendően magas fix költségek biztosítják a természetes monopolista termékei számára a fenntartható árak vektorának létezését – olyan árakét, amelyek sebezhetetlenné teszik a belépéssel szemben; 2. mindazonáltal a fix költségek nem alkotnak belépési korlátot, azaz nem kell nemkívánatos jóléti következményekhez vezetniük; 3. valóban, olyan piaci formákban, amelyeket tökéletesen megtámadhatónak hívunk, a magas fix költségek teljesen összeegyeztethetők a versenyzői egyensúly sok tulajdonságával; 4. az elsüllyedt költségek azonban belépési korlátot alkotnak.” (*Baumol–Willig* [1981] 405. o.)²⁵

A légi közlekedés egyes esetei állnak viszonylag a legközelebb az elmélet alkalmazhatóságához, hiszen bérelt repülőgépekkel gyorsan lehet piacra lépni, és az elsüllyedt költségek valóban alacsonyak. A légi közlekedési piacokon is nehézségeket okoz azonban a repülőtérei kapacitások hiánya, valamint annak a lehetősége, hogy a már piacon lévő (*inkumbens*) társaságok védekezésül többletkapacitást építenek ki, és a versenytárs belépését követően *kiszorító árazást* (*predatory pricing*) alkalmaznak.²⁶ A kiszorító árazás az úgynevezett *kimerítő háború* (*war of attrition*) stratégiájának az eszköze, amelyre rövidesen visszatérünk, mert a modell továbbfejlesztésének egyik útját mutatja meg.

Ahogy ezt *Joskow* [2007] megjegyezte, a megtámadható piacok elmélete feltárta az elsüllyedt költségek szerepét a monopólium és az oligopólium magatartásának alakításában. Ezzel fontos szerepet játszott a szabályozás-gazdaságtan fejlődésében. Egyfelől azért, mert felhívta a figyelmet arra, hogy ha valamely piacon egy vagy kisszámú termelő/szolgáltató működik, akkor ennek a körülménynek a következtében nem szükségszerűen jönnek létre a monopóliumhoz kapcsolódó káros jelenségek. Másfelől pedig azért, mert az elsüllyedt költségek – mint a kilépési és belépési korlátok fontos meghatározójának – a középpontba állításával utakat nyitott a já-

lásának (keresztfinanszírozás általi csökkentésének) a lehetőségei. Ezért tapasztalható sok esetben – az 1913-as amerikai Kingsbury-felajánlástól az 1993–1994-es magyar kizárólagos távközlési koncesszióig –, hogy a *de facto* monopolisták számára nagyon fontos a *de jure* monopolista státus, a monopólium jogi védelmének az elérése.

²⁵ „(i) fixed costs of sufficient magnitude assure the existence of a vector of sustainable prices for the products of a natural monopolist—prices making him invulnerable against entry; (ii) nevertheless, fixed costs do not constitute barriers to entry; that is, they need not have undesirable welfare consequences; (iii) indeed, in market forms that we call perfectly contestable large fixed costs are completely compatible with many desirable attributes of competitive equilibrium; (iv) sunk costs do, however, constitute barriers to entry.”

²⁶ Ugyancsak a belépést elrettentő eszközök közé tartoznak a már piacon lévőknek (*inkumbenseknek*) a nagy vásárlókkal kötött hosszú távú szerződésai.

tékelmélet különféle új – a szolgáltatási piacok komplex realitáit a korábbinál nagyobb mértékben figyelembe vevő – alkalmazásai számára. Például a *Tirole* [1988] által említett egyik modell oly módon oldotta fel a megtámadható piacok elméletének irreális feltételezését (amely szerint minden költség azonnal visszanyerhető, tehát nincsenek elsüllyedt költségek), hogy változó időhorizontot vezetett be a fix költségek visszanyerhetőségére. Ezt úgy kell értelmezni, hogy a fix költségek visszanyerése időben zajló hosszas folyamat. Rövidebb távon kevesebbet, hosszabb távon többet lehet visszanyerni. Modelljében feltételezte, hogy a fix költségek gyorsan módosíthatók, azaz a visszanyerhetetlenség – az elsüllyedt költségek létezése – csak rövid időre vonatkozik: *Tirole* modelljében konkrétan rövidebb időre, mint amennyi időt az árak módosítása vesz igénybe. Ez pedig a Bertrand-versenynek²⁷ a méretgazdaságosság esetére történő általánosítását jelenti. A szabályozást illetően ennek a modellnek az a következménye, hogy a belépés és az árak szabályozása csak akkor lehet kívánatos, amikor jelentős mértékű a méretgazdaságosság, és a fix költségek nagy részének visszanyerhetetlensége viszonylag hosszú ideig fennáll. Ez a modell a megtámadható piacok elméleténél nagyobb teret hagy a szabályozás számára. Érdeme, hogy megpróbálja pontosítani azokat a kínálati (és keresleti) oldali körülményeket, amelyek indokoltá teszik a szabályozást. Ennek a modellnek is vitatható azonban az alkalmazhatósága, hiszen az árak általában igen gyorsan módosíthatók; minden bizonnyal gyorsabban, mint a fix költségeket indukáló termelőkapacitások.

Térjünk most vissza a *kimerítő háborús* modellekhez, amelyek a monopóliumba torkolló verseny egyik fő formáját tárgyalják, és továbbtagítják a szabályozást igénylő piacok körét! Látni fogjuk, hogy a szabályozás szükségletességét hirdető és a megtámadható piacok elméletével indult modellezés a kimerítő háború modelljének alkalmazásával páfordulást hajtott végre, és olyan következtetés levonására ad alkalmat, hogy a szabályozásra széles körben szükség van.

A kimerítő háború (*attrition warfare, war of attrition*) a katonai stratégia egyik klasszikus fogalma. A háború megnyerését az ellenség tartalékainak olyan mértékű kimerítése által kívánja elérni, amely az ellenség összeomlásához vezet.²⁸ A közgazdasági játékelmélet a katonáival analóg módon használja a kimerítő háború fogalmát. A legegyszerűbb – duopol- – esetben az egyik piaci versenyző fél a másik versenyző fél költsége alatti árat alkalmazva veszteségeket idéz elő ellenfele számára, amely veszteségek az ellenfél tartalékainak a feléléséhez vezetnek. A stratégia alkalmazója

²⁷ Eredeti formájában a Bertrand-verseny olyan duopolpiaci versenyt ír le, amelyben a versenyző felek árversenyben vannak egymással, és mindketten a tökéletesen versenyzői piacokra jellemző határköltséges árazást alkalmazzák. A Bertrand-verseny modelljének egyik feltételezése az, hogy a felek azonos *konstans* határköltséggel termelnek, vagyis nincsen méretgazdaságosság, hanem állandó hozadék van.

²⁸ Klasszikus esete a középkori várostromoknak az a stratégiája, amely az ostromlottak kiéheztetése révén érte el győzelmét. Modern esetét képviselte például a reagani katonapolitikai stratégia, amelynek jelentős szerepe volt a Szovjetunió összeomlásában.

ezt az állapotot mindaddig fenntartja, amíg az ellenfél tartalékai ki nem merülnek, és csődbe nem jut. Az alacsony ár természetesen veszteséget okozhat a stratégiát alkalmazó félnek is. Sőt, ha a saját tartalékai előbb merülnek ki, mint ellenfele tartalékai, akkor a kimerítő háború sikertelen lesz, mert ő maga jut csődbe, és hagyja el a piacot.

Ezek a modellek két módon kínálják a természetes monopólium elméletének továbbfejlesztését. Egyfelől a belső gazdaságosságokon és a költség-szubadditivitáson túlmenően, a piaci szereplők magatartását döntő módon befolyásoló olyan jelenségeket is képesek figyelembe venni, mint az elsüllyedt költségek és a tartalékok. Másfelől a korábbi modelleknél részletesebben és árnyaltabban mutatják be a piaci magatartás dinamikáját. Például *Tirole* [1988] (311. o.) említ olyan duopolmodellt, amelyben a felek Bertrand-versenyt folytatnak egészen addig, amíg egyikük kilép a piacról, mert a piacon maradásból várható profitja nullára csökken. A piacon maradó – most már monopol- – termelő/szolgáltató ekkor monopoljárdékot tartalmazó árat vezet be, és ezt egészen addig fenntartja, amíg a másik fél vissza nem lép a piacra. Ha visszalép, akkor a piacon maradó termelő/szolgáltató – bízva a felhalmozott monopoljárdék nyújtotta tartalékai elégségességében – a kimerítő háború stratégiáját kezdi alkalmazni, és költség alá csökkenti az árat. Ennek veszélyét felismerve, a másik fél nem lép vissza, mert még akkor is nulla profitra van kihatása, ha történetesen ő nyeri a kimerítő háborút. A piac tehát monopolizált marad.

Joskow [2007] kiemeli, hogy ebben a modellben az intenzív versenynek létezik olyan időszaka, amelynek során a verseny az árat a határköltségig szorítja le, vagyis hatékony versenyzői árazás valósul meg.²⁹ Ugyanebben a periódusban a verseny kialakítja a berendezések társadalmi szempontból pazarlónak értékelhető duplikálását. A verseny során azután valamilyen időpontban mintegy „természetes módon” megjelenik a monopólium, amely maximális járadékot tartalmazó monopolárakat alakít ki, mert a potenciális piacra lépők számára a kimerítő háború perspektívája miatt nem nyereséges a belépés. Ez a fajta piaci dinamizmus megfigyelhető sok olyan piacon, amely a természetes monopólium jegyeit viselte, vagy viseli magán. *Joskow* az áramszolgáltatókat, a vasutat, a városi közlekedést és a kábeltelevíziót említi példaként.

Tekintsük át most röviden a *közösségi választások elméletének* szabályozás-gazdaságtani alkalmazását!³⁰ A közösségi választások elmélete³¹ lényegében a közgaz-

²⁹ Ez azonban nem szükségszerű. Mivel ismétlődő játékról van szó, létezhetnek olyan egyensúlyi helyzetek, amelyekben a versenyzők csendes összejártsága magasan tartja az árakat. Fix kapacitások mellett olyan nem kooperatív játékok is lehetségesek, amelyek Cournot-versenyhez vezetnek magasabb árak mellett.

³⁰ Érdekességként megjegyezzük, hogy a közösségi választások elméletének művelői a szabályozás gazdaságtanát a közösségi választások elmélete egyik részterületének tekintik. Ez a besorolás azonban a közérdek elméletének művelői számára nyilvánvalóan nem elfogadható.

³¹ Társadalmi választásnak (*social choice*) és politikai gazdaságtannak is nevezik, ez utóbbi név azonban nem tévesztendő össze a marxista politikai gazdaságtannal.

daságtan fogalmainak és analitikus eszközeinek a politikai folyamatok magyarázatát szolgáló alkalmazása, amely a politikai szereplők – szavazók, politikusok, bürokraták és az állam – magatartásával foglalkozik. A szabályozást illetően tárgya a politikai szereplők és a szabályozási folyamat kölcsönhatásai, valamint a szabályozásnak e kölcsönhatások következtében kialakuló jellemzői. Ez az elmélet negatív képet fest a szabályozás hatékonyságáról, és a szabályozást – vagy általában, vagy minden esetben – társadalmi szempontból károsnak találja. Az erre vonatkozó kutatás fő céljának a szabályozás által vagy annak kapcsán okozott károk feltárását tartja. Érvelése két irányban fut.

Az első irányt a *Stigler* [1971/1989] által bevezetett elmélet, a *szabályozó foglyul ejtése (regulatory capture)* követi. A foglyul ejtő a szabályozott szolgáltató (esetleg azok szövetsége), amely monopóliumként vagy – a verseny bevezetése után – domináns szolgáltatóként gazdaságilag és politikailag egyaránt eléggé hatalmas lehet ahhoz, hogy a szabályozó hatóságot rábírija mesterséges belépési korlátok felállítására vagy a monopoljáraadékok növelő és más, a foglyul ejtő számára előnyös intézkedésekre. A befolyásolásnak a nemzetközi irodalomban említett eszközei igen széles skálán mozognak: a meggyőző érvek kidolgozására való képességtől a félrevezetésen keresztül a korrupcióig és bűnözésig terjednek.³²

A második irány középpontjában a politikusok és állami bürokraták állnak, akik befolyásuk alá hajtják a szabályozási folyamatokat. A befolyásolás fő célja itt is járadék teremtése a szabályozott szolgáltatók vagy azok valamely csoportja számára, amely járadékot a befolyást gyakorlók részben elvonnak a kedvezményezettektől. Mindkét esetben járadékteremtésről és -elvonásról van szó, amelynek következtében a szabályozó, a politikus, a bürokrata és egyes szabályozott szolgáltatók jól járnak, míg a fogyasztó, más szolgáltatók és a társadalom egésze vesztesévé válik.

A két eset kombinálódhat is, például ha érdekszövetség alakul ki egyfelől a szabályozó/bürokrata/politikus, másfelől pedig a szolgáltató(k) között. Tökéletlenül működő versenypiacokon a szövetséges szolgáltató nemcsak az inkumbens, hanem az új belépő is lehet. Például Tajvanon fordult elő, hogy új belépő szolgáltató jelentős nem piaci erőre tett szert azáltal, hogy tulajdonosai között befolyásos politikusok is voltak. A versennyel kapcsolatban az inkumbens általános célja a versenytársak piacra lépésének megakadályozása vagy megnehezítése, illetve a belépők számára kedvezőtlen feltételek kialakítása a piacon. A belépők általános célja pedig a belépés sikerének biztosítása. Meg kell jegyeznünk, hogy a társadalmi hatás iránya attól függ,

³² A természetes monopólium szabályozását illetően a verseny bevezetését megelőzően tovább finomodtak az elméleti megközelítések. A hagyományos nézetek a szabályozást vagy a társadalmi érdek védelmének (a közérdek elmélete), vagy a nettó társadalmi jólétet a különféle különérdekek kiszolgálása révén csökkentő veszedelmes tevékenységnek (a közösségi választások elmélete) tartották. Mindkét megközelítés egyoldalú volt. A közérdek elmélete kevésbé foglalkozott a szabályozás árnyoldalaival, a közösségi választások elmélete pedig a szabályozás negatívumait nem esetleges és kijavítható hibákként, hanem szükségszerű alaptulajdonságokként fogta fel.

hogy gazdaságos vagy gazdaságtalan belépésről van-e szó. Olyan esetekben, amikor az *inkumbens* azért befolyásolja a szabályozót/bürokratát/politikust, hogy gazdaságtalan belépést akadályozzon meg, valamint ha a *belépő* azért befolyásolja a szabályozót/bürokratát/politikust, hogy biztosítsa gazdaságos belépésének lehetőségét és sikerét, akkor a befolyásolás társadalmilag hasznos is lehet, például olyan esetekben, amikor a befolyásolás jogilag megengedett eszközeit használják.

Röviden összefoglalva, a közösségi választások elméletének jelentősége elsősorban a következőkben áll:

- előtérbe helyezte az állam és különösen az állami szabályozás kedvezőtlen társadalmi-gazdasági hatásainak a vizsgálatát;
- módszereket teremtett a korrupció vizsgálatához és mennyiségi elemzéséhez;
- lehetővé tette a szabályozás haszon–költség elemzésének tökéletesítését és ezzel azt, hogy a korábbinál realisabb és megbízhatóbb képet alkossunk a szabályozás tényleges hatásairól;
- érveket adott a deregulációs törekvések számára;
- különösen fontos szerepe lehet a túlzott állami beavatkozással, korrupcióval és egyéb társadalmi nehézségekkel küzdő, kevésbé fejlett és fejletlen országok jövőbeli fejlődési lehetőségeinek javítását illetően;
- ez utóbbi kategórián belül alkalmat adott a rendszerváltás utáni posztkommunista országokat bénító speciális jelenségek feltárására;
- elemzési eszközöket és útmutatást nyújtott a különféle nemzetközi és szupranacionális szervezetek (például a Világbank és az Európai Unió) számára ahhoz, hogy hatékonyabban segítsék a szabályozás negatív hatásai miatt szenvedő országokban a szabályozást hatékonyabbá tévő reformtörekvéseket.

A közösségi választások elmélete az 1970-es évek végén és az 1980-as évek első felében kibontakozott két nagy gazdaságpolitikai program – a verseny bevezetése és a dereguláció – fő mozgatójaként igen jelentős szerepet játszott a szabályozás-gazdaságtan fejlődésében. E két fő mozgalomhoz Észak-Amerikán kívül – ahol a természetes monopóliumok eleve magántulajdonban alakultak ki – a privatizáció programja is csatlakozott. Hatásukra a közszolgáltatási szektor világszerte forradalmi átalakuláson ment keresztül.

FEJLEMÉNYEK A VERSENY BEVEZETÉSE ELŐTT

1934-re véget ért a szabályozás-gazdaságtan előtörténete. Ekkor az Egyesült Államokban és Kanadában egyidejűleg jött létre a szabályozás törvényi háttere,³³ valamint intézményi és eljárásrendje. A szabályozó szervezetek mindkét országban politikailag független *testületi (commission)* formát öltöttek.³⁴ Működésük legfontosabb alapelvei: *a)* a szabályozási eljárások legteljesebb nyilvánossága, *b)* az állampolgárok és intézmények legteljesebb bevonása a szabályozási eljárásokba, *c)* kollektív testületi döntések. Eljárásrendjük megőrizte a bírósági perek eljárásrendjének vonásait, ezért *kvázi jogi* eljárásnak is nevezik. Mindkét országban megtörtént a versenyszabályozói és a monopóliumokkal foglalkozó ágazati szabályozói funkciók meghatározása és szétosztása a szabályozóintézmények között. A közgazdasági elmélet fejlődése és a gyorsan halmozódó szabályozási tapasztalatok hatására a szabályozás-gazdaságtan sok új fejleménnyel gazdagodott. A legfontosabbak közül a következő öt fejleménnyel külön is foglalkozunk. Ezek: *1.* a megtérülési ráta szabályozása, *2.* az Averch–Johnson-hatás, *3.* a Ramsey-árazás, *4.* a hálózatok összekapcsolása, valamint *5.* a vertikális integráció.

Az ágazati szabályozás tekintetében ez az időszak a természetes monopólium szabályozásának a periódusa volt, amely a különféle piacokon különböző időkben – például a távközlésben az 1980–1990-es években – a versenynek számos addig monopolizált piacra való bevezetésével ért véget. Szabályozási szempontból ezt a periódust a szabályozási intézmények és folyamatok elkülönítése jellemezte. Elkülönültek egymástól a versenyszabályozás és a monopóliumok ágazati szabályozásának, ez utóbbin belül pedig a távközlés, a kábeltelevízió és a földi rádiózás-televíziózás szabályozásának a folyamatai. Ugyancsak elkülönültek a szövetségi és tagállami, illetve Kanadában a provinciális szabályozások is.

A megtérülési ráta szabályozása

Az 1930-as évektől az 1960-as évek közepéig a szolgáltatók profitjának szabályozása egyfelől közvetlen tételes árszabályozás révén, másfelől pedig úgy valósult meg, hogy a szabályozók az egy részvényre jutó osztalékalap (*earnings per share*) nagyságát szabályozták. Ha az osztalékalapot túlságosan magasnak/alacsonynak ítélték, akkor csökkentették/növelték a szolgáltatási árakat. Ennek a rendszernek számos gyengesége volt, amelyek orvoslására vezették be 1965–1966-ban a *megtérülési ráta (rate of return)* szerinti szabályozást.

³³ Például az amerikai hírközlési törvény (*Communications Act*) vagy a kanadai vasúti törvény (*Railway Act*).

³⁴ Korábban is léteztek ilyen testületek, sőt közülük egyesek szabályozási részfunkciókat is elláttak néhány közszolgáltatási piacon. Ilyen volt például a már említett Interstate Commerce Commission (államközi kereskedelmi bizottság).

A szabályozó által előírt megtérülési ráta a termelésben lekötött teljes tőkeállomány megtérülésének felső korlátjaként szolgált. Ez elvileg kielégítette ugyan a profitszabályozással szembeni elméleti követelményeket (hiszen célja annak a biztosítása volt szabályozási eszközökkel, hogy a befektetett tőke megtérülése ne legyen magasabb annál, mint ami megfelel az adott országban és az adott időszakban létező általános pénzügyi helyzet alapján kialakított normális várakozásoknak, azaz ne realizálhasson monopoljáraadékok). Formájában azonban következtelenségeket és hibákat is tartalmazott. Először, a profitot (a ráta számlálóját) és a tőkeállományt (a ráta nevezőjét) egyaránt számviteli – és nem közgazdasági – fogalmak segítségével fejezte ki. A számviteli fogalmak használata széles körű lehetőségeket kínált mind a számláló, mind a nevező manipulálására. Másodszor, a nevező a tőkeállományt tartalmazta, a tőkeinput nagysága pedig meghatározatlan maradt. Ez azért okozott gondot, mert a profit létrehozásában a tőkeinput vesz részt, a befektetők a megtérülést pedig a tőkeállományra vonatkoztatják. Ebből a kettősségből eredt az úgynevezett Averch–Johnson-hatás (amit következő alfejezetben tárgyalunk). Harmadszor, lehetővé tette ugyan a megtérülési rátával konzisztens árszínvonal – illetve az árszínvonal szükséges változtatásának a – meghatározását, nem tudta azonban kezelni az egyes szolgáltatásának nagyságát és változtatásuk mértékét. Ez önmagában nem lett volna baj, ha a szabályozó nem tartotta volna alapfeladatának az egyedi árak menedzselését.

A megtérülési ráta szerinti szabályozás legfőbb gyengeségei azzal kapcsolatosak, hogy nem ösztönözte költségminimalizáló termelésre a szabályozott monopóliumokat, sőt erőteljes ellenőztönzést valósított meg. Mint már említettük, a megtérülési rátának mind a számlálója, mind a nevezője manipulálható volt. A számláló manipulálása eredményezte az úgynevezett *költség plusz szabályozást*, a nevező manipulálása pedig *túlkapitalizálást* valósított meg.

A *költség plusz* szabályozásnak az a lényege, hogy a tőkemegtérülésként figyelembe veendő profit nagyságát lefelé lehet torzítani a költségek felfelé torzítása révén. Ekkor a profit egy részét a költségek közé rejtik, pontosabban a hatékony, költségminimalizáló termeléshez nem szükséges munkabérekre, anyagokra, energiára stb. fizetik ki. Annak érdekében, hogy ez ne történhessen meg, a szabályozó kénytelen volt részleteiben is vizsgálni az általa szabályozott szolgáltató költségeit és ennek következtében egész gazdálkodását. Ez a szolgáltató „mikromenedzseléséhez”, sőt az irányítási funkciók egy részének a szabályozó által történt átvételéhez vezetett, ami egyfelől rendkívül költséges szabályozást okozott,³⁵ másfelől pedig rontotta a szabályozott szolgáltatók hatékonyságát, mert a szabályozó technológiai és piaci ismeretei szükségszerűen messze elmaradnak a szolgáltatóvállalat vezetőinek tudásától.

³⁵ Egyes becslések szerint az 1970-es években az Egyesült Államokban a távközlés szabályozásának költségei olyan mértékben felduzzadtak, hogy fedezésük minden előfizetőnek évente átlagosan 10 dollárjába került.

Az Averch–Johnson-hatás

A szabályozás-gazdaságtan fejlődésének erős lökést adott Harvey Averch és Leland L. Johnson 1962-ben megjelent cikke, amelyben a szerzők a megtérülési rátára épülő szabályozás hatásait vizsgálva, arra a következtetésre jutottak, hogy az túlkapitalizálásra ösztönzi a szabályozott szolgáltatókat. Az úgynevezett Averch–Johnson-hatás mechanizmusát ezután többen is elemezték.³⁶ Röviden összefoglalva, a modell lényege az, hogy ha a szabályozó úgy korlátozza a profitmaximalizáló szabályozott szolgáltató által elérhető profit nagyságát, hogy felső korlátként állítja a tőke megtérülésének valamilyen rátáját, továbbá ha ez a megtérülési ráta valódi korlát (*binding constraint*), vagyis nélküle a tőkemegtérülés rátája meghaladná e szabályozott értéket, akkor a szolgáltató az alkalmazott tőke volumenének gazdaságtalan (azaz nem költségminimalizáló) növelése révén is képes profitját növelni.³⁷ A megtérülési rátára épülő szabályozás ezáltal a szabályozott szolgáltatót túlkapitalizálásra ösztönzi. A túlkapitalizálásnak számos káros következménye van. Többek között a szolgáltató szolgáltatásait a minimálisnál magasabb költséggel fogja termelni, ami tőkeintenzív irányban torzítja a szolgáltató technológiválasztásait, és ez makrogazdasági szinten az optimálisnál rosszabb erőforrás-allokációt okoz. Nyereséges, vagyis a profitot növeli az is, ha a szolgáltató új szolgáltatásait a meglévő alapvető szolgáltatások jövedelméből keresztfinanszírozza.

Az Averch–Johnson-hatás kutatása három fő irányban zajlott. Elsőként említjük a túlkapitalizálás lehetséges eseteinek, valamint gyakorlati módjainak és eszközeinek a vizsgálatát, amely három jelentős lehetőséget tárt fel: 1. a *rátaalap „kitömését”* (*rate base padding*), 2. az inputok „*aranyozását*” (*goldplating*), valamint 3. a *technológiai torzulást* (*technology bias*).

Az első kettő azt jelentette, hogy a szolgáltató igyekezett a megtérülési ráta alapját (a ráta képletének nevezőjét) minél nagyobbra méretezni, hiszen ugyanaz a ráta nagyobb alapra vetítve magasabb profitot tett megengedhetővé. Valóban voltak harcok a szabályozó és a szabályozott között a rátaalap definícióját és mérési módszerét illetően. Amíg a kitömés a tőkeinput *volumenét* kívánta emelni, addig az aranyozás annak *minőségét* és *árát* érintette. Az aranyozás lényege a szükségesnél jobb minőségű és drágább tőkejavak beszerzése, amely költségpazarlást jelent ugyan, de növeli a rátaalapot. Természetesen az aranyozás indokolatlan költségekkel olyan mértékben is csökkentheti a profitot, hogy éppen általa válik lehetetlenné a tőle várt profitnövekedés létrejötte, vagyis az aranyozás nem jelentett korlátlan pénzpazarlási lehetőséget.

³⁶ Közülük különösen ajánlható Edward Zajac frappánsan szemléletes geometriai magyarázata (*Zajac* [1970]).

³⁷ Ha például 15 százalék a megtérülési ráta felső korlátja, akkor nagyobb tőkeérték 15 százaléka több profitot jelent a szabályozott szolgáltató számára, aki/amely nem a tőkemegtérülés rátáját, hanem a profitja nagyságát kívánja maximalizálni. A tőke értéke növelhető a tőke mennyiségének és/vagy a tőke árának növelése révén.

Valóságos ösztönöztség keletkezett azonban a költségpazarlásra olyan esetekben, amikor a pazarlás egyidejűleg növelte a szabályozó által elismert profit nagyságát és a szolgáltató alkalmazottainak – elsősorban vezetőinek – a jólétét. A kutatók feltárták annak a lehetőségét is, hogy a különféle inputarányokat megtestesítő új technológiák közötti választás a tőkeintenzív technológiák irányába torzul, mert akkor is nyereséges lehet a szolgáltató számára a tőkeintenzívebb technológiákat választani, amikor azok a minimálisnál magasabb termelési költségeket generálnak.

A második fő irányt annak az empirikus kutatása jelentette, hogy létezik-e valójában az Averch–Johnson-hatás. Vajon a különböző szabályozott szolgáltatók tényadatai utalnak-e arra, hogy a megtérülési rátára épülő szabályozás valóban túlkapitalizáláshoz vezetett? Az Averch–Johnson-hatás elemzése főként a távközlési szolgáltatók tényadatainak felhasználásával történt. Az empirikus kutatásnak meglepő eredménye született: az ökonometriai modellek nem mutattak ki létező Averch–Johnson-hatásokat, pontosabban azt sugallták, hogy ilyenek nincsenek. Kétféle magyarázat született. Az első úgy érvelt, hogy a szabályozók az Averch–Johnson-hatás, vagyis a túlkapitalizálás nagy társadalmi kárától félvve, olyan szorosra fogták a szolgáltatási árak szabályozását, hogy az alacsony szabályozott árak mellett lehetetlenné vált a szolgáltatók számára a szabályozott megtérülési ráta túllépése, vagyis a megtérülési ráta nem volt tényleges felső korlátja (*non-binding constraint*) a profitnak, mert a valódi korlátot az árak jelentették. Az 1980-as években e sorok írója maga is képviselte ezt a véleményt.

A második magyarázat egyben az Averch–Johnson-hatással kapcsolatos kutatás harmadik fő irányát képviselte. Számos kutató felismerte, hogy az Averch–Johnson-modell túlságosan absztrakt, vagyis nem vesz figyelembe olyan szolgáltatói célokat és döntési tényezőket, amelyek figyelembevételre megváltoztathatja a modelltől fakadó következtetéseket. Az Averch–Johnson-hatással ellentétesen hat például a közszolgáltatók közismert félelme a kockázattól (*risk aversion*). Annak is ellentétes hatása van, hogy a közszolgáltatók befektetői tipikusan elsősorban a magas jövedelem reményében fektetnek be, és kötvény- vagy részvénykeresletük erősen érzékeny a megtérülési ráta változásaira. Ez a körülmény a megtérülési rátát maximalizáló törekvésekhez vezet, amely az úgynevezett *gátrátának* (*hurdle rate*) az indokoltnál magasabban való tartása révén valósítható meg. A magasabb gátráta több beruházási projektet nyilvánít elégtelenül nyereségesnek, és ezzel az optimálisnál kevesebb tőkét enged a termelési folyamatba. Ugyancsak szerepe van az úgynevezett szabályozói késedelemnek (*regulatory lag*), amely a hosszadalmas szabályozási eljárások következménye. A szabályozói késedelem csökkenti a túlkapitalizálásra való ösztönöztséget.

A Bell-laboratóriumokban William Baumol, Elizabeth Bailey és mások jelentős kutatásokat végeztek ebben az irányban. Munkájuk értelmét az adja, hogy az Averch–Johnson-modell keretein túllépve, annak korlátozó feltételezéseit feloldva, a korábban általánosabb elméleti kereteket alkottak annak vizsgálatára, hogy a szabályo-

zásnak milyen hatásai vannak, illetve lehetnek a szabályozott szolgáltatók tulajdon-ságaira és működésére. Olyan eseteket is modelleztek, amelyekben a szolgáltató nem csupán egyszerű profitmaximalizáló, hanem vagy más célokat kíván elérni, vagy pedig több gazdasági cél egyidejű elérésére törekszik. Nemcsak kibővítették az addig ismert hatásmechanizmusok körét, hanem újabb szabályozói eszközök alkalmazásának a lehetőségeit is felvetették. Vizsgálták a megtérülési ráta mellett vagy ahelyett alkalmazható szabályozói korlátok hatásmechanizmusait is. Eredményeik jelentősen gyarapították a szabályozás-gazdaságtan ismeretanyagát, és számos új kutatási irány kialakítását segítették. Ezek közül különösen nagy volt azoknak a kutatásoknak a jelentősége, amelyek az információhiány és a bizonytalanság szabályozási következményeivel foglalkoztak. Az 1980-as évek közepére az úgynevezett bayesi szabályozásnak (*Bayesian regulation*) jelentékeny irodalma alakult ki, amely az egyik hidat alkotta a szabályozás „új gazdaságtanához.”

Ramsey-árazás

Az árelmélet területén az 1970-es és 1980-as években számos fontos új eredmény született (*Brown–Sibley* [1986], *Mitchell–Vogelsang* [1991]). A szabályozás-gazdaságtan szempontjából különös figyelmet érdemel az, hogy előrehaladt az árak hatásainak társadalmi jóléti elemzése, a kutatók beható vizsgálat alá vették a kétrészes árakat és a nemlineáris árak egyéb formáit, vizsgálták a forgalomérzékeny, a dinamikus és az interaktív árazás különféle eseteit.³⁸ Az új eredmények alapján lehetővé vált a stratégiai árképzés különféle eseteinek a szabályozás szempontjából történő vizsgálata.

A számos fontos új eredmény közül is kiemelkedett Frank Ramsey újrafelfedezése. Már *Robinson* [1933] kifejtette, hogy növekvő hozadék esetén a határkölséges árazás veszteségesé teszi a termelést, mert a határkölség kisebb az átlagkölségnél, ezért az árbevétel nem fedezi a termelési költségeket. Az árnak magasabbnak kell lennie a határkölségnél, vagyis *árrést* (*markup*) kell tartalmaznia. Az kezdettől fogva egyértelmű volt, hogy az egyes szolgáltatások árrései a határkölséges árazás esetén létrejövő veszteség értékének a szolgáltatásokra történő felosztása révén keletkeznek. Arra a kérdésre azonban, hogy miként lehet ezt a veszteséget meghatározni, megmérni és optimális módon szétosztani, vagyis optimális árréseket – és ezzel optimális árakat – képezni, a közgazdászok hosszú ideig nem találták a választ.

.....
³⁸ Dinamikusanak nevezzük azokat az árakat, amelyek különféle tényezők – például a tőkekapacitás nagysága és kihasználtsági foka – miatt időben változnak. Klasszikus esetük a hálózati forgalmi csúcsidőszaki áraknak a csúcsidőszakon kívüli árártól való eltérése. Interaktívnak nevezzük azokat az árakat, amelyek alkalmazásában a fogyasztó is részt vesz, azaz az eladó és a fogyasztó valamilyen interakciója során alakulnak ki.

A piac kínálati oldalán ugyanis nem találtak semmiféle optimumkritériumot. A válaszokat végül az optimum kritériumát a keresleti oldalon kereső *Baumol–Bradford* [1970] vezette be a távközlés és a szabályozás gazdaságtanába. *Ramsey* [1927] alapján keresleti oldali kritériumot állítottak fel, amely szerint – egyszerűsítve fogalmazva – optimálisak azok az árreakciók, amelyek segítségével képezhető árak minimalizálják a fogyasztók jólétének az áraknak a határkölség fölé emeléséből fakadó csökkenését, vagyis optimális eltéréseket képviselnek a határkölségek árazástól. Az árreakció szempontjából tehát az optimális, ami a keresleti oldal szempontjából a legjobb, pontosabban a legkevésbé rossz. Az ilyen árreakció fordítottan arányosak a kereslet sajátár-rugalmasságával.³⁹ Ramsey-árreakció esetén a határkölséghez viszonyított árreakció következtében a jószág iránti összkéréslet minimális mértékben csökken. Az eredményt úgy is össze lehet foglalni, hogy a Ramsey-árak maximalizálják az aggregált fogyasztói elégedettséget és a fogyasztás össz volumenét, a szolgáltatás piacának a nagyságát. Az árreakciónak az árhoz viszonyított hányada és a kereslet sajátár-rugalmassága közötti összefüggés:

$$\frac{P_i - MC_i}{P_i} = -\frac{G}{\varepsilon_{ii}}, \quad (1)$$

ahol P az ár, MC a határkölség, i bármely szolgáltatást jelöl, ε_{ii} a kereslet sajátár-rugalmassága, G pedig az úgynevezett *Ramsey-szám*, amely a teljes költségfedezetet biztosító árszínvonalat határozza meg. A képletet *inverzrugalmassági szabálynak* is nevezik.

Baumol–Bradford [1970] cikkét követően a Ramsey-árazás irodalma rövid időn belül igen terjedelmessé vált. Ebből az irodalomból most *Vogelsang–Finsinger* [1979] cikkét emeljük ki, mert ez behatóan foglalkozott azokkal a lehetséges mechanizmusokkal, amelyek a többtermékes csökkenő költséggörbéjű monopóliumot Ramsey-árak képzésére serkentik. Ramsey-árak képzésére számos ágazatban és országban, köztük Magyarországon is sor került. Például *Cuthbertson–Dobbs* [1996] az angol postahivatal szolgáltatásának Ramsey-árazásával foglalkozott, e sorok írója pedig 1994–1995-ben tanácsadóként Ramsey-árazást dolgozott ki a Mol belső távközlési szolgáltatási árának képzésére.

³⁹ A szolgáltatás iránti kereslet sajátár-rugalmasságán kívül az optimális árreakció függ az úgynevezett keresztrugalmasságtól – az adott szolgáltatással kiegészítő vagy helyettesítő kapcsolatban lévő más termékek és szolgáltatások áraival kapcsolatos rugalmasságtól – is. Ezeket azonban a Ramsey-árazás tárgyalásának egyszerűsége és érthetősége kedvéért most nem vesszük figyelembe.

Monopolhálózatok összekapcsolása

Mindenfajta hálózati alapú termelésre jellemző lehet az, hogy a különböző tulajdonban lévő és/vagy különböző üzemeltetők által üzemeltetett hálózatokat egymással összekapcsolják. Így összekapcsolódhatnak úthálózatok, vasúti hálózatok, légi közlekedési hálózatok, víz-, gáz- és olajvezetékek és az infokommunikációs hálózatok, például az internet. Az infokommunikáció területén az összekapcsolás klasszikus esete a telefonhálózatok – és ezáltal a távközlési szolgáltatók – összekapcsolása. Ez szolgált modellként az International Telecommunications Union (ITU) definíciójához is, amely szerint az összekapcsolás „kereskedelmi és technikai elrendezés, amelynek alapján szolgáltatók összekötik eszközeiket, hálózataikat és szolgáltatásaikat abból a célból, hogy fogyasztók számára lehetővé tegyék a hozzáférést más szolgáltatók fogyasztóihoz, szolgáltatásaihoz és hálózataihoz”. A távközlő hálózatok összekapcsolása felvetette az összekapcsolás gazdasági témáinak szinte teljes körét, ezért a következőkben csak a távközléssel foglalkozunk.

Az összekapcsolás intézménye majdnem olyan régi, mint magáé a távközlésé. Viszonylag korán – már a 20. század elején – kialakult annak az igénye, hogy az egyes településeken gyorsan növekvő számú háztartást és üzletet helyileg kiszolgáló telefontársaságok összekapcsolják hálózataikat, és ezáltal lehetővé tegyék a helyközi, majd az országokon belüli távolsági, később pedig a kontinensnyi, majd végül a világméretű nemzetközi távközlést. Az összekapcsolás a „horizontálisan” összekapcsolódó szolgáltatóknak – területi monopóliumoknak – elsőrendű üzleti érdeke volt, hiszen ezáltal radikálisan megnövekedett szolgáltatásaik értéke a fogyasztók számára, a forgalom volumene és az árbevétel nagysága. Az utóbbi duplán is, hiszen a távolsági és nemzetközi hívásokért igen magas díjakat lehetett számlázni.

A területi monopóliumok horizontális összekapcsolása meglehetősen sima ügy volt. Az összekapcsolt szolgáltatók előfizetői között megvalósuló forgalom árbevételét a forgalom lebonyolításában részt vevő szolgáltatók utólagos elszámolás során bizonyos séma szerint megosztották egymás között. A séma még az első világháborút követően Észak-Amerikában alakult ki először. A Bell-rendszerben RSP-nek (*Revenue Settlement Plan*) nevezett séma nagyjából a következő módon működött:

1. A híváskezdeményező előfizető szolgáltatója végezte a számlázást, és szedte be az árbevételt. A szolgáltatók mindegyike köteles volt számvitelében megkülönböztetni a *kezdeményezett* árbevételt (*originating revenue*) és az *elosztott* árbevételt (*settled revenue*). A bevételmegosztás kiindulópontja a szolgáltatók saját szolgáltatási területein kívüli területeket is érintő (úgynevezett *inter*) hívások kezdeményezett árbevételei voltak, amelyeket az RSP-ben részt vevő szolgáltatók egy közös alapba gyűjtöttek. Ezt a szakmai zsargon egyszerűen „fazéknak” (*pot*) hívta.
2. A fazékból a szolgáltatók először az előfizetőik által kezdeményezett hívások árbevételének azt a részét kapták, amely a kezdeményezéssel mint szolgáltatással

- függött össze. A kezdeményezés díját leggyakrabban a saját területükön belüli (úgynevezett *intra*) hívások díjaival tették egyenlővé.
3. Következő lépésként fedezték minden szolgáltató továbbítási (tranzitálási) és fogadási (terminálási) különbözeti költségeit. Meghatározták a továbbítás és fogadás folyó számviteli termelési költségeit. Ezekből különbözeti költségeket képeztek. A továbbítás költségeit mindig különbözeti költségként kezelték, amelyek az összekapcsolás nélkül nem keletkeztek volna. A fogadással azonban más volt a helyzet. A fogadás költségei esetében az volt a megállapodás, hogy ezek nem különbözeti költségek, azaz akkor is létrejöttek volna, ha a szolgáltatók nem lettek volna összekapcsolva.
  4. Ezután meghatározták azokat a hálózati és más elemeket, amelyek átviteli, illetve fogadó kapacitásokat jelentettek. Meghatározták az ezekbe történt beruházások nagyságát, valamint az ezekbe való befektetések normális megtérüléséhez szükséges pénzmennyiség nagyságát. Az utóbbit éves alapon is kifejezték. Ha a folyó költségek fedezése után a „fazék” annyi vagy kevesebb pénz tartalmazott, mint amennyi a továbbítás és fogadás terén végrehajtott összes befektetés normális megtérüléséhez volt szükséges, akkor minden pénz kiosztottak az átlagos megtérülési ráta alapján. Az alapelv az *inter* távközlésbe fektetett tőkék megtérülési rátáinak a kiegyenlítése volt. A közgazdaságtan ezt hatékony és igazságos megoldásnak találta. Ha több pénz volt, akkor a többletet vagy kiosztották (ugyancsak egyenlő megtérülési ráták alapján), vagy pedig tartalékot képeztek. Néha közös projektek finanszírozására is felhasználták.

Az összekapcsolási szolgáltatásoknak itt leírt árképzése simán és hatékonyan működött. Az árak szabályozására két okból sem volt szükség. Először, az összekapcsolt területi monopóliumok ritkán vagy sohasem vitatkoztak egymással az árak kérdésében – könnyen megegyeztek a kölcsönösen előnyös árképzési módszerekben és konkrét árakban. Másodszor – miután a felek piaci ereje ritkán vagy sohasem volt aszimmetrikus egymáshoz viszonyítva – nem merült fel annak a lehetősége, hogy a szabad kölcsönös megállapodáson alapuló összekapcsolási árak monopoljárdékot tartalmaztak volna. Az Egyesült Államokban és Kanadában a szabályozó csak a *kezdeményezett* árakat szabályozta, az összekapcsolási árak (azaz maga az RSP) nem tartoztak a szabályozás tárgyához. A szabályozói „beavatkozás” annyiban merült ki, hogy a szabályozók időről időre megvizsgálták az RSP módszereit és eredményeit. A szabályozás elleni érvek dacára egyes országokban mégis szabályozták a monopoljellegű összekapcsolási árakat. Ilyen ország volt Magyarország is az 1990-es években.

Vertikális integráció

Az *integráció* termelési technológiák egybekapcsolásával különféle termékek *közös termelési folyamat* és/vagy (valamilyen formában) *közös szervezet* kereteiben történő előállítása. Ha az integrált termelési folyamatok közül egy vagy egyesek outputjai másnak vagy másoknak az inputjai, akkor *vertikális* integrációról beszélünk.⁴⁰ A villamosenergia-iparban az erőművek, a nagykereskedelmi elosztók és a kiskereskedelmi szolgáltatók vertikálisan integráltan teszik lehetővé a piaci kereslet kielégítését. A légi közlekedésben vertikális kapcsolat létezik a légitársaságok és a repülőterek között. A távközlésben a vertikális integráció legjobb történelmi példája a berendezésgyártásnak és a szolgáltatásnak a kapcsolata (például AT&T és Western Electric vagy Bell Canada és Northern Electric). Az integráció következtében növekszik az előállított termékek száma és/vagy volumene, bővül a közös termelési folyamatból (*joint production*) származó outputok köre, növekszik a közösen használt inputok száma. Ez utóbbiak szempontjából számos esetet lehet megkülönböztetni, így például: *a)* közös irányítás, *b)* a föld, az épületek és építmények közös használata, *c)* közös munkainput. Az integráció kiterjeszti a technológiák belső gazdaságosságait, elsősorban a választékgazdaságosságot (*economies of scope*), de a méretgazdaságosság költségelőnyeit is fokozza a termelési volumen növelése és a méretgazdaságosság fokának emelése révén. Piaci hatásai igen jelentősek. Az integráció a belső gazdaságosságok kiterjesztése következtében előálló költségmegtakarítások révén árcsökkenéshez, ezenkívül minőségjavuláshoz és választékbővüléshez is vezethet. Nem elhanyagolhatók azonban a lehetséges negatív hatások sem, hiszen az integráció a *piaci erő közös gyakorlása* révén annak megerősödéséhez és kiterjesztéséhez is vezethet. Ezért az integráció jelensége az általános versenyszabályozásnak és az infokommunikáció ágazatspecifikus szabályozásának is fontos témája.

A vertikális integráció legérdekesebb és legvitatottabb esete – amely a legnagyobb hatást gyakorolta a szabályozás gazdaságtanára – a távközlési szolgáltatók, a berendezésgyártók és a kutató-fejlesztők közötti kapcsolat volt. Ez a viszony az Egyesült Államokban legfőképpen az AT&T–Western–Bell-laboratóriumok háromszögben testesült meg,⁴¹ Kanadában pedig a Bell Canada–Northern–Bell–Northern Research-kapcsolatban. A versenyszabályozó (az amerikai igazságügyi minisztérium) 1949-ben vette célba a vertikális integrációt, és indított pert a Western Electric ellen. A két vádpont egyike a berendezésgyártás és a szolgáltatás közötti vertikális integráció

⁴⁰ *Horizontálisnak* nevezzük az integrációt akkor, amikor ilyen output–input kapcsolat nem áll fenn (pl. amikor egy internetszolgáltató megvásárol egy másik internetszolgáltatót, és ezáltal kiterjeszti szolgáltatási területét).

⁴¹ A legnagyobb „független” (nem Bell) szolgáltató, a General Telephone and Electronics (GTE) is hasonló háromszöget hozott létre.

volt, amelyet a szabályozó azért tartott társadalmi szempontból károsnak, mert lehetővé tette, hogy a monopolizált piacokon működő szolgáltató monopoljárdékát a versenypiacon is működő berendezégyártó versenypozíciójának mesterséges és társadalmi szempontból káros erősítésére használja fel. A szolgáltató berendezés-vásárlásait és a keresztfinanszírozást vizsgálták. Az AT&T és a Bell Canada egyaránt kizárólag a Westerntól, illetve a Northern-től vásárolt és csak akkor fordult másához, ha a keresett berendezést a saját gyártója nem termelte. Ezáltal csökkentették a társadalmi jólétet, és hátrányos helyzetbe hozták a többi berendezégyártót, hiszen ezek termékeit akkor sem vásárolták meg, ha azok jobbak és/vagy olcsóbbak voltak a Western/Northern termékeinél. Másrészt, miután a berendezégyártásról feltételezhető, hogy termelési folyamatában méretgazdaságosság létezik, a nagy anyavállalati megrendelések révén csökkent a berendezéseik (átlag)költsége.⁴² A keresztfinanszírozás a vádpont szerint úgy zajlott le, hogy a szolgáltató a szükségesnél magasabb árat fizetett a berendezégyártónak, és ezáltal transzferálta járadékának egy részét. Az eljárás 1956-ban azzal zárult, hogy a vertikális integrációval kapcsolatos vádakot elejtették, és a felek bíróságon kívül megegyeztek abban, hogy az AT&T–Western integráció fennmarad.⁴³ 1974-ben azonban az igazságügyi minisztérium újabb pert kezdeményezett. Ebben a szolgáltató-gyártó integráción kívül újabb vertikális integrációs vádpont szerepelt: a helyi és távolsági szolgáltatások integrációjának társadalmilag káros volta. Ennek eredményeként történt a Bell-rendszer lebontása, az AT&T–Western-integráció azonban ekkor is fennmaradt. Az amerikaihoz hasonló vádpontokon alapult az az eljárás is, amelyet a kanadai versenyszabályozó indított a Bell Canada ellen 1978-ban. A Bell–Northern-integráció is túlélte az eljárást. Ezek a jogi esetek szükségessé tették a vertikális integráció elméletének a korábbinál jóval részletesebb és mélyebb kidolgozását, és nagymértékben hozzájárultak a szabályozás gazdaságtana fejlődéséhez.

TOVÁBBI FEJLEMÉNYEK AZ ÁTMENETI IDŐSZAKBAN

A versenynek a közszolgáltatási piacokra való bevezetése hosszú átmeneti időszakot vett igénybe. Úttörői a távközlési piacok voltak, amelyeken a folyamat 1957-ben az amerikai Carterphone-döntéssel indult el. A teljes jogi-szabályozási liberalizációra az Egyesült Államokban 1996-ban, az Európai Unióban pedig 2003-ban került sor.

.....
⁴² A méretgazdaságosság költségelőnyeinek kihasználása pozitív jelenség, ami abban az értelemben vált negatívvá, hogy általa a független gyártókat megakadályozták a méretgazdaságosság költségelőnyeinek az élvezetében. Az ebből származó kárról azt tartották, hogy az társadalmi szempontból nézve nagyobb volt, mint a Westernnel, illetve a Northernnel kialakított integráció által elért haszon. Feltételezték, hogy az alacsonyabb termelési volumenek sávjában az átlagköltség meredekebben csökken, mint a magasabb termelési volumenek sávjában.

⁴³ Ez volt az 1956-os úgynevezett *Consent Decree*.

A különféle szolgáltatási piacok szekvenciálisan váltak versenyzőivé,⁴⁴ miközben a már versenypiacokon a verseny hatékonysága folyamatosan növekedett. Jelenleg – azaz 2007-ben – a szolgáltatási piacok zöme már intenzív verseny színhelye, de még mindig vannak jelentős hatékonysági problémákkal küszködő, tökéletlen versenypiacok – elsősorban a hozzáférési és helyi szolgáltatások piacai.

Az átmeneti időszak elméleti fejleményeit az jellemezte, hogy a természetes monopólium szabályozása mellett megjelent a tökéletlen versenypiacok szabályozása iránti igény. Ez több ponton is újat hozott. Eleinte azok az igények merültek fel sürgősséggel, amelyek versenyelemeket vezettek be a monopóliumba. Ilyennek vélték a koncesszió odaítélésének versenyzői (pályáztatásos) módját.

A legalapvetőbb probléma a szimultaneitás volt. Olyan hibrid elveket, módszereket, intézményeket, szervezeteket és eljárásokat kellett létrehozni, amelyek segítségével egyidejűleg lehetett szabályozni a monopoljelleg és a verseny különböző fokain álló – és közben más módon is változó, például konvergáló – piacokat. Néhány jelenség – mint például a hálózati hatások és a fogyasztási externáliák – erőteljesen, de egymástól eltérő módokon befolyásolták a monopolpiacokat, továbbá egyes esetekben segítették a monopolpiacok versenyzőivé válását, míg más esetekben éppen fordítva, *önromboló versenyhez*, azaz a versenypiacoknak a piaci erő és a monopólium irányába történő elmozdulásához vezettek.

A piacok átalakulása dinamikus természetű nehézségeket is okozott. Olyan szabályozásra támadt ugyanis igény, amely alkalmas volt arra, hogy kormányozza a monopolhelyzetből versenyzőivé válás folyamatát. Ilyen volt például az ársapka (*price cap*). Ami a szabályozott szolgáltatókat illeti, felmerültek azok a problémák, amelyek a monopol- és a versenypiacokra történő egyidejű termeléssel álltak kapcsolatban. Szabályozói beavatkozás hiányában ugyanis a szolgáltatóknak lehetőségük nyílt volna arra, hogy monopoljárdékuk egy részét a versenypiaci szolgáltatásaik keresztfinanszírozására fordítsák. Ennek megakadályozására új szabályozási funkciókat hoztak létre (például a számviteli és intézményi szeparálás kapcsán).

A következőkben a szabályozás-gazdaságtanban létrejött számos új fejlemény közül hárommal külön is foglalkozunk. Először a természetes monopólium koncessziójának versenyzői odaítéléséről és az árverésről, majd az externáliákról, végül pedig az ársapka-szabályozásról lesz szó.

⁴⁴ A felhasználói végberendezéseket az adatkommunikáció és a különféle „egyéb” szolgáltatások követték, majd Amerikában 1984-ben a távolsági és nemzetközi szolgáltatások, végül 1996-ban a helyi szolgáltatások, amelyek versenyzőivé válása azonban csak további jelentős technológiai fejlődés révén (mobil, kábeltelevízió, internet) és hosszabb idő alatt valósult meg.

Koncesszió és árverés

A koncesszió és az árverés (aukció) elsősorban azért összetartozó témák, mert a természetes monopóliumot alkotó szolgáltatás(ok) nyújtására vonatkozó kizárólagos jogot, a koncessziót, az állam néha árverés, más esetekben pedig pályáztatás révén ítéli oda a pályázaton győztes magánvállalkozásnak. A pályáztatás is az árverés egyik speciális formájának tekinthető. A természetes monopóliumát „kiárúsító” állam a koncessziós pályázat folyamatában a koncessziós díj segítségével a koncessziót elnyert monopolistától elvonja annak *monopoljárdékát* és az elvont járadékkal adót helyettesít. Ha a koncessziós pályázati verseny hatékonyan működik, azaz a verseny rákényszeríti a pályázókat arra, hogy valóban a lehetséges legmagasabb koncessziós díjat ajánlják fel az állam számára, akkor lehetséges a monopoljárdék teljes mértékű elvonása. Ekkor az állam a koncessziós díj összegével csökkenti az adókat (Kiss [1997]).

A kizárólagos állami koncesszió következményeit összefoglalva, elmondható, hogy általa a monopol-magánvállalkozás nyer, mert jogilag garantált piaci lehetősége nyílik a tőkeköltséggel egyenlő tőkemegtérülés elérésére. Az adófizetők az adócsökkentés révén nyerne, a koncessziós szolgáltatás fogyasztói viszont veszítenek, mert monopolárat kénytelenek fizetni a szolgáltatásért. Az előbbi pozitív hatás, mert növeli, az utóbbi pedig negatív hatás, mert csökkenti a társadalmi jólétet. A kettő együttes hatására a nettó társadalmi jólét még akkor is csökken, ha az adókat az elvont járadék teljes összegével csökkentik, mert amint azt Kiss [1997] megállapította, „a koncesszió hatékonysági problémát okoz, mert az adózás az elvonásnak hatékonyabb formája, mint a monopoljellegű távközlési szolgáltatási árak” (8. o.). Fennmaradnak továbbá a monopóliumnak a magas költségekkel és árakkal, az optimálisnál kisebb piaccal és a társadalom szűkös erőforrásainak allokációs problémáival összefüggő káros hatásai.

Az árverés⁴⁵ elmélete több évtizeden keresztül a szabályozás elméletétől függetlenül fejlődött. A kettő összekapcsolása Demsetz [1968] munkájával kezdődött, és az 1990-es évek elejétől kezdve teljesedett ki. A két elmélet konvergenciája tükrözött a monopolpiacokról a versenypiacokra való átmenet során keletkezett igényeket. Az árverés versenyelemeket vezetett be a monopolpiacokra azáltal, hogy a monopóliumra vonatkozó állami koncesszió odaítélését versenyfolyamat keretein belül valósította meg. A természetes monopólium árverését *kormányzási struktúráként* (*governance structure*) felfogó megközelítés lehetővé tette a különféle árverések és licitálási folyamatok gazdasági következményeinek – különösen az általuk megvalósított verseny hatékonyságának – a vizsgálatát. Kidolgozták a különféle árverések különféle lehetséges eredményeinek a feltételrendszerit, és ezáltal útmutatást tudtak nyújtani azok alkalmazhatóságának lehetőségeit és korlátait illetően. Az idevágó irodalom sokféle-képpen gazdagítja a szabályozás gazdaságtanát. Jelentős terjedelemben foglalkozik

⁴⁵ A pályáztatás az árverés (aukció) egyik speciális formájának tekinthető, ezért a vele kapcsolatos kutatási eredmények az árverés elméletének részét képezik.

olyan fontos témákkal, mint például a szabályozói jellemvonások és tevékenység, valamint az árverések kapcsolata, az árverések politikai befolyásolásának (például a már tárgyalt foglyul ejtés) következményei, az árverések során elkövetett különféle hibák következményei. A hibákra vonatkozó irodalom megállapításainak tükrében *de Fontenay és szerzőtársai* [1993] (és különösen *Kiss* [1997]) sok oldalról bírálták a magyar távközlési koncessziók odaítélése során felmerült hiányosságokat és hibákat.

Az árverésemélet továbbfejlődésének útját a verseny bevezetése után legnagyobb mértékben a szabályozás új gazdaságtanának a következő fejezetben tárgyalandó elmélete jelölte ki. Ennek az elméletnek egyik fontos része behatóan foglalkozott az ösztönző szerződések árverésével.

Hálózati hatások és externáliák

Az externáliák kiterjedt irodalmában a különböző szerzők eltérő szóhasználata és különféle definíciós hibák miatt számottevő fogalmi zűrzavar uralkodik, ezért elkerülhetetlen, hogy először a fogalmak tisztázásával foglalkozzunk. Kezdjük az úgynevezett külső gazdaságosságokkal, amelyeket hálózati hatásoknak is neveznek! Az úgynevezett „belső” gazdaságosságokkal szemben, amelyek a termelési folyamatban keletkeznek és a termelési technológia sajátosságai, a „külső” gazdaságosságok a *fogyasztási folyamat* jellemzői. Az irodalmi források kínálati oldali orientációját tükrözi, hogy a termelés tulajdonságait belsőnek, a fogyasztás tulajdonságait pedig külsőnek nevezik. A belső gazdaságosságok a termelők *költségeihez* fűződnek, a külső gazdaságosságok viszont a fogyasztók *hasznával* kapcsolatosak. A belső gazdaságosság itt azt jelenti, hogy valamely termékből többet vagy többfélélt olcsóbban, azaz költségmegtakarításokkal termelnek (méret- és választékgazdaságosság). A külső gazdaságosság pedig azt, hogy minél többen és többet fogyasztanak belőle, a termék annál *hasznosabbá* válik a fogyasztók számára.

A fogyasztási folyamatban keletkező külső gazdaságosságok azáltal jönnek létre, hogy az egyes fogyasztási folyamatok nem függetlenek egymástól. A *függő fogyasztás* oka pedig az, hogy *a fogyasztók hálózatot alkotnak*, az egyes fogyasztók valamilyen fogyasztói hálózat csomópontjait képezik. Innen a „hálózati hatás” elnevezés, a fogyasztási folyamatok egymástól való függését ugyanis hálózati hatások közvetítik. Hálózati hatásról akkor beszélünk, amikor valamely hálózat egyes csomópontjai a közöttük lévő összeköttetéseken keresztül megváltoztatják egymás állapotát. Visszahatásnak vagy visszacsatolásnak nevezzük azt a helyzetet, amelyben valamely csomópontközi (mondjuk, $A \rightarrow B$)⁴⁶ hatás visszirányú (azaz $B \rightarrow A$) hatást vált ki, ami

⁴⁶ A két csomópont közötti hatások esete egyszerűen kiterjeszhető a *több* csomópont közötti szekvenciális hatások és visszahatások esetére. Ezekkel itt nem foglalkozunk, mert elemzésük mondanivalónk szempontjából nem szükséges.

újabb visszirányú (most ismét $A \rightarrow B$) hatáshoz vezet, ami viszont ismét újabb $B \rightarrow A$ hatást vált ki, és így tovább. A visszacsatolásnak két olyan tulajdonsága van, amely fontos tárgyunk szempontjából. Az egyik a visszahatás előjele, a másik pedig a hatás és a visszahatás nagysága közötti viszony. A visszahatás pozitív előjele piaci viszonyok között azt jelenti, hogy az egyik fogyasztó fogyasztásának növekedése/csökkenése növeli/csökkenti a fogyasztott terméknek a másik fogyasztó számára jelentkező hasznosságát és ezért fogyasztását. Ekkor a piac valamely növekedése/csökkenése önmagában a piac további növekedését/csökkenését váltja ki. A hatás és a visszahatás hányadosa pedig azt mutatja, hogy a két fogyasztó fogyasztási folyamatai közötti hatás konvergens, vagy divergens-e. Konvergens, ha a visszacsatolás kisebb, és divergens, ha nagyobb az eredeti hatáznál, vagy azzal egyenlő.

A függő fogyasztásról még két megjegyzést kell tennünk. Először, a függő fogyasztás kétféle. Lehetséges, hogy valamely termék *különböző fogyasztók* által történő fogyasztásának folyamatai nem függetlenek egymástól, de az is lehetséges, hogy a *különböző termékek* fogyasztási folyamatai nem függetlenek egymástól. Másodszor, a függést lehetővé tévő hálózat lehet a fogyasztók virtuális hálózata, de megvalósulhat a termelési folyamatban létező hálózaton is. Az előbbire jó példát képviselnek azok az esetek, amikor valamely termék fogyasztói informálják egymást, és ezáltal alkotnak hálózatot. Az utóbbi klasszikus példája a távközlés, mert az egymással kommunikáló fogyasztókat a szolgáltatás termelési folyamatának a hálózata hozza kapcsolatba egymással.

Amit eddig leírtunk, az hálózati hatás, de nem externália. A hálózati hatásból akkor lesz externália, ha a hasznosság itt leírt változásai *nem kompenzáltak*. Más-képpen fogalmazva: a kompenzált hálózati hatás nem externália. Az externáliáknak is két fajtája létezik: pozitív és negatív. *Pozitív* az externália akkor, amikor egyes piaci szereplők olyan hasznosságra tesznek szert, amelyért nem fizetnek; *negatív* pedig akkor, amikor egyes piaci szereplők olyan kárt (negatív hasznosságot) szenvednek el, amelyért nem kapnak kárpótlást. Az *externáliák internalizálásának* nevezzük a kompenzáció megjelenését. Ahogy az externáliáknak, úgy az internalizálásnak is pozitív és negatív esetei lehetségesek. *Pozitív* esetben a fogyasztókat megfizettetik olyan hasznosságért, amelyet korábban ingyen élveztek. A fizetés történhet a termelő vagy a kereskedő számára, de az is lehetséges, hogy adószerű befizetés történik valamilyen alapba. *Negatív* esetben a fogyasztókat kárpótolják olyan kárért, amelyet korábban kompenzálatlanul szenvedtek el. Fizethet a károkozó, de az is lehetséges, hogy a kárpótlás adókból vagy valamilyen speciális alaptól történik.

A közszolgálati piacokon előforduló externáliák sajátosságait a telefonszolgáltatások példáin illusztráljuk. Az externáliák egyik része a szolgáltatások *használata*, másik része pedig a szolgáltatóhálózathoz való *hozzáférés* kapcsán jelentkezik. A használat során létrejövő externáliák annak a következményei, hogy a telefonhívás hasznos nemcsak a hívó, hanem a hívott fél számára is. Az ekkor keletkező hálózati

ti hatás amiatt válik externáliává, hogy a hívott fél nem fizet, vagyis ingyen jut a hívás fogadásából adódó hasznossághoz.⁴⁷

E sorok írója a szolgáltatás használata során létrejövő hasznosságnak ezt a tulajdonságát 1974-ben *kölcsönös hasznosságnak* nevezte el. A használat révén létrejövő hálózati hatás magyarázza a hozzáférés tekintetében kialakult hálózati hatást és externáliát. Ha valamely telefonhálózat előfizetői a szolgáltatás használata során egymás számára kölcsönösen hasznos hívásokat bonyolítanak le, akkor a hálózathoz való hozzáférésnek az előfizető számára létező hasznossága kétszeresen függ attól, hogy mekkora a hálózat. A nagyobb hálózathoz való hozzáférés hasznosabb, egyfelől azért, mert több más fogyasztót lehet hívni, másrészt pedig azért, mert több más fogyasztó hasznos hívását lehet fogadni. Ha és amennyiben a nagyobb hálózathoz való hozzáférésért az előfizetőnek nem kell többet fizetnie, akkor és annyiban a nagyobb hálózat hasznossági többlete ellentételezés nélkül marad, vagyis externália lesz. Új előfizetők csatlakozása esetén a régi előfizetők léte hasznos az új előfizetők számára, de az új előfizetők léte is hasznos a régi előfizetők számára, sőt az új előfizetők egymás számára is hasznosak. A hozzáférés hasznosságai keresztirányúak, ezért – a kölcsönös hasznosságtól megkülönböztetve – *kereszthasznosságnak* nevezzük.

Felmerül a kérdés, hogy mekkora és milyen módon változik a hálózat összes hasznossága. Leegyszerűsítve – valamint az illusztráció kedvéért mérhető és uniformizált hasznosságokat feltételezve – elmondható, hogy ha valamely n számú felhasználó által használt hálózat hasznossága minden felhasználó számára α , akkor a hálózat összhasznossága $v = n\alpha$. A felhasználók számának növekedésével a hálózat összhasznossága nemcsak azért nő, mert n nagyobb, hanem azért is, mert nagyobb n -hez nagyobb α érték tartozik, vagyis a szorzat mindkét eleme növekszik. Ha például a hálózathoz m számú új felhasználó csatlakozik, és hasznossága ezáltal az $n + m$ felhasználó mindegyike számára $(\alpha + \beta)$ -re növekszik, akkor a megnagyobbodott hálózat összhasznossága $V = (n + m)(\alpha + \beta)$. Látható, hogy a hálózat hasznosságának a $v = n\alpha$ feletti növekménye három elemből tevődik össze. Először: $m\alpha$ azt fejezi ki, hogy az új felhasználók számára hasznos a meglévő felhasználókkal való kommunikáció. Ez a *közvetlen hasznosság* az oka annak, hogy felhasználóvá kívánnak válni, és ez határozza meg statikus fizetési hajlandóságukat.⁴⁸ Másodsor:

⁴⁷ A pozitív használati externáliák internalizálásának a hozzáférés iránti keresletet növelő hatása lehet. Főként emiatt történt az, hogy a mobiltelefonálás kezdeti időszakában – sőt egyes országokban még ma is – a hívott fél is fizetett a fogadott hívásokért, vagyis a szabályozó úgy döntött, hogy a szolgáltató internalizálhatta a hívások használati externáliáit. Ezáltal a hívásnak a hívó fél által fizetett árát csökkenteni lehetett, aminek a hívások és a hozzáférés iránti keresletet növelő hatása volt, vagyis gyorsította a mobiltelefon háztartási és intézményi elterjedését.

⁴⁸ A fizetési hajlandóságot akkor nevezzük statikusnak, amikor az új felhasználó a hálózatnak a hozzáféréskor létező – jelenlegi – hasznossága alapján alakítja ki, vagyis nem veszi számításba a hálózat hasznosságának jövőbeli változásait. Amikor az új felhasználó a jövőbeli hasznosságot is figyelembe veszi, akkor dinamikus fizetési hajlandóságról beszélünk. A definíciókból következik,

$n\beta$ azt fejezi ki, hogy a meglévő felhasználók hasznot húznak az új felhasználókkal való kommunikációból. Ezt nevezzük *kereszthasznosságnak*. A kereszthasznosságból azonban csak akkor lesz externália, ha az n meglévő felhasználó által fizetett hálózati hozzáférési díj az m új felhasználó csatlakozása következtében vagy nem változik, vagy pedig kevésbé nő, mint a fizetési hajlandóság. Ekkor ugyanis a meglévő felhasználók olyan többlethasznossághoz jutnak, amiért nem fizetnek. Végül harmadszor: $m\beta$ azt fejezi ki, hogy az új felhasználók az egymás közötti kommunikáció révén is hasznossághoz jutnak. Ez is kereszthasznosság. Az új felhasználók *dinamikus fizetési hajlandóságát* az alakítja, hogy összesen hány új előfizető megjelenésére – vagyis a hálózat milyen mértékű bővülésére – számítanak. Az $m\beta$ kereszthasznosságból is csak akkor és annyiban lesz externália, amikor és amennyiben az új felhasználók nem fizetnek érte. Ez a leggyakrabban azért következik be, mert az előfizetési díjak érzéketlenek a hálózat bővülésére, és az új felhasználók a régi felhasználókkal azonos díjakat fizetnek. Az eredmény bizonyos esetekben számszerűleg is kifejezhető. Például Metcalfe⁴⁹ népszerűvé vált „törvénye” kimondja, hogy a hálózat összhasznossága (amit Metcalfe hálózati értéknek nevez) használói számának négyzetével arányosan változik.

A hálózat nagysága és összhasznossága közötti összefüggés azonban nem ennyire egyszerű jelenség. Ha az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy 1. a hasznosság a kezdeményezett kapcsolatban rejlik, továbbá hogy 2. abban az időszakban, amelyre a hozzáférés ára vonatkozik, a hálózat valamennyi felhasználója minden más felhasználóval kapcsolatot kezdeményez, és végezetül hogy 3. a kapcsolatok egyenértékűek, akkor Metcalfe törvénye közel jár ahhoz, hogy kifejezze a hálózat teljes értékét, hiszen n felhasználó esetén $n(n-1)$ kezdeményezett kapcsolat (hívás) jöhet létre.⁵⁰ Nem igaz azonban, hogy mindenki kapcsolatba lép mindenki mással. Például olyan telefonhálózat esetén, amelynek félmillió előfizetője van, napi átlagban tíz hívással 137 évig tartana, mire egy adott előfizető végig tudná telefonálni az összes többi előfizetőt. Erre azonban nemcsak az időszak hossza miatt nem kerül sor. Minden előfizetőnek megvan a maga *érdekközössége* (*community of interest*), amelyen belül kapcsolatokat teremt, illetve vele teremtenek kapcsolatot. Az érdekközösség a teljes előfizetői tábornak csak egy igen kis töredéke. Az érdekközösségen kívüliek nem növelik a hálózatnak az adott felhasználó számára létező hasznosságát. Továbbmenve, még az érdekközösségen belül sem igaz, hogy a kapcsolatok egyenértékűek. Vannak fontos és kevésbé fontos kapcsolatok. A kapcsolatokat tehát súlyozni kell ahhoz, hogy a hálózat összhasznosságának a mérőszámává válhassanak.

.....
 hogy tökéletes felhasználói előrelátás esetén a dinamikus fizetési hajlandóság magasabb/alacsonyabb, ha a hálózat mérete időben növekszik/csökken.

⁴⁹ A „törvényen” túlmenően Robert Metcalfe mint az Ethernet feltalálója vált ismertté.

⁵⁰ Vagyis minden felhasználó minden más felhasználóval kétszer kerül kapcsolatba: egyszer mint hívó, egyszer pedig mint hívásfogadó fél. Itt az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a hívás csak a hívó fél számára hasznos, a fogadó fél számára nem. Ez persze nem így van.

Az externáliáknak Pigou óta fontos szerepük van a társadalmi jólét elméletében. Jelenlétük a magánhaszon és a társadalmi haszon, illetve a magánköltség és a társadalmi költség közötti divergenciához vezet, aminek következménye lehet a piaci kudarc egy fajtája. Az externáliák miatt olyan piaci tranzakciók, amelyek a társadalomnak érdekében állnának (társadalmi haszon > társadalmi költség), a magánérdeken alapuló negatív magándöntések (magánhaszon < magánköltség) miatt nem jönnek létre. A piac ezért kisebb az optimálisnál. *Buchanan–Stubblebine* [1962/1992] úgy fogalmazott: „A külső gazdasági hatások központi helyet foglaltak el és foglalnak el még ma is a piaci szervezet neoklasszikus kritikájában” (101. o.). A szabályozatlan piac ármechanizmusa nem képes orvosolni a problémát, ezért beavatkozásra van szükség. A beavatkozás általánosan javasolt formája az állami szabályozás. Az externáliák a szabályozás-gazdaságtannak kezdettől fogva fontos részei, de nemcsak annak, mert az a piaci kudarc, amit létrehoznak, korántsem csak a közszolgáltatások piacain létezik. Az externáliáknak a szabályozás szükségessége melletti érvei szélesebb körűek, mint a monopoljáradék alapján álló érvelés.

Az externáliáknak jelentős hatásuk volt a monopóliumok szabályozásának különféle oldalaira. Például Észak-Amerikában a helyi telefonhívások szabályozott díjai az externáliákkal kapcsolatos megfontolások alapján már a 20. század eleje óta forgalomérzékenyek voltak, mert a Bell-rendszer így vélte a lehető leggyorsabban megvalósíthatónak a háztartási és intézményi telefonszolgáltatások egyetemessé válását. A helyi hívás nulla árából fakadó pozitív externáliákat a rátacsoportok (*rate groups*) kialakítása révén részben internalizálták, a nagyobb helyi szolgáltatási körzetekben ugyanis a havi előfizetési díj magasabb volt, mint a kisebb helyi szolgáltatási körzetekben.

Az externáliák következményei megsokszorozódtak és jelentőségük erőteljesen megnövekedett a verseny bevezetésével. A tökéletlen verseny szabályozásának egyik központi kérdésévé váltak. Ezért az externáliák különféle hatásaival a következő fejezetben külön is foglalkozunk.

Az ársapka

Az ársapka (*price cap*) olyan ösztönző szabályozási rendszer, amely jól szolgálta a monopóliumból a versenybe való átmenetet. A monopóliumokra vonatkoztatva vezették be, a verseny megjelenésének és a tökéletlen piaci verseny kialakulásának időszakában pedig kiterjesztették azokra a szolgáltatókra, amelyek jelentős mértékű piaci erőt mutattak. Jövőbeli alkalmazási területe aszerint szűkül, ahogyan a jelentős piaci erejű szolgáltatók köre visszaszorul. Az ársapka ma a világon messze a legelterjedtebb szabályozási mód, ezért a szokásosnál valamivel bővebben foglalkozunk vele.

Az ársapka a szabályozott szolgáltatások árszínvonala éves százalékos változásának a szabályozó által megengedett maximuma, vagyis felső korlát a szolgáltatónak a szabályozott szolgáltatásokra vonatkozó outputárindexén. Elve az, hogy ha vala-

mely kiinduló időpontban a szabályozott szolgáltató számveteli nyeresége „normális” (tőke megtérülés = tőke költség), akkor ez az állapot időben csak úgy tartható fenn, ha a szolgáltatások arányos árváltozása (az árindex természetes logaritmus) egyenlő lesz az inputár és a teljes termelékenység arányos változásának (indexei természetes logaritmusának) a különbségével: $\dot{p} = \dot{w} - \dot{\phi}$. Erősen leegyszerűsített formában a kiinduló állapot úgy jellemezhető, hogy bármely t időszakban az árbevétel (R) egyenlő az úgynevezett közgazdasági költségekkel⁵¹ (C):

$$R_t = C_t, \quad (2)$$

Miután az árbevétel az outputok árai és volumenei szorzatösszegével, a termelési költség pedig az inputok árai és volumenei szorzatösszegével egyenlő, a (2) egyenletet úgy is ki lehet fejezni, hogy

$$\sum_{i=1}^n p_{it} q_{it} = \sum_{j=1}^m w_{jt} x_{jt}, \quad (3)$$

ahol p és w az outputok és az inputok árait, q és x pedig az outputok és az inputok mennyiségeit mutatják, továbbá n számú output és m számú input létezik.

Ha az output- és inputárak és volumenek időben változnak, akkor az egyenlőség és vele a számveteli nyereség optimuma akkor tartható fenn, ha

$$\dot{p} + \dot{q} = \dot{w} + \dot{x}, \quad (4)$$

amely egyenlet az ár- és volumenindexek természetes logaritmusait (arányos változásait) tartalmazza. Ismeretes az ár- és volumenindexekkel szemben támasztott ama fisheri követelmény, hogy szorzatuk legyen egyenlő az úgynevezett értékindexszel. Ha az indexek ezt a követelményt teljesítik, akkor logaritmusaik additívak és a (4) egyenlet teljesül.

A (4) egyenletből egyszerű átrendezéssel jutunk az ársapka alapjául szolgáló összefüggéshez, amely szerint

$$\dot{p} = \dot{w} - \dot{q} + \dot{x} = \dot{w} - \dot{\phi}, \quad (5)$$

⁵¹ A termelés közgazdasági költségei az üzemeltetési és pénzügyi – azaz a számveteli – költségeken kívül magukban foglalják a számveteli nyereség egy részét – az úgynevezett normálprofitot – is. Az utóbbi a számveteli nyereségnek azt a szintjét jelenti, amely mellett a tőke megtérülés akkora, hogy éppen a termelés megvalósításához szükséges mennyiségű tőkebefektetést vonz. Noha a számvetel nem úgy tartja nyilván, a normálprofit természetére nézve költség, hiszen a termelési folyamatnak ugyanolyan szükséges költsége, mint például az amortizáció vagy a munkabér.

ahol $\dot{\phi}$ a teljes termelékenység (*total factor productivity*) arányos változásának a mérőszáma, amely definíciója szerint nem más, mint az output és az input arányos volumenváltozásainak a különbsége, azaz

$$\dot{\phi} = \dot{q} - \dot{x}. \quad (6)$$

Az ársapka az (5) egyenletre épül, amely szerint az output árváltozása egyenlő az input árváltozásának és a termelékenység változásának a különbségével. Az ársapka-szabályozásban az (5) egyenlet többféleképpen módosul. Először, a múltira vonatkozó tényadatok változásai helyett a szabályozási időszak során várható, illetve megengedhető jövőbeli változásokat fejezi ki. Másodszor, a vállalat összes outputja helyett csak az ársapka segítségével szabályozott szolgáltatások outputjára vonatkozik. Harmadszor, az inputár és a termelékenység endogén – azaz a szabályozott vállalatra vonatkozó és annak menedzsmentje által befolyásolható – indexei helyébe ezeket reprezentáló exogén indexek lépnek. Az inputár indexét felváltja az általános infláció valamely külső forrásból elérhető indexe, mint például a fogyasztói árindex. Negyedszer, az egyenlőséget az ársapka az outputár-változás felső korlátja – azaz egyenlőtlenség – formájában írja fel. E szerint a szabályozó által megengedett arányos outputár-változás *nem lehet magasabb*, mint az inputár változásának és a teljes termelékenység arányos változásának a különbsége, azaz

$$\check{p} \leq \dot{w} - \dot{\phi}. \quad (7)$$

Ötödször $\dot{\phi}$ a termelékenység arányos változása helyett annak csak egy részét tartalmazza. Ennek következtében – a hatékony versenypiacokkal ellentétben – a szabályozott piacokon a termelékenység növekedése következtében előálló költségcsökkenés nem teljes egészében, hanem csak részben ölt testet a szolgáltatásárak csökkenésének formájában.⁵² Az ársapka-szabályozás alapvetően azáltal ösztönöz, hogy a költségcsökkentés profitként megtartott része a szolgáltatót érdekeltté teszi a termelékenység növelésében.

Az ársapka a szabályozó hatóság és a szabályozott szolgáltató közötti tárgyalások szerződésbe foglalt eredménye. Elméleti alapjául a megbízó–ügynök-elmélet szolgál, amit a következő fejezetben tárgyalunk. Az ársapka meghatározott – többéves (leggyakrabban négyéves) – szerződéses időszakra érvényes. Az elfogadott ársapka nem marad szükségszerűen változatlan a következő tárgyalási ciklusig, hanem a tárgyalások közötti időszakokban is módosíthatják. A felek előre meghatározzák e módosítások pontos módszerét, valamint jelzőmechanizmusokat állítanak, és szükséggel-

⁵² A szakirodalom nagy terjedelemben foglalkozik a termelékenységnövekedés következtében előálló költségcsökkenés megosztásával. Kiss [1991] az ösztönző megosztási sémák alapos elemzését adja.

járásokat dolgoznak ki olyan esetekre, amikor előre nem látható költségváltozások következtében az előre megállapított formula működésképtelenné válik. A tárgyaló felek egyetértenek abban, hogy a módosítások a költségeknek a szerződéses időszakban bekövetkezett változásait tükrözik. E költségváltozásokat olyan indexszámok fejezik ki, amelyek a termelési tényezők áraira, a teljes termelékenységre és egyes, külön megnevezett exogén költségelemekre vonatkoznak. A szabályozási folyamat összetevői a következők:

- tárgyalások és az ezek eredményeként elfogadott (inputár- és termelékenységi indexeken alapuló) ársapka formula;
- annak utólagos ellenőrzése, hogy a szabályozott vállalat betartotta-e az ársapkát;
- az ársapka túllépése esetén:
  - a) egyszeri árszínvonal-módosítás a túllépés korrekciója céljából,
  - b) a túllépő büntetése;
- a szerződéses időszak végén az ársapka újratárgyalása a következő szerződéses időszakra.

Ha az ársapkát arányos változások helyett indexszámok segítségével írjuk fel, akkor a következő *multiplikatív* formulát nyerjük:

$$\tilde{P} \leq \frac{\hat{W}}{\hat{\Phi}}, \quad (8)$$

ahol $\tilde{P} = \exp(\tilde{p})$, $\hat{W} = \exp(\hat{w})$, $\hat{\Phi} = \exp(\hat{\phi})$.

Aszerint, hogy meghatározására a tényleges árváltozások előtt vagy után kerül sor, az ársapka lehet *ex ante* vagy *ex post*. Az *ex ante* ársapka olyan formula, amely a szabályozási szerződés szerinti módon, a tárgyév kezdete előtt meghatározott számszerű értéket tartalmaz. Az ellenőrzés során a tényleges árszínvonal-változást ehhez az előre megadott értékhez viszonyítják. Az *ex post* ársapka olyan formula, amely nem tartalmaz előre meghatározott számszerű értéket, hanem a tárgyév lezárása után tényleges adatok (publikált *exogén* inflációs árindex és termelékenységi mutató) alapján határozzák meg.

Elképzelhető, hogy valamely szolgáltató szabályozott szolgáltatásai átlagos árváltozásának felső korlátjaként egyetlen ársapkát alkalmaznak. Az is lehetséges azonban, hogy egyidejűleg több ársapka is létezik. Ezek viszonyulhatnak egymáshoz horizontálisan vagy vertikálisan. *Horizontális* dezaggregált ársapkákról beszélünk olyan esetekben, amikor n szabályozott outputot s részhalmazra bontanak, és minden részhalmazra külön ársapkát állítanak, de aggregált ársapkát nem állítanak az n outputra együttesen. Ezek lehetnek egymástól különböző értékűek, de lehetnek egyenlők is. Az utóbbi megoldásnak az a célja, hogy korlátozza az ársapkán belüli vállalati árképzési szabadságot. *Vertikális* viszonyról akkor beszélünk, ha az aggregált ársapka is létezik.

Az ársapka ösztönző mechanizmusa a szabályozott szolgáltató által elért termelékenységnövekedés pénzügyi gyümölcseit megosztja a vállalat (részvényesek) és a fogyasztók között. Minden formula tartalmaz valamilyen ösztönzési mechanizmust. Például, ha a vállalat tényleges termelékenységnövekedése nem nagyobb az ársapka ϕ faktora szerint várható növekedésnél, akkor a belőle eredő költségmegtakarítások teljes egészükben a szolgáltató nyereségét növelik. A fogyasztók egyáltalán nem részesülnek belőlük, mert a költségmegtakarításokat a formula szerint nem hárítják át a fogyasztókra árcsökkenés formájában. A tényleges termelékenységnövekedésnek azonban az ársapkába foglalt tényező nagyságát meghaladó – azaz a nem várt – része teljes egészében a fogyasztó javát szolgálja, azaz a belőle eredő költségmegtakarítások teljes egészükben csökkentik az árat, és egyáltalán nem növelik a szolgáltató nyereségét. A szabályozó és a szabályozott szolgáltató azonban megegyezhet abban is, hogy a fogyasztó is részesedik a termelékenység várható növekedéséből, továbbá a szolgáltató is részesedik a termelékenység nem várt növekedéséből. Ilyenkor meglehetősen bonyolult osztozkodási formulák alakulhatnak ki.

Az ársapka-szabályozásnak sokféle formája jött létre a szabályozó céljaitól és a szabályozott szolgáltató körülményeitől függően. Az új elméleti eredményeket általában viszonylag gyorsan alkalmazták a szabályozási gyakorlatban is. Például azért, hogy megakadályozzák az ársapkának azt a nemkívánatos hatását, hogy bizonyos esetekben minőségrontásra ösztönöz, kialakultak olyan alkalmazások, amelyek az ár mellett a minőséget is szabályozták. Ezeket néhol ár–minőség sapkának (*price-quality cap*) nevezték. Az alapelv az volt, hogy a minőségrontáshoz negatív árat (büntetést) rendeltek –, ezzel kívánták internalizálni azokat a negatív externáliákat, amelyek egyébként a fogyasztó kompenzálatlan káraként keletkeztek a szolgáltatás valamely minőségi mutatóinak romlása révén. Az ár–minőség sapka sok problémát vetett fel. Például a büntetés nem azokat kártalanította, akik a negatív externáliákat elszenvedték. Van azonban empirikus bizonyíték arra, hogy a minőség szabályozásának az ársapka keretébe foglalása végső soron javította az erőforrások allokációját, ezáltal növelte a társadalmi jólétet (*Burger–Geymüller* [2007]), ha nem is volt képes annak maximumát létrehozni, mert a szolgáltatások minősége a társadalmi jólét szempontjából az optimálishoz képest torzított módon alakult.

A SZABÁLYOZÁS ÚJ GAZDASÁGTANA⁵³

Biztonsággal elmondható, hogy a szabályozás-gazdaságtan történetének utolsó másfél évtizede nagyobb fejlődést hozott, mint az azt megelőző közel száz év együttvéve. A természetes monopólium szabályozása a megtámadható piacok elméletének létrejöttét követően egyre inkább szolt a piaci belépés és a piaci verseny szabályozásáról, hiszen alapkérdésévé vált a monopólium fenntarthatósága, illetve megtámadhatósága, amely viszont a belépés és a verseny körülményeinek a függvénye. Eleinte azonban főként olyan, a versenyre vonatkozó tudásanyag állt rendelkezésre, amely a tökéletes, illetve a hatékony piacokat taglalta. Ez egyre kevésbé szolgálta ki a szabályozói igényeket.

A szabályozott piacokon a 20. század utolsó negyedében egyre több olyan új jelenség alakult ki, amellyel a szabályozásnak a nagyjából 1980-ra kialakult „hagyományos” – a természetes monopóliumra vonatkozó, alapvetően neoklasszikus megközelítést alkalmazó – gazdaságtana nem tudott mit kezdeni. Mindig is voltak megmagyarázatlanul maradó vagy hibásan magyarázott jelenségek. Most azonban ezek elszaporodtak. A szabályozás gazdaságtana egyre gyakrabban nyújtott hibás magyarázatot, és írt elő hibás beavatkozási recepteket. A gazdaságtan feltételezés-rendszerének túlzottan elvont – néha egyenesen naiv – volta egyre nyilvánvalóbbá vált. Különös élességgel látszott, hogy a szabályozási gyakorlatban sem a tökéletes/hatékony verseny, sem pedig a piaci egyensúly paradigmáit nem lehetett fenntartani, mert a szabályozott versenypiacok nagyrészt tartósan tökéletlenül versenyzők. A feltételezések feloldása már a neoklasszikus keretek között megkezdődött, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem elegendő.

Paradigmaváltásra volt szükség. A tisztán neoklasszikus megközelítést felváltotta a játékelméleti megközelítés. Új diszciplína alakult ki: a piacelmélet (*industrial organization*). Művelői egyfelől azt hangoztatták, hogy – mint ahogy azt Joseph Farrell még 1985-ben egy konferencián frappánsan megjegyezte – „minden lehetséges”, vagyis a piacokon a valóságban létező különféle körülmények a legkülönbözőbb piaci egyensúlyi és egyensúlytalansági állapotokat hozhatják létre. Másfelől azt tartották feladatuknak, hogy a szabályozott piacok jelenségeinek sokaságát – „minden” létező és lehetséges piaci állapotot és kimenetelt – a konkrét körülmények, feltételek és események segítségével mint *a gazdasági szereplők közötti viszony és egymásra hatás* eredményét magyarázzák. A játékelmélet erre jó eszköznek látszott. A ráépülő *megbízó–ügynök-elmélet* pedig különösen alkalmasnak mutatkozott szabályozás-gazdaságtani elemzések számára, hiszen elemzésre alkalmas módon megragadhatóvá tette a szabályozó és a szabályozott közötti „szerződéses” viszonyt és kölcsönhatásokat. A hirtelen elemezhetővé vált jelenségek sokasága tünt fel, és csábította a közgazdász-elemzőket. Igen gyorsan igen nagy irodalom keletkezett. A sza-

⁵³ Az elnevezés Jean-Jacques Lafonttól ered.

bályozás gazdaságtana nemcsak átalakult, hanem helyet is változtatott. Új pozícióját Jean-Jacques Laffont 1994-ben úgy fejezte ki, hogy „a szabályozás a piacelmélet közösségi közgazdaságtani arca”.⁵⁴

A megbízó–ügynök-elmélethez más új diszciplínák kapcsolódtak – egyfelől forrásként, másfelől alkalmazásként. Különös figyelmet érdemel közülük szabályozás-gazdaságtani alkalmazhatósága miatt a mechanizmustervezés (*mechanism design*) és az optimális szerződés (*optimal contract*) témaköre. Mindkettő olyan elméletet testesít meg, amely képes továbbfejleszteni az emberi magatartásról korábban feltárt kutatási eredményeket. Foglalkoznak a társadalmi preferenciák sokféleségével, elemzik a lehetőségek közötti emberi választásokat befolyásoló pszichológiai természetű jelenségeket, foglalkoznak az egyéni és vállalati magatartást módosító különféle jelenségekkel. A kutatási eredményeket a szerződő felek magatartásának és a közöttük a szerződéskötés során kialakuló viszonyoknak a jobb megértése érdekében alkalmazzák, s olyan szabályozói mechanizmusok kialakításához is felhasználják őket, amelyek figyelembe veszik a szereplők tökéletlen informáltságából és információs aszimmetriájából fakadó korlátokat és követelményeket.

A változás motorját végső soron a technológiai változásokban kell keresni. Az irodalom azonban egyelőre még adós annak a részletes magyarázatával, hogy az elmúlt évtizedek technológiai változásai mely piacokon hogyan vezettek az ágazati szerkezet, a piaci formák és a piaci szabályozás drámai átalakulásához. A postai szolgáltatások esetében kétségtelenül az informatikának a termelési folyamatba való behatolása, a korszerű logisztikai infrastruktúra kialakulása jelenti a meghatározó technológiai okot. A távközlésben általában a komputerok, valamint az üvegszálak és vezeték nélküli átviteli technológiák térhódítására vezetjük vissza a történeteket. Az amerikai villamosenergia-iparban az áramszolgáltatók szabályozására vonatkozó 1978-ban hatályba lépett törvény (*PUFPA, Public Utility Regulatory Policies Act*) azért teremtette meg a független erőművek szektorát, mert felismerni vélte a már hosszabb ideje meglévő technológia által adott lehetőségeket a rendelkezésre álló természeti erőforrások jobb kihasználására. A versenynek az áramtermelés területére való bevezetésében azonban fontos szerepet játszottak a technológiai változások, különösen az új gázturbinák megjelenése következtében létrejött technológiai költségmegtakarítások, a méretgazdaságosság fokának csökkenése és az áramfejlesztő kapacitások megnövekedett oszthatósága.⁵⁵ A gázszolgáltatási és közlekedési piacokon azonban nem látunk olyan, az említettekhez hasonlóan nagy horderejű, technológiai változásokat, amelyeket közvetlen kapcsolatba tudnánk hozni az intézmények, a piaci szerkezet és a szabályozás változásaival. A gáziparban a hagyományos hosszú távú szerződéseknek a rövid távú (*spot market*) tranzakciókkal való felváltása például sokkal inkább kapcsolható az infokommunikációs eszközök tökéletesedéséhez, mint

⁵⁴ „Regulation is the public economics face of industrial organization.”

⁵⁵ Lásd Valentiny Pál cikkét a jelen kötetben.

az ágazati technológiák fejlődéséhez. Vannak arra bizonyítékok, hogy a szabályozás olyan piacokon is módosult, amelyek kínálati és keresleti oldalán nem történtek mélyreható technológiai változások. Ezeknek a piacoknak a szabályozása feltehetően egyszerűen követte a szabályozásnak azokat az általános trendjeit, amelyek a szabályozás-gazdaságtanban bekövetkezett elméleti és módszertani fejlődésből fakadtak.

Megállapítható, hogy a közgazdaságtan és ezen belül a szabályozás-gazdaságtan fejlődése döntő szerepet játszott a változások létrehozásában. Elméleti ismereteink számottevően gyarapodtak – és gyarapodásuk során jelentősen változtak is – olyan jelenségek tanulmányozása kapcsán, mint például a tulajdonviszonyok és azok gazdasági hatásai, a termelési folyamatok belső gazdaságosságai, a külső gazdaságosságok és fogyasztói externáliák különféle formái és esetei, az árképzés és az árképzési célú költségszámítás.

Az elméleti fejleményeket eleinte a szabályozott monopolpiacok kritikája inspirálta. Ez a kritika kétoldalú volt. Egyfelől a monopólium hatékonysági problémáit tárta fel, másfelől pedig foglalkozott a szabályozás negatív hatásaival. Később a kritika áterjedt a tökéletlen versenypiacokra, illetve azok szabályozásának hibáira és gyengeségeire.

Létrejöttét követően az „új gazdaságtan” hamarosan viharos ütemű terjeszkedésbe kezdett. Eközben minden irányban messze kitolta a közgazdasági elmélet alkalmazhatóságának a határait, hiszen az új elemzési módszerek kialakulása következtében nagyon sok addig kezelhetetlen jelenség vált kezelhetővé. Az új területekre való behatolás során az elmélet rendkívül színészsé és változatosá is vált. Ugyanakkor azonban bizonyos egységesedés is lezajlott, amennyiben néha egymástól távoli területeken létező és egymástól gyökeresen eltérő jelenségekről is kiderült, hogy közös hatásmechanizmusokra vezethetők vissza.

Az „új gazdaságtan” fontosságát növelte, hogy a szabályozás reformja során az állami beavatkozás módszere, sőt annak pusztá léte is elméleti harctérre változott, az új gazdaságtan pedig sok újat tudott mondani a politikai szereplők magatartásáról, a politikai folyamatok hatásairól, a szabályozók politikai játékairól és hasonló politikai érintettségű jelenségekről és folyamatokról. Sorozatban keletkeztek az olyan kutatási eredmények, amelyek fontos kérdésekre válaszoltak, de amelyeket a korábbi szabályozás-gazdaságtan – elmélete és módszerei alkalmatlansága miatt – nem tudott produkálni. Jellemük megvilágítása céljából hivatkozunk néhányra, amelyet *Laffont–Tirole* [1991] ért el a megbízó–ügynök-elmélet alkalmazása révén: „1. a szabályozói ügynökség által folytatott politikai tevékenység lehetőségére való szervezeti reagálásként az érdekcsoportok csökkentik a szabályozásban lévő érdekelttségüket; 2. a kínálók védelme gyenge ösztönző sémákat eredményez a szabályozott szolgáltatók számára; 3. a fogyasztók politikai indíttatású védelme a soktermékes szolgáltatókat uniformizált árak képzésére ösztönözheti; 4. a politikai érdekcsoportok gyenge szabályozás mellett nagyobb befolyást tudnak gyakorolni, mint hatékony szabályozás mellett.” (1089. o.)

Megbízó–ügynök-elmélet

A megbízó–ügynök-elmélet a következőképpen alkalmazható a szabályozásra. A szabályozott szolgáltató a szabályozó megbízásából és ügynökeként tevékenykedik a piacon. A szabályozó a társadalmi érdek képviselője, a szabályozott szolgáltató pedig profitmaximalizáló (és gyakran más célokat is követő) üzleti vállalkozás. Megbízóként a szabályozó feladata annak az elérése, hogy a szolgáltató a társadalmi érdekeknek megfelelő módon fejtse ki tevékenységét. Hogy ez sikerül-e, az alapvető módon függ a szabályozó és a szabályozott viszonyától. Ennek a viszonynak az a lényege, hogy a szabályozó olyan feltételeket alakít ki a szolgáltató számára, amelyek révén annak magánérdekei egybeesnek a társadalmi érdekekkel, majd pedig ráveszi a szolgáltatót, hogy az egybeesést felismerve valóban a társadalom érdekeinek legjobban megfelelő módon működjön. Ez az *ösztönző szabályozás*, amelynek hatékony formájú megvalósítása érdekében a szabályozó sokféle tevékenységet fejt ki, például informál és informálódik, szabályokat állít, követelményeket fogalmaz meg, anyagi és erkölcsi jutalmazási és büntetési, valamint egyéb kompenzációs mechanizmusokat hoz létre, megfigyel, ellenőriz, elemez, értékkel, visszacsatolásokat hoz létre stb. stb. Szabályozási tevékenységei során a megbízó–ügynök-elméletben lefektetett általános elvek alapján játékelméleti eszközökkel leírható és elemezhető visszacsatolásos viszonyokat alakít ki az általa szabályozott szolgáltatóval.

Miután minden szabályozó–szabályozott viszony kezelhető megbízó–ügynök viszonyként, az elmélet alkalmazhatósága már a monopóliumok időszakában is felmerült. Monopólium esetében azonban ez a viszony meglehetősen egyszerű, ezért a szabályozás gazdaságtana csak viszonylag keveset tudott meríteni a megbízó–ügynök-elméletből. A verseny bevezetésével megváltozott a helyzet. Kritikus fontosságúvá vált szinte minden, amivel a megbízó–ügynök-elmélet foglalkozott, ezért nagyarányú szabályozás-gazdaságtani alkalmazásnak lehettünk szemtanúi. Még felsorolni is sok lenne mindazokat a területeket és témákat, amelyeket az alkalmazások érintettek. Az alábbiakban csak az információs aszimmetriát és az ösztönző szabályozást említjük.

Számos körülmény akadályozza az ösztönző szabályozás hatékonyságát. Közülük kiemelkedik a megbízó–ügynök-elmélet központi problémája, az *információs aszimmetria*, amely annak a következménye, hogy a szabályozó kevésbé ismeri a piacot és a szabályozottat, mint maga a szabályozott. Versenyhelyzetben ez különösen fontos, mert azok a legfontosabb gazdasági adatok, amelyek nyilvánosságra hozását a monopóliumtól a szabályozó korábban megkövetelte, a verseny miatt üzleti titokká váltak. Egy részüket csak a szabályozó ismerheti, más részüket pedig még a szabályozó sem. Döntő fontosságúvá váltak az aszimmetrikus informáltságra és annak következményeire vonatkozó elméleti kutatások eredményei, mert a szabályozónak a szabályozás olyan elveit, módszereit és eszközeit kellett megtalálnia, amelyek segítségével viszonylagos rosszul informáltsága ellenére is hatékonyan tud szabályoz-

ni. Előtérbe kerültek az ösztönzés lehetőségei és eszközei. Ezek a korábbi erősen intervencionista, adminisztratív-bürokratikus szabályozási módszerekkel szemben teljesen új körülményeket teremtettek. Például szemléletét és eszköztárát tekintve talán semmi sem állhat távolabb a szabályozó által egyszerűen előírt megtérülési rátától, mint az azt felváltó ársapkába foglalt profitrészesedési mechanizmus, amely kétoldalú tárgyalások és „társadalmi szerződés” eredménye.

A megbízó–ügynök-elmélet sok forrásból állt össze,⁵⁶ és sok területre terjed ki még a közgazdaságtanon belül is.⁵⁷ Rendkívüli sokrétűsége miatt sem forrásaival, sem területeivel nem foglalkozunk, hanem kizárólag arra koncentráltunk, hogy mit merített belőle a tökéletlenül versenyző közszolgáltatási piacok szabályozásának gazdaságtana. Az elmélet általános szemléletmódjának, szellemiségének minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy a szabályozásban szükségessé vált paradigmaváltás sok országban végül is sikerrel, sőt meglehetősen hatékonyan zajlott le.

A nélkülözhetetlen eszközök közös használata

A nélkülözhetetlen eszközök (*essential facilities*) tárgyalását célszerű egyes alapfogalmak tisztázásával kezdeni. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi az „eszköz”, és miért „nélkülözhetetlen”.

Közgazdasági szempontból az „eszköz” fizikai tőkejóság, a tőkeállomány része, amelynek produktív használata (szolgáltatása) a tőkeinput.⁵⁸ Valamely termelési folyamat tőkeinputjai nemcsak saját tulajdonban lévő, hanem bérebe vett, sőt ingyenesen használt (például infrastrukturális) tőkejavak használatából is származhatnak. A közszolgáltatások hálózati alapú termelési folyamatában a bérelt tőkejóság sajátos esete a más közszolgáltató(k) termelési folyamataiban jelen lévő *hálózati* tőkeállomány (egészének vagy valamely részének) közös használata, ami azért sajátos, mert a saját hálózatát mások rendelkezésére bocsátó félnek jogszabály vagy szabályozói döntés által előírt *rendelkezésre bocsátási kötelezettsége* van.

Mikor nevezzük a közösen használt eszközöket nélkülözhetetlennek? Közgazdasági értelemben a költségminimalizáló termelési folyamat minden inputja és a tőkeinputot szolgáltató tőkeállomány is nélkülözhetetlen. Itt azonban olyan tőkein-

⁵⁶ A szabályozás-gazdaságtan szempontjából különösen fontos forrás a játékelmélet, amely – miután ugyancsak gazdasági (vagy más) szereplők közötti viszonyokkal foglalkozik – a megbízó–ügynök viszonyokra teljes körben alkalmazható volt. A játékelmélet éppen a megbízó–ügynök-elméleten keresztül hozta létre nagyhatású új analitikus eszközeit a közgazdaságtan, és ezen belül a szabályozás-gazdaságtan számára.

⁵⁷ Legjelentősebb alkalmazási területei közé tartozik például a munkaadó–munkavállaló viszony és az innováció gazdaságtana is.

⁵⁸ Az angol nyelvű irodalomban a *physical capital*, *stock of capital*, illetve a *capital input* kifejezések használatosak.

putról és tőkeállományról van szó, amely szükséges ahhoz, hogy valamely vállalat az adott iparágban egyáltalán működjön, amely nélkül nemcsak költségminimalizáló, hanem semmilyen termelési folyamatot nem lehet folytatni. A szabályozás-gazdaságtanban azonban nem minden ilyen tőkeállományt nevezünk nélkülözhetetlen eszköznek, hanem csak azokat, amelyekre nézve tulajdonosának vagy üzemeltetőjének rendelkezésre bocsátási kötelezettsége van, és e kötelezettség társadalmi szempontból kívánatos. A nélkülözhetetlen eszközök témaköre tehát a társadalmi szempontból kívánatos *közös használatukkal (sharing)* kapcsolatos.

Az egyszerűség kedvéért egyetlen inkumbens szolgáltatót és egyetlen piaci belépőt feltételezve, nélkülözhetetlennek azokat az eszközöket nevezzük, amelyek nélkül valamely adott fogyasztói szolgáltatást a belépő versenyszerűen technológiai okok miatt nem képes nyújtani, és amelyeket az inkumbens tőkeállománya tartalmaz, de a magas költségek miatt a belépő nem képes gazdaságosan duplikálni, ezért gazdaságosan csak az inkumbens eszközállományának *közös használata* révén tud hozzájutni a maga termelési folyamatában. Nélkülözhetetlennek tehát a belépő számára *szűk keresztmetszetet* jelentő eszközöket nevezzük. Azért jelentenek szűk keresztmetszetet, mert nem kínálják őket egymással hatékonyan versenyző kínálóknak, hanem monopolizált inputpiacról származnak. A belépő által a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatások termelési folyamatában tőkeinputot szolgáltató eszközök között tehát van legalább egy, amely monopolizált inputpiacról származik, és amelyet a belépő nem megvesz, hanem közös használat révén jut hozzá, és érte árat – úgynevezett hozzáférési árat (*access price*) – fizet.⁵⁹

Ha a közszolgáltatásokat hálózati alapú termelési folyamat keretében termelik, akkor a szűk keresztmetszetet jelentő nélkülözhetetlen eszközöket a belépő első sorban és főként az inkumbens hálózatában találja. A közös használat kiterjedhet a hálózat egészére, de korlátozódhat a hálózat egyes átviteli és elosztási elemeire is. Azt az esetet is a közös használat körébe soroljuk, amikor a hálózat egyes elemeit valamely szolgáltató kizárólagosan vesz igénybe, ugyanis más elemeket ekkor is közösen használ. Kizárólagosan használt elem lehet valamely dedikált átviteli út vagy csomóponti berendezés. A rendelkezésre bocsátási kötelezettség hálózati alapú termelési folyamatok esetén *összekapcsolási kötelezettség* formáját ölti. Összekapcsolási kötelezettségeket találunk az infokommunikációs, energia-, közlekedési és egyéb közszolgáltatási piacokon. Itt főként a távközléssel foglalkozunk, egyrészt azért, mert a távközlés kínálja a legsokoldalúbb eseteket, másrészt pedig azért, mert a téma irodalma jórészt a távközlésben alakult ki.

⁵⁹ Ez utóbbi elnevezés némiképpen félrevezető, mert az inkumbens eszközállományát vele közösen használó belépő által fizetett ár nemcsak a hozzáférésnek, hanem a használatnak is az ára. A későbbiekben világossá válik az olvasó előtt, hogy minden bizonytal helyesebb – noha korántsem hibátlan – lenne a történelmileg elsőként bevezetett „összekapcsolási szolgáltatási ár” elnevezés használata.

A hozzáférés lehet egyirányú vagy kétirányú. Egyirányú akkor, amikor a belépő használja az inkumbens tőkeállományát és hozzáférési árat fizet az inkumbensnek, de az inkumbens nem használja a belépő tőkeállományát, és nem fizet hozzáférési árat a belépőnek. Lehet továbbá kétirányú is. Kétirányú hozzáférés többféle elrendezésben valósulhat meg. A legfontosabb eset akkor áll elő, amikor az inkumbens és a belépő szolgáltató kölcsönösen használja a másik fél tőkeállományát, ezért mindkét fél fizet hozzáférési árat a másik félnek. Ezt szimmetrikus esetnek is nevezik.

Mint ezt már a korábban megjegyeztük, a területi monopóliumok horizontális összekapcsolása meglehetősen sima ügylet volt. Nem igényelt szabályozói beavatkozást, és nem vetette fel a termelési tényezőknek közös – két vagy több szolgáltató által közösen történő – használatával összefüggő általános szabályozási, jogi és közgazdasági elméleti kérdéseket. A verseny bevezetésével azonban minden megváltozott, mert a közgazdászok hamar felismerték egyfelől azt, hogy bizonyos esetekben az eszközállomány közös használata növelheti a társadalmi jólétet, másfelől pedig egyes piaci szereplők ellenérdekeltségét a társadalmi jólétet növelő közös tőkehasználattal kapcsolatban. Alapvető elméleti kérdéssé vált, hogy mely esetekben kívánatos a közös eszközhasználatot szabályozni, pontosabban kötelezővé tenni, és szabályokat alkotni a használat feltételrendszerét illetően, és mely esetekben nem kívánatos. Különösen nehéz szabályozói feladatot jelentett a közösen használt termelési tényezőkért fizetett ár (bérleti díj) szabályozása.

Kialakult a nélkülözhetetlen eszközök jogelvé,⁶⁰ amely a szűk termelési keresztmetszetek monopolista tulajdonosait kötelezte, hogy azokat a hálózati elemeket, amelyek a szűk keresztmetszetet képezték „igazságos és ésszerű” árakon a velük és egymással versenyző belépők rendelkezésére bocsássák. Az energia- és távközlési szolgáltatási piacokon a közös használatnak a szabályozás által létrehozott kötelezettsége egyértelműen a *nélkülözhetetlen eszközök* körére korlátozódott. Azoknak a nagy szabályozási pereknek a döntései,⁶¹ amelyek radikálisan átalakították Amerika – és a világ – távközlését, valamennyien a nélkülözhetetlen eszközök elvére épültek. A *szabályozatlan* versenypiacokon természetesen nem létezik a közös használatra vonatkozó kötelezettség. Az ilyesfajta kötelezettség ugyanis megszüntetné a termelőknek a technológiai és/vagy vállalatirányítási természetű versenyelőnyeit, emiatt nem ösztönözne az ilyen versenyelőnyök kiaknázására.⁶² A dilemmát az okozza, hogy a *szabályozott* versenypiacokon a közös használat kötelezettsége van amikor kívánatos, és van, amikor nem. Kívánatos, amikor a versenyelőny nem technológiai

⁶⁰ Bírósági eljárásban formálisan először 1977-ben jelent meg. Hecht *versus* Pro-Football, Inc., 570 F.2d 982, 992 (D.C. Cir. 1977). Eredete azonban visszanyúlik az 1912. évi Terminal Railroad-ügyig [United States *versus* Terminal R.R. Ass'n, 224 U.S. 383 (1912)].

⁶¹ Az igazságügyi minisztérium, Southern Pacific, Sprint és MCI versenyjogi pereit az AT&T ellen.

⁶² Az irodalomban gyakran hivatkoznak ezzel kapcsolatban Hand bíró híres megállapítására az 1953–54-es Alcoa-perben: *“the successful competitor, having been urged to compete, must not be turned upon, when he wins.”*

vagy vállalatirányítási természetű, hanem a szabályozó által végrehajtott piaci beavatkozás eredménye, amikor az intervenció a kötelezett termelő számára mesterséges piaci versenyelőnyöket, privilégiumokat hoz létre, s az ebből fakadó előnyöknek a hálózati elemek közös használata révén történő megosztása a társadalmi jólétet növelő, és ezért kívánatos jelenség.

Hozzáférési árak

A hozzáférési ár (*access price*) a nélkülözhetetlen eszközökhöz való hozzáférésnek és azok használatának az ára. A *hozzáférő* szempontjából inputár, a „*hozzáfért*” szempontjából viszont outputár, hiszen a fogyasztók számára nyújtott szolgáltatásain túlmenően ugyancsak szolgáltatássá, azaz outputtá válnak nélkülözhetetlen eszközeinek a versenytársai számára nyújtott szolgáltatásai is. Miután a monopolhálózatok összekapcsolása nem igényelt szabályozói beavatkozást, a monopólium időszakában a hozzáférési árak képzése sem számított lényeges szabályozási témának, ezért a szabályozás gazdaságtana ebben az időszakban nem foglalkozott vele. Ez a helyzet csak 1984-ben változott meg, amikor Amerikában az AT&T-leányvállalatok leválasztása a helyi és távolsági szolgáltatók közötti vertikális kapcsolatok sokaságát teremtette meg, és ezzel a nélkülözhetetlen eszközök közös használatának és a hozzáférési árak képzésének addig elhanyagolt témáját hirtelen az érdeklődés középpontjába állította. A szabályozók és a közgazdászok igen hamar felismerték, hogy a piaci verseny sikere kritikus módon függ attól, hogy találnak-e hatékony megoldásokat a hozzáférés nehézségeire.

A nélkülözhetetlen eszközökhöz való hozzáférés egyrészt a berendezések elérhetőségétől, másrészt a hozzáférés árának megfizethetőségétől függ. Mint fentebb említettük, a nélkülözhetetlen eszközök jogi doktrínája hangsúlyozza azt a követelményt, hogy a hozzáférési áraknak „ésszerű” áraknak kell lenniük. A jogi követelmény által a közgazdasági elmélet felé kirótt feladat arra a kérdésre adandó válasz, hogy mi az ésszerű ár. Az absztrakció és általánosítás legmagasabb szintjén a válasz úgy szól, hogy az ésszerű ár közgazdasági szempontból *hatékony*, ami egyfelől azt jelenti, hogy egyensúlyba hozza a nélkülözhetetlen eszközökhöz való hozzáférés keresletét és kínálatát, másrészt pedig az eszközöket közösen használó szolgáltatókat ösztönzi a gazdaságos összekapcsolásra és ellenősztönzi a gazdaságtalan összekapcsolásokat. A hatékony hozzáférési árak képzésének gyakorlatát megalapozni képes elméleti eredmények azonban 1984-ben még nem léteztek. Kialakulásuk meglehetősen hosszú időt vett igénybe, és még jelenleg is viszonylag kezdeti stádiumában van.⁶³

⁶³ Az első elméleti eredmények a Baumol és Willig nevéhez fűződő, és a megtámadható piacok elméletéhez szorosan kötődő, úgynevezett hatékony tényezőárazási szabály (*ECPR, Efficient Component Pricing Rule*) keretében keletkeztek. Alapos magyarázatot kínál *Baumol–Sidak* [1994].

A hatékony tényezőárazási szabály (ECPR) abból indul ki, hogy a tökéletes piacok állapotát nem lehet szabályozói eszközökkel utánozni. A szabályozó számára az egyetlen ésszerű és reális cél a megtámadható piacok másolása lehet, vagyis a szabályozó célja az, hogy a maga eszközeivel létrehozza a monopolistának a belépési általi megtámadhatóságát. Eszköze pedig az árszabályozás, pontosabban a hozzáférési árak szabályozása, amely akkor hatékony, ha *maximális megtámadhatósághoz vezet*. A hatékony hozzáférési ár egyenlő a hozzáférés *alternatív költségével* (*opportunity cost*), vagyis azzal a költséggel, ami akkor keletkezne, ha a monopolista maga nyújtaná a fogyasztók számára azokat a szolgáltatásokat, amelyek nyújtása a hozzáférő szolgáltató számára a hozzáférés szabályozása révén válik lehetővé. Az alternatív költség a szolgáltatás különbségi költségének és az úgynevezett *elszalasztott hozzájárulásnak* (*foregone contribution*) az összege. Az elszalasztott hozzájárulás a teljes költségnek a különbségi költségek nélküli részét (fix és közös költségek) és a társadalmilag kívánatos – normálisan a szabályozó által jóváhagyott vagy elrendelt – keresztfinanszírozást tartalmazza. A monopoljára nem lehet része a hatékony hozzáférési áraknak. A hatékony tényezőárazási szabály gazdaságos belépés fenyegetése esetén ellehetetleníti a monopoljára, a gazdaságtalan belépést pedig nem teszi lehetővé.

A megtámadhatóság a következőképpen működik: Ha a monopolista szolgáltatásainak ára meghaladja a hatékony Ramsey-árat, és túlságosan magas bérleti díjat kér nélkülözhetetlen eszközeinek használatáért, és ebben a helyzetben megjelenik egy gazdaságos belépő Ramsey- (vagy annál alacsonyabb) áron kínálva szolgáltatásait, akkor a monopolista a piacvesztés elkerülése érdekében csökkenti árait, amivel csökkenti az elszalasztott hozzájárulás összegét. Ekkor a hozzáférési ár csökken, ami viszont csökkenti a belépő árait. A monopolista reakciója újabb árcsökkentés lesz, ami tovább csökkenti az elszalasztott hozzájárulást, ami csökkenti a hozzáférési árat, ami csökkenti a belépő árait, ami az árcsökkenések újabb körét indítja el. A visszacsatolósó kör folyamatban az árak a Ramsey- (vagy annál alacsonyabb) árakhoz konvergálnak, és a folyamat akkor ér véget, amikor minden jára eltűnik a monopolista áraiból.

Megjelenését követően a hatékony tényezőárazási szabály azonnal széles körű szakmai viták középpontjába került, és a szabályozási fórumokon folyó harcok főszereplőjévé vált, különösen Új-Zélandon, ahol éppen megjelenése idején és az azt követő években folytak nagyszabású perek a nélkülözhetetlen eszközökhez való hozzáférés és a hozzáférési árak ügyében.⁶⁴ A szabályozás-gazdaságtan jelentős mértékben gazdagodott azáltal, hogy a viták és harcok tüzeiben tisztázódtak a haté-

⁶⁴ Először a belépő Clear Corporation és a már piacon lévő (inkumbens) Telecom New Zealand, majd az újabb belépő Bell South New Zealand és a Telecom között. 1994–1995-ben e sorok írója tanácsadóként maga is hozzájárult a Bell South New Zealand *versus* Telecom New Zealand-per szakmai anyagához.

kony tényezőárzási szabály hatékonyságának a feltételei és esetei. Kiderült az is, hogy milyen feltételrendszerek megléte esetén lehet a hatékony tényezőárzási szabálynak a monopóliumot előnyös helyzetbe hozó vagy az ilyen helyzetét fenntartó káros hatása. Válaszolni lehetett a hozzáférési árakkal kapcsolatos szabályozói funkciókra és eszközökre vonatkozó elméleti és gyakorlati kérdésekre is. A hozzáférési árak valósága ugyanis sokkal bonyolultabb, mint a hatékony tényezőárzási szabály modellje, ezért szükség van a modell egyszerűsítő feltételeinek a feloldására.

A hatékony tényezőárzási szabály (ECPR) homogén szolgáltatásokat feltételez. Ennek a feltételezésnek a feloldása különösen messzemenő következtetésekhez vezet, ugyanis ha a szolgáltatások differenciáltak, akkor a belépő és az inkumbens számára is sokféle, a hatékony tényezőárzási szabály modelljében nem létező lehetőség nyílik a másik fél piaci pozícióinak befolyásolására. *Laffont–Tirole* [1996] éppen az emiatt lehetségessé váló versenyellenes magatartás kezelésének eszközeként vizsgálta a hatékony tényezőárzási szabály (ECPR) és a szerzőpáros által javasolt *globális ársapka* kombinálását. Ársapkájuk azért „globális”, mert árindexében a hozzáférési árak outputárként szerepelnek, a hozzáférést tehát nem befejezetlen termelésnek, közbeeső inputnak, hanem végső outputnak fogják fel.⁶⁵ A következőképpen foglalják össze javaslatuk eredményét: „A globális ársapka bünteti mind a hozzáférési, mind a végső árak növekedését, és arra készíti [a szabályozott szolgáltatót – *K. F. L.*], hogy olyan módon alkalmazzon árdiszkriminációt, ahogyan azt egy szabályozatlan szolgáltató tenné, azzal a különbséggel, hogy itt az ársapka az egész árszerkezetet lefelé módosítja.” (254. o.)

A hozzáférési árakra vonatkozó kutatások eredményei jelentősek, azonban még erősen hézagosak, gyakran ellentmondásosak, és jelenlegi formájukban csak kevésbé alkalmasak arra, hogy a szabályozási tevékenység gyakorlati útmutatójául szolgáljanak. További intenzív kutatómunkára van szükség különösen a szabályozási és bírói gyakorlatban felmerülő specifikus problémák miatt. *Crew–Kleindorfer* [2002] a feladatok közé sorolja például a kétoldalú összekapcsolás bonyodalmainak a kutatását, az összekapcsolás strukturális szeparálását, valamint a hozzáférési monopóliumok divesztitúrája lehetőségeinek, módjainak és valószínű következményeinek a feltárását. Az összekapcsolást és hozzáférést az eddiginél tágabb érvényességű modellekben kell vizsgálni. Olyan modellekben, amelyek magukban foglalják a versenyző szolgáltatók piacra lépésének a már piacon lévő inkumbensekre tett összes hatásának a rendszerezett vizsgálatát, és a hozzáférés és a hozzáférési árak problémakörét olyan társadalmi-gazdasági témákkal is összekapcsolják, mint az egyetemes szolgáltatás és az ellátási kötelezettség.

⁶⁵ Továbbá az árindex súlyozásához előre jelzett exogén súlyokat javasolnak, ami ugyancsak gátolná a versenyellenes magatartást.

Az externáliák hatásai⁶⁶

Az utóbbi negyedszázadban nagyszámú, széles körű és nagy volumenű kutatás foglalkozott az externáliák különféle hatásaival. A kutatások nagy és gyorsan növekvő tömegű irodalmat hoztak létre. Sokféle jelenséggel kellett behatóan foglalkozni, hiszen az externáliák a piacot szinte minden szempontból nagymértékben befolyásolják. A közszolgáltatások – és ezen belül különösen a távközlési, energia- és közlekedési szolgáltatások – piacain az externáliák vizsgálata egyidejűleg rendkívül fontos és bonyolult, mert egyes hatásai növelik a társadalmi jólétet, mások azonban piaci kudarcokat képesek okozni. Az externáliák hatásai közvetlenül befolyásolják a szabályozás funkcióit és jellemzőit, ezért a velük foglalkozó irodalom teljes egészében a szabályozás-gazdaságtan részének tekinthető. Itt csak a legfontosabb hatásokat tekintjük át, és röviden összefoglaljuk a szabályozás szempontjából legfontosabb kutatási eredményeket.

Az externáliák létezése következtében a fogyasztói kereslet volumenfüggő lesz, ami azt jelenti, hogy a valamely termék iránti kereslet (Q) nemcsak a fogyasztó jövedelmétől (y) és a keresett termékek áraitól (p) függ, hanem ugyancsak függ az illető termék piacának a nagyságától (n), valamint a kiegészítő termékek piacainak a nagyságától (m) is, azaz $Q = f(y, p, n, m)$.

A kereslet volumenfüggőségének hatása van a piaci belépésre. A kis belépő szolgáltatása kevésbé hasznos a fogyasztó számára, mint a nagy belépőé, valamint a már piacon lévő nagy szolgáltatóé, és ez olyan hátrány, amely a visszacsatoláson keresztül önmagát erősíti. Ugyancsak önerősítő a nagy belépő által élvezett hasznossági előny. A kettő között létezik a piacra lépésnek bizonyos *kritikus tömege*. Efölött az externáliák a siker, ez alatt pedig a kudarc valószínűségét növelik. A piacon lévő szolgáltatókat is ugyanilyen értelemben befolyásolják az externáliák, és a piacon lévők esetében is létezik kritikus tömeg.

A visszacsatolós önerősítő folyamat erősen stilizált duopolista formában a következőképpen írható le. Két hálózat létezik: az egyik kisebb, a másik nagyobb; a nagyobb hálózathoz értékesebb a hozzáférés, az új fogyasztók a nagyobb hálózatra fizetnek elő, a kisebb hálózat előfizetői átpártolnak a nagyobbhoz, a nagyobb hálózat növekszik, a kisebb zsugorodik; a nagyobb hálózat még hasznosabb lesz, még több fogyasztó fizet elő a nagyobb hálózatra; a ciklus ismétlődik egészen addig, amíg a nagyobb hálózat el nem éri a piaci korlátot, ekkor nincsen több lehetséges előfizető, és esetleg megszűnik a kisebb hálózat, vagyis a nagyobb hálózathoz monopólium lesz. Ez különösen akkor következhet be, ha a fogyasztói preferenciák homo-

⁶⁶ Azok a hatások, amelyekről szó lesz, gyakran nem az externáliákra, hanem a hálózati hatások szélesebb körére vonatkoznak, mert kialakulásuknak nem szükségképpen és korántsem mindig feltétele az, hogy a hasznosságnak a hálózati hatás által létrehozott növekménye kompenzálatlan legyen. Az irodalom általános szóhasználatát követve mégis mint az externáliák hatásairól beszélünk róluk.

gének (mindenki a nagyobb hálózatot részesíti előnyben), valamint ha a hálózat mérete az egyetlen vagy fő döntési változó. Ha viszont a fogyasztói preferenciák heterogének (egyesek inkább a kisebb hálózatot választják), valamint ha vannak más fontos döntési változók, akkor a kisebb hálózat piacon maradhat, és az eredmény: tökéletlen versenypiac. Azt látjuk, hogy a siker további sikert szül, a kudarc pedig további kudarchoz vezet. A folyamatok erősítik saját magukat, és a visszacsatoláson keresztül (felfelé vagy lefelé) spirális hatások valósulnak meg.

Az externáliák arra is képesek, hogy a piacot instabillá tegyék. Ennek tipikus esete akkor áll elő, amikor a maximális piacméret a kritikus tömeg alatt van. Ilyenkor a piac az esetek egy részében létre sem jön, más esetekben létrejön ugyan, de később megszűnik, vagy az egyensúlytalanság különféle állapotaiba kerül. Egyensúly is kialakulhat, ha a méretgazdaságosság foka magas, és a fogyasztói preferenciák erősen homogének, azaz a választék iránti kereslet gyenge.

Az externáliák úgynevezett billenő piacokat (*tipping/tippy markets*) is kialakíthatnak. A billenés azt jelenti, hogy fejlődésének valamely pontján a piac a versengő termékek, szolgáltatások vagy technológiák egyike felé „billen”. Ez a verseny győztese, mert mindenki (vagy majdnem mindenki) ezt keresi. A helyettesítők vagy eltűnnek, vagy erősen csökken a piaci részesedésük; a választék megszűnik, vagy erősen csökken. A billenő piacoknak igen sok esete létezik. Az elektronikus levelezés (e-mail) például már az 1980-as évek elején is létezett, de nem volt nagyszámú fogyasztó számára nagyon hasznos, éppen azért, mert kevesen használták. Használata a vállalati belső kommunikáció kiszolgálására szorítkozott. Később a szolgáltatás az internetre épült, és volumene folyamatosan növekedett. Az 1980-as évek végén egyes becslések szerint az internetforgalomnak mintegy 80 százaléka e-mail-forgalom volt. Az 1990-es évek közepére az elektronikus levelezés olyan mértékben elterjedt, hogy igen széles körű kommunikációs lehetőséget nyújtott használói számára. Ekkor a piac „billent” olyan értelemben, hogy néhány év leforgása alatt szinte minden számítógép-használó belépett a levelezési rendszerbe. A piac billenési hajlama nyilvánvalóan függ a külső és belső gazdaságosságok fokától, a pozitív externáliák mértékétől és a választék iránti kereslet erősségétől.

A piac billenése azonban nem szükségszerűen jelent monopóliumot vagy tökéletlen versenyt. Monopólium akkor jön létre, ha egyetlen szabvány, egyetlen termék és egyetlen termelő marad a piacon. Ha valamely piacon egyetlen szabvány, egyetlen termék, de több termelő létezik, akkor az eredmény tökéletlen verseny. Ilyen eset például a VHS-videorendszer, amely a Betamaxsal (a Sony cég által 1975-ben kifejlesztett, 1990-ig gyártott videorendszerrel) szemben megnyerte a piaci versenyt és a piac őfelé billent; a VHS készüléket és a kazettát azonban nagyszámú gyártó termeli, akik intenzív módokon versenyeznek egymással. Ha azonban valamely piacon egyetlen szabvány, de több termék és több termelő létezik, akkor az eredmény hatékony verseny. Ilyen piacok például a telefonkészülékek, a faxkészülékek vagy az elektronikus levelezés piacai.

Az externáliákkal kapcsolatos jelenség a fogyasztónak az úgynevezett *bezárása* (*lock-in*). A bezárás a fogyasztó tartós hozzákötése vagy kötődése valamely adott technológiához és/vagy termékhez. A kötés/kötődés legfőbb oka a más termékre, szolgáltatásra vagy technológiára való magas átállási költség (*switching cost*). A bezárt fogyasztóval szemben a bezáró szolgáltató piaci erőre tesz szert annak minden negatív ár- és minőségi következményével. A magas átállási költségen kívül a fogyasztó még sok más módon is bezárható, például hűségnyilatkozattal, a fizikai komplementaritás révén (aminek klasszikus esetét az alkatrészek képviselik), továbbá a lojalitást növelő intézkedések által.

A bezárt fogyasztók összességét az irodalom gyakran *installált bázisnak* nevezi. Az installált bázisnak is van kritikus tömege, amely felett felfelé spirál, alatta pedig lefelé spirál alakulhat ki. A fogyasztók bezárásának kettős hatása van a piaci versenyre: piaci erő keletkezik velük szemben, aminek következménye lehet az áremelés és a minőség rontása; viszont a be nem zárt fogyasztókért intenzív verseny folyik. Ugyanaz a piac tehát egyszerre lehet hatékonyan és tökéletlenül versenyzői. A szabályozás szempontjából különösen fontosak a fogyasztók bezárásával járó negatív következmények. Például az a jelenség, amely az irodalomban mint a „rosszabb termék győz” esete jelent meg: ha bármely okból a gyengébben versenyző termékhez több fogyasztót „zárnak be”, mint a jobb termékhez, akkor a bezárt fogyasztók nagyobb száma és a terméknek az ebből fakadó nagyobb hasznossága következtében a minőségi hátrányok ellenére a gyengébb termék győztesen kerülhet ki a piaci versenyből. Egyes kutatók ilyen esetnek tartják a VHS győzelmét a Betamax felett.

A gyakori *előzetes termékbejelentések* szubjektív installált bázisként foghatók fel, alapvetően azért, mert a maguk módján ugyancsak bezárják a fogyasztókat azáltal, hogy várakozásokat alakítanak ki, és előkészületeket hoznak mozgásba a bejelentett termék sikeres fogadása érdekében. A bejelentett termék fogyasztója bizonyos értelemben és mértékig úgy viselkedik, mintha már meg is vette volna a bejelentett terméket. Az előzetes bejelentés hasznossága leginkább a több és jobb fogyasztói információban, a gyorsabb, hatékonyabb adaptációban és a verseny élénkítésében rejlik. Vannak azonban jelentős negatív hatásai is, mindenekelőtt a hamis várakozások (alacsony ár, magas minőség, gyors bevezetés) kialakítása révén. A negatív hatások között részben ugyanazokat találjuk, mint az „objektív” installált bázisoknál, például a „rosszabb termék győz” hatást. A negatív hatások kapcsán fontos megjegyezni, hogy a már piacon lévő inkumbens termelő előzetes bejelentése gátolhatja a gazdaságos piaci belépést, a belépő előzetes bejelentése pedig elősegítheti a gazdaságtalan piaci belépést.

Az externáliákkal kapcsolatos visszakapcsolásos körfolyamatok következtében a piac valamely adott állapota hosszú időn keresztül és akár egyre növekvő mértékben is képes befolyásolni a piac későbbi állapotait. Valamely kisebb piaci siker vagy kudarc olyan önerősítő folyamatokat indíthat el, amelyeknek a későbbiekben meg-

határozó befolyásuk lehet. Az önerősítő folyamatok következtében a kifejlett piac állapota és sajátosságai erősen függhetnek a piac fejlődésének korábbi szakaszaiban létező kisebb vagy akár jelentéktelen körülményektől. Ezt a jelenséget az irodalom útfüggőségnek (*path dependence*) hívja. Egyik alapesete az „elsőség előnye” (*first advantage*), ami arra utal, hogy a helyettesíthető termékek vagy szolgáltatások között az lesz a győztes, amelyik először jelenik meg a piacon.⁶⁷

Más esetekben a piaci verseny kimenetele függhet attól, hogy a kiegészítő termékek és szolgáltatások milyen sorrendben és volumenben jelentek meg a piacon. Ennek egyik irodalmi példája a Macintosh és az IBM személyi számítógépek (PC) közötti verseny, amely arról szól, hogy a PC piaci győzelme a jobb minőségű Macintosh felett azért (is) következett be, mert a verseny kezdeti szakaszában hamarabb és sokkal több szoftvert készítettek a fejlesztők PC-re, mint Macintoshra.

A *hálózatok kompatibilitása* kiterjeszti és megerősíti a *hozzáférési* externáliákat, a *szolgáltatások kompatibilitása* pedig kiterjeszti és megerősíti a *használati* externáliákat. A kompatibilitás révén az externáliák igen nagy mértékben javítják a társadalmi jólétet. Negatív hatásai is vannak, mint például a választék csökkentése és a technológiai fejlődés akadályozása. A szabványok csökkenthetik a verseny hatékonyságát, piaci erőt generálhatnak – és egyes szélsőséges esetekben monopóliumot – hozhatnak létre. A kompatibilitás – és ezen belül különösen a szabványosítás – gazdasági következményeivel kiterjedt irodalom foglalkozik, amely jelentős részben közvetlen kapcsolatban áll a szabályozás-gazdaságtannal. Különösen fontos ez az irodalom azért, mert a szabvány nagy hatású stratégiai eszköz lehet a szabályozott szolgáltatók kezében. A fő gondot itt is az okozza, hogy ugyanaz a szabvány különböző feltételek között különböző hatásokat képes kifejteni. Például amikor nem kompatibilis rendszerek versenyeznek, akkor minden termelőnek az a célja, hogy a saját technológiáját szabványosítsa. Ez társadalmi szempontból kívánatos, amikor a fogyasztói preferenciák homogének, de nemkívánatos heterogén fogyasztói preferenciák esetében (mert korlátozza a választást).

Általában elmondható, hogy a harc a kompatibilitás és a választék között folyik, és a harc kimenetelét a fogyasztói preferenciák és a termelők stratégiai határozzák meg. Egymással ellentétes stratégiák jelentkezhetnek, ha a verseny tökéletlen. A gyenge versenyzők általában a versenytársak technológiai és termékei közötti kompatibilitásra törekcszenek, az erős versenyzők pedig arra, hogy megakadályozzák a kompatibilitást. A kompatibilitásra való hajlam gyakran fordított arányban változik a bezárt fogyasztók számával (a fogyasztói bázis nagyságával).

⁶⁷ Egyes kutatók szerint ilyen típusú útfüggőség létezik az angol QWERTY elrendezésű írógép-billentyűzet és a hatékonyabb újabb billentyűzetek (mint például a Dvorak billentyűzet) esetében, mert az utóbbiak képtelenek a történelmileg első QWERTY billentyűzetet kiszorítani a használatból. Megjegyzendő azonban, hogy mások – Leibowitz és Margolis vezetésével – tagadják, hogy ez a történet igaz.

A kínálók számára különféle stratégiai eszközök állnak rendelkezésre. Maximalizálni igyekeznek a saját fogyasztóik pozitív externáliáit, mert ezáltal növekszik a szolgáltatásaik iránti kereslet. Törekednek az externáliák internalizálására is, mert ezáltal több árbevételhez jutnak. Egyik fő eszközük az árdiszkrimináció, amelynek segítségével képessé válhatnak a fogyasztói többlet valamely részének termelői többletté változtatására. Előfordul, hogy a kompatibilitás teremti meg a piaci siker lehetőségét.⁶⁸ Társadalmi jóléti hatása attól függ, hogy a kompatibilitás révén kedvező piaci helyzetbe hozott termék, szolgáltatás vagy technológia gazdaságos-e, vagyis jár-e költségmegtakarítással és/vagy más előnyökkel a vele versenyzőkkel szemben.

Végezetül megemlítjük, hogy azok közé a stratégiai eszközök közé, amelyeket a szabályozóknak behatóan ismerniük kell, olyanok is tartoznak, amelyek megakadályozzák a versenytársak fogyasztóit a pozitív externáliák előnyeinek az élvezetében, sőt olyanok is, amelyek negatív externáliákat hoznak létre a versenytársak ügyfelei számára.

A TÖKÉLETLEN VERSENY SZABÁLYOZÁSA

A monopóliumok szabályozásának időszaka – amely Észak-Amerikában majdnem 100 évet ölelt fel – Európa-szerte rövid ideig tartott, mert a divesztitúrát és privatizálást gyorsan követte a versenynek a távközlési szolgáltatási piacokra történő bevezetése. Nagyszámú részleges piaci liberalizációs intézkedést követően a távközlési szolgáltatási piacok teljes liberalizálását az Európai Unió 1998 elején valósította meg, az új piaci szerkezetnek megfelelő megreformált szabályozási rendszer pedig 2003-ra alakult ki.

Európában a szabályozás a liberalizáció következtében többféleképpen is módosult. A legalapvetőbb funkcionális módosulás amiatt következett be, hogy a monopólium szabályozását felváltotta a tökéletlen verseny szabályozása. Ez számos új feladatot rótt a szabályozóra. Három olyan szabályozási terület keletkezett, amely monopóliumok esetén nem létezett. Ezek:

1. az új szolgáltatók piacra lépése, vagy röviden belépés,
2. a szolgáltatók piacelhagyása, vagy röviden kilépés,
3. a szolgáltatók piaci versenyfeltételei.

Először, felmerült az új szolgáltatók piacra lépésének a szabályozása, ami egyrészt a már piacon lévő (inkumbens) szolgáltatók különféle privilégiumainak a felszámol-

⁶⁸ Az irodalom megemlékezik arról, hogy a *visszafelé kompatibilitás* tette lehetővé a színes televízió amerikai NTSC (National Television Standards Committee) szabványának piaci sikerét, azonban a kompatibilitás érdekében tulajdonképpen rontani kellett a szabvány teljesítményét. A visszafelé kompatibilitás hiánya volt nagyrészt felelős a japán MUSE HDTV szabvány sikertelenségéért.

lását, másrészt a *belépők* elé tornyosuló mesterséges belépési korlátok – például engedélyezések – fokozódó könnyítését, majd megszüntetését jelentette. Másodszor, a belépés mellett szabályozni kellett a piacról való kilépést is. Ez is égető sürgősséggel merült fel, hiszen a kilépési korlát a belépésnek is korlátja. Egyébként azonos vállalkozási feltételek mellett a befektető számára vonzóbb az a piac, amelyet könnyebben, kevesebb költséggel lehet elhagyni. Harmadszor, szabályozási feladatok merültek fel, mert biztosítani kellett a piaci verseny feltételeinek és lehetőségeinek az egyenlőségét és igazságosságát az inkumbensek és a belépők számára. Ez az infokommunikációs szolgáltatások esetében különösen nehéz és bonyolult feladat. A piacon lévő, egymással versenyző szolgáltatók termelési folyamatai ugyanis nem függetlenek egymástól, hanem – elsősorban hálózataik összekapcsolása révén – a szolgáltatók bonyolult gazdasági viszonyokba lépnek egymással. Paradox módon a verseny nem valósulhat meg a versenyzők széles körű kooperációja nélkül.

A versennyel kapcsolatos szabályozói feladatkör a következő fő elemekből áll:

1. bátorítsa és erősítse a versenyt;
2. maximális mértékben számolja fel a piaci belépés akadályait;
3. teremtsen egységes, diszkriminációmentes és igazságos piaci feltételeket a versenyző szolgáltatók számára;
4. ösztönözze a termelőket a hatékonyság fokozására, különös tekintettel az innováció által elérhető költségmegtakarításokra és termelékenységnövelésekre;
5. ösztönözze a termelőket a gazdaságilag optimális kockázatvállalásra;
6. minimalizálja a piacról való kilépés költségeit.

Szervezeti szempontból jelenleg az európai szabályozás tarka képet mutat. Míg Észak-Amerikában a *testületi szabályozó (commission)* az egyetlen szervezeti forma,⁶⁹ addig Európában háromféle szervezeti típus is létrejött. Ezek: 1. a hatóság, 2. az egyszemélyi szabályozó és 3. a testületi szabályozó. Az Európai Unió előírta tagállamai számára, hogy hozzák létre nemzeti szabályozó hatóságukat. Jórészt ennek eredményeként, de egyes országokban – mint például Angliában – már ezt sokkal megelőzően is megtörtént az államigazgatás (minisztériumok) és a szabályozás szétválása. Olyan országokban – mint Magyarország is –, ahol léteztek hagyományos „hatóságok”, ezeket ruházták fel szabályozói funkciókkal. A szabályozási feladatokat a jogszabályok nagy részletességgel írták elő, és a szabályozó feladata a jogszabályok betartásának ellenőrzése lett. A szabályozó önálló döntési jogkörét a jogszabályok igen szűkre szabták, gyakran semmiféle lényeges kérdésben nem engedték létezni. Más országokban a szabályozás egyszemélyes felelősséggé vált. A szabályozó személy munkáját természetesen ilyen esetben is segítette és kiszolgált egy intézményi apparátus. Ismét más országokban – például Görögországban, de az EU-n kívül Bul-

⁶⁹ Amelynek mint szabályozói intézményi formának az eredete visszanyúlik a 19. századba.

gáriában és Albániában is – megjelentek az amerikai mintájú döntéshozó testületek (*commissions*). Magyarországon az utóbbi időkben a szabályozási feladatok az Országgyűlés, a kormány, az illetékes minisztérium, valamint a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) között oszlottak meg, de megoszlásuk folyamatosan és jelentős mértékben eltolódott a hatóság irányába. A gazdasági hatékonyság és az Európai Unió követelményeinek megfelelő teljes tartalmi, funkcionális és eljárásbeli átrendezésük megvalósulása más tagországokhoz hasonló módon Magyarországon is csak igen hosszú, sokéves folyamat keretében valósulhat meg.

Az 1980-as évek elejétől kezdve felgyorsult a szabályozás változása, korszerűsödése. A szabályozási tevékenységre a távközlési szolgáltatási piacok liberalizálása mellett a távközlés–média–internet konvergencia, valamint a globalizáció gyakorolja a legnagyobb hatást. A verseny és a konvergencia együttes hatásai közül négy jellemzőt emelünk ki. Először, az eredetileg csak a távközlési szolgáltatási piacokra vonatkozó szabályozási tevékenység új – eddig nem szabályozott vagy nem is létezett – területekre (például az internet) van kiterjedőben. Ez a szabályozás *funkcionális bővülésének* a jelensége. Másodszor, alapvetően a verseny fokozódása következtében a távközlés-szabályozás egyes hagyományos területei és módszerei szűkülnek, átalakulnak vagy megszűnnek. A szabályozó tevékenységét felváltja a piaci mechanizmus hatékony működése. Ez a *dereguláció* jelensége. Harmadszor, a távközlés szabályozása egyre erőteljesebben összefonódik eddig elkülönülten kezelt más (például a kábeltelevíziós) piacok szabályozásával. Ez a *szabályozási konvergencia* jelensége. Elmondható, hogy a piaci konvergencia hatására a szabályozás különböző területei is közelednek egymáshoz. Negyedszer, megváltozik az ágazati szabályozás és az általános versenyszabályozás kapcsolata.

A funkcionális bővülés jelenségét az internettel kapcsolatban vizsgáljuk. Az internet szabályozásáról évek óta folyó vita fő tárgya az interneten elérhető digitális online tartalmak szabályozása. Ez *egyrészt* az illegális tartalmak kínálatának, illetve e kínálathoz való hozzáférésnek a szabályozási eszközökkel történő megakadályozását, *másrészt* a legális, de káros tartalmak kínálatának, illetve e kínálathoz való hozzáférésnek az ugyancsak szabályozási eszközökkel történő korlátozását jelenti. A magyar internetszolgáltatók az önszabályozás mellett foglaltak állást, és létre is hozták önszabályozó szervezetüket. Az elektronikus levélszemét (az úgynevezett *spam*) korlátozására léteznek – például Ausztráliában – felhasználói bejelentésen alapuló szabályozói eljárások, amelyek eredményeként az internetszolgáltatókat utasíthatják arra, hogy tagadják meg a szolgáltatást a káros tartalmak küldőitől.

További kutatások és kísérletek is folynak, mert a jelenleg rendelkezésre álló megoldások nem kielégítőek. Az internet szabályozásának másik nagy területe az adatvédelemmel és -biztonsággal függ össze. Sokrétű szabályozói feladatok léteznek például az elektronikus aláírással kapcsolatban. A szabályozási funkciókat is involváló harmadik terület az emberi jogok védelmével kapcsolatos.

A deregulációnak számos jellemzője van. Az egyik a hagyományos *intervenciós* szabályozásnak az *ösztönző* szabályozással történő felváltásával kapcsolatos. Az intervenciós szabályozás sokrétűen beavatkozott a szabályozott szolgáltató belső irányítási folyamataiba. Ezeknek a beavatkozásoknak a felszámolása nagymértékű deregulációt jelentett. A másik fontos jellemző a verseny kiszélesedésével és hatékonnyá válásával kapcsolatos, aminek következtében a piac szükségtelessé tesz egyes szabályozói funkciókat. Ilyen esetek: a szolgáltatások engedélyezését felváltja azok egyszerű bejelentése; azokon a szolgáltatási piacokon, amelyekben a szolgáltatóknak nincs jelentős piaci erejük, megszűnik az árszabályozás. A deregulációra még visszatérünk.

A szabályozási konvergencia legjobb példáját talán a kábeltelevízió nyújtja. Ennek szabályozása régebben világszerte a távközlés szabályozásától független jogszabályok szerint és szabályozó szervezetek által valósult meg. A konvergencia azonban alapvető változásokat hozott azzal, hogy a kábeltelevíziós hálózatok képessé váltak távközlési szolgáltatások, a távközlő hálózatok pedig kábeltelevíziós szolgáltatások nyújtására, majd pedig mindkét technológia képessé vált az internethez való szélessávú hozzáférési szolgáltatások nyújtására. A konvergencia olyan kérdéseket vetett fel, mint az összekapcsolási és a nyílt hálózati szabályok egységes alkalmazása vagy a horizontális integráció és a két ágazat közötti vállalkozói átjárhatóság. A távközlési és kábeltelevíziós szolgáltatók versenye pedig a szabályozás versenysemlegessége érdekében szükségessé tette az egységes, következetes szabályozást.

Az ágazati szabályozás és a versenyszabályozás hagyományos viszonya a következő elveken alapult.

1. Az ágazatspecifikus szabályozó hatáskörébe tartoznak a monopólium és a tökéletlen verseny (duopólium, oligopólium) során kialakulható járadék (extraprofit) nagyságának korlátozásával kapcsolatos feladatok. A járadék ugyan társadalmilag káros, de nem jogszerűtlen és nem is tisztességtelen. Az ágazatspecifikus szabályozónak tehát a piaci erővel rendelkező szolgáltatók normális, jogszerű, tisztességes működése kapcsán jelentkező feladatai vannak. Szabályszegéssel csak akkor foglalkozik, amikor a szolgáltató az általa felügyelt ágazatspecifikus szabályokat (például az ársapkát vagy az összekapcsolási szabályokat) szegi meg.
2. A versenyszabályozó hatáskörébe tartozik a *tisztességtelen* verseny következtében kialakuló káros gazdasági és társadalmi hatások megakadályozása, megszüntetése és orvoslása. Ezek a funkciók a versenypiacokon történő szolgáltatások *anomáliáival*, a verseny szabályainak megszegésével kapcsolatosak. A szabályozott monopólium eleve nem tartozhat a versenyhivatal gondjai közé, hiszen outputját nem versenypiacokon értékesíti. A tökéletlen versenypiacokon piaci erővel rendelkező szolgáltatók járadéka nem a versenyszabályozó gondja.

A szabályozás gyakorlatával közvetlenül összefüggő új fejlemények között egyrészt a szabályozás alapelveinek változásait (dereguláció és ösztönző szabályozás) taglaljuk, másrészt pedig áttekintjük a különféle új vagy alapvető módokon megváltozott régi szabályozási eszközöket (piaci erő, piacmeghatározás, összekapcsolás, ársapka).

Dereguláció vagy ösztönző szabályozás?

Vogel [1996] a deregulációt a piac győzelmeként értelmezte az állam – pontosabban az állami szabályozás – felett. Egyidejűleg azt is megállapította, hogy a dereguláció tulajdonképpen nem történt meg. Ami megtörtént, az olyan radikális szabályozási reform volt, amelynek eredményeképpen a piacnak az állami szabályozás nyűgétől való megszabadítása jegyében a korábbinál több piaci szabály keletkezett. Valóban, azok az elképzelések, amelyek még az 1980-as évek elején alakultak ki, és az évtized közepén domináltak, a piaci mechanizmusnak a szabályozást helyettesítő szerepére épültek. A dereguláció korai irodalma a szabályozás fokozatos megszüntetését hirdette. A szabályozás intenzitása ebben az ábrázolásban aszerint csökken, ahogy a verseny felváltja a monopóliumot, és hatékonysága növekszik.

Lényegében azt feltételezték, hogy a verseny hatékonyságának fokozódásával párhuzamosan a szabályozás eltűnik a liberalizált közszolgáltatási piacokról. Amikor ez nem történt meg, az elképzelések módosultak. Az úgynevezett „szabályozási púp” (*regulatory bump*) lényege, hogy – az újonnan bevezetett verseny tökéletlenségeit leküzdendő – átmenetileg több szabályozói beavatkozás szükséges a hatékonyság javítása érdekében, egy rövidebb vagy hosszabb átmeneti időszak után azonban mégis bekövetkezik majd a szabályozói tevékenység elhalása.

A későbbiekben ez az elgondolás is változott. A jelentős piaci erejű szolgáltatók létezésén túlmenően a termelési folyamatok belső gazdaságosságai, a fogyasztói kereslet egyes tulajdonságai,⁷⁰ valamint a fogyasztási externáliák bizonyos piaci tökéletlenségeket létrehozó hatásai mind ahhoz vezettek, hogy a szabályozók a liberalizált piacokra egyre több szabályt voltak kénytelenek bevezetni.⁷¹ Tapasztalataink tükrében a szabályozók számára egyre világosabbá vált, hogy a tökéletlen versenypiacok nemcsak azért tökéletlenek, mert a piaci erő és következményei túlélték a monopóliumokat, hanem a piaci verseny maga is lehet „önpusztító”, azaz piaci

⁷⁰ Például a kereslet homogenitása, azaz a választék iránti gyenge kereslet.

⁷¹ Adam Thierer (a Progress & Freedom Alapítvány igazgatója) például egy alkalommal arra hívta fel a figyelmet, hogy két évvel az amerikai távközlési piacok teljes liberalizálása után az összes szabályozóügynökség által kibocsátott összes jelentősebb új szabály 27 százalékát az Egyesült Államok kommunikációs szektorát szabályozó hivatal (*FCC, Federal Communications Commission*) alkotta meg. 1997-től 1999 márciusáig az FCC összesen 497 úgynevezett végső döntést hozott, ami majdnem pontosan annyi, mint a hadügyminisztérium, az igazságügyi minisztérium, a külügyminisztérium, az oktatási minisztérium és a veteránok minisztériuma összes döntéseinek a száma.

tökéletlenségeket létrehozó és tendenciájában a monopólium felé tartó hatású. Ilyen körülmények között meglehetősen zavaros helyzet alakult ki, hiszen a deregulációs intézkedések egyidejűleg léteztek az új szabályozások bevezetésével, sőt rereguláció is történt, hiszen a deregulált, de később az önpusztítóan versenyzőinek jellemzett piacokon vissza kellett állítani korábban felszámolt szabályozókat is. Egyes kutatók arról panaszkodnak, hogy a dereguláció fogalmilag meghatározatlanná vált.⁷²

A gyakorlati tapasztalatok elméleti tisztázásért kiáltottak, a szabályozás-gazdaságtan pedig egyre több olyan forrásmunkával gazdagodott, amely a szabályozás jövőbeli szerepével a korábbinál sokkal árnyaltabban foglalkozik és a szabályozás legkülönbözőbb jövőbeli funkcióira mutat rá. A szabályozási munka súlypontja áttolódott a deregulációról az ösztönző szabályozásra, hogy olyan gazdasági környezet jöjjön létre, amelyben a szabályozott szolgáltató érdekei egybeesnek a társadalom érdekével. A szabályozott szolgáltató mozgatói az árbevételi és profitösztönzők, amelyek különféle társadalmilag kívánatos célok eléréséhez kapcsolódnak. Ezek elvileg hasonlóan működnek, mint a tökéletes versenypiacok ösztönzői. Lényeges vonásuk az, hogy a szabályozott szolgáltató cselekvési szabadságot kap annak érdekében, hogy hatékonyan reagálhasson az ösztönzőkre. Az ösztönző szabályozás gyakran hangoztatott jelszava szerint „nem folyamatokat, hanem magatartásokat szabályozunk”.

Az ösztönző szabályozás bevezetésével a szabályozás-gazdaságtanban paradigmaváltás zajlott le. A monopólium védelme és megőrzése helyett a piaci verseny támogatása és erősítése lett a cél. A vállalati mutatók és folyamatok adminisztratív eszközökkel történő mikromenedzselése helyett a vállalat magatartását szabályozzák. Utasítások és intervenció helyett irányelvek és javaslatok formájában állítanak fel szabályokat, amelyek megvalósítását folyamatosan figyelemmel követik. További fontos jellemző, hogy folyamatos beavatkozás helyett a beavatkozások esetiek, mégpedig csak olyan piaci helyzetekben, amelyekben a beavatkozások indokoltságát helyzetspecifikus vizsgálat szükségesnek tartja.

Mint azt a nemzetközi összehasonlítások meggyőzően bizonyítják, az ösztönző szabályozás a világ különböző országaiban igen sokféle formát öltött. Az ársapkaszabályozást a fejlettség legkülönbözőbb fokain álló gazdaságokban egyaránt használják. Mellette azonban még sokféle más – egymástól jelentősen különböző intézményi háttér és eljárási rendek alapján működő – ösztönző szabályozási rezsim létezik (például a versenypiaci szolgáltatások rugalmas árképzése, a monopolszolgáltatások árbefagyasztása, az eredménymegosztás vagy a teljesítményalapú szabályozás különféle formái). A szabályozási gyakorlat nemzetközileg igen sokszínű. A dereguláció eredeti jelentése azonban a sokféle új fejlemény mellett is megmaradt,

⁷² Crew-Kleindorfer [2002] például így ír: „In reality, deregulation is consistent with almost any change in regulation and can mean whatever its proponents want it to mean.” (3. o.)

hiszen a piaci erő negatív következményeiről továbbra is az a gyakorló szabályozók véleménye, hogy a jövőben csökkenő tendenciát mutatnak, és ezáltal lehetővé válik a további szabályozói beavatkozási formák eliminálása.

A piaci erő meghatározása

A piaci erő a tökéletlen versenypiacok szabályozásának egyik központi kategóriája. Azért került a szabályozó figyelmének középpontjába, mert a szabályozás bizonyos eszközeire csak olyan piacokon van szükség, ahol jelentős piaci erő van jelen. Az ilyen piacokon kétféle szabályozás létezik. Egyes országokban a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatókat szabályozzák, a többit viszont nem. Más országokban a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatókat erősebben és más módszerekkel szabályozzák, mint a jelentős piaci erővel nem rendelkező szolgáltatókat.

Közgazdasági szempontból nézve a piaci erő (*market power*) a szolgáltatónak az a képessége, hogy meghatározza szolgáltatásai piaci árait. A piaci erővel rendelkező szolgáltató számára a piaci ár nem exogén, hanem – bizonyos korlátok között és fokig – endogén. A profitmaximalizáló szolgáltató az árat olyan szinten alakítja ki, amely mellett profitja maximális, amely ár csak a kínálati és keresleti tulajdonságok véletlenszerű találkozására esetén lehet egyidejűleg társadalmi szempontból is optimális.⁷³ A monopolistának *per definitionem* piaci ereje van. Ennek következményei a közgazdasági elméletből az 1930-as évek óta ismeretesek.

Új elméleti kihívások keletkeztek a versenynek a közszolgáltatási piacokon való megjelenése következtében. Tökéletlen versenypiacokon piaci erő leginkább akkor létezhet, ha a piacon kevés kínáló magas piaci részesedéssel működik. Ha a piaci erővel rendelkező szolgáltatót magára hagyják, akkor az szabályozás híján képes arra, hogy árait a határköltsegei és optimális árrese által meghatározott szint fölé állapítsa meg, a társadalmilag kívánatoshoz képest csökkentse termelési volumenét, és így módon monopoljárdékot érjen el. Az említett elméleti kihívások annak a következményei, hogy ez a piaci erő nem bináris (igen–nem) természetű, hanem fokozatai vannak. Alacsony fokú piaci erő esetén célszerűtlen a szabályozás, mert az több kárt okozhat, mint amennyi hasznot a piaci erő eliminálása révén eredményez. A magas fokú piaci erőnek azonban igen súlyosak lehetnek a következményei, ezért szükség van piaci szabályozásra, vagy legalábbis annak a lehetőségére.

A magas piaci részesedés nem hoz létre szükségszerűen piaci erőt. A megtámadható piacok elmélete kapcsán már láttuk, hogy a be- és kilépési korlátok hiánya még a 100 százalékos piaci részesedésű monopóliumot is képes megakadályozni po-

⁷³ *Robinson* [1933] a monopolista és a társadalmi optimum egybeesését úgy határozta meg, hogy azonos termelési volumen mellett egyenlő a határkölttség a határbevétellel, az átlagkölttség pedig az átlagbevétellel (árral). Ez volt a robinsoni „kettős feltétel”.

tenciális piaci ereje érvényesítésében. A kínálat koncentrációjának a különféle mérése tehát a be- és kilépési korlátok – különösen az elsüllyedt költségek – vizsgálata nélkül az esetek egy részében félrevezető, és túlszabályozást okoz. Ez a veszély ma az Európai Unióban is fennáll.

A megtámadhatóság felvet egy általánosabb problémát is, nevezetesen azt, hogy vajon a potenciálisan létező, de nem érvényesített piaci erő esetében kívánatos-e a szolgáltató árának szabályozása. A potenciális, de nem érvényesített piaci erő elsősorban jogi-szabályozási nehézségek forrása. A megtámadhatóság ugyanis nem állandó állapot, hanem a különféle gazdasági körülmények hatására változó piaci tulajdonság. Az eredményes szabályozás érdekében folyamatosan figyelemmel kell kísérni, mégpedig nem a kevésbé értékelhető általános elméleti kritériumok megléte alapján, hanem a szabályozott szolgáltató konkrét, egyedi elemzése révén. Ez utóbbi követelmény azt sugallja, hogy a bíróság a szabályozó hatóságnál alkalmasabb fórum lehet annak megállapítására, hogy van-e – és ha igen, akkor milyen mértékű – piaci erő. Ez sem egyértelmű azonban, mert a piaci erő gyakorlásának sok dimenziója létezik és ezek közül a profitmaximalizáló monopolista maximális járadéka csak az egyik.

A piaci erő további lehetőségeket nyújt versenyellenes magatartás kialakítására, például a kizorító árazásra (*predatory pricing*) vagy a termékek és szolgáltatások összekapcsolására (*tying*). Ez utóbbi esetben a termelő egyik outputja eladását egy másik outputja eladásához köti. Ennek az árukapcsolásnak a konkrét körülményektől függően lehet negatív vagy pozitív hatása a társadalmi jólétre. A fogyasztási folyamatban független termékek/szolgáltatások ilyen (horizontális) összekapcsolása általában – de korántsem minden esetben – káros. A kiegészítő termékek/szolgáltatások összekapcsolása kívánatos vagy nemkívánatos voltának megítélése talán a legbonyolultabb feladat,⁷⁴ többek között azért is, mert további bonyodalmak forrása az összekapcsolással igen gyakran társult árdiszkrimináció, amely eredményezheti például a versenypiaci outputnak a monopolizált piaci output által történő keresztfinanszírozását.

A Sherman-törvény a piaci erőt nem tartotta szükségképpen versenyellenesnek, de elismerte a versenyellenes magatartás lehetőségét. Később számtalan nemzetközi példa keletkezett torz bírósági ítéletekre, mégpedig mindkét irányban, azaz a káros piaci erő túl- és alábecsülésére egyaránt. A közgazdászok véleménye is megoszlott. A szabadpiaci osztrák–chicagói iskola a szabályozói beavatkozás ellen, mások a széles körű beavatkozás mellett érveltek.

⁷⁴ Rendkívüli bonyolultságát jól illusztrálják a Microsoftnak a jórészt az utóbbi évtizedben lezajlott pereit, amelyeknek Amerikában és Európában egyaránt az volt az egyik fő vitatémája, hogy a felpereket véleménye szerint a Windows, az Office, az Internet Explorer, a Media Player és az Outlook Express összekapcsolt termékek, míg a Microsoft véleménye szerint az egységes operációs rendszer részei.

Az érintett piac meghatározása

A piac meghatározása nemcsak a jogban, hanem a közgazdaságtanban is hosszú múltra visszatekintő téma – az ágazati szabályozás területén is, de különösen a versenyszabályozásban. Már a monopolizált közszolgáltatási piacok korszakában is felmerült, például amikor a *de jure* monopólium garantált piacait kellett meghatározni, vagy amikor vita támadt az új technológiák és szolgáltatások létrejötte következtében kialakult piacok terjedelméről és hovatartozásáról. A piacmeghatározás elméleti alapjai azonban elsősorban a vállalatok összeolvadásával (*mergers and acquisitions – M&A*) foglalkozó versenyszabályozói és bírósági eljárások nehézségeinek megoldására való törekvés jegyében alakultak ki, újabban pedig a piacmeghatározás a tökéletlen versenyzői közszolgáltatási piacok szabályozásának is központi témájává vált.

Ez utóbbi esetben azonban a piacmeghatározás feladata specifikus formában jelenik meg. Az előzőekben már említettük, hogy a szabályozás bizonyos eszközeire csak olyan piacokon van szükség, ahol jelentős piaci erő van jelen. Az Európai Unió úgynevezett új szabályozási kerete (*new regulatory framework*) is erre az alapelvre épül. Az ilyen piacokon azok a szolgáltatók válnak *ex ante* szabályozottá⁷⁵ (például ársapka-szabályozás révén), amelyek valamely szolgáltatásuk vagy szolgáltatásaik tekintetében jelentős piaci erővel rendelkeznek. Szabályozói feladat annak a piacnak a meghatározása, amelyen a jelenlévőnek deklarált jelentős piaci erő létezik, amely az adott jelentős piaci erő szempontjából *releváns*.

A szabályozói gyakorlatban azonban visszajára fordulhatnak a dolgok. Az összeolvadások versenyszabályozási és bírósági elemzése területén már sok évtizede jól ismert, hogy a piaci erő létének vagy nemlétének a megállapítása kritikus módon függ attól, hogy a piacot mennyire szűken vagy tágan határozzák meg.⁷⁶ A piacmeghatározáskor tehát a piaci erő nem eleve adott, hanem a léte vagy nemléte vonatkozó jelzés éppen attól függ, hogy mekkora a neki tulajdonított piac. Túlságosan szűk piaci definíció esetében ott is található jelentős piaci erő, ahol valójában nincsen, míg ha a piacot túlságosan tágan határozzuk meg, ott sem állapítunk meg piaci erőt, ahol valójában van.

A legfőbb nehézség onnan ered, hogy a versenypiacokon gyakran nincsenek éles határok a piacok között, továbbá e határok a technológia, a kereslet és más tényezők

⁷⁵ Általános megfogalmazásban az *ex ante* szabályozás bizonyos előzetesen megállapított, *ex ante* kötelezettségeket állít a szabályozott szolgáltató számára és jutalmazza/bünteti ezek teljesítését/nemteljesítését. Az ársapka ilyen *ex ante* kötelezettség. Más szolgáltatók *ex post* szabályozás alá esnek, vagyis működésüket és piacaikat a szabályozó figyelemmel kíséri és csak rendellenességek jelentkezése esetén utólag avatkozik be.

⁷⁶ Félrevezető volt például egyes magyar helyi szolgáltatóknak az az érvelése, hogy nekik nem volt piaci erejük, mert a teljes magyar távközlési piacból való részesedésük elenyészően kicsi volt. A saját szolgáltatási területükön ugyanis az érvelés idején még *de facto* monopóliumok voltak.

hatására térben és időben változnak. Míg a szabályozott monopólium szolgáltatási területét a szabályozó egyértelműen kijelölte, a versenyipiaci szolgáltató ott azt és annyit szolgáltat, amit ahol és amennyit tud. Általában tehát bőségesek a lehetőségek a meghatározandó piac nagyságának felfelé vagy lefelé torzítására.

A piac meghatározása több szempontból történik. Közülük kettő, a piac térbeli kiterjedése és termék szerinti összetétele különösen sok definíciós és mérési nehézség forrása. Az internetkereskedelemben különösen tágra nyílnak a földrajzi határok, sőt az esetek egy részében meghatározhatatlanokká válnak, illetve csak önkényesen meghúzott határvonalak segítségével jelölhetők ki. Például ha valamely termékre meghúzzuk azokat a koncentrikus földrajzi határvonalakat, amelyekben belül a teljes eladott mennyiség 10, 20, ..., 90, 100 százalékát értékesítik, akkor olyan térbeli piacmeghatározáshoz jutunk, amilyen önkényes százalékot állítunk kritériumnak.

A térdimenzió túlmenően további nehézségek forrása a piac termékdimenziója. Valamely termék piacát ugyanis nemcsak a saját maga kereslete határozza meg, hanem a *helyettesítő* termékek kereslete is. Ha például két termék tökéletesen helyettesíti egymást, akkor a piac biztosan a kettő piaca. Ha két termék független egymástól, akkor biztosan két piaccal állunk szemben. E két szélsőséges eset között nem világos, hogy mikor van egy piac, és mikor kettő, de az igen, hogy kell legyen a keresztár-rugalmasságnak olyan „kritikus” értéke, amely a két esetet elválasztja egymástól. A helyettesíthetőség ugyanis nem bináris (igen-nem) természetű, sőt nem is diszkrétén változik, hanem többé-kevésbé folyamatosan. A gondot annak az eldöntése jelenti, hogy a helyettesíthetőség mely foka esetén tekinthető a helyettesítő termék a piac részének és mely foka esetén nem tekinthető annak.⁷⁷

1984-ben az amerikai igazságügyi minisztérium *Merger Guidelines* címmel útmutatót bocsátott ki az összeolvadási esetekben hozandó bírósági döntések jobb közgazdasági megalapozása céljából. A piacmeghatározás eszközeként az útmutatóba foglalt úgynevezett hipotetikus monopolista próba (*SSNIP, Small but Significant Nontransitory Increase in Price*) gyorsan nagy nemzetközi karriert futott be: 1991-ben Kanada, 1992-ben az Egyesült Királyság, 1993-ban Ausztrália, 1995-ben Olaszország, 1996-ban Új-Zéland és 1997-ben az Európai Unió vette át.⁷⁸

Az SSNIP-próba a következő gondolatmenetet veszi alapul: a piaci erőt a verseny korlátozza. A versenyt a helyettesíthető termékek/szolgáltatások piaci jelenléte teszi

⁷⁷ A helyettesíthetőség mérőszáma a kereslet pozitív keresztár-rugalmassága, amelynek a mérési (becslési) problémái igen jelentékenyek, de a legfőbb gondot a piacmeghatározásra vonatkozóan mégis az okozza, hogy mekkora „kritikus” számszerű értéke sugallja két szolgáltatásnak ugyanahhoz a piachoz való tartozását. Célszerű-e például az *i*-edik és a *j*-edik szolgáltatás együttes piacról beszélni akkor, amikor $\varepsilon_{ij} = 0,3$? További nehézségek forrása az, ha – három termékre szűkítve a példát – az *i*-edik és a *j*-edik, valamint a *j*-edik és a *k*-edik szolgáltatás helyettesíti egymást, de az *i*-edik és a *k*-edik nem. Ekkor az *i*-edik piaca a *j*-edik piacát tartalmazza, de a *k*-edik szolgáltatás piacát nem, viszont a *j*-edik szolgáltatás piaca tartalmazza az *i*-edikét is és a *k*-adikát is.

⁷⁸ Az EU 1997-ben bocsátotta ki a *Notice on the Definition of the Relevant Market* című dokumentumát.

lehetővé. A piac annál több/kevesebb helyettesíthető szolgáltatást tartalmaz, minél tágabban/szűkebben definiáljuk a szolgáltatások száma, illetve a földrajzi kiterjedése szerint. A feladat annak megkeresése, hogy melyik az a legkisebb piac, amelyen a helyettesíthetőség még nem képes meggátolni a piaci erő működését. Ezt nevezzük *érintett* piacnak. Az SSNIP-próba során a helyettesíthető szolgáltatások valamely kis csoportját vesszük vizsgálat alá. Feltételezzük, hogy ezeket monopólium termeli. Kisméretű, de érzékelhető és tartós áremelést (SSNIP) feltételezünk, 5-10 százalék körül. Az SSNIP-próba arra kérdez, hogy ösztönöz-e a feltételezett monopólium a szolgáltatások árának emelésére. Ha igen, akkor külső helyettesítő szolgáltatások nem fenyegetnek, és a piac érintett, mert rajta piaci erő működik. Ha nincs ösztönöztség, akkor külső helyettesítő szolgáltatások fenyegetnek, amelyek részei a piacnak, ezért a definíciót rájuk is ki kell terjeszteni, vagyis a figyelembe vett szolgáltatások körét addig kell bővíteni, és addig kell megismételni az SSNIP-próbát, amíg nem találkozunk ár-emelésre való ösztönöztséggel. Az ösztönöztség a következő három tényezőtől függ.

- Vannak-e helyettesítő szolgáltatások ($\varepsilon_{ij} > 0$), és mekkorák az ε_{ij} keresztrugalmasságok?
- Az áremelés hatására a kereslet mennyire csökken (a kereslet sajátár-rugalmassága, ε_{ii} vagy ε_{jj})?
- Az áremelés hatására mekkora új kínálat jelenik meg a piacon (veszteség)?

Az SSNIP-próba számos gyengeségtől szenved. Feltételezésekre épül. Azt vizsgálja, hogy megtörténik-e egy feltételezett monopolista feltételezett árváltoztatása. Induló versenytárat feltételez egy – feltételezése szerint – monopolizált piacon. Előfordul, hogy nem talál piaci erőt ott, ahol az valójában létezik, hiszen a már monopolizált piacon az árak eleve magasak, és ezért nincsen további áremelésre való készlet. Ez a „celofánhiba”⁷⁹ Létezik empirikus bizonyíték ennek az ellenkezőjére is, nevezetesen arra, hogy az SSNIP-próba – mert nem veszi figyelembe a szolgáltató költség szerkezetének sajátosságait – talál piaci erőt ott, ahol az valójában nem létezik. Más gyengeségei is vannak. Nem oldja meg az említett kritériumproblémákat, amelyek a piac földrajzi kiterjedése és a helyettesíthetőség fokozatai miatt, valamint a szolgáltatások aggregálásával⁸⁰ kapcsolatban léteznek. A gyakorlatban az áremelés okozta veszteség becslése általában nem kielégítő pontosságú. Több helyettesíthető szolgáltatás esetében előfordul, hogy hamisan tételezi fel a köztük lévő helyettesítési lánc létezését. Például ha *A* helyettesíti *B*-t és *B* helyettesíti *C*-t, abból nem

⁷⁹ A celofánhiba egy 1956-os bírósági ügyben (US versus duPont) hozott döntés kritikája kapcsán kapta az elnevezését. Ha a magas monopolista árak miatt nincs további áremelésre ösztönöztség, akkor az SSNIP feltételezi, hogy külső helyettesítő szolgáltatások léteznek, amelyekre ki kell terjeszteni a piac definícióját. Ezáltal a piacot indokolatlanul tágira definiálja.

⁸⁰ Az aggregálási probléma akkor jelentkezik, amikor a piac határait nem egy szolgáltatásra, hanem a szolgáltatások valamely csoportjára kívánják megállapítani. Ilyenkor előfordulhat, hogy a piac határai erősen érzékenyek a csoport definíciójára.

szükségszerűen következik, hogy A helyettesíti C -t. Lehetséges, hogy nem helyettesíti, például mert A és C földrajzilag távol vannak egymástól.

Gyakorlati szabályozási célokra megbízható pontosságú piacmeghatározás nézeteink szerint csak több teszt egyidejű alkalmazása esetén érhető el. Különös figyelmet szükséges szentelni olyan speciális nehézségeknek, mint a szolgáltatások csomagban történő értékesítése (*bundling*) következtében kialakuló változó piaci határok és ugyanazoknak a szolgáltatásoknak a különféle csomagolásai által végrehajtott „határátlépések”, továbbá a transznacionális és globális piacok, valamint az internet által okozott definíciós és mérési nehézségek.

A hálózatok összekapcsolásának versenyproblémái

A hálózatok összekapcsolása tekintetében a verseny a monopóliumhoz képest számos új jelenséget eredményezett. Ezek közül csak a legfontosabbakat tudjuk felsorolni.

1. Az új belépő szolgáltatók megjelenésével az összekapcsolás a verseny eszközévé vált. A belépő főként azért kívánja hálózatát az inkumbensével összekapcsolni, hogy az összekapcsolás révén (és persze más eszközökkel is) megszerezze magának az inkumbens előfizetőit, piacait. A verseny következtében ellentétes érdekeltég alakult ki: a belépő az összekapcsolásban, az inkumbens pedig az összekapcsolás megtagadásában érdekelt. Szabályozói beavatkozás nélkül az inkumbens megtagadhatja az összekapcsolást olyan szolgáltatóktól, akiknek a piacra lépése növelné a társadalmi jólétet, és ezért társadalmi szempontból kívánatos lenne.
2. Amíg a területi monopóliumok esetében az összekapcsolás azért történt, hogy az előfizetők egyáltalán kommunikálhassanak egymással, versenyhelyzetben a hívhatóság már eleve létezik, és az összekapcsolás azért történik, hogy az előfizető *választhasson*, milyen szolgáltatók segítségével kommunikáljon a másik előfizetővel. Az ilyen összekapcsolás csak akkor kívánatos, ha „gazdaságos”, azaz ha az összekapcsolás által kevesebb szűkös társadalmi erőforrást kell lekötni, mint anélkül. Az a lehetőség, hogy az összekapcsolás lehet gazdaságos vagy gazdaságtalan, felveti a szabályozás szükségességét. A szabályozónak elvileg ösztönöznie kell mind a belépőt, mind az inkumbenst a gazdaságos összekapcsolásra, miközben mindkét piaci szereplő irányában a gazdaságtalan összekapcsolás ellenőztönzését kell megvalósítania.
3. A korábban „piacon kívüli” összekapcsolási szolgáltatások igazi piaci szolgáltatásokká váltak. A horizontálisan összekapcsolt területi monopóliumok idején az összekapcsolás „piacon kívüli” kétoldalú cégmegállapodások formájában jött létre. Amikor a verseny megjelenésével kezdett kialakulni az összekapcsolási szolgáltatások piaci mechanizmusa, még jó ideig a kiskereskedelem–nagykereskedelem párhuzamot használták, vagyis az összekapcsolási szolgáltatások piacait

a nagykereskedelmi piacokhoz hasonló módon kezelték. Ez részben helytálló, részben nem. Napjainkban egyre inkább uralkodóvá válik az a nézet, hogy az összekapcsolási szolgáltatások piaci ugyanolyan piacok, mint az előfizetői szolgáltatások piaci, noha van néhány speciális megkülönböztető jegyük. Ezek közül a legfontosabb az, hogy ezeken a piacokon tartósan fennmaradhat a szolgáltatások eladóinak a jelentős piaci ereje, vagy akár a monopolhelyzete is. Emiatt ismét felmerül a szabályozás szükségessége.

4. Miután a belépő tipikusan nem rendelkezik piaci erővel, az inkumbens viszont rendszerint igen, kialakul annak a lehetősége, hogy profitok csoportosuljanak át a belépőtől az inkumbenshez. Ahhoz, hogy az inkumbensnek „megérje” az összekapcsolás, szükség van az elveszített előfizetőért profitátcsoportosítás formájában történő „kompenzációra”. Ez volt a korábban tárgyalt hatékony tényezőárazási szabály (ECPR) alap gondolata is. Itt ismét szabályozói feladatok merülnek fel.
5. A belépőnek azonban a versenyt támogató távközlés-politika és -szabályozás egyik nemkívánatos melléktermékeként gyakran *nem piaci* ereje van, amelynek segítségével az inkumbens profitjának újraelosztása révén anélkül képes a normálist meghaladó számveteli profitra szert tenni, hogy piaci ereje lenne. A profit újraelosztása tehát történhet nemcsak a belépőtől az inkumbens felé, hanem az inkumbens felől a belépő felé is.
6. A híváskezdeményezés is összekapcsolási szolgáltatássá vált.
7. Létrejöttek az összekapcsolási szolgáltatások egyéb – nem hívásslolgáltatási – formái.
8. Szükségessé vált az összekapcsolási szolgáltatások hálózati (és egyéb) elemekre való bontása.

Könnyen belátható, hogy szabályozás hiányában az 1–4. pontokban felvázolt piaci helyzet nagy valószínűséggel vezet társadalmilag nemkívánatos jelenségekhez. Meghiúsulhatnak az összekapcsolás olyan esetei, amelyek költségeket takarítanak meg, és ezért társadalmilag kívánatosak. Az összekapcsolás – megvalósulása esetén – eszközül szolgálhat arra, hogy egyes szolgáltatók elvonják más szolgáltatók profitjait, vagy éppen csődbe juttassanak gazdaságos vállalkozásokat. A belépők számára az összekapcsolási szolgáltatások árai gyakran élet-halál kérdést jelentenek, mert az összekapcsolási szolgáltatások részesedése a belépő szolgáltatók árbevételében és költségeiben általában igen magas – akár 80-90 százalék is – lehet. Ha a belépők távolsági vagy nemzetközi szolgáltatók versenypiacokon, akkor előfordulhat, hogy a verseny ellenére valamennyien kénytelenek a társadalmilag optimálisnál magasabb árakat megszabni, hogy így fedezzék az inkumbens magas összekapcsolási áraiból fakadó költségeit. Más szóval ilyenkor a versenypiacokon is keletkezhet monopoljárdék, ez azonban nem a versenyző szolgáltatóhoz, hanem a monopolista helyi szolgáltatóhoz áramlik. Ha viszont a belépő helyi szolgáltató, akkor esetleges piaci ereje ellenére a magas összekapcsolási árak miatt részben vagy teljes egészében elveszítheti azt a járadékot, amelyet előfizetőitől beszed. Az 5. pontból látható, hogy

az összekapcsolás révén profitok áramolhatnak az inkumbenstől a belépő felé is. Szabályozásra van tehát szükség.

A végső szabályozási cél elérését szolgálja a szabályozás három alapterülete: *a)* a műszaki feltételek szabályozása, *b)* az összekapcsolás lebonyolításának a szabályozása, valamint *c)* az összekapcsolási szolgáltatások árainak a szabályozása.

A verseny bevezetését követő időszakban a szabályozás jelentős mértékben *közvetlen* szabályozói előírások és utasítások formájában valósult meg. A szabályozó kijelölte az összekapcsolási pontokat, meghatározta az interfészeket és az interfészek közötti összeköttetéseket, szabályokat állított a forgalmi együttműködést illetően, továbbá meghatározta az összekapcsolási szolgáltatásokat és azok árait. Hamarosan kiderült azonban, hogy a közvetlen szabályozás nem képes ellátni feladatát. A kudarcnak két fő oka volt. Először, az összekapcsolás körülményei igen nagy mértékben sajátosak, egyediek. Kielégítő kezelésük olyan széles körű és nagy mélységű helyi ismereteket tesz szükségessé, amelyekkel a szabályozó nem rendelkezik. Másodsor, a szabályozó mindig a meglévő helyzethez alakította előírásait. A gyors műszaki és piaci fejlődés következtében azonban gyorsan változtak az összekapcsolással szemben felmerülő igények és követelmények. A szabályozás gyakran az új igények kielégítésének akadályává vált.

A bajok orvoslására kialakultak a *közvetett* szabályozás különféle formái. Ezek közös lényege az, hogy az összekapcsolás feltételrendszere az összekapcsoló felek közötti – általában kétoldalú – tárgyalások során alakul ki és szerződésekben kerül rögzítésre. A szerződéseket összekapcsolási vagy hálózati szerződéseknek nevezik. A szabályozó előírja a felek szerződéskötési kötelezettségét, de távol tartja magát az összekapcsolási tárgyalásoktól. Szabályozói beavatkozásra csak akkor kerül sor, ha *a)* a felek nem tudtak megegyezni, vagy pedig *b)* a szerződés olyan megállapodásokat tartalmazott, amelyek károsak lehetnek valamely harmadik fél vagy a társadalom egésze szempontjából. A hálózati szerződéseket a felek jóváhagyásra benyújtják a szabályozónak. A szabályozó vagy jóváhagyja a szerződést, vagy pedig kifogással él, és átdolgozásra visszaadja azt a szerződő feleknek. Ha a felek nem képesek megegyezni, vagy nem javítják ki a másokra ártalmas megállapodásaikat, akkor a szabályozó a saját maga által kialakított feltételekkel helyettesíti a kifogásolt feltételeket, vagyis ezek tekintetében visszatér a közvetlen szabályozás módszeréhez.

Hamarosan kiderült azonban, hogy az aszimmetrikus helyzetben lévő felek tárgyalásai nem hoznak megfelelő eredményeket. Szükség volt arra, hogy a tárgyalások mederben tartására és a felek aszimmetriájának ellensúlyozására a szabályozó bizonyos *tárgyalási szabályokat* írjon elő. A szabályok vonatkoztak:

1. az összekapcsolási szerződések definíciójára,
2. a műszaki feltételekre (összekapcsolási pontok, interfészek, linkek stb.),
3. a forgalmi együttműködésre (például mérés), valamint
4. a szolgáltatások árképzési elveire és módszereire.

Az összekapcsolási szolgáltatások minimálisan lehetnek:

1. dedikált kapcsolatok,
2. dedikált hálózati kapacitások,
3. hívásslolgáltatások, amelyek lehetnek:
  - híváskezdeményezések,
  - hívástranzitálások,
  - hívásterminálások,
4. egyéb szolgáltatások (klíring, hálózatmenedzselés, számlázás, adatbázis-hozzáférés stb.).

Ezeken a kategóriákon túlmenően az összekapcsolást kereső fél fellephet új szolgáltatások iránti igénnyel is. Ennek a szabályozó részéről történő megengedése és bátorítása elősegíti az összekapcsolási szolgáltatási piacok fejlődését. Különböző országokban különféleképpen alakulnak az új összekapcsolási szolgáltatások igénylésére vonatkozó jogok és az igények kielégítésére vonatkozó köteleességek. Jelentősen növeli az összekapcsolási szolgáltatások iránti keresletet a hálózatnak az ügynevezett elemekre bontása (*unbundling*). Ez lehetővé teszi, hogy az összekapcsolást kereső fél hálózati elemeket vásároljon, és a hálózati elemeket különféle módokon kombinálja igényei legmegfelelőbb kielégítése érdekében. Az összekapcsolás szolgáltatója köteles az elemeket külön-külön kínálni, de opcióként kínálhatja őket a saját maga által kombinált (csomagolt) formában is. Az elemekre bontás különleges fontosságú formája a távközlő helyi hálózatok „átengedése”, amelynek során a helyi hálózatmal rendelkező szolgáltató más szolgáltatók számára átengedi a hálózatnak az előfizető felé eső részét, az ügynevezett helyi hurkot (*local loop*), vagy annak bizonyos részeit, illetve használatának bizonyos időszakait. A helyi hurok átengedésének azért van különös jelentősége, mert megszünteti a helyi hurokkal rendelkező szolgáltatónak az előfizetőhöz való *hozzáférési monopóliumát*, továbbá lehetőséget teremt arra, hogy különféle szolgáltatók a helyi távközlési vállalat (sodrott réz) érpárjának kihasználásával *nagy sávzélességű* szolgáltatásokat nyújtsanak. A nagy sávzélesség különösen az internethez való hozzáférés szempontjából fontos, de lehetőséget nyújt különféle nem internetes videoszolgáltatások nyújtására is.

Az összekapcsolási pontok száma és helye igen sok vitát vált ki a szolgáltatók között. E viták általános lényege az, hogy az összekapcsolást kérő fél olyan pontokon is összekapcsolást kíván létesíteni, amelyeket az összekapcsolást szolgáltató fél ellenez. Ugyancsak viták tárgyát képezik az összekapcsolás különféle műszaki jellemzői is. Az összekapcsolási pontokat illetően is sokféle szabályozói megoldás létezik. A leginkább liberális – leginkább összekapcsolás-barát – szabályozói irányelv szerint az összekapcsolásra kötelezett szolgáltató minden olyan műszakilag lehetséges összekapcsolási igényt köteles kielégíteni, amely a hálózatának bármely műszakilag lehetséges pontjára irányul. A legkevésbé összekapcsolás-barát megoldás esetén

a szabályozó egyedileg kijelöli az összekapcsolási pontokat, és meghatározza a műszaki paramétereket.

A szabályozó előírja a szolgáltatások árképzésének legalapvetőbb szabályát, amely szerint az áraknak *költségalapúaknak* vagy *költségorientáltaknak* kell lenniük. Az árak költségalapjaként valamilyen előremutató, technológiailag élenjáró, hosszú távú különbözetiköltség-fogalmat jelölnek meg.⁸¹ Észak-Amerikában az árképzés második alapvető szabálya a hálózati elemenkénti árazás. Ez következik abból a követelményből, hogy az egyes hálózati elemeket, illetve az azokhoz való hozzáférést külön-külön is meg lehessen vásárolni. Az összekapcsolási szolgáltatások különbözeti költségét ebben a rendszerben a releváns hálózati elemek különbözeti költségei összegeként határozzák meg.⁸²

A tárgyalási szabályok hasznosnak bizonyultak, de csak kevésbé csökkentették a szabályozónak az összekapcsolási problémák rendezéséből fakadó terhelését. Felmerült az összekapcsolási szolgáltatásokra vonatkozó egységes feltételrendszer kidolgozásának a gondolata, amelyet a szabályozói irányelvek, javaslatok és követelmények alapján maguk a szolgáltatók alakítanának ki.

Eredetileg Ausztráliában kezdeményezték, majd az Európai Unió is alkalmazta, innen pedig a 2001. évi hírközlési törvényben Magyarország is átvette az *összekapcsolási referenciacajánlatok* rendszerét.⁸³ Ennek az a lényege, hogy a szolgáltatók – vagy azok bizonyos köre – egyedileg vagy közösen (például szolgáltatói szövetségek révén), megállapítják azokat az összekapcsolási feltételeket, amelyeket minden összekapcsolást igénylő fél számára hajlandók ajánlani. Ezekre nézve kötelezettséget vállalnak. Az ajánlat dokumentumát érdemi elbírálásra benyújtják a szabályozónak, aki vagy jóváhagyja, vagy kifogásokat emel, és a dokumentumot javításra visszaadja a benyújtónak. Ha nem felel meg a javított dokumentum, akkor a szabályozó alkotja meg a referenciacajánlatnak az általa kifogásolt részeit. A szolgáltató számára az ebből eredő kockázat a szabályozói fenyegetés (*regulatory threat*) néven is ismeretes. A jóváhagyott ajánlat minimumkövetelmény. Az összekapcsolást igénylő fél kérésére vagy beleegyezésével el lehet térni tőle akkor, amikor az eltérés nem okoz károkat harmadik feleknek.

Az összekapcsolás szolgáltatója és a szabályozó közötti feloldhatatlan nézeteltérés esetén a szolgáltató a bíróságon kereshet jogorvoslatot. Egyes országokban a bírósági pereket önkéntes vagy kötelező közvetítő és/vagy döntőbírói eljárások előzik meg, illetve helyettesítik.

⁸¹ Az Európai Unióban leggyakrabban a LRIC (long-run incremental cost), valamint az FL-LRIC (*forward looking long run incremental costs*) rövidítéseket használják.

⁸² Az összes hálózati elem különbözeti költségének rövidítése TELRIC (*total-element long-run incremental cost*).

⁸³ Az Európai Unióban az összekapcsolási referenciacajánlatok rövidítése RIO (*reference interconnection offer*).

MIT VÁRHATUNK A JÖVŐTŐL?

A szabályozás-gazdaságtan területén a következő évtized folyamán is gyors fejlődés várható. Irányára minden valószínűség szerint a *konkretizálás* lesz jellemző. Ez következik a szabályozási elmélet jelenlegi állapotából. Az elmúlt negyed évszázad során az „új szabályozás” – azaz a tökéletlen versenypiacok ösztönző szabályozása – elméleti megalapozása volt a gazdaságtani kutatás fő célja. Ezt többé-kevésbé el is érte. Az elméleti eredmények elsőként szükségszerűen absztrakt formában jelentek meg. A kutatás kezdeti állapotában sok olyan egyszerűsítő feltételezést tartalmazott, amelyet a kutatók a munka későbbi szakaszaiban fel kívánnak oldani – ezáltal modelljeiket fokozatosan konkretizálják, azaz a valóságban előforduló egyedi esetekre vagy ezek csoportjaira közvetlenebbül alkalmazhatóvá teszik. A konkretizálás következményei közé tartozik az, hogy a kutatások a jelenleginél nagyobb mértékben kötődnek majd a szabályozói gyakorlathoz és a valóságban felmerülő jelentős egyedi gyakorlati problémákhoz. A kutatás a jelenlegi elméleti magból kiindulva várhatóan gyors ütemben szétszóródik sok irányban, a szabályozási jelenségeknek a jelenleginél szélesebb skáláját öleli majd fel, és ezáltal a jelenleginél egyre nagyobb mértékben válik hasznossá a szabályozói gyakorlat szempontjából.

Nagy biztonsággal előre látható, hogy a szabályozás-gazdaságtani kutatások központi témája a versenypiaci hatékonyság marad. Ezen belül azonban változás várható a vizsgálódások súlypontját illetően. A monopolizált piacok számának és arányának csökkenésével párhuzamosan háttérbe szorul a monopóliumok hatékonysági problémáinak a vizsgálata, egyre inkább előtérbe kerülnek viszont azok a hatékonyságot rontó és ezért szabályozásért kiáltó jelenségek, amelyek bizonyos technológiai vagy piaci körülmények esetén a versenypiacon alakulnak ki.

Ugyancsak előre látható, hogy a szabályozás-gazdaságtani kutatások eredményei a jövőben is a deregulációs törekvéseket fogják támogatni. Bizonyára a jövőben is lesznek deregulációs kudarcok, mint amilyen például a hálózati összekapcsolás volt Új-Zélandon, a villamosenergia-ipar csődje Kaliforniában vagy a spektrumárverések kudarcra több helyen. Ezek elemzése azonban a múltbeliekéhez hasonlóan nem vezet a monopóliumoknak és a szabályozás korábbi, monopóliumra alkalmazott formáinak az újramegjelenéséhez.

Lesznek elhanyagolt területek is. Sajnálatos módon közéjük tartozik majd a szolgáltatások termelési folyamataiban megvalósuló belső gazdaságosságok ökonometriai elemzése is. Az 1970-es és 1980-as évek modelldömpingje egyszeri, megismételhetetlen jelenség volt. Azért vált lehetővé, mert a szabályozott szolgáltatók információszolgáltatási kötelezettsége révén hatalmas és jó minőségű szolgáltatói termelési adatbázisok keletkeztek, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy benépesítsék az ökonometriai termelési, költség- és profitmodelleket. Egyidejűleg a monopólium *versus* verseny vita keresletet teremtett a termelési folyamatok mennyiségi elemzése iránt. Létrejött a kínálat és a kereslet szerencsés egybeesése. A verseny

bevezetésével és a szabályozás ösztönző jellegűvé válásával azonban a közgazdaságtanban értelmes adatok volumene visszaszorult, és kiürültek az ökonometriai modellek. A szabályozással foglalkozó közgazdászok azóta is keresik azokat az elemzési módszereket, amelyek lehetővé teszik piaci jelenségek szabályozását e jelenségek természetének alapos megismerése nélkül.⁸⁴

A külső gazdaságosságok kutatásában is további előrehaladás várható. Ezen a területen akkor élenként megkülönböztethető a kutatás, amikor a verseny bevezetésével nyilvánvalóvá vált, hogy különféle fogyasztási hálózati hatások és externáliák létezése szabályozást igénylő piaci tökéletlenségek forrása. Számos hatásmechanizmus vizsgálata megkezdődött, és minden bizonnyal folytatódni fog legalább a következő területeken: piaci belépés, a verseny hatékonysága, a szabványok alkalmazása, a technológiák közötti választás, a hálózatok összekapcsolása és a szolgáltatások árazása. Az ismert hálózati hatások és externáliák további vizsgálatán túlmenően a jövőben kialakuló új formák elemzése és hatásvizsgálata is a jövő évtized kutatóinak a feladata lesz.

A konvergencia szabályozási következményeire általánosságban ugyanaz érvényes, mint az externáliákra. A jövőben tovább szélesedő és mélyülő technológiai, termék- és piaci konvergenciafolyamatok piaci erőt hozhatnak létre, járadékot eredményezhetnek, torzíthatják a piaci árakat, és számos egyéb olyan hatás forrásai lehetnek, amelyek valamilyen módon szabályozást igényelnek, ezért a szabályozás-gazdaságtana tárgyához fognak tartozni.

Sok szabályozói nehézség és kudarckor forrása az árképzési és árszabályozási kérdések egész sorának megoldatlansága. Ismeretes, hogy a kaliforniai energiapiaci kudarcot alapvetően a megoldatlan, illetve hibás és koordinálatlan árkérdések okozták. Az árképzésre vonatkozó elméleti megfontolásaink alapvető problémája az, hogy felelősségteljes társadalmi funkciói ellátása során éppen a szabályozó vezet be versenypiacokra olyan torzulásokat (például az összekapcsolással, szolgáltatási kötelezettséggel, egyetemes szolgáltatással kapcsolatban), amelyek gátolják a piac hatékony működését. Ráadásul a piaci hatékonyságra gyakorolt negatív hatások és a torzulások közötti kölcsönhatásokat szisztematikusan nem elemezték. Ezen a területen még igen sok elméleti munkára lesz szükség a következő évtizedben, de gyors előrehaladás várható.

A megvalósítás is elméleti problémaként jelentkezik oly módon, hogy a verseny bevezetésével és a deregulációval átmenetileg lazábbá vált a kapcsolat az elmélet és a gyakorlat között. A szabályozás jelenlegi állapotában két dologra van égetően

⁸⁴ Jó példa az ársapka termelékenységi tényezője, amelyet a szabályozott szolgáltatók termelékenységére vonatkozó konkrét ismeretek és elemzés hiányában bilaterális tárgyalások eredményeként határoznak meg. A felek azonban aszimmetrikusan informáltak, mert amíg a szolgáltatóknak módjában áll saját termelékenységének gondos elemzése, addig a szabályozó számára az egyetlen mérhető mennyiségi viszonyt az árakra vonatkozó makroadatok jelentik, amelyek a termelékenység duális (áralapú és nem volumenalapú) mérését teszik lehetővé. Nem teszik lehetővé azonban a szükséges elemzések elvégzését és félrevezető, ha az árakban egyes piacokon torzulások léteznek.

szükség. Az egyik az, hogy az elmélet közeledjen a valósághoz. Ezt neveztük konkretizálásnak. Az alkalmazás során rendszeresen az derült ki, hogy a valóság sokkal bonyolultabb az elméletnél, és hogy az elméletben alkalmazott egyszerűsítő feltételezések gyakran a fejük tetejére állítják az elméleti eredményeket és persze velük együtt a szabályozói – és sokszor a társadalmi – várakozásokat. Úgy is mondhatjuk, hogy az elmélet és a módszertan jelentős részeiben ma túlságosan elvont, és ezért a jövő évtized egyik központi feladata a konkretizálás lesz. A szabályozás-gazdaságtan a közgazdasági elmélet és a gazdasági gyakorlat között foglal helyet: a közgazdaságtan egyik alkalmazási területe. Alkalmazott voltánál fogva gyakorlatibb, közvetlenebbül gyökerezik a gyakorlatban, mint maga a közgazdaságtan. Ha végignézzük egész történelmén, akkor azt látjuk, hogy kialakulását és fejlődését mindig a felmerülő gyakorlati nehézségek megoldása inspirálta. A második égetően szükséges dolog az alkalmazás hatékony módszereinek, eszközeinek és eljárásainak a gondos és részletekbe menő kifejlesztése. Az elmélet a gyakorlatra való visszahatását csak akkor tudja kifejteni, ha ezek kialakulnak. Az elmúlt két-három évtized szinte valamennyi nagyobb szabályozói kudarca részben vagy egészében az alkalmazás során elkövetett hibákra vezethető vissza.

Utoljára hagytuk az egyes kutatók által már felvetett igényt, amely szerint ágazatonként és/vagy piacfajtánként ki kellene dolgozni a szabályozás – pontosabban a tökéletlen versenypiacok ösztönző szabályozása – egységes általános elméletét. Ez az igény abból fakad, hogy jelenlegi elméleti megfontolásaink jelentős részben koordinálatlanok, vagy egymástól teljesen izoláltak. Vannak olyan egyidejűleg végrehajtott szabályozói tevékenységek, amelyek kölcsönhatásait elméletileg még nem vizsgáltuk. A feltáratlan negatív kölcsönhatások súlyos károk forrásai lehetnek. Amerikai szerzők a koordinálatlanság kapcsán leggyakrabban a kaliforniai energiapiaci válságra és az 1996-os távközlési törvényt követő bonyodalmakra hivatkoznak.

Jelentős további fejlemények várhatók a szociális (különösen a környezeti, egészségügyi és biztonsági) szabályozás, valamint a szabályozás politikai gazdaságtana területén, ezekkel azonban a írásunk keretei között nem foglalkozunk.

IRODALOM

- AVERCH, H.–JOHNSON, L. L. [1962]: Behavior of the firm under regulatory constraint, *American Economic Review*, Vol. 52. No. 5. pp. 1053–69.
- BAILEY, E. E. [1981]: Contestability and the design of regulatory and antitrust policy, *The American Economic Review*, Vol. 71. No. 2. Papers and Proceedings of the Ninety-Third Annual Meeting of the American Economic Association. pp. 178–183.
- BAUMOL, W. J. [1977]: On the proper cost test for natural monopoly in a multiproduct industry, *American Economic Review*, Vol. 67. No. 5. pp. 809–22.

- BAUMOL, W. J.–BRADFORD, D. F. [1970]: Optimal departures from marginal cost pricing. *American Economic Review*, Vol. 60. pp. 265–283.
- BAUMOL, W. J.–WILLIG, R. D. [1981]: Fixed costs, sunk costs, entry barriers, and sustainability of monopoly, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 96. No. 3 (August); pp. 405–31.
- BAUMOL, W. J.–PANZAR, J. WILLIG, R. D. [1982]: *Contestable markets and the theory of industry structure*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- BAUMOL, W. J.–SIDAK, J. G. [1994]: The pricing of inputs sold to competitors. *Yale Journal on Regulation*, Vol. 11. No. 1. pp. 171–202.
- BECKER, G. [1983]: A theory of competition among pressure groups for political influence. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 98. No. 3. pp. 371–400.
- BROWN, S.–SIBLEY, D. [1986]: *The theory of public utility pricing*. Cambridge University Press, Cambridge MA.
- BUCHANAN, J. M.–STUBBLEBINE, W. C. [1962/1992]: Külső gazdasági hatások. (Externáliák). Megjelent: *Buchanan, J. M.: Piac, Állam, Alkotmányosság*. Összeállította: *László Géza és Pápai Zoltán*. Fordította: Szegő András. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 101–117. o. Eredeti megjelenés: *Externality*. *Economica*, Vol. 29. pp. 371–384.
- BURGER, A.–GEYMÜLLER, P. VON [2007]: Did quality regulation pay off in Norway? Working Paper, No. 5. Research Institute for Regulatory Economics, Vienna University.
- COASE, R. [1960/2004]: A társadalmi költség problémája. Megjelent: *A vállalat, a piac és a jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 137–214. o. Eredeti megjelenés: *The problem of social cost*. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3. pp. 1–44.
- CREW, M. A.–KLEINDORFER, P. R. [2002]: *Regulatory economics: Twenty years of progress?* Manuscript, Center for Research in Regulated Industries, Rutgers University, New Jersey.
- CUTHBERTSON, K.–DOBBS, I. M. [1996]: A robust methodology for Ramsey pricing with an application to UK postal services. *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 44. No. 3. pp. 229–247.
- DE FONTENAY, A.–KISS, F.–SAVIN, B. A.–TEMIN, P.–WEBER, J. H. [1993]: *A magyar távközlés szerkezetére és szabályozására vonatkozó javaslatok gazdasági háttérének elemzése*. a Hírközlési és Informatikai Tudományos Egyesület (HTE) megbízásából készített tanácsadói vélemény, Kézirat.
- DEMSETZ, H. [1968]: Why regulate utilities? *Journal of Law and Economics*, Vol. 11. No. 1. pp. 55–65.
- EKELUND, R. B. (ed.) [1998]: *The foundations of regulatory economics*, Edward Elgar, Cheltenham.
- FUSS, M. A.–WAVERMAN, L. [2002]: *Econometric cost functions*. In: *Cave, M. E.–Majumdar, S. K.–Vogelsang, I.* (eds.): *Handbook of telecommunications economics*, Vol. 1. Elsevier, Amsterdam.
- HAZLETT, T. W. [1992]: The legislative history of the Sherman Act re-examined, *Economic Inquiry*, Vol. 30. No. 2. pp. 263–76.
- JOSKOW, P. L. [2007]: Regulation of natural monopolies. In: *Polinsky, A. M.–Shavell, S.* (eds.): *Handbook of law and economics* (forthcoming).
- KAHN, A. E. [1970–1971]: *The economics of regulation*. Vols. 1–2, Wiley, New York.
- KAHN, A. E. [1988]: *The economics of regulation: Principles and institutions*, MIT Press, Cambridge, MA.

- KISS FERENC [1991]: Constant and variable productivity adjustments for price cap regulation, in: Einhorn, M. (ed.) *Price caps and incentive regulation in telecommunications*, Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht, London; pp. 95–126.
- KISS FERENC [1997]: Quo vadis, távközlés-szabályozás? *Híradástechnika*, Vol. XLVIII. No. 12. pp. 3–18.
- KISS FERENC–LEFEBVRE, B. J. [1987]: Econometric models of telecommunications firms: A survey. *Revue Economique*, Paris, Vol. 38. No. 2. 307–374.
- KISS FERENC–MAJOR IVÁN–VALENTINY PÁL [2000]: *Információgazdaság és piacsabályozás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LAFFONT, J.-J.–TIROLE, J. [1991]: The politics of government decision-making: A theory of regulatory capture. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106. No. 4. pp. 1089–1127.
- LAFFONT, J.-J.–TIROLE, J. [1996]: Creating competition through interconnection: Theory and practice. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 10. No. 3. pp. 227–256.
- MARSHALL, A. [1890/1961]: *Principles of economics*. 9th edition MacMillan, London.
- MITCHELL, B. M.–VOGELSANG, I. [1991]: *Telecommunications pricing: Theory and practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PANZAR, J. C.–WILLIG, R. D. [1977]: Free entry and the sustainability of natural monopoly. *The Bell Journal of Economics*, Vol. 8. No. 1. pp. 1–22.
- PELTZMAN, S. [1976]: Toward a more general theory of regulation. *Journal of Law and Economics*, Vol. 19. pp. 211–240.
- PIGOU, A. C. [1920]: *The economics of welfare*, MacMillan, London.
- POSNER, R. [1971]: Taxation by regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*, Vol. 2. No. 1. pp. 22–50.
- POSNER, R. [1974]: Theories of economic regulation, *Bell Journal of Economics and Management Science*, Vol. 5. No. 3 (Autumn); pp. 335–58.
- POSNER, R. [1992]: *Economic analysis of law*, Little Brown, Boston.
- RAMSEY, F. P. [1927]: A contribution to the theory of taxation, *Economic Journal*, Vol. 37. pp. 47–61.
- ROBINSON, J. [1933]: *The economics of imperfect competition*. MacMillan, London.
- ROHLFS, J. [1974]: A theory of interdependent demand for a communications service. *Bell Journal of Economics and Management Science*, Vol. 5. No. 1. pp. 16–37.
- SCHMALENSEE, R. [1995]: Testimony on antitrust issues related to networks. US Federal Trade Commission, december 1. <http://www.ftc.gov/opp/global/schmalen.html>.
- SHARKEY, W.W. [1982]: *The theory of natural monopoly*. Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- STIGLER, G. J. [1971/1989]: Az állami szabályozás elmélete. Megjelent: *Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok. Összeállította: Kertesi Gábor. Fordította: Csontos László. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 325–352. o. Eredeti megjelenés: The theory of economic regulation. The Bell Journal of Economics and Management Science, Vol. 2. No. 1. pp. 3–21.*
- TIROLE, J. [1988]: *The theory of industrial organization*. MIT Press, Cambridge, MA.
- VILLEMEUR, E. B.–GUI, B. [2007]: Regulation of a monopoly generating externalities. IDEI Working Paper. No. 469.
- VISCUSI, W. K.–HARRINGTON J. E.–VERNON, J. M. [2005]: *Economics of regulation and anti-trust*. 4th edition. MIT Press, Cambridge, MA.

-
- VOGEL, S. K. [1996]: Freer markets, more rules: Regulatory reform in advanced industrial countries. Cornell University Press, Ithaca.
- VOGELSANG, I.–FINSINGER, J. [1979]: A regulatory adjustment process for optimal pricing by multiproduct monopoly firms. *The Bell Journal of Economics*, Vol. 10. No. 1. pp. 157–171.
- WILLIAMSON, O. E. [1976]: Franchise bidding for natural monopolies-in general and with respect to CATV. *The Bell Journal of Economics*, Vol. 7. No. 1. pp. 73–104.
- WILLIAMSON, O. E. [1981]: The economics of organization: The transaction cost approach. *The American Journal of Sociology*, Vol. 87. pp. 548–577.
- ZAJAC, E. E. [1970]: A geometric treatment of Averch-Johnson's behavior of the firm model. *American Economic Review*, Vol. 60. No. 1. pp. 117–125.

A FÚZIÓKONTROLL MÓDSZERTANÁRÓL DOMINANCIA- VAGY VERSENYHATÁSTESZT?

A tanulmány bemutatja, hogy milyen előnyei vannak a nemzetközi gyakorlatban egyre jobban elterjedő versenyhatástesztnek (SLC) a dominanciateszttel szemben. Áttekinti az összefonódások elbírálásakor alkalmazott elvek mögött meghúzódó elméleti megfontolásokat, majd egy konkrét magyar összefonódás (HTCC/Matel) tapasztalatait összegezve szemlélteti, milyen módon alkalmazható a két teszt, és mennyiben vezethet eltérő következtetésekre.*

BEVEZETÉS

A Magyarországon jelenleg hatályos versenytörvény 30. cikkének 2. bekezdése a következőképpen határozza meg az összefonódások elbírálásánál alkalmazandó módszert:¹ „A Gazdasági Versenyhivatal nem tagadhatja meg az engedély megadását, ha [...] az összefonódás nem hoz létre vagy nem erősít meg olyan gazdasági erőfölényt, amely akadályozza a hatékony verseny kialakulását, fennmaradását vagy fejlődését az érintett piacon.”

Ez az alapelv majdnem szó szerint megegyezik az Európai Unió 1990 és 2004 között érvényben lévő irányelvével,² amely röviden *dominanciateszt* néven ismert. Arra vonatkozó értelmezések eltérnek egymástól, hogy elégséges-e az összefonódás megtiltásához az erőfölény bizonyítása,³ vagy ki kell mutatni, hogy az erőfölénynek

.....
^{*} Köszönet illeti *Fürjes Balázst, Lenk Zsuzsannát, Váczi Nórárt,* és különösen *Farkas Dávidot és Kovács Csabát,* közös vitáink sokban segítettek az alábbi gondolatok formába öntésében. Az írás a saját véleményemet tükrözi, nem tekinthető a Gazdasági Versenyhivatal hivatalos álláspontjának.

¹ A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény. Az idézett paragrafust a 2005. évi LXVIII. törvény módosította erre a formára.

² „A concentration which creates or strengthens a dominant position as a result of which effective competition would be significantly impeded in the common market or in a substantial part of it shall be declared incompatible with the common market.” *European Union Merger Regulation* [1989] 2. cikk 3. bekezdés.

³ A gazdasági erőfölény fogalmát és annak értelmezését lásd a következő fejezetben.

jelentős versenyhatása is van,⁴ de az erőfölény létrejöttének vagy erősödésének bizonyítása mindig szükséges feltétel.⁵

Az Európai Bizottság 2004 májusában az angolszász országok gyakorlatát követve a fúziókontroll módszertani irányelvét a következőre módosította:⁶ „A közös piaccal nem egyeztethető össze az az összefonódás, amely jelentős mértékben akadályozza a hatékony versenyt a közös piacon vagy annak egy jelentős részén, különösen ha ez gazdasági erőfölény létesítése vagy erősödése miatt következik be.” Ez a módszer a nemzetközi irodalomban SLC-teszt (*significant lessening of competition test*) néven ismert, erre a továbbiakban *versenyhatástereszt* néven hivatkozom. Mint látható, e meghatározás szerint az erőfölény bizonyítása már nem szükséges feltétel, az állítás csak annyi, hogy erőfölény esetén nagyobb az esélye az összefonódás versenyre gyakorolt káros hatásának.

Ez az írás azt mutatja be, hogy milyen előnyei vannak a versenyhatásteresztnek a dominanciateszttel szemben. Először áttekinti az elméleti érveket, majd egy közelmúltbeli magyar összefonódás (HTCC/Matel) tapasztalatait összegezve szemlélteti, milyen módon alkalmazható a két teszt, és ezek mennyiben vezethetnek eltérő következtetésekre.

AZ ÖSSZEFONÓDÁSOK FOGALMI ÉS ELMÉLETI KERETÉRŐL

Az itt javasolt kategorizálás segíti a probléma megértését, de meg kell jegyezni, hogy a szakirodalomban nem mindenki látja és láttatja ilyen szigorúan szétválaszthatónak az egyes fogalmakat.

Az erőfölény különböző formái

Gazdasági erőfölényt az a vállalat vagy vállalatcsoport élvez, amely jelentős mértékben függetlenül végezheti piaci tevékenységét versenytársaitól, fogyasztóitól és üzletfeleitől.⁷ Ennek a definíciónak a közgazdasági értelemben vett feltöltésére nincs általánosan elfogadott konszenzus, a továbbiakban az Európai Bizottság Versenyfőigazgatóságának (*Directorate General for Competition, DG Comp*) gazdasági erő-

⁴ A jelentős versenyhatás a *significant lessening of competition (SLC)* kifejezés magyar megfelelője, amelyet a kontinentális versenypolitika alkalmanként a *significant impediment of effective competition (SIEC)* kifejezéssel helyettesít.

⁵ Erről a vitáról részletesebben lásd Röller–de la Mano [2006].

⁶ „A concentration which would significantly impede effective competition, in the common market or in a substantial part of it, in particular as a result of the creation or strengthening of a dominant position, shall be declared incompatible with the common market.” Lásd *European Commission Merger Regulation* [2004] 2. cikk 3. pont (saját fordítás).

⁷ Tökéletes függetlenség természetesen nem létezhet, hiszen a kereslet és saját költségei még egy stabil monopolhelyzetben lévő vállalat viselkedését is korlátozzák.

fölénnyel való kizáró visszaélésekről 2005 végén kiadott vitaanyagában is található értelmezésére építünk.

Egyéni erőfölénnyel rendelkezőnek nevezzük azt a vállalatot, amely hosszabb ideig képes az effektív versenyárnál jelentősen magasabb árat fenntartani (*DG Competition* [2005] 24. bekezdés). Az erőfölény bizonyítására általánosan alkalmazható közgazdasági/ökonometriai vizsgálat nem létezik, de a kiindulópont mindig a piaci részesedések alakulásának vizsgálata. Az európai esetjog szerint tartósan nagyon magas (70-80 százalék feletti) piaci részesedések esetén az erőfölény léte erősen valószínűsíthető, míg alacsony (30-40 százalék alatti) részesedéseknél az erőfölény nagy biztonsággal elvethető.

Két vagy több vállalat akkor rendelkezik *közös erőfölénnyel*, ha úgy tekinthetők közgazdasági szempontból, mintha egy vállalatként (de nem feltétlen azonosan) cselekednének, amelynek erőfölénye kimutatható (*DG Competition* [2005] 44. bekezdés). Ez általában nem jelent megegyezésen alapuló koordinált viselkedést (akkor ugyanis kartellnek minősülne), hanem sokkal inkább az oligopóliumelméletből ismert hallgatolagos összejátszást. Közös erőfölény vizsgálatakor tehát azt kell nézni, hogy ismételt interakciók esetén a piaci feltételek lehetővé teszik-e a hallgatolagos összejátszás kialakulását és fennmaradását: 1. érdekükben áll-e a feleknek az együttműködés fenntartása (például mennyire fontos a jövő), 2. tudják-e ellenőrizni egymást (például transzparens-e a piac), illetve 3. képesek-e fenntartani megfelelő ösztönzőkkel az együttműködést (például léteznek-e megfelelő büntetési stratégiák)?⁸

Az összefonódások lehetséges hatásai

Horizontális összefonódások esetén – vagyis amikor az összefonódás a piac azonos szintjén elhelyezkedő versenytársak között történik – két hatást különböztetünk meg, amelyet az Európai Bizottság fúziós rendelete koordinatív és nem koordinatív hatásnak nevez.⁹ Érdemes látni, hogy mind az elnevezés, mind a hozzá tartozó magyarázat egyértelműen a koordinált viselkedés mentén húzza meg a határokat.

⁸ Bővebben lásd az Airtours-ügyben (T-342/99) az elsőfokú bíróság (CFI) döntését.

⁹ „A horizontális összefonódások kétféleképpen akadályozhatják jelentősen a hatékony versenyt, különösen erőfölényes helyzet létrehozásával vagy megerősítésével: *a*) fontos versenykényszereket iktatnak ki egy vagy több vállalkozás tekintetében, aminek következtében ezek a vállalkozások megnövekedett piaci erővel rendelkeznek anélkül, hogy magatartásuk egyeztetéséhez folyamodnának (nem koordinatív hatások); *b*) a verseny jellegét oly módon változtatják meg, hogy azoknál a vállalkozásoknál, amelyek korábban nem egyeztették magatartásukat, lényegesen nagyobb a valószínűsége annak, hogy egyeztetik azt, és árakat megemelik, vagy más módon sértik a hatékony versenyt. Az összefonódás megkönnyítheti, stabilabbá vagy hatékonyabbá teheti az egyeztetést olyan vállalkozások esetében is, amelyek már az összefonódás előtt is egyeztették magatartásukat (koordinatív hatások).” (*European Commission Merger Regulation* [2004]) 22. bekezdés.

Az összefonódás *koordinatív hatásának* azt nevezzük, amikor megváltoznak a közös erőfölény kialakulásának feltételei, és az összejátszás könnyebbé válása révén árnövekedésre lehet számítani. A közgazdasági elmélet előrejelzése szerint önmagában a szereplők számának csökkenése is növeli a hallgatóságos összejátszás esélyét; egy másik egyszerű példa erre, amikor a hallgatóságos összejátszást árcsökkentő stratégiáival megakadályozó vállalatot¹⁰ valamely másik szereplő felvásárolja.

Az összefonódás minden olyan hatását, amely enyhíti a verseny támasztotta korlátokat, vagyis a piaci erő megnövekedéséhez vezet, és ezáltal árnövekedést okoz, de nem alapul hallgatóságos összejátszáson, *nem koordinatív hatásnak* nevezzük. Definíció szerint ide tartozik, ha egyéni erőfölény alakul ki vagy erősödik meg, de korántsem ez az egyetlen eset.

Az oligopolisztikus versenyző magatartásnak ugyanis mindig egyfajta kölcsönös, negatív externáliához hasonló hatása van a versenytársak között: minden vállalatnak azt diktálja az egyéni érdeke, hogy „jobban versenyezzen” – vagyis többet termeljen/ alacsonyabb árat határozzon meg –, mint ami a versenytársak összességének optimális lenne. Amikor két vállalat összefonódik, akkor azok egymás között internalizálják ezt a hatást, és ennek következtében „kevésbé versenyző módon” lépnek fel. Az összes vállalat közötti stratégiai interakció miatt azonban ennek a többi versenytársra is van hatása, és ha kisebb mértékben is, de ők is „visszafogják magukat” – a versenynyomás kölcsönös gyengülésének pedig árnövelő hatása van.

Arra vonatkozóan, hogy valamely vizsgált esetben valószínűsíthetők-e nem koordinatív hatások, jelzést adhat a Herfindahl–Hirschman-féle koncentrációs index (HHI),¹¹ illetve annak változása.¹² Az európai horizontális összefonódásokra vonatkozó iránymutatás szerint nem valószínűsíthetők az összefonódás negatív hatásai, ha

- a HHI 1000 alatti (nem koncentrált piac),
- a HHI 1000 és 2000 között van (közepesen koncentrált piac), és az összefonódás nem okoz 250 pontnál nagyobb változást, illetve ha
- a HHI 2000 felett van (erősen koncentrált piac), és az összefonódás nem okoz 150 pontnál nagyobb változást.¹³

A fennmaradó esetekben is előfordulhat, hogy az összefonódásnak nem lesznek negatív hatásai, de ez alaposabb elemzésre szorul.

¹⁰ A szakirodalom az ilyen szereplőt a *maverick* (sorból kilógó) névvel illeti.

¹¹ A HHI a piaci szereplők részesedéseinek négyzetösszege, vagyis 0 és 10 000 közötti értékeket vehet fel.

¹² Az erre vonatkozó elméletet *Farrell–Shapiro* [1990] dolgozta ki.

¹³ Az Egyesült Államok fúziós útmutatója (*US horizontal merger guidelines*) szerint közepes koncentráció áll fent 1000 és 1800 közötti HHI esetében, illetve erős koncentráció ennél magasabb értékeknél. Előbbi esetben a 100 pontos, utóbbi esetben az 50 pontos változásnak már vélelmezhető versenyhatása van.

Az eddig említett két potenciálisan árnövelő hatás mellett az összefonódásnak lehet *hatékonyságnövelő hatása* is. Például ha az összefonódás a termelés határköltségének csökkenésével jár együtt, ez önmagában minden oligopolisztikus piaci struktúra esetén árcsökkentő hatással jár – és minél kompetitívebb a piac, a költségcsökkenés annál nagyobb része gyűrűzik tovább a kialakuló egyensúlyi árba is.¹⁴

Az 1. táblázat összefoglalja az eddig bemutatott kapcsolatokat.

1. TÁBLÁZAT • Az összefonódások hatásai

Lehetséges okok, ami miatt az ár magasabb, mint az effektív versenypár	Az összefonódás hatása, amely ennek kialakulásához vezethet, vagy ezt erősítheti
<p><i>1.a) Egyéni erőfölény</i> Olyan piaci helyzet, amelyben egy vállalat képes jelentős mértékben függetlenül cselekedni versenytársaitól – ez lehet monopólium vagy jelentősen aszimmetrikus oligopólium</p>	nem koordinatív hatás
<p><i>1.b) Belépési korlátok melletti oligopolverseny</i> Olyan oligopolista interakció, amelyben a vállalatok komoly versenynyomást gyakorolnak egymásra – vagyis nincs sem egyéni, sem közös erőfölény</p>	
<p><i>2. Közös erőfölény</i> Olyan oligopolista interakció, amelyben teljesülnek a hallgatóságos összejárás kialakulásának feltételei</p>	koordinatív hatás

Egy elméleti példa

A mikroökonómiai modellek iránt fogékony olvasót segítheti a következő szemléltető példa az eddig mondottak alaposabb végiggondolásában.

Tegyük fel, hogy kezdetben négy vállalat van a piacon, amelyek egymástól függetlenül szimultán módon határozzák meg termelési szintjüket (úgynevezett Cournot-oligopólium).¹⁵ Az egyszerűség kedvéért a vállalatok termelési költsége legyen nulla, a homogén termék iránti inverz keresleti görbe pedig $P = 100 - Q$, ahol P a piaci árat, Q a vállalatok össztermelését jelenti.¹⁶ Ha megoldjuk például az első vállalat profitmaximalizálási feladatát, akkor megkapjuk annak reakciófüggvényét: $q_1 = (100 - q_2 - q_3 - q_4)/2$. A többi vállalat reakciófüggvénye teljesen szimmetrikus, az azokból álló egyenletrendszer megoldása után pedig megkapjuk a kiinduló helyzet egyensúlyát: mind a négy vállalat 20 egységet termel, a piaci ár szintén 20. Ez egy

¹⁴ Elméleti szempontól a fix költségek változásának nincs hatékonyságnövelő hatása, az csak a vállalat profitját növeli.

¹⁵ Az összefonódások elemzésének ezt az első modelljét *Salant és szerzőtársai* [1983] vezették be.

¹⁶ A kapott kvalitatív eredmények megegyeznek bármilyen lineáris keresleti görbe és költségfüggvény mellett.

klasszikus oligopolverseny-helyzet, amelyben a piaci erő szimmetrikusan oszlik meg, tehát egyik vállalat sincs egyéni erőfölényben.

Vizsgáljuk meg, milyen piaci változás történik egy összefonódás után! Tegyük fel, hogy az 1. számú vállalat felvásárolja a 4. számút, és az összefonódott vállalkozás 1. számon fut tovább, de semmilyen más változás nem történik. A kialakult háromszereplős Cournot-oligopóliumban az első vállalat reakciófüggvénye most $q_1 = (100 - q_2 - q_3)/2$, a versenytársaké ezzel szimmetrikus, az összefonódás utáni egyensúlyban pedig mindhárom vállalat 25 egységet termel, a piaci ár szintén 25.

Pusztán tehát amiatt, hogy egy versenytárs kiesik, csökken az egymásra gyakorolt versenynyomás nagysága: ha bármely vállalat egy egységgel csökkenti a termelését (hogy növekedjen az ár), akkor erre válaszul (a reakciófüggvények alapján) a versenytársak egyenként fél egységgel növelik termelésüket, ami visszafogja az ár növekedését, és ezáltal az ösztönzőket a termelés csökkentésére. Ez a visszafogó hatás annál jelentősebb, minél nagyobb a versenytársak száma, és ez látható a kialakuló árak összevetéséből is: a kiinduló egyensúlyi ár 25 százalékkal megnő két vállalat összeolvadása után, 20 egységről 25-re. Ez jelentős nem koordinatív versenyhatásnak számít, holott a vállalatok egyike sincs továbbra sem egyéni erőfölényben, mivel a piaci erő eloszlása továbbra is szimmetrikus.

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen feltételek mellett lennének a vállalatok közös erőfölényben, és ekkor milyen ár alakulna ki. Tegyük fel, hogy a vállalatok közötti játék végtelen alkalommal ismétlődik,¹⁷ és a versenytársak korábbi periódusban tett lépései mindenki számára megfigyelhetők. A hallgatólagos összejátszásnak számos formája (egyensúly) alakulhat ki, ebből elméletileg a legkönnyebben az elemezhető, amelyben a versenytársak kezdetben mindannyian a monopolár kialakulásához vezető mennyiséget termelik mindaddig, míg valamelyikük fel nem rúgja ezt a hallgatólagos megállapodást – amelynek bekövetkeztekor mindegyikük visszaáll az egyszer lejátszott játék fent levezetett egyensúlyi stratégiáihoz.¹⁸ E jövőre vonatkozó fenyegetés mellett akkor tartható fenn ez az egyensúly, ha a versenytársak a jövőbeli profitjukat kellőképpen nagyra értékelik, vagyis a diszkonttényezőjük egy megfelelően magas δ érték felett van. Belátható, hogy négy vállalat esetén ez a kritikus δ_4 érték magasabb, mint a három vállalat esetén szükséges δ_3 érték. Ha tehát a tényleges diszkonttényező e két kritikus érték közötti, akkor az összefonódás előtt nincs közös erőfölény, utána viszont van – vagyis a koordinatív hatások miatt az ár 20 egységről a monopolista 50 egységre emelkedhet, ami igen jelentős változás (+150 százalék).

¹⁷ Az ismételt játék megfogalmazható úgy is, hogy kis eséllyel minden forduló után véget ér, ez az eredményeken nem változtat.

¹⁸ Cournot-oligopolisták közötti összejátszás további lehetőségeiről bővebben lásd például Gibbons [2005] 2.3.C) pont.

A VERSENYHATÁSTESZT ELŐNYEI

A következő pontok mellett érvelnek, hogy a versenyhatásteszt miért alkalmasabb módszertani eszköz az összefonódások hatásainak értékelésére.¹⁹

1. *A versenyhatásteszt közvetlenül kérdez rá az összefonódás fogyasztót érő hatásaira.* A dominanciateszt a piaci struktúra változását vizsgálja, azon belül is speciálisan az erőfölény kialakulásának vagy megerősödésének kérdését. Ezzel közvetett módon az árnövekedés kérdését vizsgálja, mivel ha az erőfölény teljesül, akkor az összefonódásnak valóban valószínűsíthető az árnövelő hatása, de ez csak egy speciális eset. Ezzel szemben a versenyhatásteszt konkrétan arra kérdez rá, hogy az összefonódásnak milyen hatása lesz a versenyre és a fogyasztói árra, és ez alapján vélelmezi a fogyasztói jólétre gyakorolt hatást.
2. *A versenyhatásteszt alkalmazható minden olyan piaci struktúra esetén, amely fennállása esetén fogyasztói kár keletkezhet.* A dominanciateszt ezt a kritériumot nem teljesíti, mivel csak az erőfölény kialakulását vagy megerősödését vizsgálja, holott mint bemutattuk, árnövekedés és fogyasztói kár könnyen bekövetkezhet e feltétel teljesülése nélkül is.²⁰ A következőkben elemzett gyakorlati eset éppen arra mutat rá, hogy ezek a hézagok nem csak elméleti konstrukciókban léteznek, és ezekben az esetekben a versenyhatásteszt a megalapozott döntéshez sikeresen hozzájárulhat.
3. *A versenyhatásteszt alkalmazása során az összefonódás hatásai számszerűsíthetők és összevethetők egymással.* A dominanciatesztnak az az alkalmazása, amelyben csak jelentős árnövelő versenyhatással járó erőfölény kialakulása/megerősödése tiltható meg, elvileg szintén megkívánja ezt. A versenyhatásteszt a kérdésfelvetés jellegéből adódóan azonban jobban rákényszerít arra, hogy mennyiségi értékelést végezzünk, és ne csak minőségi ismérvek (mint az erőfölény) alapján jelezzük előre az árváltozásokat. Ez még több előnnyel járhat akkor, ha az összefonódásnak többféle hatása van (például árcsökkentő hatás hatékonyságnövekedés révén, vagy több piacra kiterjedő hatások), és azokat szeretnénk összemérni egymással. Továbbá a teszt könnyebben értelmezhető vertikális fúziók esetében is.
4. *A versenyhatásteszt statisztikai értelemben jobban vizsgálható.* A dominanciateszt magában hordozza azt az általánosabb problémát, hogy a gazdasági erőfölénynek nincs egyértelműen megalapozott statisztikai/ökonometriai tesztje. Ráadásul az erőfölénnyel való visszaélések vizsgálatában (amihez az erőfölény vizsgálatának módszere kialakult) mindig az a fontos kérdés, hogy egy múltbeli időszakban erőfölényben volt-e a vállalat, míg az összefonódások vizsgálatakor a fontos kérdés az, hogy a jövőben kialakulhat-e erőfölény. A versenyhatásteszt elméletileg képes

¹⁹ Néhány pont alaposabb körüljárása megtalálható Röller–de la Mano [2006] tanulmányában.

²⁰ Az angol nyelvű szakirodalom az ilyen eseteket *gap* (hézag) néven nevezi.

arra, hogy a piaci struktúra felfedése után előre jelezze az árak jövőbeli alakulását,²¹ de hozzá kell tenni, hogy módszertani szempontból ez sem könnyű feladat.

5. *A versenyhatástereszt egyre inkább meghatározó a nemzetközi szervezetek gyakorlatában.* Az Európai Bizottság is áttért a versenyhatástereszt alkalmazására 2004-ben, követve az angolszász országok gyakorlatát. Ez összhangban van a hatásalapú vizsgálatok egyre nagyobb fokú elterjedésével, amely a versenypolitika más ágaiban is megfigyelhető, különösen az alapszerződés 82. cikkének reformjánál.

EGY SZEMLÉLTETŐ PÉLDA A GVH GYAKORLATÁBÓL

A Hungarian Telephone and Cable Corporation (HTCC-csoport) és a Matel Holdings (Matel-csoport) összefonódását 2007 áprilisában hagyta jóvá a GVH.²² Mindkét társaság jelentős távközlési szolgáltató, előbbihez tartozik a Hungarotel és a Pantel, utóbbihoz az Invitel és az Euroweb. A GVH vizsgálata több érintett piacra kiterjedt, de itt most csak az üzleti internet- és adatkommunikációs szolgáltatási piacra vonatkozó elemzést mutatjuk be,²³ mivel ezen a piacon jól szemléltethető az eddig összehasonlított két teszt közötti módszertani különbség. A továbbiakban csak az összefonódás nem koordinatív hatásainak vizsgálatát foglaljuk össze,²⁴ mert ebben az ügyben csak ezen a téren hozhatott volna különböző eredményt a két teszt.

Értékelés a dominanciaseszt alapján

A piaci erő vizsgálatakor szokásos első lépés a piaci részesedések időbeli alakulásának áttekintése – bár pusztán ezekre nem lehet a döntést alapozni, de ezek már egy elsődleges közelítést adnak a piac struktúrájáról. A 2. táblázat a négy legnagyobb szolgáltató és a többi szolgáltató bevételei alapján számított piaci részesedéseit mutatják 2004 és 2006 között.

.....
²¹ Ezt a módszert fúziós szimulációnak nevezik.

²² Az ügy száma Vj-19/2007.

²³ A vizsgálat során hamar világossá vált, hogy ezt a versenypolitikai értelemben vett piacot mindenképpen érdemes különválasztani az üzleti hangszolgáltatások piacától, és országosnak kezelni. A piac további bontása két okból nem látszott célszerűnek: egyrészt sok megrendelő ezeket a szolgáltatásokat egy csomagban igényli, így az árak és bevételek sokszor nem értelmezhetők külön-külön; másrészt a piaci adatok azt mutatták, hogy a piaci részesedések hasonló képet rajzolnak ki, ha megpróbálnák ezeket szétválasztani, így véleményünk szerint ez az eredményeket nem befolyásolta.

²⁴ Arra vonatkozóan, hogy a közös erőfölény kialakulása (a versenyre káros koordinatív hatások) miért zárható ki nagy valószínűséggel, lásd a Versenytanács határozatát (http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/print_Vj019-2007_m.pdf).

2. TÁBLÁZAT • Piaci részesedések* 2004 és 2006 között (százalék)

Távközlési szolgáltató	2004	2005	2006
T-csoport	40–60	40–60	40–60
Matel	10–20	10–20	10–20
HTCC	10–20	10–20	10–20
GTS-Datanet	5–15	5–15	5–15
A többi szolgáltató	15–20	15–20	15–20

*A részesedésekre szándékosan nem adtunk pontos értéket, csak egy közelítő intervallumot. A számítások alapjául szolgáló adatok nagyobb pontossággal is megismerhetők a Bell Research ICT jelentéseiből.

A piac nagysága bevétel szempontjából közel állandónak mondható, három év alatt alig 10 százalékot növekedett, azt is csökkenő ütemben. A négy vezető szolgáltató összesített részesedése végig 80–85 százalék között mozgott, és egyenként sem figyelhető meg nagy elmozdulások: a legnagyobb változás 4 százalékpontos volt. A többi szolgáltató között nem található 5 százaléknál nagyobb piaci részesedésű vállalat. Az összefonódás előtt tehát olyan stabil piacstruktúra rajzolódik ki, amelyet egy nagy, három közepes és több kisebb vállalat alkot.

Az összefonódás átrendezi a piac struktúráját abban az értelemben, hogy a piacvezető T-csoport (Matáv és jogutódjai) mellett megjelenik egy erős második szereplő, amely 25–30 százalék közötti piaci részesedéssel rendelkezik, ha csak mechanikusan összeadjuk a 2006. évi részesedéseket. Bár az aszimmetrikus oligopolista piacstruktúrákra nem léteznek egyértelmű elméleti előrejelzések, az olyan változások általában élesebb versenyhelyezethez vezetnek, amelyek révén a piaci erőviszonyok szimmetrikusabbá válnak,²⁵ így van rá esély, hogy az összefonódás révén létrejövő új vállalat képes lesz ennél nagyobb részesedésre is szert tenni. Ugyanakkor mivel a vezető T-csoport piaci részesedése még így is jelentősen nagyobb, így az egyéni erőfölény kialakulása nagy biztonsággal elvethető.

Ez a piac jó példát mutat arra is, hogy milyen nehéz lenne minden szóba jöhető forgatókönyv esetén elvégezni a dominanciatesztet. A vizsgált esetben elvethettük az erőfölényt pusztán a részesedések elemzése alapján, de korántsem lett volna ilyen egyszerű a helyzet, ha például a T-csoport és az egyik közepes szereplő összefonódását kellett volna vizsgálni. Ebben a hipotetikus esetben a múltbeli részesedéseket előrevetítve egy 55–65 százalékos piaci részesedésű vállalat jött volna létre, amely jövőbeli erőfölényének vizsgálata korántsem könnyű feladat.²⁶ További elemzési

²⁵ Például ha a költségek vagy a hálózatok nagysága közelít egymáshoz.

²⁶ Az könnyíthetné az elemzést, ha az összefonódás előtt már eleve belátható az erőfölény valamelyik szereplőről, de ez ebben az esetben szintén nehéz lenne.

nehézséget jelent, hogy az erőfölény alapos vizsgálatából (hacsak nem vethető el korábban) nem maradhatna ki az árak alakulásának vizsgálata, ezen a piacon azonban az egyedi vásárlási mechanizmusok miatt egységes árról nem beszélhetünk.

Értékelés a versenyhatástereszt alapján

A dominanciateszt eredménye jogosan hagyhat némi kétségeket a vizsgált összefonódás esetében. Bár vélelmezhető a verseny szimmetrikusabbá válásának pozitív hatása, ez nem *ceteris paribus* történik, hanem közben a jelentős piaci szereplők száma eggyel csökken. A koncentráció jelentős változása látható akkor is, ha kiszámoljuk 2006-ra a HHI értékét: az első négy szereplő részesedésének négyzetösszege már 2500 felett van, és az összefonódás következtében 300-400 ponttal növekszik. Indokoltnak tűnt tehát alaposabban is megvizsgálni az összefonódás versenyre gyakorolt hatását.

A piaci adatok azt mutatták, hogy a fogyasztói oldalon a nagyvállalatokat (*corporate major accounts, CMA*) és központi költségvetési intézményeket (*KKI*) tartalmazó szegmens (úgynevezett *CMA + KKI*) piaci viszonyai némileg eltérnek, mint a kis- és középvállalatokat (*small and medium enterprises, SME*) és a nem központi költségvetési intézményeket (*NKKI*) tartalmazó szegmens (úgynevezett *SME + NKKI*) piaci viszonyai. Az előbbi szegmensben ugyanis a vevői oldalon kevesebb szereplő van, ezek nagy és komplex projektekre adnak egyedi megrendeléseket, amelyeket sokszor csak a nagyobb szolgáltatók képesek kielégíteni, és emiatt a piaca lépés is sokkal költségesebb. A két szegmens bevételi szempontból közel azonos nagyságú, és a piaci részesedések is alátámasztják ezt a koncentrátsági különbséget: a négy vezető szolgáltató részesedése a nagyvállalati-költségvetési szegmensben 85–90 százalék, míg a kisvállalati-nem költségvetési szegmensben csak 70–75 százalék. Indokoltnak látszott tehát először a nagyvállalati-költségvetési szegmensben elvégezni az elemzést, mivel az összefonódásnak itt vélelmezhetően nagyobb a hatása – vagyis ha ebben a szegmensben elvethető a negatív hatás a versenyhatástereszt alapján, akkor nagy valószínűséggel ugyanez vonatkozik a kisvállalati-nem költségvetési szegmensre is.

Mivel a nagyvállalati-költségvetési szegmensben a jellemző vásárlási mechanizmus az igénybe vett szolgáltatás tendereken történő értékesítése, kézenfekvő volt ezeknek a részletes elemzése.²⁷ Ennek további oka, hogy ezeken a nagy értékű ten-

²⁷ A nemzetközi szakirodalomban ez a módszertan *bidding study* néven ismert. Bővebben lásd *Bishop-Walker* [2002] 14. fejezete és *Oxera* [2006], illetve a konkrét európai összefonódási esetekben (GE/Instrumentarium és Oracle/PeopleSoft) való felhasználás tapasztalatairól *CRA* [2004], *Loriot és szerzőtársai* [2004] és *RBB* [2004].

dereken „a nyertes mindent visz”, ezért a piaci erő versenytársak közötti megoszlása nem is azonosítható egyértelműen abból, hogy összegezzük és egymáshoz mérjük az egyes vállalatok tendereken szerzett bevételeit.²⁸

Annak megállapítására, hogy az összefonódni kívánó vállalatok mennyire komoly versenytársai egymásnak, a vizsgálat egy többlépcsős tesztet irányzott elő.

1. *Találkozások* – annak egyszerű ellenőrzése, hogy az egyes tendereken a vállalatok milyen gyakorisággal vannak mindketten jelen. Amennyiben az együttes jelenlét gyakorisága nagyon kicsi, akkor nem tekinthetők egymás versenytársainak, és az elemzés véget ér.
2. *Első-második helyek* – ha a fuzionáló vállalatok gyakori versenytársai egymásnak, akkor azt várjuk, hogy azokban az esetekben, amikor az egyikük nyeri a tendert, akkor a másik gyakrabban lesz második, mint amit a bevételek alapján számított részesedések mutatnának.²⁹ Ha ez az arány nem magas, akkor nem gyakorolnak olyan versenynyomást, amely összefonódás miatti megszűnése árnövekedéshez vezetne.
3. *Nyerési esélyek alakulása a versenytársaktól függően* – annak vizsgálata, hogy az egyik vállalat nyerési esélye változik-e annak függvényében, hogy a másik vállalat indul-e, vagy sem. Ha a fuzionáló vállalatok igen közeli versenytársai egymásnak, akkor azt várjuk, hogy a másik vállalat jelenlétének szignifikáns negatív hatása van a nyerési esélyre. Ez az ökonometriai elemzés kiegészíti a 2. pont leíró statisztikai eszközökkel történő elemzését.
4. *Árak alakulása a versenytársaktól függően* – annak vizsgálata, hogy az egyik vállalat által ajánlott nyerő ár változik-e annak függvényében, hogy a másik vállalat indul-e, vagy sem. A megvalósítás során a kiírt projektek technikai különbözőségeinek kontrollálása nem tűnt egyszerű feladatnak, mivel nehéz egységárat számolni a számos meghatározó jellemző miatt, így erre csak akkor vállalkoztunk volna, ha az előző lépések nem hoztak volna egyértelmű eredményt.

²⁸ Egy szélsőséges példa: ha *A* vállalat csak a *nagyvállalati* alszegmensben indul, és ott elnyer minden tendert, a *B* vállalat pedig csak a *költségvetési* alszegmensben, és elnyer minden tendert, akkor semmilyen versenyzői nyomást nem gyakorolnak egymásra, de ha csak a bevételeik alapján számított 60 és 40 százalékos részesedést nézzük, akkor tévesen erre a következtetésre is juthatnánk.

²⁹ Elsőként külön kezeltük a több vállalatból álló konzorciumok indulását, de ezek kevesebb mint az esetek 10 százalékában fordultak elő, így ez végül nem volt indokolt. A konzorciumban részt vevő szolgáltatókat mindig arra a helyezésre soroltuk be, amelyet a konzorcium elért.

Részletes eredmények

Az adatkérés során száz vállalattól és intézménytől kértünk tenderadatokat a 2003. január 1. és 2006. december 31. közötti időszakra. Mintánk alapját a legnagyobb hazai vállalatok alkották,³⁰ ezt egészítettük ki nagyobb költségvetési intézményekkel és szolgáltatókkal, illetve az összefonódás szereplői által megnevezett stratégiai szegmensek képviselőivel. A minta kialakításakor nem volt cél a reprezentativitás, azért választottuk a legjelentősebb szereplőket, mert véleményünk szerint ezekért folyik a legélesebb verseny. A megkeresettek 70 százalékától kaptunk értékelhető válaszokat, és ez alapján összeállt egy 111 tenderből álló adatbázis, amelyen a következő elemzéseket végeztük.

Kiderült, hogy a tendereken mégsem érvényesül akkora verseny, mint amit a szolgáltatók száma sugallna: a tenderek több mint egyharmadán csak egyetlen ajánlat érkezett, és kevesebb mint egyharmadán volt legalább három versenyző ajánlat. Ez is igazolta annak szükségességét, hogy a tendereket részletesebben elemezzük.

Az 1. pont vizsgálata a következő keresztábra előállítását követően történt (3. táblázat). Ez azt mutatja, hogy azokon a tendereken, ahol az adott sorban szereplő szolgáltató indult, milyen gyakorisággal találkozott más szolgáltatókkal, illetve egyetlen versenytárral sem.

3. TÁBLÁZAT • Szolgáltatók találkozási gyakoriságai*

	T-csoport	HTCC	Matel	GTS	Egyéb	Senki	Tenderszám
T-csoport	–	%	%	%	%	%	db
HTCC	%	–	%	%	%	%	db
Matel	%	%	–	%	%	%	db
GTS	%	%	%	–	%	%	db

*A tenderekre vonatkozó mikroadatokat még összesített formában sem közöljük, hacsak azok konkrétan nem szerepelnek a Versenytanács határozatában.

Azon tendereken, amelyeken a HTCC- illetve a Matel-csoport is indult, 40-45 százalékban találkoztak egymással, ez nem tér el lényegesen a más szolgáltatókkal való találkozási aránytól. A kettejük közötti versenynyomás létezését ez alapján tehát még nem lehetett elvetni.

A 2. pont vizsgálata egy hasonló keresztábra előállítását követően történt: azokon a tendereken, ahol legalább két szolgáltató indult, és az adott sorban szereplő szolgáltató nyert a tenderen, milyen gyakorisággal volt a másik szolgáltató második?³¹ Ez az elemzés már azt igazolta, hogy a HTCC- és a Matel-csoport igen kis versenynyomást gyakorol egymásra: a nyerő eseteknek csak mintegy 10-15 százalékában

³⁰ Forrás: Figyelő Top 200 (2005); Budapest Business Journal: Listák könyve, 13. kiadás, 2005–2006.

³¹ Ebben a táblában a Senki oszlop itt természetesen nem szerepel.

volt az összefonódásban részt vevő másik vállalat a legkomolyabb versenytárs. Az is kitűnt, hogy a GTS nagyobb versenynyomást fejt ki a versenytársaira, mint amit a piaci részesedései sugallnak, illetve gyengébben ugyanez vonatkozik az egyéb piaci szereplőkre is.

Az eddigi elemzések leíró statisztikák, amelyek mindig egy szempont szerint elemezték a mintát. A 3. pont ökonometriai becslése során arra kerestük a választ, hogy amennyiben az egyes tényezők hatásait egyszerre vizsgáljuk, akkor azok külön-külön milyen és mekkora hatást gyakorolnak az egyes szolgáltatók nyeresi esélyeire.

A legegyszerűbb lineáris valószínűségi modell (LVM) szellemében a következő regressziós egyenletet becsültük meg minden szolgáltatóra:

$$\text{Szolgáltató nyeresi esélye} = f(\text{indulók személye, kontrollváltozók})$$

A becslést mindig azon tenderekből álló részmintán futtattuk, amelyeken indult az a szolgáltató, akinek a tendernyerési valószínűségét becsüljük, mivel csak ezeken a tendereken képzelhető el az, hogy a kérdéses szolgáltatóra bárki versenynyomást gyakoroljon.

A lineáris valószínűségi modell esetében az eredményváltozó bináris (ügynevezett dummy), tehát csak két értéket vehet fel: 1 = nyert, 0 = nem nyert. Ugyanakkor a modell közvetlenül nem azt becsüli meg, hogy az eredményváltozó 0 vagy 1, hanem azt, hogy milyen valószínűséggel lesz 1, vagyis nyeri az adott szolgáltató a tendert.³² Fő magyarázó változóink a versenytársak indulását jelző szintén bináris változók, ezek becsült együtthatója mutatja, hogy mekkora versenynyomást gyakorol az adott versenytárs jelenléte a vizsgált vállalatra, vagyis konkrétan hány százalékkal változtatja meg a nyeresi esélyt.³³ Ha tehát a HTTC nyeresi esélyére vonatkozó becslés során a Matel együtthatója szignifikánsan negatív, akkor nem vethető el a két versenytárs közötti versenynyomás hipotézise.³⁴ Ezek mellett a következő bináris kontrollváltozókat szerepeltettük még:

³² A lineáris valószínűségi modell abban az esetben használható a legjobban, amikor nemcsak az eredmény, hanem a magyarázó változók is binárisak, ez a mi becslésünkre teljesül. Ilyenkor ugyanis a modell előrejelzése mindig a [0, 1] intervallumba esik, és a becsült együtthatók is könnyen értelmezhetők: hány százalékponttal változik meg a nyeresi valószínűsége, ha az adott magyarázó változó értéke 0-ról 1-re változik, például az adott versenytárs is indul a tenderen.

³³ A modell együtthatóinak becslésekor ügyelni kell arra, hogy a becslések ugyan torzítatlanok és konzisztensek, de nem hatásosak a fellépő heteroszkedaszticitás miatt. Ennek kiküszöbölésére alkalmazhatunk egyszerűen White-féle korrekciót a standard hibák meghatározásához (egy kissé bonyolultabb kétlépcsős módszerről, amelyet szintén elvégeztünk, de nem hozott más eredményeket, lásd *Ramanathan* [2003] 12.1 fejezet).

³⁴ Az esetleges pozitív együttható nem feltétlen mond ellent a közgazdasági elméletnek, értelmezhető egyfajta kiegészítő kapcsolatként a két vállalat között, amely összefonódás esetén hatékonysági előnyként is felfogható.

- indult-e legalább két szolgáltató a tenderen (ennek nyilvánvalóan negatív a hatása, ez be is igazolódott),
- többfordulós volt-e a tender (elméletileg nem egyértelmű a hatása, de mindig negatív volt, amikor szignifikáns),
- ismert volt-e az indulók személye a versenytársak számára (sohasem volt szignifikáns, valószínűleg mert ha formálisan ez nem is mindig teljesül, informálisan igen),
- az ár volt-e a fő döntési szempont a tenderen (elméletileg nem egyértelmű a hatása, egyes vállalatok esetén különböző előjelűnek is bizonyult, amikor szignifikáns lett).

Mind a HTCC-, mind a Matel-csoport nyeresi esélyére végzett becslés alapján elvetettük azt a hipotézist, hogy két vállalat jelentős versenynyomást gyakorol egymásra, ami megerősítette az előző pontban kapott eredményeinket.

KONKLÚZIÓ

Ez a cikk a versenyhatástereszt fő előnyét kívánta mind elméleti, mind gyakorlati oldalról megvilágítani, miszerint a versenyhatástereszt hatásalapon, közvetlenül vizsgálja meg az összefonódások fogyasztókat érintő hatásait. Bár az elemzett példa is rámutat, hogy elbírálási szempontból a két teszt nem feltétlen hoz eltérő eredményt, a versenyhatástereszt elvégzése sokkal megnyugtatóbb érveket szolgáltathat további összefonódások elutasítása vagy engedélyezése esetén.

IRODALOM

- BISHOP, S.–WALKER, M. [2002]: The economics of EC competition law. Sweet & Maxwell, London.
- CRA [2004]: Oracle/PeopleSoft: assessing competitive effects, *Competition Memo*, 2004 december. Letölthető: <http://www.crai.com/ecp/assets/OraclePeoplesoft.pdf>.
- DG COMPETITION [2005]: Discussion paper on the application of Article 82 of the Treaty to to exclusionary abuses. <http://ec.europa.eu/comm/competition/antitrust/art82/discpaper2005.pdf>.
- EUROPEAN COMMISSION MERGER REGULATION [2004]: Council Regulation (EC) No 139/2004 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings (the EC Merger Regulation), *Official Journal* L 24, 29.01.2004, pp. 1–22. Letölthető: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:024:0001:0022:EN:PDF>. Magyarul: EURÓPAI BIZOTTSÁG [2004]: Iránymutatás a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló tanácsi rendelet szerint a horizontális összefonódások értékeléséről. (2004/C 31/03) *Hivatalos Lap*, C 031. 05/02/2004 o. 0005 – 0018. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004XC0205\(02\):HU:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004XC0205(02):HU:HTML)

- EUROPEAN UNION MERGER REGULATION [1989]: Regulation 4064/89. Official Journal L395/1. <http://ec.europa.eu/comm/competition/mergers/legislation/regulation/consolidated/en.pdf>.
- FARRELL, J.–SHAPIRO, C. [1990]: Horizontal mergers: An equilibrium analysis. *American Economic Review*, 80. pp. 107–126.
- GIBBONS, R. [2005]: Bevezetés a játékelméletbe. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LORRIOT, G.–ROUXEL, F.-X.–DURAND, B. [2004]: GE/Instrumentarium: a practical example of the use of quantitative analyses in merger control. *EC Competition Policy Newsletter*, tavasz, pp. 58–62. http://ec.europa.eu/comm/competition/publications/cpn/cpn2004_1.pdf
- OXERA [2006]: Bidding farewell? The 'bidding market' defence in competition investigations, *Agenda*, Oxera, március. http://www.oxera.com/cmsDocuments/Agenda_March%2006/Bidding%20markets.pdf.
- RAMANATHAN, R. [2003]: Bevezetés az ökonometriába alkalmazásokkal. Panem Könyvkiadó, Budapest.
- RBB [2004]: Assessing unilateral effects in practice: Lessons from GE/Instrumentarium. RBB Brief, május. http://www.rbbecon.com/publications/downloads/rbb_brief14.pdf.
- RÖLLER, L.-H.–DE LA MANO, M. [2006]: The Impact of the New Substantive Test in European Merger Control. Discussion Paper.: http://ec.europa.eu/dgs/competition/economist/new_substantive_test.pdf.
- SALANT, S.–SWITZER, S.–REYNOLDS, R. [1983]: Losses from Horizontal Merger: The Effects of an Exogenous Change in Industry Structure on Cournot-Nash Equilibrium, *Quarterly Journal of Economics* 98, pp. 185–199.

• *Valentiny Pál* •

A SZABÁLYOZÓ SZERVEZETEK MŰKÖDÉSI HATÉKONYSÁGA

Nemzetközi tapasztalatok alapján áttekintést próbálunk adni arról, hogy milyen szempontok szerint ítéltető meg a „jó szabályozás”, a szabályozó szervezetek hatékonysága. Nem foglalkozunk a szabályozók döntéseinek helyességével, a szabályozás jóléti hatásaival, a szabályozás költség–haszon-elemzésével. A szabályozás hatékonyságát elsősorban a szabályozó szervezetek működéséhez szükséges feltételek meglétén vagy hiányán keresztül próbáljuk meg felmérni. Először a szabályozó szervezetek működési feltételeit és szabályozási módszereit, az intézmények irányítási gyakorlatát ismertetjük két ország tapasztalatai alapján, majd összegezzük a nemzetközi szervezetekben, a tudományos kutatásban és az állami ellenőrzési rendszerekben a szabályozó szervezetek hatékonyságának mérésére tett kísérleteket. Szabályozó szervezeteken a tanulmányban elsősorban a hálózatos szolgáltatások ágazati szabályozását végző intézményeket értjük. A tanulmányban említett elemzési módszerekkel ugyanakkor a versenyszabályozó hatóságokat is elemezni szokták.*

BEVEZETÉS

2007 novemberében az Európai Bizottság jogsértési eljárást indított Bulgária ellen, mert nem látta biztosítottnak a távközléssel foglalkozó hatóság függetlenségét. Érvelésük szerint a nem megfelelően működő hatóság rosszul működő távközlési piacot is jelent, ami kihat az ország versenyképességére, és károkat okoz a szolgáltatóknak és a fogyasztóknak. Hasonló eljárás folyik Szlovákia és Lengyelország ellen. A Szlovéniával, Ciprussal és Finnországgal szemben 2005-ben megkezdett eljárások 2006-ban lezárultak. Az utóbbi három esetben és Szlovákiában a tagországok állami szerveinek tulajdonosi, vállalatfelügyeleti és szabályozói feladatkörei nem különböztek el egymástól: ugyanaz a minisztérium felügyelte a szabályozó szervezetet, amely egyes távközlési szolgáltatók tulajdonosa is volt. A szlovén, ciprusi és finn esetben gyors megoldás született, a tulajdonosi jogok – formálisan legalább – máshova kerültek (*EC Press Release* [2005–2007]).

.....
*A tanulmány elkészítését az OTKA T 048348 számú programja támogatta.

Lengyelországban és Bulgáriában a függetlenség megsértésének más eseteit sérelmezte a Bizottság. Lengyelországban 2006-ban olyan törvények születtek, illetve meglévők úgy módosultak, hogy az elektronikus hírközléssel foglalkozó szabályozó szervezet vezetőjének kinevezési és felmentési jogosítványai kizárólagosan a miniszterelnök hatáskörébe kerültek, a kinevezés időtartamára, és a felmentés lehetséges indokaira vonatkozó paragrafusok kikerültek az addigi törvényből. Bulgáriában a nemzeti szabályozó szervezet a Bizottság megállapítása szerint már egy ideje nem képes ellátni feladatát, többek között azért sem, mert hosszú ideje nincs kinevezett vezetője. A szabályozó szervezet nem végezte el a szabályozási döntéseket megelőző piacelemzéseket, emiatt a döntéseit halogatja, illetve azok csak jelentős mértékű késéssel születnek meg. A szabályozás függetlenségét a bolgár távközlési vállalkozások és a szabályozó szervezetek közötti személyi összefonódások is megterhelik. A domináns távközlési szolgáltató igazgatóságának tagja az egyik szabályozó szervezet vezetője. A Bizottság azért kényszerült a jogsértési eljárás megindítására, mert a függetlenség kérdésében felmerülő problémák megoldását eddig sem a személyes találkozások, sem a hivatalos levelezés nem mozdította elő.

A Bizottság nyolc további ügyben találta úgy, hogy a nemzeti hírközléssel foglalkozó szabályozó hatóságok (Finnország, Spanyolország, Lengyelország, Szlovákia, Észtország, Németország esetében) hatásköre nem teljes, a nemzeti törvénykezés nem biztosítja az EU irányelveiben szereplő jogosítványokat vagy erőforrásokat a hatóságok működéséhez. Az ezekben az ügyekben indított jogsértési eljárások közül több esetben (például Németország, Lengyelország, Finnország) az eljárás az Európai Bíróságon folytatódik.

A távközléshez képest közel egy évtizedes késéssel megnyíló energiapiacokon 2007 elejéig 20 ország ellen indult jogsértési eljárás. A hat legfontosabb hiányosság között szerepelt, hogy a szabályozó hatóságok nem rendelkeznek kellő hatáskörrel (*A földgáz...* [2006] 6. o.). A Bizottságnak a földgáz és a villamos energia belső piacának jövőbeli lehetőségeiről szóló közleménye megállapította, hogy a „szabályozó hatóságok tevékenységének hatékonyságát gyakran rontja, hogy nem függetlenek a kormányzattól, és nincsenek kellő jogkörük vagy hatáskörük. Az országjelentések például arra derítettek fényt, hogy a szabályozó hatóságoknak nincs valós mérlegelési jogkörük például a funkcionális szétválasztás vagy a díjazástól eltérő hozzáférési feltételek szabályozására. Más esetekben a szabályozási feladatokat a szabályozó hatóság és egy minisztérium vagy versenyhivatal közösen látja el. Az országjelentésekből egyértelműen kitűnik, hogy ahol a nemzeti szabályozó hatóságok hatásköre korlátozott, ott következetlen döntések születnek, és nem alakul ki az irányelveknek való megfelelés.” (*A földgáz...* [2006] 12. o.)

A hatáskörök korlátozottságán túl a szabályozó hatóságok nem kielégítő mértékű függetlensége is tényként szerepel az Európai Unió tervezett irányelveinek indoklásában. A meglévő szabályozások ugyan felszólítják a szabályozó hatóságokat az energiaipar szereplőitől való függetlenség biztosítására, de nem foglalkoznak

a függetlenség biztosításának módozataival és főleg a függetlenség tényének bizonyíthatóságával. A nemzeti szabályozó hatóságok függetlensége erősítésének célkitűzését a villamos energiáról és a földgázzal szülő, 2007 szeptemberében elkészült irányelvtervezetek egyaránt tartalmazzák: „A Bizottság javasolja, hogy a szabályozó hatóság legyen jogilag különálló és funkcióiban minden más köz- vagy magántestülettől független, hogy személyzete és döntéshozó szervezeti egysége minden piaci érdektől függetlenül járjon el, és ne kérjen és ne fogadjon el utasítást egyetlen kormányzati vagy más köz-, illetve magántestülettől sem. E célból a Bizottság javasolja, hogy a szabályozó hatóságok jogi személyiséggel, költségvetési autonómiával és megfelelő humán és pénzügyi erőforrásokkal, illetve független irányítással legyenek felruházva.” (*Javaslat ... [2007a]* 9–10. o., *Javaslat ... [2007b]* 9–10. o.).

Látható, hogy az Európai Unió mind a szabályozott szektorokkal összefüggő gyakorlatában, mind a szabályozók működésének további alakításában a szabályozók megfelelő hatáskörének és függetlenségének kérdését rendkívül fontosnak tartja. A továbbiakban szélesebb körű nemzetközi tapasztalatok alapján áttekintést próbálunk adni arról, hogy milyen szempontok szerint ítéltető meg a „jó szabályozás”, a szabályozó szervezetek hatékonysága. Nem foglalkozunk a szabályozók döntéseinek helyességével, a szabályozás jóléti hatásaival. A szabályozás határfokát elsősorban a szabályozó szervezetek működéséhez szükséges feltételek meglétén vagy hiányán keresztül próbáljuk megbecsülni. A tanulmány következő részeiben először a szabályozó szervezetek működési módjait foglaljuk össze két ország tapasztalatai alapján, majd összegezzük a szabályozó szervezetek hatékonyságának mérésére tett kísérleteket a nemzetközi szervezetekben, a tudományos kutatásban és az állami ellenőrzési rendszerekben.

A SZABÁLYOZÓ SZERVEZETEKRŐL

A szabályozó szervezetek sajátos szerepet töltenek be a jogrendszerben. Amíg a törvényhozás a szabályozott szolgáltatókat érintő általános feltételek kialakításával foglalkozik, és a bíróságok a vitatott esetekre próbálják a jogalkotó akaratát értelmezni, addig a szabályozó szervezetek – az előbbi két intézménnyel ellentétben – a szabályozottakkal közvetlen kapcsolatban élve, a szabályozottak tevékenysége feletti ellenőrzést végzik.

A hálózatos szolgáltatások piacain működő monopóliumok szabályozására kialakított intézményrendszerben a fogyasztók védelme mellett a szabályozóknak arra is súlyt kell fektetniük, hogy a szabályozott vállalatok ne szenvedjenek jogtalan hátrányt, megőrizzék életképességüket, a befektetők, részvényesek érdekei ne sérüljenek. A szabályozó szervezet ezen érdekek közötti egyensúlyozó feladatát fellebbviteli fórumok egészítik ki, ahol meg kell teremteni a szabályozott piac minden résztvevője – beleértve a szabályozó szervezetet is – közötti egyensúlyt.

Azt, hogy a szabályozó szervezet mit tehet, és mit nem, általában törvények szabják meg. Esetenként azt is előírják, hogy azt, amit a szabályozó tehet, milyen feltételek mellett teheti, milyen eljárasmódokat kell kialakítania az egyes ügyek, felülvizsgálatok előkészítésénél, a döntések meghozatalakor. Ezek az előírások meglehetősen általánosak és elnagyoltak, ezért a szabályozó szervezetek gyakran maguk alakítják ki tevékenységük végzésének részletes eljárasmódját, a szabályozottakkal és a fogyasztókkal való kapcsolattartás módozatait. Az eljárasmódokkal, a szabályozó intézmények jogrendszeren belüli szerepével összefüggő problémák a hálózatos közszolgáltatásoknál általában hasonlóak, sőt a szabályozás sok helyen ezekre az ágazatokra együttes szabályokat dolgoz ki. A szabályozás feltételrendszereinek, a szabályozás szervezeti kereteinek kialakításában az angolszász országok jártak az élen, ezért a legtöbb tapasztalatot felhalmozó két ország az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság gyakorlatát érdemes röviden áttekinteni.

Szabályozó szervezetek az Egyesült Államokban

Szabályozó intézményekkel szövetségi és állami szinten egyaránt találkozhatunk az Egyesült Államokban. Különböző nevekkkel, de minden tagállamban működnek szabályozó szervezetek, hol közszolgáltatási, hol kereskedelmi bizottság, hol pedig közszolgáltatási osztály, testület elnevezéssel. A szabályozás kezdeti testületei a 19. század végén – elsősorban a vasút területén – inkább tanácsadó, ténymegállapító jelleggel működtek. Az 1900-as évek elején New York városában a különböző közszolgáltatásokkal kapcsolatban felmerült panaszok vezettek oda, hogy a jelenségek kivizsgálásra alakult bizottság megállapításai alapján 1907-ben felállították a New York-i közszolgáltatási bizottságot. Ugyanabban az évben a wisconsini vasúti bizottság tevékenységét kiterjesztették a fűtés-, víz-, áram- és telefonszolgáltatásokra is. Ez a folyamat folytatódott, és a legtöbb tagállamban olyan bizottságok alakultak, amelyek több szolgáltatástípust együttesen szabályoztak. Fontos közös vonás volt, hogy ugyan a bizottságok csak a törvény által körülhatárolt hatalommal rendelkeztek, a törvények előírásai – mint például, hogy a tarifáknak igazságosaknak és ésszerűeknek kell lenniük – mégis széles körű értelmezési szabadságot biztosítottak a szabályozóknak (*Priest* [1993], *Gabel* [1994]).

A tagállami szabályozó bizottságok általában 3–7 fővel működnek, a tagállamok többségében a kormányzó nevezi ki a tagokat, néhány tagállamban választják őket. A megbízatás általában 6 évre szól. A bizottsági tagok jogászok, vállalatvezetők, mérnökök, könyvelők, közgazdászok köréből kerülnek ki. A bizottságok szervezeti felépítése tagállamonként változik, vagy funkcionális (egyes szabályozási részterületekkel foglalkozó részlegek), vagy ágazati jellegű (egyes szabályozott szolgáltatásokkal foglalkozó részlegek) szervezeti megoldásokkal találkozhatunk.

A bizottságok döntési jogosítványai között a legfontosabb az ár, illetve a tarifa felülvizsgálatának joga, amelynél a bizottságok a társaságok által alkalmazott vagy alkalmazni kívánt tarifákkal kapcsolatos ésszerűség kérdését vizsgálják. A nyújtott szolgáltatások minőségével összefüggésben a bizottságok szabványokat is meghatározhatnak a megfelelő, biztonságos és egységes ellátási színvonal érdekében. Vizsgálhatják mind a változtatási szándékot, mind a kialakult gyakorlatot. A szolgáltatási terület meghatározása is a bizottságok feladata, értelemszerűen minden ezzel összefüggő változáshoz is hozzá kell járulniuk. Az alkalmazott számviteli elvek meghatározása szintén a bizottságok jogosítványai közé tartozik. Általában egy bizottságon belül igyekeznek azonos elveket alkalmazni a különböző típusú szolgáltatókra. Vizsgálat tárgyai lehetnek a vállalat-összeolvadások vagy -szétválások.

A szabályozó intézmények hatáskörébe tartozik magától értetődően a saját eljárási rend kidolgozása, a vizsgálatok módjának meghatározása, a panaszok kezelése, meghallgatások, ellenőrzések szabályozása. Az utóbbi időkben a szabályozói hatáskörök szélesedtek. A szabályozói döntések bíróság előtt megtámadhatók.

A szövetségi szintű szabályozás a tagállami szabályozási szintet egészíti ki. Az alapelv az, hogy amennyiben a szabályozandó tevékenység átlépi az államhatárokat, szövetségi szabályozás lép érvénybe. A szolgáltatók ezért tevékenységeik egy részénél tagállami, míg más részénél szövetségi szabályozás alá eshetnek. A közszolgáltatásokat érintő első szövetségi jellegű szabályozó szervezet az Interstate Commerce Commission volt, amely az 1880-as évektől a vasút, később a közúti forgalom szabályozásával is foglalkozott. A második jelentős szervezet az 1920-ban létrehozott Federal Power Commission, kezdetben a villamosenergia-ipari cégek szabályozása tartozott hatáskörébe, később a gázszolgáltatás szabályozására is jogosítványt kapott. A távközlés szövetségi szabályozó szervezetét (Federal Communications Commission) 1934-ben hozták létre. Mindegyik említett szabályozó testületnek, illetve utódjának öt tagja van. Az elnök a kongresszus jóváhagyásával nevezi ki a szabályozó intézmények tagjait. A bizottságok működésében a többségi elv érvényesül, a tagok teljes mértékben saját belátásuk szerint cselekedhetnek, kizárólag a fellebbviteli bíróságok előtt kérdőjelezhető meg tevékenységük, illetve itt változtatható meg döntésük. A Kongresszus az egyetlen, amely bizottságot megszüntethet, illetve annak feladatkörét, nevét megváltoztathatja, de döntéseiket semmilyen módon nem befolyásolhatja. A bizottságok a kormányzati hierarchiától is függetlenek, egyik minisztériumnak sem tartoznak felelősséggel.

Szabályozó szervezetek az Egyesült Királyságban

A szabályozás mint feladatkör nem új az Egyesült Királyságban sem. Az állami kézben lévő monopolhelyzetű közszolgáltatókat a 20. század nagy részében minisztériumok, illetve kormányzati hivatalok ellenőrizték, ugyanakkor ezek beszámoltatási rendszerének hiányosságai következtében a szabályozási célok többnyire rejtve maradhattak. A cégek, állami tulajdonú és monopolhelyzetükből adódóan – és azt felhasználva – szabályozói feladatkört is betöltöttek, többnyire saját helyzetük megerősítése, az esetleges verseny kiküszöbölésének a szándékával.

A hatvanas és hetvenes években egymást követő brit kormányok kísérletei sorra kudarcba fulladtak az állami szektor hatékonyságának növelésére, a vállalatvezetés felelősségének, beszámoltathatóságának növelésére. Ez a felismerés – párosulva a költségvetési gondokkal, a gazdaságpolitika addigi céljainak átértékelődésével és más szempontokkal is – a nyolcvanas évekre a közszolgáltató vállalatok privatizációjához vezetett. A privatizáció és a szabályozás egymás mellett haladó és sok ponton egymást kiegészítő, egymástól függő jelenségévé vált a brit gazdasági életnek (Foster [1992], Veljanovski [1991]).

A privatizáció kezdeti szakaszában – részben a biztos siker, részben a vállalatvezetés ellenállásának leküzdése érdekében – a piacszerkezet lényeges átalakítása nélkül, egy egységben adták el a vertikálisan szerveződött közszolgáltató cégeket (távközlés, gázzolgáltatás). Ez a gyors privatizációs megoldás, amely a verseny kialakulására alig teremtett lehetőséget, erős szabályozó szervezet felállítását igényelte. A felállított új szabályozási intézmények egymást követően alakultak (Oftel – távközlés, 1984; Ofgas – gázzolgáltatás, 1986; Ofwat – vízzolgáltatás, 1989; Offer – áramszolgáltatás, 1989; ORR – vasút, 1993). A korábbi tapasztalatok figyelembevételével létrehozásuk feltételei módosultak, de alapvető jellegzetességeik változatlanok maradtak. Élükön a döntést hozó főigazgató állt, államigazgatáson belüli hierarchiájukat tekintve a szabályozó szervezetek minisztériumokon kívüli kormányzerveknek számíttanak. Jogi felhatalmazásukat az egyes privatizációs törvények határozták meg, felsorolva a főigazgató kötelezettségeit és megszabva az általános szabályozási keretet.

A később alapított szabályozó szervezetek – részben az egyesült államokbeli szabályozási tapasztalatokat is figyelembe véve – már testületi döntéseket hozó formában létesültek (Postcomm – posta, 2000), illetve a meglévők összeolvadásakor (Offer és Ofgas – Ofgem, 2000; Oftel és több média- és frekvenciaszabályozással foglalkozó szabályozó – Ofcom, 2002) új szervezeti keretként a testületi formát választották. A szabályozottak feletti ellenőrzés tényleges jogosítványai az engedélyezési eljárásban, az engedélyekben megfogalmazott működési feltételekben találhatóak, amelyekből az árszabályozás a legfontosabb szabályozási elem. Ha a szabályozó és a szabályozott között az engedélyek vagy az árszabályozás kérdésében nincs megegyezés, fellebbviteli fórumként ma a brit versenyhivatalból (Competition Commission) kivált Competition Appeal Tribunal szolgál (UK Economic Regulators [2007a]).

A szabályozók működésének általános keretei az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban

A brit privatizációk kezdetén brit szakértők lepték el a szabályozással foglalkozó amerikai intézményeket, hogy ötleteket gyűjtsenek az újonnan kialakítandó szabályozó testületek felállításához, működtetéséhez. A szabályozási tanácsadás hamarosan jól fizető amerikai exportcikké vált. A nyolcvanas évek végére megfordult a korábbi trend. Az amerikai tapasztalatokat megismerve, azok hiányosságaiból okulva, a britek új módszerek és eljárások kidolgozásával járultak hozzá a szabályozás elméletéhez és gyakorlatához. Miután a brit szabályozó szervezetek megkezdték működésüket, egyre több amerikai közgazdász, jogász, számviteli szakember ismerkedett a brit tapasztalatokkal, hiszen az amerikai szabályozást alapvetően jellemző *megettérülési ráta* (*rate of return*) típusú árszabályozás megújításán dolgozva már érzékelhetővé váltak a britek által választott másik út – a ársapka (*price cap*) típusú szabályozás egyes – előnyei. A kilencvenes évek elejére a szabályozási tanácsadás elsősorban brit cégek profilja lett. Az évtized második felétől a brit szabályozási rendszer felülvizsgálatánál viszont egyre több esetben hivatkoztak a legújabb észak-amerikai tapasztalatok felhasználására (*Yataganas* [2001]).

A két ország eltérő tradíciói részben magyarázatot adnak a szabályozási rendszerekben rejlő különbségekre. Az Egyesült Államokban hagyományosan még olyan ágazatokban is nagyobb szerepet kapott a piaci verseny, amelyekben közszolgáltatást nyújtó cégek dolgoznak. Az itt kialakított szabályozási kereteket a hetvenes évtized végén a legtöbb szabályozott ágazatban felülvizsgálták, és a túlzottan (túl költségesnek) minősített szabályozást megszüntették, enyhítették, a versenynek további teret engedve. A monopolhelyzettel való visszaélés gyanúja esetén pedig gyakran választották a piacszerkezet strukturális megváltoztatásának útját, vagyis a monopóliumok szétbontását, mint például az AT&T esetében is (*Evans* [1983], *Janisch* [1989]). Az Egyesült Királyságban ezzel szemben – az európai tradícióknak inkább megfelelően – a közszolgáltatások nagy része állami monopóliumként működött, és privatizációjukkor is csak kevéssé került sor a piaci struktúra, a versenykörülmények változtatására, azaz sok esetben a monopóliumokat egyben adták el.

A különbség a szabályozási eljárásokban is nyomon követhető. Az amerikai szabályozást inkább merevnek, szabályozottnak, szembenálláson alapulóknak, ugyanakkor az egész folyamatot tekintve nyíltnak lehet minősíteni. A szabályozási folyamatot az Egyesült Államokban olyannak tekintik, amelyben minden érdekelt, illetve érintett részt vehet, sőt ezt a részvételt bátorítják is (például költségtérítés). A bizottságok működésének egyik mércéje, hogy elég hosszú-e a szabályozási folyamatban megjelentek, megszólaltak listája. A szabályozott cégen kívül természetes a fogyasztóik, illetve képviselőik részvétele a folyamatban, a versenytársak vagy a potenciális versenytársak meghallgatása és egyes érdekcsoportok – mint például a környezetvédők – megjelenése. A folyamatban részt vevők mindegyike beadványo-

kat nyújthat be, részt vehet a meghallgatásokon, fellebbezéssel élhet. Mindez költséges és viszonylag lassú döntéshozatalt jelent.

A brit szabályozási eljárásokat ezzel szemben a zártság, a szabályozó és a szabályozott együttműködésének feltételezése, a szabályozó nagy önálló döntési jogköre és az informális jellemzi. Sarkítva úgy is lehetne fogalmazni, hogy az Egyesült Királyságban a tárgyalások és alkudozások rendszerét intézményesítették. A szabályozás kereteinek kialakítása, azok nyilvánosságra hozatalának módja jól tükrözte a brit szabályozásra tett fenti megállapításokat. Az első szabályozó szervezet (OfTel) felállításakor, a privatizációs célokot megfogalmazó fehér könyv a szabályozást illetően lényegében megismételt egy korábbi rövid sajtóközleményt, amely semmilyen részletet nem tartalmazott. Általában is jellemző volt, hogy inkább szakértői tanulmányokban fogalmazódtak meg a szabályozás elképzelt rendjével kapcsolatos nézetek, semmint kormányzati dokumentumokban. A villamosenergia-ipar eladásakor a privatizációs fehér könyv a távközléshez képest is szűkszavú volt. A szakmai sajtóból az érdeklődők több információhoz juthattak, mint a hivatalos kiadványokból.

A brit szabályozást nem a meghallgatásokra, bizonyítási eljárásokra, fellebbezésre épülő hosszas eljárások, hanem az iránymutatások, szabályalkotások, határozatok, tárgyalásos alapon történő engedélymódosítások jellemezték. A szabályozott és a szabályozó közvetlenül tárgyalt egymással, zárt ajtók mögött, a többi érdekcsoport más fórumokon véleményt nyilváníthatott, de az amerikai rendszerre jellemző meghallgatási eljárást mellőzték. A brit rendszerben a főigazgató személye volt a garancia arra, hogy a döntés előtt mindenoldalú érdekegyeztetésre kerül sor. E jellemzők miatt tekintették egyesek a brit módszert gyorsabbnak, olcsóbbnak és rugalmasabbnak.

A brit szabályozási rendszerben kezdetben sikerült jól képzett, az ágazatot jól ismerő, mindenki által elfogadható személyeket találni a főigazgatói posztra. A jól körülbástyázott függetlenségük lehetővé tette számukra, hogy a politikai befolyásolástól (ami az amerikai meghallgatási rendszerben mindig megjelenhet, és elsősorban a nem szakmai szempontok figyelembevételét jelenti) viszonylag távol tartásuk magukat. A megfelelő személyek megtalálását az is megkönnyítette, hogy kevés kellett belőlük, hiszen szabályozó intézményenként egyet neveztek ki. A posztot vonzóbbá, könnyebben vállalhatóvá tette a szabályozó hatóság jól körülhatárolt hatásköre.

Az előbbi erények ugyanakkor a brit szabályozási rendszer gyengeségeire is rávilágítottak. A szabályozás az adott ágazatban túlon túl is egyetlen személynek az ágazatról, versenyről alkotott elképzeléseihez kötődött. A beszámoltatás rendszere gyenge volt, a parlament a bizottságain keresztül nem jelentett valóságos kontrollt. A jogi ellenőrzés lehetősége szerény volt, a brit bíróságok nincsenek ilyen típusú ügyekre felkészülve, kevésbé jártasak szabályozási kérdésekben. A szabályozó intéz-

mények korábban döntéseiket alig indokolták, ezzel is csökkentve a bírósági kontroll lehetőségét. A szabályozók által kidolgozott eljárasmódok elnagyoltak voltak, egyik fél sem volt köteles nyilvánosságra hozni álláspontját, nem voltak világosan definiált ügymenetek.

Az amerikai meghallgatások rendszerének nyíltságát, demokratikus voltát hangsúlyozók arra is rámutatnak, hogy az amerikai modellben gyakran a laikusok vetnek fel fontos új szempontokat a meghallgatási eljárások során. Az amerikai szabályozó intézmények felismerve a szabályozási folyamat lelassulásából származó hátrányokat, a folyamat gyorsításának eszközeit kezdték vizsgálni. Ösztönözték azokat a feleket, akik gyorsították a folyamatot, és büntették a halogató taktikát folytatókat.

A kétféle szabályozási rendszer működtetői egymás hibáiból tanulva, folyamatosan módosították szabályozási módszereiket, és számos jele tapasztalható annak, hogy a két rendszer bizonyos pontokon találkozik. Ami az eljárásokat illeti, a brit szabályozás eddigi története azt mutatja, hogy bár e rendszerre a szabályozó és szabályozott közötti alku nyomja rá bélyegét, de a folyamatba egyre több résztvevő kapcsolódik be, és a véleménynyilvánítás lehetősége is egyre bővül, azaz a brit modell az eljárásokat illetően közeledik az amerikai modellhez. A természetes monopóliumok brit szabályozási rendszerének 1998-as felülvizsgálata (*A Fair Deal...* [1997, 1998]) során döntöttek a testületi vezetés bevezetése mellett. A szabályozókat kötelezték arra, hogy az általuk követett, illetve követni kívánt szabályozási gyakorlatot írásba foglalják, nyilvánosságra hozzák, és aszerint működjenek. Hasonló formában arról is ki kellett dolgozni elképzeléseiket, hogy milyen módon kívánják a szabályozási folyamatot alakítani abban az esetben, ha az általuk szabályozott piacon a verseny kiterjed. A szabályozási folyamat átláthatóságához a szabályozóknak hosszú távú munkaterveket kell készíteniük. A kormány kötelezte a szabályozókat arra, hogy minden fontosabb döntésük indoklását nyilvánosságra hozzák. Nyilvánosságra kell hozni minden, a szabályozási folyamat során keletkezett, a szabályozó vagy a fogyasztói szervezetek információit is, hacsak a szabályozott cégek nem bizonyítják, hogy a nyilvánosságra hozatal üzleti érdekeiket sérti. A szabályozással összefüggő jelentéseknek és pénzügyi információknak közérthető formában kell készülniük, és a más szervezetekkel való összehasonlítást kell szolgálniuk, ennek érdekében a korábbinál egységesebb formában kell ezeket elkészíteni.

Az ágazati szabályozó intézményeknek sok, azonos jellegű kérdésben kell állást foglalniuk. A kormány a szabályozó hatóságokat arra kötelezte, hogy együttesen vizsgálják meg a közös érdeklődésre számot tartó ügyeket. A szabályozó szervezetek közötti együttműködés más okok miatt is egyre fontosabbá válik. A hálózatos szolgáltatások piacain egyre több szolgáltató hatol be szabályozás alá tartozó másik ágazatba. Ezeknek a több szektorban tevékenykedő szolgáltatóknak a szabályozása esetenként különleges eljárásokat igényelhet.

Következtetések

A szabályozó szervezetek kialakulását végigtekintve, megállapíthattuk, hogy ezek fokozatosan épültek be az intézményrendszerbe. Több évtizednyi időbe tellett, amíg a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalmi ágak között meglelték sajátos szerepüket. Ez a szerep időben változott, míg kezdetben elsősorban a túlzott piaci hatalommal, a monopolhelyezettel való visszaélés korlátozása volt a tevékenységük középpontjában álló feladat, addig a mai szabályozási rezsimek inkább a verseny lehetőségének minél több területen való megteremtését és a kívánt magatartási mintákra való ösztönzést tekintik céljuknak. A szabályozó szervezetek funkcióik minél jobb ellátásához egyre inkább élnek az áttekinthető eljárásmodok kialakításával, ugyanakkor egyre nagyobb a külső nyomás is a minél részletesebb, nyilvános eljárásrendek megalkotására. A szabályozó szervezetek felállításában, működtetésében élenjáró két ország és az Európai Unió egységesülő piacain látható folyamatok azt mutatják, hogy a szabályozó intézmények tanulnak egymástól, a szabályozási piac intézményi formái és eljárásrendjei közelednek egymáshoz, amit a kontinentális Európa sok országában elsősorban az Európai Unió irányelvei közvetítenek. Az ázsiai és latin-amerikai országok nagy részében is az angolszász (kiegészülve a sok új tapasztalatot és szabályozói változatot felmutató kanadai, ausztrál és új-zélandi modellekkel) gyakorlat alapján szerveződnek a szabályozó intézmények. Általános trendként az eljárások formalizáltabb, nyilvánosabb volta, a szabályozási folyamat átláthatóságának megteremtése, a szabályozás függetlenítése a politikától, a szabályozási piac szereplőinek (fogyasztók és szolgáltatók) minél teljesebb körű bevonása a jellemző.

KÍSÉRLETEK A SZABÁLYOZÓK HATÉKONYSÁGÁNAK MÉRÉSÉRE

Nemzetközi szervezetek

A nemzetközi szervezetek közül az OECD, az EBRD és a Világbank több mint húsz éve foglalkozik a szabályozás reformjának kérdéseivel. Többek között a szabályozás módszereiről, a szabályozók hatékonyságáról, a szabályozás minőségéről is igyekeztek adatbázisokat összeállítani (*Indicators* [www.oecd.org], *EBRD* [2004], *Kaufmann et al.* [2007], *Estache–Goicoechea* [2005]). A világbanki adatbázisok – a széles körű összehasonlíthatóság érdekében – viszonylag kevés indikátorral próbálják a szabályozott ágazatoknál zajló piacnyitás legfontosabb jellegzetességeit megragadni. A szabályozott ágazatok közül a legtöbb adat a távközlés és az energia – azon belül is a villamos energia – ágazatára gyűjthető össze. A Világbank egyik kiadványában közzétett adatok szerint a távközlésben a vizsgált országok több mint kétharmadában, a villamosenergia-iparban az országok több mint felében működött független

szabályozó hatóság 2004-ben.¹ Ezek az adatok különösen a másfél évtizeddel korábbi 4-5 százalékos aránnyal összevetve, feltűnően magasak (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT • Egyes infrastrukturális ágazatok átalakulásának elterjedése, 1990–2004*
(százalék az adott mintában)

	Villamos energia	Távközlés	Víz
Azon országok aránya, ahol 1990-ben független szabályozó hatóság működik	4 (141)	5 (153)	1 (115)
Azon országok aránya, ahol 2004-ben független szabályozó hatóság működik	54 (134)	67 (153)	23 (120)
A független hatóság felállításának éve (átlag)	1998	1998	1999
Azon országok aránya, ahol az ágazatban 1990-ben megjelent a magántőke	4 (135)	9 (129)	3 (125)
Azon országok aránya, ahol az ágazatban 2004-ben megjelent a magántőke	37 (136)	60 (144)	36 (125)
A privatizáció éve (átlag)	1998	1997	1998

* Zárójelben a mintában szereplő országok száma szerepel.

Forrás: Estache et al. [2006] 6. o.

A szabályozó hatóságok elterjedése – vagy sok esetben a hatóságok megjelenésétől várt eredmények elmaradása – miatt a nemzetközi szervezetek is egyre többet foglalkoznak a „jó szabályozás” fogalmának operacionalizálásával, a szabályozási folyamatok értékelésével, a szabályozók különböző szempontú rangsorainak elkészítésével, a szabályozási eljárások helyes módszertanával. A Világbank kézikönyvet adott közre, amely a szabályozók értékelésének szempontrendszerén túl az alkalmazható módszertanokra, a szabályozók működésének vizsgálatához szükséges kérdőívekre, a vizsgálatok típusától függő költség- és időigényekre is kiterjed (Brown et al. [2006]). A Világbank megbízásából készített tanulmányok² között egyes részterületek alaposabb elemzésével is találkozhatunk, mint például a szabályozási folyamat egészének átláthatósági kérdései, a szabályozás kiszámíthatósága, a szabályozói döntések meghozatalának nyomon követhetősége, a szabályozók beszámoltathatósága stb. (NERA [2005]). A világbanki ágazati elemzések többsége a szabályozók teljesítményét a szabályozás feltételezett outputjaival veti össze, anélkül, hogy a szabályozás és a vizsgált output közötti oksági kapcsolatot elemeznék (Plaut [2007]).

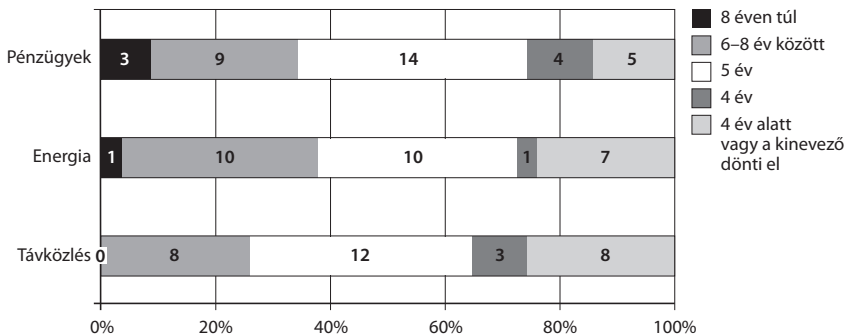
Az OECD-országok körében folyó vizsgálatok egyes tekintetben részletesebb összehasonlításokra adnak lehetőséget (OECD [2005], Malyshev [2006]). A szabályozó hatóságok függetlenségének kérdése minden vizsgálatban szerepel. (A függetlenség

¹ A szabályozó hatóságok elterjedésének folyamatát sokan nem a piacnyitások szükséges kellekeként, hanem az állami beavatkozás további burjánzásaként, a szabályozó állam modelljének kiteljesedéseként fogják fel (Majone [1996], Thatcher [2002]). A nézetek jó összefoglalása található Piroška [2006].

² Részletes annotált bibliográfia található a Brown et al. [2006] kézikönyv 353–377. oldalán.

mérésének lehetséges változatait lásd *Oliveira et al.* [2005].) A szabályozás intézményeinek vizsgálatakor a függetlenség a piaci szereplők partikuláris érdekeitől és a politikai befolyásolástól való minél teljesebb mentességet jelenti. A függetlenség természetesen relatív fogalom, hiszen a szabályozás intézményei is meghatározott jogi és adott kormányzati struktúra feltételei között működnek, amelyeket a törvényhozás vagy a bíróságok döntései közvetlenül, a végrehajtó hatalmi ág lépései pedig közvetve módosíthatnak. A szabályozó hatóságok felállításánál többnyire törvényben rögzítik azokat a célokat, amelyeket a hatóságoknak hosszú távon követniük kell. A hálózatos szolgáltatások szabályozásának korábbi fázisaiban, az 1970-es évekig, a szabályozás fő feladata leegyszerűsítve a természetes monopóliumhelyzettel való visszaélés lehetőségének csökkentése, a fogyasztók érdekeinek a védelme volt. Ehhez fokozatosan társadalompolitikai célok is társultak: a fogyasztók diszkriminációmentes ellátását az egyetemes szolgáltatás intézményének kialakítása segítette. A brit szabályozó hatóságok létrejöttékor – 1980–1990-es évek – ez a feladatkör kiegészült a szabályozott ágazaton belüli verseny ösztönzésének célkitűzésével, majd egyre inkább teret nyertek a fenntartható fejlődés társadalmi céljának megvalósításával összefüggő feladatok, elsősorban az energiaiparban és a vízszolgáltatásban (*Owen* [2006]). A szabályozó hatóságok függetlenségét tehát az a készség is befolyásolja, hogy mennyiben képesek teljesíteni a létrehozásukkor megfogalmazott célokat, és mennyiben tudnak alkalmazkodni ezek változásához.

Az OECD 2003–2004 közötti kérdőíves adatgyűjtései alapján (*Malyshev* [2006] 292–293. o.) a szabályozó hatóságok kétharmadáról (66 százalék) lehet elmondani, hogy vezetésük önálló, a felelős minisztérium legfeljebb az általános gazdaságpolitikai célokat közvetíti, egyedi eldöntendő ügyekben nem szól bele. A hatóságok egy kisebb hányada (8 százaléka) inkább önálló tanácsadó jellegű tevékenységet végez, amelynek eredményét, javaslatait nyilvánosságra hozhatja. A szabályozó hatóságok

Forrás: OECD [2005] 85. o.

1. ÁBRA • A kinevezések időtartama egyes ágazatok szabályozó hatóságainál (N = 95)

negyede (26 százaléka) minisztérium alá rendelt intézmény, amely ugyan erős hatáskörrel is rendelkezhet, törvényes felhatalmazásai alapján távol tarthatja magát a kormányzati befolyástól, de a miniszter beavatkozási lehetősége mindig fennáll. A vizsgált 92 szabályozó hatóság 70 százaléka (65 hatóság) testületi formában működik. A kinevezések időtartama általában 5–8 évre szól (1. ábra). Ez egyfajta biztosítékot jelent arra, hogy a szabályozó hatóságok működését a politikai (választási) ciklusoktól függetlenítsék.

Kutatási eredmények

Felmérések készültek a szabályozó hatóságok döntéshozóiról abból a szempontból is, hogy mennyire kötődnek pártokhoz. Ezeknél a vizsgálatoknál már jól látszanak az összehasonlíthatóság korlátai, hiszen az egyes országok közigazgatási, jogi, politikai berendezkedése, kulturális tradíciói mind befolyásolják a szabályozó hatóságok működését. Az eredmények legalább annyit mondanak a determináló tényezőkről, az állam szerepéről vallott közfelfogásról, mint a hatóságok működésében mutatózó különbségekről (*Thatcher* [2005], *Thatcher* [2007]). Négy nagyobb európai ország vizsgálata (2. táblázat) azt mutatta, hogy a függetlenség kérdésében a brit szabályozási modell a legszigorúbb, míg a szabályozás politikai befolyásolásának lehetősége leginkább Olaszországban áll fenn.

2. TÁBLÁZAT • Politikai kapcsolatok a szabályozó hatóságok döntéshozói körében, 1990–2001 (százalék)

	Nagy-Britannia (33 fő)	Franciaország (46 fő)	Németország (13 fő)	Olaszország (26 fő)
Kormányhivatal betöltése, választáson való jelölés a hatósági munka előtt vagy után	3	9	15	23
Ismert pártkötődés	0	46	36	77

Megjegyzés: A versenyszabályozó hatóságok tagjai is szerepelnek, többnyire csak az első számú vezetővel.

Forrás: *Thatcher* [2005] 207. o.

A tradíciók és a politikai kultúra ilyen mértékű különségével az Egyesült Államokban nem kell számolni, a tagállamok eltérő történelmi gyökerei, a szabályozás kialakulásának és a szabályozó szervezetek működtetésének sajátos vonásai azonban érdekes összehasonlításokat tesznek lehetővé. Az ott készített tanulmányok egy jelentős köre nem egyszerűen a pártkapcsolatokat, hanem valóságos feltételezésekkel élve a politikai érintettség további dimenzióit vizsgálja (a tanulmányok részletes összefoglalását lásd *Teske* [2004]). Bár a függetlenség az állami, kormányzati szervekről éppen levált vagy leválni készülő európai intézmények nagy részében a legégetőbb kérdés, a függetlenség ezekben az esetekben nem csupán a pártoktól és az

állami bürokráciától való távolságot jelenti, hanem inkább a cégekkel való hosszú szabályozotti-szabályozói együttélésből kiindulva a szabályozó hatóságok érdekcsoportok általi foglyul ejtésének, befolyásolásának a lehetőségétől való eltávolodást. A vizsgálatokban – elsősorban a kilencvenes évekre vonatkozóan – az érdekcsoportok és a szabályozás egymásra hatását, az ideológiai különbségek szabályozásban való leképződését, a kinevezések befolyásolási lehetőségét és a szabályozó szervezetek szakmai felkészültségét próbálták 50 tagállamban felmérni.

A kiindulópont a szabályozott ágazatok két fogyasztói csoportja, a lakossági és az üzleti fogyasztók egymáshoz viszonyított helyzetének a tarifák arányával mért változása volt. A távközlés szabályozását elemezve több feltételezéssel éltek. A *szabályozottakkal* kapcsolatban a helyi és a távolsági forgalomban szolgáltatók piaci részesedését és magatartását vizsgálták, és a helyi szolgáltatók érdekeként az alacsony lakossági árak fenntartását tételezték fel. Az *ideológiát mérő változók* esetében úgy vélték, hogy azok az államok, ahol a lakosság nézetei liberálisabb színezetűek, a szabályozók a lakossági fogyasztóknak kedveznek. A *pártkötődésekre* vonatkozóan a tagállami törvényhozás demokrata párti többsége esetén számítottak hasonló eredményre. A *szabályozó hatóságokat* vizsgálva a nagyobb hatáskör a szabályozottaktól való nagyobb függetlenedést, egyben a lakossági érdekek erősebb támogatottságát jelentheti. A szabályozó hatóságok döntéshozóinak számát növelve viszont valószínűsíthető, hogy a szabályozottak egyes csoportjai nagyobb befolyást szerezhetnek. Az Egyesült Államokban az is vizsgálható volt, hogy milyen hatása lehet a szabályozó hatóságok működésére, ha a *döntéshozókat választják*. Azokban a tagállamokban, ahol választják őket, az várható, hogy nagyobb a hatáskörük és a lakossági fogyasztókat részesítik előnyben. A szabályozó hatóságok jogállásával összefüggő feltételezés úgy szól, hogy amennyiben nem tartoznak sem a törvényhozói, sem a végrehajtói hatalmi ág alá, akkor megnő a gyakorisága annak, hogy a lakossági fogyasztókat támogassák. A szabályozók szakismereti hiánya várhatóan a piacelemzési készséget csökkentené, és az egyes szolgáltatói részérdekek érvényesülésének lehetőségét megnövelné. A szabályozottakkal való „összefonódás” esélyét viszont csökkentheti az az előírás, amely a szabályozói tevékenység befejezése után a szabályozottaknál való munkavállalást szabályozza.

Az Egyesült Államok távközlési hatóságaira vonatkozó információk elemzése (Teske [2004] 57–71. o.) megerősítette a szabályozó hatóságok hatáskörével, a szakismerettel, az intézményi környezet kialakításával összefüggő várakozásokat, ugyanakkor a párthovatartozások vizsgálata nem hozta meg a várt eredményt. Ez összefügghetett az adatsorok relatíve rövid voltával (1990–1998), azzal, hogy az éppen uralkodó párt nem változott. A liberálisabb tagállamokban viszont valóban tapasztalható volt a lakossági piaci szegmens kedvezőbb pozíciója, amit a helyi szolgáltatók piaci részesedésének változója is indokolt. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az Egyesült Államokban a tagállami szintű szabályozó hatóságok részéről nem lehetett tetten érni sem a szabályozottak érdekeit egyoldalúan képviselő, sem az

egyszerűen a szavazókat előnyben részesítő szabályozói magatartást. A szabályozás ennek alapján inkább a politikai, intézményi, gazdasági érdekek közötti egyensúly kialakítását jelenti.

A villamosenergia-szabályozás esetében hosszabb idősorokkal dolgoztak, és a távközléstől némileg eltérő eredményeket kaptak (uo. 75–88. o.). Az 1973–1995 közötti adatok elemzése azt mutatta, hogy a lakossági fogyasztókat a liberálisabb szemléletű törvényhozással működő tagállamok és a választott szabályozói döntéshozók határozottan előnyben részesítik, míg más változók esetében az összefüggések nem voltak elég szignifikánsak. A hosszabb időszak ugyanakkor az árváltozások tekintetében nem volt egységes. A korai, 1973–1984 közötti szakaszra a nagymértékű áringadozások és áremelkedések voltak a jellemzők, szemben az 1984–1995 közötti egyenletesebb ármozgásokkal. A vizsgált periódus két részre bontásakor az első periódusban a teljes időszakra vonatkozó eredményt kaptak, míg a második időszakra már a kormányzó párt/hovatartozása, az üzleti (nem a szabályozott ágazaton belüli) érdekcsoportok befolyásolási lehetősége és a szabályozók rendelkezésére álló erőforrások (szakismeret, költségvetés) is szignifikáns tényezőkké váltak. A demokrata többség és a nagyobb szabályozói felkészültség a lakossági érdekek érvényesülését mutatta. Azokban a tagállamokban is a lakossági érdek érvényesült, ahol relatíve magasabb volt az ipari lobbicsoportok (dolgozói létszámban mért) ereje. Ez a vizsgálat azt mutatta, hogy az energiaárak kérdése a távközléssel szemben inkább számít újraelosztási kérdésnek.

A villamosenergia-piac fokozatos megnyitásának, deregulálásának folyamatát külön elemezték a szabályozók álláspontjának kialakulása és függetlensége szempontjából. Azokban a tagállamokban, ahol a törvényhozók és a szabályozók szakmai felkészültsége nagyobb volt, és a villamosenergia-árak viszonylag magasabbak voltak, valamint magasabb volt a független áramtermelők aránya, a piacnyitás nagyobb valószínűséggel következett be. A piacnyitást viszont nem befolyásolta a szabályozó hatóságok döntéshozóinak kiválasztási rendszere, a törvényhozási választások eredménye, az ipari fogyasztók érdekcsoportja és a szomszédos államokban követett piacnyitással összefüggő magatartás sem. A piacnyitás vizsgálata összességében arra a megállapításra vezetett, hogy a testületek szakmai felkészültsége döntő fontosságú a piacnyitási döntésekben.

Az Európai Unió tagországaiban működő szabályozó hatóságok függetlenségéről és működési hatékonyságáról elsősorban ágazati tanulmányok, jelentések születnek. Az Európai Bizottság a liberalizált piacok mindegyikén törekszik nemzetközi összehasonlításokat készíteni vagy készíttetni (vasútról lásd *Rail Liberalisation...* [2007], energiapiacokról lásd *Third benchmarking...* [2004], elektronikus hírközlésről lásd *12th Report...* [2007]). Ezekben olyan összesített indexeket használnak, amelyekben a szabályozás is helyet kap, azonban a szabályozók működési hatékonyságával foglalkozó részletek alig szerepelnek, vagy csak országonkénti elemzést találunk a szabályozás pillanatnyi helyzetéről. Kísérletek történnek európai adatbázisok ösz-

szeállítására is, mint például az európai távközlés versenyösztönzését célul tűző nemzetközi szervezet, az ECTA (*European Competitive Telecommunications Association*) 18 EU-tagállamra és Norvégiára vonatkozó adatgyűjtése (ECTA [2007]), vagy a London Business School mellett létrehozott, 15 EU-tagország adatait tartalmazó EU Regulatory Institutions (EURI) Database, mindkettő azonban csak távközléssel foglalkozik. Az utóbbi adatbázisban a szabályozó függetlenségének mérésére 12 indikátort alkalmaztak, amelyek a szabályozó hatóságok intézményi jellegzetességein (egyszektorú–többszektorú, testületi vagy egyéni döntés, beszámolási kötelezettség stb.) túl a tagok kinevezésére és hivatali idejének hosszára, a pénzügyi keretek megfelelésére és a szakértelemre vonatkoznak.

Az EURI adatbázisa alkalmat adott a szabályozói függetlenség és az állami tulajdon együttes hatásainak vizsgálatára is az európai távközlésben. A szolgáltatók közötti összekapcsolási díjakat vizsgáló tanulmány (*Edwards–Waverman* [2006]) megállapította, hogy az állami tulajdon jelenléte jelentős mértékben befolyásolta a szabályozók összekapcsolási díjakkal összefüggő döntéseit, azaz az állami tulajdonú, a piacon már korábban is bennlévő vállalatok nagy valószínűséggel magasabb összekapcsolási díjat kérhettek, mint a hasonló helyzetű privatizált vállalatok. Ezen a helyzeten némileg enyhített, ha az állami tulajdon formálisan függetlenebb szabályozó szervezetekkel társult a távközlési piacon. Ahol a távközlési szolgáltatók állami tulajdoni rész nélkül tevékenykedtek, ott a szabályozás függetlenségének mértéke nem állt kapcsolatban az összekapcsolásért fizetett díjak nagyságával. Az EURI szabályozói függetlenséget mérő indexe inkább a függetlenség formális jegyeinek, a jogszabályi környezetnek a mérésére alkalmas. Erre utal az a tény is, hogy az index alapján a brit szabályozás nem „teljesít” túl jól, holott az általános vélekedés szerint a brit szabályozás európai példaként szolgál. A szabályozás tényleges függetlenségét az index kevésbé képes megragadni, a brit szabályozásban pedig – mint arra a brit szabályozó szervezetek leírásakor kitértünk – elég sok az informális elem. Amint erre a szerzők is utalnak, a szabályozás formális és informális függetlensége között negatív korreláció állhat fenn: a befektetők megnyerése érdekében a leggyengébb informális függetlenséggel jellemezhető országokban kell a legerősebb formális függetlenségi jellemzőket felmutatni (*Edwards–Waverman* [2006] 53–54. o.).

Ehhez hasonló megállapításra jutottak az Európai Unió régi tagországaiban és Norvégiában végzett, a villamosenergia-iparra vonatkozó felmérésben is (*Larsen et al.* [2006]). Az energiaiparban az európai szabályozó hatóságok függetlenségének vizsgálata rövidebb múltra nézhet vissza, mivel ezek felállítására csak a 2003-ban hozott irányelvek (*Directive* [2003a] 23. cikk, *Directive* [2003b] 25. cikk) kötelezték a tagországokat. Sok országban azonban már ezt megelőzően is működtek az ilyen jellegű intézmények, különösen ott, ahol privatizáció is történt. A felmérésekre, interjúkra és országtanulmányokra épülő vizsgálat jellegzetes különbségeket állapított meg a tagországok között. Olaszország, Franciaország, Írország és Portugália nagyobb mértékben támaszkodott a függetlenség intézményesített formáira, míg

Luxemburgban, Dániában, Norvégiában és Finnországban feltűnően hiányoztak az intézményi megerősítések. A dél-európai országok mindegyikében (Görögország, Portugália, Spanyolország és Olaszország), valamint Franciaországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban és Dániában a szabályozók bizottsági, testületi formában hozzák döntéseiket. A legtöbb észak-európai országban (Hollandia, Svédország, Norvégia, Finnország) ezzel szemben az intézményt vezető igazgató egyszemélyi döntést hozhat. A szabályozó hatóságok többségének hatásköre kiterjed a tarifák meghatározására, a hálózatokhoz való hozzáférés és a szolgáltatás feltételeinek jóváhagyására. A francia, a spanyol, a görög és a luxemburgi hatóságok ezeknek a hatásköröknek csak egy részével rendelkeznek, ugyanis több esetben csak tanácsadó szerepük van (*Larsen et al.* [2006] 2862–2863. o.). A vizsgálat összességében azt állapította meg, hogy elég kevés kapcsolat mutatkozik a szabályozó formális függetlensége és a szabályozó működési módja között.

A szabályozó hatóságok állami értékelése

Természetesen nem csak a nemzetközi szervezetek és a tudományos világ érdeklődik a szabályozók működés módja, teljesítménye iránt. A közigazgatás rendszerén belül sok országban kialakult az intézmények rendszeres értékelése, felmérése, teljesítményvizsgálata. A teljesítményértékelések gyakorlata kezdetben nem annyira intézmények, inkább nagyszabású programok vizsgálatából állt. Költségvetési nehézségek, megszorítások idején a felesleges kiadások csökkentése érdekében egyre nagyobb mértékben támaszkodtak a teljesítményértékelés módszereire. Az utóbbi időben az értékelések szempontrendszere kibővült, egyre több tényező figyelembevételével kísérleteznek, amelyek között a hatékonyság és az intézmény szolgáltatási minőségének számbavétele és értékelése kiemelten fontossá vált (*OECD* [2004]).

A szabályozó hatóságok állami értékelése rövid múltra tekint vissza, hiszen az országok többségében csak az elmúlt két évtizedben létesültek. A szabályozás teljesítményének, hatékonyságának vizsgálata a szabályozási reform³ „mozgalmának” 90-es években megkezdődött terjedése után vált gyakoribbá. Az új intézmények kormányzati struktúrába illesztésének feladata egyes országokban további lökést adhatott a szabályozó hatóságok teljesítményének vizsgálatához.

Értékelést sokféle szervezet készíthetett. Gyakran maguk a szabályozó szervezetek végeztek felmérést tevékenységük javítása érdekében. Jellemző volt, hogy a szabályozóktól félig független szervezetek – mint például egy másik kormány szerv (szabályozási reformért felelős bizottság) vagy a számvevőszékek – értékelték a szabályozók teljesítményét. Más esetekben parlamenti bizottságok jártak el, és mindezt kiegészíthette bármely fenti szervezet által megbízott külső szakértő értékelése.

³ Lásd e kötetben A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról című írásomat.

A minisztériumi értékelésre, kormányzati reformbizottságra, számvevőszéki jelentésre, a külső szakértő által készített részletes értékelésre, valamint a parlamenti bizottsági ellenőrzésre egyaránt találunk példát Nagy-Britanniában. A természetes monopóliumok brit szabályozási rendszerének 1997–1998. évi felülvizsgálatát, amelyre az energiaipar szabályozásáról szóló törvény (*Utilities Act [2000]*) alapult, az ipari és kereskedelmi minisztérium vezette. Az értékelések készítésének feladatát később az 1997-ben felállított Better Regulation Task Force vette át, jelentésük 2001-ben készült el (*Economic Regulators [2001]*). Ugyanebben az évben a brit pénzügyminisztérium szakértői tanulmányt készítettett a hálózatos szolgáltatások négy szabályozó szervezetéről (*External [2001]*). A tanulmányt a postai szabályozó szervezet megbízásából 2002-ben kiegészítették a postaszabályozás értékelésével (*Postal Services [2002]*). A hálózatos szolgáltatások működését és a szabályozók tevékenységét 2002-ben együttesen értékelte a brit számvevőszék (*Pipes and Wires [2002]*). A parlament felsőházában 2006-ban alakult bizottság pedig 2007 novemberében tette közzé jelentését (*UK Economic Regulators [2007a]*).

Az értékelések és felülvizsgálatok sok szempontból különböztek. Változott a vizsgált ágazatok köre, más és más értékelési szempont szerint elemezték az ágazatokat. Hol a szabályozás intézményrendszere, hol az alkalmazott szabályozási eszközök, hol a szabályozott ágazatokban tapasztalható befektetési tevékenység állt az értékelések középpontjában, bár mindegyik vizsgálat többé-kevésbé érintette a szabályozók működési hatékonyságának, a szabályozó szervezetek függetlenségének, hatáskörének kérdéseit is.

A működési hatékonyságot legrészletesebben a pénzügyminisztérium és a postai szabályozó számára készült jelentések elemezték (*External [2001]*, *Postal Services [2002]*). A pénzügyminisztériumi jelentés megállapította, hogy a szabályozás költségei jóval az infláció felett növekedtek, de még így is elenyészők a szabályozott ágazatok forgalmával összevetve (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT • A szabályozás költségei Nagy-Britanniában 1999/2000

	Szabályozó szervezet			
	Ofgem (áram és gáz)	Oftel (távközlés)	Ofwat (víz)	ORR (vasút)
Létszám	521	208	226	160
Teljes költség (millió font)	33,9	13,5	10,8	13,6
A szabályozott ágazat forgalma (millió font)	36 840	20 800	7 014	8 254
Költség/forgalom (százalék)	0,09	0,06	0,15	0,16
Fogyasztók száma (ezer fő)*	48 150	53 900	24 000	n. a.
Költség/fogyasztó (font)	0,70	0,25	0,45	n. a.

*A fogyasztók száma az Ofgem esetében az összes elektromos és gázzámlázási helyet, az Oftel esetében a vezetékes és mobil-ágazat előfizetőit, az Ofwat esetében a háztartások számát jelenti.

Forrás: *External [2001]* 19., 56. o.

A szabályozói intézmények működési költségeinek és alkalmazotti létszámának növekedése a megalakulásuktól 2001-ig számított 8–15 év alatt jelentős volt. A szabályozók feladatai részben a szabályozó szervezetek összevonásával, beolvasztásával, részben az újabb törvények révén megszorodtak. A létszám és a költségek éves növekedési ütemét foglalja össze a 4. táblázat, ahol a szabályozó neve mellett megalakulásának évét is feltüntettük.

4. TÁBLÁZAT • A brit szabályozó szervezetek létszámának és működési költségének növekedése, 1984–2007 (százalék)

Szabályozó szervezet	A működési költségek éves átlagos növekedési üteme		Az alkalmazottak létszámának éves átlagos növekedési üteme	
	reálérték (1984–2001)	nominális érték (2004–2007)	1984–2001	2004–2007
Ofgem (1986)	10,5	4,5	9,3	0,0
Oftel* (1984)	6,8	3,2	4,2	1,4
Ofwat (1989)	7,4	1,4	7,3	-3,0
ORR** (1993)	14,4	-2,9	8,3	23,1

* 2002 után Ofcom néven.

** A bérköltségek 2004–2007 között évi 5 százalékkal nőttek.

Forrás: External [2001] 56–57. o., UK Economic Regulators [2007a] 120–122. o.

A szabályozás intézményrendszerének megerősödését, a szabályozással mint új tevékenységformával való megismerkedést követően a szabályozás költségalakulásával is foglalkozni kezdtek. A legnagyobb éves költségnövekedést felmutató szervezet, az Ofgem 2005-től, a szabályozott ágazatok ársapka-szabályozásához hasonló formulát alkalmazott önmaga tevékenységére is, azaz vállalta, hogy öt évig csak a kiskereskedelmi árindex mínusz 3 százalékponttal növeli éves költségeit. A költségnövekedés 2004–2007 között a négy szabályozónál lelassult, sőt a vasúti szabályozó bérköltségen kívüli költségei jelentős mértékben csökkentek. A vasúti szabályozáson kívül a létszám alig bővült, inkább stagnált, illetve csökkent.

A négy szabályozó szervezet tevékenységének értékelésére további viszonyítási pontokat is kerestek. Összehasonlították 1999-re vonatkozóan nyolc brit, elsősorban végrehajtó jellegű hatóság és hét (brit, illetve külföldi) ágazati szabályozó szervezet adatait a vizsgált négy szervezetével. A legmeglepőbb különbséget az úgynevezett támogató tevékenységek (HR, informatika, pénzügy) költségeinek magas szintje (20 százalék felett), valamint az összehasonlítás során használt mércékhez képest kétszeres nagyságú, egy főre jutó elhelyezésre fordított összeg szolgáltatta (5. táblázat). Ezek együttesen mint rezsiköltségek meghaladták az összköltségek egyharmadát, ami kétszerese volt az összehasonlításhoz alapul vett intézménykének.

A szabályozó szervezetek megítéléséhez igyekeztek megállapítani, hogy mekkora volt a szabályozásra fordított költséghányad. Ezt a szabályozással közvetlenül foglalkozó alkalmazottak bére és a külső tanácsadókra fordított összeg együttesének

5. TÁBLÁZAT • Szabályozói költségek összehasonlítása, 1999

	Négy ágazati szabályozó	15 összehasonlítóhoz használt intézmény
Egy főre jutó irodaterület (m ²)	19	21
Egy főre jutó elhelyezési költség (font)	7200	3850
Elhelyezési költségek aránya az összköltségben (százalék)	10,8	5,2
Egy főre jutó számítógépek száma	1,6	1,3
Támogató tevékenységek költségének aránya az összköltségben (százalék)	23,5	12,0
Támogató tevékenységek létszámának aránya az összlétszámhoz viszonyítva (százalék)	19,8	14,0
Egy alkalmazott átlagos költsége (font)	31750	29200
Létszámváltozás aránya az összlétszámhoz (százalék)	24,5	14,9
Hiányzások (százalék)	4,5	4,5

Megjegyzés: súlyozatlan átlagok.

Forrás: *External* [2001] 63. o.

az összköltséghez viszonyított aránya fejezte ki. A négy eddig vizsgált ágazati szabályozóra és a postai szabályozóra kiterjedő elemzés 53–63 százalék közötti szabályozási költséghányadokat talált a 2000/2001-es üzleti évben (*Postal Services* [2002] 19. o.). A külső tanácsadókra fordított összegek nagyon szóródtak, az összköltségen belül 6,6 és 30,4 százalék közötti részarányt értek el (a kontrollként szolgáló ausztrál szabályozó hatóságoknál az arány 16 és 60 százalék között mozgott). A különbségeket több tényező magyarázhatta. Általában a frissen felálló hatóságok szakértelme relatíve alacsonyabb, ezért támaszkodhatnak eleinte nagyobb mértékben külső segítségre. Ilyen volt a brit mintában a 30,4 százalékos tanácsadói költséghányadot mutató Postcomm, amely a vizsgálat idején egy éve működött. A legalacsonyabb hányadot (6,6 százalékot) az Ofwat mutatta ki, e hatóság esetében éppen két árfeülvizsgálat közötti időszak volt. Ezzel szemben a 20,9 százalékos részarányú ORR az árfeülvizsgálat közepén tartott, vagyis az árfeülvizsgálatok idején jelentősebb külső segítséget vesznek igénybe a szabályozók. Ugyanakkor a szabályozó szervezetek egyre inkább érdekeltek ennek a külső tanácsadói aránynak a csökkentésében, mert egy vezető beosztású alkalmazott költségeinek háromszorosát-ötszörösét teheti ki egyetlen tanácsadó alkalmazása. Részben emiatt, részben a szakmai felkészültség emelése, a ki- és belépések arányának csökkentése és a szakmai integritás növelésének érdekében az említett vizsgálatokban megfogalmazott javaslatok a magas képzettségű alkalmazotti kör megerősítését (többek között versenyképes fizetéssel) ajánlották. Egyéb pozitív hatásai mellett költségsökkentő hatásának tartották a konzultációs mechanizmusok átalakítását, az érdekelt felek korai bevonását a szabályozási folyamatba, amely a későbbi felesleges, siettetett és rossz hatékonyságú egyeztetési feladatokat csökkentené (*External* [2001] 72. o.).

A függetlenség kérdését a brit vizsgálatok és jelentések többnyire a szabályozott piac szereplőinek megkérdezése, felmérése alapján jellemezték és általában kedvezően ítélték meg. A szabályozókra kirótt feladatok szaporodása, a hatáskörök növekedése a szabályozók beszámoltatási kötelezettségeinek változását is magával hozta. A szabályozókat arra ösztönözték, hogy költségeiket a fontosabb szabályozói tevékenységekhez rendeljék hozzá. Az energiaipari szabályozó, az Ofgem éves jelentései az egyes kormányzati célokra történt ráfordításokat számszerűen tartalmazzák. Ebből megtudhatjuk, hogy mekkora összeget fordítottak egy adott évben a verseny megteremtésére, a hálózatos szolgáltatók szabályozására, az energiaellátás biztonságára, az európai vezető szerep biztosítására, a környezetvédelemre és a rászoruló támogatásának kezelésére (*UK Economic Regulators* [2007b] 225. o.).

A legutoljára megszületett felsőházi jelentés is a költségek pontosabb nyomon követésének, a legjobb gyakorlat megismertetésének, a szabályozói eljárások lehetséges mértékű egységesítésének szellemében született. Az egységesítést, a rendszeres értékelést, az összehasonlítások szükségességét, a szabályozók közötti együttműködést, az ellenőrzés és beszámoltatás rendszerének formalizálását szorgalmazták, részben törvénykezési lépéseket, részben a parlament ellenőrző szerepének növelését javasolva (*UK Economic Regulators* [2007a] 9–15. o.).

ÖSSZEGZÉS

Az ágazati szabályozó szervezetek működési hatékonyságának kérdése az intézménytípus elterjedésével egyre inkább a figyelem középpontjába került. Az észak-amerikai kontinensen a sok évtizedes működésüket követően az 1970-es években indult, a szabályozás kiváltotta többletköltségeket sokalló és piacnyitást szorgalmazó deregulációs hullám teremtette meg az ágazati szabályozás hatásosságának és emellett működési hatékonyságának, költségérzékenységének vizsgálati feltételeit. Az Európai Unióban ugyan egyes országokban már a nyolcvanas években sor került bizonyos piacok megnyitására, de ez csak a kilencvenes évek utolsó harmadában vált az Európai Unió egészére kiterjedő folyamattá. Sok szolgáltatás piacán csak az utóbbi években létesültek a szabályozó intézmények. Működésük eddigi hiányosságai alapján az Európai Unióban eljárások indultak egyes országok ellen. Többek között a Bizottság szakértői a szabályozók függetlenségének mértékét és hatáskörük korlátozottságát tették szóvá. A szabályozott piacokra vonatkozóan készülő újabb uniós irányelvek az eddiginél több támpontot próbálnak adni a szabályozás hatékonyságát érintő jelenségek pontosabb körülírásához, a legjobb gyakorlat alkalmazásához.

Láthatók olyan törekvések is, amelyek szeretnék megalapozni a szabályozók működési hatékonyságának a mérhetőségét. A szabályozók működési hatékonyságával összefüggő adatbázisok (ECTA, OECD, EURI) képzése és az ezek alapján

készített elemzések nagy része összefüggéseket keres a szabályozói rangsorok és a szabályozás vélt vagy valós hatásait mutató indikátorok között. A szabályozók rangsorainak készítésekor azonban általában elsikkad, hogy már a rangsorok is csak nagyon korlátozott számú tényezőt vesznek figyelembe, amelyek miatt a szabályozás objektív módon nehezen mérhető. A számba vett tényezők között viszont olyanok is vannak, amelyek – mint például a verseny mércéjeként alkalmazott piacszerkezet és piaci részesedések – okként és okozatként egyaránt szóba jöhetnek, ami körkörös érveléshez vezethet. A legtöbbször vizsgált függetlenség és hatáskör kérdésében sincs egységes vélekedés a mérhetőséget illetően. A függetlenség vizsgálatok általában feltételezik, hogy a független és jól működő szabályozó szervezet esetében a szabályozók a társadalmi jólét maximalizálásában érdekeltek, holott ez gyakran keveredhet a hatáskör kiterjesztésében való személyes érdekeltséggel. Az eddig végzett elemzésekben sok érdekes megállapítás szerepelt, a kutatások azt mutatják, hogy a mérés megbízhatósága a jövőben feltehetően nőni fog.

A szabályozó hatóságok brit felülvizsgálatai együttesen már kellően átfogó képet nyújtanak az intézmények működési feltételeiről, és az elemzésekben kísérlet történik a hatékonyság mérésére is. Az azonos politikai környezet megkönnyíti a szabályozók közötti összehasonlítást, természetesen itt az ágazatok közötti különbségek, az eltérő feladatok összemérést nehezítő tényezőjével kell számolni. Az összehasonlítások ugyanakkor elkerülhetetlenül kiváltják az esetenként erőltetettnek tűnő egységesítés igényét, ez a brit szabályozás értékelésének jelenlegi fázisában jól érzékelhető. A brit felülvizsgálatok mindenesetre a rendszer fokozatos átalakításához érveket és indokokat is szolgáltatottak.

IRODALOM

- 12TH REPORT [2007]: European electronic communications regulation and markets 2006. (12th report), SEC(2007) 403. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecom/doc/library/annualreports/12threport/sec_2007_403.pdf.
- A FAIR DEAL ... [1997]: A fair deal for consumers: Modernising the framework for utility regulation green paper. Department of Trade and Industry, June.
- A FAIR DEAL ... [1998]: A fair deal for consumers: Modernising the framework for utility regulation. The Response to Consultation. Department of Trade and Industry, July.
- A FÖLDGÁZ... [2006]: A földgáz és a villamos energia belső piacának jövőbeni lehetőségeiről A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek, Brüsszel, 10.1.2007 COM(2006) 841 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0841:FIN:HU:PDF>.
- BROWN, A. C.–STERN, J.–TENENBAUM, B.–GENCER, D. [2006]: Handbook for evaluating infrastructure regulatory systems. World Bank, Washington. http://rru.worldbank.org/Documents/Toolkits/infra_regulation/fulltoolkit.pdf.

- DIRECTIVE [2003a]: Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council Official Journal of the European Union, 15.7.2003, L 176/37. http://www.ewea.org/fileadmin/ewea_documents/documents/policy/external_documents/030715_directive_internal_market_electricity.pdf.
- DIRECTIVE [2003b]: Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council Official Journal of the European Union, 15.7.2003, L 176/57. http://www.energie-cites.eu/IMG/pdf/directive_gaz_en.pdf
- EBRD [2004]: Transition report 2004: Infrastructure. EBRD, November
- EC PRESS RELEASE [2005–2007]: MEMO/05/478, MEMO/06/158, MEMO/06/271, MEMO/06/487, IP/07/1786, MEMO/07/255. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecom/implementation_enforcement/infringement/index_en.htm, utoljára látogatva: 2008. január 4.
- ECONOMIC REGULATORS [2001]: Economic Regulators. Better Regulation Task Force, July. <http://archive.cabinetoffice.gov.uk/brc/upload/assets/www.brc.gov.uk/econreg.pdf>.
- ECTA [2007]: Regulatory Scorecard, Report on the relative effectiveness of the regulatory frameworks for electronic communications in Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovenia, Spain, Sweden and the United Kingdom. European Competitive Telecommunications Association, November. <http://www.ectportal.com/en/basic651.html>
- EDWARDS, G.–WAVERMAN, L. [2006]: The Effects of Public Ownership and Regulatory Independence on Regulatory Outcomes, A Study of Interconnect Rates in EU Telecommunications. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 29. No. 1. 23–67. o.
- ESTACHE, A.–GOICOECHEA, A. [2005]: A “Research” Database on Infrastructure Economic Performance. World Bank Policy Research Working Paper, 3643. June. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2005/06/16/000016406_20050616100502/Rendered/PDF/wps3643.pdf.
- ESTACHE, A.–GOICOECHEA, A.–RUJILLO, L. [2006]: Utilities reforms and corruption in developing countries. World Bank Policy Research Working Paper, 4081. December. http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/12/06/000016406_20061206151405/Rendered/PDF/wps4081.pdf.
- EVANS, D. S. (ed.) [1983]: *Breaking up bell: Essays on industrial organization and regulation*. North-Holland, New York.
- EXTERNAL [2001]: External Efficiency Review of Utility Regulators. WS Atkins Management Consultants, Oxera, February. <http://www.hm-treasury.gov.uk/media/7/6/35.pdf>.
- FOSTER, C. D. [1992]: *Privatization, public ownership and the regulation of natural monopoly*. Blackwell, Oxford.
- GABEL, D. [1994]: Competition in a network industry: The telephone industry, 1894–1910. *The Journal of Economic History*, Vol. 54. No. 3. pp. 543–572.
- INDICATORS: Indicators of regulation in energy, transport and communications, OECD, http://www.oecd.org/document/32/0,3343,en_2649_34323_35791136_1_1_1_1,00.html.
- JANISCH, H. N. [1989]: The North American telecommunications industry. From monopoly to competition. In: *Button, K.–Swann, D.* (eds.): *The age of regulatory reform*. Clarendon Press, Oxford.

- JAVASLAT ... [2007a]: Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2003/54/EK irányelv módosításáról. Brüsszel, 19.9.2007, COM(2007)528 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0528:FIN:HU:PDF>.
- JAVASLAT ... [2007b]: Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2003/55/EK irányelv módosításáról. Brüsszel, 19.9.2007, COM(2007)529 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0529:FIN:HU:PDF>.
- KAUFMANN, D.–KRAAY, A.–MASTRUZZI, M. [2007]: Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2006. World Bank Policy Research Working Paper, 4280. July. <http://info.worldbank.org/etools/MDK21385805pagePK64257043piPK/pdf/govmatters6.pdf>.
- LARSEN, A.–PEDERSEN, L. H.–SORENSEN, E. M.–OLSEN, O. J. [2006]: Independent regulatory authorities in European electricity markets, Energy Policy, Vol. 34. No. 17. pp. 2858–2870.
- MAJONE, G. [1997]: From the Positive to the Regulatory State? Causes and Consequences of the Changes in the Mode of Governance. Journal of Public Policy, Vol. 17. No. 2. pp. 139–167.
- MALYSHEV, N. [2006]: Regulatory policy: OECD experience and evidence, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 22. No. 2. pp. 274–299.
- NERA [2005]: Regulatory transparency: International assessment and emerging lessons. A Final Report for the World Bank, NERA, London, June. [http://wbln0018.worldbank.org/ppiaf/activity.nsf/files/Final%20Transparency%20Report.pdf/\\$FILE/Final%20Transparency%20Report.pdf](http://wbln0018.worldbank.org/ppiaf/activity.nsf/files/Final%20Transparency%20Report.pdf/$FILE/Final%20Transparency%20Report.pdf).
- OECD [2004]: Regulatory performance: Ex-post evaluation of regulatory tools and institutions. Working Party on Regulatory Management and Reform, 15. October. <http://www.oecd.org/dataoecd/32/52/34227774.pdf>.
- OECD [2005]: Designing independent and accountable regulatory authorities for high quality regulation. Proceedings of an Expert Meeting in London, United Kingdom, 10–11. January. <http://www.oecd.org/dataoecd/15/28/35028836.pdf>.
- OLIVEIRA, G.–MACHADO, E. L.–NOVAES, L. M.–FERREIRA, C. B. G. [2005]: Aspects of the independence of regulatory agencies and competition advocacy. International Competition Network, Competition Policy Implementation Working Group, Subgroup 3. Competition Advocacy in Regulated Sectors, May. <http://www.circ.in/pdf/Aspects%20of%20the%20Independence%20of%20Regulatory%20Agencies%20and%20Com.pdf>.
- OWEN, G. [2006]: Sustainable development duties: new roles for UK economic regulators. Utilities Policy, Vol. 14. No. 3. pp. 208–217.
- PIPES AND WIRES [2002]: Pipes and Wires. National Audit Office, March. http://www.nao.org.uk/publications/nao_reports/01-02/0102723.pdf.
- PIROSKA DÓRA [2006]: Tulajdonosból szabályozó: a független szabályozó szervezetek európai terjedésének okai. Külgazdaság, 50. évf. 4–5. sz. 77–95.
- PLAUT [2007]: Plaut Economics Regulation Index. Plaut Economics, Olten, August. http://www.plaut-economics.ch/downloads/docs/Plaut-Economics_Regulatory-Index.pdf.
- POSTAL SERVICES [2002]: Postal Services Commission, Efficiency Review: Final Report, WS Atkins Planning & Management Consultants, January. <http://www.psc.gov.uk/postcomm/live/legal-framework/codes-and-policies/wsapostcommfinalreport.pdf>.

- PRIEST, G. L. [1993]: The Origins of Utility Regulation and the „Theories of Regulation” debate. *Journal of Law and Economics*, Vol. XXXVI, April.
- RAIL LIBERALISATION... [2007]: Rail Liberalisation Index. IBM Global Business Services. http://www.db.de/site/shared/en/file_attachments/position_papers/study_rail_liberalisation_index_2007_complete_version.pdf
- TESKE, P. [2004]: Regulation in the States. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- THATCHER, M. [2002]: Analysing Regulatory Reform in Europe. *Journal of European Public Policy*, Vol. 9. No. 6. pp. 859–872.
- THATCHER, M. [2005]: Independent regulatory agencies and elected politicians in Europe. In: *Designing Independent and Accountable Regulatory Authorities for High Quality Regulation. Proceedings of an Expert Meeting in London. United Kingdom, 10–11. January 2005*, OECD, pp. 202–217. <http://www.oecd.org/dataoecd/15/28/35028836.pdf>.
- THATCHER, M. [2007]: Regulatory Agencies, the State and Markets: a Franco-British Comparison. EUI Working Papers, RSCAS 2007/17. http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/6836/1/RSCAS_2007_17.pdf.
- THIRD BENCHMARKING... [2004]: Third benchmarking report on the implementation of the internal electricity and gas market, DG TREN Draft Working Paper, Brussels. http://ec.europa.eu/energy/electricity/benchmarking/doc/3/3rd_benchmarking_report_en.pdf.
- UK ECONOMIC REGULATORS [2007a]: UK Economic Regulators. Volume I: Report, House of Lords Select Committee on Regulators, 1st Report of Session 2006–07, 13 November 2007, HL Paper 189-I. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200607/ldselect/ldrgltrs/189/189i.pdf>.
- UK ECONOMIC REGULATORS [2007b]: UK Economic Regulators. Volume II: Evidence, House of Lords Select Committee on Regulators, 1st Report of Session 2006–07, 13 November 2007, HL Paper 189-II. <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/ld200607/ldselect/ldrgltrs/189/189ii.pdf>.
- UTILITIES ACT [2000]: Utilities Act 2000 c.27. Office of Public Sector Information, (OPSI) http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2000/ukpga_20000027_en_1.
- VELJANOVSKI, C. [1991]: *Regulators and the Market*, Institute of Economic Affairs, London.
- YATAGANAS, X. A. [2001]: Delegation of regulatory authority in the European Union: The relevance of the American model of independent agencies, NYU School of Law, Jean Monnet Working Paper, 3/01. <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/010301.html>.

II. Betekintés

A VILLAMOSENERGIA-IPARI LIBERALIZÁCIÓ AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

A REGIONÁLIS ÁRAMPIACI INTEGRÁCIÓ HATÁSA AZ ERŐMŰVEK PIACI ERŐFÖLÉNYÉRE

Tanulmányunkban a közép- és kelet-európai térség villamosenergia-nagykereskedelmi piacának rövid távú közgazdasági modellezésével foglalkozunk – teljes piacnyitás utáni körülményeket feltételezve. A modell inputjai között becslést adunk az igénybe vehető termelőkapacitások nagyságára és a termelés költségére, a keresleti jellemzőkre és az átviteli hálózat sajátosságaira. Modellezési megközelítésünk előnye, hogy egyszerre vesszük figyelembe a regionális piacok egymáshoz való térbeli viszonyát és a piaci erőfölénnyel rendelkező vállalatok árbefolyásoló képességét. Főbb következtetéseink: 1. a jelenlegi piaci integráció szintjén a nagy áramtermelő vállalatok piaci ereje számottevő; 2. a szorosabb piaci integráció mérsékli az erőfölénnyel való visszaélés lehetőségét, és árcsökkenő hatással jár; viszont 3. a teljes piaci integráció sem korlátozza kielégítő módon a nagy áramtermelők piaci erejét. Modellezési eredményeink gyakorlati jelentőségét azonban egyszerűsítő feltevéseink valószerűségének vizsgálata nélkül nem tudjuk pontosan megítélni.*

BEVEZETÉS

A térségünkben zajló árampiaci liberalizáció egyik fontos kérdése, hogy a jelenlegi tulajdonosi szerkezet mellett mennyire számíthatunk valódi versenyző piacok kialakulására, illetve mennyire fenyeget egyes szereplők piaci erőfölénye. A közép- és kelet-európai országok villamosenergia-szektorainak kínálati oldala meglehetősen koncentrált: a termelőkapacitások meghatározó része egy vagy legfeljebb néhány szereplő kezében összpontosul. Részben emiatt is gyakran halljuk, hogy hatékony versenypiacok kialakulása kevésbé várható egy-egy országon belül, így a termelői

* Jelen tanulmány első, részletesebb változata a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontban (REKK) 2005–2006 során végzett Central and Eastern European Energy Market (C3EM) Research Project elnevezésű kutatómunka eredményeképpen jött létre (*Kiss és szerzőtársai*, 2006). Az alkalmazott numerikus modellt az eredeti változat két spanyol szerzőtársa, *Julián Barquín* és *Miguel Vázquez* (Universidad Pontificia Comillas, Madrid) készítette, a szerző ezért elsősorban nekik tartozik köszönettel. További köszönet illeti *Sulyok Zoltánt* (Mavir Zrt.) és *Daniel Freemant* (Advanced Power AG) a technikai adatok értelmezéséhez nyújtott segítségükért, valamint a REKK munkatársait a kutatómunka során adott értékes megjegyzéseikért.

versenyből fakadó előnyök kiaknázására mindenképpen szükség van bizonyos szintű regionális integrációra.

Tanulmányunkban ezt a kérdést járjuk körül egy numerikus közgazdasági modell segítségével. Hét szomszédos országot vizsgálunk a régióban: Ausztriát (AT), Csehországot (CZ), Horvátországot (HR), Magyarországot (HU), Romániát (RO), Szlovákiát (SK) és Szlovéniát (SI).¹ A modell szerkezetének és működési logikájának ismertetése, majd az erőművi kapacitások és költségek, a keresleti viszonyok és a határkeresztező kapacitások számbavétele után megkeressük a modell egyensúlyát versenyzői és stratégiai viselkedéssel jellemzett piaci környezetben. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy szorosabb piaci integráció esetén a fontosabb változók – elsősorban az árak – milyen szintű változásait várhatjuk. A tanulmányt a numerikus modellezésből levonható következtetéseinkkel zárjuk.

REGIONÁLIS PIACI MODELL

Az alkalmazott piaci modell jellemzőit négy témakör mentén tárgyalhatjuk: piaci kereslet, termelési technológia, földrajzi szerkezet és vállalati viselkedés. A következőkben részletesen megvizsgáljuk mind a négy kérdéskört – az elmélet mellett bemutatva a numerikus szimulációhoz használt adatokat és becsléseket is.

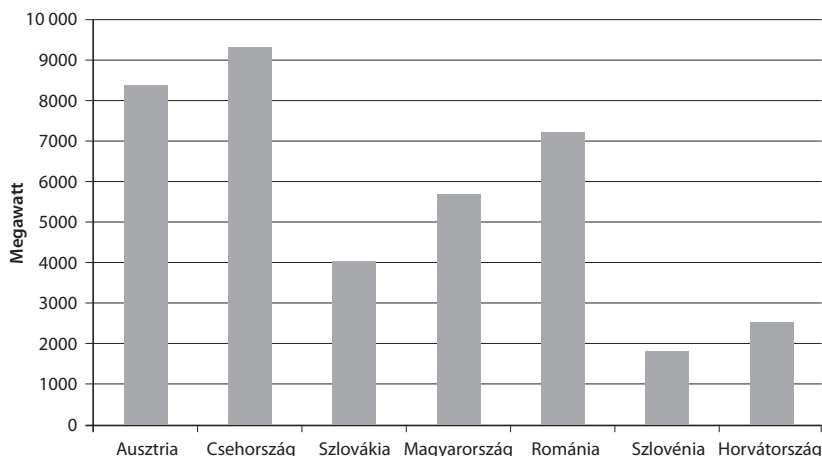
Piaci kereslet

A villamos energia iránti keresletet mind a hét országban egy-egy aggregált keresleti görbével jellemezzük. Ismert tény, hogy az áramfogyasztás még országos szinten is gyakorlatilag percről percre változik, minket azonban nem az időbeli változékonyság érdekel, mivel modellünk statikus. Ehelyett azt kell rögzítenünk, hogy egy adott időpontban – ami jellemzően a téli csúcspolyasztás időszaka – hogyan változik a keresett mennyiség a villamos energia piaci árának függvényében. A régió egyes országaiban megfigyelt téli legnagyobb rendszerterhelést az *1. ábra* mutatja be.

Mivel a keresleti görbe becsléséhez nem rendelkezünk megfelelő adatokkal, ezért különféle feltételezésekkel élünk a görbe alakját és elhelyezkedését illetően. Az egyszerűség kedvéért lineáris függvényt választunk, amit három (jól értelmezhető) adattal tökéletesen le tudunk írni.

Az első a már bemutatott keresett mennyiség, a második az ehhez tartozó piaci ár, amit az egyszerűség kedvéért egyszerűen 30 euró/megawattórának veszünk min-

¹ Zárójelben az UCTE (Union for the Co-ordination of Transmission of Electricity – az európai villamosenergia-átviteli rendszerirányítók tevékenységét összehangoló szervezet) rövidítéseit tüntettük fel. Ezeket használjuk az ábrákon az országok jelölésére.

Forrás: UCTE, saját számítások.

1. ÁBRA • Becsült téli csúcspoterelés (maximális rendszerterhelés) a vizsgált országokban

den piacon. Ezzel gyakorlatilag meghatároztunk egy pontot a keresleti görbén. A görbe meredekségét (a harmadik adatot) a kereslet rugalmasságával jellemezzük. Általános megfigyelés szerint rövid távon a villamos energia iránti kereslet rugalmassága meglehetősen alacsony: a fogyasztók nehezen tudják helyettesíteni a terméket.

Tényszerű adatok hiányában itt is feltevésekre kell hagyatkoznunk: a kereslet rugalmasságát egyöntetűen $-0,1$ -nek vesszük minden országban (a meghatározott keresleti pontban). Ez alapján modellünkben például tízszázalékos áremelkedés (rövid távon) megközelítően egy százalékkal csökkenti a fogyasztást.²

Termelési technológia

Villamos energia előállításához számos elsődleges energiaforrás áll rendelkezésre, ezek közül nagyságrendileg a legfontosabbak a szén, a földgáz, a víz- és az atomenergia. Mivel rövid távú versenyt modellezünk, ezért a termelési költségek közül kizárólag a határköltségekre fogunk koncentrálni. Jó közelítéssel feltételezhető, hogy

² A lineáris függvényformából fakadóan a keresleti függvény mentén a keresletrugalmasság folyamatosan változik (magasabb árak mellett rugalmasabb a kereslet). A modellezés szempontjából érdekes ártartományban (20–50 euró/megawattóra) az árugalmasság ténylegesen $-0,06$ és $-0,18$ között alakul. (Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy semmi sem indokolja a konstans árugalmasság előnyben részesítését a lineáris függvényformával szemben.)

egy adott technológiát tekintve az áramtermelés határkölsége különböző termelési szintek mellett is viszonylag kis intervallumban mozog; ezt figyelembe véve mi konstans határkölséggel fogunk számolni.³

A határkölségek becsléséhez túlnyomórészt az 1 megawattóra villamos energia előállításához szükséges tüzelőanyag költségét kell meghatároznunk. Itt alapvetően két irányba indulhatunk el. Az erőművek megfigyelt teljes tüzelőanyag-felhasználását (illetve az ezzel járó kiadásokat) rávetíthetjük a megtermelt villamos energia mennyiségére, vagy pedig a termelőegységek energiaátalakítási hatásfokából és az egyes régiókban megfigyelt tüzelőanyag-árakból kiindulva megbecsülhetjük az áramtermelés technológiai alapú határkölségét.

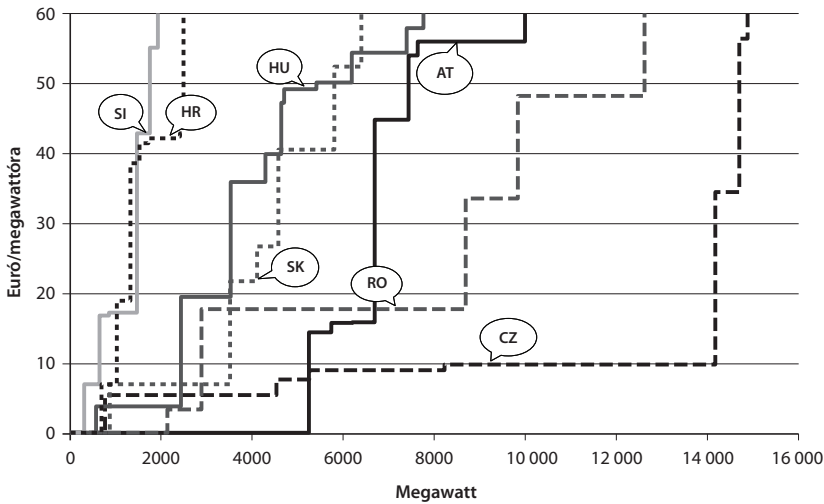
Bár az első közelítésmód (valós költségadatok felhasználása) elméletileg vonzóbbnak tűnik, a gyakorlatban azonban ez a módszer – a modellezés által megkívánt következtetéssel – az adatok üzleti szempontból érzékeny természete miatt kivitelezhetetlen. Ezzel szemben a technológiai becslésen alapuló módszer előnye nemcsak a lényegesen kisebb adatigény, hanem az eljárásban rejlő következtetésesség is: még ha a költségek tényleges szintjében tévedünk is, az erőművek egymáshoz viszonyított határkölségei konzisztensek maradnak.⁴

A technológiai becslés eredményeképpen kapott határkölséggörbékét országok szintjén aggregáltuk; ez látható a 2. ábrán.

Az igénybe vehető termelési kapacitásokat és azok költségeit bemutató 2. ábrán az egyes országokban tapasztalt csúcsidei igénybevételt is feltüntettük. Az ország-rövidítéseket tartalmazó buborékok éppen arra a pontra mutatnak a kínálati görbén, amelyiknél a belföldi kereslet kielégíthető (a kereslet árrugalmasságát itt figyelmen kívül hagytuk). Ebben az értelemben az ábráról az egyes országok áramszektorainak „nemzetközi versenyképességét” is leolvashatjuk. Minél alacsonyabban van az országot jelölő buborék, és minél laposabban folytatódik ettől jobbra a kínálati görbe, annál több olcsó exportra képesek az adott ország erőművei a regionális piac számára. Ebből a szempontból különösen a cseh és a román erőművi park van előnyös helyzetben.

³ A termelés átlagkölsége a fix jellegű költségek miatt természetesen nem konstans. Mivel azonban rövid távú kínálati döntésekkel foglalkozunk, a fix költségeket (például bér- és tőkekölségek) elsüllyedt költségekként kezeljük, amelyek nem befolyásolják az erőművek optimális kínálati döntéseit.

⁴ A vízenergia esetében némiképpen más közelítésmódot kell alkalmaznunk, mivel a víz helyzeti energiájának nincs hétköznapi értelemben vett ára. Természetesen itt is érvényes, hogy a ma felhasznált vízzel nem termelhetünk holnap áramot, így elveszítjük a holnap bevételt. Az alternatív költségek becsléséhez azonban egy teljes dinamikus piacmodellre lenne szükség, ami messze meghaladja tanulmányunk kereteit. Második legjobb megoldásként a vízenergia határkölségét egyszerűen nullának választjuk, viszont az éves átlagos kapacitáskihasználás szintjére korlátozzuk az előállítható villamos energia mennyiségét.

Rövidítések: AT: Ausztria, CZ: Csehország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, RO: Románia, SK: Szlovákia, SI: Szlovénia.
 Forrás: Kiss és szerzőtársai [2006].

2. ÁBRA • Aggregált határkölséggörbék

Földrajzi szerkezet

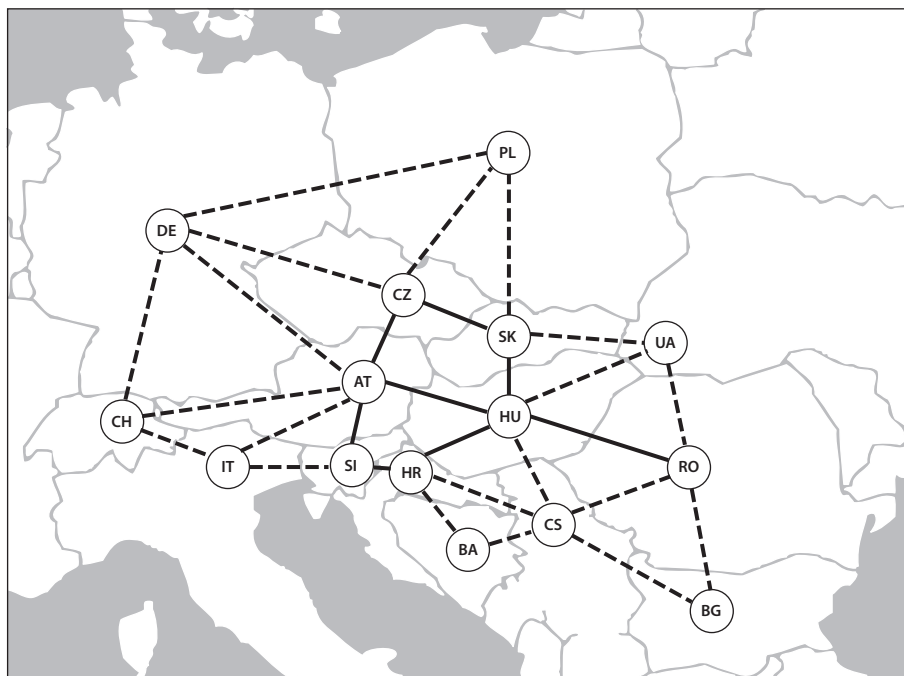
Mivel egy viszonylag kiterjedt regionális piacot modellezünk, ezért természetes módon adódik a kérdés, hogy vajon számottevő hatással van-e a földrajzi szerkezet a piaci egyensúlyra, és ha igen, akkor hogyan indokolt ezt figyelembe venni.

A villamos energia szállítása nagy távolságokra a nagyfeszültségű átviteli hálózaton keresztül történik. A szállítás tényleges, fizikailag jelentkező költségei (az átviteli hálózat vezetékének ellenállásából fakadó hőveszteség) a modellezés szempontjából elhanyagolhatók. Nem lehet viszont eltekinteni attól a tényről, hogy a vezetékek kapacitáskorlátosak: bizonyos teljesítményhatárt meghaladó áramlás felett egyszerűen leégnek (amit a rendszerirányítók természetesen nem engednek).

Az átviteli hálózatok struktúráját a modellezhetőség érdekében egyszerűsíteniünk kellett. Modellünkben az országokon belüli hálózati elemeket egyetlen csomópontba sűrítettük, két szomszédos csomópont (ország) között pedig legfeljebb egy határkeresztesző metszékét definiálunk. Minden fogyasztás és termelés a csomópontokban történik, az áramszállítás (kereskedelem) pedig az ezeket összekötő, kapacitáskorlátos vezetéseken. Azzal, hogy egy országot egy csomóponttal jelölünk, egyben azt is feltételezzük, hogy torlódás csak a határkeresztesző metszégeken alakulhat ki.⁵

⁵ Ausztria esetében például ez a feltevés nem mindig állja meg a helyét, így nem is tekinthető a valóság hibátlan közelítésének.

A 3. ábra a modellezett régió sematikus rajzát mutatja be. A folytonos vonallal jelzett metszékeket (és az ezek végén található országokat) vesszük explicit módon számításba.

AT: Ausztria, BA: Bosznia és Hercegovina, BG: Bulgária, CH: Svájc, CS: Szerbia, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, HR: Horvátország, IT: Olaszország, HU: Magyarország, PL: Lengyelország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia, UA: Ukrajna.

3. ÁBRA • A regionális piac földrajzi szerkezete

A kapacitáskorlátos áramszállítási modellünket tovább „bonyolítják” az áramlásra vonatkozó fizikai törvények: Kirchhoff csomóponti és huroktörvénye. Az előbbit viszonylag intuitív módon értelmezzük gazdasági szempontból modellünkben is: adott csomópontba befolyó (termelés + import) és onnan elfolyó (fogyasztás + export) áramok összege megegyezik. A huroktörvény viszont nem áll összhangban az áruszállításról alkotott általános képpel: az áramra ugyanis nem érvényes a szabad útvonalválasztás!

Egy párhuzamos kapcsolásokkal rendelkező hálózatban az áram két csomópont között az összes lehetséges útvonalat igénybe véve folyik. Az egyes hálózati összeköttetéseken megjelenő áramlások nagysága továbbá (megközelítőleg) fordított arányban oszlik el az útvonal ellenállásával.

Példaképpen vegyünk egy Magyarországról Ausztriába irányuló 100 megawattos áramszállítási ügyletet! Ha figyelembe akarjuk venni ennek tényleges fizikai hatását

az egyes határkeresztesző vezetésekre, úgy azt kapjuk, hogy a határon Magyarországról Ausztriába a 100 megawattnak mindössze egyharmada folyik át, a többi pedig párhuzamos útvonalakon halad Ausztria felé Szlovákián, Csehországon, Horvátországon és Szlovénián keresztül – de a térképre pillantva azt is látjuk, hogy a tranzakciónak kihatása van a lengyel–német, vagy éppen a svájci–olasz határra is, természetesen a távolsággal egyre csökkenő mértékben.

Két hálózati csomópont közötti áramszállítás hatását az egyes vezetésekre a gyakorlatban a rendszerirányítók által rutinszerűen számított úgynevezett PTDF-mátrixok írják le.⁶ A jelenleg érvényben lévő európai határkeresztesző kapacitáselosztási mechanizmusok egyelőre még nem veszik figyelembe a nem közvetlen (hurok-) áramok hatását, ami azzal a hátrányos következménnyel jár, hogy bilaterális áramszállítási megállapodások negatív externális hatásokat generálnak a nem közvetlen összeköttetést biztosító vezetéseken. (Csökkentik a máshol igénybe vehető kapacitást, ám ezért nem fizetnek.)

A jelenlegi kontinentális kapacitáselosztási mechanizmusok (bilaterális vagy koordinált aukciók) az externáliák által okozott gondokat úgy „oldják meg”, hogy a ténylegesen rendelkezésre álló határkeresztesző kapacitások mértékét a várható hurokáramok nagyságával lecsökkentik. Ezzel kezelhető a rendszerbiztonság kérdése, viszont az externális hatások által okozott alapvető jóléti veszteség nem szűnik meg.

Szorosabban integrált rendszerekben explicit módon figyelembe veszik a hurokáramok hatását a kapacitásallokáció során, és ennek érdekében úgynevezett csomóponti árazást (*nodal pricing*) alkalmaznak.⁷ Modellünkben – a stratégiai viselkedés egyszerűsítésének érdekében – mi is ilyen hatékony kapacitásallokációs mechanizmust vázolunk fel, ugyanakkor tudatában vagyunk annak, hogy ez a vizsgált régióra jelenleg nem számít valószínű feltevésnek. Ami azt illeti, a szorosabb regionális integráció jelenthetne a mostaniról egy hatékonyabb kapacitáselosztási rendszerre való áttérést is. Ennek a lépésnek az értékelésére azonban modellünk nem alkalmas.

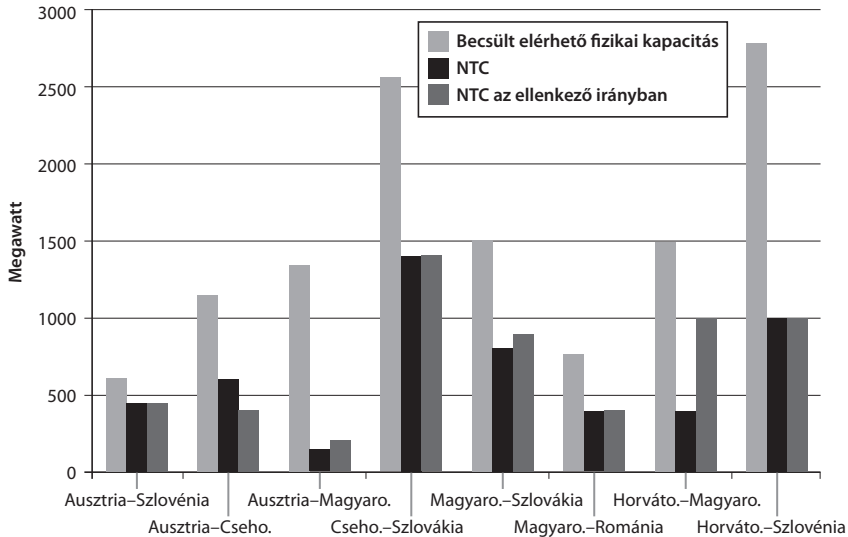
A figyelembe vett határkeresztesző kapacitások nagyságát a 4. ábra mutatja. Kiindulásképpen feltételezhetjük azt, hogy a bilaterális kapacitáselosztási rendszerből ismert úgynevezett NTC- (nettó átviteli kapacitás) értékek⁸ szabják meg a két csomópont (ország) között szállítható áram mennyiségét. Tekintve, hogy a modellben csomóponti árazást alkalmazunk, ez egy meglehetősen óvatos becslés. Éppen ezért bemutatunk egy „integrációs” forgatókönyvet is, ahol a régió kívüli országokból

⁶ A PTDF a *Power Transfer Distribution Factor* angol kifejezés (teljesítményszállítási eloszlási tényező) rövidítése. Azt mutatja meg, hogy két adott szabályozási terület közötti egységnyi teljesítményű villamos energia szállítása milyen irányú és nagyságú fizikai áramlásokat generál a két területet közvetlenül és közvetetten összekötő vezetéseken.

⁷ Lásd például az Egyesült Államok keleti partvidékén működő PJM piacát (www.pjm.com).

⁸ Az NTC a Net Transfer Capacity (nettó átviteli kapacitás: két szomszédos szabályozási zóna között megengedhető legnagyobb teljesítménycsere) angol kifejezés rövidítése.

származó átlagos hurokáramok hatását (és egy 20 százalékos biztonsági tartalékot) levonjuk a fizikailag rendelkezésre álló hálózati kapacitásból, és így határozzuk meg a kihasználható határkeresztező kapacitások nagyságát.⁹

Forrás: UCTE, ETSO, saját számítások.

4. ÁBRA • A régiós csomóponti árazás mellett kihasználható becsült hálózati kapacitás és a jelenlegi nettó átviteli kapacitás (NTC) értékei

Mint látható, az általunk (egyszerűsített hálózati modell alapján) becsült rendelkezésre álló kapacitások minden esetben meghaladják a bilaterális kereskedelem számára ténylegesen közzétett NTC-értékeket. Az átlagos különbség mintegy kétszeres.

Vállalati viselkedés

A modellfuttatások során két alapvető viselkedési mintát fogunk megkülönböztetni az áramtermelő vállalatok (tulajdonosai) részéről. Az egyszerűbb feltevés az ár-elfogadó magatartás. Mindegyik erőmű úgy véli, hogy termelési döntéseinek nincs kihatása sem a piaci árakra, sem a határkeresztező kapacitások kihasználtságára (és így azok áraira sem). Ebből következően a vállalatok mindaddig növelik áramter-

⁹ Érdemes szem előtt tartani, hogy ez a számítási módszer elhanyagolja az *országokon belüli* áramlások hatását a határkeresztező vezetésekre.

melésüket, ameddig a helyi piaci ár meghaladja a határköltségeiket (természetesen az adott termelési kapacitáskorlátokon belül maradván).

A közgazdaságtan első jóléti tétele szerint ekkor a tökéletes verseny piaci kimenetele hatékony allokációhoz vezet: a verseny maximalizálja a regionális piacon elérhető teljes jólétet az adott korlátozó feltételek (termelési, illetve átviteli korlátok) mellett. Természetesen, amennyiben lazítunk ezeken a korlátokon – például szorosabb integrációt, azaz magasabb határkeresztező kapacitásokat feltételezve –, a kialakuló új egyensúlyban magasabb jóléti szintet érhetünk el az eredetnél.

A második lehetséges feltevés az, hogy azok a vállalatok, amelyeknek jelentősek a termelői kapacitásai, felismerik saját kibocsátási döntéseik hatását a piaci árak alakulására. Szélsőséges esetben tökéletesen ismerhetik is a keresleti görbéket, valamint az árelfogadó vállalati szektor (a „versenyző szegély”) és a stratégiai versenytársak reagálását. A modell megoldásához az úgynevezett Cournot-feltevéseket fogjuk alkalmazni, vagyis a stratégiai méretű vállalatok saját kibocsátási döntéseik meghozatalakor azt feltételezik, hogy a többi stratégiai szemléletű vállalat nem reagál a versenytársak kibocsátásváltozásaira, a versenyző szegély viszont tökéletesen árelfogadó módon alkalmazkodik a kialakuló piaci árhoz. Ezen túlmenően a stratégiai vállalatoknak arról is kell valamilyen elképzeléssel rendelkezniük, hogy mely határkeresztező metszékeken alakul majd ki torlódás. Egyensúly ott alakul ki, ahol mindezek a feltevések utólag is összhangban lesznek a cégek előzetes elképzelések alapján hozott termelési döntéseivel.¹⁰

A *stratégiai szereplők körének* meghatározása természetesen némi döntési szabadságot hagy a modellezési munka során. Számos variáció vizsgálata után amellet döntöttünk, hogy olyan (nem állami tulajdonban levő) vállalatokat sorolunk ide, amelyek stratégiai termelőkapacitásai regionálisan és országosan is jelentős méretűek,¹¹ de az egész szektort nem fedik le. Három ilyen céget azonosítottunk be: a CEZ-t (Csehország), az SE-t (Szlovákia) és a Verbundot (Ausztria). A stratégiai szereplők körének bővítése a regionálisan kisméretűnek számító (de Magyarországon jelentősnek mondható) MVM-mel, AES-Tisza Erőmű Kft.-vel, Electrabel Magyarország Kft.-vel vagy RWE Energy Hungária Kft.-vel nem befolyásolja érdemben az eredményeinket. A román, szlovén és horvát termelőkapacitások a modellezés idején

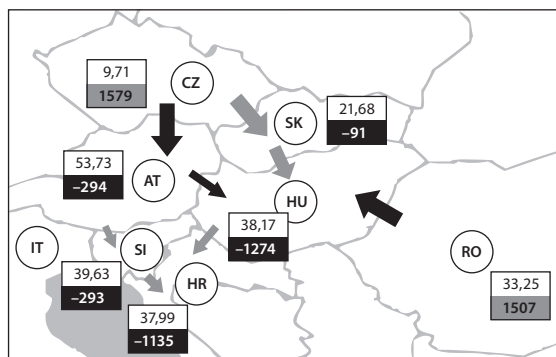
¹⁰ A modell részletes, formalizált leírását és az alkalmazott megoldási koncepciót lásd *Barquín-Vázquez* [2005] munkájában. Az árampiaci verseny stratégiai modellezéséről számos tanulmány született, amelyek többnyire a feltételezett piaci mechanizmusokban, a stratégiai játék típusában, a villamosenergia-áramlás fizikai jellemzőihez való ragaszkodás mértékében, illetve az egyensúlyszámítási módszereikben térnek el egymástól (lásd például *Cardell és szerzőtársai* [1997], *Smeers* [1997], *Wei-Smeers* [1999], *Hobbs és szerzőtársai* [2000], *Joskow-Tirole* [2000], *Day és szerzőtársai* [2002], illetve *Metzler és szerzőtársai* [2003]). Az árampiaci stratégiai versenyt modellező munkákról kiváló áttekintést nyújt *Neuhoff és szerzőtársai* [2005] és *Ventosa és szerzőtársai* [2005].

¹¹ Az atomerőműveket nem számítottuk a stratégiai szempontok alapján szabadon használható (azaz tetszőlegesen szabályozható) termelőkapacitások közé.

pedig olyan mértékben voltak (és részben továbbra is vannak) állami tulajdonban, amely indokoltabbá teszi az árelfogadó (alternatív értelmezésben: optimálisan szabályozott) piaci magatartás feltételezését, mintsem a tiszta profitmaximalizálást.

EREDMÉNYEK TÖKÉLETES VERSENY ESETÉN

A modell és az inputadatok bemutatása után térjünk át az eredmények ismertetésére! A tiszta versennyel és mérsékelt regionális integrációval jellemzett forgatókönyv fő eredményeit az 5. ábra foglalja össze.

AT: Ausztria, CZ: Csehország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

5. ÁBRA • Versenyző piac, mérsékelt integráció
(határkeresztesző kapacitás = NTC-érték)

Minden országot az ábrán két értékkel jellemzünk. A felső téglalapban az egyensúlyban kialakuló belföldi áramár (euró/megawattórában) látható, míg az alsóban az ország nettóexport-pozíciója. A nettó exportőröknél pozitív érték látható (megawattórában) szürke háttérrel, míg az importőröknél negatív érték fekete háttér előtt.

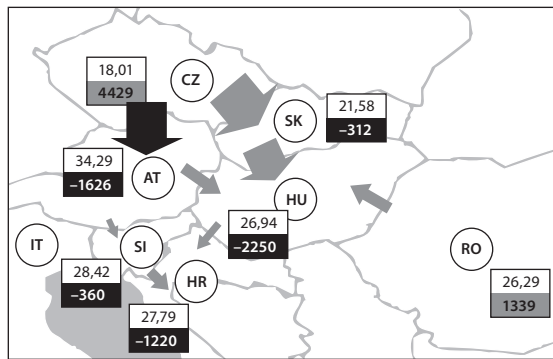
A regionális villamosenergia-áramlások irányát és erősségét a határokon levő nyilak jelzik (a nyilak vastagsága arányos az átfolyó teljesítmény nagyságával). A nyilak tónusa azt is jelzi, hogy az adott határkeresztesző metszéken tapasztalható-e torlódás (vagyis effektív korlátot jelent-e a metszék kapacitása a további kereskedelem előtt): fekete színnel jelöltük a 100 százaléig kihasznált vezetéket, szürkével pedig a részben foglaltat.

Az ábrán bemutatott eredményekkel kapcsolatban a következő megfigyeléseket tehetjük. Az egyes országokban tapasztalható egyensúlyi árak jelentősen eltérnek egymástól, ami három határkeresztesző metszéken (Csehországból Ausztriába, Ausztriából Magyarországra, Romániából Magyarországra) is fennálló komoly

torlódás eredménye. A legalacsonyabb árak Csehországban alakulnak ki, amelyet Szlovákia és Románia követ. A következő ártartományt az egymáshoz viszonylag közel lévő magyar, horvát és szlovén árak alkotják. Az Ausztriában tapasztalható igen magas ár valószínűleg két hatás kombinációjaként alakult ki: egyrészt a Csehország felől fennálló szűkös importlehetőségek, másfelől pedig a tározós erőművek teljesítményének átlagos kihasználtsági szintre való korlátozása miatt. (Kevésbé óvatos feltevések mellett valószínűleg csúcsidőszakban az átlagosnál lényegesen magasabb kihasználtsági fokot engednék meg a tározós erőművekre, ami Ausztria esetében jelentős olcsó többletkapacitáshoz – és csökkenő árakhoz – vezetne.)

Csak Csehország és Románia nettó exportőr, míg a legsúlyosabb deficit Horvátországban és Magyarországon jelentkezik.

A 6. ábrán bemutatjuk, hogy mi történik a tökéletes versenyzői feltevések mellett működő modellben, ha megvalósul a szorosabb regionális integráció a határkeresztező kapacitások növelésével (a kapacitásnövekedés mértékéhez lásd a 4. ábrát).

AT: Ausztria, CZ: Csehország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

6. ÁBRA • Versenyzői piac, szoros integráció

(határkeresztező kapacitás = becsült rendelkezésre álló fizikai kapacitás)

A legszembevetőbb különbség az 5. és a 6. ábra között a cseh exportpozícióban figyelhető meg mind Ausztria, mind Magyarország irányában. Románia nettóexportőr-helyezete némiképp visszaesett, de továbbra is erősen pozitív. Ausztria és Magyarország importfüggősége is jelentősen növekedett, míg a többi ország export-import egyenlege épphogy csak romlott.

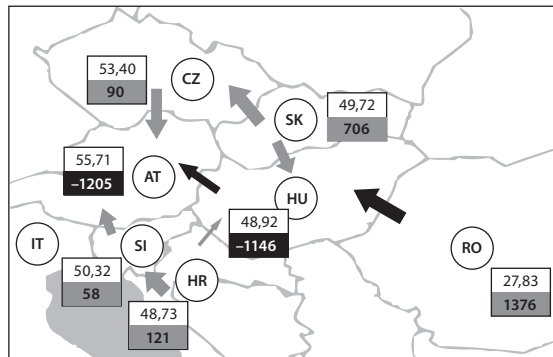
Az egyensúlyi árakban is nyilvánvaló módon megmutatkozik a szorosabb piaci integráció hatása: jelentős árkonvergencia következett be. Csehország esetében ez a belföldi áramár duplájára növekedését jelentette, de még így is a cseh piac számít a legolcsóbbnak a régióban. Őt követi Szlovákia, majd Románia, Magyarország,

Horvátország és Szlovénia. Az áramár továbbra is Ausztriában a legmagasabb, arányosan viszont itt következett be a legjelentősebb árcsökkenés.

Ennek megfelelően Csehország és Ausztria között a torlódás nem szűnt meg, viszont Ausztriából Magyarországra, illetve Romániából Magyarországra már nem beszélhetünk szűkös határkeresztező kapacitásokról.

A PIACI ERŐFÖLÉNY HATÁSA A RÉGIÓBAN

A stratégiai viselkedés mögöttes feltevéseit és hatásmechanizmusát korábban már ismertettük, most csupán a modellezési eredmények bemutatására és értelmezésére szorítkozunk. A 7. ábrán a piaci erőfölény stratégiai kiaknázásából származó piaci kimeneteket láthatjuk mérsékelt regionális integráció mellett.

AT: Ausztria, CZ: Csehország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

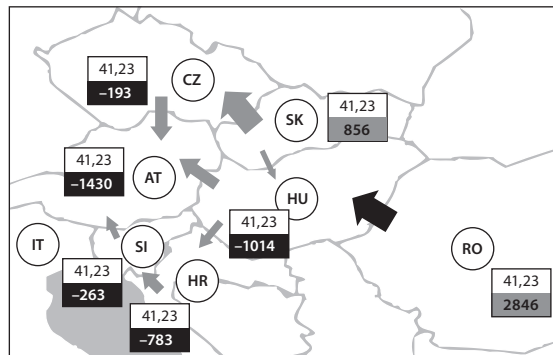
7. ÁBRA • Oligopolpiac, mérsékelt integráció
(határkeresztező kapacitás = NTC-érték)

Érdeemes összevetni az 5. és a 7. ábrát a piaci erőfölény hatásának megértéséhez. A nettó export helyzetét vizsgálva, a legszembetűnőbb különbség Csehország regionális exporttevékenységének visszafogásában mutatkozik meg. A numerikus eredmények alapján a CEZ mint oligopolvállalat majdnem 3400 megawattal (44 százalékkal) csökkentette kibocsátását, amit csak kis részben pótol a cseh versenyzői szegély termelésének 525 megawattos (14 százalékos) növekedése. Szintén jelentős kapacitás-visszafogást hajtott végre a Verbund (–1,019 megawatt) és az SE (–809 megawatt) is. Ennek eredményeképpen (a versenyző vállalatokkal benépesített Romániát kivéve) az egész régióban egységesen magasra szöktek az árak.

Néhány ország (különösképpen Horvátország és Szlovénia) nettó importórból nettó exportórrá változott. Az áramszállítások célállomása nagyrészt továbbra is

Magyarország és Ausztria, de a legfontosabb forrás már nem Csehország. Ennek következtében sok határkeresztezõ metszéken az áramlás iránya is megfordult. Csehországból Ausztriába megszűnt a torlódás, az osztrák–magyar határ pedig ellenkező irányban (Ausztria felé) vált szűkös keresztmetszetté. Mivel a román termelõkrõl árelfogadást feltételezünk, ezért az ország most is jelentõs nettó exportõr, aminek hatására a román → magyar metszéken nem csökken a forgalom.

Vizsgáljuk meg végül a szorosabb regionális integráció hatását a piaci erõfölényes helyzet egyensúlyi kimenetelére (8. ábra)!

AT: Ausztria, CZ: Csehország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, RO: Románia, SI: Szlóvenia, SK: Szlovákia.

8. ÁBRA • Oligopolpiac, szoros integráció

(határkeresztezõ kapacitás = becsült rendelkezésre álló fizikai kapacitás)

A versenyzõ alaphelyzet integrációs forgatókönyvéhez viszonyítva (6. ábra) a következõ megállapításokat tehetjük.

- A termelõi kapacitások visszatartása csökkentette a régiõn belüli áramkereskedelmet és ezzel együtt a határkeresztezõ kapacitások iránti igényt is. Minden torlódás megszűnt (bár a román–magyar metszék továbbra is majdnem 100 százalékos kihasználtsággal mûködik).
- Ennek eredményeképpen az árak 41,23 euró/megawattórához konvergáltak az egész régiõban, ami sokkal magasabb, mint a tökéletes versenyzõi piacon szoros integráció mellett kialakuló piaci árak bármelyike.
- Szlovákia átvette Csehországtól a fõ exportõr szerepét a régió nyugati felében. Románia majdnem kétszer annyi áramot exportál, mint a versenyzõi esetben.
- A piaci erõfölénnyel kihasználásának eredményeképpen az átlagos regionális árszínvonal szoros integráció mellett is magasabb, mint az integráció nélküli árelfogadó viselkedés mellett (5. ábra).

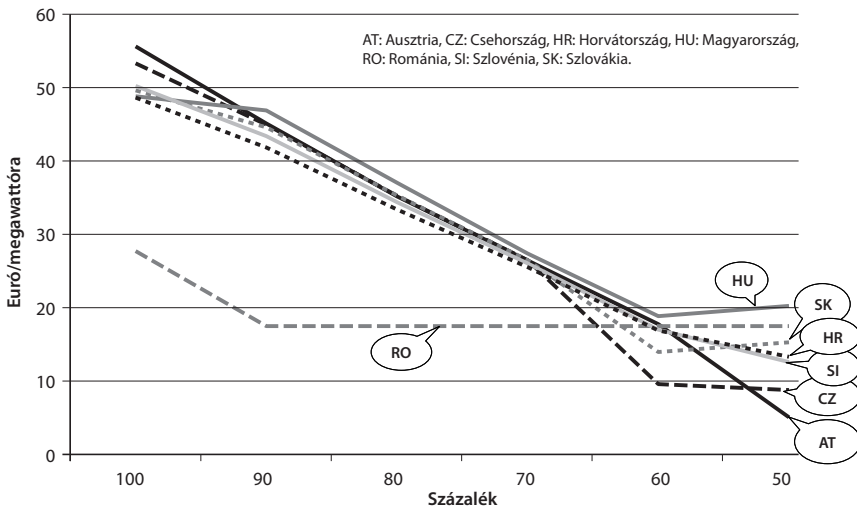
Végül vizsgáljuk meg a regionális piaci integráció piaci erőfölényre gyakorolt hatását (7. és 8. ábra)!

- Romániát kivéve, az árak minden országban átlagosan mintegy 20 százalékkal csökkentek az integráció után.
- Az áramlások iránya változatlan maradt.
- Csehország, Horvátország és Szlovénia nettó exportőrökből nettó importőrökké váltak. Ausztria export-import egyenlege enyhén romlott, míg Magyarországé és Szlovákiáé javult.
- A „hiányzó” energiát az árelfogadó romániai termelők biztosítják, ami a helyi ár-szintet felhúzza a regionális árak mellé.

ÉRZÉKENYSÉGVIZSGÁLAT

Modellünk inputadatai közül – a strukturális feltevéseket nem tekintve – a keresleti függvényre vonatkozó információk a leginkább *ad hoc* jellegűek. Éppen ezért mind a kereslet szintjét, mind annak ár rugalmasságát illetően megvizsgáltunk néhány további forgatókönyvet is.

Az eredményeket tekintve, a versenyzői és a stratégiai viselkedés melletti keresletváltozások minőségi jellemzői hasonlítanak egymásra. Éppen ezért csak az oligopolpiaci szerkezetre vonatkozó eredményeket ismertetjük.

9. ÁBRA • A csúcsidei kereslethez (100 százalék) viszonyított keresletcsökkenés hatása az egyensúlyi árakra oligopoljellegű piacszerkezet és mérsékelt integráció esetén

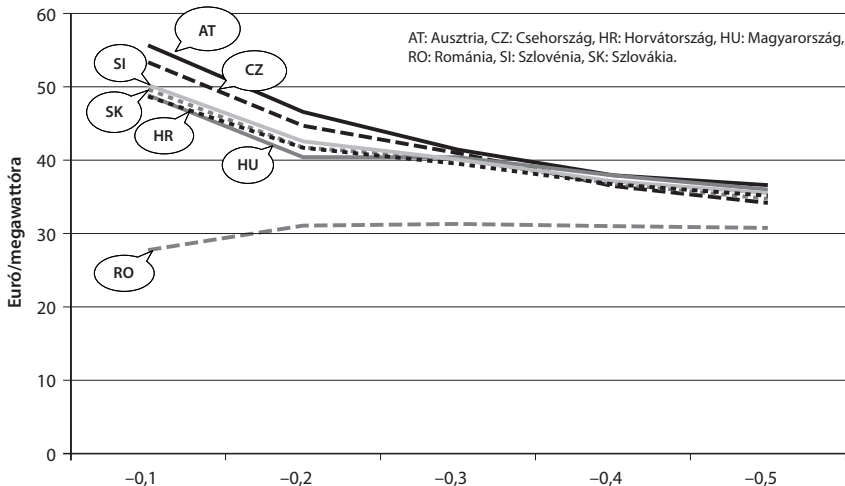
A 9. ábrán láthatjuk, hogy mi történik abban az esetben, ha a regionális piacokon feltételezett keresleti függvényeket különböző mértékben „beljebb húzzuk”. Az egyes eseteket (10–50 százalékos keresletcsökkenés) kétféleképpen is értelmezhetjük.

Ismeretes, hogy a villamos energia iránti kereslet napszaktól függően, heti szinten, illetve szezonálisan is (ciklikusan) ingadozik. A kereslet szintjének változtatásával az első értelmezés szerint azt vizsgáljuk, hogy eredményeink mennyire érzékenyek a kereslet normális ingadozására. (A csúcs- és völgyidőszaki fogyasztás aránya a valóságban is könnyen elérheti a 2:1 rátát.)

A második értelmezés szerint a keresletváltozásra való érzékenység az egyik strukturális feltevésünket is érinti: méghozzá a régió zártságát a kívülről (például Lengyelországból vagy Ukrajnából) érkező olcsó és versenyzői importtal szemben. Amennyiben érkezik olcsó és árelfogadó importáram a régió határain kívülről, úgy a reziduális kereslet csökkenésére számíthatunk. Az importkapacitásokat figyelembe véve azonban ez a keresletcsökkenés legfeljebb 10-20 százalékos mértéket ölthet.

Bármelyik értelmezést is választjuk, látható, hogy a keresletcsökkenés a várt módon az egyensúlyi árak folyamatos csökkenéséhez vezet. Az árcsökkenés mértéke jelentős (akár felére is eshetnek a piaci árak), azonban összhangban áll az áramtözsdéken általában megfigyelhető csúcs- és völgyidőszaki árkülönbségekkel.

A 10. ábrán a keresletrugalmasság növekedésének hatását mutatjuk be az egyensúlyi árakra. Itt szintén beigazolódnak a közgazdasági elmélet által sugallt várakozásaink: nagyobb keresletrugalmasság esetén a stratégiai vállalatok árfelhajtó ké-

10. ÁBRA • A keresletrugalmasság növekedésének hatása az egyensúlyi árakra oligopoljellegű piacszerkezet és mérsékelt integráció esetén

pessége (piaci erőfölénye) mérséklődik, hiszen a cégek az ár növekedésével a korábbiánál hevesebb kereslet-visszaesésre számíthatnak, ami csökkenti az árnövelés jövedelmezőségét. Az ábrán ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a keresletrugalmasságban bekövetkező komoly változások sem hatnak akkora mérséklő erővel az árakra, mint a napi szintű fogyasztásingadozás.

ÖSSZEFOGLALÁS

Láthattuk tehát, hogy a modellezett regionális piaci környezetben a nagy áramtermelő vállalatok jelentős piaci erőfölénnyel rendelkeznek, ami az egész régióban a versenyzői szint fölé emeli a piaci árakat. A jelenlegi NTC-értékeket használva határkeresztező kapacitásként, a piaci árrés 2 euró/megawattórától (Ausztria) 44 euró/megawattóráig (Csehország) terjed, jellemző értéke 12–14 euró/megawattóra körül alakul. A modell nagykereskedelmi árainak arányában az árrés átlagosan 25–40 százalék között mozog.

Ezzel egyidejűleg két határkeresztező metszék iránt igen erős túlkereslet mutatkozik. A román → magyar, illetve a magyar → osztrák metszéken tapasztalt torlódás a régió keleti végéből érkező, versenyképes kínálat hatását tükrözi, amely a nyugati oldalon történő kapacitás-visszatartás miatt kialakult túlkeresletet igyekszik kielégíteni.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a modellezett szorosabb regionális integráció valóban csökkenti a nagy piaci erejű vállalatok árfelhajtó képességét. Ennek elsődleges forrása szintén a Romániából érkező versenyző kínálat beengedése a nyugati piacokra. Az eredmény természetesen nem független attól a (modellünkben exogén) feltevéstől, mely szerint a román villamosenergia-szektor vállalatai árelfogadó módon viselkednek a piacon.

A másik oldalról viszont azt is fel kell ismernünk, hogy a nagy regionális áramtermelő cégeknek még egy tökéletesen integrált piacon is jelentős az erőfölényük. (A 8. ábra a lehetséges legnagyobb integráltságot tükrözi, hiszen a régióban egyetlen határon sincs torlódás, és minden piacon ugyanaz az ár érvényesül.) Még a keletről érkező versenyzői kínálat figyelembevételével is azt kapjuk, hogy a rövid távú egyensúlyi árak az integrált versenyzői forgatókönyv áraihoz képest is másfél-kétszeres szintre állnak be.

A modellezésből levonható helyes következtetés tehát az, hogy a szorosabb regionális integráció várhatóan csökkenti ugyan a domináns szereplők piaci erőfölényét *egy szegmentáltabb piaci struktúrához képest*, de messze nem elegendő lépés ahhoz, hogy a piaci versenyből származó potenciális jóléti nyereség realizálható legyen. (A stratégiai szereplők árrése például alig csökken az integráció hatására.)

Főbb következtetéseink mellett szem előtt kell tartanunk az ezek levezetéséhez szükséges kiinduló feltevéseket és az azokban rejlő korlátozásokat is. Ezek közül

érdemes kiemelni a modell statikus természetét, az alkalmazott kapacitásallokációs mechanizmus idealizált természetét, a vizsgált régió határainak bizonyos fokú esetlegességét és a régió izoláltságát, illetve az állami irányítás alatt álló piaci szereplők motivációira vonatkozó optimista feltételezéseket. Modellezési eredményeink gyakorlati jelentőségének vizsgálatát e korlátozó egyszerűsítések fellazításával érdemes folytatni.

IRODALOM

- BARQUÍN, J.–VÁZQUEZ, M. [2005]: Cournot equilibrium in power networks. *Mimeo*, Instituto de Investigación Tecnológica, Universidad Pontificia Comillas, Madrid (<http://www.iit.upcomillas.es/docs/IIT-05-007A.pdf>).
- CARDELL, J.–HITT, C. C.–HOGAN, W. W. [1997]: Market power and strategic interaction in electricity networks. *Resource and Energy Economics*, Vol. 19 No. 1–2. pp. 109–137.
- DAY, C. J.–HOBBS, B. F.–PANG, J.-S. [2002]: Oligopolistic competition in power networks: a conjectured supply function approach. *IEEE Transactions on Power Systems*, Vol. 17. No. 3. pp. 597–607.
- HOBBS, B. F.–METZLER, C.–PANG, J.-S. [2000]: Calculating equilibria in imperfectly competitive power markets: an MPEC approach. *IEEE Transactions on Power Systems*, Vol. 15. No. 2. pp. 638–645.
- JOSKOW, P.–TIROLE, J. [2000]: Transmission rights and market power on electric power networks. *RAND Journal of Economics*, Vol. 31. No. 3. pp. 450–487.
- KISS ANDRÁS–BARQUÍN, J.–VÁZQUEZ, M. [2006]: Can closer integration mitigate market power? – A numerical modeling exercise. In: *Towards More Integration of Central and Eastern European Energy Markets*, Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, Budapest (http://rekk.uni-corvinus.hu/c3em/pdf/modeling_study.pdf).
- METZLER, C.–HOBBS, B. F.–PANG, J. S. [2003]: Nash–Cournot equilibria in power markets on a linearized DC network with arbitrage: formulations and properties, *Networks and Spatial Economics*, Vol. 3. No. 2. pp. 123–150.
- NEUHOFF, K.–BARQUÍN, J.–BOOTS, M. G.–EHRENMANN, A.–HOBBS, B. F.–RIJKERS, F. A. M.–VÁZQUEZ, M. [2005]: Network-constrained Cournot models of liberalized electricity markets: the devil is in the details. *Energy Economics*, 27. pp. 495–525.
- SMEERS, Y. [1997]: Computable equilibrium models and the restructuring of the European electricity and gas markets. *Energy Journal*, Vol. 18. No. 4. pp. 1–31.
- VENTOSA, M.–BAÍLLO, Á.–RAMOS, A.–RIVIER, M. [2005]: Electricity markets modeling trends. *Energy Policy*, Vol. 33. No. 7. pp. 897–913.
- WEI, J.-Y.–SMEERS, Y. [1999]: Spatial oligopolistic electricity models with Cournot generators and regulated transmission prices. *Operations Research*, Vol. 47. No. 1. pp. 102–112.

• Vince Péter •

TULAJDONOSI KONCENTRÁCIÓ, VÁLLALATI ÖSSZEFONÓDÁS

Versenyfelügyeleti döntések és az energiaszektor vállalati szerkezetének alakulása

Az energiapiaci versenyhelyzetet a részt vevő vállalatok szervezeti és tulajdonosi szerkezete, valamint a szabályozási rendszerek alakítják. A villamosenergia- és a gázpiacot egyaránt a viszonylag kevés, ugyanakkor nagyméretű cég működése jellemzi. E vállalati körön belül gyakoriak a felvásárlások, az összefonódások, amelyek révén megvalósuló tulajdonosi koncentráció közvetlen hatást gyakorol a piac szerkezetére, a verseny feltételeire. A hazai villamosenergia- és a gázpiac sajátossága volt a domináns pozícióikat öröklő és az erőfölényüket megőrző vállalatok jelenléte. A tulajdonosi koncentráció folyamata nemcsak az Európai Unió régebbi tagországaiban, hanem a privatizációt követően a magyar piacon is felerősödött. A vállalati összefonódások következtében módosuló energiapiaci szerkezetet a nemzeti és az uniós versenyfelügyeleti döntések is alakítják. A hazai versenyfelügyelet az elmúlt évtizedben sok tulajdonosi koncentrációhoz vezető összefonódást vizsgált abból a szempontból, hogy azok nem járnak-e meg nem engedhető piaci erőfölény érvényesítésével. A piaci befolyásszerzés felerősödésének kimutatásán túl azonban összefonódást megtiltó vagy azt feltételekhez kötő határozat egyelőre – egy eset kivételével – nem született. Az energiapiacok megnyitása, a versenyhelyzeteket erősítő szabályozások bevezetése új alkalmazkodási követelményeket támaszt a lezajlott tulajdonosi koncentráció során megnövekedett befolyást szerzett, ugyanakkor alkuerejükben is megerősödött vállalatokkal szemben.*

A kilencvenes évek közepén lezajlott privatizáció nyomán kialakult vállalati és tulajdonosi szerkezet néhány év alatt gyökeresen átalakult a magyar energiaszektorban. E változás egyik fő mozgatója a vállalatfelvásárlások és -összefonódások voltak, amelyek révén koncentráltabb tulajdonosi szerkezet jött létre. Az energetikai szektorban lezajlott tulajdonosváltással járó ügyletek a vállalatfelvásárlásoknak speciális esetei, hiszen kevés a piaci szereplők száma és – egyelőre – korlátozott a verseny lehetősége. A vállalatfelvásárlások következményei szerteágazók: a piaci szerkezetet és a versenyt formáló hatásai olyan piacokon jelentkeznek, amelyekben nem csak korlátozott a szereplők száma, hanem közöttük – a közszolgáltatásokat általánosan

.....
* A tanulmány elkészítését az OTKA T 048348 számú programja támogatta.

jellemző helyzetnek megfelelően – vannak domináns cégek is. Ilyen piacszerkezet jellemzi elemzésünk közszolgáltatási szektorát, az energiaszolgáltatást is. E szektor – privatizációt követő – tulajdonosi szerkezeti átalakulásainak meghatározó tendenciája a koncentráció, a tulajdonosok számának csökkenése és az összefonódó cégek piaci részesedésének növekedése volt. További sajátosság az, hogy újabb szereplők színre lépésének jelentősek az akadályai, amelyeket egyrészt a szabályozási-intézményi környezet támaszt, másrészt ezeket felerősíti a már piacon lévő társaságok ellenérdekeltsége és erős érdekvényesítő képessége.

Fontos kérdés mindezzel kapcsolatban az, hogy ennek a piacszerkezetnek a sajátosságai mennyiben függtek össze a privatizáció módjával és az életbe léptetett szabályozásokkal, illetve – mindezekről függetlenül – a külföldi befektetőknek az európai energiapiac liberalizációjával összefüggő, országhatárokon átnyúló piacszerzési erőfeszítéseivel. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás és az ezt követő időszak során lezajlott tulajdonosi átrendeződések nem elemezhetők anélkül, hogy ne érintsük a stratégiai tulajdonosi pozíciójú külföldi vállalatok törekvéseit, energiapari befektetéseik nemzetközi hálózataikhoz való illesztésének kérdéseit. A magyar gazdaság intézményi, szabályozási feltételei, viselkedési normái ugyanis e felvásárlások természetét csak részben képesek alakítani. Ezek mellett a közösségi szabályozási és versenyfelügyeleti gyakorlatot, valamint az európai energiapiacra lezajló folyamatok hatásait, ezek hazai befogadásának, a hozzájuk való alkalmazkodásnak a sajátosságait is figyelembe kell venni.

Az elemzés szerkezete a következő. Elsőként a tagországok energetikai piacainak a szektor *általános*, a tulajdonosi-szervezeti koncentrációval összefüggő vonásáról adunk képet az Európai Unió által készített helyzetelemzések alapján. Ezt követően a hazai energetikai piac vállalati és tulajdonosi szerkezetének alakulásával foglalkozunk a hazai és uniós versenyfelügyeleti szerveknek az *egyedi* vállalati ügyletekre – felvásárlásokra, összefonódásokra – vonatkozó értékelési és határozatai alapján. Bemutatjuk, hogy a versenyfelügyeleti szervek miként mérlegelik az összefonódások hatásait a vállalatok piaci erőviszonyaira, versenyfeltételeire, továbbá azt, hogy a vállalati tulajdonosváltások beleilleszkednek-e a hazai, illetve uniós szabályozás kereteibe.

PIAC- ÉS VERSENYHELYZET-ELEMZÉSEK

Értékelések az Európai Unió energetikai piacának versenyhelyzetéről

Az energetikai szektor, az energiapiacokat jellemző verseny állapotáról mind az Európai Unió, mind a hazai szabályozó hatóságok felméréseket készítettek. Az Európai Unióban készült elemzések nem specifikusan a magyar helyzetet mérték fel, hanem a közösség egészére vonatkozó helyzetképet rögzítettek. A tagországok több-

ségére vonatkozó megállapítások olyan gazdaságok energetikai piaci versenyhelyezeteinek korlátozottságát emelték ki, amelyek szabályozása hosszabb ideje működik, és intézményei nagyobb hagyományúak. Ezek az Európa-szerte érvényesülő versenykorlátozó problémák a hazai piac állapotát is jellemzik, mint arra az itthoni elemzések is rámutattak (*Magyar Energia Hivatal* [2005a], [2005b]). Az elemzések középpontjába azért kerültek az energetikai piac szerkezeti-szervezeti kérdései, mert az EU úgy döntött, hogy létrehozza világ legnagyobb, versenyen alapuló, egységes belső villamosenergia- és gázpiacát.¹ A belső piac létrehozásának a „... kulcsa az elfogadható árú villamosenergia- és gázszolgáltatás, és a vállalkozásoknak és háztartásoknak képesnek kell lenniük arra, hogy élvezzék a hatékony energiaellátás előnyeit. Ez központi eleme Európa lisszaboni stratégiájának. E célkitűzés elérése érdekében az EU úgy határozott, hogy a verseny fokozatos bevezetésével az energiaágazatot besorolja gazdasága versenyen alapuló területei közé.” (*Európai Bizottság* [2005a]). A határozatok értelmében 2007-ben a tagországoknak teljesen meg kellett (volna) nyitniuk piacukat a verseny előtt.

Ennek a beszámolóknak nem feladata e piacnyitás részletes bemutatása, témánkhoz azonban szükség van annak ismeretére, hogy az elemzésekben milyen következtetések fogalmazódtak meg az energetikai szektor szereplőivel és a vállalati szerkezettel kapcsolatban. A piacnyitással összefüggő legfontosabb akadályokat – felsorolásszerűen – az EU a következő pontokban határozta meg (*EC* [2006]):

1. A *piaci integráció* mértéke nem kielégítő: egyrészt a belső piacon (az országok között) jelentősek az energiaár-különbségek, másrészt a határokon átnyúló energiakereskedelem szintje alacsony, ami akadályozza a verseny létrejöttét.
2. A piac nagyfokú *koncentrációját* mutatja az, hogy a piacnyitás számos tagállamban egy monopolisztikus vagy legalábbis oligopolisztikus vállalati szervezeti struktúrából indult ki. A gázszektorban még mindig a liberalizáció előtti időszakot jellemző szervezeti koncentráció jellemzi a nagykereskedelmet, a villamosenergia-piacok pedig továbbra is nemzeti keretek között működnek. Mindkét szektorban gyakoriak a nemzeti vagy regionális monopolhelyzetek (*Kroes* [2006]).
3. A gázszektorban az új belépők az energiaforrások és a szállítási-elosztási kapacitások hiányába ütköznek, illetve a termelők és importőrök közti hosszú távú szállítási szerződések akadályozzák újabb szereplők belépését a piacra. A villamosenergia-ellátásban pedig a termelés–elosztás–szolgáltatás gyakori vertikális integrációja akadályozza a versenyt, az új szereplők piacra lépését, ami korlátok közé szorítja a felhasználók választási lehetőségeit.
4. A hatékonyabb verseny akadálya a piac működésére vonatkozó információk transzparenciájának a hiánya.

¹ 2003/54/EK és 2003/55/EK-irányelv a villamos energia, illetve a gáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról.

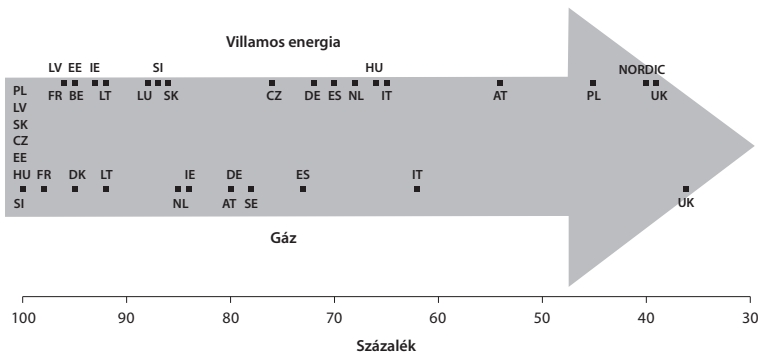
5. Az árképzési mechanizmusokkal szembeni bizalmatlanság jellemzi a felhasználók helyzetét.

A továbbiakban e megállapítások közül a szerkezeti-szervezeti kérdésekre vonatkozó következtetésekkel foglalkozunk bővebben (*Európai Bizottság [2005a], EC [2006]*). A vállalati szervezeti-szerkezeti kérdések mindegyike az energiapiacokon megfigyelhető versenyhelyzetek korlátainak, elégtelenségeinek megítélésére születtek napirendre.

A gáz- és villamosenergia-ipar koncentrációja

A megállapítások egyik lényeges eleme az, hogy a gáz- és villamosenergia-piacok az EU tagországaiban – néhány kivételtől eltekintve – továbbra is nemzeti piacokként működnek. Nem jött létre az eddigiekben olyan mértékű, határokon átnyúló verseny, amely hatékonyan korlátozhatná a nemzeti piacokat domináló vállalatok befolyását, számos tagállam energetikai piacát monopolisztikus vagy oligopolisztikus kínálati szerkezetek jellemzik. A korábbiakban megindult liberalizációs, piacnyitási folyamat ezen a téren nem hozott változást, sőt megfigyelhető, hogy gyakorta tovább erősödtek a domináns cégek pozíciói.

A nemzeti piacokon folyó verseny intenzitásának egyik jellemzőjét, a piaci szereplők koncentrációját az egyes EU-tagországok három legnagyobb villamosenergia-termelőjének, illetve gáz-nagykereskedőjének piaci részesedésével mutatjuk be (1. ábra)

AT: Ausztria, BE: Belgium, CZ: Csehország, DE: Németország, DK: Dánia, EE: Észtország, ES: Spanyolország, FR: Franciaország, HU: Magyarország, IE: Írország, IT: Olaszország, LT: Litvánia, LU: Luxembourg, LV: Lettország, NL: Hollandia, NORDIC: Dánia + Svédország + Norvégia, PL: Lengyelország, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia, UK: Egyesült Királyság.

Forrás: Európai Bizottság [2005a] 8. o.

1. ÁBRA • A gáz- és villamosenergia-piacok koncentrációja

A három legnagyobb nagykereskedelmi piaci résztvevő, illetve termelő kapacitásbeli részesedése (százalék)

Az 1. ábra szerint – amelyen nem szerepelnek az összes EU-tagország adatai – a legtöbb ország piacán igen magas a szervezeti koncentráció. A gázszolgáltatásban a három legnagyobb cég súlya Nagy-Britannián kívül mindenütt meghaladja 60 százalékot. A villamosenergia-ellátásban pedig a skandináv országok mellett csupán Nagy-Britanniában és Lengyelországban nem érte el e cégek együttes piaci részesedése az ötven százalékot. A gázszolgáltatást jellemzi egyébként a nagyobb szervezeti koncentráció, mivel az ábrán látható: tizennyolc ország közül tíz esetében a három legnagyobb cég piaci súlya meghaladta a kilencven százalékot.

Az energetikai piacokon lezajló koncentrációs folyamat további sajátossága az, hogy egyre nagyobb számban kerül sor vállalatfelvásárlásokra, amelyek egyszerre, országhatárokon belül és azokon átlépve valósulnak meg. Az ilyen ügyletek között nemcsak szektorokon belüli, hanem gáz- és villamosenergia-ipari cégek közti felvásárlások is előfordultak. Ezek az összefonódások a termelés, az elosztás és a szolgáltatás vertikális integrációjának folyamatát erősítik, amely ellentétbe kerülhet a verseny élénkítésének, valamint a piaci liberalizálás kiterjesztésének követelményeivel. Az EU versenyhatóságának éppen ezért – a felvásárlási és a versenyszabályok alkalmazásával – kulcsszerepe van az ügyletek megvalósulásának engedélyezésében. (Erről egy magyar piacot érintő példával, az E.on és a Mol Rt. közti ügylettel kapcsolatban a későbbiekben lesz még szó.)

A villamosenergia-rendszer irányítójának függetlensége

A hazai energiaipari versenyhelyzetet alakító szervezeti feltételek egyik kulcselemének bemutatásával folytatjuk elemzésünket. Az energetikai szektorban kialakult versenyhelyzetek lényeges, a vállalatok tulajdonosi és szervezeti rendszerével összefüggő tényezője a hálózatok irányítása, illetve az üzleti, kereskedelmi jellegű tevékenységek közti kapcsolatok jellege. A magyar villamosenergia-iparban e területen tulajdonosi és szervezeti koncentráció zajlott le 2005-ben. Ez azért érdemel figyelmet, mert befolyásolja azt, hogy a felhasználók milyen feltételekkel tudnak hozzáférni a hálózatokhoz. A hálózatokhoz való szabad hozzáférés feltételeinek biztosítását pedig előírják az EU irányelvei.² Ezek azt a követelményt támasztják a hálózatok átviteli rendszerirányítóival és üzemeltetőivel szemben, hogy a hozzáférést a szállítási kapacitásokhoz minden piaci szereplő számára megkülönböztetés nélkül, azonos feltételekkel kell biztosítani.

Az Európai Unió 2003-as irányelve kimondja, hogy a rendszerirányítónak kell rendelkeznie a hálózat fölött. (Ez az átviteli rendszerirányítási vagy TSO-modell – a *transmission system operator* angol kezdőbetűiből.) E modell működtetéséhez

² 2003/54/EK és 2003/55/EK-irányelv a villamos energia, illetve a gáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról.

a rendszerirányítói, illetve az üzleti, kereskedelmi tevékenységek szétválasztására van szükség. Az irányelv szerint a szétválasztás lehet szigorúbb, vagyis vonatkozhat egyrészt a tulajdonosok személyére, e szerint a rendszerirányítás és a szállítási hálózatok, illetve a kereskedelmi tevékenységek nem tartozhatnak ugyanahhoz a tulajdonosi körhöz. Másrészt az irányelv egy kevésbé szigorú megoldást is lehetővé tesz azzal, hogy a kétféle tevékenység szétválasztása azonos tulajdonosi körbe tartozó cégekkel is megvalósítható. Ebben az esetben e kétféle tevékenység folytatásának jogi garanciákkal alátámasztott, valamint számviteli elkülönítését kell végrehajtani. Az irányelvek jelenleg ez utóbbit, a jogi-működési szétválasztás követelményét írják elő, amit 2007 júliusáig kellett a tagországoknak megvalósítani.

1. TÁBLÁZAT • A hálózati és üzleti tevékenységek szétválasztásának helyzete

	Villamosenergia-ipar	Gázipar
Ausztria	jogi	jogi
Belgium	jogi	jogi
Dánia	tulajdonosi	tulajdonosi
Finnország	tulajdonosi	X
Franciaország	jogi	jogi
Németország	jogi	részben jogi
Görögország	jogi	X
Írország	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Olaszország	tulajdonosi	jogi
Luxemburg	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Hollandia	tulajdonosi	tulajdonosi
Portugália	jogi	X
Spanyolország	tulajdonosi	jogi
Svédország	tulajdonosi	tulajdonosi
Egyesült Királyság	tulajdonosi	tulajdonosi
Norvégia	tulajdonosi	X
Észtország	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Lettország	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Litvánia	tulajdonosi	a szétválasztás nem történt meg
Lengyelország	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Cseh Köztársaság		a szétválasztás nem történt meg
Szlovákia	jogi	a szétválasztás nem történt meg
Magyarország	tulajdonosi	jogi
Szlovénia	tulajdonosi	a szétválasztás nem történt meg
Ciprus	X	X
Málta	X	X

Forrás: Európai Bizottság [2005a] 13. o.

Az 1. táblázat az egyes tagországok gáz- és villamosenergia-iparában megvalósított szétválasztások jellegét, megvalósításának ütemét mutatja be (a 2005. évi állapot szerint). A tulajdonosi szétválasztás szigorúbb szabályait egyrészt sok országban egyelőre nem vezették be, másrészt a gáziparban az egész szétválasztási folyamat lassabban és késéssel valósul meg, mint a villamosenergia-iparban. Ez utóbbi területen nem csak a tulajdonosi szétválasztás sokkal gyakoribb (az országok felében már megvalósították), hanem minden országban sor került valamilyen típusú szétválasztásra. (A táblázatban X-szel jelölt esetekben az érintett tagállamok felmentést kaptak a szétválasztási rendelkezések alól.)

A TSO-modell létrehozását előíró EU-irányelv megvalósítására a magyar villamosenergia-iparban a következőképpen került sor. A hálózat üzemeltetését az MVM Rt. egyik cége, az Országos Villamos-távvezeték Rt. látta el. A rendszerirányító Mavir Rt. 2003-ban lett önálló, az MVM Rt.-ről választották le.³ E kétféle tevékenységet így két különálló cég folytatta. Az irányelv egyik lehetséges megvalósítása az lehetett volna, hogy a hálózatot üzemeltető céget és a Mavir Rt.-t egy cégbe vonják össze, amely így a piac szereplőitől független, állami tulajdonú rendszerirányító lett volna. E megoldás mellett az szólt, hogy a rendszerirányítót tulajdonosi-szervezeti elkülönültsége függetleníti a szektor meghatározó súlyú társaságától, az MVM Rt.-től. Így elhatárolhatók a rendszerirányítói, illetve az üzleti, kereskedelmi feladatkörök. Ezzel szemben egy másik, az EU-irányelv szerint szintén lehetséges megoldás valósult meg. A 2005. évi villamosenergia-törvény előírása szerint a Mavir Rt.-t beolvasztották a hálózatot birtokló MVM Rt.-be, és ennek a szervezetén belül jött létre az egységes rendszerirányító és üzemeltető társaság. Olyan érvek fogalmazódtak meg nyilvánosan, mint az integrált működés következtében javuló ellátásbiztonság és az alacsonyabb költségek, amelyeknek a rendszerhasználati díjakban is meg kell jelenniük.

A magyar villamosenergia-piacot így – az 1. táblázattal szemben – ma már a tulajdonosi összefonódás jellemzi. „A hazai villamosenergia-piacon egy vertikálisan részlegesen integrált – az erőművekkel megkötött hosszú távú szerződésai miatt – jelentős erőfölényt mutató vállalkozás van jelen (MVM Rt.), amelynek a termeléstől a kereskedelemig van érdekeltsége, és 2005 augusztusában a rendszerirányító is integrálódott az MVM Rt.-be. A rendszerirányító függetlenségét a törvény által megszabott tevékenységi és egyéb szétválasztási előírásokkal biztosítják.” (GVH [2006] 3–4. o.) Ezzel az összefonódással létrehozott helyzetnek a piaci versenyfeltételekre gyakorolt hatásait, a szétválasztással kapcsolatos követelmények (a hálózatokhoz való szabad hozzáférés biztosítása feltételeinek) érvényesülését a Gazdasági Versenyhivatal jelentése a következőképpen értékelte. „A GVH e döntési folyamatban mindvégig annak a véleményének adott hangot, hogy a tulajdonosi össze-

³ Ennek előzménye a 2001. évi villamosenergia-törvényben 2003-ra előírányzott részleges piacnyitás volt, amely keretében leválasztották a rendszerirányítói tulajdoni részt az MVM Rt.-ről.

olvasás mellett nincs olyan megbízható szétválasztási mód, ami garantálná, hogy a versenypiac és a közüzem érdekei figyelembevételénél legalább semleges módon működjön a rendszerirányítás.” (Uo.) E helyzetértékelés szerint a létrehozott tulajdonosi összefonódás mellett a szétválasztás hazai szabályozása nem tudta megteremteni annak a feltételeit, hogy az amúgy is domináns pozíciójú MVM Rt.-vel azonos eséllyel férhessen hozzá a hálózathoz más vállalkozás is.

HATÓSÁGI DÖNTÉSEK ÉS VÁLLALATI ÖSSZEFONÓDÁSOK

Ebben a részben összefoglaljuk a hazai energetikai szektorban lezajlott vállalatösszefonódási, vállalatfelvásárlási ügyletekkel kapcsolatos hatósági értékeléseket, döntéseket. A vállalatok felvásárlása, a tulajdonosváltással járó tranzakciók fontos elemei azoknak a folyamatoknak, amelyek eredményeképpen lezajlanak a szervezeti változások, és átalakul a vállalati szerkezet.

A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény (Tpv) az *összefonódás* gyűjtőfogalmához sorolja a vállalatok feletti befolyásszerzésre irányuló különböző típusú ügyleteket.⁴ (A továbbiakban a felvásárlás kifejezést az összefonódás szinonimájaként használjuk.) Az összefonódás a felvásárolt cég irányításának megszerzését jelenti.

A Tpv 23. paragrafusa szerint:

- ♦ (1) Vállalkozások összefonódása (koncentrációja) jön létre, ha
  - a) két vagy több, előzőleg egymástól független vállalkozás összeolvad, vagy egyik a másikba beolvad, vagy a vállalkozás része a vállalkozástól független másik vállalkozás részévé válik,
  - b) egy vállalkozás vagy több vállalkozás közösen közvetlen vagy közvetett irányítást szerez további egy vagy több tőle független vállalkozás egésze vagy része felett, vagy
  - c) több, egymástól független vállalkozás közösen hoz létre általuk irányított olyan vállalkozást, amely egy önálló vállalkozás valamennyi funkcióját tartósan képes ellátni.
- (2) E törvény alkalmazásában közvetlen irányítással rendelkezik egy vállalkozás vagy több vállalkozás közösen, ha

⁴ „A vállalkozások összefonódásához a Gazdasági Versenyhivaltól engedélyt kell kérni, ha valamennyi érintett vállalkozáscsoport, valamint az érintett vállalkozáscsoportok tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások előző üzleti évben elért nettó árbevétele együttesen a tizenöt milliárd forintot meghaladja, és az érintett vállalkozáscsoportok között van legalább két olyan vállalkozáscsoport, melynek az előző évi nettó árbevétele a vállalkozáscsoport tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások nettó árbevételével együtt ötszázmillió forint felett van.” A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló, módosított 1996. évi LVII. törvény VI. fejezetének 24. paragrafus (1) rendelkezései alapján a Gazdasági Versenyhivatal engedélyezi ezeket az ügyleteket.

- a) a másik vállalkozás többségi szavazati jogot biztosító üzletrészeivel, részvényeivel, illetőleg a szavazati jogok több mint ötven százalékával rendelkezik, vagy
- b) jogosult a másik vállalkozás vezető tisztségviselői többségének kijelölésére, megválasztására vagy visszahívására, vagy
- c) szerződés alapján jogosult a másik vállalkozás döntéseinek meghatározó befolyásolására, vagy
- d) a másik vállalkozás döntéseinek meghatározó befolyásolására ténylegesen képessé válik.

Ezek megvalósításának engedélyezésére – a versenytörvényben meghatározott esetekben – a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa jogosult. A gáz- és villamosenergia-ipart érintő ügyletekben részt vevő vállalatok nagy mérete indokolja, hogy az energiaszektoron belüli felvásárlási kezdeményezéseik hatósági engedély alapján valósulhatnak meg. (A versenytörvény hatálya alá tartozás az ügyletek megfigyelése és elemzése szempontjából kedvező helyzetet teremt, hiszen – szemben a magyar gazdaságban lezajló felvásárlások többségével, amelyek a versenytörvény szabta mérethatárok alatt maradnak – ezek regisztrálására és dokumentálására így sor kerül.)

Az energiaszektorban a GVH-val együttműködve a Magyar Energia Hivatal is szerepet kapott az összefonódások engedélyezési eljárásában.⁵ A 2001. és 2005. évi villamosenergia-törvények szerint a Magyar Energia Hivatal jóváhagyása (is) kell ezeknek az ügyleteknek az engedélyezéséhez. Az eljárásban a Magyar Energia Hivatal az összefonódásnak az ellátás biztonságára és minőségére, valamint a szabályozás érvényesítésére gyakorolt hatásait mérlegeli.

Az energiaszektor vállalati szerkezete a privatizáció után

Az összefonódások bemutatása előtt röviden a privatizáció után kialakult kiinduló helyzettel foglalkozunk, azzal, hogy a tulajdonosi koncentráció milyen piacszerkezetet alakított át. A privatizáció 1995. évi elindításakor az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő (ÁPV) Rt. meghatározta a villamosenergia-szektor szolgáltatóinak leendő tulajdonosi szerkezetét. E szerint egy pályázó legfeljebb a hat áramszolgáltató közül egyénileg kettőben (konzorciumban háromban) szerezhettek kisebbségi tulajdonhányadot, a többségi tulajdonhoz két évvel később juthattak (*Mihályi* [1998]).

Az új tulajdonosi szerkezetben két befektető (RWE/EVS és EdF) két-két áramszolgáltatónak (Elmű és Émász, illetve Édász és Démász) lett a résztulajdonosa. Ezek

⁵ Lásd a 2001. évi CX. törvény 10. paragrafusát, valamint az ezt módosító a 2005. évi LXXIX. törvény 7. paragrafusát.

mellett még a Titász (ISAR), valamint az Édász (Bayernwerk) tulajdonosai léptek be a hazai piacra. Az egyik tulajdonosi csoport (RWE/EVS) a Mátrai Erőmű részprivatizációjával vertikális pozícióra is szert tett. A termelésben az erőművek eladása nyomán az áramszolgáltatásnál jóval szórtaabb tulajdonosi szerkezete alakult ki, hiszen nem négy tulajdonosi csoport jött létre, mivel mindegyik erőmű más kézbe került.

Az ÁPV Rt. a gázszektor privatizációja során is előzetes korlátot állított a tulajdonosi koncentráció elé, egy befektető legfeljebb két céget (a Tigáz vásárlója egyet) vehetett meg (*Mihályi* [1998]). A hat gázszolgáltató (amelyek közül a Főgáz a Fővárosi Önkormányzat értékesítette) szintén négy tulajdonosi csoport kezébe került. A Dgázban és a Főgázban a Ruhrgas/RWE, valamint a Dégázban és az Égázban a Gaz de France szerzett tulajdont. A Tigáz az Italgas/SNAM és a Kőgáz a Bayernwerk/EVN érdekeltsége lett. A befektetők számára – a Főgáz kivételével – többségi tulajdonhányad megszerzése vált lehetővé.

A privatizációval megszűnt az energiaszektor vállalati szerkezetét jellemző helyzet, hogy ágazatonként egy-egy monopolpozíciójú, a teljes vertikumot átfogó vállalat működött. (Időközben megindult a Mol Rt. tőzsdei részprivatizációja is, amely azonban szervezetét, piaci helyzetét nem érintette.) Ha minden területen nem is szűntek meg az erőfölény érvényesítését fenntartó szerkezeti aránytalanságok, de a szektor sokszereplős lett, és az (MVM kivételével) domináns állami tulajdon eltűnésével megnyílt a terep további tulajdonosi-szervezeti átalakulások előtt.⁶

Áttekintés a vállalati összefonódási ügyletek hatósági engedélyezéséről

A GVH 1997 és 2006 közötti időszakra vonatkozó határozataiból kirajzolódó összkép lehetővé teszi néhány fontos tendencia bemutatását (*GVH* [2007]).⁷ Az energiaszektorban megvalósult tulajdonos- és irányításváltással járó vállalat-összefonódási tranzakciók jellegzetességei változatos képet mutattak. Ezek az ügyletek eltérő típusai alapján csoportosíthatók. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – a felvásárlások rendszerezését elősegítő szempontok alapján csoportosítjuk a GVH által elbírált tranzakciókat.

Előzetesen az egész periódusnak azt az alapvonását emeljük ki, hogy a GVH *minden* betérjesztett vállalati összefonódási kérelmet engedélyezett. (Egyetlen – későbbiekben bemutatásra kerülő – esetben írt elő bizonyos módosító feltételeket.) A GVH több esetben is fenntartásokat fogalmazott meg, de ezeket hatáskör hiányá-

⁶ A villamosenergia- és gázszektorban az új szereplők belépésével még nem jött létre a verseny kialakulásának összes feltétele, hiszen ehhez a szabályozás alapvonásainak a megváltozására is szükség lett volna. (Erre a kétezres évek folyamán került sor fokozatosan.)

⁷ A GVH 1997 és 2006 között az Országgyűlés számára készített beszámolóit is felhasználtuk az elemzés elkészítéséhez. A GVH honlapján (www.gvh.hu) a beszámolók és a határozatok teljes szövege megtalálható.

ban nem érvényesíthette döntéseiben. A hatáskör hiánya jelenthette egyrészt azt, hogy más hatóság (például a Magyar Energia Hivatal) illetékességi körébe tartozó kérdésekben nem dönthetett. Másrészt az EU-csatlakozás előtti tranzakciók versenykorlátozó hatásainak értékelésében nem lehetett érvényesíteni – szabályozás hiányában – a várható energetikai piacnyitás által támasztott követelményeket. Ezek alkalmazására az EU-csatlakozást megelőző jogharmonizáció előrehaladtával, a megfigyelt időszak második felétől nyílt lehetőség.

Az energetikai piacnyitás által támasztott követelmények figyelembevételének szükségessége felmerült egyes esetekben, különösen az 1997 és 2005 közti időszak másik jellemző vonásával, a *tulajdonosi koncentrációt eredményező vállalatösszefonódási ügyletekkel* kapcsolatban. Az EU-ban érvényesülő tendenciához hasonlóan a magyar energetikai szektorban is a tulajdonosi koncentrációs folyamat megindulása, majd felerősödése volt megfigyelhető. A továbbiakban a lezajlott összefonódásokat csoportosítva mutatjuk be.

1. A sort a *tulajdonosi koncentrációval* járó ügyletekkel kezdjük. Ezek közös vonása az volt, hogy a hazai piacon már jelen lévő szakmai befektetők felvásároltak további energetikai cége(ke)t. E tulajdonosok érdekköréhez tartozó cégek piaci részesedése ezáltal növekedett, de a GVH egyik esetben sem minősítette e változások mértékét olyan jelentősnek, hogy ügyletet módosító vagy elutasító határozatot kellett volna hoznia.

- ♦ A tranzakcióknak ebbe körébe tartozott 1997-ben az az ügylet, amelynek keretében az áramszolgáltató Édász Rt. irányításában az Electricité de France International S.A (EdFI) mellett a Bayernwerk AG (BAG) is szerepet kapott. A BAG megvette az EdFI tulajdonában lévő részvények felét. Az EdFI részvényeit 1995-ben az ÁPV Rt.-től vásárolta meg, és ilyen módon 47,55 százalékos részesedést szerzett. A BAG e vásárlással újabb cégben szerzett tulajdoni részesedést. A tulajdonosi koncentráció erősödött ugyan, de a piaci szereplők száma nem változott, mert az áramszolgáltatók földrajzilag elkülönült területeken működtek, egymás területére nem léphettek be. Az akkori szabályozás szerint a GVH az összefonódás engedélyezésében (Vj-26/1997/10.) azt a – a jövőbeli versenyhelyzetet befolyásoló – körülményt nem vette figyelembe, hogy a BAG nem csak a dél-dunántúli, hanem – a felvásárlás révén – a szomszédos, észak-dunántúli áramszolgáltatóban is résztulajdonos lett.

2002-ben folytatódott az Édász Rt. tulajdonosváltása. Ennek előzménye az volt, hogy a német tulajdonos cég elnevezése BAG-ról E.on Energie AG.-re változott. Az anyacég ugyanis összeolvadt egy másik német energiaipari céggel, amely révén létrejött a – BAG örökébe lépett – E.on Energie AG. A GVH Vj-63/2002/28. sz. határozata szerint „... az E.on Hungária Rt. kérelmezte az irányításszerzést az Édász Rt. (Észak-dunántúli Áramszolgáltató Rt.) felett. Az E.on Hungária Rt. a kontinens legnagyobb, tőzsdén jegyzett közüzemi szolgáltatójának számító, németországi székhelyű E.on-csoporthoz tartozik. A kérelem célja az volt, hogy a francia EdFI-csoporttal közösen irányított Édászban

a közös irányítást kizárólagos irányítássá alakíthassa az E.on.”⁸ (GVH [2003].) Ezzel az egész Dunántúl áramszolgáltatási piaca e cég kizárólagos ellenőrzése alá kerül.

A Magyar Energia Hivatal (MEH) az összefonódás engedélyezési folyamatában kialakított véleményében lehetséges versenykorlátozó hatások kialakulásával számolt, ezért az összefonódást feltételekhez kötve engedélyezte volna. A Magyar Energia Hivatalnak a GVH Vj-63/2002/28. sz. határozatában ismertetett véleménye felhívta a figyelmet arra, hogy „... az áramszolgáltatás az összefonódás következtében három elkülönült, érdemi tulajdonosi átfedésektől mentes csoport kezébe kerül: ezek az EdF, az E.on és az RWE. A másik következmény, hogy a dunántúli régió áramszolgáltatási piaca lényegében az E.on kizárólagos területi monopóliumává válik. Az elsőként említett változást a verseny szempontjából kedvezőnek tartja a Magyar Energia Hivatal, a második azonban a hazai árampiac kifejlődését hátrányosan befolyásolhatja.”

A GVH ezzel szemben feltételek előírása nélkül jóváhagyta az ügyletet. A GVH Vj-63/2002/28. határozatában az összefonódásnak a – közösségi irányelvnek megfelelően 2003-tól esedékes – részleges piacnyitás feltételeire gyakorolt hatásait vette számba: azt, hogy miként érintheti a piacra kilépő úgynevezett feljogosított fogyasztók⁹ számára villamosenergia-vásárlási forrásaik megválasztását. A határozat egyik eleme az volt, hogy a tulajdonosi koncentrációval nem változik meg a piaci szereplők száma, emiatt a kereskedelem szerkezete sem módosul, sőt a két áramszolgáltató – az E.on és az EdFI – közötti szervezeti-tulajdonosi kapcsolat megszűnése még javíthatja is a verseny feltételeit. A feljogosított fogyasztók számára megjelenő esetleges versenykorlátozó hatások mérlegelését az indokolta, hogy az ügyletet követően a hazai feljogosított fogyasztók fele az E.on által egyedül irányított áramszolgáltatók területén helyezkedik el. Az E.on így rendelkezik a területén lévő feljogosított fogyasztókra vonatkozó információkkal, amelyek *információs többletelőnyhöz* juttatják a kereskedelmi piac többi szereplőjével szemben, és ezáltal erőfölényt megalapozó helyzetre tehet szert. A EdFI informáltsága – kivonulása miatt – ugyanakkor csökken, de a GVH szerint ettől még az E.on nem képes versenytársaitól, fogyasztóitól függetlenül meghatározni üzleti magatartását. A GVH úgy ítélte meg, hogy az esetleges versenykorlátozó hatásokat nem ez az összefonódás hozhatja létre, hanem azok az ettől függetlenül korábban kialakult és fennálló piacszerkezetből következhetnek.

⁸ Az E.on Hungária Rt. 2000 októberében jött létre Magyarországon. Ennek háttérében is a külföldi tulajdonosok között megvalósult összeolvadás állt: két német energetikai vállalat, a bajor Bayernwerk és az észak-németországi PreussenElektra egyesülésével jött létre a müncheni székhelyű E.on Energie AG.

A GVH gyakorlata szerint összefonódásnak minősül, ha a közös irányítók egyike egyedüli irányítást szerez. Az egyedüli irányítást megszerző vállalkozásnak ugyanis utóbb már nem kell tekintettel lenni korábbi irányító társára, vagyis olyan változás történik, amely hatással lehet az irányítása alá kerülő piaci szereplő magatartására. Az E.on Édász feletti egyedüli irányítás szerzése a Tpvt. értelmében összefonódásnak minősült.

⁹ Feljogosított fogyasztó az az energiafogyasztó, aki a külön jogszabályban meghatározott feltételekkel, szabad megállapodás alapján vásárol energiát.

2002-ben a GVH „... engedélyezte, hogy az Atel Energia Tanácsadó Kft. irányítást szerezzen a Csepeli Erőmű Kft., a Csepeli Áramtermelő Kft. és az NRG Csepel Energia Kft. felett üzletrészeik megvásárlásával. A kérelmező mögött az Atel AG, Svájc vezető villamosenergia-szolgáltatója, áramtermelője áll. A kérelmező anyacége a villamos áram tényleges import piacán 37 százalékos, a kérelmezett Csepeli Áramtermelő Kft. pedig a termelésben 7,4 százalékos piaci részesedéssel bír...” (GVH [2003].) Ebben az esetben ezért az összefonódás *vertikális*¹⁰ hatásaival is számolni kellett, hiszen a tulajdonosnak mind a termelésben, mind az importban van érdekeltsége. A GVH Vj-134/2002/18. sz. határozata a termelést és az importot egységes piacként határozta meg. „A tervezett tranzakció révén bár koncentrációnövekedés jött létre, azonban ez nem érte el azt a szintet, ami erőfölény létrejöttét valószínűsíthette volna. Az összefonódás vertikális hatásainak elemzése a még nem liberalizált villamosenergia-piac keretei között nem fedett fel olyan kapcsolatot, amely versenykorlátozó hatású lenne.” (Uo.)

2003-ben is lezajlott egy tulajdonosi *koncentrációs* típusú felvásárlás. A Vértes Energia Befektetési és Fejlesztő Kft. az ÁPV Rt. privatizációs pályázatán megvásárolta a Vértes Erőmű Rt. részvényeinek 69,19 százalékát. A *horizontális*¹¹ versenyhatásokat a GVH a villamosenergia-termelés, valamint -kereskedelem piacain külön és együtt is értékelte és az alacsony piaci részesedésekre tekintettel engedélyezte az összefonódást (Vj-167/2003/9.).

Az ügyleteknek ebbe a csoportjába tartozott 2004-ben az, hogy a Pannonpower Rt. felvásárolta a Pannon Rt. részvényeinek többségét, ezzel növelte befolyását a villamosenergia-, a gőz- és melegvíz-szolgáltatás piacán. A GVH ugyanakkor nem kifogásolta a tranzakciót a két cég alacsony piaci részesedése és a különböző földrajzi piacokon végzett gőz- és melegvíz-szolgáltatási tevékenysége miatt (Vj-62/2004/9.).

2004-ben további tulajdonosi koncentrációval járó összefonódásokra is sor került az energiaszektorban. Az E.on két dunántúli gázszolgáltató társaságban szerzett többségi tulajdonrészt, amit a GVH Vj-172/2004/14. és Vj-173/2004/14. sz. határozataival engedélyezett. Az E.on Hungária Energetikai Rt. a Közép-dunántúli Gázszolgáltató Rt. (Kögáz Rt.) és a Dél-dunántúli Gázszolgáltató Rt. (Ddgáz Rt.) felett szerezte meg az irányítást. A tranzakciókkal az E.on tulajdonosi részesedése a gázszolgáltató társaságokban 50 százalék fölé emelkedett. A felvásárlások a gázpiacon növelték az E.on-csoport részesedését. Az összefonódás engedélyezésében egyrészt szempont volt, hogy a két társaság a feljogosított fogyasztók országos gázszolgáltatási piacán viszonylag alacsony (20 százalékos) részesedéssel rendelkezett, ezért horizontális versenykorláto-

¹⁰ Vertikális hatás abban az esetben lép fel, ha egy piacon az összefonódás olyan vállalatok között jön létre, amelyek közül korábban az egyik eladóként, a másik pedig vevőként volt jelen. Az összefonódás következtében a köztük fennállt piaci kapcsolat vállalaton belülivé vált, így az egymáshoz kapcsolódó piacokon érvényesülhet versenykorlátozó hatás.

¹¹ A horizontális hatás megváltoztathatja a piaci szerkezetet, ha az összefonódásra vevői vagy eladói pozícióban lévő vállalatok között kerül sor. Erőfölény kialakulásához vezethet a versenyző vállalatok számának csökkenése és ezáltal piaci részesedésük növekedése.

ző hatással nem kellett számolni. Emellett az is szerepet játszott, hogy a két gázszolgáltató közüzemi felhasználói területileg elkülönülten helyezkedtek el, ezért a fogyasztók és a szolgáltató közti erőviszonyokat az ügylet nem érintette.

2. Az ügyletek második csoportjába azok az összefonódások tartoznak, amelyek esetében a részvények adásvételére azonos tulajdonosi csoporthoz tartozó vállalatok között került sor. Ezek a tranzakciók valójában *vállalatcsoporton belüli irányítási átszervezést valósítottak meg*. A cél nem közvetlenül a piaci befolyás erősítése, hanem a működés ésszerűsítése volt. Ezekben az esetekben nem csökkent a piaci szereplők száma, és az érintett cégek piaci részesedése sem változott, vagyis nem idéztek elő rövid távon versenykorlátozó hatásokat.

Ezekhez a külföldi tulajdonosok között lezajlott részvényvásárlásokhoz a Gazdasági Versenyhivatal engedélyére azért volt szükség, mert azok hatása a magyar energiapiacra is *érvényesülhetett*. Emellett az érintett cégek árbevételének volume is meghaladta a versenytörvényben előírt küszöbértéket. Az engedély megadásában az a szempont játszott szerepet, hogy a felvásárlásokban egymástól *nem független* cégek vettek részt, vagyis tevékenységük összehangolására mind az ügyletek előtt, mind utánuk módjuk volt. A felvásárlással ezért a versenyhelyzetben nem idéztek elő változást, hiszen az egyes vállalkozások egyébként is összehangoltan léphetnek fel a piacon.

- ♦ Nem merültek fel versenyjoggal összefüggő aggályok 1998-ban „... az olyan »technikai jellegű« összefonódások esetében, amelyekben a tulajdonos költségmegtakarítás, racionalizálás céljából átrendezte (ésszerűsítette) az irányítása alá tartozó vállalkozások közötti kapcsolatokat (például a Bayernwerk Hungária Rt. irányításszerzése a Dél-dunántúli Áramszolgáltató Rt. felett.” (GVH [1998], lásd erről a Vj-144/1998/6. határozatot.) A Bayernwerk Hungária Rt. a részvényeket anyacégétől, a Bayernwerk AG-től vette meg. Mivel ezek nem voltak független vállalkozások, ezért a részvények adásvétele a gazdasági versenyt nem befolyásolta, tulajdonosi koncentrációnövekedést nem okozott.

Hasonló megítélés alá esett 1999-ben az, hogy az irányítás megszerzése „... vállalkozáscsoporton belüli irányításátadás (anyavállalat a leányvállalatnak, leányvállalat a másik leányvállalatnak) keretében valósult meg, így például amikor a Titász Áramszolgáltató Rt. irányítását a németországi Bayernwerk AG egyik leányvállalatától, az Isar-Amperwerke AG-től annak másik leányvállalata, a Bayernwerk Hungária Rt. vette át” (GVH [2000], lásd a GVH Vj-166/1999/8. határozatát).

Az irányítás megszerzése 2000-ben is több esetben vállalkozáscsoporton belül valósult meg. „A villamosenergia-termelésben és -szolgáltatásban érdekelt Applied Energy Services (AES) csoport átszervezte a magyarországi leányvállalatai közötti irányítási kapcsolatokat. Ezt a versenytörvény ugyan összefonódásnak tekinti, azonban az ilyen úgynevezett nem független vállalkozások (15. §) közötti tranzakciók valójában nem

érintik a versenyt.” (GVH [2000].) A GVH az ilyen összefonódásokat minden esetben engedélyezte (Vj-138/1999/10., Vj-139/1999/11. és Vj-140/1999/10.).

Szintén nem emelt kifogást a GVH az ellen, hogy egy szakmai befektető, a németországi Rheinbraun AG bányászati vállalkozás megszerezze a Mátrai Erőmű Rt. irányítását. Azonos tulajdonosi körhöz tartozó vállalatok között került sor a részvények adásvételére. Az új befektető irányításszerzésével módosult ugyan a tulajdonosok köre, de a tulajdonosi csoport összes részesedése változatlan maradt. Ez az átalakulás abban az esetben befolyásolhatta volna a versenyfeltételek alakulását, ha az új tulajdonosnak lettek volna az energiapiacra tevékenykedő más vállalkozásai is. Ez a befektető azonban korábban nem volt szereplője a hazai energiapiacnak. Ezért e cég irányításszerzésével átrendeződik ugyan a tulajdonosi szerkezet, de a versenyhelyzet nem változik (Vj-46/1998/10.).

3. A tranzakciók harmadik csoportjába a hazai energetikai piacra *újonnan belépő befektetők* felvásárlásai tartoztak. Versenykorlátozó következményekkel ezek a tranzakciók sem jártak, hiszen a tulajdonos(ok) cseréje önmagában nem módosította a piaci versenyhelyzetet és a tulajdonosi koncentráció sem erősödött.

- 1998-ban a Bakonyi Erőmű Rt. és a Pécsi Erőmű Rt. irányítását – privatizáció keretében – *pénzügyi befektetők* által erre a célra létrehozott konzorciumok szereztek meg (Vj-13/1998/5. és Vj-53/1998/7.). Az ügyletek az érintett cégeknek – az akkor 10 milliárd forintos – küszöbértéket meghaladó nettó árbevétele miatt kerültek a GVH elé.

4. A felvásárlások negyedik csoportját azok az összefonódások alkották, amelyeknek a versenyfeltételekre gyakorolt hatásai már gondos mérlegelést tettek szükségessé. Ezekben az esetekben a korábban egymástól *független külföldi tulajdonosok összefonódására*, a közöttük lezajlott felvásárlásra került sor. A közös külföldi tulajdonos létrejöttét követte hazai cégek összeolvadása.

- Ilyen eset volt 2000-ben a Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG (RWE-csoport) és a Vereinigte Elektrizitätswerke Westfalen AG (VEW-csoport) összeolvadása. A GVH Vj-46/2000/19. sz. határozata a nemzetközi vállalatcsoportok kérelmével szemben – a versenyfeltételek alakulását figyelembe véve – nem emelt kifogást. Az összefonódásban érintett két társaság egymást nem helyettesítő, két elkülönült árupiacra (a villamosenergia- és a gázszolgáltatási piacon) tevékenykedett Magyarországon, ezért közöttük vertikális kapcsolat nem állt fenn. Az összefonódás ezért nem érintette e két piacon kialakult versenyhelyzetet. A határozat vizsgálta továbbá az újonnan létrejövő szervezet hatását a piacnyitást követően a hálózati hozzáférés piacára. Mivel a villamosenergia- és a földgázhálózat nem tekinthető egymás helyettesítőjének, az összefonódásnak a piacnyitást követően sem valószínűsíthető versenykorlátozó hatásai.

2004-ben sor került olyan, külföldi pénzügyi befektető által megvalósított felvásárlásra, amelyben kivásárolta tulajdonostársát. Ennek keretében az „... UBS nemzetközi bankcsoport irányítást szerzett a Motor Columbus svájci központú holding felett, mivel korábbi kisebbségi tulajdonhányadát többségi részesedéssé alakította át. Ennek következtében számos magyar energiaszektorban tevékenykedő vállalkozás (Csepeli Áramtermelő, Csepeli Erőmű) is ellenőrzése alá került.” (GVH [2005b], lásd a GVH Vj-69/2004/9. sz. határozatát.) A GVH jóváhagyta a felvásárlást, mivel a piaci részesedés és a szereplők száma nem változik, valamint az új többségi tulajdonos és felvásárolt cége nem ugyanazonokon a piacon tevékenykedik. Ezek miatt az összefonódás nem változtatja meg a piaci erőviszonyokat.

A hazai energetikai piac legnagyobb külföldi tulajdonosává vált az E.on Hungaria Rt. Ennek a folyamatnak az egyik lépésére 2003-ban került sor, amikor az anyacég, az E.on AG részvények és üzletrészek többségének megvásárlásával irányítást szerzett a Ruhrgas-csoporthoz tartozó cégek – Gelsenberg AG és a Bergemann GmbH – felett. Ez az összefonódás azért érintette a magyar piacot, mert a Ruhrgas 49,8 százalékos tulajdonosa volt (a Főgáz Rt. mellett) a földgáz-szolgáltatási tevékenységet végző Dél-dunántúli Gázszolgáltató Rt.-nek (Ddgáz), amely e felvásárlás nyomán az E.on befolyása alá került. A GVH VJ-170/2002/49. sz. határozatában az összefonódás versenyhatásait nemcsak az akkor piaci (szabályozási) körülmények között, hanem a liberalizációt követően megváltozó feltételek mellett is vizsgálta, mivel az Európai Unióhoz történő csatlakozás miatt szükségessé vált a hazai földgázszolgáltatás liberalizálása és a belső földgázpiac – 98/30/EK irányelvnek megfelelő – szabályozása. A GVH a vállalkozáscsoport (13,3 százalékos) piaci részesedése alapján azonban nem valószínűsítette, hogy az E.on-csoport a magyar gázpiacon erőfölényes helyzetbe kerülne.

2006-ban két egymástól független energetikai cégcsoport, az E.on Energie és az RWE Energy között lezajlott egy csehországi és magyarországi társaságokat érintő részvéncsere. Ennek keretében az E.on Hungária Zrt. és az RWE Gas International B.V. (RWE) között megállapodás jött létre magyarországi gázipari részesedéseik kicserélésére. Ennek eredményeként az E.on Hungária Zrt. további 49,92 százalékos részvéncsomagot szerzett a Dél-dunántúli Gázszolgáltató Részvénytársaságban, így 99,94 százalékra növelte addigi 50,2 százalékos érdekeltségét a társaságban. A Ddgáz részesedésért cserébe az RWE újabb 16,36 százalékos részesedést szerzett a Főgáz Rt.-ben, így 49,8 százalékos lett a tulajdoni hányada, és egyetlen külföldi tulajdonosává vált. Egyik esetben sem következett be változás a kialakult, fennálló tulajdonosi befolyások mértékében. Az E.on már korábban is többségi tulajdonhányaddal rendelkezett a Ddgázban, az RWE-nek pedig továbbra is 50 százalék alatt maradt a részesedése a Főgázban. (A Magyar Energia Hivatal 19/2007. számú határozatában jóváhagyta a Ddgáz Rt.-ben a 75 százalékot meghaladó befolyás megszerzését, mert az nem veszélyeztette az ellátás biztonságát és nem befolyásolta a szolgáltatás árát és minőségét.)

5. Végezetül, a 2000-ben lezajlott RWE/VEW-ügylet elindította azoknak a felvásárlásoknak a sorát, amelyekben elkülönült piacon működő *gáz- és villamosenergia-ipari cégek kerültek közös tulajdonosi irányítás* alá. Az egymással közvetlenül nem versenyző energetikai területeket érintő felvásárlások napirendre tűzték azt a kérdést, hogy ezzel nem kerül-e olyan helyzetbe a szolgáltató, amelyben élni tud erőfölényével. A GVH az ilyen összefonódások engedélyezése során elsősorban a lehetséges portfólióhatások¹² részletes vizsgálatára helyezte a hangsúlyt – arra, hogy a kétféle szolgáltatási terület ellenőrzése milyen versenyhatásokkal jár.

- ◆ A GVH 2003. július 23-i határozata szerint „Az áram- és gázszolgáltatás egy vállalkozáscsoportba kerülésének vizsgálata az országos piac mellett kiterjedt a regionális piacokra is. A verseny kibontakozását segítheti, ha adott földrajzi területen az áram- és a gázszolgáltató nem tartozik azonos vállalkozáscsoporthoz, illetve nincs közöttük tulajdonosi kapcsolat. A jövőbeni verseny szempontjából hátrányai is lehetnek annak, hogy több olyan megye (Baranya, Tolna, Fejér) is van, ahol az áramszolgáltató a jelenleg is az E.on-csoporthoz tartozó Démász, a gázszolgáltató pedig az összefonódás révén az E.on-csoport 49,8 százalékos tulajdonába kerülő Ddgáz. Az E.on-csoport érdekelt mind az áram-, mind a gázpiacon. Az összefonódás az országos árampiacon nem növeli ugyan az E.on-csoport részesedését, a gázpiacon azonban a Ddgáz révén erősödik a csoport szerepe. Ebből adódóan az összefonódásnak a gázpiaci liberalizációt követően lehetnek portfólióhatásai.” (GVH [2004] és lásd a GVH VJ-170/2002/49. sz. határozatát.) A GVH határozata a portfólióhatást úgy ítélte meg, hogy az E.on-csoport 45 százalékos országos árampiaci részesedése ellenére a 13,3 százalékos országos gázpiaci részesedés alapján nem valószínűsíthetők káros versenyhatások. Az ebből fakadó versenyproblémák döntően a lakossági fogyasztók körében jelentkezhetnek, akikre viszont az áram- és gázpiaci liberalizáció csak 2007-től terjed majd ki. Ezt az időpontot a GVH „... túlzottan távolinak, a versenyproblémákat pedig – figyelembe véve, hogy az adott esetben csak a lehetséges verseny ... korlátozásáról lehet szó – esetlegesnek ítélte ahhoz, hogy akadályokat gördítsen a kérelmezett összefonódás elé. Ez nem alapozta meg az erőfölény kimondásán alapuló versenyhatósági beavatkozást, mivel az összefonódás következtében az E.on csoport továbbra sem kerül olyan piaci pozícióba, amely lehetővé tenné számára a piac többi szereplőjétől való nagymértékű függetlenedését.”

¹² Portfólióhatás abban az esetben érvényesül, ha az összefonódás után egymást kiegészítő áruk gyártói/forgalmazói (szomszédos piacok szereplői) kerülnek az új vállalkozáscsoportba. Ha ugyanis az egyik vállalkozás valamely áru(k) piacán magas piaci részesedéssel rendelkezik, akkor az összefonódás következtében bővülő vállalkozáscsoport más áru(k) piacán képes lehet versenykorlátozó magatartás érvényesítésére.

Az E.on Hungária Rt. a gáz- és villamosenergia-szektorban megvalósított horizontális (a szolgáltatókat érintő) és kisebb mértékben vertikális (erőművi) felvásárlásokkal alakította ki magyarországi céghálózatát, amellyel 2004-re az áramszolgáltatás piacán (Édász, Dédász, Titász) 47 százalékos, a gázszolgáltatásban (Kögáz, Ddgáz) 17 százalékos részesedést szerzett.¹³ A hazai gáz- és villamosenergia-szolgáltatási piac legnagyobb társaságává vált, amely a kezdeti regionális szereplőből fokozatosan országos méretekben tevékenykedő céggé nőtt fel. E szerepváltás legújabb szakaszával foglalkozik elemzésünk utolsó része.

A Mol Rt. és az E.on gázüzletág-eladási ügylete

A magyar energetikai piac legnagyobb volumenű felvásárlási ügyletére a Mol Rt. és az E.on cégcsoport között került sor 2004–2005-ben. A tranzakció nem egyszerűen nagy mérete és a piaci szereplők és tevékenységi szerkezetek közötti jelentős átrendeződések miatt érdemel figyelmet, hanem a hazai hatóságoknak (Magyar Energia Hivatal, GVH) és az EU Bizottságának az üzlet végleges feltételeinek kialakításában játszott aktív közreműködése miatt is. Ennek eredményeképpen a két társaság az eredeti üzleti konstrukciótól lényeges pontokban eltérő feltételek mellett bonyolította le az ügyletet.

A Mol Rt. 2004 novemberében megállapodott az E.on Ruhrgas International AG-vel, hogy eladja ez utóbbi számára veszteséges gáz-nagykereskedelmi és gáztárolási üzletágának (Mol Földgázellátó Rt. és Mol Földgáztároló Rt.) 75 százalékát és a gázimportot bonyolító társaságban, a Panrusgazban lévő 50 százalékos részesedését, ezzel együtt a hosszú távú importszerződéseket.

A szerződés a Mol Rt.-nek a magyarországi gázipar – szolgáltatáson kívüli vertikumát átfogó – pozícióját módosította. A Mol Rt. tevékenysége ugyanis kiterjedt a földgáz termelésére, szállítására, tárolására és nagykereskedelmére, ezekben kizárólagos szereplője volt a magyarországi piacnak. A vertikum két láncszemét, a tárolási és nagykereskedelmi tevékenységet bonyolító társaságok 75 százalékos tulajdonosi hányadát vette volna meg az E.on. Az ügylet – a másik oldalról – az E.on portfólióját kiterjesztette: az addigi gáz-kiskereskedelmi (gázszolgáltatási) tevékenység mellett a gázipari vertikum újabb két eleme feletti ellenőrzésszerzést tett lehetővé.

¹³ Lásd *E.on Hungária* [2006 és 2007]. E kiadványok szerint a cég 2005-ben és 2006-ban egyaránt a hazai vállalatok árbevétele szerinti rangsorában a 10. helyet foglalta el, és a bruttó kumulált beruházások alapján a második helyen állt. Az áramszolgáltatásból – az értékesített mennyiség alapján – 45 százalékkal részesedett. A gázszolgáltatásban 28 százalékos volt a súlya.

Az Európai Unió 2004-től hatályban lévő – a vállalatok összefonódására vonatkozó – rendelete¹⁴ meghatározta azt az árbevételi küszöbértéket,¹⁵ amelynél nagyobb méretű vállalkozások ügyletei nem nemzeti, hanem közösségi szintű jóváhagyással valósulhatnak meg (*Európai Unió Tanácsa* [2004]). A Bizottság által elbírálendő, úgynevezett közösségi dimenziójú összefonódások közé tartozott a Mol–E.on-ügylet is.

A szerződésnek az ellátás biztonságára és árakra kifejtett hatásaival 2005 júliusában foglalkozott a Magyar Energia Hivatal, és jóváhagyását feltételekhez kötötte. A GVH is megfogalmazta fenntartásait a tervezett ügylettel kapcsolatban (*GVH* [2005a]). Ezek úgy foglalhatók össze, hogy az E.on a meglévő villamosenergia- és gázszolgáltatási piaci pozíciói mellé a gázpiac további szegmenseit szerzi meg, ezáltal lehetősége nyílik erőfölény érvényesítésére. Ez pedig megnehezítené a földgázpiac – akkor 2007-re – tervezett nyitását, a liberalizációt.

A felülvizsgálati eljárás keretében a Bizottság a tervezett ügylettel kapcsolatban egy sor, a gáz- és villamosenergia-piacokon érvényre jutó versenykorlátozó mozzanatot határozott meg, amelyek abból származnának, hogy az E.on megszerzi a hazai tárolt gázkészletek feletti ellenőrzést. Ezáltal a földgáztermelési és -értékesítési lánc következő fázisaiban módja lenne az árak, valamint a gáz- és villamosenergia-szolgáltatás kereskedelmi feltételeinek a meghatározására. „A Bizottság úgy találta, hogy az ügylet a gáz és az áram magyarországi nagy- és kiskereskedelmi piacán versenykorlátozó hatású. E hatások oka az, hogy a Molnak a gáz-nagykereskedelem és a gáztárolás piacán lévő erőfölénye az E.onnak a gáz és az áram kiskereskedelme terén folytatott tevékenységeivel párosul” (Európai Bizottság [2005b]) A Bizottságnak¹⁶ a határozatot megelőző vizsgálata szerint a tervezett tranzakció az E.on pozícióit a gázellátás egész vertikumában megerősítené. Ez pedig versenykorlátozó hatással járna a földgáz és a villamos energia magyarországi nagy- és kiskereskedelmi piacán.

¹⁴ Az ügylet engedélyezése az EU Bizottságának hatáskörébe tartozik (lásd *Európai Unió Tanácsa* [2004]).

¹⁵ „(2) Egy összefonódás akkor közösségi léptékű, ha:

a) az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja az 5 milliárd eurót; és

b) az érintett vállalkozások közül legalább két vállalkozás mindegyikének teljes közösségi szintű forgalma meghaladja a 250 millió eurót, kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike teljes közösségi szintű forgalmának több mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el.

(3) Egy összefonódás, amely nem éri el a 2. cikk szerinti küszöbértékeket, közösségi léptékű, ha:

a) az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja a 2,5 milliárd eurót;

b) legalább három tagállam mindegyikében az összes érintett vállalkozás összevont teljes forgalma meghaladja a 100 millió eurót;

c) a b) pont alapján számításba vett legalább három tagállam mindegyikében legalább két érintett vállalkozás mindegyikének a teljes forgalma meghaladja a 25 millió eurót és

d) legalább két érintett vállalkozás mindegyikének a teljes közösségi szintű forgalma meghaladja a 100 millió eurót, kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike teljes közösségi szintű forgalmának több mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el.” (*Európai Unió Tanácsa* [2004] 1. cikk)

¹⁶ Az Európai Közösségek Bizottsága 2005. december 21-én meghozott (Case No COMP/M.3696-E.on /Mol) határozata. Az elemzés és a határozat részletes dokumentumát lásd *EC* [2005].

Az E.on a Bizottság e megállapításainak ismeretében felajánlotta az eredeti szerződés módosítását. Vagyis az E.on kezdeményezte a szerződés olyan átalakítását, amely kielégíti a Bizottság versenyfeltételek alakításával kapcsolatos igényeit.

A következő lépésben ezek alapján az EU Bizottsága 2005 decemberében határozatot hozott azokról a feltételekről, amelyek teljesítéséhez kötötte a felvásárlás engedélyezését. E határozat lényeges pontokon módosította az eredeti szerződés feltételeit.

Az új – és a Bizottság által végül jóváhagyott – feltételek szerint a Mol Rt.-nek teljes egészében meg kellett válnia a gázkereskedelmi és gáztárolási üzletágától. Az E.onnak tehát a maradék 25 százalékot is meg kell vásárolnia mindkét társaságban, vagyis a Mol Rt.-nek nem maradhat kisebbségi részesedése e cégekben. A határozat értelmében a két cég földgázüzletágait a *tulajdonjog* szempontjából teljes mértékben szét kell választani a versenykövetelmények érvényesítése érdekében. E határozat következtében megszűnik az, hogy a Mol Rt.-nek a gázipari vertikum minden – szolgáltatáson kívüli – szintjén vannak pozíciói. Vagyis a *vertikális* versenykorlátozó hatások csökkentése érdekében a tulajdonjog alapján szétválasztották a gáztermelést és -szállítást, valamint a gáz tárolását és nagykereskedelmét.

Ugyanez volt a célja a határozat következő elemének is, amely előírta, hogy a fogyasztóknak az E.onról független gázbeszerzési forrásokhoz is hozzá kell férniük. Az EU versenyhatósága elfogadta az E.on ezzel kapcsolatos másik ajánlatát is, amely egy *gázkapacitás-fel szabadítási program* megindítását jelentette. E szerint a tulajdonába kerülő új földgázellátó társaság a következő nyolc évben legalább évi 1 milliárd köbméternyi gázt bocsát aukcióra a szabadpiacon, és még hasonló nagyságú más forrást is szabadon hozzáférhetővé tesz a felhasználók számára. A Bizottság úgy ítélte meg, hogy ezek az „... intézkedések biztosítani fogják a nagykereskedőknek és a vevőknek, hogy az E.onról függetlenül jelentős méretű gázkészletekhez jussanak megkülönböztetésmentes és versenyképes feltételek mellett. A korrekciós intézkedések ilyen módon elégségesek az ügylet versenyellenességével kapcsolatos aggályok elhárításához, és megteremtik a verseny fejlődésének feltételeit a frissen liberalizált magyar energiapiacokon.” (*Európai Bizottság* [2005b] 2. o.)

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar és – a legutoljára tárgyalt esetben – az uniós versenyfelügyelet a tulajdonosi koncentráció és a vállalati szerkezetet módosító összefonódások *ex ante* kontrolljával aktívan közreműködtek a piaci szerkezet, a versenyhelyzetek alakításában. A magyar energiapiacra lezajlott változások többirányúak voltak, a privatizáció során létrejött tulajdonosi és vállalati szerkezet lényeges vonásaiban megváltozott. Nem sokáig érvényesült a privatizációnak az az elve, hogy korlátozni kell a tulajdonosi koncentrációt. Az áram- és gázszolgáltatók, az erőművek külföldi tulajdonosainak az volt a törekvése, hogy a maguk számára minél „tisztább” tulajdo-

nosi szerkezeteket alakítsanak ki befolyásuk mértékének kiterjesztésével. Ezt tulajdonhányadaik növelésével, a tulajdonostársak részesedésének – változatos eljárásokkal lebonyolított – megszerzésével tudták elérni. A lezajlott tulajdonosi koncentráció további sajátossága az volt, hogy a legnagyobb befektetők megjelentek vagy növelték súlyukat abban a szektorban is, amelyben korábban nem – vagy alig – voltak jelen. Így a tulajdonosi koncentráció nemcsak a gáz- vagy a villamosenergiaiparon belüli, hanem az egész energiaipart átfogó folyamattá vált. A piac jelentős súlyú szereplőinek mind a vertikális, mind a horizontális kapcsolatait átalakították a lezajlott tulajdonosi összefonódások.

A privatizációt követő bő egy évtizedes átrendeződések a piaci versenyhelyzetet alakító hatásokkal jártak. A tulajdonosi átfedésektől mentes, domináns tulajdonosi részesedéseket létrehozó összefonódások a versenyfeltételek alakulása szempontjából átláthatóbb helyzetet teremtettek. Szűkült ugyan az a tulajdonosi kör, amelynek – valamekkora – részesedése és befolyása van e piac vállalataiban, kevesebb tulajdonos ellenőrzi a piac szereplőit. Ezzel párhuzamosan az egyes tulajdonosi csoportok nem közvetlenül, hanem érdekeltségeiken keresztül vesznek részt a társaságok irányításában.

A mérleg másik serpenyőjébe az kerül, hogy a tulajdonosi koncentráció az erőfölény érvényesítésének a lehetőségét is megteremti. A horizontális, a vertikális és a portfólióhatások vizsgálatával a GVH korábban minden ügylet elemzésekor számításba vette ezt a lehetőséget is, és egyik esetben sem tárt fel versenyt – beavatkozást indokló mértékű – korlátozó összefonódást. Nyitott kérdés azonban az, hogy a villamosenergia- és a gázpiaci folyamatban lévő megnyitásával az erőfölény érvényesítésének a lehetősége változatlan marad-e, és a kialakult piaci struktúrák minden esetben elősegítik-e, biztosítják-e a fogyasztók számára azt, hogy megkülönböztetés nélkül vehessék igénybe az energiaforrásokat.

IRODALOM

- E.ON HUNGÁRIA [2006 és 2007]: Pénzügyi gyorsjelentés 2005. és 2006. <http://www.eon-hungaria.com/sajtoszoba/kiadvanyok/jelentes/archivum/>.
- EC [2005]: Commission Decision of 21/XII/2005 Declaring a Concentration to be Compatible with the Common Market and the EEA Agreement (Case No COMP/M.3696 – E.on/Mol). European Commission, Brussels, 21/XII/2005 C(2005)5593 final.
- EC [2006]: Preliminary report. Executive summary. Sector Inquiry under Art 17 Regulation 1/2003 on the gas and electricity markets. European Commission Competition DG, 16 February.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2005a]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Jelentés a belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladásról.

- SEC(2005)1448. Brüsszel, 2005. november 11. COM(2005) 568 végleges, http://ec.europa.eu/energy/electricity/report_2005/doc/2005_report_hu.pdf.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2005b]: Összefonódások. A Bizottság feltételesen jóváhagyja a Mol gáz üzletágának E.on általi felvásárlását. IP/05/1658. Brüsszel, 2005. december 21. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1658&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>.
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA [2004]: A Tanács 139/2004/EK rendelete (2004. január 20.) a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről (az EK összefonódás-ellenőrzési rendelete). Az Európai Unió Hivatalos Lapja, január 29. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/_jogi_ek_fuzios_jogszab_jo_m.pdf.
- GVH [1998]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 1998. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal, http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/hu_gvh_pb_98_m.pdf.
- GVH [2000]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 1999. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, május. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/hu_gvh_pb_99_m.pdf.
- GVH [2003]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2002. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, március. <http://www.parlament.hu/irom37/2129/2129.htm>.
- GVH [2004]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2003. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, március. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/print_3332_h.pdf.
- GVH [2005a]: A Gazdasági Versenyhivatal álláspontja a Mol gázüzletágának eladásával kapcsolatban. A GVH sajtóközleménye, június 28. http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=86&st=1&m129_doc=196
- GVH [2005b]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2004. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, május 12. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/print_3869_h.pdf.
- GVH [2006]: A Gazdasági Versenyhivatal jelentése a magyar villamosenergia-piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról. Budapest, május 15. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/print_4332_h.pdf.
- GVH [2007]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2006. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Budapest, március.
- KROES, N. [2006]: Towards an Efficient and Integrated European Energy Market – First Findings and Next Steps. European Commission Conference, Brussels, Thursday 16, February.

MAGYAR ENERGIA HIVATAL [2005a]: Javaslat a magyar villamosenergia-piac piaci kapcsolatrendszerének módosítására a fogyasztókért folyó verseny hatékonyságának növelése céljából és az EU irányelveivel szükséges teljes harmonizáció érdekében. Magyar Energia Hivatal, június.

MAGYAR ENERGIA HIVATAL [2005b]: A Magyar Energia Hivatal 2004. évi jelentése az Európai Bizottság részére. Budapest, július.

MIHÁLYI PÉTER [1998]: A magyar privatizáció krónikája 1989–1997. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

• Paizs László •

ÖSZTÖNZÉSI PROBLÉMÁK A KIEGYENLÍTŐ ENERGIA HAZAI PIACÁN

E tanulmány a villamosenergia-szektor egy sajátos piacának, a kiegyenlítő energia piacának a hazai működését vizsgálja. A kiegyenlítő energia a villamosenergia-szállítás folyamatosságát biztosító járulékos szolgáltatás, amelynek beszerzése, nyújtása és elszámolása a villamosenergia-hálózat üzemelését felügyelő rendszerirányító feladata. Az árampiac előre nem látható egyensúlytalanságait a rendszerirányító az erőművek termelésének valós idejű fel- és leszálló szabályozása révén egyenlíti ki. A szabályozáshoz szükséges erőművi tartalékokat a rendszerirányító napi rendszerességgel meghirdetett aukciókon szerzi be. A kiegyenlítés elszámolása érdekében a nagykereskedelmi piac szereplői kereskedők által irányított mérlegkörökbe tömörülnek. A kereskedők a mérlegkörökbe tartozó piaci szereplők másnapra tervezett termeléseinek és fogyasztásainak összegzése révén elkészítik a mérlegkör menetrendjét, benyújtják a rendszerirányítónak, majd rendezik vele a menetrendtől való eltérések pénzügyi következményeit. Tanulmányunkban a kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolóárainak menetrendtervezésre gyakorolt hatásait elemezzük. Egyedül a pozitív és negatív kiegyenlítő energia árainak különbözetét figyelembe véve megállapítjuk, hogy a menetrendtartásra való ösztönzés a magyar piacon erősnek tekinthető. Ugyanakkor azt is megmutatjuk, hogy a kiegyenlítő energia elszámolóárainak aszimmetrikus struktúrája a versenypiaci kereskedőket menetrendjeik alultervezésében teszi érdekeltté. Végül elemzéseink arra is rámutatnak, hogy a kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolóárainak jelenlegi struktúrája a domináns helyzetben lévő közüzemi nagykereskedőt a közüzemi mérlegkör menetrendjének felültervezésére ösztönzi.*

BEVEZETÉS

A 2003. évi liberalizáció óta a magyar villamosenergia-piac kettős piacként működik: létezik egy, a feljogosított fogyasztók számára létrehozott *szabadpiac*, valamint egy hatósági áras *közüzemi piac*. A piacnyitás több lépcsőben valósult meg: 2003 januárjától az összes legalább 6,5 gigawattóra éves fogyasztású ipari fogyasztó, 2004

*A tanulmány az OTKA T 048348 számú kutatásának támogatásával készült.

júliusától pedig az összes ipari fogyasztó – vagyis a hazai kereslet közel 70 százalékát reprezentáló fogyasztói kör – élhet a szabad szolgáltatóváltás jogával.

A piacnyitás első időszakát magas fogyasztói aktivitás jellemezte. 2004 végére a szabadpiacot választó fogyasztók összesített fogyasztása elérte a teljes hazai fogyasztás 20 százalékát. A versenyipiaci szegmens gyors ütemű bővülésében a külkereskedelem liberalizációja nyomán kialakuló importverseny játszotta a fő szerepet. A szabadpiaci fogyasztók villamosenergia-ellátásában az import részaránya 2004-ben meghaladta a 60 százalékot. Az importra alapozott növekedés lehetőségeinek kimerülése után a versenyipiac dinamikája jelentősen lassult. 2005 végére 25 százalékra, 2006 végére 30 százalékra nőtt a szabadpiaci fogyasztás aránya, mígnem 2007 elején a szabadpiaci fogyasztók közüzembe történő tömeges visszaáramlása következtében 20 százalékra csökkent.

A jelentős keresletoldali aktivitás és a nagyfogyasztóknál jelentkező – kezdetben számottevő – megtakarítások ellenére a hazai versenyt rendkívül torz piaci viszonyok jellemzik. A legnagyobb problémát a Magyar Villamos Művek (MVM) és az erőművek között korábban létrejött hosszú távú áramvásárlási szerződések jelentik. E szerződések alapján az MVM a hazai termelőkapacitások 65 százalékát, illetve a hazai erőművi áramértékesítés 80 százalékát felügyeli. Így a tulajdonosi szempontból egyébként sokszínű hazai termelői piacot ma az MVM piaci dominanciája jellemzi. Meg kell jegyezni, hogy a nemzetközi verseny korlátai miatt az árampiaci verseny alakulásában a belföldi piaci adottságok más piacokhoz viszonyítva nagyobb szerepet kapnak.

Ez a tanulmány a villamosenergia-szektor egy sajátos piacának, a kiegyenlítőenergia-piacnak a hazai működését vizsgálja. Kiegyenlítőenergia-piacra a villamosenergia-piac előre nem látható egyensúlytalanságainak kezelése és pénzügyi elszámolása miatt van szükség. A kiegyenlítő energia beszerzését és elszámolását a villamosenergia-rendszer üzembiztonságáért felelős rendszerirányító, Magyarországon a Magyar Villamosenergia-ipari Rendszerirányító (Mavir) végzi. A nagykereskedelmi piac szereplői által benyújtott menetrendekből a Mavir országos menetrendet készít, amely minden negyedóra tartalmazza az országos termelés–fogyasztás tervezett egyenlegét. Ha az országos energiamérlegben hiány keletkezik – például mert az erőművek termelése elmarad a szerződött értéktől –, akkor ezt a rendszerirányító az előzetesen lekötött erőművi tartalékok aktiválásával kiegyensúlyozza, majd a kiegyenlítés költségeit ráterheli a menetrendjüktől eltérő szereplőkre.

A KIEGYENLÍTŐ ENERGIA BESZERZÉSE

A kiegyenlítő energia szabályozásához a magyar rendszerirányító körülbelül 1300 megawatt tartalékot köt le a hazai erőművekben, ami nagyjából az éves csúcspotyaszítás (körülbelül 6300 megawatt) 20 százalékának felel meg. A lekötött tartalékok különböznek aszerint, hogy milyen gyorsasággal vehetők igénybe. A hiányok kiegyensúlyozása tipikusan úgy történik, hogy először a legalacsonyabb válaszüdejű szabályozási tartalékot aktiválják, és ha a hiány nagy és/vagy hosszabb ideig fennáll, akkor a leggyorsabb tartalékokat fokozatosan kiváltják az olcsóbb és nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló lassúbb tartalékokkal. A magyar rendszerirányító által igénybe vett tartalékok összes éves költsége körülbelül 25 milliárd forint, ami nagyjából minden egyes szolgáltatott kilowattóra költségét 0,7 forinttal emeli meg.

Az energiapiachoz hasonlóan a kiegyenlítő energia piaca is versenyzővé alakítható. Az egyik leggyakrabban alkalmazott módszer, hogy a rendszerirányító rendszeres időközönként (évente, naponta vagy óránként) aukciókat szervez a szükséges mennyiségű és összetételű le- és felszabályozási tartalékok beszerzésére.¹ Az aukciós mechanizmusnak biztosítania kell, hogy a relatív árak alakulásának függvényében a rendszerirányítónak lehetősége legyen a magasabb válaszüdejű tartalékokat alacsonyabb válaszüdejű tartalékokkal helyettesíteni. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek a követelménynek az összhangba hozása a hatékonysági és ösztönzéskompatibilitási kritériumokkal még versenypiaci szerkezet mellett is komoly piactervezési kihívást jelent (*Oren* [2001]).

A jelenlegi kereskedelmi modellben a magyar rendszerirányító napi aukciókon szerzi be a következő napi szabályozási tartalékokat. Az egyes tartaléktípusokon belül a résztvevők kételemű – rendelkezésre állási és energiadíjat tartalmazó – ajánlatot nyújtanak be fel- és leszabályozásra. Az elszámolás az ajánlati áron alapul: a nyertes szereplők az ajánlati árnak megfelelő rendelkezésre állási díjat kapnak, felszabályozás (leszabályozás) esetén pedig az igénybe vett (eladott) energiát az ajánlati árként megadott energiadíjak alapján számolják el.

A verseny kialakulásának legfőbb gátját a kiegyenlítőenergia-piacon is a hosszú távú szerződéses rendszer jelenti. Az MVM dominanciája az importverseny lehetetlensége (erős korlátozottsága) folytán ezen a piacon még inkább szembetűnő. A Mavir majdnem kizárólag az MVM-től szerzi be a szabályozási tartalékokat, az MVM részesedése 2005-ben elérte a 95 százalékot. A szabályozó hatóság jelenleg úgy kezeli a problémát, hogy előírja az MVM számára: a kiegyenlítőenergia-piacra benyújtott ajánlatai nem haladhatják meg az erőművekkel kötött szerződésai elszámolóárait.

¹ *Felszabályozás*: szabályozás felfelé történő fogyasztói eltérés vagy lefelé történő termelői eltérés esetén; *leszabályozás*: szabályozás lefelé történő fogyasztói eltérés vagy felfelé történő termelői eltérés esetén.

A KIEGYENLÍTŐ ENERGIA ELSZÁMOLÁSA

A nagykereskedelmi piac szereplői úgynevezett mérlegkörökbe szerveződnek, és a rendszerirányító a mérlegkörök felelőseivel számolja el az energiarendszer egyensúlyának megteremtése érdekében vásárolt/eladott energiát. A mérlegkörfelelős naponta összesíti a mérlegkörébe tartozó szereplők (erőművek, kereskedők, fogyasztók) másnapi betáplálását és vételezését, és a kiegyensúlyozott menetrendet leadja a rendszerirányítónak. A kiegyenlítő energia elszámolása a menetrend és a tényleges betáplálások/vételezések különbsége alapján történik. A kiegyenlítés mérlegkörnél jelentkező költségét vagy bevételét a mérlegkörfelelős szétosztja a mérlegkör tagjai között.

A kiegyenlítő energia elszámolóára

A kiegyenlítő energia elszámolása a kiegyenlítést igénybe vevő szereplőkkel lényegében kétféle módon történhet. Az úgynevezett *egységes árú* rendszerben a pozitív és a negatív kiegyenlítő energia (ellentétes előjelű) árai minden elszámolási időintervallumban megegyeznek. Az úgynevezett *kettős árú* elszámolási rendszerben a pozitív és a negatív kiegyenlítőenergia-árak különböznek; az előbbi magasabb az utóbbinál. A kiegyenlítés rendezésére az Egyesült Államok államaiban inkább az egységes árú, míg az európai országokban inkább a kettős árú elszámolást alkalmazzák (*Glachant–Saguan* [2007]).

A kettős kiegyenlítőenergia-ár a piaci szereplőket saját pozíciójuk egyensúlyban tartására ösztönözi. Mivel a pozitív eltérésért fizetett kiegyenlítőenergia-díj tipikusan magasabb a termékpiacon, a negatív eltérésért kapott kiegyenlítőenergia-díj pedig tipikusan alacsonyabb annál, a rendszer a felül- és alulvételezést egyaránt bünteti. A pozitív, illetve negatív eltéréssel járó „büntetések” mértékei ($B_{\text{pozitív}}$ illetve $B_{\text{negatív}}$) a következőképpen fejezhetők ki:

$$\begin{aligned} B_{\text{pozitív}} &= SBP - P \\ B_{\text{negatív}} &= P - SSP, \end{aligned}$$

ahol P a piaci árat (például az azonos időszak azonnali piaci árat), az SBP (*system buying price*) a pozitív eltérések kiegyenlítésének elszámolóárát, az SSP (*system selling price*) pedig a negatív eltérések kiegyenlítésének elszámolóárát jelölik. A deficit pozíció költsége tehát a kiegyenlítő piaci vásárlás termékpiacon történő vásárláshoz viszonyított többletköltségével, míg a szufficit pozíció költsége a kiegyenlítő piaci eladás termékpiacon történő eladáshoz viszonyított veszteségével mérhető. A szerződött pozíciótól

való eltérések költségei elsősorban pontosabb menetrendtartással, vagyis az eltérések szórásának mérséklésével csökkenthetők.

A kettős árú elszámolás egy további jellegzetessége, hogy a kiegyenlítő energia ára sokszor nemcsak a piaci szereplő saját egyenlegétől (pozitív/negatív), hanem egyenlegének a rendszer egyenlegéhez viszonyított irányától (azonos/ellentétes) is függ. Az áramtözsdekel rendelkező országokban a rendszer egyenlegével azonos irányú eltérések elszámolására általában a kiegyenlítő piac, míg az ellentétes irányú eltérések elszámolására a másnapi piac elszámolóárait használják. A másnapi piac árára való hagyatkozással csökken a piaci szereplők kiegyenlítő piaci kockázatnak való kitettsége, hiszen a másnapi piac egyensúlyi ára normál esetben kisebb (nagyobb), mint a kiegyenlítő piac pozitív kiegyenlítő energia (negatív kiegyenlítő energia) ára. Ellentétes irányú eltérések esetén a kevésbé „büntető” elszámolóárak alkalmazása azzal indokolható, hogy az ellentétes irányú egyenleggel rendelkező szereplők végső soron csökkentik a rendszer kiegyensúlyozásának valós idejű költségeit.

1. TÁBLÁZAT • A kettős árrendszer sémája a magyar kiegyenlítőenergia-piacokon

		Mavir (országos mérleg)	
		hiány (nettó felszabályozás)	többit (nettó leszabályozás)
Mérlegkör	hiány	a pozitív kiegyenlítő energia ára	a pozitív kiegyenlítő energia ára, ha felszabályozás is volt, egyébként 0
	többit	a negatív kiegyenlítő energia ára, ha leszabályozás is volt, egyébként 0	a negatív kiegyenlítő energia ára

Szervezett piac hiányában Magyarországon nincs olyan referenciaár, amelyre a rendszer egyenlegével ellentétes irányú eltérések elszámolásakor támaszkodni lehetne. Így az elszámolóár meghatározásának módja jelenleg nem függ az egyéni eltérés rendszereltéréshez viszonyított irányától. Egy deficitese egyenlegű szereplő számára nettó többletű rendszerállapot esetén is a pozitív kiegyenlítő energia árát (*SBP*) határozzák meg és számítják fel, feltéve hogy az adott elszámolási mérési időszakban a rendszerirányító nemcsak le-, hanem felszabályozást is végzett. Amennyiben nettó rendszer egyenleggel ellentétes irányú szabályozási tevékenység nem történt, az elszámolóár nullával lesz egyenlő.

Magyarországban a közelmúltban változtak meg a kiegyenlítőenergia-árak meghatározásának szabályai. Korábban a kiegyenlítő energia egységára rögzített volt, a pozitív és negatív eltérések elszámolási árait a hatósági közüzemi nagykereske-

delmi árak fix tényezőkkel történő beszorzása révén állapították meg.² Annak érdekében, hogy a kiegyenlítő energia ára jobban kövesse a rendszerirányító által végzett szabályozási tevékenység költségeit, 2006. július 1-jétől a rögzített árak rendszerét egy költségalapú ármeghatározás váltotta fel. E szerint a kiegyenlítő energia elszámolási ára egy adott elszámolási ciklusban a rendszerirányító által igénybe vett üzembiztonsági és menetrend-módosítási, valamint másodperces, perces és órás szabályozások energiaköltségeinek mennyiséggel súlyozott átlagával egyenlő.

2. TÁBLÁZAT • A kiegyenlítő energia elszámolóái Magyarországon 2006-ban
(forint/kilowattóra)

Időszak	Pozitív kiegyenlítő energia elszámolóára	Negatív kiegyenlítő energia elszámolóára
2006. január–2006. június		
Csúcsidőszak*	22,65	0,88
Völgyidőszak*	11,23	0,00
Átlag**	13,47	0,26
2006. július		
Átlag***	15,28	0,00

*Hatóságilag rögzített egységár.

**Negyedórás elszámolóárak átlaga, azt feltételezve, hogy az elszámolási időszakok 90 százalékában le- és felszabályozás is volt.

***Negyedórás elszámolóárak átlaga.

A kiegyenlítő energia elszámolási rendszerének értékelése

A kiegyenlítés elszámolási rendszerét a kiegyenlítőenergia-piaccal szemben támasztott szokásos követelmények alapján értékeljük. Megvizsgáljuk, hogy a kiegyenlítőenergia-árak jelenlegi rendszere mennyire ösztönöz menetrendtartásra, mekkora mértékű kockázatot hordoz a piaci szereplők számára, elősegíti-e a kiegyenlítés költségeinek minimalizálását, s hogy mennyire ad lehetőséget a kiegyenlítőenergia- és a termékpiacok közötti arbitrázsra, valamint egyéb nem kívánatos „játékra” (*gaming*).

Mivel a rendszerszintű kiegyenlítés költségei általában jelentősek (lásd a tanulmány későbbi részében), a piaci szereplőket ösztönözni kell termelésük, illetve fogyasztásuk minél pontosabb lefedésére. Az egyéni menetrendek pontosabb tel-

² A pozitív előjelű kiegyenlítő energia csúcs- és völgyidőszaki egységárai a rendeletben rögzített csúcs-, illetve völgyidőszaki közüzemi nagykereskedelmi árak 1,3-sorosával voltak egyenlők. A negatív előjelű kiegyenlítő energia ára csúcsidőszakban a csúcs- és völgyidőszaki közüzemi nagykereskedelmi árak időarányos átlagával, míg völgyidőszakban 0-val volt egyenlő (*Kereskedelmi Szabályzat*, 2006).

jesülése elősegíthető például a mérlegek pontosabb tervezésével, a mérlegkörön belül kialakított megfelelő ösztönzési mechanizmusokkal vagy akár saját tartalékok tartásával is. Fontos azonban látni, hogy a saját mérlegek „egyéni kiegyensúlyozása” érdekében tett erőfeszítések is költségesek, még ha ezek a költségek nem is a centralizált rendszerirányítás szintjén, hanem maguknál a piaci szereplőknél merülnek fel. A rendszerszintű kiegyenlítés, illetve a rendszerszintű kiegyenlítés költségeinek minimalizálását tehát nem tekinthetjük abszolút célnak. Ennek megvalósítása ugyanis túlzott mértékű egyéni kiegyenlítéshez, ennek következtében pedig az egyéni kiegyenlítés költségeinek indokolatlan mértékű emelkedéséhez vezetne. Elméleti szempontból a kiegyenlítőenergia-piac árrendszere akkor tekinthető optimálisnak, ha a piaci szereplők egyéni kiegyenlítését oly mértékben ösztönzi, hogy annak határköltsége éppen megegyezik a rendszerszintű kiegyenlítés határköltségével.

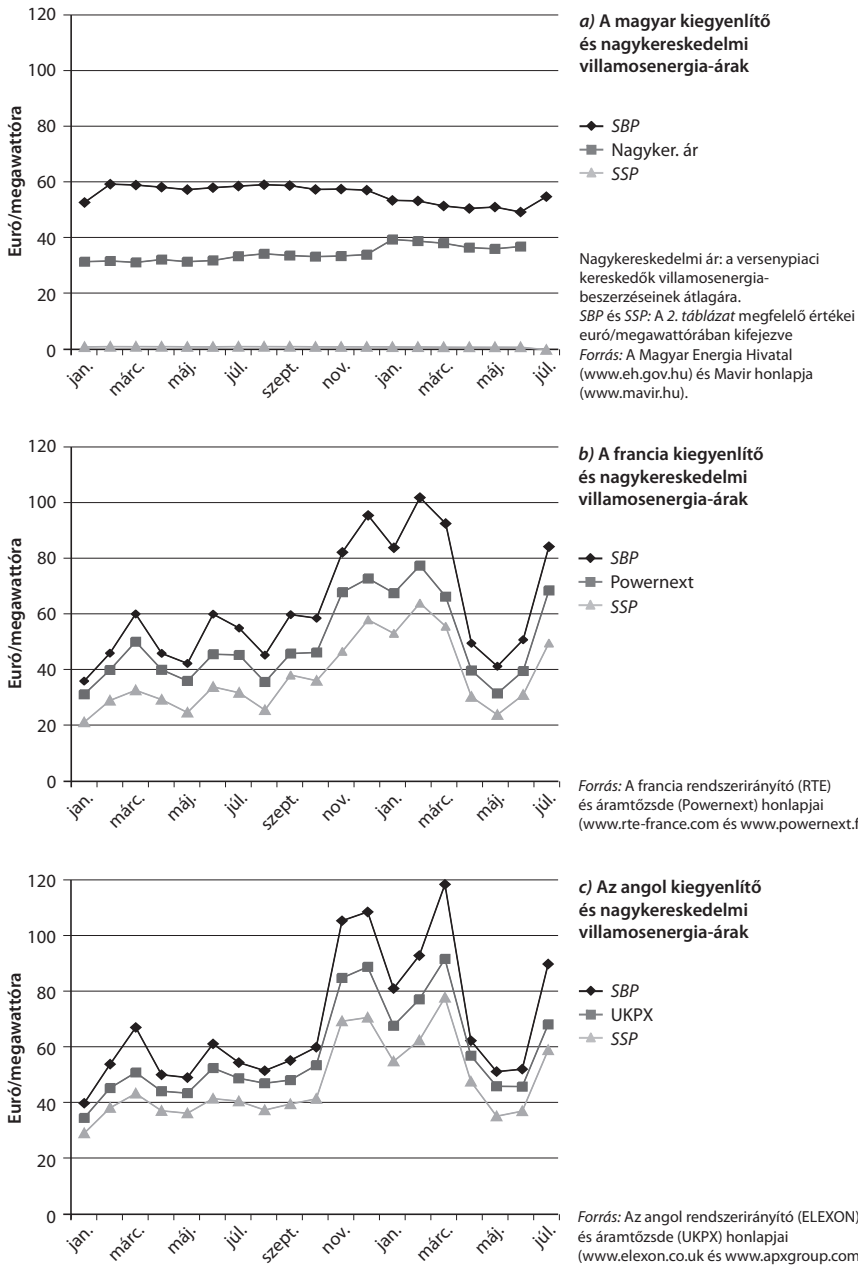
Árkülönbözet

A piaci szereplők kiegyenlítőenergia-költségeit jelentős mértékben a pozitív, illetve a negatív kiegyenlítő energia árának *különbözete* határozza meg. Ennek szemléltetésére vizsgáljuk meg egy szolgáltató kockázati kitettségét a kiegyenlítőenergia-piacon. Tegyük fel, hogy a szolgáltató menetrendtől való eltérése normális eloszlást követő valószínűségi változó, valamint hogy a kiegyenlítő energia vásárlása és eladása alternatív költségei megegyeznek ($SBP - P = P - SSP = B$). A szolgáltató kiegyenlítőenergia-költségének átlagos értéke ekkor a következőképpen fejezhető ki:

$$2B \frac{\sigma}{\sqrt{2\pi}}, \quad (1)$$

ahol σ az eltérés változó szórását, $2B$ pedig a pozitív és a negatív kiegyenlítő energia árának különbségét jelöli (a számítás részletes leírása a *Függelék 1.* részében található). Tehát ha egy szolgáltató átlagosan 5 százalékos hibával képes ügyfelei fogyasztását előre jelezni, a kiegyenlítőenergia-árak közti különbség pedig 50 euró/megawattóra, akkor számára a kiegyenlítés átlagos költsége hozzávetőlegesen 1 euró/megawattóra lesz. Ha az árkülönbözet növekszik, akkor nő a kiegyenlítés várható költsége, s – ezáltal – természetesen növekszik az egyéni kiegyenlítésre való ösztönzés is.

A kiegyenlítőenergia-árak különözete Magyarországon az elmúlt másfél évben körülbelül 50-60 euró/megawattóra volt, ami nemzetközi összehasonlításban igen magasnak tekinthető (lásd a 3. táblázatot és az 1. ábrát). A magyar kiegyenlítő energia árrendszere tehát erősen büntető jellegű. Meg kell jegyezni, hogy a büntető és ezért drága kiegyenlítés hátráltathatja a verseny kibontakozását különösen a piac-

1. ÁBRA • A kiegyenlítő és nagykereskedelmi villamosenergia-árak havi átlagainak alakulása a magyar, a francia és az angol villamosenergia-piacokon (2005. január–2006. július)

nyitás kezdeti időszakában. Az újonnan piacra lépő szolgáltatóknak természetes módon kisebb az ügyfélkörük, mint a már piacon lévő társaiknak. A kisebb fogyasztói portfóliók kiszolgálása a menetrend rosszabb tervezhetősége miatt viszont tipikusan csak a kiegyenlítő energia nagyobb igénybevételével valósítható meg. A kiegyenlítés tehát szükségszerűen nagyobb terhet ró a kis szereplőkre, mint a nagyokra. A kiegyenlítőenergia-piac túl magas kockázatai ezért a piacra lépés effektív korlátjává válhatnak.

3. TÁBLÁZAT • A kiegyenlítőenergia-árak nemzetközi összehasonlítása, 2005
(euró/megawattóra)

Ország	A pozitív kiegyenlítő energia átlagos ára	A negatív kiegyenlítő energia átlagos ára	Árkülönbözet
Ausztria	51	24	27
Belgium	56	12	44
Csehország	21	0	21
Dánia	36	27	9
Egyesült Királyság	55	39	16
Finnország	32	27	5
Franciaország	50	45	5
Görögország	44	44	0
Hollandia	69	28	41
Írország	69	60	9
Lengyelország	37	24	13
Magyarország	40	0	40
Németország	70	2	68
Norvégia	29	29	0
Olaszország	102	23	79
Portugália	58	23	35
Svédország	32	28	4

Forrás: Commission of the European Communities [2005]: Report on progress in creating the internal gas and electricity market, COM(2005) 568 final, p. 67.

Aszimmetrikus kiegyenlítőenergia-árak

Az 1. ábra a hazai kiegyenlítőenergia-árak egy további sajátosságára hívja fel a figyelmet. Míg a szintén kettős árrendszerű Angliában és Franciaországban a pozitív és a negatív kiegyenlítő energia árainak elhelyezkedése a nagykereskedelmi árra nézve szimmetrikusnak mondható, addig Magyarországon a kiegyenlítőenergia-árak nagykereskedelmi árhoz viszonyított elhelyezkedése aszimmetrikus. Különösen 2006 januárjától kezdődően figyelhető meg az a tendencia, hogy a negatív kiegyenlítő

energia ára és a nagykereskedelmi ár különbözete jelentősen meghaladja a pozitív kiegyenlítő energia árának a nagykereskedelmi ártól vett különbözetét. A hazai árstruktúrában a többletes mérlegek kiegyenlítésének költsége tehát lényegesebben magasabb, mint a hiányos mérlegeké ($P - SSP > SBP - P$). Könnyen belátható, hogy ez a *menetrendek alultervezésére* ösztönöz.

Vizsgáljuk meg egy szolgáltató viselkedését a piaci árra aszimmetrikus kiegyenlítő-energia-árak esetén! A szolgáltató menetrendje tervezésekor a következő problémával szembesül. A menetrend (nagykereskedelmi beszerzés) egy egységgel történő csökkentése egyfelől a beszerzés költségeinek nagykereskedelmi árral megegyező csökkenését, valamint a szufficités pozíció valószínűségének csökkenése miatt a kiegyenlítőenergia-eladás várható nagyságának csökkenését, másfelől viszont a deficités pozíció valószínűségének növekedése következtében a kiegyenlítőenergia-vásárlás várható nagyságának emelkedését eredményezi.

Az értékesítés beszerzésoldali lefedésének egy egységgel történő csökkentése tehát a (2) nyereséggel jár:

$$\text{Nyeresség} = P - p^s SBP - (1 - p^s) SSP, \quad (2)$$

ahol p^s a deficités mérleg valószínűségét jelöli, és mértéke az előre szerződött mennyiség nagyságától függ. A szolgáltatónak addig érdemes szerződéses pozícióját vásárlói oldalon csökkentenie, ameddig az ebből származó nyeresége el nem éri a nullát. A várható kiegyenlítőenergia-költség minimalizálásnak feltétele tehát, hogy:

$$P - p^s SBP - (1 - p^s) SSP = 0, \quad (3)$$

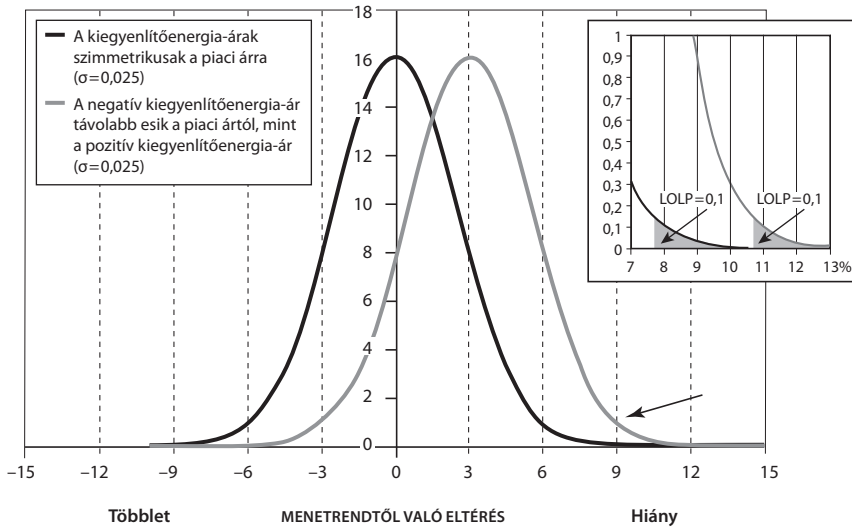
vagyis

$$p^s = \frac{1 - (SSP/P)}{(SBP/P) - (SSP/P)}. \quad (4)$$

A nagykereskedelmi és a kiegyenlítőenergia-árak 2006 első hat hónapi átlagait ($P = 9,85$ forint/kilowattóra, $SBP = 13,47$ forint/kilowattóra, $SSP = 0,28$ forint/kilowattóra) behelyettesítve, azt kapjuk, hogy a deficités mérleg valószínűségének szolgáltatók számára optimális mértéke az adott időszakban hozzávetőlegesen 0,73 volt. Egy szolgáltató tehát úgy tudta várható kiegyenlítőenergia-költségeit az adott időszakban minimálisra csökkenteni, hogy csak akkora villamosenergia-mennyiség átvételére szerződött, amekkora az elszámolási időszakok 73 százalékában deficités egyenleget eredményezett.

A *Függelék 2.* részében becslést adunk az alultervezés *mértékére* vonatkozóan is. Az ott közölt számítások azt mutatják, hogy 2006 első hat hónapjában az alultervezés optimális nagysága egy hazai szolgáltató számára a fogyasztás-előrejelzési

hibaszórásnak 0,6-szorosa volt átlagosan.³ Tehát például egy 5 százalékos előrejelzési hibával tervező szolgáltató viselkedése kockázatkezelési szempontból akkor volt optimális, ha vásárlói oldalon csupán az értékesítési portfóliója várható fogyasztásának 97 százalékát lefedő mennyiségre szerződött. Ha mindenki alultervez, akkor természetesen az országos menetrend is „alultervezett” lesz. E példából kiindulva, és mondjuk négy azonos részesedésű kereskedőből álló szolgáltató szektort feltételezve, az országos eltérés várható értéke -3 százalék, szórása pedig $2,5$ százalék ($=5\%/\sqrt{4}$) lesz (lásd a 2. ábrát).

2. ÁBRA • Az aggregált menetrendtől való eltérés sűrűségfüggvénye a piaci árra szimmetrikus és aszimmetrikus kiegyenlítőenergia-árak esetén

Az azonos árkülönbözetű, de a nagykereskedelmi árra szimmetrikus kiegyenlítőenergia-árakhoz képest, a piaci árra aszimmetrikus elszámolóárak tehát jelentősen növelik a kiegyenlítés társadalmi költségeit. A pozitív eltérések gyakoriságának és átlagos nagyságának növekedése miatt növekszik a pozitív kiegyenlítés volumene, és nagyobb lesz az azonos megbízhatósági szintű üzemeléshez szükséges tartalékok aránya. Ez utóbbi hatás számszerűsítése érdekében vessük össze a 0,1

³ A kiegyenlítés költségeinek minimalizálására való törekvés mellett a piaci szereplők viselkedését természetesen más tényezők (az arbitrázs vagy a szabályok kijátszásával összefüggő lehetőségek) is befolyásolhatják. Az alultervezés optimális mértékének számításakor természetesen ezeket a tényezőket nem vettük figyelembe.

százalék áramkimaradási valószínűség (*LOLP (Loss of Load Probability)*) melletti biztonságos üzemelés felszabályozási tartalékra vonatkozó igényét a jelenlegi, valamint az azonos árkülönbözetű, de a piaci árra szimmetrikus kiegyenlítőenergia-árak esetében ($SBP_{sz} = 16,445$ forint/kilowattóra és $SSP_{sz} = 3,255$ forint/kilowattóra, azaz $SBP_{sz} - P = P - SSP_{sz} = 6,595$ forint/kilowattóra és $SBP_{sz} - SSP_{sz} = 2 * 6,595$ forint/kilowattóra). A két helyzeteltérés eloszlásait tanulmányozva, megállapítható, hogy míg a jelenlegi árak mellett a mindenkori fogyasztás körülbelül 10,5 százalékának megfelelő, addig a helyesen kalibrált kiegyenlítő árak fennállása esetén már a fogyasztás körülbelül 7,5 százalékának megfelelő tartalékkapacitás is elegendő ahhoz, hogy az áramkimaradás esélye 0,1 százalék alatt maradjon (lásd a 2. ábra kinagyított részletét).

Piaci dominancia és „játék”

A 4. táblázatban nyomon követhetjük a kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolási árainak elmúlt másfél évi alakulását. A pozitív energia ára minden esetben a hiány pótlására vásárolt energia, míg a negatív energia minden esetben az értékesített többletenergia árait jelöli.

4. TÁBLÁZAT • A kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolóárai (forint/kilowattóra)

Időszak	Szabályozási piac		Kiegyenlítő piac	
	a pozitív energia elszámolóára	a negatív energia elszámolóára	a pozitív energia elszámolóára	a negatív energia elszámolóára
2005. január–2005. január	8,2	0	13,90	0,23
2005. február–2005. december	8,8	0	15,50	0,25
2006. január–2006. június	12,9	0	14,40	0,24
2006. július–2006. augusztus	14,3	0	14,30	0,00 ??
2006. szeptember			20,48	0,90 ??

Megjegyzés: a táblázatban minden esetben az adott időszak csúcsidőszaki és völgyidőszaki árainak súlyozott átlagát tüntettük fel. A Kereskedelmi Szabályzat terminológiáját követve a kiegyenlítő energia beszerzési piacát szabályozási, elszámolási piacát pedig kiegyenlítő piacnak neveztük.

A hazai kiegyenlítőenergia-piac egyik legszembevetőbb vonása a negatív energia rendkívül alacsony ára. Bár a Magyarországon is alkalmazott kettős elszámolárendszer lényegi vonása, hogy a pontos tervezés ösztönzése érdekében a hiány pótlását az uralkodó piaci árnál magasabb, a többlet elhelyezését pedig annál alacsonyabb áron teszi lehetővé, a negatív kiegyenlítő energia jelenlegi árszintje még ennek figyelembevétele mellett is indokolatlanul alacsonynak tűnik.

A negatív kiegyenlítő energia irreálisan alacsony beszerzési ára (0 forint/kilowattóra) feltehetően a piac jelenlegi monopolstruktúrájú vásárlói oldalának a kö-

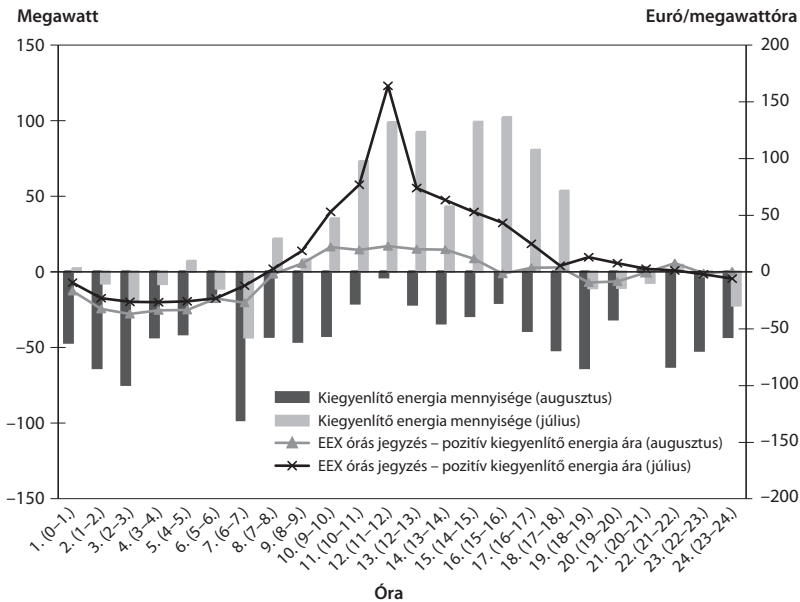
vetkezménye. Versenyzői kereslet esetében a leszályozás – a többletenergia-átvételi – ára a legmagasabb változó költségű erőmű, vagyis általában a Dunamenti II. és Tisza II. erőművek változó költségéhez igazodna. A leszályozásban részt vevő erőmű (vagy az erőmű szolgáltatásait továbbértékesítő kereskedő) ugyanis az átvett többletenergia minden egysége után a változó költségével megegyező megtakarítást ér el.

Az MVM viselkedése nemcsak a kiegyenlítő energia beszerzési árai, hanem az országos mérleg egyenlegének alakulása szempontjából is meghatározó jelentőségű. A fogyasztási oldalon a közel 65-70 százalékos részesedésű közüzemi mérlegkör mindenkori egyenlege és az országos mérleg egyenlege között nyilvánvalóan erős sztochasztikus kapcsolat van. Ez képessé teszi az MVM-et arra, hogy az országos mérleg egyenlegét a számára kívánatos irányba mozdítsa.

Könnnyen belátható, hogy a kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolóárainak jelenlegi struktúrája a közüzemi mérlegkört felültervezésre ösztönzi. Tegyük fel, hogy a közüzemi mérlegkör „felül-menetrendesítésével” (azaz a közüzemi mérlegkör menetrendjének felültervezésével) az MVM az országos mérleget is többletbe fordítja. Ekkor a közüzemi mérlegkörében keletkező többletenergiát eladja a rendszerirányítónak, aki az országos eltérés kiegyenlítésére azt továbbadja a leszályozást nyújtó MVM-termelőknek. A jelenlegi árak mellett az MVM mint leszályozást nyújtó szereplő nem fizet semmit a többletenergiáért, viszont mint szufficit mérlegkör a menetrendtől való eltérése után megkapja a negatív kiegyenlítő energia árának megfelelő kompenzációt. (A negatív kiegyenlítő energia ára csak csúcsidőszakban nagyobb 0-nál, ezért „felül-menetrendesítésre” is elsősorban ebben az időszakban kell számítanunk.)

Nincsenek adataink a közüzemi mérlegkör egyenlegének alakulásáról, de a rendelkezésre álló aggregált adatok alapján valószínűsíthető, hogy az MVM valóban felültervezi a közüzemi mérlegkör menetrendjét. 2005-ben a rendszerirányító összesen 384 gigawattórának megfelelő felszályozást és 545 gigawattórának megfelelő leszályozást végzett. Az elmúlt év folyamán tehát az országos mérleg gyakrabban fordult többletbe, mint deficitbe, ami összhangban áll a közüzemi mérlegkör előre jelzett viselkedésével.

A Mavir honlapján közzétett 2006. augusztus és július óra vonatkozó negyedórás bontású adatok (3. ábra) is a közüzemi mérlegkör felültervezésére utalnak. Az augusztus havi adatok nem szorulnak különösebb magyarázatra: a kiegyenlítő energia mennyiségének óras átlagai gyakorlatilag az összes órában negatív értéket mutatnak. A július havi adatok viszont a pozitív kiegyenlítő energia napközbeni órákat jellemző magas értékei miatt látszólag ellentmondanak a közüzemi mérlegkör felültervezettségére vonatkozó előrejelzésnek. Valójában azonban inkább arról lehet szó, hogy a közüzemi mérlegkör felültervezésének hatását ebben az időszakban felülmúlta a versenyi mérlegkörök alultervezésének hatása. Július folyamán a külpiaci áramárak jelentősen meghaladták a pozitív kiegyenlítő energia hazai árát. Ez

3. ÁBRA • A kiegészítő energia óras átlagai 2006. július és augusztus hónapban

valószínűsíthetően erős ösztönzést teremtett a versenypiaci kereskedők számára, hogy a két piac között jelentkező arbitrázslehetőségeket menetrendjeik alultervezése révén használják ki.

KÖVETKEZTETÉSEK

A piaci alapokra helyezett villamosenergia-kereskedelem egyik legfontosabb intézménye a kiegészítőenergia-piac. A kiegészítőenergia-piac egyfelől garantálja a villamosenergia-szállítások stabilitását, másfelől lehetővé teszi a piaci szereplők számára, hogy az energiapiaci tranzakciókban rögzített termeléstől/fogyasztástól való eltéréseket kereskedelmi alapon rendezzék. A kiegészítés elszámolási rendszerének optimális tervezése ugyanakkor összetett feladat. A kiegészítő energia elszámolóárainak ösztönözniük kell a menetrendek pontos teljesítésére, segíteniük kell a kiegészítés társadalmi költségeinek a minimalizálását, és egyúttal robusztusnak kell lenniük a piac funkcionális működését veszélyeztető tevékenységekkel szemben.

Tanulmányunkban a kiegyenlítő energia hazai beszerzési és elszámolóárainak a menetrendtervezésre gyakorolt hatásait vizsgáltuk. A számításokkal is alátámasztott elemzések alapján vontuk le következtetéseinket. Egyedül a pozitív és negatív kiegyenlítőenergia-árak különbözetének mértékét figyelembe véve megállapítottuk, hogy a menetrendtartásra való ösztönzés a magyar piacon erősnek tekinthető. Ugyanakkor azt is megmutattuk, hogy a kiegyenlítő energia elszámolóárainak aszimmetrikus struktúrája a versenypiaci kereskedőket menetrendjeik alultervezésében teszi érdekeltté. Végül elemzésünk arra is rámutatott, hogy a kiegyenlítő energia beszerzési és elszámolóárainak jelenlegi struktúrája a domináns helyzetben lévő közüzemi nagykereskedőt a közüzemi mérlegkör menetrendjének felültervezésére ösztönzi.

IRODALOM

- A magyar villamosenergia-rendszer kereskedelmi szabályzata [http://www.mavir.hu/domino/html/www/mavirwww.nsf/vAllPages/DC4ACF4CE5388E77C1256F1F0044C1E7/\\$FILE/KSZ20071120_20071128.pdf](http://www.mavir.hu/domino/html/www/mavirwww.nsf/vAllPages/DC4ACF4CE5388E77C1256F1F0044C1E7/$FILE/KSZ20071120_20071128.pdf)
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES [2005]: Report on progress in creating the internal gas and electricity market, COM(2005) 568 final
- GLACHANT, J. M.–SAGUAN, M. [2007]: An Institutional Frame to Compare Alternative Market Design in EU Electricity Balancing. Cambridge Working Papers in Economics, 07-24. Electricity Policy Research Group, 07-11, január 21. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0711.pdf>.
- OREN, S. S. [2001]: Design of Ancillary Service Markets. Proceedings of the 34th Hawaii International Conference on System Sciences, január 3–6.

FÜGGELÉK

1. A KIEGYENLÍTŐ ENERGIA ÁTLAGOS KÖLTSÉGE EGY SZABADPIACI SZOLGÁLTATÓ SZÁMÁRA

Tegyük fel, hogy a nagykereskedelmi ár (P), valamint a pozitív és negatív kiegyenlítő energia árai (SBP és SSP) a vizsgált időszakban változatlanok. Feltesszük továbbá, hogy a kiegyenlítőenergia-vásárlás, illetve -eladás pénzügyi kockázatai azonosak, azaz $SBP - P = P - SSP = B$. (E feltevés mellett a szolgáltató a kiszolgált ügyfélkör várható fogyasztásával egyező menetrendet ad le. A *Függelék 2.* részében látni fogjuk, hogy abban az esetben, amikor a pozitív és a negatív irányú kiegyenlítések pénzügyi költségei eltérnek, akkor a szolgáltató kockázati kitettséget alul-/felültervezéssel csökkenti, azaz a fogyasztás várható nagysága alatti/feletti értékre szerződik.) A két elszámolóár különözete tehát $2B$ -vel egyenlő. A menetrendtől való eltérés valószínűségi változót x -szel jelölve, a kiegyenlítő energia várható költsége (K) a következőképpen fejezhető ki:

$$K = -B \int_{-\infty}^0 x f(x) dx + B \int_0^{\infty} x f(x) dx,$$

ahol $f(x)$ a menetrendtől való eltérés változó sűrűségfüggvényét jelöli. Ha x normális eloszlást követ (0 várható értékkel és σ szórással), akkor

$$K = -B \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^0 x e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} dx + B \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_0^{\infty} x e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} dx,$$

vagyis

$$K = -B \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \left[-\sigma^2 e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} \right]_{-\infty}^0 + B \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \left[-\sigma^2 e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} \right]_0^{\infty},$$

amiből

$$K = 2B \frac{\sigma}{\sqrt{2\pi}}.$$

Tehát ha például egy szolgáltató átlagosan 5 százalékos hibával képes ügyfelei fogyasztását előre jelezni, a kiegyenlítőenergia-árak közti különbség pedig 50 euró/megawattóra, akkor számára a kiegyenlítés átlagos költsége hozzávetőlegesen 1 euró/megawattóra lesz.

2. AZ ALULTERVEZÉS OPTIMÁLIS MÉRTÉKE
 EGY SZOLGÁLTATÓ SZÁMÁRA A HAZAI ÁRAMPIACON

Jelöljük a nagykereskedelmi árat P -vel, a pozitív és a negatív kiegyenlítés árait pedig SBP -vel, illetve SSP -vel. A szolgáltató ügyfélkörének fogyasztása valószínűségi változó, jelöljük Q -val. A fogyasztás egyenlő a fogyasztás várható értékével plusz az előrejelzési hibával, azaz $Q = Q(1+\theta)$, ahol $\theta F(\theta)$ eloszlást követő sztochasztikus változó. Ügyfelei fogyasztásának fedezésére a szolgáltató $M = (1+u)Q$ nagyságú energiamennyiség átvételére szerződik, ahol tehát u az alul-/felülszerződés mértékét jelöli.

Ha a realizált fogyasztás kisebb, mint a szerződött mennyiség, azaz $\theta < u$, akkor a felesleges energiát a szolgáltatónak SSP áron kell értékesítenie. A szolgáltató kiegyenlítőenergia-értékesítésén keletkező összes veszteségét tehát a következőképpen fejezhetjük ki:

$$K = (u - \theta)(P - SSP).$$

Ha a realizált fogyasztás nagyobb, mint a szerződött mennyiség, vagyis $\theta > u$, akkor a hiányzó energiát a szolgáltatónak a SBP áron kell megvásárolnia, s így az őt érő veszteség nagysága

$$K = (\theta - u)(SBP - P)$$

lesz.

A kiegyenlítő energia eladásának/vásárlásának várható költsége tehát következőképpen fejezhető ki:

$$K = (P - SSP) \int_{-\infty}^u (u - \theta) f(\theta) d\theta + (SBP - P) \int_u^{\infty} (\theta - u) f(\theta) d\theta,$$

ahol $f(\theta)$ az előrejelzési hiba változó sűrűségfüggvénye. Az alultervezés optimális mértéke tehát az az u , amely minimalizálja K -át. A kiegyenlítés várható költségének u szerinti deriváltja:

$$\frac{\partial K}{\partial u} = F(u)(SBP - SSP) - (SSP - P).$$

A keresett u -t tehát az

$$F(u) = \frac{SBP - P}{SBP - SSP} = \frac{1 - (SSP / P)}{(SBP / P) - (SSP / P)}$$

egyenletnek elegendő érték adja, ahol $F(u)$ az előrejelzési hiba eloszlásfüggvénye. Az előrejelzési hiba eloszlásának ismeretében az alultervezés optimális mértéke tehát meghatározható. Tegyük fel, hogy θ normális eloszlást követ nulla várható értékkel és σ szórással. A nagykereskedelmi és a kiegyenlítőenergia-árak 2006 első

hat hónapi átlagait ($P = 9,85$ forint/kilowattóra; $SBP = 13,47$ forint/kilowattóra; $SSP = 0,28$ forint/kilowattóra) a fenti egyenletbe behelyettesítve azt kapjuk, hogy

$$F(u) = 0,2737.$$

Az egyenletet standard normális eloszlással kifejezve azt kapjuk, hogy

$$F(u) = 1 - \Phi\left(-\frac{u}{\sigma}\right) = 0,2737.$$

Ebből

$$\Phi\left(-\frac{u}{\sigma}\right) = 0,7263, \text{ vagyis}$$

$$-\frac{u}{\sigma} = 0,6, \text{ tehát}$$

$$u = -0,6\sigma.$$

2006 első hat hónapjában az alultervezés optimális nagysága egy hazai szolgáltató számára a fogyasztás-előrejelzési hibaszórásának 0,6-szorosa volt átlagosan. Tehát például egy 5 százalékos előrejelzési hibával tervező szolgáltató viselkedése kockázatkezelési szempontból akkor volt optimális, ha vásárlói oldalon csupán az értékesítési portfóliója várható fogyasztásának 97 százalékát lefedő mennyiségre szerződött.

• Szolnoki Pálma–Tóth András István •

SZOLGÁLTATÓVÁLTÁS A MAGYAR LAKOSSÁGI ÁRAMPIACON 2008-BAN

Tanulmányunkban a 2008. január 1-jétől bekövetkező árampiaci liberalizáció lakossági fogyasztókra vonatkozó – várható – hatását elemezzük. Elméleti modellünkben azzal a feltevéssel élünk, hogy a heterogén fogyasztók szolgáltatóváltása költséges, és e fogyasztókért eltérő méretű vállalatok árversenyt folytatnak. A fogyasztói döntéseket egy szolgáltatóváltási függvénnyel írjuk le. Miután bemutatjuk, hogy ebben a modellben nincsen tiszta Nash-egyensúly, egy másik egyensúlyfogalmat, az aláígérés-biztos egyensúly fogalmát használjuk annak megállapítására, hogy milyen kimenetei lehetnek a modellnek. Az aláígérés-biztos egyensúly feltételeinek megadása után elemezzük az elméleti modellt, amelynek megoldását numerikus módszerekkel a modell kalibrálása után végezzük el. A modell megoldása során arra a következtetésre jutottunk, hogy a lakossági piacon jelentős áremelkedés várható, amelyet két tényező indukál. Egyrészt, a szolgáltatóváltási költségek léte, másrészt a piac alacsony szintű megtámadhatósága.*

BEVEZETÉS

Az európai villamosenergia-piac liberalizációjának folyamata Magyarországon még annak ellenére sem zárult le, hogy az Európai Bizottság által kiadott második, 2003/54. sz. irányelv (*Európai Parlament* [2003]) szerint a tagállamok piacainak 2007. július 1-jén teljesen nyitottnak kell lenniük, azaz ettől az időponttól kezdve minden fogyasztó szabadon eldöntheti, hogy kitől szeretne villamos energiát vásárolni. A magyar villamosenergia-piac tényleges megnyitása 2008. január 1-jére tolódott ki.¹ Az új villamosenergia-törvényhez kapcsolódó rendeletek megalkotása folyamatban van, azonban még mindig rendkívül keveset tudunk arról, hogy milyen lesz a kiskereskedelmi piac. A megnyíló piacon a kisfogyasztók és kiváltképpen a háztartások várható helyzetét nehéz megjósolni. Számos gátja lehet ugyanis annak, hogy „erős”

.....
* Ezúton szeretnénk köszönetet mondani *Paizs Lászlónak* a tanulmány elkészítése során nyújtott támogatásért.

¹ Addig a háztartási fogyasztók kizárólag a regionális áramszolgáltatójuktól vásárolhatnak áramot. A fogyasztók többi része már most (a tanulmány készítésekor) is szabadon döntheti el, hogy ki legyen a szolgáltatója.

verseny alakuljon ki ezért a csoportért, annak ellenére, hogy összességében a magyar villamosenergia-fogyasztás nagyjából egyharmadát a kisfogyasztók és a háztartások generálják.² A verseny kialakulásának gátjai közül a két legfontosabb a piac alacsony fokú megtámadhatósága, illetve a fogyasztóknál jelentkező szolgáltatóváltási költségek léte. Az előbbi a szolgáltatás méretgazdaságosságával indokolható,³ és nagymértékben megnehezíti új szolgáltatók belépését a piacra. Ezzel szemben, az utóbbi többek között a szolgáltatóváltással járó adminisztrációs és időköltségekkel magyarázható, és megakadályozza, hogy a fogyasztók rugalmasan reagáljanak a kismértékű árkülönbségekre, gyengítve ezáltal a szolgáltatók közötti árversenyt.

Tanulmányunk célja, hogy a magyar villamosenergia-piac sajátosságait és a szolgáltatóváltási költségeket figyelembe véve modellezze a piacnyitás hatását a háztartási fogyasztókra.⁴ Ehhez a piacnyitás utáni szolgáltatók között kialakuló versenyt fogjuk modellezni, nevezetesen három heterogén⁵ szereplő szolgáltatóváltási költségek melletti Bertrand-versenyt.⁶

Homogén termékek – mint például a villamos energia – piacán részt vevő vállalatok gyakran folytatnak árversenyt annak érdekében, hogy növeljék saját piaci részesedésüket. Ahogy már említettük, ebben az esetben több forrása is lehet a piaci erőnek, amelyek közül az egyik a szolgáltatóváltási költségek megléte. A szolgáltatóváltási költségeket a brit versenyhivatal (*Office of Fair Trading, OFT*) a következőképpen definiálja: az a valós vagy érzékelt költség, amely a szolgáltatóváltás során merül fel, azonban nem szembesülünk vele, ha a jelenlegi szolgáltatónál maradunk (*OFT* [2003]).

Klemperer [1987a] volt az, aki elsőként vizsgálta a szolgáltatóváltási költségeket. Kutatásainak középpontjában a szolgáltatóváltási költségek versenyző piacokra

² A hazai háztartási villamos energia fogyasztásának nagysága 2005-ben körülbelül 11 terawattóra volt, ami az összes hazai fogyasztás közel 30 százalékának felelt meg (*MEH* [2006]). Ez az érték a háztartási tarifákat figyelembe véve, több mint 260 milliárd forintos piacot jelent éves szinten. Ennek következtében már egy 1 százalékos árcsökkenés is nagyjából 2,6 milliárd forinttal növelné a háztartásoknál maradó jövedelem nagyságát.

³ A brit szabályozó hatóság, az OFGEM, és az Electricity Association a brit villamosenergia-piac vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a villamos energia kisfogyasztói szegmensében az optimális üzemméret 3–6 millió háztartási fogyasztót jelent (*Electricity Association* [2000]–[2004]).

⁴ A piacnyitás hatását a kisvállalkozásokra ebben a tanulmányban nem vizsgáljuk.

⁵ A fogyasztók fogyasztási mennyisége és szolgáltatóváltási költsége egyénenként különböző.

⁶ A Bertrand-modellben minden vállalat a többi vállalat árszintjét adottnak véve határozza meg saját árát. Az árdöntések kombinációja akkor alkot a Bertrand-versenyben Nash-egyensúlyt, ha minden vállalat döntése a legjobb válasz a többiek döntésére, azaz egyensúlyban minden szereplőre igaz, hogy a többiek által választott stratégia mellett nem érdemes saját stratégiáján változtatnia. A Bertrand-verseny klasszikus modelljének érdekes eredménye a Bertrand-paradoxon, amely szerint két egyforma határköltségű vállalat egyensúlyban a tökéletes verseny szerinti kimenetet reprodukálja, azaz az egyensúlyi áruk megegyezik a határköltségükkel. Ezt a paradoxont több megközelítésben próbálták és próbálják feloldani, amelyek közül az egyik a szolgáltatóváltási költségek beemelése a modellbe.

gyakorolt hatása állt, főleg a belépési döntésekkel és a különböző árazási stratégiákkal foglalkozott. Klemperer kiinduló modellje egy két időszakos játék, amelyben két vállalat differenciált, de egymást helyettesítő termékeket kínál a fogyasztóknak. A modellben a szolgáltatóváltási költségek arra kényszerítik a fogyasztókat, hogy a második időszakban is annak a vállalatnak a termékeit fogyasszák, melyet az elsőben választottak. A vállalatok a második periódusban emelik az áraikat, mivel felismerik, hogy az első időszakbeli fogyasztók egy része „hozzákötődött” (*locked-in*). Klemperer [1987b] és [1988] azt is megmutatta, hogy a többtermékes vállalatok kialakulása, illetve a korlátozó árképzés (*limit pricing*) jelensége is magyarázható a szolgáltatóváltási költségek jelenlétével. Klemperer továbbá arra is rávilágított, hogy a piacon bent lévő vállalat mások belépésére adott reakciója kevésbé agresszív, ha magasak a szolgáltatóváltási költségek, és megmutatta, hogy szolgáltatóváltási költségek léte esetén a jóléti többlet még akkor is csökkenhet, ha az iparági kínálat nő, és mind a bent lévő, mind a belépő ára alacsonyabb, mint belépésmentes esetben, a szolgáltatóváltás során felmerülő költségek miatt. Gabrielsen–Vagstad [2003] Klemperer [1987a] modelljét a fogyasztói heterogenitás bevezetésével terjesztette ki, és belátta, hogy minél sokfélébbek a fogyasztók, azaz minél nagyobb a szolgáltatóváltási költségek szórása, annál nehezebb megakadályozni a fogyasztók szolgáltatóváltását.

A szolgáltatóváltási költségek fontosságát bemutató jelentős elméleti irodalom ellenére csak kevés empirikus elemzés áll rendelkezésre ebben a témában. Ennek az empirikus irodalomnak nagy hányada a szolgáltatóváltási költségek nagyságának meghatározásával és az azt befolyásoló tényezők vizsgálatával foglalkozik (Sturluson [2002], Waddams-Price [2004]). Azok a tanulmányok, amelyek inkább a szolgáltatók viselkedésére helyezik a hangsúlyt, a vizsgálat középpontjába a kiskereskedelmi árak meghatározását állítják (egy- és kételemű tarifák stb.), illetve a fogyasztók közti árdiszkriminációt elemzik (Salies–Waddams-Price [2004]). Brigham–Waterson [2003] például a villamosenergia-szolgáltatók felvásárlásai és összeolvadásai nyomán kialakuló új piaci szerkezet árra gyakorolt hatását mutatta be. További érdekes empirikus vizsgálatokat végzett Kim és szerzőtársai [2001] a banki hitelek piacának elemzésével, valamint Knittel [1997] a telefonszolgáltatók piaci erejét vizsgálta a szolgáltatóváltási költségek jelenlétében. Sharpe [1997] empirikus eredményei szerint a szolgáltatóváltási költségek csökkentik a verseny szintjét a banki betétek piacán. E szerzők mind egyetértenek abban, hogy a szolgáltatóváltási költségek a piaci erő fontos forrásai.

Az előző elemzések mindegyike *ex post* jellegű, a már kialakult piaci helyzetet kívánják magyarázni, vagy éppen a szolgáltatóváltási költségeket becsülni a meglévő idősorokkal. Ezzel szemben Magyarországon nincsen lehetőség hasonló *ex post* elemzés elvégzésére a háztartási körben, hiszen a piacnyitás még előttünk áll. Ebben a cikkben az elméleti modellt a várható piaci kimenetek meghatározására használjuk, és a szolgáltatóváltási költségeket tartalmazó szolgáltatóváltási függvényt kérdőíves felmérés alapján becsüljük, amelyet a Függelékben mutatunk be részletesen.

Korábban a magyar háztartási piacra Paizs [2003] készített előrejelzést. Tanulmányunkban az általa használt modellt fogjuk kiegészíteni és tovább finomítani. Paizs háromszereplős, egy időszakos, Bertrand-féle, oligopolmodelljében a vállalatok homogének, azaz nagyságuk és a velük szemben fellépő fogyasztói szolgáltatóváltási költségek azonosak, új belépők nem fenyegetnek. Cikkünkben ezeket a feltételeket oldjuk fel. A jelenlegi hazai körülmények minél pontosabb modellezése érdekében különböző nagyságú és eltérő váltási függvénnyel szembesülő vállalatok árdöntéseit modellezzük, és elvégezzük eredményeink érzékenységvizsgálatát.

A tanulmány menete a következő. Először bemutatjuk a szolgáltatóváltási modellt, és megvizsgáljuk, hogy létezik-e ebben a Bertrand-modellben Nash-egyensúly (a továbbiakban: Nash–Bertrand-egyensúly). Majd bemutatjuk az aláígérés-biztos egyensúlyt, és meghatározzuk, hogy milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy létezzen ilyen típusú egyensúly. Ezt követően bemutatjuk, hogy miként alkalmaztuk és kalibráltuk modellünket a valós környezetre. Végül ismertetjük modellszámításaink eredményeit.

AZ ALAPMODELL

A kiinduló modell keresleti oldalán n darab fogyasztó van. A fogyasztók költségvetési korlátjuk mellett hasznosságot maximalizálnak, ahol a villamosenergia-fogyasztásból származó hasznosságuk kellően nagy ahhoz, hogy bármilyen villamosenergia-ár esetén jobban járjanak azáltal, hogy fogyasztanak, mintha nem fogyasztanának semmit. A fogyasztókat N darab szolgáltató szolgálja ki. Kiinduló helyzetben minden fogyasztó valamely szolgáltatóhoz tartozik, a fogyasztó ugyanakkor dönthet úgy, hogy szolgáltatót vált, a szolgáltatóváltás viszont költséges számára. A fogyasztók villamosenergia-fogyasztása tökéletesen rugalmatlan, azonban mind a fogyasztás nagyságát, mind az említett szolgáltatóváltási költségeket tekintve a fogyasztók heterogének. A fogyasztó döntési változója ebben a modellben tehát nem a fogyasztás mennyisége, hanem a szolgáltató kiléte, azaz marad-e az eredeti szolgáltatójánál, vagy sem.⁷

A fogyasztó akkor vált szolgáltatót, ha a szolgáltatóváltással nagyobb a hasznossága ahhoz képest, mintha maradna a régi szolgáltatónál. A két hasznosság formálisan a következőképpen írható:

$$u_i(q_i, s_i, I) = \begin{cases} \mu - p^j q_i & \\ \mu - p^j q_i - s_i, & J \neq I, i \in (1, \dots, n) \end{cases} \quad (1)$$

⁷ A szolgáltatóváltásnak ez a megközelítése nagyban hasonlít a termékdifferenciálás modelljeihez, amelyekben a fogyasztó eltérő költségekkel fogyasztja az egyes vállalatok szolgáltatásait, amely költségek a preferenciáitól függenek.

ahol q_i az i -edik fogyasztó villamosenergia-fogyasztásának mennyisége, s_i az i -edik fogyasztó szolgáltatóváltási költsége, I azt a szolgáltatót jelöli, amelynél az i -edik fogyasztó indulóhelyzetben van, μ a fogyasztásból származó hasznosság, p^I az I -edik szolgáltató által szolgáltatott villamos energia ára, és p^J pedig a J -edik szolgáltatónál megfigyelt ár ($J \neq I$).

A kínálati oldalon a piacon részt vevő vállalatok célfüggvénye a saját profitjuk, döntési változójuk a szolgáltatás ára, amely kizárólag egyelemű tarifa lehet. A vállalatok homogének a beszerzési költségeket illetően, ugyanakkor heterogének a náluk jelentkező indulófogyasztás nagyságát tekintve.⁸ A vállalatoknak nincsen lehetőségük kooperációra és a fogyasztók közötti árdiszkriminációra.⁹ Formálisan a vállalatok profitja a következő:

$$\pi_i(Q_i, \Delta_i, p_i, c) = (Q_i + \Delta_i)(p_i - c), I \in (1, \dots, N) \quad (2)$$

ahol Q_i az I -edik vállalatnál lévő indulófogyasztás nagysága, Δ_i az I -edik szolgáltatónál, a szolgáltatóváltás miatt jelentkező fogyasztásváltozás,¹⁰ p_i az I -edik vállalat által szabott villamosenergia-díj és c a vállalatok villamosenergia-beszerzésének átlagköltsége.

A játék egy időszakos,¹¹ a döntések menete a következő: 1. a piacon részt vevő vállalatok szimultán módon meghatározzák áraikat, 2. a fogyasztók ezt megfigyelik, és eldöntik, hogy kitől szeretnének villamos energiát vásárolni, végül 3. megtörténnek a kifizetések. A fogyasztók a vállalati döntéseket tökéletesen képesek megfigyelni, azaz mindegyik vállalatnak ismerik az árát, és ennek tudatában hozzák meg döntéseiket. Ennek eredményeként tudják, hogy melyik a legolcsóbb vállalat a piacon, így a legolcsóbbhoz fognak váltani azok, akiknek ez megéri (azaz, ha például a 3. vállalatnál lévő fogyasztó megfigyel egy $p_1 < p_2 < p_3$ árhalmazt, akkor hiába alacsonyabb a 2. vállalat ára is, nem fogja azt választani, mivel tudja, hogy az 1. vállalat még olcsóbb).

⁸ Mivel a fogyasztók heterogének, ezért nem a fogyasztók számát tekintjük bázisnak, hanem a fogyasztás mennyiségét.

⁹ Ez utóbbi miatt nincsen lehetőségük arra, hogy a versenytársaiktól fogyasztókat csábítsanak el alacsonyabb díjakat ígérve, úgy, hogy a saját régi fogyasztóik számára magasabb tarifákat határoznak meg.

¹⁰ Egy adott vállalatnál a fogyasztásváltozás jelenthet mind növekedést, mind csökkenést.

¹¹ Ez a feltétel indokolt lehet például olyan esetekben, amikor a vállalatok hosszú távú szerződéseket ajánlanak a fogyasztóknak.

A szolgáltatóváltási függvény

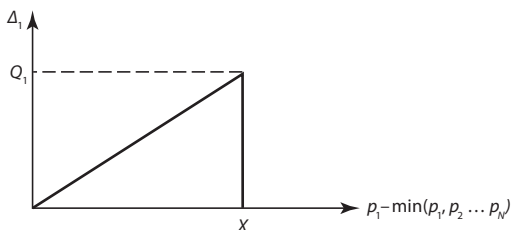
A továbbiakban – hasonlóan Paizs [2003]-hoz – azzal az egyszerűsítéssel fogunk élni, hogy a fogyasztói döntéseket, azaz a második lépést, egy szolgáltatóváltási függvénnyel (amely implicit módon tartalmazza a szolgáltatóváltási költségeket) helyettesíteni lehet, azaz a fogyasztók döntését aggregált szinten egy ilyen függvény jól reprezentálja, következésképpen a játék megoldásához már elég csak a szolgáltatók interakciójára koncentrálni. A szolgáltatóváltási függvény alkalmazásakor egyrészt a szolgáltatónál lévő fogyasztók száma helyett a szolgáltatónál lévő fogyasztás mennyiségére összpontosítunk, másrészt azzal a feltevéssel élünk, hogy létezik egy függvényszerű kapcsolat az áreltérések és a vállalatnál a fogyasztók szolgáltatóváltási döntései miatt bekövetkezett fogyasztásváltozás nagysága között. A függvényszerű kapcsolat meghatározására a *Függelék* 1. részében ismertetett kérdőíves felvétel eredményeit használjuk, amely szerint a kapcsolat egy lineáris egyenessel közelíthető, illetve létezik egy árkülönbségi szint, ami felett már minden fogyasztó hajlandó lenne átmenni szolgáltatójától az olcsóbb szolgáltatóhoz.

Mindezeket figyelembe véve, a konkrét függvényforma meghatározása során még két tényezőt tartottunk szem előtt. Egyrészt a fogyasztásváltozást meghatározó egyenesnek át kell haladnia az origón, annak érdekében, hogy nulla nagyságú megfigyelt áreltérés esetén ne legyen szolgáltatóváltás. Másrészt, a modell szempontjából fontos, hogy az empirikusan megfigyelt maximális áreltérésnél valóban minden fogyasztó átváltson a legolcsóbb szolgáltatóhoz, illetve ennél kisebb árkülönbségnél még legyenek olyan fogyasztók, akik eredeti szolgáltatójuknál maradnak. Ezek alapján a vállalati szintű szolgáltatóváltási függvény a következő (1. ábra):

$$\Delta_I = \frac{Q_I}{x} [p_I - \min(p_1, p_2, \dots, p_N)], I \in (1, \dots, N) \quad (3)$$

ahol x a maximális áreltérés, amely esetében minden fogyasztó elmegy a szolgáltatótól. (Az egyszerűség kedvéért x minden szolgáltató számára ugyanaz.)

A függvény azt mutatja tehát, hogy az adott vállalatot mekkora mennyiségű fogyasztás hagyja el, és vándorol át a legalacsonyabb árú szolgáltató(k)hoz adott árel-

1. ÁBRA • A szolgáltatóváltási függvény

térés esetén. Látható, hogy a váltók száma pozitívan függ az indulófogyasztás mértékétől és az árkülönbségtől, illetve negatívan a maximális áreltéréstől. Feltesszük továbbá, hogy ha több vállalat is a legalacsonyabb árat szabja, ők a többiektől elvándorolt fogyasztókon egyenlően osztoznak.

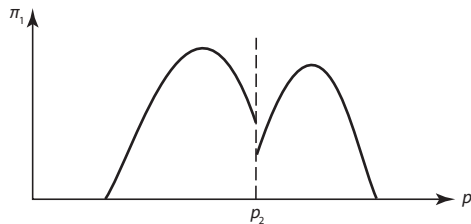
Ezek alapján a modell a következőképpen egyszerűsödik: a szolgáltatók az összes szolgáltatóval szembeni szolgáltatóváltási függvény ismeretében meghatározzák a számukra profitmaximalizáló árat.

Az egyszerűsített modell és megoldása

Az általunk használt modellben tehát a szolgáltatók a szolgáltatóváltási függvények ismeretében maximalizálják profitjukat. A modell a hazai piac struktúráját tükrözve háromszereplős: 1., 2. és 3. vállalat. Ebben az esetben az 1. vállalat profitja, figyelembe véve a 2. és a 3. árat és feltéve, hogy $p_2 < p_3$:

$$\pi_1 = \begin{cases} \left[Q_1 + \frac{Q_2}{x}(p_2 - p_1) + \frac{Q_3}{x}(p_3 - p_1) \right] (p_1 - c), & \text{ha } p_1 < p_2 \\ \left[Q_1 + \frac{Q_3}{2x}(p_3 - p_1) \right] (p_1 - c), & \text{ha } p_1 = p_2 \\ \left[Q_1 - \frac{Q_1}{x}(p_2 - p_1) \right] (p_1 - c), & \text{ha } p_2 < p_1 \end{cases} \quad (4)$$

A másik két vállalat profitfüggvényei a (4) modellhez hasonló módon alakulnak. Mindegyik vállalat ezen profitfüggvények alapján hozza meg saját döntését, figyelembe véve, hogy az miként hat a többi vállalat döntésére. Az 1. vállalat profitját $p_2 < p_3$ esetén a 2. ábrán láthatjuk.¹²

2. ÁBRA • Az 1. vállalat profitja a 2. vállalat árának függvényében

¹² Az, hogy a két lokális maximum közül melyik a globális maximum, a paraméterek függvényében határozható meg. Sőt, a paraméterek függvényében az is lehetséges, hogy ha az 1. vállalat ára balról tart a 2. vállalat ára felé (úgy nő, hogy alacsonyabb, mint a 2. vállalat ára), az 1. vállalat profitja monoton nő, azaz nem hajlik vissza.

Az egyensúlyi árvektor keresése során a Nash–Bertrand-féle (p_1^N, p_2^N, p_3^N) nem-negatív egyensúlyi árvektort keressük, ahol adott p_I^N , $I \in (1, 2, 3)$ árvektor mellett $J \neq I$ vállalat úgy választja meg p_J^N -t, hogy az maximalizálja profitját. Azaz amennyiben a másik két vállalat p_I^N , $I \in (1, 2, 3)$ árat határoz meg, a harmadik vállalatnak sem éri meg eltérnie az ő p_I^N árától. Tehát a Nash–Bertrand-egyensúly esetében minden vállalat árának a másik két vállalat árára adott legjobb válasznak kell lennie, ahol a vállalatok döntésükkor azt feltételezik, hogy a többi vállalat nem tér el feltételezett árától.

A keresés során három lehetőséget vizsgáltunk meg: 1. mindhárom szolgáltató ugyanazt az árat szabja, 2. két szolgáltató egyenlő mértékű alacsony árat szab, 3. egyetlen alacsony árú szolgáltató van.

1. állítás • *Nem létezik olyan Nash–Bertrand-egyensúly, amelyben a piacon részt vevő három vállalat ugyanazt az árat szabná meg.*

Bizonyítás • Tegyük fel, hogy a vállalatok a saját áraikat a $p_I \in [c, \hat{p}]$ halmazból választják ki, azaz nem szabnak a szolgáltatás önköltségénél alacsonyabb árakat (ekkor negatív profitjuk lenne, ami nem lehet optimális, mivel a nulla profit mindig elérhető számukra), illetve létezik egy felső korlát is, amelynek a határértéke lehet végtelen, azonban önmaga egy véges szám. Abban az esetben, ha a vállalatok ugyanazt az árat szabják, az I -edik vállalat profitja: $\pi_I = Q_I(p - c)$, ahol p a vállalatok egységes ára. Kérdés, hogy megéri-e ettől a p -től valamely vállalatnak egyoldalúan eltérni. Megéri-e például az 1. vállalatnak csökkentenie az árat erről a szintről. Ha egyoldalúan csökkenti az árat, akkor a saját profitja és a maximalizálási feladata a következőképpen alakul:

$$\left[Q_1 + \frac{Q_2}{x}(p - p_1) + \frac{Q_3}{x}(p - p_1) \right] (p_1 - c) = \left[Q_1 + \frac{Q_2 + Q_3}{x}(p - p_1) \right] (p_1 - c) \xrightarrow{p_1} \max,$$

aminek az elsőrendű feltétele:

$$\frac{\partial \pi_1}{\partial p_1} = Q_1 + \frac{Q_2 + Q_3}{x}(p + c) - 2 \frac{Q_2 + Q_3}{x} p_1 = 0,$$

(látható, hogy a maximum létezésének másodrendű feltétele is teljesül). Ennek alapján az 1. vállalat optimális reakciója:

$$p_1^* = \frac{xQ_1}{2(Q_2 + Q_3)} + \frac{p}{2} + \frac{c}{2}.$$

Az 1. vállalatnak megéri eltérni, ha az emellett az ár mellett kialakuló profitja magasabb, mint eltérés nélkül, azaz ha:

$$\left[Q_1 + \frac{Q_2 + Q_3}{x} \left(\frac{p}{2} - \frac{xQ_1}{2(Q_2 + Q_3)} - \frac{c}{2} \right) \right] \left(\frac{p}{2} + \frac{xQ_1}{2(Q_2 + Q_3)} - \frac{c}{2} \right) \geq Q_1(p - c), \quad (5)$$

amiből átrendezés után azt kapjuk, hogy megéri eltérni, ha

$$\left(p - c - \frac{xQ_1}{(Q_2 + Q_3)} \right)^2 \geq 0,$$

azaz mindig megéri eltérni lefelé, ha az optimális p_1^* ár elérhető, azaz $p_1^* \geq c$. Ez a feltétel akkor teljesül, ha

$$p_1^* = \frac{xQ_1}{2(Q_2 + Q_3)} + \frac{p}{2} + \frac{c}{2} \geq c, \text{ azaz } \frac{xQ_1}{2(Q_2 + Q_3)} + \frac{p}{2} \geq \frac{c}{2}.$$

Az előző egyenlőtlenség mindig igaz, mivel a bal oldal első tagja mindig pozitív és $p \geq c$, mivel ez az ár is a fent leírt akcióhalmaz egy eleme. Ennek következtében mindhárom vállalat egyensúlyban nem szabhatja ugyanazt az árat.

2. állítás • *Nem létezik olyan Nash–Bertrand-egyensúly a háromvállalatos esetben, amelyben a piacon két, ugyanolyan alacsony árat szabó vállalat van jelen egy magasabb árat megszabóval szemben.*

Bizonyítás • Tegyük fel, hogy két vállalat ugyanazt az árat szabja, míg a harmadik egy ennél magasabbat. Formálisan, legyen $p = p_1 = p_2 < p_3$, ebben az esetben az 1. vállalat kifizetése:

$$\pi_1^0 = \left[Q_1 + \frac{Q_3}{2x} (p_3 - p) \right] (p - c). \quad (6)$$

Abban az esetben, ha 1. vállalat egy kicsit 2. vállalat ára alá megy, ő lesz a legolcsóbb vállalat, így minden fogyasztó, aki vált a 3. vállalattól, hozzá fog váltani, sőt a 2. vállalattól is szerez fogyasztókat. Az 1. vállalat profitja tehát egy $p_1 = p - \varepsilon$ ár mellett:

$$\pi_1^1 = \left[Q_1 + \frac{Q_2}{x} \varepsilon + \frac{Q_3}{x} (p_3 - p + \varepsilon) \right] (p - \varepsilon - c). \quad (7)$$

Az 1. vállalatnak megéri ezt az árat szabni, ha $\pi_1^0 < \pi_1^1$ [azaz a (6) kisebb, mint a (7)], amelyből egyszerűsítés után azt kapjuk, hogy

$$\varepsilon \left[Q_1 + \frac{Q_3}{x} (p_3 - p) + \frac{Q_2 + Q_3}{x} (p - c - \varepsilon) \right] < \frac{Q_3}{2x} (p_3 - p)(p - c),$$

ami mindig fennáll, mivel ε tetszőlegesen kicsi lehet, és az egyenlőtlenség jobb oldala szigorúan pozitív. Kérdés ekkor, hogy a $p = p_1 = p_2 = c < p_3$ ár lehet-e egyensúlyi, mint a szolgáltatóváltási költségek nélküli Bertand-oligopólium esetében. Belátható, hogy ha a $p = p_1 = p_2 = c$ árból indulunk ki, mind az 1. vállalatnak, mind a 2. vállalatnak megéri ettől felfelé eltérni, hiszen ha nem tér el, profitja nulla, míg ha felfelé eltér kismértékben, profitja a szolgáltatóváltási költségeknek köszönhetően biztosan pozitív lesz.

Beláttuk tehát, hogy az első két eset miért nem lehet Nash–Bertrand-egyensúly, a továbbiakban a harmadik esetet részletezzük.

Tegyük fel, hogy $p_1 < p_2$ és $p_1 < p_3$. Ebben az esetben az egyes vállalatok profitjai a következőképpen alakulnak:

$$\pi_1 = \left[Q_1 + \frac{Q_2}{x} (p_2 - p_1) + \frac{Q_3}{x} (p_3 - p_1) \right] (p_1 - c) \quad (8)$$

$$\pi_2 = \left[Q_2 - \frac{Q_2}{x} (p_2 - p_1) \right] (p_2 - c) \quad (9)$$

$$\pi_3 = \left[Q_3 - \frac{Q_3}{x} (p_3 - p_1) \right] (p_3 - c) \quad (10)$$

Ezek alapján a vállalatok profitmaximalizálásának elsőrendű feltételei:

$$\frac{\partial \pi_1}{\partial p_1} = Q_1 + \frac{Q_2 p_2}{x} + \frac{Q_3 p_3}{x} + \frac{Q_3 + Q_2}{x} c - 2 \frac{Q_3 + Q_2}{x} p_1 = 0 \quad (11)$$

$$\frac{\partial \pi_2}{\partial p_2} = Q_2 - 2 \frac{Q_2 p_2}{x} + \frac{Q_2}{x} c + \frac{Q_2}{x} p_1 = 0 \quad (12)$$

$$\frac{\partial \pi_3}{\partial p_3} = Q_3 - 2 \frac{Q_3 p_3}{x} + \frac{Q_3}{x} c + \frac{Q_3}{x} p_1 = 0 \quad (13)$$

Az elsőrendű feltételek alapján látható, hogy a maximum létezésének másodrendű feltételei minden esetben teljesülnek. Ezekből az egyenletekből kapott reakciófüggvények:

$$r_1(p_2, p_3) = \frac{x Q_1}{2(Q_2 + Q_3)} + \frac{Q_2 p_2 + Q_3 p_3}{2(Q_2 + Q_3)} + \frac{c}{2} \quad (14)$$

$$r_2(p_1) = \frac{x + c + p_1}{2} \quad (15)$$

$$r_3(p_1) = \frac{x + c + p_1}{2} \quad (16)$$

Azaz a két magas árát szabó vállalat, ha ez az egyensúly létezik, ugyanazt a magas árát fogja meghatározni. A reakciófüggvények alapján kapott optimális árkombináció:

$$p_1' = \frac{2xQ_1}{3(Q_2 + Q_3)} + \frac{x}{3} + c, \quad (17)$$

$$p_2' = p_3' = \frac{xQ_1}{3(Q_2 + Q_3)} + \frac{2x}{3} + c. \quad (18)$$

Az egyensúly létezésének kiinduló feltétele, amely szerint az 1. vállalat által szabott ár kisebb, mint a másik két vállalat ára akkor teljesül, ha:

$$Q_1 < Q_2 + Q_3. \quad (19)$$

Ha ez a feltétel sérül, azaz az 1. vállalat piaci részesedése önmagában nagyobb (az 1. vállalat „nagy”), mint a másik két vállalaté együttvéve, akkor a „nagy” vállalat sohasem szab alacsony árát.¹³ Mivel a (17) és (18) legjobbválasz-árvektor az árak egy adott relációja esetén lett meghatározva, meg kell vizsgálni, hogy megéri-e bármely vállalatnak eltérni ettől a relációtól, a többiek változatlanságát feltételezve. Ha egy vállalat úgy dönt, hogy alacsonyabb árát határoz meg, mint a másik két vállalat, akkor ennek az árak két feltételt kell kielégítenie annak érdekében, hogy a kapott árak Nash-egyensúlyt képezhessenek. Egyrészt, az alacsony árát megszabó vállalatnak jobban kell járnia alacsony ár esetén, mintha magas árát választana. Másrészt, a magas áron értékesítő vállalatoknak jobban (de legalább nem rosszabbul) kell járniuk abban az esetben, ha a magas árát választják, mintha az alacsony árát szabó vállalat ára alá ígérnének, a többiek változatlanságát feltételezve.

A következőkben bemutatjuk, hogy a (17) és (18) árvektor mellett mindig van olyan magas áron értékesítő vállalat, amelynek megéri az alacsony áron értékesítő vállalat alá ígérni. Ebből adódóan, bár az alacsony áron értékesítő vállalatnak nem éri meg felfelé eltérni (A *Függelék 2. részének F1. állítása*), mégis az egy alacsony és két magas áron értékesítő vállalat felállásban sincs tiszta Nash–Bertrand-egyensúly.

¹³ A feltétel sérülése azt jelenti, hogy a másik kettőnél alacsonyabb ár meghatározása esetén a globális optimum az adott profitgörbén egy magasabb árszintnél van. Az ehhez legközelebb lévő ténylegesen alacsonyabb ár olyan árszint, amely csak egy végtelenül kicsi színtel alacsonyabb, mint a másik két vállalat árszintje. Ennek következtében a profitja határértékben ugyanakkora, mintha ugyanazt az árát határozná meg, mint a másik két vállalat, és mint a *Függelék 2. részében* ez látható, ekkor a vállalat arra ösztönzött, hogy árával felfelé térjen el.

3. állítás • *Mindig létezik olyan magas árat választó vállalat, amelynek megéri az alacsony áron értékesítő vállalatnál alacsonyabb árat meghatározni a (17) és (18) árak mellett, azaz ezek az árak nem képeznek Nash-egyensúlyt.*

Bizonyítás • Nézzük először, hogy megéri-e 2. vállalatnak egyoldalúan eltérni a kiindulási állapottól, és alacsonyabb árat szabni, mint p_1' . A 2. vállalatnak megéri eltérnie lefelé, ha létezik olyan ár, amelyre igaz az, hogy alacsonyabb, mint az 1. vállalat ára, és a 2. vállalat ezzel magasabb profitot ér el. Össze kell tehát vetni a két állapot profitszintjét. A 2. vállalat profitja abban az esetben, ha magas árat szab a (15)-ben megadott reakciófüggvény alapján:

$$\pi_2^M = \frac{xQ_2}{9} \left(2 + \frac{Q_1}{Q_2 + Q_3} \right)^2,$$

ahol π_2^M az a profitszint, amit a 2. vállalat akkor ér el, ha nem változtat a kiindulási állapotban. Ezzel szemben, ha a 2. vállalat az 1. vállalat alá ígér, akkor a profitja egy

$$p = p_1 - \Delta = \frac{2xQ_1}{3(Q_2 + Q_3)} + \frac{x}{3} + c - \Delta$$

ár esetén (ahol $\Delta > 0$):¹⁴

$$\pi_2^A = \left[Q_2 + \frac{Q_1 + Q_3}{x} \Delta + \frac{Q_3}{x} \frac{x}{3} \left(1 - \frac{Q_1}{Q_2 + Q_3} \right) \right] \left[\frac{x}{3} \left(1 + \frac{2Q_1}{Q_2 + Q_3} \right) - \Delta \right] \quad (20)$$

lesz. A két profit különbsége egy Δ -ban másodfokú egyenlettel jellemezhető:

$$\pi_2^M - \pi_2^A = A\Delta^2 + B\Delta + C,$$

$$\text{ahol } \begin{cases} A = \frac{Q_1 + Q_3}{x} \\ B = Q_2 + \frac{Q_3}{3}(1 - \gamma) - \frac{Q_1 + Q_3}{3}(1 + 2\gamma) \\ C = -\frac{x}{9} [3Q_2(2\gamma + 1) + Q_3(1 - \gamma)(2\gamma + 1) - Q_2(2 + \gamma)^2] \end{cases} \quad (21)$$

$$\text{ahol } \gamma = \frac{Q_1}{Q_2 + Q_3}.$$

¹⁴ Amennyiben $\Delta < 0$, a 2. vállalat nem ígér alá az 1. vállalatnak. További megkötés lehet Δ -ra, hogy ne haladja meg $p_1 - c$ -t, ekkor ugyanis 2. vállalat az aláígéssel a saját költségénél alacsonyabb árat határozna meg, azaz profitja negatív lenne. Ugyanakkor erre a megkötésre nincs szükség, hiszen ebben az esetben soha nem érné meg a 2. vállalatnak aláígérni, hiszen ha nem ígér alá, profitszintje pozitív.

A 2. vállalatnak megéri aláígérni, ha a fenti másodfokú egyenletben létezik olyan $\Delta > 0$, amelyre az egyenlet értéke negatív, azaz az alacsony árral elérhető profit magasabb, mint a magasabb árral elérhető profit.

Mivel a fenti kifejezésnek mindig léteznek valós gyökei, azaz a diszkrimináns nemnegatív (bizonyítást lásd *Függelék 2. részének F2. állítása*), ezért a 2. vállalatnak megéri az 1. vállalat által szabott alacsony ár alá menni, ha a függvény értelmezési tartományának és a két gyök közötti intervallumnak van közös része. A kettőnek nincsen közös része, ha mindkét gyök negatív. Azaz ha a két gyök negatív, a 2. vállalatnak nem éri meg aláinni az árat. A két gyök negativitásának szükséges és elégséges feltétele, hogy a másodfokú egyenlet paraméterei közül B és C pozitív legyen (mivel az A paraméter is pozitív). E feltételek alapján a következő korlátozásokat kapjuk:

$$B > 0, \text{ ha } 3Q_2 > \frac{3Q_3Q_1}{Q_2 + Q_3} + Q_1 + \frac{2Q_1^2}{Q_2 + Q_3}, \quad (22)$$

$$C > 0, \text{ ha } \frac{Q_3}{Q_2} < \frac{Q_2 + Q_3 - Q_1}{Q_2 + Q_3 + 2Q_1}. \quad (23)$$

Ha e két feltétel bármelyike nem teljesül, akkor a 2. vállalatnak érdemes aláígérni. Ahhoz, hogy a (17) és (18) árvektor Nash–Bertrand-egyensúlyt alkosson, biztosítani kell, hogy a 3. vállalatnak se érje meg aláinni az árral. Megvizsgálva az aláívás kérdését a 3. vállalat esetére, azt kapjuk, hogy a 3. vállalatnak akkor nem éri meg az 1. vállalat (17) ára alá vinni az árát, ha (24) és (25) teljesül:

$$3Q_3 > \frac{3Q_2Q_1}{Q_2 + Q_3} + Q_1 + \frac{2Q_1^2}{Q_2 + Q_3} \quad (24)$$

$$\text{és } \frac{Q_2}{Q_3} < \frac{Q_2 + Q_3 - Q_1}{Q_2 + Q_3 + 2Q_1} \quad (25)$$

Annak érdekében, hogy egyik magas árat szabó vállalatnak se érje meg az alacsony áron értékesítő vállalat ára alá menni az árral – azaz a (17) és (18) árak Nash-egyensúlyt alkoszanak – egyszerre kell fennállnia a (22), (23), (24) és (25) egyenlőtlenségeknek. Azonban a (23) és (25) ellentmondásra vezet, mivel mindkét egyenlőtlenség jobb oldala 1-nél kisebb szám, míg a bal oldala az egyik esetben 1-nél nagyobb, vagy 1-gyel egyenlő, ha $Q_2 = Q_3$. Ennek következtében a kialakuló árak nem alkothatnak Nash–Bertrand-egyensúlyt.

ALÁÍGÉRÉS-BIZTOS EGYENSÚLY

Az imént megmutattuk, hogy az egy alacsony és két magas áron értékesítő vállalat esetében nem létezik a Nash–Bertrand-egyensúly. Ugyanakkor ebben a fejezetben bemutatjuk, hogy ebben a felállásban létezhet egy úgynevezett aláígérés-biztos egyensúly (*undercut-proof equilibrium, UPE*). Az aláígérés-biztos egyensúly fogalmát Peter Morgan és Oz Shy dolgozta ki (*Morgan–Shy* [2000]). Azt nevezzük aláígérés-biztos egyensúlynak, ha az alacsony áron értékesítő vállalat úgy választja meg az árát, hogy az maximalizálja profitját, feltéve, hogy az ár elég alacsony ahhoz, hogy a többi vállalatnak ne érje meg aláígérni. Azaz a Nash–Bertrand-egyensúlyhoz képest – ahol minden vállalat azon feltételezés mellett dönt, hogy a másik nem változtatja az árát – ez a megközelítés feltételezi, hogy a versenytársak előrelátóbbak, és bármikor, ha megéri nekik, leviszik az árát. Az aláígérés-biztos egyensúly szerint tehát az 1. vállalatnak olyan – a (17) ártól alacsonyabb – árát kell megszabnia, ha ez lehetséges, ami mellett már sem a 2. vállalatnak, sem a 3. vállalatnak nem éri meg aláígérni, ugyanakkor az 1. vállalatnak még mindig magasabb profitot hoz, mintha a két magas ár fölé árazna.

Ezek alapján az általunk kifejtett modellben akkor tekintjük a $p = (p_1^*, p_2^*, p_3^*)$ árvektort egyensúlyinak (ahol az 1. vállalat az, amely aláígérés-biztos egyensúlyi árát határoz meg), ha

$$p_1^* \equiv p^a = \arg \max \pi_1[p_1, r_2(p_1), r_3(p_1)], \quad (26)$$

a következő korlátozó feltételekkel:

$$\pi_2[p^a, p_2 = p^a - \Delta, r_3(p^a)] \leq \pi_2[p^a, r_2(p^a), r_3(p^a)], \quad (27)$$

$$\pi_3[p^a, r_2(p^a), p_3 = p^a - \Delta] \leq \pi_3[p^a, r_2(p^a), r_3(p^a)], \quad (28)$$

$$\pi_1[r_1(r_2(p^a)) = r_1(r_3(p^a)), r_2(p^a), r_3(p^a)] \leq \pi_1[p^a, r_2(p^a), r_3(p^a)], \quad (29)$$

$$p^a < r_2(p^a) = p_2^* \quad (30)$$

$$p^a < r_3(p^a) = p_3^*, \quad (31)$$

ahol $r_i(p_j) = \frac{x + c + p_j}{2}$.

E korlátozó feltételek közül az első kettő biztosítja, hogy se a 2. vállalatnak, se a 3. vállalatnak ne érje meg az 1. vállalat áránál alacsonyabbat mondani. Ha egy vállalat magasabb árát mond, mint a piacon megfigyelt legalacsonyabb ár, akkor biztosan a (15) és (16) $r_i(p_j) = \frac{x + c + p_j}{2}$ reakciófüggvény szerint fog árazni, mivel a saját profitja

csak a legalacsonyabb ártól és a saját árártól fog függeni. A (29) szerinti feltétel biztosítja, hogy az aláígérés-biztos árat mondó vállalatnak ne érje meg magasabb árat mondania a másik kettőnél. A (30) és a (31) feltétel pedig garantálja, hogy az alacsony árat mondó vállalat valóban a legalacsonyabb árat mondja. A probléma megoldhatósága – mint azt a következőkben bemutatjuk – nagyban függ a paraméterek értékétől, így az analitikus megoldás helyett ezt a problémát numerikus módszerekkel oldjuk meg, de előtte tekintsük át a problémát formálisan!

A p_1^* aláígérés-biztos egyensúlyi árnak tehát a (26)–(31) feltételeket kell teljesítenie. Nézzük először, hogy mikor teljesül (27), azaz az, hogy a 2. vállalatnak alacsonyabb a profitja aláígérés mellett, mint abban az esetben, ha nem mond alacsonyabb árat! A 2. vállalat profitjai p_1 függvényében:

$$1. \pi_2^M = \frac{Q_2}{4x}(x + \beta)^2, \text{ ahol } p_2^M = p_3 = \frac{x + c + p_1}{2} \text{ és} \quad (32)$$

$$2. \pi_2^A = \left[Q_2 + \frac{Q_1}{x}\Delta + \frac{Q_3}{x}\Delta + \frac{Q_3}{x} \left(\frac{x + c + p_1}{2} - p_1 \right) \right] (p_1 - c - \Delta) = \\ = \left(Q_2 + \frac{Q_3}{2} + \frac{Q_1 + Q_3}{x}\Delta - \frac{Q_3}{2x}\beta \right) (\beta - \Delta),$$

$$\text{ahol } \beta = p_1 - c \text{ és } p_2^A = p_1 - \Delta. \quad (33)$$

Az 1. vállalatnak úgy kell megválasztania az árát, hogy $\pi_2^M > \pi_2^A$ [azaz a (32) nagyobb, mint a (33)] minden $\Delta > 0$ esetén, továbbá, hogy

$$p_1 < \frac{x + c + p_1}{2},$$

azaz kisebb, mint p_2^M , amiből következik, hogy $\beta < x$.

Ekkor $\pi_2^M - \pi_2^A \geq 0$, ha

$$0 \leq \underbrace{4(Q_1 + Q_3)}_A \Delta^2 + \underbrace{[2x(2Q_2 + Q_3) - 2\beta(2Q_1 + 3Q_3)]}_B \Delta + \\ + \underbrace{x^2 Q_2 - 2x\beta(Q_2 + Q_3) + \beta^2(Q_2 + 2Q_3)}_C. \quad (34)$$

Azaz a (34) egyenlet Δ -jában másodfokú kifejezésnek pozitívnak kell lennie minden $\Delta > 0$ esetén annak érdekében, hogy a 2. vállalatnak ne érje meg aláígérni. Ha $\pi_2^M - \pi_2^A = A\Delta^2 + B\Delta + C$, ennek a kifejezésnek minimuma van ($A > 0$), ezért ha létezik két eltérő, Δ_1 és Δ_2 gyöke, azaz a diszkrimináns pozitív, akkor minden $\Delta \in (\Delta_1, \Delta_2)$

esetén megéri alacsonyabb árat mondani a 2. vállalatnak az 1. áránál. Ezért az 1. vállalat által szabott árnak olyannak kell lennie, hogy a két gyök negatív legyen. Ha pedig a két gyök nem létezik (a másodfokú egyenlet diszkriminánsa negatív), akkor a 2. vállalatnak sohasem éri meg eltérni lefelé.

Tehát ha a diszkrimináns negatív, akkor a 2. vállalatnak nem éri meg aláigérni. A fenti egyenlőtlenség diszkriminánsa egy β -ban másodfokú kifejezés:

$$D = 4[Q_3^2 + 4Q_1(Q_1 - Q_2) + 4Q_3(Q_1 - Q_2)]\beta^2 + 8x\beta[Q_3^2 + 2Q_3(Q_1 - Q_2)] + 4x^2[Q_3^2 - 4(Q_1 - Q_2)Q_2] \quad (35)$$

Ennek a kifejezésnek az előjele β függvénye, így az 1. vállalat döntésétől függ, hogy a (34)-ben megadott másodfokú egyenletnek léteznek-e valós gyökei.

Tegyük fel, hogy a diszkrimináns pozitív. Ebben az esetben a kiinduló feltételeink: $\beta < x$, (35)-beli $D > 0$ és $A > 0$. A 2. vállalatnak akkor nem éri meg az 1. vállalatnál alacsonyabb árat mondani, ha (34) mindkét gyöke negatív. A kiinduló feltételek alapján a gyökök negativitásának szükséges és elégséges feltétele, ha a (34) szerinti B és C -re teljesül, hogy $0 \leq B$ és $0 \leq C$ és $|B| + |C| \neq 0$.

$$0 \leq B, \text{ ha } \beta \leq \frac{2Q_2 + Q_3}{2Q_1 + 3Q_3} x \quad (36)$$

$$0 \leq C, \text{ ha } \beta \leq \frac{Q_2}{Q_2 + 2Q_3} x \quad (37)$$

vagy, ha $\beta > x$, de ez utóbbi ellentmond előfeltevéseinknek, hogy $\beta < x$, illetve a (36)-nak is. Amennyiben (19) teljesül, $C < B$, ezért ekkor $|B| + |C| \neq 0$. A (34) kifejezés gyökei tehát akkor lesznek negatívak, ha

$$p_1 - c = \beta \leq \frac{Q_2}{Q_2 + 2Q_3} x.$$

Összefoglalva tehát beláttuk, hogy az 1. vállalat kétféle módon képes elérni, hogy a 2. vállalatnak ne érje meg az ő áránál alacsonyabbat mondani. Egyrészt, meghatározhat egy olyan árat és közvetve egy β -t, melyre a (35) egyenlet negatív értéket vesz fel. Másrészt, választhat egy

$$p_1 \leq \frac{Q_2}{Q_2 + 2Q_3} x + c$$

árat. Ahhoz, hogy az 1. vállalat által meghatározott ár valóban aláigérés-biztos egyensúlyi legyen, az 1. vállalatnak olyan árat kell meghatároznia, ami alá menni a 3. vállalatnak sem éri meg. A szimmetriát figyelembe véve az 1. vállalat akkor nem megy a 3. vállalat alá, ha olyan árat szab, amelyre vagy (38), vagy (39) teljesül.

$$D = 4[Q_2^2 + 4Q_1(Q_1 - Q_3) + 4Q_2(Q_1 - Q_3)]\beta^2 + 8x\beta[Q_2^2 + 2Q_2(Q_1 - Q_3)] + 4x^2[Q_2^2 - 4(Q_1 - Q_3)Q_3] < 0 \quad (38)$$

$$p_1 \leq \frac{Q_3}{Q_3 + 2Q_2}x + c \quad (39)$$

Eddig felvázoltuk, hogy mi kell ahhoz, hogy a (27) és (28) feltétel teljesüljön. Ahhoz, hogy az alacsony árat mondó vállalatnak ne érje meg egyoldalúan eltérni az alacsony ártól, azaz ahhoz, hogy (29) teljesüljön, a p_1 -nek a következő intervallumba kell esnie:¹⁵

$$p_1 \in \left[\frac{18Q_1}{Q_1 + 8Q_2 + 8Q_3}x + c ; 2x + c \right] \quad (40)$$

Az utolsó két feltétel teljesüléséhez pedig p_1 -re a következőnek kell teljesülnie:

$$p_1 < x + c \quad (41)$$

Az öt [(27)–(31)] szükséges feltétel tehát akkor teljesül, ha

- a (35)-beli $D < 0$, vagy teljesül (37) és
- teljesül (38) vagy (39) és
- teljesül (40) és
- teljesül (41).

Az 1. vállalat úgy fogja megválasztani az árát, azok közül a lehetséges árak közül, amelyek kielégítik az öt feltételt, hogy az a lehető legmagasabb profitot biztosítsa, azaz teljesüljön a (26). Ennek az árnak pedig a lehetséges árak közül az 1. vállalat globális optimumhelyéhez,

$$p_1' = \frac{2xQ_1}{3(Q_2 + Q_3)} + \frac{x}{3} + c \text{-hez}$$

a legközelebb fekvő árnak kell lennie.

Az aláígerés-biztos egyensúlyt tovább nem tudjuk analitikusan levezetni, így numerikus módszerrel fogjuk a magyarországi helyzetet leíró paraméterek mellett azt megkeresni. Természetesen az 1. vállalat a három magyarországi áramszolgáltató közül bármelyik lehet, azaz előfordulhat a paraméterektől függően több aláígerés-biztos egyensúly is. Ugyanakkor megmutatható, hogy az a vállalat, amelynek

¹⁵ A levezetést lásd a *Függelék 2. részének F3. állításánál.*

indulófogyasztása a legnagyobb, semmiképpen sem mond aláígérés-biztos árat (a Függelék 2. részének F4. állítása).

A MODELL KALIBRÁLÁSA

A modell kalibrálása során három információra volt szükségünk a számítások elvégzéséhez. Egyrészt, a piacon lévő vállalatoknál lévő indulófogyasztás nagyságára, amelyet a MEH honlapján (www.eh.gov.hu) található információk alapján határoztunk meg. Másrészt, a vállalatok átlagos változó költségére, végül pedig arra az árkülönbségre, amely esetén egy vállalat minden fogyasztója szolgáltatót váltana.

AZ INDULÓFOGYASZTÁS NAGYSÁGA • A fogyasztási adatokról múltbeli információink voltak, így 2008-ra előrejelzést kellett készítenünk, amelynek során a 2006. évi állapotból indultunk ki és egy évi 2 százalékos növekedési ütemet feltételezve határoztuk meg a 2008-ra várt fogyasztás nagyságát (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT • Indulófogyasztások

Vállalat	2006	2008	2008. évi megoszlás
	megawattóra		százalék
E.on	5 052 400	5 256 517	44,9
RWE	4 694 082	4 883 723	41,7
EdF	1 504 563	1 565 347	13,4
Összesen	11 251 045	11 705 587	

Forrás: www.eh.gov.hu.

A magyar piacról elmondható, hogy a legnagyobb szereplő az E.on, amely három regionális áramszolgáltatónak a tulajdonosa. A legkisebb szereplő pedig a francia EdF, amelynek mindössze egy áramszolgáltató van a birtokában. Ha a fogyasztási arányokat nézzük, látható, hogy még a legnagyobb vállalat sem birtokolja a piac több mint 50 százalékát, azaz a kiindulási (19) feltétel nem sérül.

AZ ÁTLAGOS VÁLTOZÓ KÖLTSÉGEK NAGYSÁGA • Az átlagos változó költségek meghatározása során azzal a feltevéssel éltünk, hogy a piacon szereplő szolgáltatók egy egységes nagykereskedelmi piacról szerzik be a villamos energiát ugyanazon az áron. Az egységes nagykereskedelmi árra vonatkozó 2008. évi becslésünket a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont egy korábbi tanulmánya (*Paizs és szerzőtársai* [2007]) alapján 18 forint/kilowattóra szinten határoztuk meg. Ez a tanulmány figyelembe veszi a nagykereskedelmi szereplők piaci hatalmát, a nemzetközi kereskedelem hatását, valamint az egyes órákban megfigyelt fogyasztási értékek alakulá-

sát. Mivel a beszerzési költség előreláthatóan az eredményeket nagymértékben befolyásolja, ezért elvégezzük az erre vonatkozó érzékenységvizsgálatot is.

MAXIMÁLIS ÁRELTÉRÉS • A maximális áreltérés (x) a szolgáltatóváltási függvény fontos paramétere. Mint ahogy ezt már korábban említettük, ennek értékére, illetve a függvény formájára vonatkozó következtetéseinket egy korábbi háztartások közötti kérdőíves felmérésünk eredményei alapján határoztuk meg. A *Függelék* 1. részében kifejtettek alapján az induló x értékünk 12,31 forint.

AZ EREDMÉNYEK ISMERTETÉSE

Az ismertetett paraméterek mellett a modellnek egyetlen aláígérés-biztos egyensúlyi létezik, ami a következő: $p_{EdF} = 21,91$ forint, $p_{E.on} = p_{RWE} = 26,11$ forint. Azaz a legkisebb méretű vállalat fog aláígérés-biztos árat mondani, a két nagyobb ehhez képest körülbelül 19 százalékkal magasabb, egyező árat határoz meg, és így az áramszolgáltatói átlagár 24,3 forint/kilowattóra lesz. Emellett az árkülönbség mellett az E.on és RWE fogyasztóinak 34,14 százaléka vált át az EdF-hez. Az adott paraméterek mellett a méretben középső RWE-nek nem éri meg aláígérés-biztos árat mondani, így ez az egyetlen lehetséges egyensúly. Az eredmény kielégíti a

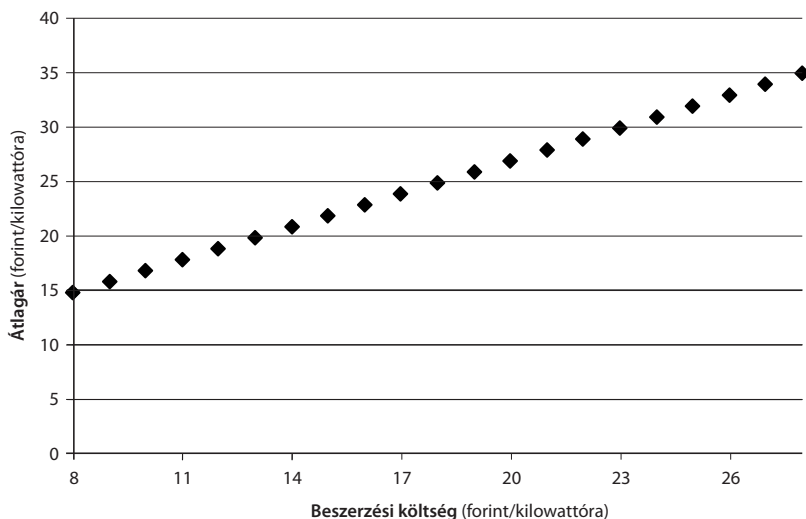
$$p_1 = \frac{Q_2}{Q_2 + 2Q_3} x + c$$

egyenletet, azaz a 2. vállalat aláígéréseinek elkerülésére szabott egyik (37) korlát legmagasabb értéke egyben az aláígérés-biztos intervallumnak az a része lett, amelyik a vállalat globális optimumhelyéhez a legközelebb van.

Kérdés, hogy mennyiben függ az eredmény a paraméterek konkrét értékétől, azaz mennyire robusztus. Számításaink során ezért megvizsgáltuk az egyensúlyi kimenetel két paraméter és az egyik modell feltevésre való érzékenységét. Elsőként azt elemezzük, hogy miként befolyásolja a kapott eredményeket a vállalatok beszerzési költségeinek alakulása. Ezt követően a maximális árkülönbség, azaz x változásának hatását vizsgáljuk, végül pedig a piacra való belépés lehetőségének következményeit.

Érzékenységvizsgálat: beszerzési költség

A vállalati költségeket 8 és 28 forint/kilowattórás tartományban vizsgáltuk, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a piacon kialakuló átlagár, illetve az egyes szereplők által szabott árak pontosan annyival változnak, amennyivel a költséget változtatjuk, azaz egy 1 meredekségű lineáris összefüggést figyelhetünk meg.¹⁶ Ez azt jelenti, hogy a szolgáltatók a költségeik növekedését teljes mértékben rá tudják terhelni a fogyasztókra. A 3. ábrán a költségek és az átlagár közötti összefüggést láthatjuk:

3. ÁBRA • Az átlagár és a beszerzési költség közötti összefüggés

Érzékenységvizsgálat – maximális árkülönbség

A második érzékenységvizsgálatot az x paraméter értékére vonatkozóan végeztük el. Ennek az értékét 2 és 22 forint/kilowattóra között mozgattuk, és ebben az esetben is lineáris összefüggést figyelhettünk meg a paraméter értéke és a piacon megfigyelt átlagos és egyéni árak között, ugyanakkor az egyenes meredeksége most laposabb. (Az Edf árai x 1 forintos növekedésére 0,32 forinttal növekednek, míg az E.on és az RWE árai 0,66 forinttal, és így az átlagár 0,51 forinttal nő, ha a maximális áreltérés 1 forinttal nő.) Az x paraméter növekedését a szolgáltatóváltási költségek növekedéseként lehet értelmezni, hiszen x növekedése azt jelenti, hogy

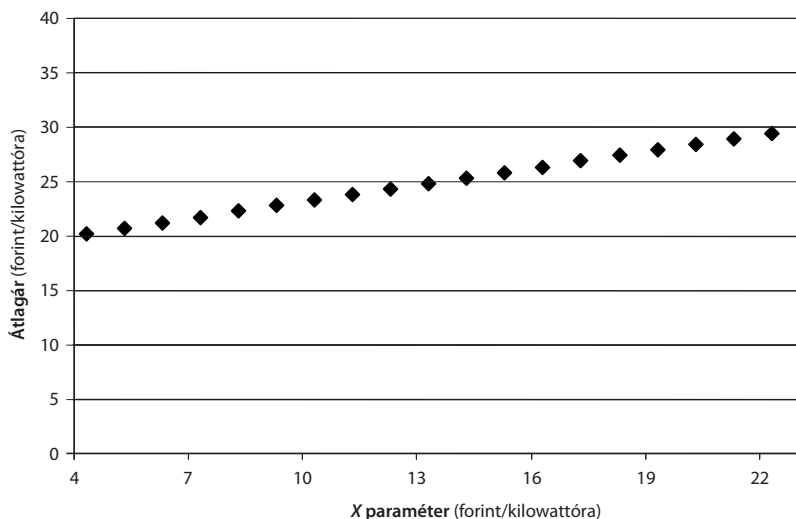
¹⁶ Azaz a költségparaméterek változtatása mellett továbbra is a $p_1 = \frac{Q_2}{Q_2 + 2Q_3} x + c$ ár maradt a legközelebb a globális optimumhoz, így az ár költségekben való linearitása már érthető.

nagyobb áreltérés kell ahhoz, hogy mindenki otthagyja a drága szolgáltatót. Tehát minél nagyobbak a szolgáltatóváltási költségek, a vállalatok árai annál nagyobbak, ugyanakkor az olcsóbb vállalat ára a drágább vállalatok árához képest csak kisebb mértékben emelkedik.

Számításaink szerint tehát 2008-ban 24,3 forint/kilowattórás áramszolgáltatói átlagára lehet számítani. Tekintettel arra, hogy ez az érték függ a paraméterekre vonatkozó feltételezéseinktől, ez az átlagár nagymértékben eltérhet, amennyiben c átlagköltség és x maximális árkülönbség más értéket vesz fel, célszerűbb egy, a paraméterek értékeire vonatkozó ± 20 százalékos intervallumot tekinteni. Ez alapján a várható kiskereskedelmi átlagár 19,62 ($c = 14,4, x = 9,85$) és 28,82 ($c = 21,6, x = 14,78$) forint között fog valószínűleg mozogni.

Figyelembe véve, hogy a különböző rendszerhasználati díjak a lakossági fogyasztók esetében nagyjából 12 forint/kilowattórát tesznek ki, azt mondhatjuk, hogy a lakossági kisfogyasztói nettó ár (áfa nélküli) 36,3 forint/kilowattóra körül, illetve 31,62 és 40,82 forint/kilowattóra között fog alakulni, szemben a 2007. első félévében megfigyelt 28,2 forint/kilowattórás nettó lakossági átlagárral. Azaz annak ellenére, hogy a piacon az összes fogyasztó több mint 30 százaléka szolgáltatót vált, egy 29 százalékos (az intervallumot tekintve 12 százalékos 45 százalékos) áremelkedés következhet be. Ezt az áremelkedést azonban nem teljesen a szolgáltatóváltási költségek indukálták, ugyanis már benne van az az áremelkedés is, amit a nagykereskedelmi árban bekövetkező változás okoz; 2007 első hat hónapjában a szolgáltatók átlagos beszerzési ára 14,32 forint/kilowattóra (www.eh.gov.hu) volt, míg a modell-

4. ÁBRA • Az átlagár és az x paraméter közötti összefüggés

ben a kiinduló beszerzési ár 18 forint/kilowattóra. A 2. táblázatban bemutatjuk modellünk 2008. évi becslését és a 2007. évi tényárak összetételét.

2. TÁBLÁZAT • Árnövekedés 2008-ban

	2007. január –június		Indokolt		2008	
	forint/kilowattóra		változás (százalék, 2007. évi bázis)	forint/ kilowattóra		változás (százalék, bázis: 2007. indokolt árnövekedés)
Beszerzési ár	14,32	18,00	25,7	18,00		0,0
Rendszerirányítási díj	12,00	12,00	0,0	12,00		0,0
Szolgáltatói árrés	1,83	2,30	25,7	6,27		172,6
Nettó áramár	28,15	32,30	14,7	36,27		12,3

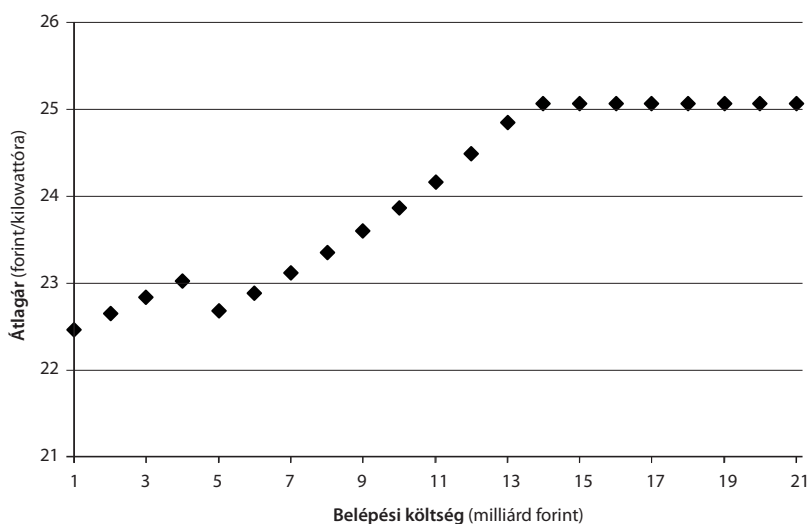
Forrás a 2007. évi adatokhoz: www.eh.gov.hu

Látható, hogy a szolgáltatói árrés rendkívül megugrik, érdemes összevetni a 2008. évi árat egy olyan árral, amelyben a szolgáltatói árrés egy „méltányos” szinten emelkedik 2007-hez viszonyítva. Tegyük fel, hogy ez a méltányos szint ugyanakkora, mint a beszerzési ár növekedése (ekkor a relatív árrés konstans). Ekkor az ár 32,3 forint/kilowattóra lenne, ami alapján a beszerzési ár növekedése 14,7 százalékos árnövekedést gerjeszt, míg a szolgáltatók relatív árrésének növekedése további 12,3 százalékot.¹⁷

Érzékenységvizsgálat – új belépő

Az érzékenységvizsgálat harmadik részében azt vizsgáltuk, hogy milyen hatása lenne a belépési fenyegetésnek a piacon kialakuló árakra, és mikor lehetne sikeres a belépés. Ebben az esetben a modell kezdeti feltevésein annyit változtattunk, hogy most van lehetőség a belépésre, és a belépő vállalat mindig belép, ha profitja fedezi a belépés költségeit. A már bent lévő vállalatok ezt figyelembe veszik az aláígérés-biztos egyensúlyi ár meghatározása során (a játék ebben az esetben is egy időszakos, azaz nincsen lehetőség elrettentésre). A belépési költségekre vonatkozó vizsgálatokat 1 és 21 milliárd forintos értékek mellett végeztük el. Az eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy kellően alacsony belépési költségek esetén a belépés megtörténik, azaz a már piacon lévő vállalatoknak nem éri meg olyan alacsony árat szabni, amellyel a piacról kizárnák a belépőt. Az 5. ábrán a belépés költsége és a piacon kialakuló átlagos ár közötti összefüggést mutatjuk be:

¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy az általunk számított árak olyan esetre vonatkoznak, amikor a háztartási piacon nincsen hatósági beavatkozás.

5. ÁBRA • A belépési költség és az átlagár közötti összefüggés

Az 1 és 4 milliárd forint közé eső esetekben a belépés ténylegesen megtörténne, mivel mindegyik inkumbens vállalatnak megéri inkább magas árúnak lenni, mint kizárni a belépőt. Az ennél magasabb belépési költségek esetén a belépés nem történik meg, azonban mint látható, már a fenyegetés is elég ahhoz, hogy a piaci árak csökkenjenek. Bármilyen 15 milliárd forintnál alacsonyabb belépési költségnek ár-csökkentő hatása van a piacon.

KÖVETKEZTETÉSEK

Modellünkben azt vizsgáltuk, hogy milyen árak várhatók a villamos energia lakossági piacán a 2008. január 1-jei piacnyitást követően a jelenlegi szabályozási környezet alapján. A modellben a fogyasztók szolgáltatóváltása költségekkel jár, így a klaszikus Bertrand-oligopolmodell egyensúlya nem alakul ki. Ezen szolgáltatóváltási költségek bizonyos fokú piaci hatalommal ruházzák fel a bent lévő vállalatokat, amely hatalmat továbbnöveli, hogy a piac megtámadhatósága rendkívül alacsony. Ezen jellemzők okozzák azt, hogy eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy a lakossági piacon jelentős, közel 25 százalékos áremelkedés várható annak ellenére, hogy a fogyasztók jelentős része (34 százalék) szolgáltatót váltana, amelynek következtében az EDF jelentősen növelné piaci részesedését. A modell érzékenységvizsgálatai alapján azt mondhatjuk, hogy a kialakuló kiskereskedelmi árba tökéletesen beépül a szolgáltatók áramvásárlási költsége. Ezek alapján érthető az a törekvés,

amit az utóbbi időben figyelhetünk meg az árampiacon, amely szerint úgy akarják kialakítani a szabályozási környezetet, hogy az egyetemes szolgáltatók a majdani nagykereskedelmi árnál egy alacsonyabb szinten jussanak villamos energiához. Ez a megoldás azonban jelentős számú kérdést vet fel a verseny tisztaságát illetően. A modelleredményekből az is látható, hogy a szolgáltatók a „méltányos” árréshez képest jóval nagyobb árrést alkalmaznának, így az sem lenne meglepő, ha hatósági beavatkozással korlátoznák ezt a kiskereskedelmi árrést.

Megvizsgáltuk továbbá, hogy milyen hatása lenne a piacra való belépési fenyegetésnek az árakra. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a belépési fenyegetettség jelentősen csökkentené a piacon kialakuló árat, még akkor is, ha a belépés nem történne meg, azaz a bent lévő vállalatoknak megérné kizárni a belépőket. A belépési fenyegetettség értékelését ugyanakkor jelentősen megnehezíti, hogy nem tudjuk megbecsülni, hogy milyen költségei vannak a belépésnek.

Kutatásunk továbbfejlesztése a már piacnyitás utáni fejlemények elemzése lehet, illetve az akkori árak, és e cikkünk eredményeinek összevetése. Érdekes lehet egy olyan összehasonlító elemzés, amely az előre jelzett szolgáltatóváltási hajlandóságot veti össze a ténylegesen megvalósuló váltási hajlandósággal. Egy ilyen elemzés során meg lehetne vizsgálni, hogy a piacnyitást megelőzően meghatározott váltási hajlandóságok alapján a megfigyelt áreltérések milyen váltási arányokhoz vezettek, és ezzel szemben milyen tényleges értékeket figyelhetünk meg.

IRODALOM

- BORENSTEIN, S. [1991]: Selling Costs and Switching Costs: Explain Retail Gasoline Margins. *RAND Journal of Economics*, 23. pp. 253–268
- BRIGHAM, B.–WATERSON, M. [2003]: Strategic change in the market for domestic electricity in the UK. University of Warwick, Centre for Management under Regulation.
- ECONOMIDES, N. [1996]: The Economics of Networks, *International Journal of Industrial Organization*, 14. pp. 673–699.
- ELECTRICITY ASSOCIATION [2000]–[2004]: Electricity Industry Review, Electricity Association. 2000, 2001, 2002, 2003, 2004.
- EURÓPAI PARLAMENT [2003]: Az Európai Parlament és a Tanács 2003/54/EK irányelve (2003. június 26.) *Hivatalos Lap*. L 176. 15/07/2003 o. 0037–0056. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0054:HU:HTML>.
- FARREL, J.–KLEMPERER, P. [2006]: Coordination and Lock-in: Competition with Switching Costs and Network Effects, CEPR Discussion Paper no. 5798. Centre for Economic Policy Research, London.
- GABRIELSEN, T. S.–VAGSTAD, S. [2003]: Consumer heterogeneity, incomplete information and pricing in a duopoly with switching costs. *Information Economics and Policy*, 15. pp. 384–401.

- GABRIELSEN, T. S.–VAGSTAD, S. [2004]: On how size and composition of customer bases affect equilibrium in a duopoly with switching costs. *Review of Economic Design*, 9. pp. 59–71.
- GIULETTI, M.–OTERO, J.–WATERSON, M. [2004]: Supply competition and price behavior in the UK electricity supply industry. University of Warwick, Centre for Management under Regulation.
- GIULETTI, M.–WADDAMS-PRICE, WATERSON, M. [2000]: Competition and consumer choice in the residential energy markets. University of Warwick, Centre of Management under Regulation.
- GREEN, R. [2000]: Can competition replace regulation for small utility customers?, Centre for Economic Policy and Research, Working Paper No. 2406.
- KIM, M.–KIEGER, D.–VALE, B. [2003]: Estimating switching costs: the case of banking. *Journal of Financial Intermediation*, 12. pp. 25–56.
- KLEMPERER, P. [1987a]: The competitiveness of markets with switching costs. *RAND Journal of Economics*, Vol. 18. No. 1. pp. 138–510.
- KLEMPERER, P. [1987b]: Entry deterrence in markets with consumer switching costs. *The Economic Journal*, 97. pp. 99–117
- KLEMPERER, P. [1988]: Welfare effects of entry into markets with switching costs. *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 37. No. 2. pp. 159–165.
- KLEMPERER, P. [1995]: Competition when Consumers have Switching Costs: An Overview with Applications to Industrial Organization, Macroeconomics and International Trade. *Review of Economic Studies*, 62. pp. 515–539.
- KNITTEL, C. [1997]: Interstate long distance rates: Search costs, switching costs and market power. *Review of Industrial Organization*, Vol. 12. No. 4. pp. 519–536.
- MEH [2006]: *Villamos energia statisztikai évkönyv, 2005*. Magyar Energia Hivatal Budapest.
- MORGAN, B. P.–SHY, O. [2000]: Undercut-proof Equilibria. Kézirat, <http://time.dufe.edu.cn/jingjiwengong/waiwenziliao/conhot71.pdf>.
- OFT [2003]: Switching costs: Annexe A. Literature review. Office for Fair Trading, Economic Discussion Paper 5. April 2003, www.offt.gov.uk/shared_offt/reports/comp_policy/oft655aannexa.pdf.
- PAIZS LÁSZLÓ [2003]: Javaslat a MEH által követendő stratégiára az áramszolgáltatók által kezdeményezett felvásárlási és fúziós ügyekben. Magyar Energia Hivatal szakértői anyag, kérésre a szerzőnél elérhető.
- PAIZS LÁSZLÓ–SUGÁR ANDRÁS–TÓTH ANDRÁS ISTVÁN [2007]: A villamosenergia-árak várható alakulása 2008-ban. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont. <http://www.rekk.eu/pdf/htm-tanulmany-2007nov.pdf>
- SALIES, E.–WADDAMS-PRICE, C. [2004]: Charges, Costs and Market Power: the deregulated UK electricity retail market, *The Energy Journal*, vol. 25. no. 3.
- SHARPE, S. A. [1997]: The effect of consumer switching costs on prices: A theory and its application to the bank deposit market. *Review of Industrial Organization*, 12. pp. 79–94.
- STURLUSON, J. M. [2002]: The importance of consumer search- and switching costs for competition in electric power retailing. School of Economics and Institute of Economic Studies, Stockholm.
- WADDAMS-PRICE, C. [2004]: Spoil for Choice? The costs and benefits of opening UK residential energy markets. Centre for the Study of Electricity Markets Working Paper, 123. University of California Berkeley.

FÜGGELÉK

1. A SZOLGÁLTATÓVÁLTÁSI FÜGGVÉNY BECSLÉSE

A fogyasztók szolgáltatóváltási függvényét egy 2007. évi szolgáltatóváltási hajlandóságot vizsgáló 2200 háztartást érintő felvétel adataiból becsüljük.¹⁸ Szolgáltatóváltási függvényt háztartásokra a villamosenergia-szektorban egyelőre piac hiányában empirikus adatok alapján nem tudunk becsülni, ezért fordultunk a kérdőíves módszerhez. A felmérés során a megkérdezettek egy hipotetikus helyzetet ismertek meg, amelyben lehetőség van szolgáltatóváltásra, majd ennek ismeretében mondták el, hogy miként viselkednének ebben a helyzetben.

A kérdőíves felmérés előnye, hogy bármit meg lehet kérdezni a fogyasztótól, jelen esetben azt, hogy miként viselkedne, ha lehetne szolgáltatót váltani, viszont a módszer hátránya is ugyanebből a hipotetikus jellegből fakad. Mivel a válaszadó nem érzi a bőrén a válasza következményeit, ezért sohasem lehetünk biztosak annak hitelességében. Meglehet, hogy a válaszadó szándékosan ad a saját preferenciájától eltérő választ, de az is meglehet, hogy a válaszadó nem értette meg eléggé a felvázolt helyzetet, és ezért nem ad olyan választ, mint amelyet egy valódi döntéshelyzetben adna. A válaszok továbbá nagymértékben függenek a kérdőív szövegezésétől. Akármilyen is a mögöttes ok, a lényeg a nem kikényszeríthető döntésben van, ami kérdésessé teheti a végső becslés jóságát. A felsorolt problémák ellenére, mivel más eszközünk nincs rá, a modellezéshez szükséges szolgáltatóváltási adatokat a kérdőíves felmérésre adott válaszokból becsüljük, viszont a lehetséges torzítás miatt elvégezzük eredményeink robusztusságának vizsgálatát is.

A felmérés során készített minta – szolgáltatói terület, háztartásfő korcsoportja, háztartásfő iskolai végzettsége és a háztartás taglétszáma ismérvek szerint – országosan reprezentatív. A háztartások fogyasztásának jellemzőit az *F1. táblázat* foglalja össze.

A szolgáltatóváltási hajlam feltérképezésére a kérdőív több kérdést is tartalmazott. Az ezekre adott válaszok alapján elmondható, hogy a háztartások elégedettek jelenlegi szolgáltatójukkal, és ha nem lenne két áramszolgáltató között árkülönbség, akkor még ha szabadon eldönthetnék, akkor is a jelenlegi áramszolgáltatójuknál maradnának. Azaz pusztán a szolgáltatóval való elégedetlenség nem indukálna a piacnyitás után a szolgáltatóváltást. (Csak 3 százalék válaszolta azt, hogy biztosan váltana.)

A szolgáltatóváltási függvény meghatározására a fenti bevezető kérdéseket követően megkérdeztük a fogyasztót, hogy milyen megtakarítási ajánlat (havi összegben) esetén váltana – menne át másik szolgáltatóhoz. A kérdésnél a fogyasztónak meghatározott forintösszeget kellett megjelölnie. Minden fogyasztó személyre szabott forintössze-

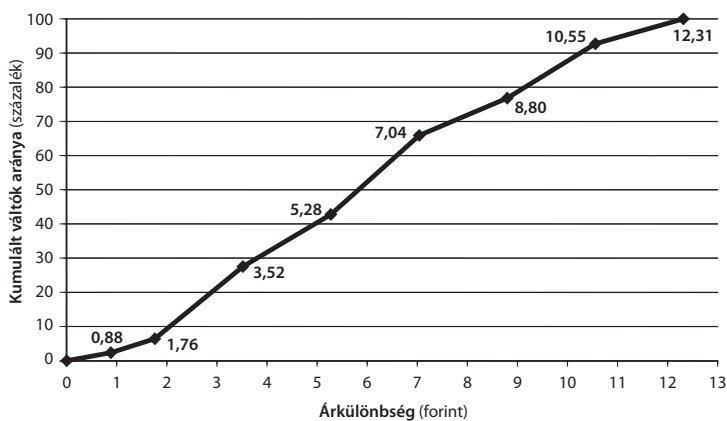
¹⁸ A felvételt az E.on Energiaszolgáltató Kft. számára a BCE Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontja készítette 2007. április–májusban.

F1. TÁBLÁZAT • A háztartási villamosenergia-fogyasztás jellemzői

	Háztartási fogyasztás (forint/hónap)
Minimum	750
Maximum	87 000
Átlag	7 668
Szórás	4 802
Relatív szórás (százalék)	62,6
Alsó kvartilis	4 500
Medián	6 577
Felső kvartilis	9 800
Módusz	5 500

gekkel szembesült, ezek a fogyasztók áramszámlájának rendre 2 százalék, 5 százalék, 10 százalék, 15 százalék, 20 százalék, 25 százalék, 30 százalék, illetve 30 százaléknál magasabb összegeinek feleltek meg. A forintnagyságok használatára azért volt szükség, mert az a százalékhoz képest sokkal kevésbé elvont fogalom.

A válaszok vizsgálata során a megtakarítási kategóriákat átszámítottuk forint-árkülönbségekbe, azaz meghatároztuk, hogy a 2 és 35 százalék¹⁹ közötti megtakarítások eléréséhez változatlan fogyasztás mellett, mekkora árkülönbséget kell nyújtania az alternatív szolgáltatónak. Ennek meghatározásához a lekérdezéskori lakossági bruttó átlagából – 35,18 forint – indultunk ki (www.eh.gov.hu). Ezt követően minden fogyasztóhoz a fogyasztási mennyiségét rendeltük, és ennek segítségével minden árkülönbség-kategóriához azt a fogyasztási mennyiséget, amekkora árelőnyért már biztosan váltana. Így megkaptuk az *F1. ábrán* szereplő váltási függvényt.

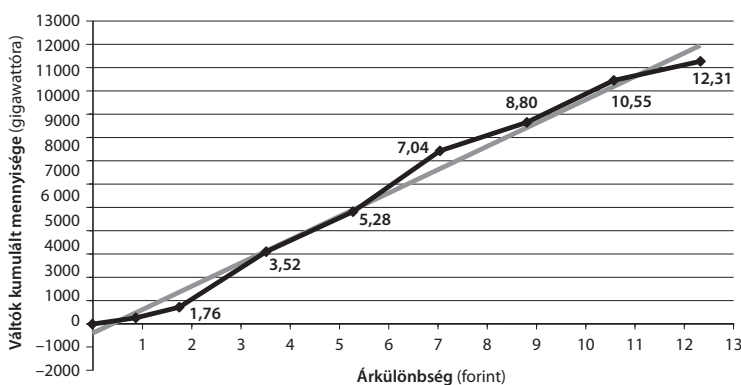

F1. ÁBRA • A lekérdezés szerinti váltási függvény

¹⁹ A legmagasabb kategória a 30 százaléknál nagyobb megtakarítás volt, illetve az ahhoz tartozó forintmennyiség, amit a számítás egyszerűsítése kedvéért 35 százalékkal helyettesítettünk.

Mint az látható, az általunk meghatározott 12,31 (35 százalék) forint mellett mindenki váltana jelenlegi szolgáltatójától. Ez az eredmény azért, hogy a 30 százaléknál nagyobb árkedvezmény-kategóriát 35 százaléknál állapítottuk meg, torzított lehet. Ugyanakkor az is látható, hogy 10,55 forint (30 százalék) árkülönbség mellett már a lakossági fogyasztás majdnem 93 százaléka (92,76) váltana, azaz az általunk meghatározott árkülönbség-sapka csak a fogyasztás 7 százalékára vonatkozik, így nem annyira meghatározó.²⁰

A kérdőíves kumulált váltási százalékokat ezek után felhasználtuk a háztartások országos szolgáltatóváltási függvényéhez, ami a 2006. évi 11 251 gigawattórás (forrás: www.eh.gov.hu) fogyasztás mellett az *F2. ábrán* látható függvény szerint alakulna.

F2. ÁBRA • Becsült országos váltási függvény

Mint az az *F2. ábrán* látható, a váltási függvény egy lineáris egyenessel nagyon jól közelíthető. ($R^2 = 0,9885$) Ezt a linearitást modellünkben használni fogjuk, azzal a különbséggel, hogy modellünkben a lineáris szolgáltatóváltási függvény nem az *F2. ábrabeli* függvény lesz, hanem egy olyan lineáris egyenes, mely átmegy az origón, illetve a maximális áreltérés és kezdeti szolgáltatónál lévő fogyasztásmennyiség által meghatározott ponton. Ez a két pont egyértelműen meghatározza az egyenest. Kiszámítható, hogy ha egy ilyen lineáris egyenessel közelítjük a mintából kapott szolgáltatóváltási függvényt, a becsülőegyes magyarázó ereje: $R^2 = 0,9704$, azaz nem követünk el túl nagy hibát, ugyanakkor ez a modell számítását nagymértékben egyszerűsíti.

Ezzel eljutottunk a modellben használt (3) kifejezés szerinti szolgáltatóváltási függvényhez.

²⁰ Mindenesetre erre a 12,31 forintos maximális árkülönbözetre (amelyet a cikkben x -szel jelölünk) robusztusságvizsgálatot is végzünk, hogy megnézzük, mennyire lenne más a modell eredménye, ha nem ennél az értéknél rögzítenénk a maximális áreltérést.

2. ÁLLÍTÁSOK ÉS BIZONYÍTÁSOK

F1. állítás • Az *alacsony árát megszabó vállalatnak nem éri meg az alacsony ártól a két magas árát meghatározó vállalat ára fölé eltérni.*

Bizonyítás • Tegyük fel, hogy a 2. és 3. vállalat a (18) egyenlet szerinti árakat szabják. Az 1. vállalat akkor marad az eredeti árazásnál, ha ekkor magasabb a profitja, mint ha a magas árnál magasabbat árazna. Azaz össze kell hasonlítani az 1. vállalat profitját a két esetben.

Ha az 1. vállalat marad a (17) alacsony áránál, akkor profitja:

$$\pi_1^A = \left[Q_1 + \frac{Q_2 + Q_3}{x} (p_2 - p_1) \right] (p_1 - c) = \frac{x}{9} \left(4Q_1 + Q_2 + Q_3 + \frac{4Q_1^2}{Q_2 + Q_3} \right) \quad (F1)$$

Amennyiben az 1. vállalat a 2. és 3. vállalat ára fölé áraz, profitmaximalizáló ára a következő lesz:

$$p_1^M = \frac{xQ_1}{6(Q_2 + Q_3)} + \frac{5x}{6} + c, \quad (F2)$$

amely ár nagyobb, mint p_2 és p_3 , amennyiben (23) teljesül.

Emellett az ár mellett az 1. vállalat profitja a következőképp alakul:

$$\pi_1^M = \left[Q_1 - \frac{Q_1}{x} (p_1^M - p_2) \right] (p_1^M - c) = \frac{Q_1 x}{36} \left(5 + \frac{Q_1}{Q_2 + Q_3} \right)^2 \quad (F3)$$

Ez utóbbi profit abban az esetben alacsonyabb, mint az alacsony ár melletti profit, ha $Q_1 < 4(Q_2 + Q_3)$, ami viszont kevésbé korlátozó feltétel, mint a kezdeti korlát, a (19) volt. Tehát amennyiben $Q_1 < Q_2 + Q_3$, az 1. vállalatnak nem éri meg a 2. és 3. vállalatnál magasabb árát szabnia, inkább alacsonyabb árát szab, és ez az ár a (17) képletbeli ár.

F2. állítás • A (21) másodfokú kifejezés diszkriminánsa semmilyen esetben sem lehet negatív.

Bizonyítás • A (21) másodfokú egyenlet diszkriminánsa a következő alakban írható fel:

$$D = Q_2^2 + \frac{Q_3^2}{9} (1 - \gamma)^2 + \frac{(Q_1 + Q_3)^2}{9} (1 + 2\gamma)^2 + \frac{2Q_2 Q_3}{3} (1 - \gamma) + \frac{2Q_2}{3} (Q_1 + Q_3) (1 + 2\gamma) + \frac{2Q_3}{9} (1 - \gamma) (1 + 2\gamma) - \frac{4Q_2}{9} (Q_1 + Q_3) (2 + \gamma), \quad (F4)$$

amiből átalakítás után egy $(a+b)(a-b)$ típusú kifejezéssé alakítható, ahol:

$$a = Q_3 + \frac{Q_2}{3}(1-\gamma) + \frac{Q_1+Q_2}{3}(1+2\gamma) \text{ és } b = \frac{2Q_2}{3}(2+\gamma)\sqrt{Q_2(Q_1+Q_3)},$$

és amely szorzatnak az első tényezője mindig pozitív (mivel mind a , mind b pozitív), így a diszkrimináns előjele csak a második tényező előjelétől függ. A második tényezőre átrendezés után azt kapjuk, hogy az akkor negatív, ha fennáll, hogy

$$Q_1 + 3Q_2 + 2Q_3 - 4\sqrt{Q_2(Q_1+Q_3)} < \gamma(2\sqrt{Q_2(Q_1+Q_3)} - 2Q_1 - Q_3),$$

ahol azonban tudjuk, hogy $\gamma < 1$, így igaznak kell lennie a következő egyenlőtlenségnek:

$$Q_1 + 3Q_2 + 2Q_3 - 4\sqrt{Q_2(Q_1+Q_3)} < 2\sqrt{Q_2(Q_1+Q_3)} - 2Q_1 - Q_3.$$

Az utóbbi egyenlőtlenségből átalakítás után azt kapjuk, hogy:

$$3(\sqrt{Q_2} - \sqrt{Q_1+Q_3})^2 < 0,$$

ami azonban ellentmondás. Ebből következik, hogy a (21) kifejezés diszkriminánsa nem lehet negatív, és csak akkor lehet nulla, ha $Q_2 = Q_1 + Q_3$.

F3. állítás • Az aláígérés-biztos ártól, az alacsony árat meghatározó vállalatnak akkor nem éri meg eltérni, ha

$$p_1 \in \left[\frac{18Q_1}{Q_1 + 8Q_2 + 8Q_3} x + c ; 2x + c \right]$$

Bizonyítás • Tegyük fel, hogy létezik p^a aláígérés-biztos ár, és ezt az egyszerűség kedvéért az 1. vállalat határozza meg. Ebben az esetben a 2. és 3. vállalat által szabott árak, figyelembe véve a korábban használt magas árú reakciófüggvényeket:

$$p_2 = p_3 = \frac{x + c + p^a}{2}.$$

Ha az 1. vállalat egyoldalúan eltér ettől az állapottól, és a másik kettőnél egy magasabb árat határoz meg, akkor az ő profitja:

$$\pi_1^m = \frac{Q_1}{16x}(3x + \beta)^2,$$

míg az alacsony ár esetén a profitja:

$$\pi_1^a = \left(\frac{2Q_1 + Q_2 + Q_3}{2} - \frac{Q_2 + Q_3}{2x} \beta \right) \beta.$$

A $\pi_1^m \leq \pi_1^a$ egyenlőtlenség átrendezése után azt kapjuk, hogy:

$$0 \leq -\left(\frac{Q_2 + Q_3}{2x} + \frac{Q_1}{16x}\right)\beta^2 + \left(\frac{2Q_1 + Q_2 + Q_3}{2} - \frac{6Q_1}{16}\right)\beta - \frac{9Q_1x}{16}.$$

Ennek a másodfokú kifejezésnek a két gyöke:

$$\beta_1 = \frac{18Q_1}{Q_1 + 8Q_2 + 8Q_3}x \text{ és } \beta_2 = 2x.$$

Mivel a függvény konkáv, ezért annak érdekében, hogy az egyenlőtlenség teljesüljön, az 1. vállalat által meghatározott β -nak ezen két érték között kell lennie.

F4. állítás • *A piacon lévő legnagyobb vállalatnak sohasem éri meg alágérés-biztos árat mondania.*

Bizonyítás • Az előző bizonyítás és az alapján, hogy a β paraméterről tudjuk, hogy kisebb kell legyen, mint x , az 1. vállalatnak sohasem éri meg az alágérés-biztos árat mondania, ha

$$x < \frac{18Q_1}{Q_1 + 8Q_2 + 8Q_3}x,$$

azaz
$$Q_2 + Q_3 < \frac{17}{8}Q_1.$$

Ez utóbbi egyenlőtlenség biztosan fennáll, ha $Q_2 < Q_1$ és $Q_3 < Q_1$ teljesül, azaz ha az 1. vállalat a legnagyobb méretű.

III. Körbetekintés

A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA

• Valentiny Pál •

A HÁLÓZATOS KÖZSZOLGÁLTATÁSOK SZABÁLYOZÁSI REFORMJÁRÓL

A tanulmányban elsősorban a közszolgáltatások szabályozásának európai átalakulási folyamatát próbáljuk röviden elemezni. Ennek során kísérletet teszünk a közszolgáltatások Európai Unióban használatos értelmezéseinek rendszerezésére, majd összefoglaljuk a szabályozási reformok szükségessége melletti főbb érveket. A reformfolyamatok előzményeit, a változásokat kiváltó okokat a villamosenergia-ipar ágazati struktúrájának és szabályozásának átalakulásaival próbáljuk érzékeltetni. A szabályozás jövőben várható változásai közül vizsgáljuk a szolgáltatások közötti és a szabályozók közötti konvergenciát, a versenyszabályozás és ágazati szabályozás közeledését, valamint a közgazdasági elemzések térnyerését.*

A KÖZSZOLGÁLTATÁS ÉRTELMEZÉSEI¹

A közszolgáltatás (*public service*) fogalmát a különböző irodalmi források meglehetősen változatos módon értelmezik. Egyesek a közszolgáltatásokat azok *kínálói* oldaláról és szempontjából közelítik meg, és a fogalmat az *állam*² kínálati szerepével hozzák összefüggésbe. Ez a gyakoribb. Mások a *fogyasztók* szempontjából tekintik a közszolgáltatások fogalmát. Ezek egyaránt foglalkoznak a közszolgáltatások iránti *kereslettel* és *fogyasztási folyamataik* gazdasági jellemzőivel. Végül létezik olyan megközelítés is, amely a közszolgáltatások *elosztási folyamatai* szempontjából alkot kategóriákat és definíciókat. Valamennyi megközelítés érvényes és hasznos; az általuk létrehozott fogalmak kiegészítik egymást. A közszolgáltatások meghatározása a gyakorlatban is sokféle. A közszolgáltatásokkal összefüggő kérdéseket tárgyaló európai uniós dokumentumok³ például hangsúlyozzák, hogy a tagországok joga annak eldöntése, hogy mit tekintenek közszolgáltatásnak. A közszolgáltatás kötelezettségének kimondása – hívják fel a figyelmet ezek az EU-dokumentumok – nem járhat együtt a kötelezettségteljesítés módozatainak meghatározásával, bár a megoldáshoz használt eszközöknek arányban kell állniuk a teljesítendő célokkal.

* A tanulmány elkészítését az OTKA T 048348 számú programja támogatta.

¹ Ezt a fejezetet Kiss Ferenc Lászlóval együtt készítettük.

² Az önkormányzatokat is beleértve.

³ Többek között *Green Paper* [2003], *Horizontal evaluation* [2004], *Evaluation* [2006].

Kezdjük az állam kínálati szerepével! E szerint közszolgáltatásnak olyan szolgáltatást nevezünk, amelyet az állam nyújt polgárai számára, illetve amelynek nyújtásában az államnak valamilyen jelentős aktív szerepe van. Az állami jelenlét létrejöhet akár szociális megfontolásokból következő elosztási problémák, akár a hatékony működést akadályozó piaci zavarok miatt.

1. Az állam a közszolgáltatást nyújthatja *közvetlenül*, azaz állami, illetve állami tulajdonban lévő szolgáltató szervezetek által. Ilyen szervezetek például az államigazgatás különféle lakossági és intézményi szolgáltatásokat nyújtó egységei, az állami oktatási intézmények, a rendőrség, a hadsereg. Az állami tulajdonban lévő közszolgáltatók klasszikus példái a postai, távközlő, energiaipari és közlekedési állami monopóliumok. Ezek jelentős részét az elmúlt évtizedek során világszerte privatizálták,⁴ mert – különféle okokból kifolyólag – a közszolgáltatások nyújtásának rossz hatékonyságú módját képviselték.
2. Az állam a közszolgáltatásokat nyújthatja *közvetett* módon is, azaz magántulajdonban lévő, de az állam által, különböző eszközökkel jelentősen befolyásolt szolgáltatók segítségével. Az állami befolyásolásnak három alapesete van.
  - a) Az első a magánvállalkozás termelési költségeinek valamilyen mértékű (részleges vagy teljes) állami, vagyis az *állami költségvetésből történő finanszírozása*. Ilyen finanszírozások valósulhatnak meg többek között a tudományos alap kutatásban, a hadiiparban és a közlekedésben. A legtöbb országban az állam valamilyen mértékig az oktatást is finanszírozza, mondván, hogy az abban részesülők nem minden esetben lennének képesek vagy hajlandók fizetni érte. Az állam az oktatás esetében az általa vásárolt (megrendelt) szolgáltatás fajtájában, minőségében is érdekelt, ezért nem ritka, hogy maga is részt vesz a szolgáltatás előállításában. Az egészségügyi szolgáltatások esetében – bár sok országban a szolgáltatás magánkézben van – az állam megint csak megrendelőként jelentkezik a piacon, akár a lakosság egészének vagy bizonyos rétegeinek vásárolva szolgáltatásokat. E szolgáltatástípusok esetében is szembe kerülhetünk jelentős piaci problémákkal, de az állami részvétel sokkal inkább annak tudható be, hogy a szolgáltatások igénybevevői a szolgáltatás nyújtotta előnyöknek sokszor nincsenek teljesen tudatában (például kötelező alapfokú oktatás), továbbá az állam mindenki számára biztosítani kívánja a szolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférést.
  - b) A második a különféle *speciális jogok, privilégiumok nyújtása* a magánvállalkozás számára. A koncessziók egy része ilyen, például azok, amelyek az útépítés-

⁴ Meg kell említenünk, hogy a privatizáció fogalmának az értelmezésében gyakran eltérnek az álláspontok. Van olyan megközelítésmód, amelyben a magánszférának az állammal szembeni minden térnyerését privatizációnak tekintik, így a dereguláció és a piaci kötöttségek csökkentése egyaránt a privatizáció fogalomkörébe tartozik. Itt azonban úgy gondoljuk, hogy a folyamatok elkülönült tárgyalása érdekében a privatizáció szűkebb értelmezését követjük, azaz az állami tulajdon magánbefektetők kezébe kerülését tekintjük privatizációnak.

ben jönnek létre. Már említettük, hogy az Európai Unióban a tagországok joga annak eldöntése, hogy mit tekintenek közszolgáltatásnak. Ehhez kapcsolódóan az is a tagországok joga, hogy adnak-e speciális jogokat a közszolgáltatóknak, illetve alkalmaznak-e valamilyen, a versenysemlegességet nem sértő finanszírozási módot.

c) A harmadik az *állami szabályozás*, például a távközlésben, az energiaipar több ágazatában, vagy a közlekedésben. A szabályozás a közszolgáltató tulajdonjogainak különböző mértékű és formájú megnyirbálását jelenti, az állam ugyanis kötelezettségeket ír elő a szolgáltatások mennyiségére, minőségére, választékára, valamint a szolgáltató profitjára, és gyakran egyéb módokon is.⁵ A monopolista magánvállalkozások szabályozása keretében ezeket a kötelezettségeket államilag garantált privilégiumok (például a *de jure* monopólium vagy a minimális tökemegtérülési ráta állami garanciája) ellensúlyozták. Kompenzációk a versenyző közszolgáltatók esetében is létezhetnek a szabályozó és a szabályozott közötti „társadalmi szerződések” keretei között. A privilégium formájú kompenzáció a versenyző szolgáltatók ösztönző szabályozásának egyik eszköze. Jól illusztrálja azt, hogy az állami befolyásolás alapeseteinek nemcsak tiszta formái, hanem sokféle kombinációi is léteznek.

3. Az állam a közszolgáltatásokat nyújthatja *vegyes* módon is, vagyis olyan szolgáltatók segítségével, amelyekben az állami és a magántulajdon együttesen jelen van. Számos európai országban, köztünk Magyarországon is vegyes megoldásokat alkalmaztak a korábbi állami monopóliumok privatizációjának, majd versenyzőivé tételének a folyamatában. A privatizáció nem egyszerre, egy lépésben történt, hanem a szolgáltató tulajdoni szerkezete fokozatosan, több év során alakult át a magántulajdon javára, amíg végül az eredetileg 100 százalékos állami tulajdon 100 százalékos magántulajdonná változott, és a magántulajdon részesedésének növekedésével párhuzamosan nőtt a közvetett befolyásolási módszerek – különösen az állami szabályozás – jelentősége. Az ideiglenesen vegyes tulajdonú szolgáltató a privatizáció járható, sőt esetenként meglehetősen hatékony módja lehet, azonban a tartós vegyes tulajdonnal szemben gazdasági és politikai szempontból egyaránt erős fenntartásaink vannak. A vegyes tulajdon gyakran rossz hatékonyságú módszere a közszolgáltatások nyújtásának.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a közszolgáltatások esetében a magán- és állami megoldások közötti határvonalat nem mindig a tulajdonformák szerint húzhatjuk meg, hiszen például egy tisztán magánkézben lévő oktatási rendszerben is felléphet az állam a szolgáltatás vagy annak bizonyos elemei megrendelőjeként. A határvonal ezért gyakran sokkal inkább az ellenőrzés mértéke, a rendelkezési jogok mentén

⁵ Például a szolgáltatási terület lefedettsége, a termelőkapacitás nagysága, a tartalékok minimuma, különféle szervezeti és számviteli eljárások.

húzódik. Ezeket az időben és szolgáltatástípusonként is változó és változatos jogokat szerződésrendszerek segítségével próbálják rögzíteni. Ezek a szerződések (itt a szabályozást is sajátos szerződésrendszernek tekintjük) sem képesek azonban minden lehetséges helyzetet átfogni, előre látni és az esetleges változásokat költségmentesen követni, azaz a szerződések nem lehetnek teljes körűek és hatékony érvényesítésük is korlátokba ütközhet.

A közszolgáltatások igen gyakran rendelkeznek a közgazdaságtanból ismert közjószág-tulajdonságokkal, illetve azok közül valamelyikkel. Három tulajdonságról van szó. A közjószág először is *nem rivalizáló*, másodsor *nem kizáró*, harmadszor *nem visszautasítható*. Akkor tekintjük nem rivalizálóknak, ha a valamely fogyasztó általi fogyasztása nem csökkenti állományát, elérhetőségét. Nem kizáró, ha fogyasztói nem adásvétel útján jutnak hozzá, hanem az állam a fogyasztók nevében eljárva, adókból vásárolja meg ezeket a szolgáltatásokat, illetve maga is részt vesz ezek előállításában. Végül nem visszautasítható, ha fogyasztása a fogyasztó kötelessége, vagy akár létérdeke is lehet.

A keresleti oldalról közelítve a közszolgáltatások szükséges, de nem elégséges kritériuma az, hogy a szolgáltatás: 1. alapvető fontosságú és 2. egyetemes. Tehát minden közszolgáltatás alapvető fontosságú és egyetemes, de nem minden alapvető fontosságú és egyetemes szolgáltatás közszolgáltatás. Ahhoz, hogy közszolgáltatásként legyen meghatározható, az is szükséges, hogy kínálatában az állam a már említett módok valamelyike révén szerepet játsszon, továbbá hogy az elosztási mechanizmusa szempontjából rendelkezzen a következőkben részletesebben is kifejtett tulajdonságokkal.

A közszolgáltatások alapvető fontossága nem igényel különösebb elvi kifejtést. Az egyetemességnek három kritériuma van. Az egyetemes szolgáltatás: 1. mindenki által keresett, 2. mindenki számára elérhető, és 3. mindenki számára megengedhető. Az *első kritérium* magas penetrációs rátát jelez a fogyasztói közösségen belül. A televízió vagy a mobiltelefon tehát közszolgáltatás lehet, mert nagyon magas a háztartások, illetve egyének közötti penetrációs rátája. Az *elérhetőségnek* különösen az alacsony népsűrűség és/vagy mostoha természeti körülmények között van nagy jelentősége. A *megengedhetőség* kapcsán említett „mindenki” kétféle fogalmat takar. Közgazdasági szempontból azokról a fogyasztókról van szó, akik fogyasztása társadalmi szempontból kívánatos, mert nagyobb a társadalmi összhaszna, mint a társadalmi összköltsége. Az államnak aktív szerepe van a megengedhetőség biztosításában azok számára, akik fogyasztása társadalmi szempontból kívánatos ugyan, de egyéni szempontból nem, mert az egyéni (vagy háztartási vagy intézményi) hasznossága kisebb, mint egyéni költsége. Ilyen esetekben az egyéni döntés és a társadalmi kívánatosság közötti összhangot állami támogatás biztosíthatja: az állam az egyéni költség és az egyéni haszon különbségével⁶ támogatja a közszolgáltatás fo-

⁶ Illetve a fogyasztásra ösztönzés érdekében ennél a különbségnél valamivel magasabb összeggel.

gyasztását. Jogi szempontból a „mindenki” valóban mindenkit jelent, amikor a közszolgáltatás fogyasztásához való jogot alapvető emberi jogként ismeri el a társadalom. A következő bekezdésben alkalmazott megkülönböztetést megelőlegezve, az alapvető emberi jogként való kezelés érvényesülhet mind a *piaci körülmények között nyújtott közszolgáltatások* (például: távközlés, energia-, vízszolgáltatás, közlekedés stb.) mind a *nem piaci közvetítésű közszolgáltatások* (például: kötelező oktatás, társadalombiztosítás vagy más nemzeti érdeket képviselő közfeladatok, mint az igazságszolgáltatás, közbiztonság vagy anyakönyvezés stb.) körében is.⁷

A közszolgáltatások elosztási mechanizmusa – azaz a fogyasztókhöz való eljuttatása és fogyasztásuk biztosítása – alapvetően kétféle módon történik, illetve a harmadik mód e kettő kombinációja. Először, egyes közszolgáltatások nem piaci közvetítéssel érik el a fogyasztót. Az államigazgatási szervezetek által nyújtott adminisztratív közszolgáltatások tipikusan ilyenek, még akkor is, ha léteznek a szolgáltatások hatékonyságának javítása érdekében általános törekvések piaci eszközök alkalmazására az adminisztratív-bürokratikus természetű elosztási folyamatokban is. Másodsorban, más közszolgáltatások elosztását a piaci mechanizmus biztosítja, a közszolgáltatások piaci azonban tipikusan tökéletlenül versenyzői piacok. A piac tökéletlen működésének számos oka létezik. Csak a legfontosabbakat említjük, például a szolgáltatók termelési folyamataiban létező méret- és választékgazdaságosságokat, a fogyasztási externáliákat, a piaci szereplők tökéletlen vagy aszimmetrikus információját és a racionális túlfogyasztást.

Az elmúlt évtizedekben mind a közszolgáltatások nyújtásának módja, mind a velük szemben támasztott követelmények jelentősen megváltoztak. A fogyasztók határozottabbak jogaik gyakorlásában, és igényesebbek a választék, a minőség és az áralakulás, valamint a szolgáltatók közötti választási lehetőség tekintetében is. A közszolgáltatások körében is gyakoribb verseny következtében a szolgáltatók egyre inkább érdekeltté váltak a fogyasztókat vonzó/megtartó díjszabások kialakításában. Megváltozott az a közszolgáltatások finanszírozására Európában korábban jellemző állapot is, amelyben – a közszolgáltatásoknak a magánszektor számára való gazdaságtalan volta miatt – elsősorban közpénzekből vállalkozhattak fejlesztésekre. A magánszektor ma sok helyütt ígéretes befektetéseknek tekint a közszolgáltatók finanszírozását, és fontos tényező az is, hogy számos országban a költségvetés finanszírozási lehetőségei kimerültek. A közszolgáltatások egyes területein ezzel egyidejűleg gyors és alapvető technológiai változások zajlottak le, amelyek egyes szektorokban (például a távközlés, a közlekedés és az energiaipar egyes területein) a korábban kialakult monopolizált piacok létjogosultságát is megkérdőjelezték.

⁷ Az Európai Unió szóhasználatában megkülönböztetik az általános érdekű nem gazdasági szolgáltatásokat (SGI – *Services of General Interest*) az általános érdekű gazdasági szolgáltatásoktól (SGEI – *Services of General Economic Interest*).

A kínálati oldalról nézve a közszolgáltatásoknak van még egy fontos tulajdonsága: termelési technológiájuk és fogyasztási folyamatuk gyakran hálózati alapú. A továbbiakban a piaci körülmények között nyújtott közszolgáltatásokkal foglalkozunk, amelyek nagyrészt a nagy *hálózatos közszolgáltató* szektorokat takarják. Szabályozáson a következőkben az ezekben a szektorokban megvalósult ágazati szabályozást értjük, amely az utóbbi időben egyre inkább a versenyszabályozás elveire és gyakorlatahoz közeledett. Ez a közeledés egy hosszabb reformfolyamat állomása, amelyben a szabályozás, a piacliberalizálás és a privatizáció egyaránt helyet kapott.

A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK SZABÁLYOZÁSÁNAK REFORMJA⁸

A fejlett országokban a szabályozási reform hetvenes évek végétől megindult folyamata annak a felismeréséből fakadt, hogy a szabályozás már nem volt képes eléggé ösztönözni a költségek és ennél fogva az árak csökkentését, a minőség emelését, a szolgáltatások sokféleségét, a kereslet és a technológia változásaira való gyors reagálást. A szabályozás egyre kevésbé töltötte be azt a feladatát, hogy a jóléti veszteségeket és termelési hatékonyság csökkenését ellensúlyozza. A szabályozási reformok megoldásként többnyire az egyes tevékenységek tulajdonosi, szervezeti vagy legalább számviteli elválasztását, az árszabályozáson belül újabb, ösztönző formulák elterjesztését, a szolgáltatások elemekre bontását, a keresztfinanszírozások megszüntetését, a költségeket tükröző árazás bevezetését szorgalmazták. A reformok első hullámának tapasztalatai alapján az infrastruktúra fizikai elemeinek és a velük nyújtott szolgáltatásoknak az elkülönítésével igyekeztek a reformok célkitűzéseit előre vinni. Ezzel párhuzamosan egyre több kísérlet történt a mindenki számára hozzáférhető szolgáltatási kör, az egyetemes szolgáltatások fogalmának meghatározására és ezek sajátos finanszírozási módjának kialakítására. A szabályozási reform céljaként mindenütt a verseny minél több részpiacon való térnyerését is megfogalmazták. Ennek során elsősorban a szabályozásból adódó terhek csökkentését, a piacra való belépés megkönnyítését és a piaci szereplők számára azonos feltételek megteremtését tűzték ki célul.

A hálózatos közszolgáltatások területén megvalósuló piacnyitás a korábbi szabályozási keretek teljes újragondolását igényelte. A szabályozás hiányosságai ugyanis jelentős társadalmi veszteségeket okoznak. Az egyes ágazatokra és elsősorban a széles fogyasztói körükre vonatkozó következményeknek az áttekintése, a várható trendek körülhatárolása ezért mind gazdasági, mind társadalmi szempontból rendkívül fontos feladat. A korábbi, elsősorban korlátozó szabályrendszert kialakító gondolkodásmód helyett ma már inkább az *ösztönző jellegű szabályozást* tartják meg-

⁸ A szabályozás átalakulásának meghatározó észak-amerikai tapasztalatairól és a szabályozási reformfolyamatok mögött meghúzódó közgazdasági szemlélet változásairól lásd Kiss Ferenc László Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába című tanulmányát a kötetben.

felelőnek, a versenykörülmények kialakulásához jobban illeszkedőnek. Ezekben a szabályozási modellekben rendkívül fontos szempont, hogy a szabályozás hosszú távon is jól kiszámítható legyen. Ennek intézményi és eljárásmodbéli biztosítékai vannak, amelyeknek azután a szabályozás során felhasznált közgazdasági eszközökkel is érvényt lehet szerezni. A szabályozási reformhoz szervesen hozzátartozik a szabályozás során követett eljárásmodok újragondolása, amelynek következtében fokozatosan módosul a szabályozásban érintetteknek a szabályozási folyamatban való részvétele.

A közszolgáltatások szabályozásának eddigi történetében két ország játszott a legfontosabb szerepet: az Egyesült Államok és Nagy-Britannia.⁹ Az előbbi a több mint egy évszázados szabályozási tradíciói miatt, az utóbbi a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően kiépített, az amerikaitól eltérő, a közszolgáltatások európai szervezeti kereteiből kiinduló, új szabályozási struktúrája miatt. A két szabályozási rendszer azután egymásra is megtermékenyítően hatott, sok elem került az egyikből a másikba, majd ezt a folyamatot a későbbiekben sok ország tapasztalata gazdagította. A szabályozás radikális csökkentésében két további angolszász ország vált élenjáróvá: Ausztrália és Új-Zéland, ezek eredményei és kudarcai is gyakran szerepelnek a szabályozáselmélet és -gyakorlat irodalmában. Európában leginkább a skandináv országok, Hollandia és esetenként Spanyolország követte az egyre terjedő brit szabályozási újításokat.

A közszolgáltatások területén lezajlott változások egyik fontos eleme volt, hogy a korábban különleges, nem piaci tulajdonságú árukat, szolgáltatásokat különböző mértékben ugyan, de ma már egyre inkább a többi áruhoz hasonló, azokkal azonos módon kezelhető, *kereskedésre alkalmas termékeknek, szolgáltatásoknak* tekintik. Ez a szemléletmódváltás a technológiai változások által leginkább érintett ágazatokban kezdődött (távközlés), majd elérte a légi közlekedést, a közúti áruszállítást és tömegközlekedést, az energiaszolgáltatást, a vasutat és mára a postai szolgáltatások szerveződését és szabályozását is. Egyes területeken (közlekedés, vízszolgáltatás, postai szolgáltatások) évszázados és örökkévalónak tűnő monopolhelyzetek váltak rövid idő alatt fenntarthatatlanokká. A változások okai hasonlóak voltak a többi hálózatos közszolgáltatásnál tapasztaltakéhoz. A szolgáltatások piacainak egyre több területe vált megtámadhatóvá. Különösen az újabban bevezetett (értéknövelt) szolgáltatásoké, aminek következtében az elmúlt évtizedben a vasútnak, a légi közlekedési vállalatoknak, a vízszolgáltatóknak és a postai szervezeteknek is szembeülniük kellett a versennyel. A védettséget nyújtó belső piacok fokozatosan kinyíltak, az Európai Unió tagállamainak ebben a tekintetben is közössé váló piaca és a globalizálódás további versenyhelyzeteket teremtett.

⁹ Ez a megfogalmazás némileg leegyszerűsíti azt a tényt, hogy Kanadában az Egyesült Államokéhoz hasonló, azzal gyakran egyidejű folyamatok zajlottak a szabályozás tekintetében, ezért helyesebb észak-amerikai gyakorlatról beszélni.

A versenyhelyzet kialakulását ezekben az ágazatokban is nagyban befolyásolta az alkalmazott technológiák változása, illetve újak belépése. A verseny miatt is egyre fontosabbá vált a költségek csökkentése, illetve a veszteségek mibenlétének pontos ismerete, a szükségesnek minősített támogatások átláthatósága. Ebben a folyamatban a költségek, profitok, veszteségek keletkezésének helye és módja alapvetően fontos információnak számít, ami miatt a számviteli, vállalaton belüli informatikai folyamatok súlya megnőtt. A piacliberalizálás közegében az egyes szolgáltatások területén a tevékenységek fennmaradó monopoljellege viszont részletes piacszabályozás kialakítását igényelte, ami szintén a számviteli folyamatok figyelemmel kísérésének követelményével, a keresztfinanszírozás csökkentésének vagy átláthatóbbá tételének igényével, gyakran az egyes tevékenységek pontos számviteli sétválasztásának szükségességével párosult.

A hálózatos közszolgáltatásokat övező, korábban uralkodó felfogás szerint az energiaszolgáltatás, a közlekedés, a vízgazdálkodás, a posta olyan, a nemzetgazdaságot behálózó stratégiai szerepkörű szervezet volt, amely – a szociális juttatások kézbesítésétől a foglalkoztatáspolitikáig terjedően – társadalmi, szociális feladatokat is ellátott. Részben a társadalmi funkció betöltésének ellentételezéseként a szolgáltatóvállalatok kizárólagos jogokkal rendelkezhetek. Ilyen helyzetben a szolgáltatás minőségének, a termelékenységnek a javítására nemigen ösztönzött semmi. A szabályozási reform Európában a hálózatos közszolgáltatási piacok többségén – ott, ahol ezt a lépést korábban még nem tették meg – együtt járt a szolgáltatók üzleti vállalkozássá alakulásával. Az átalakuló vállalati szervezetek számára az egyik legfontosabb feladat, hogy a kormányzatok által a társadalmi igazságosság szempontjából fontosnak tartott tevékenységeket a kormányzatok „üzleti megrendeléseként”, explicit módon, a költségeket ismerve és a finanszírozás feltételeit megteremtve hárítsák a vállalatokra.

A közszolgáltató szervezetek életképességének szempontjából a legfontosabb lépés a szervezetek autonómiájának megteremtése, azaz olyan szervezet létrehozása, amely a kormányzattól pénzügyileg független és gazdálkodási autonómiája arra is kiterjed, hogy pénzügyi nehézségeivel maga nézzen szembe. Ebben a folyamatban nemcsak az állami adminisztrációtól, hanem a közszolgáltatók pártpolitikától való függetlenedését is el kell érni. A vállalati működés feltételeinek tehát a piacgazdaság általános követelményeinek kell megfelelniük. Az autonómia növekedése során a vállalatok döntéshozatali önállósága a foglalkoztatás kérdéseire is kiterjed, így sok helyen számolni kell azzal, hogy az alkalmazottak különleges jogállása meg fog szűnni.

Ezeket az elveket az Európai Unió irányelvei a gyakorlatba is átültették. A távközlés területén a kilencvenes évek eleje óta tartó piacliberalizálási lépések csúcspontjaként 1998-ban megszűntek a kizárólagos jogok, és nyitottá váltak a piacok. Ez természetesen csak jogi lehetőség volt. Az 1999-es részletes piacelemzés a piacnyitás lassú voltát állapította meg, és ennek hatására az EU döntéshozói az irányelvek egy átfogó csomagjában (2002) egyszerre rendelkeztek a távközlésnek és szomszédos

területeinek elektronikus kommunikációként való értelmezéséről és az ágazati és versenyszabályozás új viszonyának kialakításáról. A postai szolgáltatások első liberalizációs lépéseire 1999-ben került sor, amit 2000-ben a villamos energia, 2001-ben a gázszolgáltatás piacnyitására szóló irányelv követett. A piacnyitás tapasztalatait elemezve, az EU 2000–2001-ben a gyorsítás mellett döntött. A vasúti közlekedés első liberalizációs csomagja életbe lépésének évében (2003) már újabb, korszerűbb, a versenyszabályozás elveihez közelítő irányelveket fogadtak el a villamos energia és a gázipar esetében is (2007. évi teljes piacnyitást előírva), megállapodtak a nemzetközi teherforgalom 2006. évi, az országon belüli teherforgalom 2007. évi szabaddá tételében, valamint a postai piacnyitás újabb lépcsőjében. Az egyes ágazatokon belüli reformlépéseket a kötet e részének tanulmányai részletesen tárgyalják.

SZABÁLYOZÁSI REFORM TÖRTÉNELMI TÁVLATBAN AZ ÁGAZATI STRUKTÚRA ÉS A SZABÁLYOZÁS VÁLTOZÁSAI A VILLAMOSENERGIA-IPARBAN

A reformlépések történelmi távlatba helyezéséhez a kötet mélyebb betekintést nyújtó tematikus elemzéseikhez kapcsolódóan, a villamosenergia-ipar példájával élünk. A villamosenergia-ipar kezdeti időszakára – a 19. század végére – a távközléshez hasonlóan a verseny volt a jellemző. Az erőteljes verseny ár- és termeléskorlátozó kartellekhez vezetett, amelyet hamarosan törvények tiltottak. A probléma megoldására a társaságok és az őket támogató bankházak az összeolvadást, a vállalatfelvásárlást részesítették előnyben. Kezdetben egész városok, majd összefüggő nagyobb területek kerültek egyetlen szolgáltató ellátási körzetébe. A monopolhelyzetek kialakulásának következtében – az üzletmenet és a fogyasztók védelmében egyaránt – megerősödött az ágazat szabályozása mellett érvelők álláspontja. A múlt század első évtizedétől az „igazságos” díjszabások érdekében, de egyben a társaságok pénzügyi stabilitásának biztosításáért egyre-másra alakultak meg a szabályozó intézmények. A szabályozás ekkor kialakult több évtizedes rendje alapján úgyis fogalmazhatunk, hogy a társaságok megbízható szolgáltatást adtak megbízható profitkilátásokért cserébe. A szervezeti oldalon lezajlott változások nyomán létrejötték a kizárólagosságot élvező, integrált (termelés, szállítás, elosztás) monopóliumok, amelyek a háttérben zajló technológiai haladás, az egyre jobban kihasználható méretgazdaságosság és a fogyasztásra serkentő berendezések gyors ütemű elterjedése következtében a termelés tízévenkénti – „hüvelykujjszabály” szerinti – megduplázódására számíthattak.

A hetvenes évektől lehetővé vált – általában szabályozói, törvényhozási beavatkozásra – új belépők (független áramtermelők) megjelenése a piacon. Ennek az elvi lehetőségnek megvalósulását a gyakorlatban részben az tette lehetővé, hogy a villamosenergia-rendszerek kisebb méretű egységekkel történő, lassabb ütemű kapaci-

tásbővítést is el tudtak viselni. Másfelől, megint csak a távközléshez hasonlóan, technológiai változások következtek be: a gázturbinák olyan generációja született meg, amelyek mind az üzembe helyezés gyorsaságát, mind a fűtőanyag relatív árát, mind a környezetszennyezést figyelembe véve, felülmúlták a meglévő technológiákat. A változás olyan drasztikus volt, hogy sok esetben a meglévő erőművek üzemeltetési és fenntartási költségeinél olcsóbban lehetett az új egységeket üzembe helyezni, mert ezeknek az üzemeltetési, fenntartási és tőkekölségei együttvéve is alacsonyabbak voltak.

A független áramtermelők száma és aránya, ott ahol erre a szabályozás lehetőséget adott, gyorsan növekedett, mert az új technológiát gyorsan és az adott körülményekhez adaptálva (az igénynövekedést gyorsan követve, a teljesítményt kis egységekkel növelve) tudták alkalmazni. A villamosenergia-ipar vertikumában a független áramtermelők megjelenésével a verseny korábbi évtizedekben elképzelhetetlen elemei jelentek meg. Az áram termelése fokozatosan – a verseny erősödésével – kikerült a monopóliumokra vonatkozó szabályozás alól. Ezt a folyamatot erősítette a hálózatokhoz való szabad hozzáférés elvének kimondása, majd egyre több helyen gyakorlatba ültetése. Sokak szerint a technológiai fejlődésre és a dereguláció terjedésére alapozva a korábbi centralizált felépítésű villamosenergia-szolgáltatás sok helyen több központú rendszerek interakcióját feltételező *decentralizált energiaszolgáltatássá* fog átalakulni.

A szabályozás mindenütt – bár eltérő időpontokban – igyekezett megteremteni az ágazat kívánatos átalakulását segítő feltételeket. A verseny elfogadtatásához azonban az egyre inkább érzékelhető – és más ágazatokban a dereguláció után meg is tapasztalt – *költségcsökkenés* és az ezzel együtt járó tarifacsökkenés adta a döntő támogatást. A verseny mellett legelőször és leginkább, érthető módon, a nagyfogyasztók érveltek. A villamosenergia-ipar átalakulása során két kérdésben mindenképp állást kellett foglalni a szabályozóknak. Egyrészt meg kellett határozni, hogy mikor éri el a verseny, azaz a választás lehetősége a kisfogyasztókat, másrészt ki fizesse a verseny következtében használaton kívülre kerülő berendezések, rendszer-elemek, esetleg egész erőművek miatt keletkező „befagyott” költségeket. Ha később érkezik el a választás joga a kisfogyasztókhoz, akkor általában több lehetőség van az esetleg felmerülő befagyott költségek időközbeni visszanyerésére. Sok esetben viszont társadalmilag előnyösebb, ha ezek a költségek „elsüllyednek”.

Az energiapiac liberalizálásának sok helyütt hamar érzékelhetőek voltak az *előnyös hatásai*. A termelékenység mindenütt látványosan emelkedett. Az energiaipari közszolgáltatók nagy lépéseket tettek egy jóval inkább fogyasztóorientált piac felé, sőt sok esetben éppen a fogyasztók megnyerése, új innovatív szolgáltatások kialakítása vált a piac fő mozgatójává. Ami az árakat illeti, a keresztfinanszírozás megszüntetése – ott, ahol erre szükség volt – az ipari felhasználóknak általában alacsonyabb ár elérését tette lehetővé. Sok helyütt a háztartási tarifák is csökkentek, de ez a jelenség nem lehetett általános, hiszen, ahol korábban jelentős támogatásokat tartal-

maztak az árak, ott a liberalizáció azon céljának kellett teljesülnie, hogy az árak a költségekkel összhangba kerüljenek. A privatizációban és piacliberalizálásban élenjáró Nagy-Britannia esetében már hosszabb idősorokkal rendelkezünk. Ezek egyértelműen mutatják, hogy a távközlés és az energiaipar területén az elmúlt két évtizedben a reálárak jelentős (30, illetve 50 százalékos) mértékben csökkentek (*Newbery [2004a]* 30. o.). A termelékenység javulása hosszabb távon is képes volt az inflációs hatásokat ellensúlyozni. Az Európai Unió 15 tagállamának átlagában 1996 óta ki lehetett mutatni, hogy a villamosenergia-árak növekedése az infláció alakulása alatt maradt, a távközlési tarifák pedig nominálisan is jelentős mértékben csökkentek (*Horizontal evaluation [2004]*, 44. o., *Evaluation [2006]*, 32. o.).

A liberalizáció eddig látható előnyei mellett új *problémák* is körvonalazódtak. Az energiaipar piacain a liberalizáció után is maradnak olyan tevékenységek, szolgáltatások, amelyek – részben természetes monopólium voltuknál fogva (szállítási, elosztási tevékenység) – továbbra is szabályozást igényelnek. A liberalizáció és a profitszempontok korábbinál nagyobb érvényesülésének együttes hatására – mind rövid, mind hosszabb távon – felmerülhetnek az ellátás biztonságát érintő kérdések. A villamosenergia-iparban a liberalizációt végigvivő országokban eddig az áramszünetek számát, gyakoriságát tekintve pozitív és negatív fejleményeket egyaránt találunk: volt, ahol jelentős áramellátási gondok keletkeztek (Egyesült Államok, Olaszország), és volt, ahol a magánkézbe került és liberalizált piacon az ellátásbiztonság radikális javulást mutatott (Argentína).

A piaci liberalizáció hatásainak számbavételekor az egyik legfontosabb – eddig nem említett, de talán a legtöbb elemzést igénylő – kérdése a *piaci határok* már ma is látható átrajzolódásának a folyamata. Ennek egyik vonulata magában az energiaiparban követhető végig. A vertikális integráció korábbi, sok helyütt a liberalizációkor szétválasztott láncszemei (elsősorban a termelés és az elosztás) mentén vagy éppen új regionális alapokon, a vertikális egyes elemeit újraépítve, vállalat-összeolvadásokat, felvásárlásokat láthatunk.¹⁰ Ezt a folyamatot erősíti a hálózatokhoz való szabad hozzáférés elvének egyre több helyen tapasztalható gyakorlattá válása. A hálózatokhoz való szabad hozzáférés az energiaiparban lehetővé teszi az országhatárokon átnyúló hálózatok, vállalatok kialakulását, ami az Európai Unióban a részben felülről kezdeményezett piacnyitásnak, az egységes energiapiac megteremtésének egyik fontos következménye.¹¹

A liberalizálódó európai villamosenergia-piacon (a távközléshez hasonlóan) az országok két csoportja különböztethető meg: a liberalizált piacokkal rendelkezők és a lassan liberalizálódóké. Az előbbi csoportba tartozók a korábbi piacszerkeze-

¹⁰ A hazai folyamatokat e kötetben *Vince Péter* Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás című írása elemzi.

¹¹ Az országhatárokon túlnyúló regionális piacok kialakulásának várható hatásairól lásd *Kiss András* A regionális árampiaci integráció hatása az erőművek piaci erőfölényére című írását e kötetben.

tüket átalakították és/vagy privatizációs lépéseket tettek (például Nagy-Britannia, Spanyolország, Norvégia, Svédország, Finnország, Hollandia). A lassan liberalizálódó csoporton belül elkülöníthetők a fokozatosan átalakuló piacok (német, osztrák, olasz) és a kevés változást mutató országok (például Görögország, Belgium, Franciaország). A változások sebessége nem minden esetben függött össze a magántulajdon terjedésével: Görögországban és Franciaországban a monopólium állami, Belgiumban magánkézben van. Versenyképes piacok alakultak ki azzal is, hogy egyes országok az egymás közötti villamosenergia-kereskedelem minden fizikai és pénzügyi korlátját lebontva, közös piacot szerveztek, ezzel a korábbi állami monopóliumok a megnövelt nemzetközi piacon a sok közül az egyik versenyző szereplővé váltak (ilyen a skandináv országok piaca).

A liberalizált piacokon a piaci koncentráció foka kezdetben mindenütt csökkent, több kisebb piaci szereplő is megjelent. A liberalizációt célul tűző irányelvek ugyanakkor nem kívánják meg semmiféle piacszerkezeti azonosságot a tagországok között, és nem is látszik konvergencia a piacszerkezetben. Az irányelvek fő célkitűzése a széttagolt nemzeti piacok összekapcsolása (egységes villamosenergia-piac létrehozása), ezáltal a nemzetközi méretű verseny lehetővé tétele. Ehhez a hálózatokhoz való diszkriminációmentes hozzáférés biztosítása is szükséges. Az utóbbi érdekében a termelés, a nagyfeszültségű távvezetési szállítás és a rendszerirányítás közötti érdekkapcsolatok minimálisra szorítására kell törekedni,¹² a tevékenységeknek legalább jogi, de célszerűbben tulajdonosi elkülönítésével. A termelés területén folyó verseny természetesen csak akkor lehet hatékony, ha a fogyasztókhöz való eljutásban is lehetőség van a versenyre.¹³

KONVERGENCIA A SZOLGÁLTATÁSBAN ÉS A SZABÁLYOZÁSBAN

Az energiaiparon belüli ágazatközi összeolvadások indokainak vizsgálata egy fontos jelenségre hívja fel a figyelmet. Az összeolvadások *fő mozgatóereje* ma már nem csupán a monopóliumokra jellemző, a hagyományos piacokon elérhető méret- és választékgazdaságosság mentén jelentkező költségelőnyök kihasználása, hanem kiaknázhatók az azonos fogyasztóbázisra épülő, minél szélesebb szolgáltatási kínálat kialakításával elérhető új költségmegtakarítási lehetőségek (sok esetben a választékgazdaságosság új fajtái) is. Ezek az előnyök nem korlátozódnak az energiaiparra, részesülhet belőlük a többi közszolgáltatásban működő cég is. Egyre jobban körvo-

¹² Ezeknek az érdekkapcsolatoknak egy fontos szeletét elemzi *Paizs László* Ösztönzési problémák a kiegyenlítő energia hazai piacán című kötetbeli tanulmánya.

¹³ A fogyasztókért folyó versenyt a szolgáltatók közötti váltás költségei alapvetően befolyásolják. Ezzel a kérdéssel foglalkozik e kötetben *Szolnoki Pálma* és *Tóth András István* Szolgáltatátóváltás a magyar lakossági árampiacon 2008-ban című tanulmánya.

nalazódnak a jövő olyan vállalati struktúrái, amelyben egyetlen, de több szektorban működő közszolgáltató nyújtja a szolgáltatások széles választékát a fogyasztóknak. Ez a modell elsősorban a fogyasztókkal közvetlenül kapcsolatban álló közszolgáltatói körben alakulhat ki, és nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szolgáltatott „termékek” előállítását is ugyanabban a cégben történik. A fogyasztóval közvetlen kapcsolatban álló cég (vagy részleg) a termék szállításáért versenyző vállalatok közül a legkedvezőbb ajánlatot elfogadva nyújtja a szolgáltatást.

Az azonos fogyasztói bázisra ráépülő, *többszektorú közszolgáltatók* ma már felölelik az energiaipart, a távközlést és a vízszolgáltatást. A többféle szolgáltatástípus nyújtása esetén a fogyasztókkal való kapcsolattartásból származó hatékonyságjavulás és költségmegtakarítás mellett arra is lehetőség nyílik, hogy ugyanezt a fogyasztóbázist ne csak a hagyományos szolgáltatási körhöz tartozó termékekkel lássák el. A hagyományos szolgáltatások (áram, gáz, víz, telefon) esetében többek között a mérők közös leolvasásából, szállítási, raktározási, általában logisztikai egyszerűsítések-ből és a fogyasztók kiszolgálása terén (például számlázás) nyújtott szolgáltatások költségcsökkenéséből származnak a megtakarítások. Emellett arra is lehetőség nyílik, hogy a hagyományos szolgáltatások teljesen új kombinációit, ezekre épülő, a fogyasztást ösztönző kedvezményeket és általában a fogyasztói választás lehetőségét kiterjesztő rendszereket vezessenek be. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az ilyen jellegű változások lehetőségét a piacliberalizáláson túl az informatika gyors előretérése teremtette meg.

A többszektorú közszolgáltatók között ma még az energiaipari társaságok dominálnak. A gáz és az áram *közös* szolgáltatása (olyan „termékekkel” kiegészítve, mint az energiatakarékosságot segítő eszközök, megoldások kínálata) vagy a hatékony, esetleg költségminimalizáló, energiafelhasználást szabályozó rendszerek kiépítése a vállalat-összeolvadások révén továbbra is nőni fog, és ki fog terjedni nagyobb régiókra, feltehetően országhatárokon túlra is. A már eddig is nagy aktivitást mutató vízszolgáltatók ebben a folyamatban feltehetően továbbra is részt vesznek, és a többszektorú szolgáltatók kiegészülnek a távközlési szolgáltatókkal, amit a technológia várható fejlődése (például a helyi áramszolgáltatók vezetékeinek távközlési célú használata) fel fog gyorsítani.

A többszektorú szolgáltatók megjelenése miatt a *szabályozás hagyományos keretei is átalakulhatnak*. A ma még elkülönült, ágazati alapon működő szabályozó szervezetek együttműködésre kényszerülnek, esetleg össze is olvadnak.¹⁴ Az ország-

¹⁴ Példa erre a Nagy-Britanniában lezajló folyamat, amelynek során előbb a gáz- és a villamosenergiaipar önálló szabályozó szervezetei egyesültek, majd a távközlés, frekvenciaelosztás, műsorszórás és a média szabályozása került egyetlen hatóság égisze alá. Ezzel egy időben folytatódik a szabályozás intézményrendszerének, hatékonyságának kormányzati szintű átvilágítása, az eljárásmodok egységesítése, a legjobb gyakorlat feltérképezése alapján a szabályozási módszerek összehangolása. Ugyanígy az EU elektronikus kommunikációt szabályozó irányelvcsomagja is a konvergencia jegyében született.

határokat átlépő vállalatok számának szaporodásával egyre nagyobb igény támad az interregionális szabályozás létrehozására.¹⁵ A 2002-ben készült Sapir-jelentés a versenyszabályozásban is elérkezettnek látta az időt az európai szintű szabályozó szervezet felállítására. A szabályozási feladatok már túlléptek a nemzeti keretek között megoldható mértéken, az Európai Unió szervezeti reformjai azonban késnek. A korábbi európai bírósági határozatok alapján azonban az látszik, hogy az alapszerződés megváltoztatása nélkül nehéz döntéshozatali jogokat önálló szervezetek hatáskörébe utalni, bár az Európai Központi Bank és a Beruházási Bank példája azt mutatja, hogy többféle jogi megoldás létezik (*Sapir és szerzőtársai* [2003] 162–163. o.).

A piacok egy részén, ahol a monopóliumhelyzetek nem szűnnek meg és az *ex ante* szabályozás (ezen belül az árszabályozás) megmarad, a szabályozó szervezeteknek, a jövőbe is tekintve, segíteniük kell a verseny erősödését. Ügyelniük kell arra, hogy a technológiák közötti versenyben a szabályozás semleges maradjon, egyes technológiák ne a szabályozó beavatkozása következtében váljanak elterjedtté. A szabályozásnak módot kell teremtenie arra, hogy az egyes tevékenységformáknak, az ahhoz kapcsolódó különféle szolgáltatásoknak új kombinációi jölessenek létre, ezért ösztönözniük kell azt, hogy a hálózatok infrastruktúrájának tulajdonlása, működtetése a hálózatokon nyújtott szolgáltatásoktól mindinkább elváljon (*Newbery* [2004b], *Reding* [2007]).

Miközben a szabályozás egészére a kötöttségek csökkenése, a „lazább” szabályozási rezsimek, a versenyösztönzés kialakítása a jellemző tendencia, számolni kell azzal is, hogy a verseny torzulhat, és bizonyos idő elteltével egyes piacokat újonnan keletkező monopóliumok uralnak majd. Remélhető, hogy ezek a helyzetek a versenyszabályozás *ex post* eszközeivel megoldhatók lesznek. Mindazonáltal nem zárható ki olyan fejlődési út sem, amelynek során a nemzetközileg – regionálisan – szerveződött közszolgáltatók piaci erejének ellensúlyozására nagy hatáskörű regionális – a közszolgáltatás specifikumai mentén vizsgálódó – szabályozás igénye merül fel. Erőteljes szabályozás újraeledésére lehet akkor is számítani, ha a szolgáltatások tartós válsághelyzetek miatt ismét „stratégiai” minősülnek.

.....
¹⁵ Már 1999-ben alapos vizsgálat alá vették az európai távközlési szabályozó szervezet létrehozásának lehetőségét (The possible added value of European regulatory authority for telecommunications, Eurostrategies/Cullen International 1999), ennek eredményeként a Bizottság kommunikációs stratégiáját ma már Kommunikációs Bizottság segíti. A szabályozás uniós harmonizálása érdekében kialakított eljárásrendben a nemzeti szabályozó hatóságok intézkedéseit uniós szinten is véleményezik. További koordinációs lehetőségeket biztosít a nemzeti szabályozó hatóságok – az energiaiparhoz hasonlóan működtetett – uniós ösztönzésre felálló, közös munkacsoportja is. Az elektronikus hírközlés szabályozását megújítani szándékozó 2007-es új törvénycsomag-tervezet már tartalmazza az Európai Elektronikus Hírközlési Piacfelügyeleti Hatóság létrehozásának javaslatát.

A VERSENYSZABÁLYOZÁS VÁRHATÓ VÁLTOZÁSAI

A közszolgáltatások szabályozásának reformja nem érthető meg a versenyszabályozás átalakulásának ismerete nélkül. Azon túl, hogy a gazdaságról alkotott közgazdasági vélekedések módosulása mindkét folyamatot meghatározta, a két szabályozási rezsím közeledése is tapasztalható volt az elmúlt időszakban. Az Európai Unió több évtizeden keresztül lényegében változatlanul működtetett versenyszabályozási keretei a 25 tagországra történt bővülés idejére megváltoztak. A korábban olajozottan működő rendszer az egyre növekvő feladatok, valamint a piacok és magának az Európai Uniónak az egységesülése miatt is megújításra várt, amit az új tagok felvétele még bonyolultabbá tett. A korábbi részleges reformok sikeresek voltak ugyan, de sokasodtak a feldolgozatlan és talán nem kellő alapossággal eldöntött ügyek, amint azt az Európai Bíróságnak a bizottság döntéseit megsemmisítő ítéletei több esetben is érzékeltették. A reformok kiteljesítése érdekében 2002 végén – az Európai Unió kibővítésére készülve – a nemzeti szabályozó hatóságok és a bizottság közötti munkamegosztást újragondoló és alapvetően decentralizáló jellegű szabályozásról döntöttek (*Council Regulation* [2003]). Ezzel egy időben létrehozták az Európai Versenyhálózatot (*European Competition Network*), amely a nemzeti versenyhatóságok közötti, valamint a bizottsággal való együttműködést segíti. Az átalakuló versenyszabályozást az Európai Unió kibővítésének időpontjára egy modernizációs csomag egészítette ki, amelynek 2004 óta újabb és újabb elemei léptek életbe. A problémák ellenére az – Európai Unió egyik legsikeresebb közösségi tevékenységének tekintett – versenyszabályozás megújítását hosszú időszakra hatónak, az elkövetkező évtizedre mindenképpen kiterjedőnek tervezik. A konkrét intézkedések időtávja jelenleg a 2010-ig terjedő időszakkal zárul, amelynek végén, illetve egyes területeken a közbülső időszakban is, felülvizsgálat és helyzetértékelés várható. Az általános versenyszabályozáshoz illeszkedően az ágazati szabályozásokban szereplő belátható időtáv jelen évtized második fele, a piacnyitások újabb fázisainak időpontjai 2007–2009 közötti időszakra esnek. A korábbi tapasztalatok alapján a versenyszabályozással szemben az ágazati szabályozások gyakoribb és sokszor radikálisabb változást ígérnek.

A korábbinál aktívabb versenypolitikát hirdető európai uniós dokumentum (*A Pro-active Competition Policy* [2004]) – amely még az előző bizottság alatt készült – hangsúlyozza, hogy a versenypolitika önmagában nem képes minden körülmények között versenyt gerjeszteni, ehhez a vállalkozásoknak olyan általános gazdasági közegben kell működniük, amely ösztönzi a versengést. Közvetett módon, megfelelő iparpolitikával összehangolva azonban bizonyosan hozzá tud járulni az Európai Unió versenyképességének javulásához. Az új bizottság ezeket az elveket elfogadva, megkezdte a versenyszabályozás egyes részterületeire vonatkozó javaslatainak a benyújtását, és az új biztos személyében sokan személyi garanciát látnak arra, hogy a piacliberalizáció folyamata – az akár közvetlen támogatásokat is fel-

használó erős nemzeti vagy európai vállalatok megteremtésére törekvő francia és német igényekkel szemben is – tovább halad. Ezeknek az egymással szembeesülő törekvéseknek a változó egyensúlya lesz feltehetően jellemző a következő időszakban, miközben transzatlanti hatásokra a liberalizálódás fokozatosan teret nyerhet.

Az EU versenyszabályozása a közvetlenül alkalmazandó joganyag része. A már megvalósult és a tervezett bővítés azt jelenti, hogy 30 körüli nemzeti versenyhatóság alkalmazza majd az EU versenyszabályait. Ezért a modernizált versenyszabályozás első feladata olyan egységes keret megteremtése, amelyben a nemzeti és az európai uniós joggyakorlat összhangba hozható. Változtatni szándékoznak az eddigi, főként „formai/jogias” háttérű és merev – hüvelykujjszabályok alkalmazásához kötött – versenyszabályozási elemeken, a jövőben a versenyszabályozási elvek és döntések elsősorban a gazdasági hatások elemzésére épülhetnek.

A KÖZGAZDASÁGI ELEMZÉSEK FOKOZOTTABB IGÉNYBEVÉTELE

A gazdasági hatások következetesebb számbavételét célul tűző európai uniós versenypolitikai fordulat egyik jele a vezető közgazdász posztjának létrehozása volt 2003-ban. A posztot betöltő személy csak időlegesen dolgozik a bizottságnál, hangsúlyozott cél, hogy szakmai karrierjét a bizottságon kívül építse. Megbízatása három évre szól, személyében független a versenyügyek vizsgálóitól, és csak a verseny-főigazgatóság vezetőjének tartozik beszámolni. Az elmúlt időszak európai versenyjogi esetei azt az Egyesült Államokban már széles körben látható helyzetet tükrözték, hogy az ágazati és a versenyszabályozás kérdéseiben egyre nagyobb teret kapnak a közgazdasági elemzések. A közgazdasági elemzések szerepe két területen is növekszik: 1. az érintett piac meghatározása, a keresleti és a kínálati oldalon fellépő helyettesíthetőség vizsgálata, a piac határainak megvonása, 2. a piac változásának vizsgálata, a verseny elemzése, a megállapodásoktól, az egyezségektől, az összeolvadásoktól, az összejátszástól, az árképzéstől, a kockázatok megosztásától remélt előnyök értékelése.

A vállalkozások összefonódását szabályozó új európai uniós rendelet megszüntette a dominanciavizsgálatra használt, a piaci részesedésekre épülő tesztet, és helyébe egy olyat állított, amely az „érdemi verseny jelentős csökkenését” méri.¹⁶ A fúziókontrollok hatásainak felmérésére kifejlesztett modelleket a jövőben az összefonódás engedélyezése esetén vállalt kötelezettség vizsgálatához is felhasználják. A versenyszabályozás talán két legfontosabb területét a versenykorlátozó megállapodások (EK-szerződés 81. cikk) és a piaci erőfölénnyel való visszaélés (EK-szerződés 82. cikk) tényét egyaránt a versenykorlátozás fogyasztókra gyakorolt kedvezőt-

¹⁶ Lásd a kötetben *Csorba Gergely* A fúziókontroll módszertanáról című elemzését.

len hatásának mérésével, nem pedig pusztá feltételezésével fogják megállapítani (*Consolidated version* [2002]).

A közgazdasági megközelítés alkalmazása megköveteli, hogy minden esetet egyenként vizsgáljanak meg. A közgazdasági elemzés segít abban, hogy a jogi keretekbe nem fogható versenykorlátozó magatartásra is fény derüljön, ugyanakkor adott magatartás következetesebb megítélésére is módot ad, hiszen minden esetet a végeredmény szempontjából bírálnak el. Ez azt is jelenti, hogy ha két különböző piaci magatartás azonos eredményre vezet, akkor azonos módon kell azt megítélni. A közgazdasági elemzés azt is képes figyelembe venni, hogy ugyanaz a piaci magatartás más és más körülmények között különböző eredményekre vezethet, az egyik esetben versenyt torzít, a másikban hatékonyságot növel, és innovációhoz vezet. Az elemzéseknek a piaci folyamatokról teljes képet kell alkotniuk, vagyis a versenyben okozott károkat a hatékonyság esetleges növekedésével kell szembe állítani (*Gual és szerzőtársai* [2005], *Neven* [2006]).

Az állami támogatások megítélésében is egyre nagyobb teret nyer a közgazdasági szempontok alkalmazása. A támogatni kívánt esetekben figyelembe kell venni, hogy piackudarc esetén az állami beavatkozás akár a korábbinál is kedvezőtlenebb helyzetet teremthet. Olyan tényezőkkel is számolni kell, mint a beavatkozás kudarca, a járadékvdadászat, az állami támogatások másodlagos, árnyékköltségei stb. A piackudarcok esetén annak a mérlegelésére is sor fog kerülni, hogy ezekhez mi (külső gazdasági hatás, tökéletlen információ, koordinációs probléma vagy piaci erőfölény) vezetett. Az elemzések kimutathatják, hogy egyes esetekben az állami támogatás helyett a kevésbé piactorzító szabályozás lehet a javasolt megoldás. Az elkövetkező évtizedben több, ma még vitatott, a versenyszabályozás kérdéseit alapvetően befolyásoló közgazdasági elképzelés használata tisztázódhat: a kizárólagossági szerződések okozhatnak-e kárt a fogyasztóknak, vagy lehet-e a hosszú távú növekményköltségek (*long run average incremental cost*) alkalmazásával a kiszorító árazás és az árprés versenykorlátozó eseteit elemezni.¹⁷

A bizottság 2005 júniusában publikált állami támogatási akcióterve egy 2009-ig terjedő intézkedéscsomagot tartalmaz (*State aid...* [2005]). Az akcióterv keretében megfogalmazott célkitűzések gyakorlatba való átültetésének első példája a közszolgáltatásokat közvetlenül érintő, az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásával összefüggő törvény-előkészítő csomag megjelenése volt 2005 júliusában. E szerint a tagállamok meglehetősen szabadon dönthetnek arról, hogy finanszírozzák-e az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtását, és ha igen, milyen módon teszik azt. A verseny torzulásának elkerülése érdekében azonban ügyelniük kell arra, hogy az ellentételezés ne vezessen túlkompenzáláshoz és a verseny indokolatlan torzulásához.

¹⁷ Ez utóbbi kérdéshez lásd (*Valentiny* [2004]).

Az *általános gazdasági érdekű szolgáltatásokról* szóló csomagban egy keret-irányelv és az átláthatóság biztosításáról szóló irányelv-módosítás szerepelt. A keretirányelvben rögzítésre kerül, hogy az Európai Bíróság döntése értelmében bizonyos feltételek teljesülése esetén az állami kompenzáció nem minősül támogatásnak az EK-szerződés 87. cikk 1. bekezdése értelmében. Az egyik feltétel, hogy a szerződés 86. cikke alapján valóban általános gazdasági érdekű szolgáltatást nyújtson a vállalkozás, amelynél a közszolgáltatási kötelezettséget és a speciális, esetleg kizárólagos jogokat törvényhozói, szabályozói vagy szerződéses aktusok rögzítik. Azt is rögzíteni szükséges, hogy a kompenzációt milyen módon kell számítani, és hogyan lehet ellenőrizni. A túlkompenzálás elkerülésére hatékony mechanizmusokat kell működtetni, biztosítva az esetleges visszafizetés módozatait is. Az általános gazdasági érdekű szolgáltatások számvitelét az átláthatóság érdekében a vállalkozáson belül el kell különíteni az egyéb szolgáltatásoktól.

Az állam mint a szolgáltatások garantálója, illetve megrendelője a hálózatos ágazatok jelentős részében jelen van, egyre nagyobb számban ismerkedhetünk meg az ebből a funkcióból adódó hasznosítható megoldásokkal és elemzési eszközökkel. Ezek közös jellemzője, hogy a szolgáltatási kötelezettséggel összefüggő támogatások nyújtásának feltételei az Európai Unióban egyre inkább közelednek az egyetemes szolgáltatás feltételrendszereihez.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban elsősorban a közszolgáltatások szabályozásának európai átalakulási folyamatát próbáltuk röviden elemezni. Ennek során kísérletet tettünk a közszolgáltatások Európai Unióban használatos értelmezéseinek rendszerezésére, és megállapíthattuk, hogy a közszolgáltatások minősítése körüli viták az Európai Unióban elsősorban a támogatások jellege, módja miatt élénkek. Egyre többen vélik úgy, hogy az elérhető áron nyújtott, magas színvonalú közszolgáltatásokhoz való hozzáférés az alapvető jogok közé tartozik. Ez a szempontrendszer érvényesül mind a piaci körülmények között nyújtott közszolgáltatások (például: távközlés, energia-, vízszolgáltatás, közlekedés stb.), mind a nem piaci alapú közszolgáltatások (például: kötelező oktatás, társadalombiztosítás vagy más nemzeti érdeket képviselő közfeladatok: az igazságszolgáltatás, közbiztonság vagy anyakönyvezés stb.) körében is. A közszolgáltatásokkal összefüggő kérdéseket tárgyaló európai uniós dokumentumok ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a tagországok joga annak eldöntése, hogy mit tekintenek közszolgáltatásnak, az ehhez kapcsolódó követelmények miatt adnak-e speciális jogokat az érintett szolgáltatóknak, illetve ezzel összefüggésben alkalmaznak-e valamely, a verseny semlegességet nem sértő finanszírozási módot.

A szabályozási reformok szükségessége mellett főbb érveknek a következőket láttuk. A fejlett országokban a hetvenes évek végétől megindult szabályozási reform-

folyamat annak a felismeréséből fakadt, hogy a szabályozás már nem volt képes eléggé ösztönözni a költségek – ennél fogva az árak csökkentését, a minőség emelését, a szolgáltatások sokféleségének biztosítását, a kereslet és a technológia változásaira való gyors reagálást. A szabályozás egyre kevésbé töltötte be azt a feladatát, hogy a jóléti veszteségeket és termelési hatékonyság csökkenését ellensúlyozza. A szabályozási reformok megoldásként többnyire az egyes tevékenységek tulajdonosi, szervezeti vagy legalább számviteli elválasztását, az árszabályozáson belül újabb, ösztönző formulák elterjesztését, a szolgáltatások elemekre bontását, a keresztfinaanszírozás megszüntetését, a tényleges költségeket követő árazás bevezetését szorgalmazták. A reformok első hullámának tapasztalatai alapján az infrastruktúra fizikai elemeinek és a rajtuk nyújtott szolgáltatásoknak az elkülönítésével igyekeztek a reformok megvalósítását előre vinni. Ezzel párhuzamosan egyre több kísérlet történt a mindenki számára hozzáférhető szolgáltatási kör, az egyetemes szolgáltatások fogalmának meghatározására és ezek sajátos finanszírozási módjának kialakítására. A szabályozási reform céljaként mindenütt a verseny minél több helyen való térnyerését is megfogalmazták. Ennek során elsősorban a szabályozásból adódó terhek csökkentését, a piacra való belépés megkönnyítését és a piaci szereplők számára azonos feltételek megteremtését tűzték ki célul.

A közszolgáltatások területén lezajlott változások egyik fontos eleme volt, hogy a korábban különleges, nem piaci tulajdonságú árukat, szolgáltatásokat különböző mértékben ugyan, de ma már egyre inkább a többi áruhoz hasonló, azokkal azonos módon kezelhető, kereskedésre alkalmas termékeknek, szolgáltatásoknak tekintik. Ez a szemléletmódváltás a technológiai változások által leginkább érintett ágazatokban kezdődött (távközlés), majd elérte a légi közlekedést, a közúti áruszállítást és tömegközlekedést, az energiaszolgáltatást, a vasutat és mára a postai szolgáltatások szerveződését és szabályozását is. Egyes területeken (közlekedés, vízszolgáltatás, postai szolgáltatások) évszázados és örökkévalónak tűnő monopolhelyzetek váltak rövid idő alatt fenntarthatatlanokká.

A reformfolyamatok előzményeit, a változásokat kiváltó okokat a villamosenergia-ipar ágazati struktúrájának és szabályozásának átalakulásával próbáltuk érzékelteni. Említést tettünk arról a folyamatról, amelyben a versenyző piacszerkezet monopolistává alakult, majd felváltottuk a monopolpozíciókat meggyengítő technológiai változásokat, a kínálati oldal változásait, a vertikális szervezetek meggyengülését, majd a liberalizált piacokon tapasztalható újrendeződését. Utaltunk a piacliberalizálás sikereire és az általa (is) kiváltott újabb problémákra. Bemutattuk az Európai Unió tagországainak egymástól eltérő viszonyát a deregulációs folyamathoz és az egységesülő európai belső piachoz.

A szabályozás jövőben várható változásai közül vizsgáltuk a szolgáltatások közötti és a szabályozók közötti konvergenciát, a versenyszabályozás és ágazati szabályozás közeledését, valamint a közgazdasági elemzések térnyerését. Megállapíthatjuk, hogy a szabályozási reformok a hatóságok közötti együttműködésekre is kiter-

jednek. A versenyhatóságok közötti, illetve az Európai Bizottsággal kialakított együttműködés új formái jönnek létre. A többszektörű hálózatos szolgáltatók megjelenése az ágazati szabályozás hagyományos kereteit is újrendezheti. A ma még elkülönült, ágazati alapon működő szabályozó szervezetek együttműködésre kényszerülnek, esetleg össze is olvadnak. Az országhatárokat átlépő vállalatok számának szaporodásával, az egységesülő piacon a piaci szereplők egységes megítélése igényének kialakulásával egyre erőteljesebb törekvés jelentkezik az uniós szintű szabályozó szervezetek létrehozására.

Az uniós törekvések bemutatásával láthatóvá vált, hogy a modernizált versenyszabályozással változtatni szándékoznak az eddigi, főként „formai/jogias” háttérű és merev hüvelykujjszabályok alkalmazásához kötött versenyszabályozási elemeken – a jövőben a versenyszabályozási elvek és döntések elsősorban a gazdasági hatások elemzésére épülhetnek. A közgazdasági elemzések azt is figyelembe tudják venni, hogy ugyanaz a piaci magatartás más és más körülmények között különböző eredményekre vezethet, az egyik esetben versenyt torzít, a másikban hatékonyságot növel, és innovációhoz vezet. Az állami támogatások megítélésében is egyre nagyobb teret nyer a közgazdasági szempontok alkalmazása. A támogatni kívánt esetekben figyelembe kell venni, hogy piackudarc esetén az állami beavatkozás akár a korábinál is kedvezőtlenebb helyzetet teremthet. Az elemzések eredményeként egyes esetekben a közvetlen állami támogatás helyett a kevésbé piactorzító szabályozás lehet a javasolt megoldás.

IRODALOM

- A PRO-ACTIVE COMPETITION POLICY... [2004]: A pro-active Competition Policy for a Competitive Europe. COM (2004) 293final.
- CONSOLIDATED VERSION... [2002]: Consolidated version of the Treaty establishing the European Community. Official Journal, C 325/33, 24. 12. 2002.
- COUNCIL REGULATION [2003]: Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. Official Journal, L1/1, 4. 1. 2003.
- EVALUATION [2007]: Evaluation of the performance of network industries providing services of general economic interest, 2006 report, Commission Staff Working Paper, SEC (2007) 1024. http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/2006/sec20071024_en.pdf
- GREEN PAPER [2003]: Green Paper on Services of General Interest, COM (2003) 270. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0270en01.pdf.
- GUAL, J.–HELLWIG, M.–PERROT, A.–POLO, M.–REY, P.–SCHMIDT, K.–STENBACKA, R. [2005]: An economic approach to Article 82. Report by the EAGCP, July. http://ec.europa.eu/comm/competition/publications/studies/eagcp_july_21_05.pdf.

- HORIZONTAL EVALUATION... [2004]: Horizontal evaluation of the performance of network industries providing services of general economic interest, 2004 report, Commission Staff Working Paper, SEC (2004) 866. http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/sec-2004-866_en.pdf.
- Javaslat [2007]: Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Elektronikus Hírközlési Piacfelügyeleti Hatóság létrehozásáról COM (2007) 699 végleges,
- NEVEN, D. J. [2006]: Competition and antitrust in Europe. *Economic Policy*, October, 743–791. o.
- NEWBERY, D. [2004a]: Privatising network industries, CESifo Working Paper, No. 1132. 30. o.
- NEWBERY, D. [2004b]: Regulation and competition policy: longer-term boundaries. *Utilities Policy*, Vol. 12. No. 2. 93–95. o.
- REDING, V. [2007]: The Network Industries in the 21th century: Regulating for Growth and Competition in the Internal Market. Speech, European Government Business Relations Council, Brussels, 5 March. http://ec.europa.eu/commission_barroso/reding/docs/speeches/brussels_20070305.pdf.
- SAPIR, A. ÉS SZERZŐTÁRSAI [2003]: An Agenda for a Growing Europe: The Sapir Report. Oxford University Press, Oxford. A kézirat letölthető: <http://www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf>.
- STATE AID... [2005]: State aid action plan: Less and better targeted state aid: a roadmap for state aid reform 2005–2009. Consultation document, June 2005, Results of the Consultation on the State Aid Action Plan (SAAP), Detailed Summary (09/02/2006).
- VALENTINY PÁL [2004]: Árprés és felfaló árazás. *Közgazdasági elmélet, bírói, szabályozói gyakorlat. Közgazdasági Szemle*, LI. évf., január, 24–45. o.

• Kiss Károly Miklós •

A POSTAI SEKTOR SZABÁLYOZÁSA

A tanulmány a postai szolgáltatások hazai szabályozásának áttekintésére és értékelésére vállalkozik. Első felében az uniós és a hazai jogi környezetet és gyakorlatot tekintjük át, aminek során a fontosabb jogszabályok, szabályozási elvek és problémák mellett kitérünk a jogalkalmazói gyakorlatra, a jogsértést megállapító tanulságos eljárásokra is. A tanulmány második felében az iparág gazdasági értékelésére kerül sor. E részben megvizsgáljuk a postai piacok szerkezetének alakulását, a vertikális és tulajdonosi szerkezet változását, a hozzáférés és hálózatok összekapcsolásának legfontosabb kérdéseit, valamint az árak alakulását. Végül a tanulmány utolsó részében a fogyasztó szemzőgéből értékeljük a postai szektor fejlődését. Ennek során az egyetemes szolgáltatás fejlődését és a szolgáltatás minőségének alakulását tekintjük át.*

SZABÁLYOZÁS, JOGI KÖRNYEZET

A postai szektor uniós szabályozási keretei

Hasonlóan más hálózatos iparágakhoz a postai szolgáltatások szabályozása is forradalmi változásokon ment át az utóbbi 15 évben. Ez a reformhullám az európai postai szektorban – bár különböző felvetések korábban is voltak, de számottevően – a kilencvenes évek elején kezdődött. Az uniós tagországok nemzeti postatörvényeinek átlagos „életkora” ekkor több mint 15 év volt. A szabályozás átalakításának legfontosabb oka egyrészt az Európai Unió versenyképességének megteremtése, másrészt a postai szolgáltatások jóléti következményeinek fokozottabb kiaknázása volt. E versenyképességnek igen fontos alapja az információs és kommunikációs szolgáltatások hatékonyságának javítása, és ennek részeként ezen infokommunikációs piacok – köztük a postai piacok – egységes európai belső piacának megteremtése. Mindebből a postai szolgáltatásokra vonatkozóan három alapvető igény következik:

.....
*A szerző köszöni az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének, hogy megteremtette a szükséges feltételeket a tanulmány megírásához. Külön köszönjük a Nemzeti Hírközlési Hatóság, azon belül is *Dömötörné Ács Katalin*, Közigazgatási és Felügyeleti főigazgató-helyettes és *Urbán Péter* együttműködését és segítő-készségét.

1. az eltérő nemzeti jogszabályok helyett a szabályozás egységes kereteinek igénye (illeszkedve az egységes uniós piacok kívánalmához);
2. a hatékonyság növelésére (a minőség javítására és innovációra) irányuló ösztönzők megteremtésének az igénye – amit a korábbi (jellemzően monopol- és sok esetben adminisztratív szervezésű) struktúrák akadályoztak;
3. azon jóléti igény, hogy minden uniós állampolgár számára a postai szolgáltatások meghatározott köre elérhető legyen.

E szabályozási reform jól tükröződik az elmúlt évtized postai irányelveiben. E postai irányelvekben megfogalmazott szabályozási szemlélet lényegét két vezérelvben foglalható össze:

1. *egyetemes szolgáltatás elve*: minden uniós felhasználó számára földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül, megfizethető áron és meghatározott minőségben biztosítani kell a postai szolgáltatások meghatározott minimumához való hozzáférést;
2. *piacnyitás*: a verseny megteremtésével ösztönözni kell a hatékonyabb működésre, fokozatosan megszüntetve az egyes nemzeti postai szolgáltatók korábbi kizárólagos jogait.

E két vezérelv megvalósítása (olykor konfliktusa) további fontos témákat jelölt ki a postai irányelvekben.

- Melyek azok a szolgáltatások, amelyeknek jóléti és versenyképességi okokból minimálisan elérhetőeknek kell lenniük, vagyis mi tartozzon az egyetemes szolgáltatások körébe?
- Milyen árképzési elveket alakítsanak ki az egyetemes szolgáltatások körébe?
- Hogyan biztosítsák az egyetemes szolgáltatások ellátását (kijelölt egyetemes szolgáltató) és hogyan finanszírozzák eme egyetemes szolgáltatás terheit?
- Hogyan ütemezzék a postai piacok liberalizálását?
- Milyen költségvetési elveket dolgozzanak ki a piaci verseny torzításmentes érvényesüléséhez, amelyek lehetővé teszik az egyetemes szolgáltatók számviteli átláthatóságát és a költségek szétválaszthatóságát.
- Milyen egységes szolgáltatásminőségi normákat határozzanak meg az egyetemes postai szolgáltatások minőségének mérésére és értékelésére?

Ezek azok a fő kérdések, amelyek az eddig megszületett két, valamint az éppen készülő harmadik postai irányelvekben megjelennek. Az Európai Parlament és a Tanács 1997. december 15-én fogadta el az 1998 januárjától életbe lépő első 97/67/EK postai irányelvet, majd 2002. június 10-én az azt módosító (és 2003 januárjától érvényes) második 2002/39/EK postai irányelvet. Jelenleg zajlik a harmadik postai irányelvtervezet elfogadási eljárása. Az EU Bizottság 2006. október 18-án fogadta el a har-

madik irányelvtervezetre vonatkozó javaslatát, amit egy hatástanulmánnyal együtt beterjesztettek a Parlamentnek és a Tanácsnak elfogadásra. A többlépcsős egyeztetési és elfogadási eljárás vége 2008 második felére várható, amikor a végleges változatot elfogadják. Az *1. táblázat* összefoglalja az uniós szabályozási reform néhány fontosabb szakaszát jelentő dokumentumokat.

1. TÁBLÁZAT • Az EU postai szabályozás főbb dokumentumai

Év	Dokumentum
1992	Zöld könyv a postai szolgáltatások egységes piacának megteremtéséről (COM/91/476)
1994	1994. február 7-i tanácsi határozat a közösségi postai szolgáltatások fejlesztéséről (COM/93/247)
1997	Első postai irányelv (97/67/EK)
1998	Feljegyzés a Bizottság részéről a versenyszabályoknak a postai szektorban való alkalmazásáról és a postai szolgáltatásokra vonatkozó bizonyos állami intézkedések értékeléséről (98/C39/02)
1999	A fenntartott* terület első csökkentése
2002	Második postai irányelv (2002/39/EK) Az Alkalmazásról szóló első jelentés [COM(2002) 632]
2003	A fenntartott terület második csökkentése
2005	Az alkalmazásról szóló második jelentés [COM(2005) 102]
2006	A fenntartott terület harmadik csökkentése A Bizottság előzetes tanulmánya a postai belső piac 2009. évi teljes liberalizálásának az egyetemes szolgáltatásokra gyakorolt hatásáról [COM(2006) 596] A postai irányelv alkalmazásáról szóló harmadik bizottsági jelentés [COM(2006) 595] A Bizottság javaslatának közzététele (2006.10.18.), 2009. év mint a belső postai piac teljes liberalizálásának céldátuma, illetve az efelé vezető úton bármely más lépés meghatározása
2009	A teljes piacnyitás céldátuma (megerősítésre vár, jelenleg zajlik a vita a teljes piacnyitás dátumáról, további lépéseiről, és a harmadik postai irányelvről)

*A fenntartott szolgáltatásokról lásd az 1. lábjegyzetet a következő oldalon.

Forrás: Szébeny-Varga-Sümegei [2007] 19. o.

Az *első postai irányelv* főbb pontjai a következők.

- Definiálja az *egyetemes szolgáltatások* körét: a legfeljebb 2 kilogramm súlyú postai küldemények és legfeljebb 10 kilogramm súlyú (nemzetközi forgalomban 20 kilogrammig) postai csomagok gyűjtése, osztályozása, szállítása és kézbesítése, valamint az ajánlott és biztosított küldeményekkel kapcsolatos szolgáltatások nyújtása úgy, hogy mindenki számára megfizethető áron elérhető legyenek a minimálisan előírt minőségben minden földrajzi területen. Az egyetemes szolgáltatónak biztosítania kell minden munkanapon és hetente legalább öt napon az egyszeri levélszekrény-ürítést és egyszeri házhoz kézbesítést.

- Kijelöli a *fenntartott szolgáltatások* területét,¹ ahol az egyetemes szolgáltatónak továbbra is kizárólagos joga van: a 350 gramm alatti belföldi levelek, címzett reklámküldemények és a nemzetközi levélküldemények felvétele, feldolgozása, továbbítása, kézbesítése, ha a szolgáltatás díja alacsonyabb, mint a leggyorsabb szabványkategória első súlyfokozatába tartozó küldemény díjának ötszöröse.
- Meghatározza az egyetemes szolgáltatások árszabályozásának elveit és a költségek elkülönített nyilvántartásának számviteli elveit.
- Megfogalmazza az egyetemes szolgáltatások minőségi normáit (ezzel részletesebben a tanulmány harmadik részében foglalkozunk).
- Előírja a független nemzeti szabályozó hatóságok létrehozását.

A második irányelvben megfogalmazott változások elsősorban fenntartott szolgáltatási kör szűkítésével, vagyis a piacnyitás további lépéseinek meghatározásával kapcsolatosak.

A liberalizáció további lépései

A második postai irányelv meghatározta az egyetemes szolgáltatóknak továbbra is kizárólagos területként fenntartott szolgáltatások körének csökkentését. Az irányelv szerint több lépcsőben kell eljutni 2009-re a teljes piacnyitásig. Az új irányelv első lépcsőben 2003 januárjától, majd második lépcsőben 2006 januárjától csökkentette a fenntartott szolgáltatások körét a súlyhatárok és értékhatárok csökkentésével, valamint némely szolgáltatásoknak a fenntartott körből való teljes kivételével.

A piacnyítás lépéseit a következőképpen határozta meg a második irányelv:

2003 elejétől a fenntartott kör:

- a 100 grammnál kisebb súlyú és az alaptarifá háromszorosánál nem drágább levélpostai küldemények (az Európai Unió levélforgalmának körülbelül újabb 9 százalékát nyitotta meg a verseny előtt);
- a kifelé irányuló nemzetközi levélpostai küldeményeket és a címzett reklámküldeményeket a második irányelv nem sorolja alpból a fenntartott körbe, de lehetővé teszi, hogy az egyes tagországok ezen küldeményekre is (az érvényes súly- és értékhatárokon belül) kiterjeszthessék a fenntartott kört, ha az egyetemes szolgáltatások biztosítása ezt indokolta teszi.

.....
¹ A postai piacok szabályozásának sajátossága, hogy az egyetemes szolgáltatásokon belül megkülönböztetnek úgynevezett fenntartott szolgáltatásokat, amely szolgáltatásokat kizárólag az egyetemes szolgáltató nyújthatja (hogy e szolgáltatásokon elért profitjából finanszírozhassa az egyetemes szolgáltatások terheit), vagyis e fenntartott területeken a szabályozás teremti meg a szolgáltató monopolhelyzetét. E fenntartott szolgáltatások határait és azok változásait a későbbiekben fogjuk bemutatni.

2006 elejétől a fenntartott kör az 50 grammnál kisebb súlyú és az alaptarifát két és félszeresénél nem drágább levélpostai küldemények (a piac körülbelül további 7 százaléknak megnyitása);

2009 elejétől (javasolt céldátum) a fenntartott kör megszüntetése, vagyis teljes piacnyitás.

A 2009. évi teljes piacnyitást illetően azonban heves viták zajlanak, és erőteljes lobbitevékenység indult meg. A végső döntés a kormányok, szabályozó hatóságok és postai szolgáltatók különböző érdekcsoportjainak küzdelmében fog kialakulni. Egyértelműen támogatják a teljes piacnyitást (mind állami, mind szolgáltatói szinten) azok a tagállamok, amelyek a liberalizáció folyamatában előrébb járnak – vagy már megnyitották teljesen a verseny előtt a postai piacukat, vagy a közeljövőben tervezik: Egyesült Királyság, Finnország, Hollandia, Németország, Svédország. Egyértelműen ellenzi (mind állami, mind szolgáltatói szinten) a 2009. évi teljes piacnyitást Belgium, Ciprus, Franciaország, Görögország, Lengyelország, Luxemburg, Olaszország. Néhány tagországban az állami és szolgáltatói vélemények nem egyeznek, az egyetemes szolgáltató ellenzi a piacnyitás e dátumát Magyarország, Málta és Spanyolország esetében. Az utóbbinál a kormányzat egyértelműen támogatja a 2009. évi liberalizációt, míg az előző kettőnél kormányzati szinten nem foglaltak még egyértelműen állást. A többi tagország semleges, vagy még nem nyilvánította ki a véleményét (Szebeny–Varga–Sümegei [2007]).

A fenntartott terület egységes szabályozása azt a téves képet sugallhatja, hogy a piacnyitás mértéke a tagországok postai piacain nem térhet nagyon el egymástól. Óriási különbségeket találunk azonban az egyes tagországok között. Vannak tagországok, amelyek a fenntartott terület legszűkebb definícióját is túlhaladva, teljesen liberalizálták a postai piacot, másik végletként pedig vannak olyan államok, amelyek a fenntartott területek tágabb értelmezhetőségének minden lehetőségét (például a nemzetközi és címzett reklámküldeményekre való, meglehetősen homályosan meghatározott, kiterjeszhetőségmegengedő kitételét) kihasználva lassítják a piacnyitást. A 2. táblázatban az egyes sorok felülről lefelé a piacnyitás mértékét is tükrözik (csökkenő sorrendben).

A teljesebb képhez hozzátartozik, hogy 2007 végéig még három ország szándékszik teljesen megnyitni a postai piacát: Hollandia, Németország és Szlovákia. Vagyis 2008 elejére az uniós levélforgalom 60 százaléka teljesen liberalizált piacon zajlik, de a táblázatból az is látható, hogy a többi tagország esetében is jelentős eltérések vannak a liberalizáció mértéke között. Úgy tűnik, hogy igen fontos lépés ebben a folyamatban a modern postai piac jelentős területének, a címzett reklámküldemények piacának megnyitása. Mint láthatjuk a táblázatban, hat további tagállam tette meg ezt a lépést. Magyarország abba a kicsi – az uniós levélforgalom 5,3 százalékát adó – csoportba tartozik, amelyek leghátul állnak a piacnyitás mértékét illetően.

2. TÁBLÁZAT • A fenntartott területek az egyes tagországokban

Tagország	Részese- dés a teljes uniós levél- forgalomból* (százalék)	Fenntartott körbe tartozó piaci területek		
		belföldi és befelé irányuló nemzetközi küldemények	címzett reklám- küldemények	kifelé irányuló nemzetközi küldemények
Észtország, Spanyolország, Finnország, Svédország, Egyesült Királyság	33,0	teljesen liberalizált		
Ausztria, Csehország, Hollandia, Szlovénia	9,7	+		
Olaszország, Lettország	6,8	+		+
Belgium, Németország, Dánia, Franciaország, Írország, Litvánia	45,2	+	+	
Ciprus, Görögország, Magyarország, Luxemburg, Málta, Lengyelország, Portugália, Szlovákia	5,3	+	+	+

* 2004. évi belföldi forgalmi adatok alapján
Forrás: WIK [2006] 55. o.

A jövőbeli szabályozás kritikus kérdései

A szabályozás teremtette belépési korlátok

A liberalizáció eddig tárgyalt menetrendje azt sugallhatná, hogy a postai piacok területén egyre hatékonyabb verseny van, azonban ha megnézzük az egyes tagországok postai piacait, akkor azt látjuk, hogy az egyetemes szolgáltatási körbe tartozó piaci szegmensekben sok tagországban alig jelentek meg újabb szereplők. Ez annak is köszönhető, hogy a fenntartott terület biztosítása mellett más belépési korlátok is vannak, amelyek jelentős része szintén a szabályozásból ered. Ezért ezek kiemelten kritikus témái a szabályozás jövőbeli változásának. A legfontosabb ilyen belépési korlátok vagy versenytorzító szabályozási elemek a következők.

- *Értékforgalmi adók:* csupán öt tagországban alkalmaznak egyenlő mértékű forgalmi adót az egyetemes szolgáltatóra és a többi piaci szolgáltatóra, a legtöbb országban vagy az egyetemes szolgáltató minden tevékenysége, vagy az egyetemes szolgáltatási körbe tartozó küldeményekkel kapcsolatos szolgáltatásai mentességet, vagy kedvezményt élveznek a forgalmi adó alól, ami jelentősen torzítja a vállalatok esélyegyenlőségét.
- *Hozzáférés* a nyilvános (egyetemes) postai hálózathoz: a verseny lehetőségének megteremtéséhez fontos az egyetemes szolgáltató hálózatához való hozzáférés biztosítása. Csak két tagállam jogszabálya tartalmaz kötelező hozzáférést az egyetemes szolgáltató szortírozó eszközeihez (Egyesült Királyság, Németország), né-

hány további tagország szabályozása tartalmaz bizonyos körülmények esetén biztosítandó hozzáférést bizonyos hálózati elemekhez (Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Magyarország, Németország, Portugália, Szlovénia), de a legtöbb tagországban nem írják elő, hogy kötelező lehetővé tenni a hozzáférést az egyetemes szolgáltató hálózatának alapvető elemeihez (ezt a kérdést a későbbiekben külön is vizsgáljuk).

- *Engedélyezési eljárás*: a piacra való belépést alapvetően befolyásolja, hogy milyen feltételekkel és kötelezettségekkel folytathat egy új szolgáltató adott tevékenységet. Az egyes tagországokban jelentős eltérések vannak e követelményekben, de abban is, hogy a szolgáltatások mely körét sorolják az engedélyköteles csoportba (teljes egyetemes kör, csak levélforgalom, azon belül is különféle súlyhatárokkal stb.)
- *Eltérő vámszabályok*: sok tagállamban más vámszabályok (például a küldemények kezelésében) vonatkoznak az egyetemes szolgáltatóra, mint a többi piaci szereplőre, ami szintén torzíthatja a versenyt.

Az egyetemes szolgáltatási kötelezettség terheinek finanszírozása

A piacnyitással együtt a szabályozásnak arra a kérdésre is választ kell adnia, hogy kik és milyen módon állják a szabályozás következtében kényszerűen felmerülő többletköltségeket. A monopolhelyzetet bizonyos területeken élvező – így kizárólagos szolgáltatási területeket biztosító – fenntartott szolgáltatási kör a szolgáltatástípusok közötti *keresztfinanszírozás* által képes az egyetemes szolgáltatások terheit finanszírozni. Ennek a helyzetnek a fenntartása a korábban jellemző monopolhelyzetű szolgáltatók esetében az alapszolgáltatásokhoz való hozzájutás finanszírozásának viszonylag kényelmes, bár állandó felülvizsgálatot igénylő és vitát kiváltó módja. Az egyes piaci szegmensek vagy akár teljes ágazatok fokozatos versenyipiacá alakulása azonban újabb, a verseny minden szereplője számára átlátható, világosan meghatározott finanszírozási formák, megoldások keresését teszi szükségessé.

Az egyetemes szolgáltatók az egyetemes szolgáltatási elvből eredően arra vannak kényszerítve, hogy tényleges költségeiktől eltérő árakat érvényesítsenek. A vállalatok bizonyos szolgáltatásokat nem értékesíthetnek különböző fogyasztóknak különböző árakon: például földrajzilag kiegyenlített tarifákat kell használniuk függetlenül attól, hogy a tényleges költségek területenként jelentősen eltérhetnek egymástól, vagy például vannak olyan különleges fogyasztói csoportok, amelyeknek kedvezményes áron kell nyújtaniuk bizonyos szolgáltatásokat. A fenntartott szolgáltatások által biztosított keresztfinanszírozás esetén a magas hálózati költségű (például ritkán lakott vidéki területek fogyasztóinak nyújtott) területi szolgáltatáson keletkezett veszteséget a jövedelmező területeken nyújtott (például sűrűn lakott városi régió fogyasztói vagy nagy üzleti fogyasztóknak nyújtott) szolgáltatás nyeresége ellensúlyozza.

A költségektől ily módon eltérített tarifák azonban a szabad piaci belépés esetén nem megfelelően ösztönöznek a belépésre. A területileg egyenlővé tett tarifák a mesterségesen nyereségessé tett piaci szegmensben „túl sok” belépést okoznak (nem hatékony szolgáltatók is belépnek), míg a veszteségessé tett területeken „túl kevés” belépésre ösztönöznek (hatékony szolgáltatók sem lépnek be). Ráadásul az így torzított belépések finanszírozási problémákat is okoznak: a korábban nyereséges területek profitja eltűnik, így a bent lévő vállalat egyetemes szolgáltatási kötelezettségéből eredő veszteségei nem térülnek meg más piaci szegmensből származó eredményéből.

E finanszírozási problémára az elméletben és helyenként a gyakorlatban is több megoldással találkozhatunk. A piacra való belépést és a termelési hatékonyságot legkevésbé torzító megoldásra, a *költségvetésből juttatott támogatás* formájában finanszírozott egyetemes szolgáltatásra alig találunk példát. A társadalom által fontosnak tartott és a kormányzat által is annak ítélt tevékenységek esetében magától értetődőnek tekinthetnénk, hogy ezeknek a feladatoknak a finanszírozását – éppen azért, mert társadalmilag szükségesnek minősülnek, ugyanakkor kötelező jellege miatt a piac szereplőit bizonyos esetben üzleti hátrány érheti – a kötelezést előíró kormányzat magára vállalja. Ebben az esetben viszonylag kevés adminisztrációval járó, a cégek hatékonyságát legkevésbé befolyásoló finanszírozási rendszer működtetése lenne indokolt. A megvalósítás ellen egyrészt a gazdasági folyamatokat különböző mértékben, de mindenütt befolyásoló politikai megfontolások hatnak. Általánosnak tekinthető a politikusok tartózkodása minden olyan lépéstől, amely az adóterhek növekedését jelentheti. Másrészt az egyetemes szolgáltatás finanszírozása stabil, kiszámítható forrásokat igényel, valamint a finanszírozási rendszernek a piac fejlődésére, változásaira rugalmasan kell reagálnia. A költségvetésben szereplő elkülönített kiadási tételek ezzel szemben sem a szükséges források mindenkori biztosítását, sem a változásokhoz való rugalmas alkalmazkodást nem tudják garantálni. Ennek megfelelően költségvetési forrásokból inkább az egyetemes szolgáltatásokat is érintő egyes speciális programok finanszírozására találhatunk csak példákat: a vidéki, elszigetelt körzetek ellátásával összefüggő technológiai fejlesztések, csökkent képességűek ellátására vonatkozó kormányzati támogatások stb.

Egy fokkal valószínűbb az a megoldás, amikor az *ágazatban keletkező, egyébként a költségvetési bevételeket növelő* forrásokkal – központi újraelosztás révén – finanszírozzák az egyetemes szolgáltatási kötelezettség terheit. Ebbe a körbe tartozhatnak a privatizáció során keletkező bevételek, a koncessziók nyújtásából (távközlés esetében például a frekvenciák aukciójából) származó összegek. Amennyiben ezek jelentősek, akkor az egyetemes szolgáltatás nyújtásához hosszabb távon jelenthethetnének finanszírozási alapot. Ezeknek a bevételeknek keletkezési körülményei – privatizációkra, koncessziók nyújtására legtöbbször a költségvetés hiánya adja meg a végső lökést – azonban illuzórikussá teszi az önálló, hosszú távon kezelhető alapként való felhasználásukat.

A gyakorlatban inkább alkalmazott megoldás a finanszírozáshoz szükséges forrásoknak a *piac szereplőitől* való összegyűjtése. Ezen belül elvi lehetőségek számít az az eset, amikor a szolgáltatások igénybe vevői közvetlenül (például valamiféle átalánydíj formájában) járulnak hozzá az egyetemes szolgáltatás finanszírozásához. Ha a piacon működő szolgáltatók meghatározott körétől származó hozzájárulások nyújtják az egyetemes szolgáltatás pénzügyi fedezetét, akkor a szabályozás legnehezebb feladatai közé tartozik a hozzájárulásra kötelezett szolgáltatók körének és a hozzájárulás mértékének meghatározása [például a teljesítéstől független díjazás (*pay-or-play*) elve]. A helyes finanszírozási séma diszkriminációmentes, a versenyt és a technológiaválasztást nem érintő hatást gyakorol a piacra. A rosszul kialakított finanszírozási rendszer ezzel szemben torzulásokat okoz a piacon, belépési korlátokat állíthat új vállalkozások elé, egyes társaságokat, technológiákat vagy szolgáltatásokat jogosulatlanul részesíthet előnyben.

Amennyiben az egyetemes szolgáltatások finanszírozását az ágazaton belül oldják meg, a gyakorlatban két lehetőség közül lehet választani. Az egyik esetben a keresztfinanszírozás lehetőségét az egyetemes szolgáltatást nyújtók számára továbbra is biztosítják. A másik lehetőség az *egyetemes szolgáltatási alap* felállítása. Ez a megoldás képes megvalósítani az átláthatóság és az arányosság követelményét, s hosszabb távon is rugalmas maradhat. Az alpból részesedők köre idővel változhat, ugyanúgy, ahogy a hozzájárulók köre is. Ismertté válnak a nettó befizetők és a nettó kedvezményezettek. Az alap lehetővé teszi, hogy nyilvános, hozzáférhető adatokat használjanak, elkerülve a bizalmas üzleti információk kezelésének problémáját. Jelentős hátránya viszont, hogy új intézmény felállítását igényli, saját adminisztrációval és költségekkel.

Az egyetemes szolgáltatás kötelezettsége miatt felmerülő többletkiadásokat fedező források meghatározása után ki kell alakítani a *támogatás szétosztásának* mechanizmusait is. A gazdaságilag leghatékonyabb megoldás a *versenyeztetés* vagy az aukció valamilyen formája lenne. Így lenne leginkább elérhető, hogy az egyetemes szolgáltatási kötelezettség körébe tartozó szolgáltatásokat a legátláthatóbb módon és a legalacsonyabb támogatási igénnyel nyújtsák.

Már az első postai irányelv is tartalmazta a kompenzációs alap kialakításának lehetőségét mint kiegészítő finanszírozási formát. Kilenc tagállam adaptálta is a szabályozásába ennek a lehetőségét (Belgium, Ciprus, Franciaország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Szlovénia), de ténylegesen egyedül Olaszországban működik, és ott sem túl jelentős a szerepe. Ez azonban nem meglepő, mivel az eddigi fenntartott területből származó keresztfinanszírozás miatt nem merült fel igény más finanszírozási módok iránt.

A magyar szabályozás és megfelelése az uniós szabályozásnak

A magyar postai szabályozás megújulása is a kilencvenes évek elején kezdődött. A postai, távközlési és mősorszóró szolgáltatások 1990. évi intézményi szétválasztását a törvényi szabályozásuk elkülönülése is követte 1992–1993-ban. A postáról szóló 1992. évi XLV. törvény a korábbi 1964. évi II. törvényt váltotta fel. Az 1992. évi törvény már mutatott némi szándékot a postai piacok megnyitására, biztosította, hogy a nem alapszolgáltatások területén engedély birtokában más szereplő is megjelenjen, de a jogi szabályozásban rögzített feltételek nem tettek lehetővé tényleges piaci belépést.

Az információs és kommunikációs piacok konvergenciájának kilencvenes években előretörő gondolata a magyar jogalkotásra is hatott: a kilencvenes évek végén indult hírközlési modernizációs program részeként megjelent e szektorok egységes keretszabályozásának igénye. A hírközlésről szóló 2001. évi XL. törvény (Hkt.) tehát egységes keretszabályozást nyújtott a különböző hírközlési, kommunikációs tevékenységekhez. A Hkt.-n belül a postai szolgáltatások szabályozását az Európai Parlament és Tanács közösségi postai szolgáltatások piacának fejlesztéséről szóló 97/67/EK első postai irányelv figyelembevételével alakították ki, átvéve az egyetemes postai szolgáltatások biztosításának és a piacnyitásnak az alapvető elveit. A piacnyitás szándékának határozottabb megjelenését tükrözi a piaci szereplők számának növekedése a nem egyetemes szolgáltatások területén (2002-ben 18 darab nyilvántartott szolgáltató, míg 2003-ban már 43 darab).

A postai irányelv alkalmazását vizsgáló európai uniós bizottság delegációja azonban az egyetemes szolgáltató privilégiumainak kiterjesztése miatt több ponton is kritizálta a magyar jogszabályt. Két fontos területtel kapcsolatban kifogást fogalmaztak meg: az egyik a fenntartott körnek az irányelvvel nem harmonizáló kiterjesztése (ez a postai készpénz-átutalási és pénzforgalmi közvetítői tevékenységre, illetve a postautalvány-szolgáltatásra vonatkozott), a másik pedig az *egyetemes postai tárogatási alaphoz* való hozzájárulást érintette. Időközben megszületett a második 2002/39/EK postai irányelv, így a szabályozás átalakításának belső és külső igényei a hazai jogszabályok átalakítását kívánták. A törvény módosításának előkészítése során azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a távközlési és a postai szektor szabályozásának sajátosságai nem teszik hasznossá az egységes törvényt. Emiatt ismét szétvált e szektorok szabályozása, és megszületett a postáról szóló 2003. évi CI. törvény (Pt.), valamint az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény (Eht.). Az új postatörvény a második uniós postai irányelvhez igazodva született meg, és rövid időszakon belül a postatörvényt kiegészítő legfontosabb kormány- és miniszteri rendeletek is hatályba léptek. Összefoglaltuk a jelenleg hatályos legfontosabb magyar jogszabályokat.

*A jelenleg hatályos, fontosabb magyar jogszabályok**Postatörvény*

2003. évi CI. törvény a postáról

Legfontosabb kormány- és minisztériumi rendeletek

68/2004. (IV. 15.) kormányrendelet a postai szolgáltatók piacra lépésének feltételeiről
79/2004. (IV. 19.) kormányrendelet a postai szolgáltatások ellátásáról és minőségi követelményeiről

13/2004. (IV. 24.) IHM-rendelet a hírközlési hatóság postai szolgáltatással és postai közvetítői tevékenységgel kapcsolatos piacfelügyeleti, minőségfelügyeleti és ellenőrzési tevékenységéről

14/2004. (IV. 24.) IHM-rendelet a postai szolgáltatás minőségének a fogyasztók védelmével és a fogyatékos személyek postai szolgáltatásokhoz való hozzáféréseivel összefüggő követelményeiről

17/2004. (IV. 28.) IHM-rendelet az egyetemes és engedélyes postai szolgáltatók számviteli nyilvántartásai elkülönített vezetésének, valamint a költségek számításának részletes szabályaitól

85/2006. (XII. 15.) GKM-rendelet a belföldi fenntartott postai szolgáltatások legmagasabb hatósági díjairól

Egyéb – a postai tevékenységet érintő – rendeletek

21/2004. (IV. 21.) PM-rendelet az integrált postaforgalomra vonatkozó egyes vámszabályokról

12/2004. (IV. 22.) IHM-rendelet a postai piac szereplőinek a hírközlési hatóság részére történő adatszolgáltatási kötelezettségéről és az adatkezelés szabályairól

28/2004. (IV. 29.) PM-rendelet a postaforgalomban alkalmazandó egyes vámszabályokról
236/2004. (VIII. 13.) kormányrendelet a távirat-szolgáltatás ellátásának részletes szabályairól

241/2004. (VIII. 16.) kormányrendelet a posta veszélyeztetettségi és minősített időszaki felkészítésének rendszeréről, feladatairól, működési feltételeiről

9/2005. (I. 19.) kormányrendelet a postai szolgáltatók, a postai közreműködők és a titkos információgyűjtésre, illetve titkos adatkezelésre felhatalmazott szervezetek együttműködésének részletes szabályairól

63/2006. (VIII. 30.) GKM-rendelet a gazdasági és közlekedési miniszter hatáskörébe tartozó postai ügyintéző szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményeinek kiadásáról

A szabályozás fejlődése során az irányelvekből kiindulva egyre pontosabban jelölték ki az egyetemes szolgáltatások körét. Az 1992. évi törvény, bár más fogalmakat használva (postai alapszolgáltatás és alapellátás), de az egyetemes szolgáltatás körének már számos elemét (például a 2 kilogrammot meg nem haladó tömegű pos-

tai küldemények és a postautalvány) is előírja. A 2001. évi Hkt. egyetemes postai szolgáltatása már tartalmazta a belföldi forgalmú, 10 kilogrammot meg nem haladó tömegű postacsomagokkal, a postai pénzforgalmi és pénzügyi szolgáltatásokkal, illetve az ajánlott, tértivevény és értékbiztosítás különszolgáltatásokkal kapcsolatos országos ellátási kötelezettséget is. Továbbá bevezetett néhány minőségi mutatót is.

A jelenleg hatályban lévő 2003. évi postatörvény pedig kiterjeszti az egyetemes szolgáltatás körét a postacsomagok esetében 20 kilogramm súlyhatárig, és új, a korábbiakhoz képest szigorúbb minőségi követelményekről rendelkezik. Mindezeket túl az ellátás módja tekintetében is egyre pontosabban definiálták az egyetemes szolgáltatási kötelezettséget, ami például a kistelepülések belterületi és a külterületeken kívüli lakott helyek címére történő házhoz kézbesítésre vonatkozó előírásokban jelenik meg. A Hkt. és a hatályos 2003. évi postatörvény is meghatározza az állandó postahelyek minimálisan 2 óra terjedelmű nyitvatartási idejét, a mozgószolgálatok, illetve mobilposták kijelölt elérhetőségi pontján (támponton) való minimális tartózkodás idejét. Ez a két törvény – az 1992. évi jogszabállyal ellentétben – már nem ad lehetőséget arra az egyetemes szolgáltatónak, hogy meghatározott tömeghatár feletti küldemények esetében meg se kísérelje a küldemény kézbesítését a külterületi címhelyen. A hatályos 2003. évi postatörvény – ebben a témakörben – a 2001. évi Hkt.-hoz mérten többletrendeletet is tartalmaz azzal, hogy a 15 000 vagy annál több lakossal rendelkező településeken a 8 óra előtti vagy 17 óra utáni időszakokra vonatkozóan is rendelkezik ellátási kötelezettségről. Hosszú évekre visszamenő, már az 1992. évi törvényben is hasonlóan megjelenő, lényegét tekintve változatlan jogi szabályozási alapja van azonban a 600 lakosnál kisebb népességszámú települések postaiszolgáltatás-ellátási módjának: a támpont és mozgószolgálat, illetve kijelölt elérhetőségi pont és mobilposta együttes üzemeltetésével teljesülő szolgáltatási módnak, erre vonatkozóan jogszabály által megteremtett lehetőségnek (NHH [2005]).

A jelenleg hatályos törvény a következőképpen definiálja az *egyetemes*, valamint a *fenntartott* szolgáltatások körét.

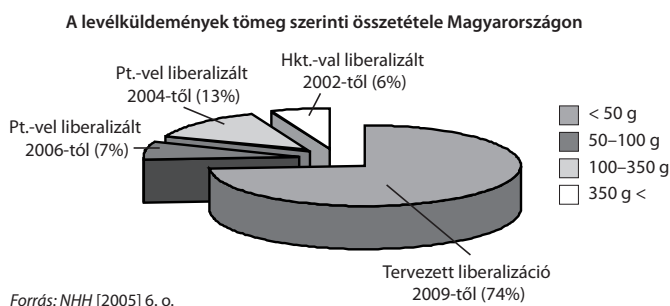
Egyetemes postai szolgáltatás köre:

- a kettő kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi levélküldeményekkel, címzett reklámküldeményekkel és nyomtatványokkal kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a húsz kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi postacsomagokkal kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a vakok írását tartalmazó, hét kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi küldeményekkel kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a feladó rendelkezése alapján a fentiekben meghatározott szolgáltatásokhoz – értelemszerűen igényelhető – ajánlott, tértivevény és értéknylvánítás különszolgáltatások.

Egyetemes szolgáltatási körön belüli fenntartott postai szolgáltatás:

- legfeljebb 50 gramm tömegű belföldi, illetve nemzetközi levélküldeményekkel és címzett reklámküldeményekkel kapcsolatos szolgáltatás, amennyiben a szolgáltatás díja alacsonyabb, mint az egyetemes szolgáltatási kör leggyorsabb szolgáltatási kategóriájának első súlyfokozatába tartozó levélküldemény díjának a két és félszerese (korábban háromszorosa),
- a hivatalos iratokkal kapcsolatos postai szolgáltatás, ha törvény vagy kormányrendelet eltérően nem rendelkezik.

Mint korábban bemutattuk, a magyar szabályozás a hatályos irányelv minden rugalmasságát kihasználva, a lehető legnagyobbra tágítja a *fenntartott* szolgáltatások körét. A magyar szabályozásban előírt piacnyitás lépéseit mutatja az 1. ábra a levélküldemények esetében.

1. ÁBRA • A liberalizáció lépései a magyar szabályozásban a levélküldeményekre vonatkozóan

Fontos kérdés még a piacra való belépés szabályozása a különböző szolgáltatási ágakban. A postai irányelv megfogalmazza a lehetőségét, hogy az egyes tagországok a nem fenntartott körbe tartozó egyetemes szolgáltatások esetében engedélyezési eljárást alkalmazzanak, az engedélyezés két módját ajánlva: a liberálisabb általános engedélyt és a szigorúbb egyedi jogosítványt, amiket az irányelv a következőképpen definiál.

- *Általános engedély*: az olyan engedély – függetlenül attól, hogy annak szabályozása „csoportos engedéllyel” vagy általános törvény értelmében történik, valamint függetlenül attól, hogy az ilyen szabályozáshoz szükség van-e bejegyzési vagy bejelentési eljárásra –, amely nem írja elő az érintett vállalkozás számára, hogy az engedélyből fakadó jogok gyakorlása előtt a nemzeti szabályozó hatóság egyértelmű határozatát szerezze be.
- *Egyedi jogosítvány*: olyan engedély, amelyet valamely nemzeti szabályozó hatóság ad, és amely valamely vállalkozásnak konkrét jogokat ad, vagy amely a vállalkozás

tevékenységét az általános engedélyt kiegészítő külön kötelezettségeknek veti alá, ahol szükséges, amikor is a vállalkozás mindaddig nem jogosult jogainak gyakorlására, amíg a nemzeti szabályozó hatóságtól a határozatot meg nem kapta.

Az egyes tagországok szabályozásában négy gyakorlat figyelhető meg, amelyek a növekvő szigorúság és ezzel együtt növekvő belépési korlát sorrendjében a következők (zárójelben az alkalmazó országok és az uniós postai forgalomból való részesedésük):

- nincs engedélyezési eljárás (Csehország, Hollandia; 7 százalék);
- általános engedély (Ausztria, Dánia, Írország, Szlovénia, Szlovákia; 5 százalék);
- egyedi jogosítvány csak az egyetemes, de nem fenntartott levélküldeményekre vagy e levélküldemények valamely szűkebb körére (Franciaország, Lengyelország, Németország, Svédország, Egyesült Királyság; 67 százalék);
- egyedi jogosítvány minden egyetemes postai szolgáltatáshoz (beleértve a postai csomagot is) (Belgium, Ciprus, Észtország, Finnország, Görögország, Litvánia, Luxemburg, Lettország, Málta, Magyarország, Olaszország, Portugália, Spanyolország; 21 százalék).

Magyarország az utolsó csoportba tartozik. A postatörvény három módon engedi postai tevékenység végzését.

1. Az egyetemes postai szolgáltatáson kívüli szolgáltatások (gyorsposta, futárposta, integrált posta és dokumentumcsere) *bejelentés* alapján végezhető (könnyen teljesíthető, formális szándéknyilatkozat).
2. A nem fenntartott körhöz tartozó egyetemes postai szolgáltatások egyedi *engedély* alapján végezhető (a szolgáltatók az engedély birtokában nemcsak jogosultak, de kötelezettek is az általuk megjelölt, a hatóság által engedélyezett földrajzi területen és küldeményfajták tekintetében az egyetemes szolgáltatás ellátására).
3. Az egyetemes postai szolgáltatót (a Magyar Posta Zrt.-t) – amely a fenntartott postai szolgáltatásokat kizárólagosan nyújthatja – a *törvény jelöli ki*.

Az, hogy az egyedi jogosítvány, engedély előírása milyen mértékű belépési korlattal jár, attól is függ, hogy milyen feltételeket és kötelezettségeket szab meg a szabályozás és a nemzeti szabályozó hatóság az engedélyhez kapcsolódóan. A szabályozás ezen eleméből fakadó belépési korlátnak egyik mutatója lehet, hogy az egyetemes postai szolgáltatások piaci területein hány szolgáltató van jelen. A 3. táblázatból láthatjuk, hogy az előző felsorolásunk utolsó csoportjába tartozó országok között is – ahol minden egyetemes postai szolgáltatást csak egyedi engedély alapján lehet végezni – vannak jelentős eltérések (például Olaszországban több mint 200 szolgáltató működik a szolgáltatások eme körében, míg Magyarországon a kijelölt egyetemes szolgáltatón kívül egy sem jelent meg).

3. TÁBLÁZAT • Az egyetemes szolgáltatások területén engedélyezett szolgáltatók száma*

Tagország	Szabályozó működésének kezdete	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ciprus	2002					1	1
Dánia	1995	1895	1940	1935	1959		
Egyesült Királyság	2000						10
Észtország	2002			1	1	1	1
Finnország	1994	1	1	1	1	1	1
Görögország	1998			1	1	2	6
Írország	2002					23	29
Lengyelország	2002						105
Lettország	2001		19	23	27	33	
Litvánia	2002					11	11
Luxemburg	2000		15	17	18	18	18
Málta	2003				0	1	1
Németország	1998	775	860	860	1020	1195	1370
Olaszország	1999	228	263	307	331	198	211
Portugália	1981		1	3	3	3	5
Spanyolország	1998	326	396	441	470		
Svédország	1994	46	41	35	33	36	36
Szlovákia	2002			7	13	14	18
Szlovénia	2002			5	12	19	13

*A táblázat nem tartalmaz minden tagállamot a következők miatt: 1. nem mindenhol volt adat, 2. az engedélyezési eljárás még nem működött 2006-ig, 3. engedély nélkül lehet végezni az egyetemes szolgáltatásokat.

Forrás: WIK [2006] 72. o.

A nem egyetemes postai szolgáltatások körére is eltérő a szabályozás az egyes tagországokban. A postai irányelv lehetőséget ad arra, hogy az egyes tagállamok engedélyezési eljárást folytassanak a nem egyetemes szolgáltatási körben végzett tevékenységekre, és ehhez azon országok számára, amelyek ezzel élni kívánnak, az általános engedélyezést ajánlja. Az egyes tagállamok szabályozási gyakorlatát e területen a következő csoportokba foglalhatjuk össze (zárójelben az alkalmazó országok és az uniós postai forgalomból való részesedésük):

- nincs semmilyen engedélyezési vagy bejelentési eljárás (Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Svédország, Szlovénia; 78 százalék);
- általános engedélyezési (bejelentési) folyamat (Ausztria, Belgium, Ciprus, Írország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Szlovákia; 21 százalék);
- egyedi jogosítvány alapján (Észtország, Görögország, Luxemburg; 1 százalék).

Versen- és ágazati szabályozás viszonya, jogsértést megállapító eljárások

A verseny- és az ágazati szabályozás viszonya

A postai piacok szabályozásának egyik sajátossága, hogy kétféle alapvető célt kell megvalósítania: biztosítania kell egyrészt az egyetemes szolgáltatást, másrészt a piacnyitás feltételeit és a kialakuló versenyben a versenyszabályok érvényesülését. Az előbbi feladatkör egyértelműen az ágazati szabályozóhoz tartozik, míg a verseny biztosítása, a verseny felett való őrökölés feladata megoszlik az ágazati szabályozó- és a versenyhatóság között. A postai szektort is jellemzi az az európai szabályozói szemlélet és gyakorlat, amelyben az általános versenyszabályozás és a szektorspecifikus ágazati szabályozás eszköztára egymást kiegészítik. A hálózatos iparágakra jellemző monopolhelyzet felszámolása és a hatékony verseny feltételeinek megteremtése nem érhető el kizárólag az általános versenyszabályozás segítségével, mivel az csak általános tiltásokat fogalmaz meg, és feltételezi az érintettek önkéntes jogkövető magatartását (aminek persze biztosítéka a versenyhatóság szigorú és következetes fellépése). Az egyenlő esélyek és feltételek megteremtéséhez ezen iparágakban szükség van az ágazatspecifikus *ex ante* és jellemzően aszimmetrikus (a piaci erővel rendelkező szolgáltatók számára többletkötelezettségeket előíró) szabályozás eszköztárára. Ugyanakkor a verseny fejlődése a piaci feltételek változásával számos előre nem látható helyzetet és problémát teremt, amire az *ex ante* ágazati szabályozás nem készülhet fel tökéletesen. Ezért e piacszabályozást fontos, hogy kiegészítsük a versenyszabályozás általános elveinek és a piaci szereplők magatartásának az *ex post* vizsgálatával. Általában a verseny kialakulásával és erősödésével megfigyelhető egy hangsúlyeltolódás: a versenyszabályozás szerepe egyre erősödik, és az inkább *ex ante* eszközökkel élő ágazati szabályozás szerepe csökken. Az ágazati szabályozást természetesen csak a hatékony verseny kialakulásával lehet fokozatosan csökkenteni.

A postai szektorban azonban még a piacukat teljesen megnyitó országokban sem beszélhetünk (a postai szolgáltatások egy szűk körén kívül) hatékony versenyről. Svédországban, ahol több mint egy évtizede megszüntették a postai monopólium kizárólagos jogait, a Svéd Posta továbbra is birtokolja a levélküldemények piacának 93 százalékát. Hasonlóképpen Németországban, ahol 2003 óta az engedélyköteles terület több mint egyharmadát megnyitották a verseny számára, a DPAG piaci részesedése még mindig 95 százalék fölött van e területeken. Angliában, ahol évek óta komoly erőfeszítéseket tesz az ágazati szabályozó (Postcomm) a verseny bevezetésére, és jelentős területeket liberalizáltak, a bent lévő Royal Mail a levélforgalom 99,5 százalékát birtokolja (WIK [2005])

Az egyes tagországokban többféle példát is találunk a szabályozó hatóságok munkamegosztására és kapcsolatrendszerére, többek között arra vonatkozóan, hogy a versenyszabályoknak a kikényszerítése fölött elsősorban az ágazati szabályozó vagy az általános versenyhatóság őrököl-e. A 4. táblázat összefoglalja ezeket a gyakorlatokat.

4. TÁBLÁZAT • A versenyszabályok biztosításának felelőssége

Ország	Nincs információ (nem választott)
<i>Kié a versenyszabályok kikényszerítésének elsődleges felelőssége?</i>	
Ágazati szabályozóé	Egyesült Királyság, Görögország, Lettország, Németország, Portugália, Szlovákia
Versenyhatalóságé	Ausztria, Belgium, Ciprus, Csehország, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Írország, Litvánia, Magyarország, Málta, Olaszország, Svédország, Szlovénia
Ágazati minisztériumé	Észtország, Luxemburg
<i>Van-e információmegosztás az ágazati szabályozó- és a versenyhatalóság között?</i>	
Van	Belgium, Ciprus, Egyesült Királyság, Franciaország, Írország, Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Málta, Németország, Portugália, Svédország
Nincs	Dánia, Finnország, Luxemburg, Lettország, Olaszország, Szlovénia, Szlovákia

Forrás: WIK [2006] 111. o.

A régebb óta tapasztalatokkal rendelkező elektronikus hírközlési piacok szabályozásában lényeges változásokat hozott a *jelentős piaci erő* fogalma, amelynek átvételét más hálózatos iparágak szabályozásában is fontolóra vették. A postai piacok szabályozásában azonban nem jelent meg ennek az igénye. A postai irányelv a jelentős piaci erő vizsgálata helyett többletkötelezettségeket kapcsol a fenntartott szolgáltatási terület kizárólagos jogaihoz. Az egyetemes szolgáltatóra – amely az egyetemes szolgáltatás terhének finanszírozásához jogosult fenntartani kizárólagos szolgáltatási jogát bizonyos piaci területeken – kirótt többletkötelezettségekben azonban nincsenek világosan szétválasztva az egyetemes szolgáltatási elvből következő kötelezettségek és a piaci erőből fakadó kötelezettségek.

A magyar ágazati szabályozó

Magyarországon 1989-ben vált szét a szolgáltatói és a szabályozói tevékenység. Ekkor alakult meg az elkülönült Magyar Távközlési Vállalat, a Magyar Műsorszóró Vállalat és a Magyar Posta Vállalat, és ezzel párhuzamosan a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium vette át a szabályozó hatóság szerepét. 1993-ban, a távközlési törvény (1992. évi LXXII. törvény) felhatalmazása alapján egységes hírközlési hatóság jött létre: a postai, a távközlési és a frekvenciagazdálkodási hatósági feladatok ellátására a közlekedési, hírközlési és vízügyi miniszter irányítása és felügyelete alatt működő önálló központi hivatalt (hírközlési hatóságot) hozott létre, amelynek központi szerve a Hírközlési Főfelügyelet, helyi szervei a területi hírközlési felügyelvek. A Hírközlési Főfelügyelet jogutódjaként a 248/2001. (XII. 18.) kor-

mányrendelet létrehozta a Hírközlési Felügyeletet, mely a jogszabály alapján a kormány irányítása és a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter felügyelete alatt működő, országos illetékességű, jogi személyiséggel rendelkező központi közigazgatási szerv volt. A jelenlegi ágazati szabályozó hatóság, a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) 2004 januárjában – a Hírközlési Felügyelet jogutódaként – az elektronikus hírközlési törvény (Eht.) alapján – elődjénél jóval szélesebb jogkörrel rendelkezve (mivel a törvény alapján szabályozó, piacformáló, esetenként jogalkotó szerepet is betölt) – jött létre.

A Nemzeti Hírközlési Hatóság a kormány irányítása, a gazdasági és közlekedési miniszter felügyelete alatt működő kormányhivatal. *Vezetőtestülete* a Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsa. *Jogállását* a központi államigazgatási szervekről, valamint a kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2006. évi LVII. törvény, valamint az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény határozza meg. *Felügyeletét* a miniszterelnök által kijelölt gazdasági és közlekedési miniszter látja el. A Nemzeti Hírközlési Hatóság önállóan gazdálkodó központi költségvetési szerv, amely a feladatai ellátásával összefüggő kiadásokat saját bevételeiből fedezi. *Feladata* a hírközlési piacok zavartalan, eredményes működésének és fejlődésének elősegítése: a hírközlési tevékenységet végzők és a felhasználók érdekeit védi, feladatának tartja a tisztességes, hatékony verseny kialakulását és fenntartását, valamint a hírközlési tevékenységet végzők jogszabályoknak megfelelő magatartásának felügyeletét.

Jogsértést megállapító eljárások

Az elmúlt 15 év jogsértést megállapító eljárásait három nagyobb csoportba lehet sorolni. Az első csoportba tartozó ügyek a postai piacok szabályozásának sajátosságából erednek, nevezetesen a fenntartott kör határainak értelmezésével kapcsolatos ügyek: ha az egyetemes szolgáltató számára biztosítva vannak kizárólagos területek, akkor a verseny szempontjából alapvető fontosságú kérdés, hogy e területek határai hol húzódnak. Az egyetemes szolgáltatóknak természetesen érdekében áll a fenntartott területet minél jobban kiterjeszteni.

Az eljárások második nagy csoportját alkotják a versenykorlátozó magatartást vizsgáló ügyek, amelyek az egyetemes szolgáltatók piaci erejével való visszaéléssel kapcsolatosak (diszkriminatív árkedvezmények, versenytorzító keresztfinszírozás, kizárólagos árképzés, hozzáféréssel kapcsolatos problémák). A fenntartott szolgáltatások rendszere a piac meghatározott részein kizárólagosságok alkalmazását jelenti. A szabályozás egyik feladata: meg kell akadályoznia a monopol- és a versenykörülmények között nyújtott szolgáltatások közti keresztfinszírozást a kizárólagos jogokat élvező gazdasági szereplők esetében. A versenypiacok arányának növekedésével a szabályozónak azt is vizsgálnia kell, hogy az egyik piacon kialakult, védett domináns pozíciót a cégek nem terjesztik-e ki a liberalizált tevékenységekre, illetve

hogya a monopolhelyzettel nem élnek-e vissza, diszkriminálva a különböző fogyasztói kategóriák között.

A versenyhatósági eljárások harmadik nagyobb csoportja pedig a nagy egyetemes postai szolgáltatók nemzetközi terjeszkedéséből fakadó fúziókontroll. Ez utóbbi nem különbözik más iparágakban alkalmazott versenyhatósági eljárásoktól, ezekkel részletesebben nem foglalkozunk,² de az előbbi két csoport eseteiből felidézünk néhány fontosabbat.

A fenntartott postai szolgáltatások körének határaival kapcsolatos eljárások

A nemzeti postai szolgáltató monopoljogainak korlátozásával kapcsolatos két korai ügy, amelyekben a nemzeti postavállalat az expressz postai szolgáltatások piacára igyekezett kiterjeszteni piaci erőfölényét: 90/16/EEC bizottsági határozat: expressz-szolgáltatások nyújtása Hollandiában és 90/456/EEC bizottsági határozat: a nemzetközi expresszszolgáltatások nyújtása Spanyolországban. Bár ezek a határozatok még a postai irányelv létrejötte előtt születtek, de megalapozták a kizárólagos piaci területek meghatározásának alapvető elvét. Mindkét esetben a nemzeti szabályozás mindennemű levelekkel kapcsolatos postai szolgáltatást kizárólagosan fenntartott az állami monopolvállalatnak (vagy alvállalkozóinak). A Holland Posta ügyében a Bizottság megállapította, hogy a Római Szerződés versenyszabályai alól csak annyiban lehetne az adott szolgáltatót kivonni, ha e szabályok alkalmazása megakadályozná a szolgáltatóra kirótt társadalmi feladatok (alapszolgáltatások ellátása) teljesítését. Mint azonban megállapították, az alapszolgáltatások nyújtása önmagában is nyereséges volt, ezért a holland szabályozás által az expresszszolgáltatások minimális árára és minőségére vonatkozó többletkövetelmények teljesítésére előírt kötelezettségek indokolatlanok voltak, és lehetővé tették, hogy a Holland Posta az alapszolgáltatások piacán meglévő erőfölényét kiterjessze az expresszpiacra is. A Bizottság az expresszszolgáltatások piacát az alapszolgáltatások piacától eltérő piacnak minősítette azzal az indoklással, hogy azok az alapszolgáltatásoktól eltérő fogyasztói igényeket is kielégítenek (például háznál történő felvétel, címzés megváltoztatásának lehetősége, a kézbesítés igazolása, nyomon követés). A spanyol szabályozás még erősebben korlátozta a versenyt (tágabb súlyhatárt meghatározva a Spanyol Posta kizárólagos területként). A Bizottság hasonló indoklással elutasította a spanyol szabályozást. (Süimegi [2007])

A speciális postai szolgáltatásokkal kapcsolatos Corbeau-eset (C-320/91) mind a postai szolgáltatások piacmeghatározásának, mind a fenntartott szolgáltatások körének értelmezése szempontjából fontos ügynek számít. Az Európai Bíróság ebben egyrészt kimondta, hogy versenykorlátozást indokolhat az az eset, amikor

² Ezekről az ügyekről összefoglalót találhatunk Geradin–Henry [2004] tanulmányában.

egyedül a köz érdekében nyújtanak szolgáltatást. Ekkor gazdasági egyensúlyuk érdekében, a nyereséget hozó tevékenységüket a veszteséges tevékenység ellensúlyozására felhasználhatják. Másrészt azonban azt is megfogalmazta, hogy a verseny korlátozása nem terjedhet ki azokra a szolgáltatástípusokra, amelyek a köz érdekében tett szolgáltatásoktól elkülöníthetők, speciális igényeket elégítenek ki, vagy a hagyományos szolgáltató által nem is kínált többletszolgáltatást nyújtanak. Az expresszszolgáltatások egyértelműen ebbe a körbe sorolhatók. A Corbeau-eset a keresztfinanszírozások kérdését is befolyásolta. Mind a versenyszabályozás, mind az ágazati szabályozás különös figyelmet fordít arra, hogy a piaci hatalommal való visszaélést – vagyis az egyik piacon kialakult domináns pozícióra támaszkodva szomszédos piacokon való piaci hatalom megeremtését – büntessék. Ezt a célt szolgálja általában az árszabályozás és az egyes tevékenységekre elkülönített számvetel előírása. Az Európai Bizottság véleményét tükröző, a postai irányelvet értelmezni hivatott tájékoztató különösen fontosnak tartja, hogy a fenntartott szolgáltatások bevételeiből általánosságban ne legyenek keresztfinanszírozhatók a nem fenntartott szolgáltatások. A Corbeau-esetben megfogalmazott bírói véleményre is támaszkodva, a későbbi javaslatok azonban a fenntartottból a nem fenntartottba irányuló keresztfinanszírozás lehetőségét az egyetemes szolgáltatás körén belül kifejezetten engedélyezik.

A saját kézbesítés és kezelés értelmezésével kapcsolatos a spanyol szabályozás korlátozó rendelkezése miatti eljárás (C/240/02 *Asempre versus* Spanyol Állam és Spanyol Posta). A postai irányelv bevezetésének 21. pontja kimondja, hogy a küldemények saját kezelése és kézbesítése nem tartozik a fenntartott szolgáltatások közé. A spanyol törvény azonban a saját kezelést a postai irányelvhez képest korlátozva definiálta (a tevékenységben részt vevőkre és a technológiára vonatkozó korlátozó meghatározásokkal). A Bizottság ítélete kimondta, hogy a spanyol állam ezzel a fenntartott szolgáltatások körét kitérítette, és a versenyt korlátozta az irányelv által megszabott területeken kívül, márpedig a tagállamok nem határozhatnak meg az irányelvnél korlátozóbb rendelkezést.

A hibrid levél eset (2001/176/EC Európai Bizottság *versus* Olasz Állam) szintén a fenntartott szolgáltatási kör értelmezésével kapcsolatos. Az olasz szabályozás az egyetemes szolgáltató kizárólagos szolgáltatási területéhez sorolta a hibrid levelekkel kapcsolatos postai szolgáltatásokat is. A Bizottság döntése azonban kimondta, hogy a hibrid levél olyan küldemény, amit elektronikusan adnak föl, de papíron, kinyomtatva kézbesítenek, ráadásul tartalmaz értéknövelt többletszolgáltatást is, nevezetesen, hogy megérkezik előre meghatározott időpontra (vagy dátumra). Ezért, hasonlóan a Corbeau-eset érveléséhez a hibrid levél kézbesítése nem tartozhat a fenntartott szolgáltatások körébe.

*Versenykorlátozó magatartással kapcsolatos eljárások*³

A piaci erejükkel való visszaélés miatt eddig nyolc ország egyetemes szolgáltatója volt versenyhatósági eljárás alanya (Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Spanyolország, Svédország). Jellemzően ezek az esetek főként a piacnyitás folyamatában előbbre tartó országok egyetemes szolgáltatóit érintik. Néhány ügyet kiemelünk ezek közül. A versenytorzító magatartás egyik kritikus esete az egyetemes szolgáltató postai hálózatához való hozzáférés korlátozására irányuló magatartással kapcsolatos. Ezekről azonban nem itt, hanem a hozzáférésről szóló alfejezetben lesz szó.

VERSENYTORZÍTÓ KERESZTFINANSZÍROZÁS ÉS RAGADOZÓ ÁRAZÁS • 2001 márciusában a Európai Bizottság megállapította, hogy a DPAG kihasználta piaci erejét és az üzleti csomagküldemények piacán olyan hűségengedményeket adott, amelyekkel jelentősen növelte piaci részesedését (2001/354/EC bizottsági döntés – Deutsche Post AG). A Bizottság megállapította, hogy az egyetemes szolgáltató e kedvezményeket, amelyekkel a költségei alatti áron kínálta a szolgáltatását, csak a fenntartott szolgáltatásokból származó profitja miatt tudta ajánlani. Ez az ügy rámutatott arra, hogy az irányelvben meghatározott számviteli szétválasztás nem ad elegendő biztosítékot a versenytorzító keresztfinanszírozás kiküszöböléséhez. A Bizottság kifejtette, hogy e versenytorzító magatartás megszüntetésének garanciája, ha a fenntartott szolgáltatási körbe tartozó küldeményekkel kapcsolatos tevékenységek és a versenyzői, liberalizált csomagküldő tevékenységek strukturálisan és transzparenssé válnának különítve. E bizottsági nyomás hatására a DPAG beleegyezett a strukturális szétválasztásba, és létrehozta külön vállalatát (Newco) a versenyzői postai csomagszolgáltatás piacán való működésre.

ÁRUKAPCSOLÁS • A Hays-eset (2002/180/EC bizottsági döntés – La Poste/De Post) arra szolgált példát, hogyan terjesztheti ki az egyetemes szolgáltató az árukapcsolás segítségével piaci erejét. A La Poste a UPEA-nak (biztosítótársaságok szövetsége) jelentősen kedvezményes tarifát ajánlott fel a magánszemélyeknek címzett küldeményekre (*business-to-private*). Ez a terület a jogszabály által rögzített monopólium, amit azonban csak abban az esetben kap meg az UPEA, ha a versenyző piaci területbe tartozó üzleti levelezésére (*business-to-business*) új szerződést köt vele, amely versenyző területen így kiszorította volna a konkurens Hayst. A Bizottság kimondta, hogy a La Poste e magatartása megsérti a Római Szerződés 82. cikkét, és 2,5 millió eurós bírságot szabott ki a szolgáltatóra.

³ Hasznos tanulmányok Geradin–Henry [2004], valamint Geradin [2006].

Magyarországi eljárások

Az NHH 2005-ben folytatott vizsgálatot a kijelölt egyetemes postai szolgáltató által alkalmazott kedvezményrendszer működésére vonatkozóan, amely vizsgálat során a hatóság főként azt vizsgálta, hogy a Magyar Posta Zrt. a *kiemelt partneri szerződésekben* megjelölt szerződéses ügyfelek, egyéb nagyfogyasztók körében alkalmazott díjképzése és kedvezményrendszere összhangban van-e a postatörvénynek a postai szolgáltatások díjképzésére, díjalkalmazására vonatkozó előírásaival, és érvényesül-e a szerződéses partnerekkel szembeni megkülönböztetésmentes bánásmód követelménye. A feltárt aggályokra tekintettel a hatóság kötelezte a Magyar Postát, hogy vizsgálja felül kedvezményrendszere gyakorlatát, a határozatban megfogalmazott elveknek megfelelő szerződési feltételrendszer kialakítására és a hatályban lévő szerződési törvényességi megfelelésének helyreállítására (PS-19.710-4/2005. sz. határozat – NHH [2006]).

Ugyanezen időszakra vonatkozóan a Versenyhivatal is vizsgálta, hogy a Magyar Posta nem élt-e vissza erőfölényével (Vj-174/2005/55). Az NHH-val is együttműködve a Magyar Posta kedvezményrendszerével kapcsolatban azt vizsgálta, hogy bizonyos kizárólagos szerződések kötése nem vezetett-e a piac lezárásához. A Versenyhivatal megszüntette az eljárást, mivel azt állapította meg, hogy a Magyar Posta csak a Magyar Telekom Rt.-vel kötött kizárólagossági szerződést, és a Magyar Telekom Rt. a levélpostai forgalomból kevesebb mint 10 százalékkal rendelkezik. Így a Versenytanács álláspontja szerint a megállapodás nem alkalmas a versenytársak piacra lépésének akadályozására, vagy azok számára hátrányos piaci helyzet teremtésére (más szavakkal: a piac lezárására).

A Versenyhivatal korábban is vizsgálta a Magyar Posta kedvezményrendszerét az erőfölénnyel való visszaéléssel kapcsolatban. Ez az eset az árukapcsolás korábban bemutatott Hays-ésétéhez hasonló. A 2001. évi eljárás (Vj-167/2001/52) középpontjában a Magyar Postának az a gyakorlata állt, amely alapján a szokásosnál nagyobb kedvezményeket adott azoknak a megrendelőinek, akik az általa kézbesített küldeményeket (tipikusan számlákat) vele is készíttetik el. A vizsgálat – jóllehet az egy konkrét megrendelés esetében (Émász-közbeszerzés) indult – az 1999–2001 közötti szerződésekben talált kifogásolható kedvezményt. A határozat szerint a Magyar Posta a postai alapszolgáltatás piacán meglévő erőfölényét arra használta fel, hogy a versenyzőinek nevezhető küldeménykézbesítés piacán a versenyt korlátozza, torzítsa. A kínált speciális kedvezménnyel el tudta érni, hogy a megrendelő a küldemény előállításával is őt bízta meg. A Versenyhivatal a Magyar Postát 20 millió forint bírsággal büntette, és e gyakorlat megszüntetésére kötelezte.

PIACI JELLEMZŐK

Piacszerkezet alakulása

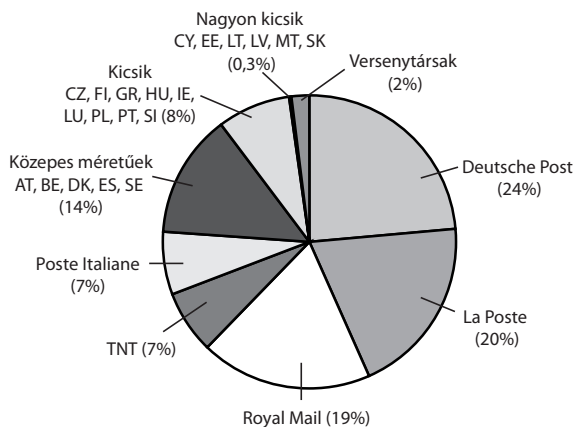
A postai piacok szerkezetét – mint korábban bemutattuk – alapvetően meghatározzák a szabályozás teremtette belépési korlátok. A fenntartott postai szolgáltatások esetében nem alakulhat ki verseny, hiszen kizárólagosan az egyetemes szolgáltató nyújthatja az ide sorolt szolgáltatásokat. Ahogy azonban láthattuk, az egyes tagállamok között jelentős eltérések vannak abban, hogy mely szolgáltatások, tevékenységek tartoznak ebbe a körbe. A nem fenntartott egyetemes szolgáltatások területén egyre élénkülő, de a legtöbb uniós országban még nem túl hatékony verseny kezd kialakulni. Csak a postai szolgáltatások harmadik csoportján belül, a nem egyetemes szolgáltatások esetében érzékelhető erőteljes verseny. A 2. ábra a) részén láthatjuk az egyes egyetemes szolgáltatók és a piacon megjelenő többi versenytárs részesedését a teljes uniós posta iparági bevételekből, a 2. ábra b) részén pedig az egyes országok postai piacának részesedését (levélküldemények belföldi forgalma alapján) az uniós forgalomból. Az a) rész adatai azt is mutatják, hogy a postai piacok megnyitásával megjelenő új szereplők súlya igen csekély, részesedésük csupán az iparági bevételek 2 százaléka. Inkább a nagy európai egyetemes szolgáltatók egymás piacaiban való megjelenése – egyelőre főleg a nem egyetemes szolgáltatások területén – uralja a kialakuló versenyt.⁴

A magyar postai piacokon is érzékelhetők a kialakuló verseny jelei. A hatóság nyilvántartásban szereplő szolgáltatók száma 2002-ben 18, 2003-ban 43, 2004-ben 58, 2005-ben 97, 2006 végén 111 volt. A magyar postai szolgáltatások piacát vizsgálva az előbb bemutatott hármas tagozódást láthatjuk.

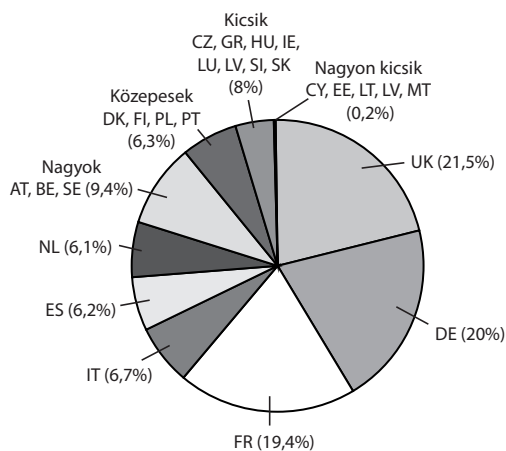
1. *Lehetséges a verseny, és van:* bejelentéssel végezhető, az egyetemes postai szolgáltatások körébe nem tartozó szolgáltatások (postatörvény alapján: futárposta-szolgáltatás, gyorsposta-szolgáltatás, integrált postaszolgáltatás, postai közvetítő tevékenység, dokumentumcsere-szolgáltatás);
2. *Lehetséges a verseny, de nincs:* a fenntartott körön kívüli egyetemes postai szolgáltatások
  - az 50 gramm feletti, de 2 kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi levélküldeményekkel, címzett reklámküldeményekkel és nyomtatványokkal kapcsolatos postai szolgáltatás,
  - a 20 kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi postacsomagokkal kapcsolatos postai szolgáltatás,

⁴ Jól jellemzi ezt például a Deutsche Post, a TNT, vagy a Royal Mail nemzetközi terjeszkedése. Akvizíciókkal, leányvállalatok alapításával, stratégiai szövetségekkel jelennek meg a nemzetközi expressz- és integrált postaszolgáltatások dinamikusan növekvő piacán.

a) Az egyes szolgáltatók részesedése a postai iparág bevételeiből (2004)

b) Az egyes országok részesedése a belföldi levélküldemények volumene alapján (2004)

AT: Ausztria; BE: Belgium; CH: Svájc; CY: Ciprus; CZ: Csehország; DE: Németország; DK: Dánia; EE: Észtország; ES: Spanyolország; FI: Finnország; FR: Franciaország; GR: Görögország; HU: Magyarország; IE: Írország; IS: Izland; IT: Olaszország; LI: Liechtenstein; LT: Litvánia; LU: Luxemburg; LV: Lettország; MT: Málta; NL: Hollandia; NO: Norvégia; PL: Lengyelország; PT: Portugália; SE: Svédország; SI: Szlovénia; SK: Szlovákia; UK: Egyesült Királyság.

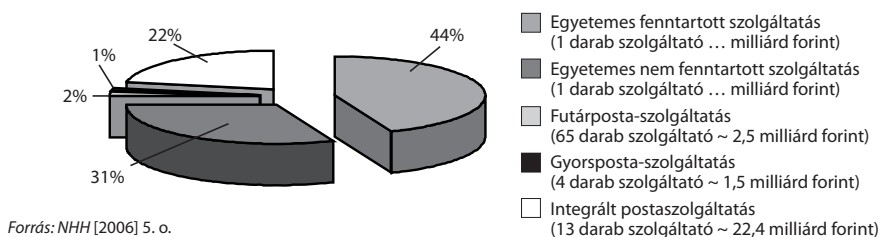
Forrás: WIK [2006] 124–125. o.

2. ÁBRA • Az európai postai piacok szerkezete

- a vakok írását tartalmazó, 7 kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi küldeményekkel kapcsolatos postai szolgáltatás,
  - a fentiekben meghatározott szolgáltatásokhoz igényelhető ajánlott, tértivevény és értéknylvánítás különszolgáltatások.
3. *Nem lehetséges a verseny:* egyetemes szolgáltatási körön belüli fenntartott postai szolgáltatások, amelyek a kijelölt egyetemes szolgáltató (Magyar Posta Zrt.) kizárólagos területei
- legfeljebb 50 gramm tömegű belföldi, illetve nemzetközi levélküldeményekkel és címzett reklámküldeményekkel kapcsolatos szolgáltatás, amennyiben a szolgáltatás díja alacsonyabb, mint az egyetemes szolgáltatási kör leggyorsabb szolgáltatási kategóriájának első súlyfokozatába tartozó levélküldemény díjának a két és félszerese (korábban háromszorosa),
  - a hivatalos iratokkal kapcsolatos postai szolgáltatás, ha törvény vagy kormányrendelet eltérően nem rendelkezik.

E területek relatív súlyát láthatjuk a 3. ábrán.

A teljes postai szolgáltatási alágazat nettó árbevételi adatokon alapuló arányai szolgáltatásfajtánként (2006)

3. ÁBRA • Az egyes piaci szegmensek súlya a magyar piacon

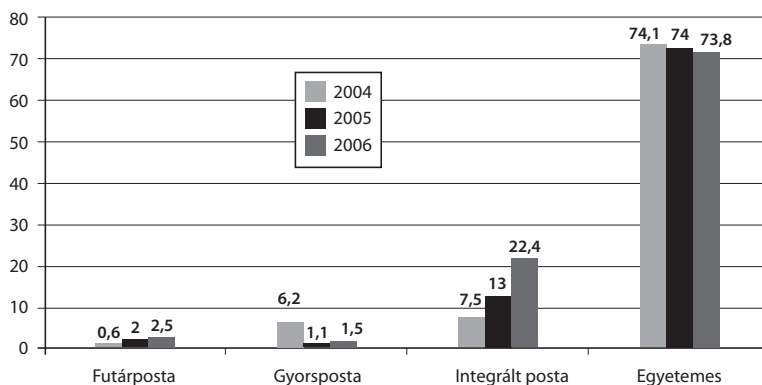
A versenyzői terület csak a negyede a teljes magyar postai iparágnak (a bevételek alapján), de ez egyre növekvő tendenciát mutat (2005-ben e versenyző „szület” 17 százalékot tett ki). Ez a növekedés az integrált postaszolgáltatás dinamikus növekedéséből fakadt, az egyetemes postai szolgáltatásokból származó bevételek, valamint a többi versenyző terület (futárposta- és gyorsposta-szolgáltatások) összes bevétele alig változott. A 5. táblázatban láthatjuk a piaci szereplők számának alakulását, a 4. ábra pedig a versenyző területek fejlődését, az árbevételek alakulását mutatja. A gyorsposta-szolgáltatók 2004. évi magas száma és következő években megfigyelhető jelentős csökkenése főleg annak köszönhető, hogy a szolgáltatók nem jól pozícionálták magukat. E szolgáltatók egy része a futárpostai vagy az integrált postaszegmensbe mentek át.

5. TÁBLÁZAT • Szolgáltatók száma az egyes piaci területeken

Piaci szegmens	2004	2005	2006
Egyetemes postai szolgáltatások	1	1	1
Futárposta-szolgáltatás	18	61	74
Gyorsposta-szolgáltatás	38	7	4
Integrált postai szolgáltatás	3	12	13
Postai közvetítő			3

Forrás: NHH [2004], [2005], [2006] alapján.

A postai szolgáltatások nettó árbevételének alakulása 2004–2006 között (milliárd forint)

Forrás: NHH [2007] 38. o.

4. ÁBRA • Az egyes piaci szegmensek fejlődése (árbevétel alapján)

A versenytársak hiányában az egyetemes postai szolgáltatások teljes területén monopolhelyzetben van a Magyar Posta. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Magyar Postát a versenytársak hiányában ne érnék olyan kihívások ezeken a területeken, amelyek a magatartását, döntéseit és lehetőségeit korlátozhatják. Ezek a kihívások egyrészt a helyettesítő termékek megjelenéséből fakadnak. Az újfajta információs és kommunikációs csatornák a hagyományos postai szolgáltatások alternatíváit nyújtják, mint például a telefonon elérhető szolgáltatások (hangszolgáltatás, sms), a számítástechnika és az internet nyújtotta eszközök (e-mail, e-képeslap, e-ügyintézés, a közüzemi és más számlák elektronikus feldolgozását és kiegyenlítését, számlaarchiválást lehetővé tevő szolgáltatások). Másrészt az egyetemes körbe tartozó szolgáltatások területén is érik kihívások a Magyar Postát a postai szolgáltatások kikerülését célzó

legális és illegális gyakorlat révén. Ezek egy része a jogi kiskapukat használja ki, mint például a hiányos címzés alkalmazása, fuvarozási szolgáltatásként továbbított, de jellemzőiben egyébként a postai küldemény fogalmának megfelelő küldeményforgalom, hírlapkénti kézbesítés, több cég által létrehozott saját kézbesítévállalkozások igénybevétele, a küldeménytovábbítási feladatok elvégzésére munkaerő bérlése vagy saját munkaerő alkalmazása.

Versenyzői, nem egyetemes postai szolgáltatások
 egyes piaci szegmenseinek szerkezete⁵

Gyorsposta-szolgáltatás

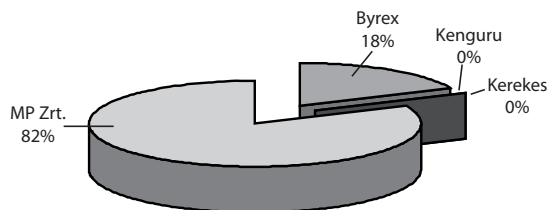
A gyorsposta-szolgáltatás és az integrált postaszolgáltatás elkülönítése a magyar szabályozás sajátossága. A két szolgáltatás között nem a technológiából vagy a szolgáltatás alapvető jellemzőiből fakad a különbség, elkülönítésük csupán jogtechnikai megoldás. A nemzetközi gyakorlatban a versenyzői – futár-, expressz-, csomag- (*CEP: courier, express, parcel*) – piacon belül értelmezhető részpiaci határvonalak a futár- és expressz-szolgáltatások között húzódnak, az expressz-szolgáltatási terület további felosztása nem jellemző, és gazdasági, piaci érvek sem támasztják alá. A hatályos magyarországi jogszabályoknak elsősorban történelmi okai vannak. A futárposta és a gyorsposta-szolgáltatások között – az alkalmazott technológián alapuló – különbség már értelmezhető, hiszen a gyorsposta-szolgáltatásban már pontosan meghatározhatók a klasszikus postai szolgáltatási fázisok (felvétel, továbbítás, feldolgozás, továbbítás és végül kézbesítés), ugyanez a futárposta-szolgáltatásról ilyen tisztán nem mondható el.⁶ Bár a futárposta- és a gyorsposta-szolgáltatásoknak is alapvető jellemzője, hogy a szolgáltatások az alkalmazott futárok tevékenységén alapulnak – közvetlenül ők végzik a továbbításra szánt küldemények felvételét, illetve azokat ők is kézbesítik –, az üzemeltetett ügyfélszolgálati helyek, állandó szolgáltatóhelyek pedig inkább diszpécser jellegű, esetlegesen panaszkezelési, tájékoztatósi feladatokat látnak el.

E piaci területen a Magyar Posta Zrt. a legnagyobb szolgáltató (*5. ábra*), amiben szerepet játszik az egyetemes szolgáltató infrastrukturális adottsága. Az egyetemes szolgáltató az állandó postai szolgáltatóhelyi hálózatát, annak előnyeit, a versenyzői területen nyújtott szolgáltatásaihoz is fel és ki tudja használni. Éppen e mester-

⁵ Ez az áttekintés a Nemzeti Hírközlési Hivatal éves postapiaci jelentései alapján készült. A dokumentumcsere-szolgáltatás területén nincs jelen szolgáltató, így ezzel a területtel külön nem foglalkozunk.

⁶ Ezzel szemben a gyorspostai és integrált postaszolgáltatások elhatárolásának egyik legfőbb ismérve inkább csak adminisztratív jellegű (a kézbesítés időpontja).

séges jogszabályi megkülönböztetés korrigálásához fontos felismernünk, hogy a legnagyobb versenytársai nem is a gyorsposta-szolgáltatók, hanem az integrált postaszolgáltatók.

Forrás: NHH [2007] 42. o.

5. ÁBRA • A gyorsposta-szolgáltatók nettó árbevételi adatokon alapuló piaci részesedése

2005-ben még több (7 darab) gyorsposta-szolgáltató volt jelen, és a Magyar Posta Zrt. EMS szolgáltatásának hasonlóan kimagasló piaci részesedése (89 százalék) volt. A 2006-ban második legnagyobb árbevételt elért szolgáltató (Byrex) egy évvel korábban nem is szerepelt a gyorsposta-szolgáltatók között. De nem új piaci szereplőről van szó, hanem olyan szolgáltatóról, amelyet a megelőző évben az integrált postaszolgáltatást nyújtók egyikeként tartott nyilván a hatóság. A további két gyorsposta-szolgáltató több éve látja el a gyorsposta-szolgáltatást, azonban részesedésük alig kimutatható.

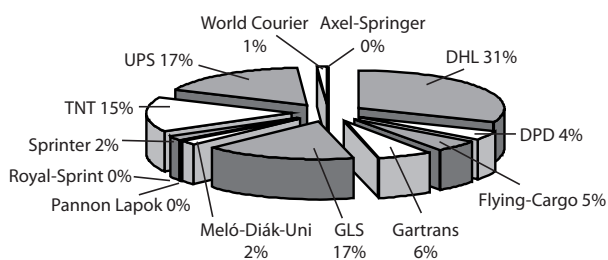
A gyorsposta-szolgáltatásban a belföldi küldemények vannak túlsúlyban, a nemzetközi küldemények aránya csekély.

Integrált postai szolgáltatás

Korább már említettük, hogy ez a piaci terület növekedett a legdinamikusabban. Ez az eredménynövekedés nem az új belépők megjelenésének köszönhető, hiszen összesen két új (Gartrans, Meló-Diák-Uni), illetve egy távozó (Byrex) szolgáltató mozgása változtatta meg az integrált postaszolgáltatók listáját. A négy vezető vállalat továbbra is a legnagyobb európai és észak-amerikai nemzeti postai szolgáltatókat maguk mögött tudó nagy nemzetközi expressz-szolgáltatók, a DHL, a GLS, a TNT és a UPS (6. ábra).

Ez a négy szolgáltató a 2006. évi magyarországi integrált postaszolgáltatás árbevételének négyötödét adta.⁷ A többi piaci szereplő két további csoportra osztható: az egyik csoportot néhány közepes méretű vállalat alkotja (bár a tárgyalt részpiacra

⁷ Fontos azonban, hogy a hírközlési hatóság részére szolgáltatott adatok csak a 20 kilogrammnál kisebb tömegű küldeményekre vonatkoznak.

Forrás: NHH [2007] 44. o.

6. ÁBRA • Az integrált postaszolgáltatók nettó árbevételi adatokon alapuló piaci részesedése (2006)

belül más súlycsoportot képviselnek, külön-külön és összességében is jelentős forgalmat bonyolító szolgáltatókról van szó),⁸ míg az utolsó, harmadik csoportba sokkal kisebb szereplők tartoznak.

Ha a gyorsposta- és integrált postaszolgáltatások közötti magyarországi definíciós megkülönböztetést nem használnánk, akkor a forgalmi adatok alapján a Magyar Posta Zrt. EMS-szolgáltatása az integrált postaszolgáltatók közepes méretű csoportjába tartozna.

A szolgáltatás során kezelt küldemények iránya szerinti csoportosítás a belföldi küldemények túlsúlyát mutatja. Ez a korábbi évek (2003–2004) adatsorához hasonlítva fordulatot jelent, akkor még a nemzetközi küldemények voltak túlsúlyban a piacnak ezen a részén. A nemzetközi és belföldi küldemények közötti súlyeltolódás 2005-ben vált érzékelhetővé. Elsősorban a GLS által továbbított küldemények, illetve e szolgáltatónak az integrált postaszolgáltatók közötti megjelenése okozta a fordulatot.

Futárposta-szolgáltatás

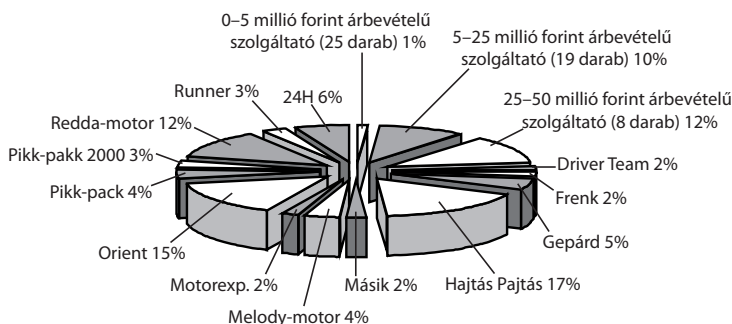
Ezen a területen vannak jelen a legnagyobb számban a szolgáltatók. A hatósági nyilvántartásba vétel és a szolgáltatás ellátása sem igényel nagy összegű beruházást, különösebb feltételrendszernek való megfelelést. Vannak olyan szolgáltatók, amelyek jellemzően csupán valamely kereskedelmi termék (például optikai termékek) „kézből kézbe” továbbításával foglalkoznak, míg mások esetében a kezelt és kézbesített postai küldemények körének az infrastruktúrájuk (például a szállítóeszköz kapacitása) vagy a szabályozásból eredő korlátok szabnak csak határt.

⁸ A Gartrans 2006-ban került hatósági nyilvántartásba és ezalatt máris 6 százalékos részesedést ért el, a Flying-cargo 4-5 százalékos részesedést ért el 2006-ban úgy, hogy majdnem megduplázta az egy évvel korábbi eredményét.

Ezt a rendkívül színes összetételt tükrözi a futárposta-szolgáltatók (nettó árbevételi adatok szerinti) piaci részesedését összefoglaló 7. ábra is. A három, évek óta tartóan kiemelkedő (egyenként 12-16 százalékos részesedéssel) szolgáltató (Hajtás Pajtás, Orient 21, Redda-motor) mellett működik számos kisebb is. A két csoport közötti átmenetet is csak néhány résztvevő jelenti, ezek azok, amelyeknek egyenként 4–6 százalékos piaci részesedésük van (Gepárd, Melody-motor, Pick-pakk, 24H).

Nettó árbevételi adatokon alapuló piaci részesedés 2006-ban

Forrás: NHH [2007] 40. o.

7. ÁBRA • A futárposta-szolgáltatók piaci részesedése (százalék)

Az e körbe tartozó szolgáltatók közötti különbségeket nemcsak az elért árbevételi adatok mutatják, hanem egyéb infrastrukturális mutatóik is. Vannak mindössze egy-két alkalmazottal működő betéti társaságok, de jelen van a szektor legnagyobb foglalkoztatója, a Magyar Posta Zrt. is. Többségében azonban az jellemző, hogy igazi felvételi pont nélkül működő szolgáltatást nyújtanak a szolgáltatók, amit a szolgáltatás jellemzői, a speciális technológia is lehetővé tesz: a küldemények felvétele a feladónál személyesen történik meg, és nincs szükség feldolgozó központra vagy a küldemények átmeneti tárolására alkalmas infrastruktúrára.

Postai közvetítőtevékenység

Ez a tevékenység új a szolgáltatások listájában, a szolgáltatókat csak 2006-ban, év közben vették nyilvántartásba, a korábbi években ilyen szolgáltató még nem működött Magyarországon, vagyis eddig kevés tapasztalat és adat gyűlhetett össze e területről. 2006 végén három szolgáltató (CSM, Portó, Postcomp) szerepelt a hatósági nyilvántartásban postai közvetítőtevékenységet ellátó szolgáltatóként. Tevékenységük a postatörvény definíciójából következően rendkívül szorosan kapcsolódik a postai szolgáltatásokhoz, azzal azonban nem azonos (a közvetítői díj ellenében

a feladó postai küldeményeit a felvétel helyéhez legközelebbi szolgáltatóhelyen átadja a postai szolgáltatónak, vagy a címzett részére érkezett postai küldeményeket a címzettől kapott meghatalmazás alapján postai szolgáltatótól átveszi, és a címzett részére kiszállítással vagy fiókbérlet útján kézbesíti).

Vertikális tagozódás, tulajdonosi, számviteli szétválasztás

Tulajdonosi szerkezet⁹

A postai szervezetek életképességének szempontjából fontos lépés volt a szervezetek autonómiájának megteremtése – azaz olyan szervezet létrehozása, amely a kormányzattól pénzügyileg független, és a működtetés feltételei megfelelnek a piacgazdaság általános követelményeinek. A postai szervezeteknek a piaci liberalizáció során az állam fokozatos kivonulásával kellett számolniuk, aminek egyik fontos eleme a fenntartott szolgáltatások körének fokozatos szűkítése. A postai irányelv elsősorban a szolgáltatás egyetemességének fenntartásával, a piacnyitás kérdéseivel és az ehhez szükséges szabályozási feltételek, intézmények kialakításával foglalkozik, nem érintve a versenyben részt vevő szervezetek tulajdoni jellegét. Ez a tagországok gazdasági-társadalmi berendezkedésének függvényében, az állam tulajdonosi jogainak a politikától való függetlenedése mértékében változhat. A vállalattá alakulás fokát illetően a kép Európában elég vegyes, amint azt a 6. táblázatból láthatjuk.

6. TÁBLÁZAT • Az egyetemes szolgáltatók jogi státusa és a privatizáció mértéke (2006)

Jogi státus	Ország
<i>Kormányzati hivatal</i>	Ciprus
<i>Állami vállalat</i>	Csehország, Spanyolország, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Lengyelország
<i>Részvénytársaság</i>	
Állami tulajdonban (100 százalék)	Észtország, Egyesült Királyság, Finnország, Írország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Olaszország, Portugália, Svédország, Szlovákia, Szlovénia
Állami dominancia (> 50 százalék)	Ausztria (51 százalék) Belgium (50 százalék + 1 darab) Dánia (75 százalék) Málta (65 százalék)
Privatizált (< 50 százalék)	Hollandia (10 százalék + aranyrészvény) Németország (42 százalék)

Németország: a részvényeket egy állami intézmény, a KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) birtokolja; Olaszország: a gazdasági és pénzügyi minisztérium birtokolja a részvények 65 százalékát, és egy állami pénzügyi intézmény, a Cassa Depositi e Prestiti a maradék 35 százalékot; Hollandia: az aranyrészvényt az Európai Bíróság jelenleg vizsgálja.

Forrás: WIK (2006) 159. o.

⁹ Lásd még NERA [2004] és Ecorys [2005].

Magyarországon 1990-ben jött létre a műsorszóró és távközlési szolgáltatások kiválásával a Magyar Posta Vállalat. A hírközlési tevékenységek (postai szolgáltatások, távíró és távközlési szolgáltatások, majd néhol a műsorszórás is) korábban történeti okokból a világ nagy részén egy szervezeten belül szerveződtek az állam fennhatalósága alatt. A kilencvenes évek elején a hírközlési szektoron végigvonuló újjászervezési és piacnyitási hullám részeként a legtöbb országban szétválasztották ezeket a hírközlési tevékenységeket, külön szervezetekbe szervezve a postai és a távközlési szolgáltatásokat. Az 1990-ben létrejött Magyar Posta Vállalat jogutódjaként 1994. január elsején megalakult a 100 százalékos állami tulajdonú Magyar Posta Rt. Az 1995. évi XXXIX. törvény rendelkezései alapján a társaságban a tartós állami üzlet rész aránya a jegyzett tőke 100 százaléka, amelynek következtében a társaság egy személyes részvénytársaság. 2002. július 27-től az állam nevében a tulajdonosi jogokat mint egyedüli részvényes az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Részvénytársaság gyakorolja.

Vertikális és számviteli szétválasztás¹⁰

A közgazdaságtani irodalomban a vertikálisan összefüggő piacokon való működés és e pozícióból fakadó piaci erő átvitele a vertikálisan lefelé irányuló (*downstream*) piacokra ismert – minden hálózatos iparágat jellemző – probléma. Az ellene gyakran ajánlott „orvosság” a vertikális szétválasztás, hiszen ha a hálózat tulajdonosa nem szereplője a hálózaton végzett szolgáltatás piacának, akkor nem áll érdekében torzítani a vertikálisan lefelé irányuló piacon folyó versenyt (ugyanakkor a létfontosságú inputok feletti ellenőrzés lehetővé teszi számára a monopolista árazást, ami ilyen esetben is szükségessé teszi a szabályozást).

A postai piacokon azonban bonyolultabb a helyzet, mivel öröklött adottság a korábbi állami monopóliumok vertikálisan integrált működése. Mindez szorosan kapcsolódik a hozzáférés kérdéséhez is, amire még külön visszatérünk. A vertikálisan vagy horizontálisan összefüggő szolgáltatások piacán megjelenő szervezetek esetében általában javasolt a különböző tevékenységek elkülönítése, vertikális szétválasztása egyrészt azért, hogy az egyes piacokon meglévő piaci erőt ne lehessen átvinni más érintkező piacokra, másrészt a költségek alakulása követhető, a tevékenységek átláthatók legyenek, és a versenyt torzító keresztfinanszírozás lehetősége csökkenjen. Egyes területeken ez a nyújtott szolgáltatással összefüggő termelés–szállítás–elosztás–fogyasztói kapcsolattartás szétválasztását jelenti, másutt a fizikai infrastruktúra és az azon nyújtott szolgáltatás elkülönítését.

A szervezeti szétválasztás azonban nem minden esetben oldható meg, és nem is mindig célszerű (az európai postai szolgáltatók esetében nem is találunk példát a vertikális szétválasztásra), viszont – bár nem kis erőfeszítéssel, de – minden eset-

¹⁰ Lásd még *Ctcon* [2001]

ben megvalósítható az egyes tevékenységekre vonatkozó, a fenti elveket követő számviteli szétválasztás. Különösen fontos a versenyzői és nem versenyzői területek számviteli szétválasztása abban az esetben, ha a fenntartott postai szolgáltatások keresztfinanszírozzák az egyetemes szolgáltatásokat, mivel fennáll a veszélye, hogy az egyetemes szolgáltató a versenyzői területeken is e kizárólagos területek többletprofitjából finanszíroz. A postai irányelv 14. cikke három szinten – 1. az egyetemes és nem egyetemes szolgáltatások között, 2. az egyetemes szolgáltatásokon belül a fenntartott és nem fenntartott szolgáltatások között, 3. a fenntartott körbe tartozó egyes szolgáltatások között – határozza meg, hogy számviteli szétválasztást kell alkalmazniuk az egyetemes szolgáltatóknak.

Ezeknek az alapelveknek az alkalmazása azonban az egyes tagországok esetében nagyon nagy eltéréseket mutat. A fenntartott körbe tartozó szolgáltatások számviteli szétválasztásánál nagy különbségek vannak

- egyrészt abban, hogy a nemzeti szabályozó hatóság milyen adatok szolgáltatását írja elő [van ahol csak a küldemények volumenére (például Olaszország), és van ahol költségekre és/vagy bevételekre vonatkozókat is (tagállamok többségében)];
- másrészt abban, hogy a számviteli szétválasztás mennyire részletes [néhány országban az egyetemes szolgáltató számviteli nyilvántartása a fenntartott körön belül számos terméket különít el: Belgium (115 fenntartott szolgáltatás), Egyesült Királyság (32), Görögország, (14), Luxemburg (31), Portugália (16), Spanyolország (14), Szlovákia (12); a második csoportba tartoznak azon országok, ahol a fenntartott szolgáltatásokon belül 5-7 terméket különítenek el: Írország, Lengyelország, Málta, Szlovénia; egy harmadik csoportba pedig azok az országok sorolhatók, ahol – a felhasználhatósága szempontjából szinte értéktelen szegmentációval – a fenntartott területen belül csupán 2 nagy szolgáltatáscsoportot különítenek el Csehországban, Dániában, Franciaországban és Magyarországon];
- harmadrészt pedig abban, hogy a nemzeti szabályozó milyen gyakorisággal kéri az adatok szolgáltatását az egyetemes szolgáltatótól (például Németországban és Ausztriában csak néhány évente, az ársapka-szabályozás felülvizsgálatához).

Ugyanakkor az irányelv explicit nem írja elő a nem fenntartott egyetemes szolgáltatásokon belül az egyes termékek/szolgáltatások további részletes számviteli elkülönítését, ami viszont hasznos lenne a versenyt torzító keresztfinanszírozások vizsgálatához, megakadályozásához. Az irányelv e hiányossága ellenére 16 tagországban (köztük Magyarországon) ezt megkövetelik, de a közösség levélforgalmának 54 százalékát adó hét országban nem (Ausztria, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Németország, Svédország, Szlovénia) (*WIK* [2006]).

Két érzékeny területet érdemes még e kérdés kapcsán kiemelni. Az első az egyedi megállapodásokhoz és különleges díjakhoz, a másik a hozzáféréshez kapcsolódik. Bizonyos tagállamokban az egyedi megállapodások és díjak a levélküldemények

forgalmának jelentős részét érintik. Az irányelv 12. cikke előírja, hogy az egyetemes szolgáltatások árainak költségeken kell alapulniuk, megköveteli a diszkriminációmentességét, és tiltja a fenntartott területből a versenyző szolgáltatások keresztfinanszírozását. Nehezen érthető azonban, hogy miként teljesíthetik a nemzeti szabályozó hatóságok a 12. cikk szigorú árazási követelményét, ha az egyedi megállapodások és kedvezmények körébe tartozó szolgáltatásokra nem vonatkozik a számviteli szétválasztás. Márpedig csak egyetlen országban létezik ilyen követelmény: Írországbán. A másik probléma a hozzáférésért felszámított díjakat megalapozó számviteli szétválasztás hiánya. Ahhoz, hogy a postai értéklánc valamely pontján egy rivális szolgáltató bekapcsolódjon a postai értékláncba (adott ponton hozzáférjen az egyetemes szolgáltató hálózatához), szükség lenne arra, hogy a postai tevékenységek értékláncának szakaszai szerint (begyűjtés–bejövő küldemények szortírozása–szállítás–kimenő küldemények szortírozása–kézbesítés) is megvalósuljon a számviteli szétválasztás. Ilyen számviteli szeparációt a szabályozás nem kíván meg, és alig találni rá példát. Csupán öt országban (Görögország, Írország, Litvánia, Málta, Portugália) kívánja meg a nemzeti szabályozó, hogy az egyetemes szolgáltató a postai szolgáltatások lefelé és felfelé egymásra épülő szakaszai alapján is különítse el a költségeit.

A hozzáférés kérdései

A hálózatos iparágak egyik kritikus kérdése a hozzáférés. Vajon a postai piacokon szükséges-e, hogy a tevékenységeinek jelentős részén továbbra is monopolhelyzetben lévő egyetemes szolgáltatót kötelezzék hálózatának megosztására, a *nélkülözhetetlen* eszközökhöz (*essential facilities*) való hozzáférésre? Más hálózatos iparágakban sem könnyű kérdés, hogy a szolgáltatások alapján, vagy inkább az infrastruktúra alapján folyó versenyt támogassák. Ez igen vitatott téma a postai szolgáltatások szabályozásában is. A kötelező hozzáférés elősegítheti a versenyt, de olykor káros következményei is lehetnek. Ha kötelezővé teszik a hozzáférést, akkor ez a kötelezettség nem ösztönzi a szolgáltatókat az egyes hálózati elemek innovatív helyettesítésére, ami hátráltatja az új technológia kialakulását és elterjedését. Ha viszont bizonyos *nélkülözhetetlen* eszköz nem helyettesíthető, akkor az afeletti ellenőrzést gyakorló szolgáltató kizárhatja a versenytársakat. Alapvető fontosságú ezért e kérdésben, hogy azonosítsuk, hogy vannak-e olyan elemei az egyetemes szolgáltató postai hálózatának (*nélkülözhetetlen* eszközök, szűk keresztmetszetek), amelyekhez való hozzáférés hiánya kritikus akadálya lehet a hatékony verseny kialakulásának.

E *nélkülözhetetlen* eszközök minősítése kapcsán egyik fontos eset a Bronner-ügy (Bronner ... [1998]). A Mediaprint – az osztrák napilapok piacán a legnagyobb piaci részesedéssel és az egyetlen országos kézbesítő hálózattal rendelkező szereplő – csak úgy lett volna hajlandó a rivális Der Standardot a saját hálózatában terjeszteni, ha a nyomdai előállítását és az egyéb terjesztést is átvállalhatja. Oscar Bronner, a Der

Standard kiadója a bécsi bírósághoz fordult és azt kérte bíróságtól, hogy a Mediaprint vállalatot kötelezzék arra, hogy a kézbesítési hálózatában – ésszerű díjazás fejében – az ő lapját, a Der Standardot is terjessze. Bronner úgy érvelt, hogy a kis piaci részesedésű lapja számára ő nem tud kiépíteni és gazdaságosan működtetni egy párhuzamos, országos kézbesítő hálózatot, így a Mediaprint nélkülözhetetlen eszközök birtoklása révén korlátozni tudja a versenyt. Végül az Európai Bíróság elutasította Oscar Bronner keresetét, úgy érvelve, hogy a *nélkülözhetetlen eszközök doktrínája* csak bizonyos sajátos feltételek együttes megléte esetén alkalmazható, például, ha a hozzáférés megtagadása miatt a versenytárs kiszorul a piacról, ha a hozzáférés nélkül a vásárlók nem juthatnának hozzá a versenytárs termékéhez, mert nincs tényleges vagy lehetséges helyettesítője a nélkülözhetetlen eszköznek. Ez azonban a Bronner-ügyben nem állt fenn (helyettesítők például a postai kézbesítés és a hírlapárusokon keresztüli értékesítés). „A 82. cikk, az eset fővizsgálója értelmezésében, a verseny és ezen keresztül a fogyasztók védelmét szolgálja, nem pedig egyes versenyzőket. A Bronner-ügyben hozott ítéletben ezért is tettek különbséget aközött, hogy mi az, ami a verseny szempontjából, és mi az, ami az egyes versenytársak szempontjából számít alapvető eszköznek.” (Valentiny [2004] 25–26. o.)

Bár sokan vitatják, hogy a postai hálózat bármely eleme megfelelne a *nélkülözhetetlen eszközök* Bronner-ügyben felvonultatott kritériumainak, mégis van az egyetemes szolgáltató hálózatának három olyan eleme, amelyek nehezen helyettesíthető eszközök, és így a verseny általános védelme és jóléti szempontból a használatuk megosztásának ösztönzése fontos lehet.

1. A VERTIKÁLIS LÁNC ALSÓ PONTJÁHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS • Az egyik olyan terület, ahol a használat megosztásának ösztönzése fontos, a postai értéklánc utolsó – *kézbesítési* – szakasza, ebben a legnagyobb ugyanis a méretgazdaságosságból fakadó költségelőny. Ez a költségelőny olyan mértékű lehet, ami jelentősen akadályozhatja a hatékony verseny kialakulását. Erre a hozzáférésre gyakran úgy hivatkoznak, mint a vertikális lánc alsó pontjához való hozzáférés (*downstream access*). A versenytársak vagy maguk a nagy levelezők is végezhetik például a szállítást és előszortírozást, amiben hatékonyabbak lehetnek, és az egyetemes szolgáltatótól csak a kézbesítést szeretnék „megvenni”, amiben a méretgazdaságosságból fakadó hatékonyságbeli előnnyel nem tudnak versenyezni (Bijl–Damme–Larouche [2006]).

Ha áttekintjük az európai szabályozás gyakorlatát, csak hét olyan uniós tagországot találunk, ahol a szabályozás felhatalmazza az ágazati szabályozó hatóságot arra, hogy az egyetemes szolgáltató postai hálózatához való hozzáférést megfelelő feltételek esetén kikényszeríthesse (Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Magyarország, Németország, Portugália, Szlovénia). Ezek közül három nemzeti szabályozó jelentette, hogy élt is ezzel az eszközzel (Dánia, Németország, Portugália).

A világ más országaiban találunk eltérő megoldásokat is. Például Ausztráliában és Új-Zélandon kialakítottak egy közvetlen hozzáférési rendszert, ami a kiskereske-

delmi tarifáknál alacsonyabb, meghatározott áron kötelezően biztosítja minden szolgáltatónak az egyetemes szolgáltató kézbesítési hálózatához való hozzáférést. (OECD, 2001)

2. POSTAFIÓKHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS • A másik olyan terület, ahol a használat megosztásának ösztönzése fontos, a postafiókhoz való hozzáférés, mivel e nélkül a versenytárs postai szolgáltatók gyakorlatilag nem lennének képesek az olyan küldeményeket kézbesíteni, amelyeket postafiókba címeztek. Egyrészt azért, mert nem tudnák, vagy csak többletköltséggel (ami versenyben hátrányt okozna) tudnák azonosítani a címzett tényleges, fizikai címét, ahová a postafiókhoz való hozzáférés hiányában kézbesíthetik a küldeményt. Másrészt pedig azért, mert a postafiók-szolgáltatás igénybe vevői éppen azért használják e szolgáltatást, mert minden küldemény egy helyre, a postafiókba való érkezését szeretnék. A címre való kézbesítés nemcsak többletköltségeket okoz a versenytárs szolgáltatóknak, de hátrányos a küldemény fogadójának is.

Öt tagországban hatalmazták fel a szabályozót, hogy a postafiókhoz való hozzáférést kikényszerítse (Franciaország, Hollandia, Németország, Portugália, Svédország), és közülük két nemzeti szabályozó jelezte, hogy él is ezzel a felhatalmazásával (Németország, Svédország).

3. CÍMADATBÁZISHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS • Ez a harmadik terület, ahol a használat megosztásának ösztönzése fontos. A fizikai címeknek és címváltozásoknak az adatbázisa kevésbé kézzelfogható információs eleme az egyetemes szolgáltató postai hálózatának, nélkülözhetetlen eszközeinek, de igen fontos szerepet játszik a szolgáltatásnyújtás hatékonyságában. Minden postai szolgáltató számára alapvető problémát jelentenek a helytelen vagy elégtelen címzések. Sajátos helyzetéből fakadóan mindenhol az egyetemes szolgáltató rendelkezik a legkiterjedtebb és legnaprakészebb adatbázissal. A versenyben jelentős hátrányt okozhat, ha az egyetemes szolgáltató képes fenntartani ezen adatbázisok kizárólagos használatát. Ráadásul társadalmi szempontból pazarlást jelentenek a helytelen címekre fölöslegesen kiszállított küldemények ráfordításai. Emiatt öt tagország szabályozása lehetővé teszi, hogy az ágazati szabályozó ezen adatbázisokhoz való hozzáférést kikényszerítse (Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Málta, Németország).

Hozzáférés korlátozására irányuló versenytorzító magatartás

A versenytársaknak az egyetemes szolgáltató postai hálózatához való hozzáféréseinek akadályozására háromféle problémát érdemes a következő példakkal bemutatni.

1. *Hozzáférési megállapodás létrejöttének akadályozása.* Az Egyesült Királyságban a Royal Mail formálisan önkéntes alapon megkezdte a tárgyalásokat más verseny-

zó szolgáltatókkal, azonban a tárgyalások hosszú ideig nem zárultak le eredménnyel, megállapodás csak akkor jött létre, amikor az érintett szolgáltatók panaszainak hatására az ágazati szabályozó hatóság két évvel e tárgyalások megkezdése után beavatkozott.

2. *A hozzáférést akadályozó technikai, működési paraméterek.* A németországi tapasztalatok mutatják, hogy az egyetemes szolgáltató az infrastruktúrájához való hozzáférést sokféle eszközzel akadályozhatja. A német ágazati szabályozó a versenytárs konszolidátorok¹¹ panasza miatt vizsgálta a DPAG által meghatározott (időre és technikai paraméterekre vonatkozó) követelményeinek listáját, és megállapította, hogy e követelmények korlátozzák a DPAG hálózati elemeinek elérhetőségét. Ha a konszolidátorok küldeményei nem feleltek meg ezen előírásoknak, akkor nem kezelték időben e küldeményeket, ezzel megakadályozták e küldemények időben (a következő munkanapra) történő kézbesítését.
3. *Diszkrimináló/kizáró árazás.* 2005-ben, az Egyesült Királyságban a Postcomm a versenytársak panaszai miatt vizsgálta a Royal Mail vertikálisan lefelé irányuló (*downstream*) hozzáféréssel kapcsolatos megállapodásait (*zonal pricing*). A panaszok szerint a Royal Mail a hozzáférési tárgyalások során a versenytársak potenciális ügyfélköréről (hogy kik azok a nagyfogyasztók, amelyek fontolóra vették, hogy valamely versenytársra váljanak) szerzett információit felhasználva diszkriminatív díjakat határozott meg a hozzáféréstért a különböző típusú fogyasztók és versenytársak számára. A Postcomm megállapította, hogy a Royal Mail ezzel tisztességtelen gazdasági előnyhöz jutott a postai tevékenységlánc legalsó pontjához való hozzáférés piacán, és első fokon 2 millió160 ezer fontos büntetést szabott ki rá.

Árszabályozás, árak alakulása

Az árak alakulása szempontjából az EU minden tagállamában a postai szolgáltatások két csoportját lehet elkülöníteni: a szabályozott árú és a versenyzői, szabadáras szolgáltatások halmazát. A postai irányelv 12. cikke kimondja, hogy az egyetemes szolgáltatások árainak költségeken kell alapulniuk. Ezért minden tagországban szabályozzák bizonyos postai szolgáltatások árait. E szabályozás a legtöbb országban a teljes egyetemes szolgáltatási körre vonatkozik, de nem mindenhol: öt ország esetében szűkebb a szabályozott szolgáltatások köre. Belgium, Ciprus, Németország esetében az egyetemes körön belül csak azon szolgáltatások díjait szabályozzák, ahol az egyetemes szolgáltató piaci erőfölénnyel rendelkezik. Magyarország és Luxem-

¹¹ A konszolidátorok olyan piaci szereplők, akik a postai értékláncnak csak egy vagy néhány szakaszban működnek, ott versenyezve a piacon bent lévő szolgáltatóval, és az értéklánc más szakaszaihoz tartozó szolgáltatásokat pedig a piacon bent lévőktől vásárolják.

burg esetében pedig az árszabályozás kizárólag a fenntartott szolgáltatások díjaira korlátozódik. (Magyarország esetében ez azért különösen meglepő, mert a nem fenntartott egyetemes szolgáltatások területén sincs versenytársa a Magyar Postának, így sem a piaci verseny, sem a szabályozás nem korlátozza az egyetemes szolgáltató e csoportba tartozó szolgáltatásainak díjait.)

Tehát a közösségi szabályozásnak megfelelően a postatörvény Magyarországon is előírja, hogy az egyetemes szolgáltatások árai költségalapúak és diszkriminációmentesek legyenek. Az egyetemes szolgáltatásokon belül a fenntartott körbe tartozó postai küldemények árait *ex ante* szabályozza a szakminisztérium (GKM, korábban IHM): minisztériumi rendeletben határozzák ezeket a hatósági árakat. A fenntartott szolgáltatásokon kívüli egyetemes postai szolgáltatások árait viszont nem szabályozzák *ex ante*, azok megállapítása a kijelölt egyetemes szolgáltató jogosultsága. A Magyar Posta Zrt. e szolgáltatásainak árát nem korlátozzák a versenytársak, így a szabályozónak különösen fontos feladata e helyzetben az árak legalább *ex post* vizsgálata, amire csak a 2005. évi postapiaci beszámolójában található utalást. A Nemzeti Hírközlési Hatóság 2005. évi beszámolójának ezzel kapcsolatos megállapításai a következők voltak:

- „a postacsomag-szolgáltatást folyamatosan költség alatt nyújtja a Magyar Posta Zrt., annak ellenére, hogy a postatörvény szerinti konkurens szolgáltató nincs, így árverseny sem befolyásolja az árképzést;
  - az egyetemes szolgáltatási körbe tartozó különszolgáltatások (ajánlott, tértivevény és értéknylvánítás) évekre visszamenőlegesen egyre nagyobb extraprofitot hordoznak (a költségalapúságtól való eltérés!);
  - a nem postai szolgáltatások bevétele – az adatok szerint – a vizsgált időszak egészében, tartósan és növekvő mértékben elmarad azok költségétől;
  - 2005-ben mind a fenntartott postai szolgáltatásokat, mind az egyetemes nem fenntartott szolgáltatásokat – ez utóbbi kört különösen az egyetemes különszolgáltatások magas jövedelmezősége miatt – költség szintjük felett nyújtotta a Magyar Posta Zrt., tehát a számviteli szeparáció szerinti egyes csoportok önmagukban is nyereségesek voltak, ezért a keresztfinanszírozás – elvileg – nem volt szükséges.”
- (NHH [2006] 3. o.)

Ezekhez a megállapításokhoz két megjegyzést fontos hozzátenni. Egyrészt annak alapos vizsgálatához, hogy az egyetemes szolgáltatások árai megfelelnek-e annak az elvnek, hogy az árakat a költségek alapján határozzák meg, valamint a diszkriminációmentesség kívánalmainak, elengedhetetlen az egyetemes szolgáltatási körbe tartozó összes postai szolgáltatás részletes számviteli szétválasztása. Másrészt verseny hiányában (ami a Magyar Posta Zrt. esetében a teljes egyetemes kört jelenti) az egyetemes szolgáltatót közvetlenül semmi sem ösztönzi a hatékonyságának javítására, és így költségei csökkentésére. Tehát nem biztos, hogy a nem hatékony műkö-

dés múltbeli költségei megfelelő viszonyítási alapot jelentenek a szolgáltató árképzésének értékeléséhez.¹²

A *fenntartott körbe tartozó szolgáltatások* díjainak alakulását láthatjuk a 7. táblázatban. Az árak összevetését nehezíti, hogy évről évre változtattak a díjstruktúra kialakításában: 2004-ben bevezették a leggyorsabb szolgáltatási kategóriát: az elsőbbségi levélküldeményeket. 2005-ben a címzett reklámküldeményeket érintette az, hogy az addig is alkalmazott méret szerinti (kicsi, közepes, nagy) megkülönböztetés mellett, új többletjellemzőként egyéb jellemzőket (például a gépi feldolgozásra

7. TÁBLÁZAT • A *fenntartott körbe tartozó küldemények hatósági díjának alakulása*

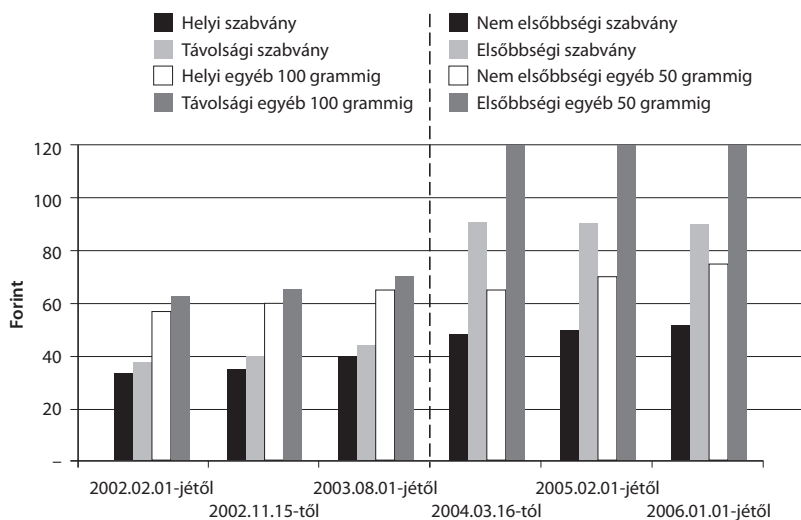
Megnevezés	2002. február 1-jétől	2002. november 15-től	2003. augusztus 1-jétől	2004. március 16-tól	2005. február 1-jétől		2006. január 1-jétől	
<i>Levél (levelezőlap, képes levelezőlap)</i>								
Helyi szabvány	33	35	40					
Távolsági szabvány	38	40	44					
Helyi egyéb 100 grammig	57	60	65					
Távolsági egyéb 100 grammig	62	65	70					
Nem elsőbbségi szabvány				48	50			52
Elsőbbségi szabvány				90	90			90
Nem elsőbbségi egyéb 50 grammig				65	70			75
Elsőbbségi egyéb 50 grammig				120	120			120
<i>Címzett reklámküldemény</i>					standard	kreatív	standard	kreatív
Kicsi	33	35	35	40	40	45	43	47
Közepes	57	60	60	60	60	70	63	73
Nagy	78	83	83	85	90	110		
Extra	95	100	100					
<i>Belföldi hivatalos iratküldemények</i>								
Saját kézhez	228	242	250	260	270			270
Nem szükséges saját kézhezvétel	168	178	185	190	200			210

NHH [2005], [2006], [2007] alapján.

¹² Hasonló információs problémák miatt alkalmazzák például a távközlési szektorban a hatékony hipotetikus hálózat költségeit alapul vevő alulról felfelé építkező (*bottom-up*) modelleket az árak szabályozásában.

való alkalmasság követelményeinek való megfelelés) kellett figyelembe venni (standard és kreatív kategóriákhoz kötötten). 2006-tól bevezették a hozzáférési pont szerkezetű árakat. Ez a rendszer a küldeményeknek a kijelölt egyetemes postai szolgáltató hálózatába való juttatásának helyétől függően különböző mértékű árengedmenyt jelentett az alaptarifákhoz képest (NHH [2007] 11. o.).

A korlátozott összehasonlíthatóság ellenére is látható azonban, hogy az árak nem kis mértékben emelkedtek e vizsgált időszakban (például, ha a 2002. évi helyi és távolsági szabványküldemények 33, illetve 38 forintos díja mellé tesszük a 2006. évi, nem elsőbbségi és elsőbbségi szabványkategóriák 52 és 90 forintos díjait). A 8. ábra szemléletesen tükrözi az árak alakulását a levélküldemények esetében, a 9. ábra pedig a címzett reklámküldemények esetében.

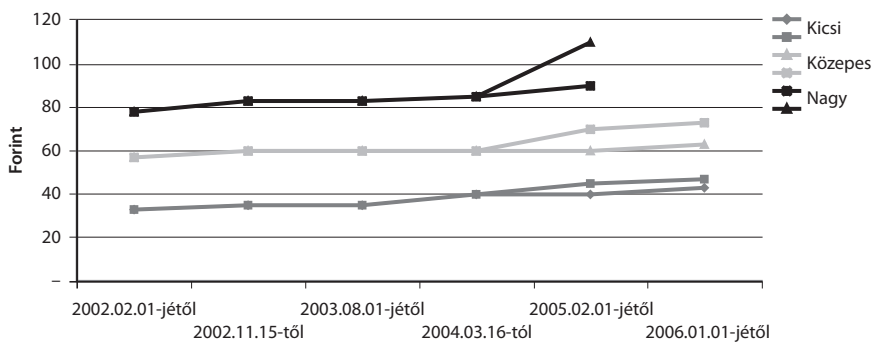

Forrás: NHH [2007] 12. o.

8. ÁBRA • A levélküldemények legmagasabb hatósági díjainak alakulása

Jellemző, hogy a díjstruktúra változása minden esetben az árak nagyobb mértékű növekedését is jelentette (ezt megfigyelhetjük az elsőbbségi kategória bevezetésénél a levélküldemények esetében és a standard és kreatív kategóriák bevezetésénél a címzett reklámküldemények esetén is).

Ha a magyar postai ágazat és a szabályozás teljesítményét értékelni akarjuk az árak alakulása szempontjából, akkor érdemes a magyar postai szolgáltatások díjait összevetni más országok adataival. Hasznos, ha összehasonlítjuk a levélküldemények legalacsonyabb, 20 grammos súlykategóriája árait. A 10. ábrából láthatjuk, hogy 2000 és 2005 között az uniós tagországok közül Magyarországon nőttek legnagyobb

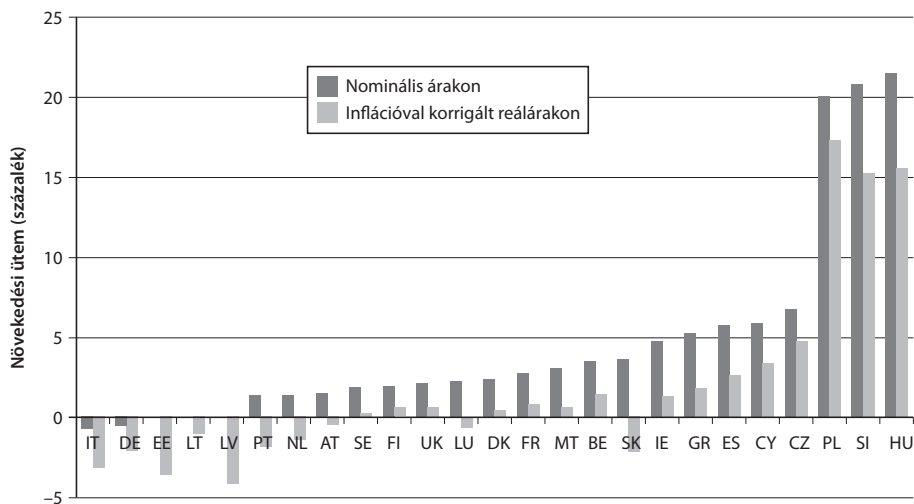

Forrás: NHH [2007] 14. o.

9. ÁBRA • A címzett reklámküldemények legmagasabb hatásági díjainak alakulása

ütemben e küldemények árai (az árak nominális vizsgálata esetén), reálértéken (inflációval korrigálva) összevetve a második helyen állunk.

Természetesen az árak növekedési üteme mellett az egymáshoz viszonyított abszolút nagyságuk is érdekes. A 11. ábrán láthatjuk, hogy e levélküldemények ma-

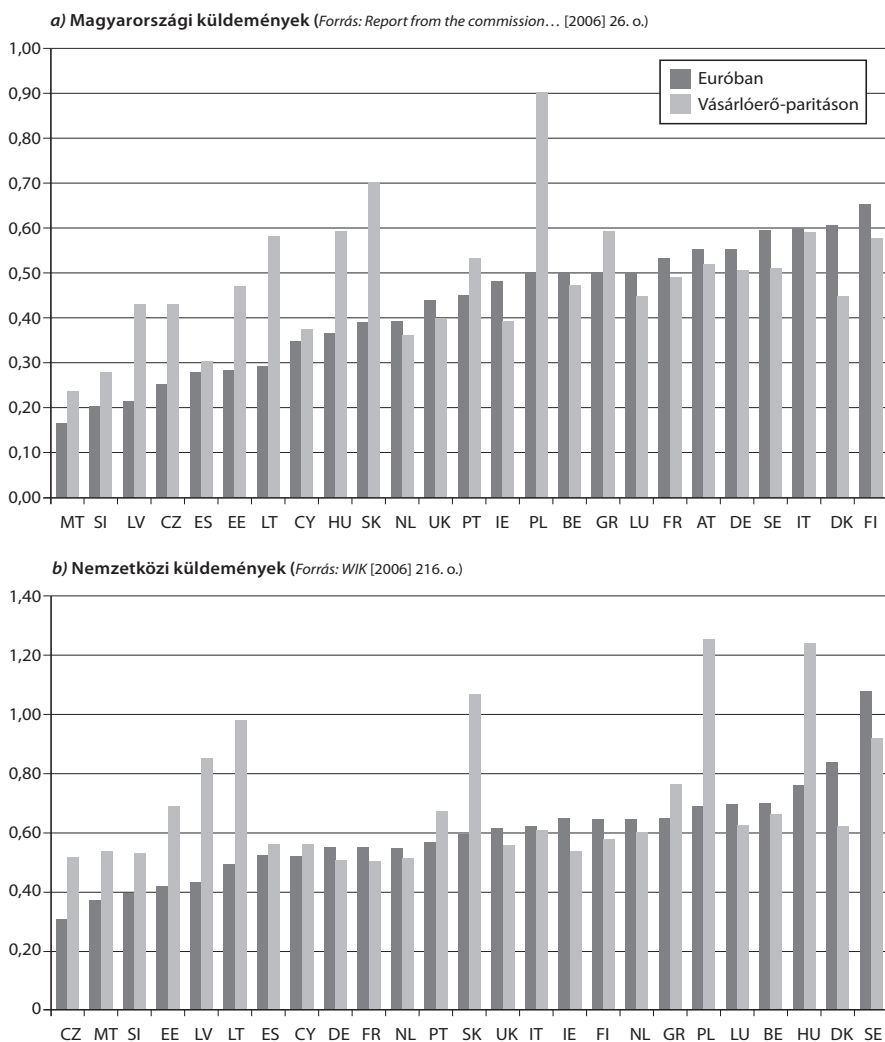

AT: Ausztria; BE: Belgium; CH: Svájc; CY: Ciprus; CZ: Csehország; DE: Németország; DK: Dánia; EE: Észtország; ES: Spanyolország; FI: Finnország; FR: Franciaország; GR: Görögország; HU: Magyarország; IE: Írország; IS: Izland; IT: Olaszország; LI: Liechtenstein; LT: Litvánia; LU: Luxemburg; LV: Lettország; MT: Málta; NL: Hollandia; NO: Norvégia; PL: Lengyelország; PT: Portugália; SE: Svédország; SI: Szlovénia; SK: Szlovákia; UK: Egyesült Királyság.

Forrás: Report from the commission... [2006] 27. o.

10. ÁBRA • Az egyetemes szolgáltató leggyorsabb kategóriába tartozó levélküldeményei díjának átlagos éves növekedési üteme, 2000–2005 (20 grammos súlyhatáron belül)

gyarországi árai 2005-ben az uniós középmezőny alsó szélébe tartoztak, ha nominálisan, euróban hasonlítjuk össze az egyes szolgáltatók díjait. Kevésbé kedvező e kép, ha vásárlóerő-paritáson vetjük össze az árakat. Ekkor a Magyar Posta e küldeményeinek a díja a harmadik legmagasabb a lengyel és a szlovák egyetemes szolgáltató díjai után. Nem túl rangos helyet mutat ugyanezen leggyorsabb kategóriába

A rövidítéseket lásd a 10. ábrán.

11. ÁBRA • Az egyetemes szolgáltató leggyorsabb kategóriába tartozó levélküldeményeinek díja 20 grammos súlyhatáron belül 2005-ben

tartozó *nemzetközi küldemények árainak* összehasonlítása. Ha euróban vetjük össze az árakat, akkor a Magyar Posta a harmadik legdrágább a svéd és dán szolgáltató után, ha pedig vásárlóerő-paritáson vizsgáljuk, akkor a lengyel egyetemes szolgáltató után a második legmagasabb e nemzetközi küldemények magyar díja.

ÉRTÉKELÉS A FOGYASZTÓ SZEMÉVEL

Szolgáltatási kötelezettség, egyetemes szolgáltatás

Mint már korábban bemutattuk, a magyar szabályozás az egyetemes szolgáltatások körének meghatározásában alapvetően követi a postai irányelvet. A hatályos postatörvény az egyetemes postai szolgáltatások körét a következőképp határozza meg:

- a 2. kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi levélküldeményekkel, címzett reklámküldeményekkel és nyomtatványokkal kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a 20 kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi postacsomagokkal kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a vakok írását tartalmazó, 7 kilogrammot meg nem haladó tömegű belföldi és nemzetközi küldeményekkel kapcsolatos postai szolgáltatás;
- a feladó rendelkezése alapján a fentiekben meghatározott szolgáltatásokhoz – értelemszerűen igényelhető – ajánlott, tértivevény és értéknylvánítás különszolgáltatások.

Az egyetemes szolgáltatónak e szolgáltatások nyújtását az ország teljes területét hiánytalanul lefedve, legalább munkanaponkénti egyszeri alkalommal gyűjtve és házhoz kézbesítve kell biztosítania. A postatörvényt kiegészítve a 79/2004. (IV. 19.) kormányrendelet, az európai szabályozói gyakorlatban ritka részletezettséggel szabályozza e szolgáltatások területi és időbeli hozzáférhetőségét is.

A területi hozzáférhetőség egy fokozatokból álló követelménysor, amelyben a fokozatok megállapítása a települések bejelentett lakóhelyek szerinti népességszáma (600 főnél kisebb, 600 és 1000 fő között, 1000 és 20 000 fő között, 20 000 főnél nagyobb) mellett a belterületi és azon kívüli területek megkülönböztetésével történt. A rendelkezésre állás lehetséges módjai tekintetében levélgyűjtő szekrények, támpontok, mobilposták és ezek elérhetőségi pontjai, valamint állandó szolgáltatóhelyek lehetséges működtetését és üzemeltetését alkalmazta a jogalkotó. A kormányrendelet a következőképp szabályozza a területi elérhetőséget. Az egyetemes postai szolgáltatónak az egyetemes postai szolgáltatást igénybe vevők számára történő rendelkezésre állását

- a 600 (bejelentett lakóhellyel rendelkező) lakosnál kisebb népességszámú településeken állandó postai szolgáltatóhely üzemeltetésével vagy mobilposta működtetésével kell biztosítani;
- a 600 és 1000 közötti (bejelentett lakóhellyel rendelkező) népességszámú településeken állandó postai szolgáltatóhely üzemeltetésével vagy – ha a település önkormányzatával ebben szerződésben megállapodtak – mobilposta működtetésével kell biztosítani;
- ezernél nagyobb – bejelentett lakóhellyel rendelkező – népességszámú településeken állandó postai szolgáltatóhely üzemeltetésével kell biztosítani.

Az 5. bekezdésben meghatározott követelményt a 20 000-nél nagyobb – bejelentett lakóhellyel rendelkező – népességszámú településeken a következők alkalmazásával kell teljesíteni:

- a) bejelentett lakóhellyel rendelkező húszezer lakosonként legalább egy állandó postai szolgáltatóhelyet kell működtetni,
- b) az állandó postai szolgáltatóhelyek bármely bejelentett lakóhellyel rendelkező belterületi lakos lakásától történő elérhetősége a légvonalban mért háromezer métert nem haladhatja meg,
- c) az azonos településen belüli két állandó belterületi postai szolgáltatóhely közötti légvonalban mért távolság legfeljebb hatezer méter lehet.

A 20 000 lakosnál kisebb lélekszámú településekre vonatkozó feltételeknek csak néhány speciális esetben nem felelt meg a Magyar Posta (például új település létrejötte kiválással, vagy az önkormányzattal megegyezve). A 20 000-nél nagyobb települések esetében az a) pontban megfogalmazott követelmény mindenhol teljesül, a b) és c) pontban előírtak 9 település összesen 18 településrészén nem teljesülnek, amelyekkel kapcsolatban mentességi kérelmet nyújtott be a szolgáltató a hatósághoz.

A Magyar Posta a kisebb települések egyre nagyobb hányadában (ahol a szabályozás ezt lehetővé teszi) oldotta meg mobilposták működtetésével a szolgáltatáshoz való hozzáférést. 2006 végén 1032 mobilpostával (822 kizárólag mobilpostával és 210 belterületi mobil kezelővel) ellátott település volt. Ezek mindegyikében kijelölték a szükséges elérhetőségi pontokat és felszerelték a levélgyűjtő szekrényeket. A hatóság 2006. augusztus 28. és szeptember 15. közötti időszakban piacfelügyeleti ellenőrzés keretében 72 mobilpostával ellátott településen vizsgálta (az érintett települések körülbelül 7 százalékán) az egyetemes postai szolgáltatások színvonalát. A hatóság megállapította, hogy a Magyar Posta Zrt. az egyetemes postai szolgáltatások teljes körét nyújtja a vizsgált mobilpostával ellátott településeken (NHH [2007] 21. o.).

A kormányrendelet a levélgyűjtő szekrények elérhetőségét is részletesen szabályozza:

- Az egyetemes postai szolgáltató minden állandó postai szolgáltatóhellyel rendelkező település területén köteles legalább egy darab – a levélküldemények sérülés nélküli elhelyezésére alkalmas méretű és bedobónyílású – levélgyűjtő szekrényt telepíteni.
- A levélgyűjtő szekrények számát és telepítésének helyét úgy kell meghatározni, hogy azoknak – bármely bejelentett belterületi lakóhellyel rendelkező lakos lakásától – az elérhetősége a légvonalban mért 1000 métert ne haladja meg. Azonos településen belüli két levélgyűjtő szekrény közötti légvonalban mért távolság legfeljebb 2000 méter lehet.

Ez a követelmény 2006 végén 569 településre, 855 levélszekrényre vonatkozóan nem teljesült. Ez a szám azonban évről évre csökken, mert a Magyar Posta folyamatosan cseréli a levélgyűjtő szekrények teljes állományát a mindenkori beruházási forrásoktól függően.

Az egyetemes szolgáltató elmaradt a postai hozzáférési pontok mozgáskorlátozottak számára történő akadálymentesítésével, bár ez a helyzet is évről évre javul.

Az egyetemes postai szolgáltatásra vonatkozó általános követelményt (a munkanaponként legalább egyszeri küldeménygyűjtés és házhoz kézbesítés) a kormányrendelet a területi hozzáférhetőséghez hasonlóan az igénybevétel helyétől függő, a szélsőségekhez is igazodó részletes követelményekkel pontosította. Az időbeli hozzáférhetőségről a következőképpen rendelkezik a kormányrendelet.

- Az egyetemes postai szolgáltató és az engedélyes postai szolgáltató által működtetett mobilposta – a postai szolgáltatások elérhetősége érdekében – minden munkanapon legalább egyszer, előre meghirdetett – és a helyben szokásos módon közzétett – időpontban, az erre kijelölt elérhetőségi ponton, legalább harminc percen át köteles tartózkodni. Ha a szolgáltató a házhoz kézbesítés közben a küldeményeket is felveszi, a kijelölt elérhetőségi ponton a kötelező tartózkodás időtartama legalább 15 perc.
- Az egyetemes postai szolgáltató és az engedélyes postai szolgáltató által üzemeltetett állandó postai szolgáltatóhelyek napi nyitvatartási idejét az igényekhez és a forgalom mértékéhez igazodóan kell megállapítani. A napi nyitvatartási idő egybefüggő vagy legfeljebb két részre osztott lehet. Az összességében napi két órát el nem érő nyitvatartási idejű postai szolgáltatóhely nem tekinthető állandó postai szolgáltatóhelynek.
- Az egyetemes postai szolgáltató és az engedélyes postai szolgáltató által üzemeltetett állandó postai szolgáltatóhelyeken minden munkanapon legalább kétórás napi nyitvatartási időt kell biztosítani 7 és 20 óra között.

- A 15 000 vagy annál nagyobb számú bejelentett lakosú településeken legalább egy postai szolgáltatóhelyen a napi nyitvatartási idő minden munkanapon legalább hatórás, amelyből legalább egy nyitvatartási órának 8 óra előtt vagy 17 óra után kell lennie.

Ezen időbeli követelményeknek az egyetemes szolgáltató a korábbi években nem tudott teljesen megfelelni, de 2006-ban már maradéktalanul megfelelt (*NHH* [2005], [2006], [2007]).

Szolgáltatások minősége

A postai szolgáltatások minőségét a kialakult nemzetközi és hazai gyakorlat a következő szempontokból vizsgálja:

- a szolgáltatások teljesítésének minősége: gyorsasági és megbízhatósági mutatók (levél-, csomagátfutási idő),
- a szolgáltatásnyújtás körülményei (várakozási idő, nyitva tartás),
- a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség (postai szolgáltatóhellyel, levélgyűjtő szekrényel való ellátottság),
- továbbítás megbízhatóságának, épségének követelményei (elveszett, sérült küldemények aránya),
- ügyfélszolgálati követelmények (panaszok, reklamációk, kártérítések intézése).

Ezek egy részével az előzőekben már foglalkoztunk (szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség, nyitvatartási idő). A többi minőségi mutatót tekintjük át a továbbiakban.

Átfutási idő: gyorsasági és megbízhatósági mutatók

Az átfutási idő a postai felvevő-, szállító-, feldolgozó-, kézbesítőszolgálat minőségét leginkább jellemző paraméter, amely a küldemény postai felvételétől a kézbesítésig eltelt időt mutatja. A 2004. évi kormányrendelet a korábbinál részletesebben szabályozza az átfutási idő kötelezettségét. A gyorsasági alapon is megkülönböztetett küldeményszerkezet alkalmazásával külön mérési rendszert kell kialakítani az elsőbbségi, illetve nem elsőbbségi levelek, a tömeges feladású levélküldemények átfutási idejének mérésére, valamint a csomagküldemények átfutási idejének mérésére.¹³

Az átfutási idő minőségi követelménye mutatóinak jogszabály által meghatározott értékei függenek egyrészt a küldemény fajtájától (levél, címzett reklámküldemény, nyomtatvány vagy postacsomag), másrészt a küldemény kezelésének gyorsaságától

¹³ A mérési módszer technikai részleteiről lásd *Nánási* [2004].

vagy a küldemény tartalmától. A konkrét minőségi követelményeket a feladás napját (D) követő munkanapok számához igazodva százalékos arányszámban állapították meg: az adott napig a feladott küldemények hány százalékának kell megérkeznie. Mindegyik kategóriához egy úgynevezett gyorsasági mutató (elsőbbségi levélküldeménynél és postacsomagnál $D + 1$, egyéb küldeményeknél $D + 3$ nap) és egy megbízhatósági mutató (elsőbbségi levélküldeménynél és postacsomagnál $D + 3$, egyéb küldeményeknél $D + 5$ nap) tartozik. Az átfutási idő elvárása az egyedi vagy tömeges feladás tényétől függetlenül azonos értékben lett megállapítva minden kategória mindkét mutatója esetén, csak a mérési módszertan tartalmaz különbségeket e két csoport esetében. Az 8. táblázatban foglaltuk össze e minőségi mutatók jogszabályi elvárásait.

8. TÁBLÁZAT • Átfutási idő – gyorsasági mutatók (százalék)

Küldemény típusa	A feladás napját (D) követő munkanapok száma	Jogszabályi követelmény	2006. évi teljesítés (országos átlag)
Egyedi feladású, elsőbbségi levélküldemények	$D + 1$	85	91,78
	$D + 3$	97	99,61
Egyedi feladású, nem elsőbbségi levélküldemények	$D + 3$	85	93,67
	$D + 5$	97	98,97
Tömeges feladású, elsőbbségi levélküldemények	$D + 1$	85	94,14
	$D + 3$	97	99,71
Tömeges feladású, nem elsőbbségi levélküldemények	$D + 3$	85	96,59
	$D + 5$	97	99,47
Postacsomag	$D + 1$	85	85,82
	$D + 3$	97	99,34

Forrás: NHH [2005], [2006], [2007]) alapján

E minőségi paraméterekkel meghatározott kötelezettségeinek az egyetemes szolgáltató 2005 előtt nem felelt meg. Ráadásul 2004-ben még romlott is a teljesítménye az előző évhez képest. A Magyar Posta Zrt. az általa kezelt valamennyi küldeményfajta egy telephelyre központosított – ezért költséghatékonyabb – irányítása érdekében 2004. március 1-jén új üzemébe helyezte át feldolgozási tevékenységének döntő hányadát. Az új feldolgozórendszer indítása miatti technológiaváltás azonban üzemzavart okozott: a szolgáltatás teljesítésének minősége jelentősen elmaradt a kormányrendeletben az átfutási időkre megállapított értékektől.

A vizsgálat eredményei alapján a hatóság az egyetemes postai szolgáltatás jogszabályoknak megfelelő minőségének 30 napon belüli helyreállítására, a védelmi, felkészülési és katasztrófaelhárítási terv 30 napon belüli benyújtására, továbbá első fokon 10 millió, másodfokon 9 millió forint felületei bírság megfizetésére kötelezte a Magyar Postát. 2004 második felében, de főképpen 2005-től – a határozott hatósági fellépésnek is köszönhetően – látványosan javult a Magyar Posta e mutatókban tükröződő teljesítménye. A 8. táblázatban láthatjuk, hogy 2006-ban mind-

egyik küldeménytípusnál meghaladta az egyetemes szolgáltató teljesítménye a jogszabályban meghatározott követelményt. Annyit érdemes még hozzátenni, hogy jellemzően a budapesti adatok húzzák lefelé ezeket az értékeket. Általában a vidék–vidék reláció teljesít legjobban és vidék–Budapest, illetve a Budapest–Budapest a legrosszabban.

Szolgáltatásnyújtás körülményei – várakozási idő mérése

A magyarországi törvényi szabályozás – Európában is ritkaságszámba menő szabályozottsággal – meghatározza az egyetemes szolgáltatások körébe tartozó szolgáltatásokat is ellátó felvételi helyeken – a legforgalmasabb óra átlagában – megengedett várakozási időt. A várakozási idő a postai szolgáltatást igénybe vevő sorban állásának kezdetétől a szolgáltatási szerződéskötés megkezdéséig eltelt idő. A rendelet az egyetemes szolgáltatások körébe tartozó küldeményfelvételt is ellátó munkahelyek esetében legfeljebb 15 perces időtartamot enged a legforgalmasabb óra átlagára. A postákat a felvevőablakok számától függően sorolják kategóriákba. Az első három kategóriába tartozó posták (több mint négy felvevőablak) mindegyikét évente legalább egyszer, a kisposták közül pedig a területi lefedettség biztosításával kiválasztottakat kell mérni. A 15 perces átlagot túllépő postákon ismételt mérésre kerül sor.

2006-ban 152 állandó szolgáltatóhelyen folytattak méréseket, amiből 106 postán a várakozási idő mért adatai megfeleltek az előírásoknak, és 46 posta esetében nem feleltek meg. Ez a korábbi évek hasonló adataihoz képest rosszabb érték, ami összefüggésben van a költségcsökkentő, racionalizációs lépésekkel is. A korábbi évek hasonló mutatószámai: 2004-ben 5, 2005-ben 11 postán volt a megengedettnél hosszabb várakozási idő. E romló tendencia általánosan jellemző volt 2006-ban, nem voltak jelentős eltérések a postahelyek besorolása (például budapesti vagy vidéki) vagy a mérési időszak (például adóbevallási határidő vagy ünnepi csúcsgörgő) szempontjából. E minőségmutató romlása több éve tartó tendencia (NHH [2007]).

A postai dátumnyomatra vonatkozó követelmény

A kormányrendelet a következőképp határozza meg ezt a követelményt: az olvashatatlan dátumnyomattal ellátott postai küldeményeknek a postai szolgáltatás teljesítése során felvett küldemények számához viszonyított aránya 0,15-nál nem lehet nagyobb. A dátumnyomatok e követelményének az egyetemes szolgáltató az NHH vizsgálatai során többször nem felelt meg. 2003-ban és 2004-ben az olvashatatlan dátumnyomatok aránya meghaladta a 20 százalékot. A hatóság 2003-ban az erre vonatkozó hiányosság miatt 5 millió forint bírságot szabott ki a szolgáltatóra, illetve a 2004-ben megállapított bírságot is részint ez a hiányosság volt indoka. Az

olvashatatlan dátumnyomatok arányát 2006-ban 104 138 tesztlevél segítségével, a valós forgalmi arányoknak megfelelően súlyozva állapították meg. Az olvashatatlan dátumnyomattal ellátott postai küldemények aránya 2006-ban 0,031 volt; ez a tavalyi év hasonló mutatójánál kissé rosszabb, azonban a jogszabályi követelménynek így is bőven megfelelő teljesítményt tükröz.

A küldeménytovábbítás megbízhatóságára vonatkozó követelmények

A kormányrendelet két mutatót határoz meg az elvesző és a megsérült küldemények elfogadható arányára. A postai szolgáltató belföldi forgalmában a teljesen vagy részlegesen elveszett, illetve megsemmisült könyvelt postai küldemények aránya az összesen felvett, könyvelt postai küldemények számához képest 0,06 lehet. 2003–2004-ben a szolgáltató még nem felelt meg ennek a követelménynek, 2004-ben az elveszett küldemények aránya 0,0715 volt. 2005-ben ez nagyban javult, 0,05 volt, és 2006-ban is tovább folytatódott az elveszett küldemények arányszámának csökkenő tendenciája (0,0331).

A postai szolgáltató – belföldi forgalomban, a *könyvelt* postai küldemények esetén – a megsérült, könyvelt postai küldemények számának a postai szolgáltatás teljesítése során felvett, könyvelt postai küldemények számához viszonyított arányára vonatkozó előírás: 0,05. Ez az arányszám 2003-ban 0,0169, 2004-ben 0,0043, 2005-ben 0,0032 és 2006-ban 0,0015 ezrelék volt. Vagyis ez a mutató javuló minőségű szolgáltatást tükröz.

Igénybe vevői bejelentések és panaszok számának alakulása a kijelölt egyetemes postai szolgáltató esetében

Jellemző tendencia, hogy az igénybe vevők egyre gyakrabban kezdeményezik, hogy a szolgáltató vizsgálja ki az őket ért sérelmet, illetve ha annak eredménye számukra nem megnyugtató, akkor a hatósághoz fordulnak. A Magyar Postához 2003-ban 4308, 2004-ben 4891, 2005-ben 5543, 2006-ban pedig már 6731 panaszt nyújtottak be. A panaszok számának növekedése azonban nem feltétlen minőségromlást tükröz. Ebben a tendenciában a civil kezdeményezőkézség és fogyasztói tudatosság növekedése is szerepet játszik.

A panaszok növekvő számával párhuzamosan emelkedett a végső válaszig átlagosan eltelt napok száma (20,5 nap) is, de még így is megfelelt a Magyar Posta Zrt. végrehajtási rendeletében megállapított 30 napos ügyintézési határidőnek. 2006-ban a panaszok kétharmada (66,42 százalék) esetében állapították meg a panasz megalapozatlanságát, egynegyedük esetében (25,54 százalék) helyt adtak az igénybe vevő kifogásának (a fennmaradó 8 százalék dicséret volt).

IRODALOM

- BIJL, P. W. J.–DAMME, E.–LAROCHE, P. [2006]: Regulating Access to Stimulate Competition in Postal Markets? In: Crew M. A.–Kleindorfer P. R. (eds.): Progress toward Liberalization of the Postal and Delivery Sector. Springer. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=60251>.
- BLOCH, F.–GAUTIER, A. [2006]: Access pricing and entry in the postal sector. Conference paper for the 4th Postal conference "Regulation, Competition and Universal Service in the Postal Sector". Toulouse, July.
- BRONNER ... [1998]: Oscar Bronner *versus* Mediaprint. C-7/97, Judgement of the Court (Sixth Chamber). 1998. november 26.
- DE DONDER, P. [2006]: Access Pricing in the Postal Sector: Theory and Simulations. Review of Industrial Organization 28, 307-326.
- CTCON [2001]: Study on the accounting system of providers of the universal postal services. CTcon, July, Düsseldorf, http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/studies/2001-cost-study01_en.pdf.
- ECORYS [2005]: Study on the development of competition in the European postal sector. Eco-rys, July, http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/studies/2005-ecorys-final_en.pdf.
- GERADIN, D. [2006]: Enhancing competition in the postal sector: Can we do away with sector-specific regulation? Conference on Postal and Delivery Economics, Bern, June 1–3. http://www.freefairpost.com/pdf/Enhancing%20competition%20in%20the%20postal%20sector%20_2_.pdf.
- GERADIN, D.–HENRY, D. [2004]: Regulatory and competition law remedies in the postal sector. Megjelent: Geradin, D. (szerk.): Remedies in network industries – EC competition law versus sector-specific regulation. Intersentia.
- HAJDÚ ZOLTÁN [2006]: A szolgáltatásminőség fejlesztése. Posta Folyóirat, 2006. október, 2-3. szám 24–30. o.
- NÁNÁSI MARIANN [2004]: Minőségmérések a Magyar Postán. Posta., 2. sz. pp. 46–53.
- NERA [2004]: Study about the economics of postal services. Final report. NERA, http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/studies/2004-nera-final-postal-report_en.pdf.
- NHH [2005]: Beszámoló az egyetemes postai szolgáltatás és a postapiaci verseny 2004. évi magyarországi alakulásáról. Budapest, <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=9622>.
- NHH [2006]: Beszámoló az egyetemes postai szolgáltatás és a postapiaci verseny 2005. évi magyarországi alakulásáról. Nemzeti Hírközlési Hatóság, Budapest.
- NHH [2007]: Beszámoló az egyetemes postai szolgáltatás és a postapiaci verseny 2006. évi magyarországi alakulásáról. Nemzeti Hírközlési Hatóság, Budapest.
- OECD (2001): Promoting competition in the Postal Sector
- SÜMEGI PÉTER (2007): Mennyiben köti a magyar jogalkotót a postai irányelv? A postai irányelv jogi természete. Posta, IX. évf. 1. szám, március, 8–15. o.
- REPORT FROM THE COMMISSION... [2006]: Report from the commission to the european parliament and the council on the application of the postal directive. SEC(2006) 1293. Brüsszel.
- SZEBENY BOTOND–VARGA BÓTOS ANNA–SÜMEGI PÉTER [2007]: Az Európai Unió postai szabályozása és a postai liberalizáció legújabb fejleményei. Posta, IX. évf. 1. sz. március, pp. 15–30.

- VALENTINY PÁL [2004]: Árprés és felfaló árazás. Közgazdasági elmélet, bírói, szabályozói gyakorlat. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 24–45. o.
- WIK CONSULT [2004]: Study on main developments in the European postal sector. WIK Consult, Bad Honnef, July, http://www.jcampbell.com/articles/WIK2004_md1.pdf.
- WIK CONSULT [2005]: Study on the evolution of the regulatory model for European postal services. WIK Consult, Bad Honnef, July, http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/studies/2005-wik-final_en.pdf.
- WIK CONSULT [2006]: Main developments in the postal sector (2004–2006). WIK Consult, Bad Honnef, May. http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/studies/2006-wik-final_en.pdf.

• Vince Péter •

ÁTALAKULÓ SZABÁLYOZÁS A VILLAMOSENERGIA-SZOLGÁLTATÁSBAN

A kilencvenes évek eleje óta a magyar villamosenergia-szolgáltatás jogi-szabályozási feltételeit, a működés alapvonásait a legutóbbi – 2007-ben elfogadott – törvény már a negyedik alkalommal alakította át. E törvények alapvetően módosították a szektor működésének és az áraknak a szabályozását, a hatósági beavatkozás terjedelmét és jellegét. Új szereplők új funkciókkal léptek színre, a szolgáltatásban – a hagyományos monopolszerkezetű, ellátási felelősségre épülő rendszer mellett – megjelentek a fogyasztókért folyó verseny elemei is. A következő elemzésben áttekintjük, hogy a kétezres években a villamosenergia-ipar működési modelljének az átalakulására, a piacnyitás követelményének érvényesítésére milyen lépésekben került sor, és az örökölt piac- és vállalati szerkezet milyen korlátokat emelt az árampiac liberalizálásának útjába.*

A MODELLVÁLTÁS LÉPÉSEI

Az 1994. évi XLVIII. törvény¹ volt az első a villamosenergia-ipar működését átalakító szabályozások sorában, amely olyan módon hozta létre a villamosenergia-termelés, -elosztás és -szolgáltatás új szervezeti kereteit, hogy e tevékenységeket az – 1992-ben létrehozott – vertikálisan integrált Magyar Villamos Művek Rt. (MVM Rt.) társaságai végezték. A törvény emellett felállította az energiaszektor szabályozó hatóságát, a Magyar Energia Hivatalt (MEH).

A következő lépésre 2001-ben került sor, amikor az Országgyűlés elfogadta a villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvényt, amely figyelembe vette az EU akkor hatályban lévő, a villamos energia belső piacára vonatkozó – 96/92 EK – irányelvét. (Ez az irányelv tartalmazta azt a követelményt, hogy ki kell alakítani a fogyasztók villamosenergia-hálózatokhoz való hozzáféréseinek a szabályait, ami az értük folytatott verseny előfeltétele volt.) A törvény előírta a hazai villamosenergia-piac részleges megnyitását 2003. január 1-jétől kezdődően. Meghatározta azt a működési

.....
* A tanulmány elkészítését az OTKA T 048348 számú programja támogatta.

¹ A villamosenergia-szektor működését alapvető módon meghatározó, átalakító törvények a következők voltak. Az 1994. évi XLVIII. törvény, a 2001. évi CX. törvény, a 2005. évi LXXIX. törvény, valamint a 2007. évi LXXXVI. törvény.

modellt, amelyre e nyitás során át kellett térni. A villamosenergia-piac 2003. január 1-jétől történő fokozatos megnyitásával párhuzamosan jött létre a verseny- és a közüzemi piac, ezzel egy kevert, *kettős működési modell* alakult ki. Ez a kettős modell egyrészt változatlanul hagyta az erőművek és az MVM Rt. kapcsolatrendszerének alapját, amelyet a hosszú távú szerződésekkel garantált árambeszerzések és a hatósági árszabályozás jellemezett, másrészt létrehozta a versenypiacot is (a nagyfogyasztók számára) annak érdekében, hogy a verseny a piac szereplőit a hatékonyság növelésére szorítsa rá.

A hazai villamosenergia-ellátásban a közüzemi piacnak² volt meghatározó súlya, amelyet az jellemzett, hogy fennmaradt a hatósági ármegállapítás, valamint az egyetlen nagykereskedő – az MVM Rt. – monopolhelyzete és ezzel együtt ellátási felelőssége. Az MVM Rt. volt továbbra is az egyetlen vállalat, amely közüzemi célra energiát vásárolhatott az erőművektől, és azt nagykereskedőként továbbértékesíthette az áramszolgáltatóknak. Ez utóbbiaknak szintén fennmaradt az ellátási kötelezettsége, az országban kizárólag a hat áramszolgáltató látta el a területén lévő közüzemi fogyasztókat. Az MVM Rt. 15–20 évre szóló, *hosszú távú* kapacitáslekötési és energiavásárlási *megállapodások* (rövidítve htm-ek) keretében vásárolta meg a hazai erőművektől a villamos energiát. E szerződéseket az erőművek privatizációja keretében, a befektetők megnyerése érdekében kötötte meg a nagykereskedő. A hosszú távú megállapodások tartalmaztak árképzésre vonatkozó előírásokat, árképleteket, amelyekben a költség- és nyereségszámítás módja rögzítve volt. E szerződések az erőművek számára hosszú távra fedezték költségeik megtérülését és emellett garantált mértékű nyereséget is. A hosszú távú megállapodások a hazai erőművek termelésének több mint nyolcvan százalékát lekötötték, ezzel átvételi biztosítékot is nyújtottak.

A közüzemi piac minden szereplője a gazdasági és közlekedési miniszter által kihirdetett áron vásárolta meg, illetve adta tovább partnerének a villamos energiát. A partnerek közötti szerződéses kötelezettségek ellátási felelősséget is jelentettek. A közüzemi piacon szerezhették be a villamos energiát azok a fogyasztók, akik nem voltak jogosultak a szabadpiacon történő vásárlásra, vagy nem kívántak arra kilépni. A lakossági fogyasztók is a közüzemi ellátás keretében vásárolták meg a villamos energiát.

A villamosenergia-források elérése szempontjából lényeges változást hozott a villamosenergia-import monopóliumának megszüntetése 2003-ban, mivel a korábbi egyetlen importőr, az MVM Rt. mellett a piac más szereplői (a kereskedők, a felhasználók) is vásárolhattak külföldről villamos energiát. De 2003-ban a rendelkezésre álló 1000-1300 megawatt importkapacitásból 600 megawattot az MVM Rt. hosszú távú szerződésekkel lekötött, így a versenypiac számára az e fölötti

² A közüzemi fogyasztó a közüzemi szolgáltatási engedélyestől (a területi áramszolgáltató társaságtól) közüzemi szerződés alapján vásárol villamos energiát (GVH [2006]).

részt volt elérhető. Az import igénybevétele (az importáram szállítását) lehetővé tevő úgynevezett határkeresztező kapacitáshasználati jogokat 2003-tól aukciókon értékesítette a rendszerirányító Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító Rt. (Mavir Rt.) (GVH [2006] 58. o.).

A 2003. januári piacnyitással alapvetően megváltozott a villamosenergia-tarifa szerkezete is. A vezetékhálózatokhoz ettől kezdve minden piaci szereplő azonos feltételekkel, szabadon férhetett hozzá, a hálózathasználat *különvált* a villamosenergia-kereskedelemtől. A hálózat használatáért az alaphálózat tulajdonosát (Magyar Villamos Művek Rt.), illetve az elosztóhálózat tulajdonosát az áramszolgáltatót hatósági áras hálózathasználati díj illette meg. (E tarifák biztosítják, hogy a hálózatokhoz minden partner azonos feltételekkel férjen hozzá.) Ugyancsak különvált az MVM-től a rendszerirányítás (Mavir Rt.), amely a szektor minden szereplője számára nyújtott szolgáltatásokat: biztosította a villamos energia minőségét (frekvencia, feszültség), fedezte a hálózati veszteséget, gondoskodott a teljesítménytartalékokról, ellátta a rendszer operatív üzemirányítását, felkészült az üzemzavarok elhárítására. Ezekért a szolgáltatásokért a Mavir Rt.-t úgynevezett rendszerirányítási díj illette meg. Ez a díj is a hatósági ármegállapítás körébe tartozott.

A 2003-tól hatályos törvény a legfontosabb változást a szabadpiacra való kilépés lehetőségének megteremtésével indította el. A verseny piacra a törvény által *feljogosított fogyasztók*³ fokozatosan léphettek ki. Először – az összes villamos energia egyharmadát felhasználó – nagyfogyasztók, majd 2004. július 1-jétől minden nem háztartási fogyasztó feljogosítottá vált. (E szabályozás alapján az összes felhasználás kétharmadát szabadpiacról is be lehetett *volna* szerezni.) A feljogosított fogyasztók saját döntésük alapján *kiléphettek* a közüzemből a szabadpiacra, és a szükséges villamos energiát magánjogi szerződések alapján vásárolhatták meg a villamosenergia-kereskedőtől, és szabályozott feltételek között vissza is térhettek a közüzembe (GVH [2006]). E fogyasztók ugyanakkor maradhattak a közüzemi szolgáltatást igénybe vevők csoportjában is, nem *kellett* kilépniük a szabadpiacra.

2003 eleje óta a villamos energia verseny piacán a termelők, illetve a kereskedők versenyeznek a feljogosított fogyasztók ellátásáért. A versenyben a közüzemi ellátásban fel nem használt hazai és importkapacitások vehettek részt. E forrásokhoz többféle módon tudtak a kereskedők hozzájutni. Egyrészt szerződhetek az erőművekkel a le nem kötött kapacitásaik igénybevétele, másrészt importforrásokat is igénybe lehetett venni. A hozzáférést ezekhez a forrásokhoz az országok közti, a határkeresztező rendszerösszekötő vezetékek szabad – az MVM Rt. hosszú távú importszerződéseitől le nem kötött – kapacitásai biztosították. (Ezek használatát

³ A feljogosított fogyasztó saját döntése alapján villamosenergia-termelőtől vagy -kereskedőtől nem közüzemi szerződés keretében vásárol villamos energiát (lásd: A villamosenergia-törvény végrehajtásáról szóló 180/2002. (VIII. 23.) kormányrendelettel egységes szövegbe foglalt 2001. évi CX. törvény 3. cikk 13. bekezdését).

a Mavir Rt. 2003 áprilisa óta aukción értékesítette.) Emellett az MVM is hirdetett aukciókat a hosszú távú megállapodásokkal lekötött, de – egyes nagyfogyasztók szabadpiaci kilépése miatt – feleslegessé vált kapacitások értékesítésére. A szabadpiaci – hazai és importforrásból származó – energiakínálatot így meghatározó mértékben az MVM alakította (*MEH* [2005], *HEO* [2006]). A piacnyitás a szabályozás átalakítását tette szükségessé. Ezek közé tartozott az export-import monopólium feloldása, a hálózathoz való hozzáférés szabályozási-műszaki és pénzügyi feltételeinek kialakítása, a szállítási tarifák kidolgozása, valamint az MVM-ben folytatott különböző típusú – termelő, nagykereskedő, hálózatüzemeltető – tevékenységek számviteli szétválasztása volt a keresztfinanszírozás lehetőségének visszaszorítása, az átláthatóság feltételeinek javítása érdekében.

A szabadpiaci működés új szereplők színre lépését is lehetővé tette. Ezek a vilamosenergia-kereskedő cégek voltak, amelyek nem rendelkeztek hálózati infrastruktúrával, hanem azt a hálózatok tulajdonosaival kötött szerződésekkel vették igénybe az általuk kínált villamos energia fogyasztókhoz való eljuttatásához. A szabadpiaci ellátás lényeges eleme volt ugyanis, hogy az értékesítés más cég tulajdonában lévő hálózaton keresztül is lebonyolíthatóvá vált. A kereskedők e szempontból változatos háttérrel rendelkeztek. Az MVM éppen úgy alapított kereskedőcéget, mint a területi áramszolgáltatók és egyes erőművek, és termelőkapacitásokkal vagy hálózattal nem rendelkező vállalkozások is megjelentek a villamos energia szabadpiacán.

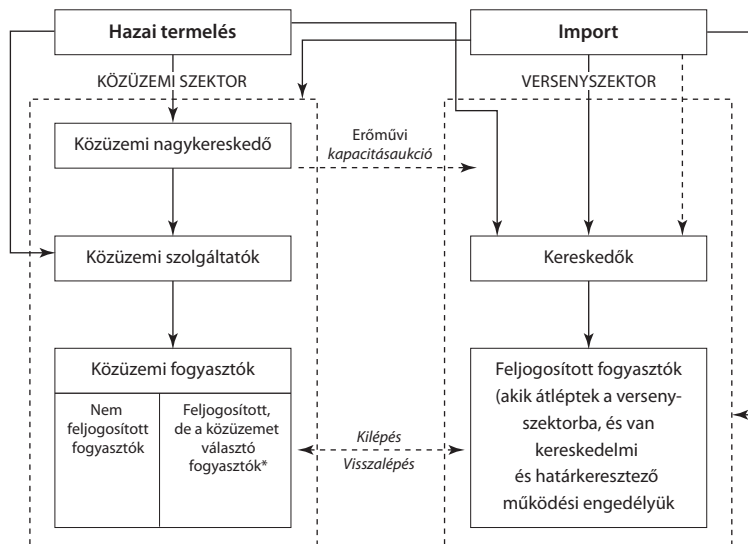
A szabadpiacon a szereplők a termelők, a kereskedők és a feljogosított fogyasztók lettek. A törvény lehetőséget adott arra, hogy ebből a láncból kihagyják a kereskedőt és az erőművek (hazaiak vagy külföldiek) akár közvetlenül is megállapodhatnak, szerződhetnek a feljogosított fogyasztókkal. Az átadási, átvételi árakról szabadon lehetett megállapodni (*Mavir* [2004]).

A magyar villamosenergia-piac szereplői a következő cégtípusokból állnak. A vilamosenergia-ipari vertikum középpontjában a *rendszerirányító* (Mavir Rt.) áll, amely 2001 és 2005 vége között önálló volt, azóta az MVM Rt. csoport tulajdonához tartozik. A következő csoportot a 13 – egyenként 50 megawatt feletti kapacitású – nagy *erőmű* alkotja. (Ezek mellett 107 kis erőmű is működik az országban.) A *közüzemi nagykereskedő* (amely egyben a nagyfeszültségű átviteli hálózat tulajdonosa) mellett hat területi *áramszolgáltató* működik, amelyek a területükön lévő közép- és kisméretű elosztóhálózat tulajdonosai, valamint beszerzik és értékesítik a közüzemi felhasználók számára az áramot. Továbbá 2007-ban 32 cégnek volt *kereskedői* engedélye (ebből nyolcnak nem volt forgalma az év első felében) (*MEH* [2007a]).

A villamosenergia-ipar *tulajdonosi szerkezete* változatos képet mutat. Állami tulajdonban van az MVM Rt., amely a rendszerirányítónak és a legnagyobb, a hazai áramtermelésből 40 százalékos részt képviselő atomerőműnek is tulajdonosa. (Az MVM-nek még két privatizált erőműben van kisebbségi részesedése, és egy hagyományos erőmű teljesen állami tulajdonban maradt.) A külföldi befektetők a terme-

lésben, az elosztásban és a kereskedelemben vannak jelen. Figyelemre méltó különbségek mutatkoznak a tulajdonosi koncentráció jellegében, mértékében a termelő- és az elosztószektorok között. A nagy erőművek tulajdonosai között nem alakult ki összefonódás, így több tulajdonosi csoport ellenőrzi e területet, és mindegyik erőműnek van többségi tulajdonosa. Ettől részben eltér a szolgáltatószektorban kialakult szerkezet, amelyet a tulajdonosi és piaci koncentráció jellemez. A hat áramszolgáltató cég ugyanis három befektetői csoport érdekeltiségéhez tartozik, ezek közül a legnagyobb (az E.on-csoport) az áramszolgáltatók értékesítéséből több mint 54 százalékkal részesedett 2006-ban. Az áramszolgáltatók piaci súlyát az is növelte, hogy területükön más cég nem értékesíthetett villamos energiát a közüzemi felhasználók számára. (E helyzet, mint később bemutatjuk, egészen 2008-ig állhat fenn.) A koncentrációnak ezt a mértékét nem a privatizáció hozta létre, hanem a későbbi tulajdonosi átrendeződések következményeként alakult ki. Tovább színesítik a képet a vertikális tulajdonosi összefonódás esetei, amelyekben egyes (Mátrai Erőmű, Debreceni) erőművek és áramszolgáltatók ugyanannak a tulajdonosnak – az RWE-nek, illetve az E.onnak – a csoportjába tartoznak. A lezajlott tulajdonosi koncentrációs folyamat során nem került sor versenyfelügyeleti beavatkozásra, mert ezek az ügyletek a Gazdasági Versenyhivatal szerint nem sértették meg a verseny törvényt.

A kereskedők – a tulajdonosok eredete szerint – három csoportba sorolhatók. Egyrészt az áramszolgáltatók, az MVM és egyes erőművek tulajdonosai létrehozták

*Ezek a fogyasztók nem élnek azzal a joggal, hogy a villamos energiát szabad áron, az általuk választott szolgáltatótól vásárolják.
 Forrás: GVH [2006] 38. o.

1. ÁBRA • A villamosenergia-szektor kettős modellje

saját kereskedő cégeiket, másrészt hazai tőkével is alapítottak ilyen vállalkozásokat, végezetül a nyugat-európai piacon tevékenykedő társaságok is beléptek a magyar piacra (GVH [2006] 32. o.).

A piacnyitás első szakaszáról írottak lezárásaként az *1. ábra* áttekinti a villamosenergia-szektor 2007 végéig párhuzamosan működő két ellátási rendszerét, a vállalatok közti kapcsolatok térképét. (E kapcsolatok közé tartozott az – ábrán külön nem jelzett – villamosenergia-export is, amelyre lehetőség nyílt a szervezett villamosenergia-piac működtetésével, a határkeresztező kapacitások aukciókra bocsátásával.)

ADATOK A VILLAMOSENERGIA-SZEKTORBAN LEZAJLOTT VÁLTOZÁSOKRÓL

A hazai villamosenergia-mérleg a piacnyitás kezdete óta egy területen jelez változást: az áramexport és -import volumene gyorsan növekedett. A nettó villamosenergia-import részesedése nem változott számottevő mértékben, ellenben az export 2005–2006-ban megugrott. A piacnyitás az exportnak adott lendületet, 2004-ről a következő évre közel ötszörösére nőtt a volumene, ami a régió országai közti áramár-különbségek kihasználását mutatja. Ennek a forrása jórészt a behozatal növekedése volt. (Lásd az *1. táblázatot!*)

1. TÁBLÁZAT • Villamosenergia-mérleg, 2002–2006 (millió kilowattóra)

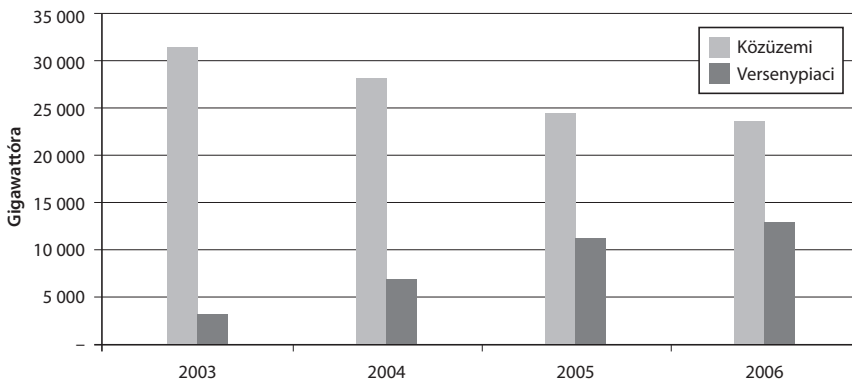
Év	Termelés	Behozatal	Forrás összesen	Erőművi önfogyasztás, hálózati és transzformátorvesztesség	Belföldi felhasználás*	Kivitel	Felhasználás összesen
2002	36 158	7 624	43 782	7083	33 332	3367	43 782
2003	34 145	8 905	43 050	7007	34 077	1966	43 050
2004	33 708	8 601	42 309	6436	34 744	1129	42 309
2005	35 755	11 809	47 564	6463	35 519	5582	47 564
2006	35 858	13 266	49 124	6759	36 307	6058	49 124

* Erőművi önfogyasztás, hálózati és transzformátorvesztesség nélkül.

Forrás: MVM [2007] 47. o., KSH [2007].

A versenypiac 2003-ban nyílt meg, de akkor csupán a 28 legnagyobb – egy telepelyen évi 6,5 gigawattóránál többet – fogyasztó lépett ki a közüzemi ellátási körből. 2004. július 1-jétől – az EU-irányelvek szerint – valamennyi nem háztartási fogyasztó kiléphetett a szabadpiacra, ami a fogyasztás mintegy 70 százalékát érintette. A 2004. év végéig 187 fogyasztó vált meg a közüzemi szolgáltatóktól. 2003-ban a feljogosított fogyasztók az összes felhasználás 10, 2004-ben 25 százalékát szerez-

ték be a szabadpiacról. A fogyasztók sokkal nagyobb számban is kiléptek volna a versenypiacra, mint amennyinek ez sikerült, de nem volt elegendő a megfelelő áron kínált villamos energia. (GVH [2006] 5. o.) A hosszú távú megállapodásokkal lekötött villamosenergia-mennyisége ugyanis korlátozta a feljogosított fogyasztók és a kereskedők számára rendelkezésre álló kínálatot. A szabadpiac bővülésének gyors ütemét így is mutatja, hogy az oda kilépők részesedése az összes fogyasztásból 2006 szeptemberében elérte a 35 százalékot. Ez a hányad 2006 végére 28 százalékra esett vissza, mert sok feljogosított fogyasztó a megnövekedett importárak miatt visszalépett a közüzembe (lásd a 2. ábrát).

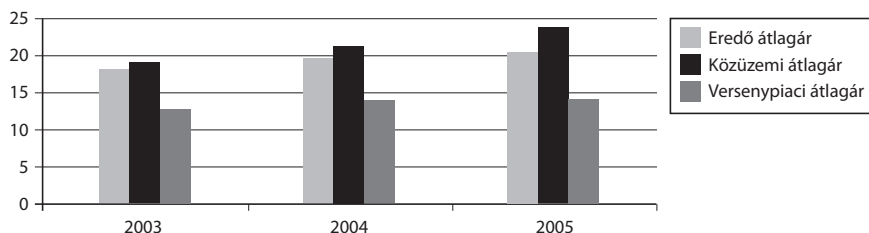

Forrás: Kopint-Tárki [2007] 11. o. Az elemzés adatainak forrása: MEH [2007b].

2. ÁBRA • A villamosenergia-szektor piagai (kilowattóra)

A szabadpiacra való kilépés legfőbb ösztönzője a közüzeminél alacsonyabb villamosenergia-ár volt, amelyhez 2005-ig elsősorban importforrásból lehetett hozzájutni. 2003 és 2005 között azonban nem kizárólag az importból lehetett kedvezőbb áron áramot venni, hanem ilyen a hazai piacon is – bizonyos korlátok között – elérhetővé vált. Az MVM Rt. például e három egymást követő évben a szabadpiaci értékesítéseiben 56, 44 és 38 százalékkal olcsóbban értékesítette a feljogosított fogyasztóknak, a kereskedőknek azt a – közüzemi ellátási kötelezettsége feletti – villamosenergia-mennyiséget, amelyet a termelőktől a hosszú távú megállapodások árképletei szerinti áron vásárolt. (Ez a különbség 2006 átlagában csökkent, mert a nagykereskedő a hatósági áras közüzemi értékesítésben 12,96 forint/kilowattórát kapott az áramszolgáltatóktól, míg a versenypiaci kereskedők az áramért 10,06 forint/kilowattórát fizettek – MVM [2007]).

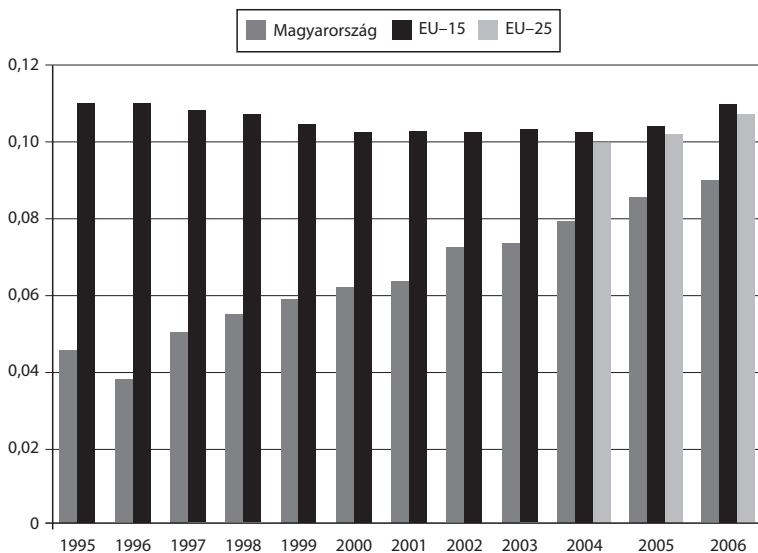
A 3. ábra a verseny- és a közüzemi piac 2003–2005 közötti éves átlagárait mutatja. Az árkülönbség a versenypiac javára ezekben az években nőtt, ami erősítette a kilépés ösztönzőit.

Forrás: Kopint-Tárki [2007] 18. o. Az elemzés adatainak forrása: MEH [2007b].

3. ÁBRA • Értékesítési árak a különböző piaci szegmensekben
(forint/kilowattóra)

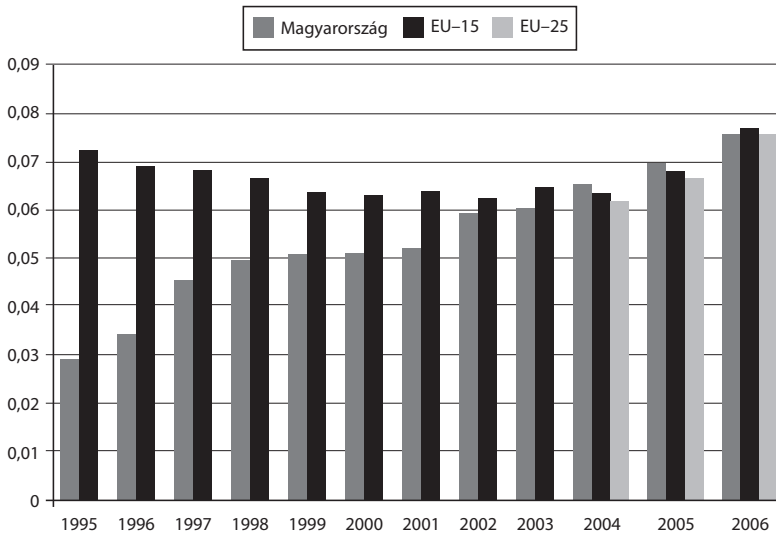
A hazai háztartások és ipari felhasználók számára 1995 és 2006 között értékesített villamos energia átlagárait, valamint az EU–15 és az EU–25 hasonló adatait a 4. és az 5. ábra tartalmazza. Amíg a hazai háztartási villamosenergia-ár ez idő alatt kétszeresére nőtt (adók nélkül számítva), addig ez a régi EU–15 tagországban alig változott. A magyarországi és az EU–15 árszintek közti mintegy két és félszeres 1995-ös különbség az időszak végére 25 százalékosra csökkent. Az ipar számára eladott villamosenergia-árak közti különbség 1995-ben hasonló mértékű volt, ám ez 2006-ra

Megjegyzés: átlagos, évi 3500 kilowattóra fogyasztás alapján, 90 négyzetméteres alapterületű lakás esetén.

Forrás: EC [2007a] 2. o.

4. ÁBRA • Háztartási villamosenergia-ár (adók nélkül)
(euró/kilowattóra)

Forrás: EC [2007a] 2. o.

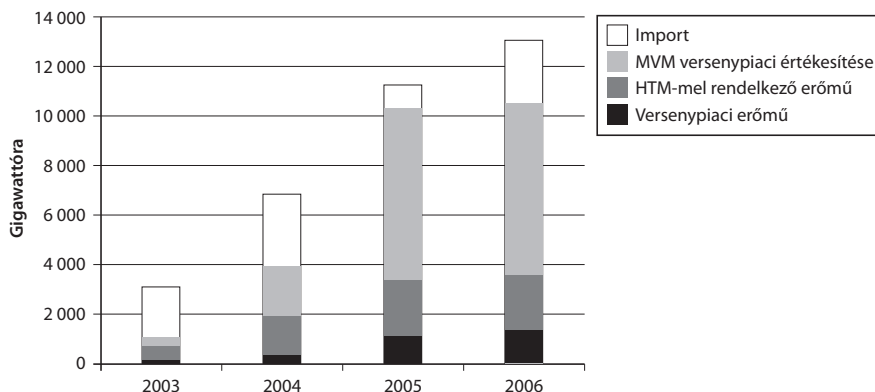
5. ÁBRA • Ipari villamosenergia-ár (adók nélkül)
(euró/kilowattóra)

teljesen megszűnt, kiegyenlítődés figyelhető meg. Az adatok azt is mutatják, hogy a két magyarországi felhasználói csoport villamosenergia-árainak növekedési ütemében volt eltérés, mert az ipariak erőteljesebb mértékben emelkedtek.

A kereskedők szabadpiaci beszerzésein belül az import részesedése annak ellenére csökkent, hogy a versenypiaci import 2003–2006 között 2,6-szeresére növekedett. A jelenség háttérében az állt, hogy az import növekedését felülmúlta a hazai forrásokból történő beszerzések ugrásszerű bővülése: a kereskedők erőművi beszerzése nyolcszorosára, a közüzemi nagykereskedő versenypiaci értékesítése pedig tízszeresére nőtt. Az MVM Rt. értékesítésében a piacnyitás óta fokozatosan csökkent a közüzem súlya, és egyre nagyobb részt tett ki a versenypiaci értékesítés. 2006-ban összes értékesítésének már csak 75 százaléka volt közüzemi, a versenypiaci értékesítés növekedése pedig 2004 második felétől már meghaladta a közüzemi kereslet időarányos csökkenését. A közüzemi beszerzések növekvő versenypiaci továbbértékesítésének trendje 2006-ban – párhuzamosan a versenypiaci fogyasztás növekedésének lelassulásával – megtört (MEH [2007c]).

A versenypiaci beszerzési források között az MVM Rt. súlya gyorsan növekedett, 2006-ban már ötven százalékos részt képviselt. Az MVM biztosította így mindkét piac számára a legfontosabb beszerzési forrást (6. ábra). Ennek egyrészt az lett a következménye, hogy az áramimport súlyának csökkenésével az MVM aukcióin kialakult árak váltak a szabadpiacon a meghatározóvá. Másrészt e helyzet felértékelte

az MVM Rt. szerepét, hiszen versenypiaci kínálatát (és ezáltal az aukciókon kialakuló árakat is) befolyásolni tudta azzal, hogy volt lehetősége a közüzemi ellátásra felkínált áram mennyiségének, ezáltal az ott nem hasznosított villamos energia mennyiségének – bizonyos korlátok közti – meghatározására. Emiatt a két piacon folytatott tevékenysége közti határok nem lehettek pontosan kijelölve.

Megjegyzés: A hosszú távú megállapodással (htm) rendelkező erőműveknek van érvényes kapacitáslekötési szerződésük, emellett lehet szabadpiaci értékesítésük is. A versenypiaci erőművek nem tartoztak a hosszú távú megállapodással rendelkezők körébe. (GVH [2006])

Forrás: Kopint-Tárki [2007] 12. o. Az elemzés adatainak forrása: MEH [2007b].

6. ÁBRA • A versenypiaci értékesítés forrás szerkezete

A 2005. ÉVI VILLAMOSENERGIA-TÖRVÉNY

A 2005. évi villamosenergia-törvény kidolgozását és elfogadását az Európai Unió új – a magyar 2001. évi törvény életbe lépése után megszületett – irányelve tette szükségessé. Az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa 2003-ban hatályon kívül helyezte a villamos energia belső piacára vonatkozó előző (96/92/EK számú) irányelvét, amely a korábbi hazai szabályozásnak is az alapja volt (EP [2003]). Ezt az új (2003/54/EK számú) irányelvet ültette át a hazai jogrendbe a 2005. évi (LXXIX. számú) villamosenergia-törvény. A legújabb, a 2007. évi LXXXVI. számú villamosenergia-törvény hatályba lépéséig a szabályozás alapelemeit a 2001. évi törvény határozta meg. A 2005. évi törvény nem hozott létre új működési modellt, hanem egyes részterületeken új uniós szabályozási előírásokat átvéve vezetett be módosításokat. Ezek egyik kulcseleme volt a rendszerirányítás új jogi-szabályozási kereteinek a meghatározása. Másik fontos mozzanat az átviteli és elosztói rendszerirányítóra vonatkozó szétválasztási szabályok bevezetése volt, ami a kereskedelmi és a rendszerirányító tevékenységek elkülönítését írta elő (GVH [2006], MEH [2005], HEO [2006]).

2006-tól tehát a villamosenergia-szektor rendszerirányításában változásokra került sor. A rendszerirányító Mavir Rt. az MVM-csoport tagja lett. Erre az átszervezésre az EU 2003/54/EK számú irányelvét követve került sor. Ez az irányelv a kétféle, az úgynevezett független, illetve az átviteli rendszerirányítási modellt elemezve az utóbbi bevezetése mellett foglalt állást. Az átviteli rendszerirányítási (*Transmission System Operator – TSO*) modellben a rendszerirányító az átviteli rendszert nem csak üzemelteti, hanem egyben az átviteli hálózati eszközöknek a tulajdonosa is. Az átszervezésig a Mavir Rt. a független rendszerirányító modelljét (*Independent System Operator – ISO*) képviselte, azaz csak üzemeltette az átviteli hálózatot, amelynek egy MVM Rt.-hez tartozó cég [Országos Villamos-távvezeték Részvénytársaság (Ovit Rt.)] volt a tulajdonosa.

A 2005. évi villamosenergia-törvény a TSO-modell bevezetését írta elő. A hazai megoldás sajátossága az volt, hogy ezt a modellt az MVM szervezetén *belül* hozta létre. A Mavir Rt. a csoport tulajdonába került, és e beolvasztás során megkapta az Ovit Rt. alaphálózat-üzemeltetési profilját és eszközeit. (Több EU-tagországban a TSO felállításakor más tulajdonosi struktúrát alakítottak ki, az átviteli rendszerirányítót tulajdonilag önálló szervezetként hozták létre.)

Az irányelv előírta, hogy egyrészt a Mavir kétféle, rendszerirányító és átviteli hálózati engedélyes tevékenységét, továbbá a rendszerirányító és az MVM Rt. többi működési területeit is szét kell választani, számviteli és jogi elkülönítést kell megvalósítani. Erre annak érdekében van szükség, hogy a villamosenergia-rendszer többi szereplője számára biztosítható legyen a szabad, megkülönböztetésmentes hozzáférés az MVM Rt.-be integrált vállalat tulajdonában lévő hálózatokhoz. E szétválasztás biztosította, hogy a Mavir Rt. minden árampiaci szereplőtől, így tulajdonosától is függetlenül működhessen.⁴

A KETTŐS MODELL MŰKÖDÉSÉRE VONATKOZÓ KRITIKÁK

Mind az egyes részletmegoldásokkal, mint például e szétválasztás hatásosságával, mind általában a versenypiac állapotával, a kettős modell működésével kapcsolatban több hazai és EU-szintű vizsgálatban is kérdések, kételyek, fenntartások fogalmazódtak meg 2005–2007 között (*MEH* [2005], *HEO* [2006], *Európai Bizottság* [2007a], [2007b], *EC...* [2007b]). A kettős modell a legkritikusabb megfogalmazás szerint

⁴ Az MVM Rt. beszámolója így ír az irányelv megvalósításáról: „A TSO kialakításának folyamata – amibe beleértendő a piaci szereplőktől való függetlenség fenntartása és a teljes szervezeti elkülönülés biztosítása az egyéb engedélyes tevékenységektől – az MVM Zrt. holdinggá való alakításával a 2006. évben lezárult. Ez azt jelenti, hogy az MVM-csoporton belüli engedélyes tevékenységek teljes jogi és szervezeti szétválasztása megtörtént, és a leányvállalatok egymástól is független társaságokká váltak. A kialakult struktúra megfelel az EU-irányelvek szétválasztási előírásainak, és megteremti a csoportszintű pénzügyi optimumon történő működés feltételeit.” (*MVM* [2007].)

„... a piacnyitás szempontjából egyértelműen zsákutcának bizonyult, ezért az előrelépéshez modellváltásra van szükség” (GVH [2006] 5. o.). Ez azzal indokolható, hogy a szabadpiacra és közüzemi ellátásra tagolt „... modellen belül a verseny lényegében elérte a lehetőségek határát” (uo. 8. o.). Ennek az összetett, soktényezős helyzetnek, a piacnyitás korlátozott voltának a számszerűsíthető mutatója az volt, hogy a szabadpiaci árambeszerzések mennyisége 2006-ban csak a fele volt annak, amennyit a szabályozás lehetővé tett.

A kettős modellnek az elemzésekben kritikusnak minősített vonásai a következőképpen foglalhatók össze. Elsőként a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások következményeként előálló *versenypiaci áramkínálat korlátai* emelhetők ki. A hazai eredetű villamos energia kínálata – a termelőkapacitások 80 százalékát lefedő hosszú távú megállapodások miatt – az MVM számára állt rendelkezésre, így eleve korlátozott lehetett a fennmaradó, szabadpiacra vihető áram mennyisége. A közüzemi fogyasztók számára feleslegessé vált (a szabadpiacra kilépők által nem igényelt), ezért szabadpiacra vihető áramkínálatot még az a szabályozás is korlátozta, hogy az MVM-nek ellátási kötelezettsége volt a közüzembe – a kilépést követő 60 napon belül – visszatérő feljogosított fogyasztókkal szemben is, így tartalékot képzett (GVH [2006]).

A hosszú távú megállapodások azzal a *versenykorlátozó hatással is* jártak, hogy újabb nagykereskedők piacra lépését megakadályozták, így létre sem jöhetett a villamos energia nagykereskedelmi piaca.

Az áralakulást érinti egy további *piactorzító hatásra* vonatkozó megállapítás, hogy „... a szabadpiaci kínálat korlátossága szükségképpen elvezet az árak kiegyenlítéséhez, azaz nem a versenypiac hat a közüzemi piacra – lényegében tartósan ki sem alakulnak a versenypiaci árak –, hanem végső soron a közüzemi hatósági árak hatnak a szabadpiaci árakra is” (GVH [2006] 6. o.).

A kettős modell nem biztosította minden téren azt, hogy a szektor szereplői *azonos feltételek között működhessenek*, amely újabb piactorzító hatást idézett elő. Ennek egyik példája az volt, hogy a hosszú távú megállapodások a szerződött erőművek számára garantálták az átvett áram mennyiségét és árát, így a termelőkkel szembeni hatékonysági kényszer gyenge volt.⁵ A termelők piacára való belépés *megkülönböztetésmentes* feltételei sem álltak fenn. A nem szerződött erőművek piacra lépési kockázata ezzel megnőtt, hiszen áramértékesítésük feltételei nem voltak hosszú távra garantálva, hanem azokat a piaci hatások alakították (MEH [2006]). Egy másik megkülönböztetést létrehozó eset a villamosenergia-import elszámolásához kapcsolódott. „A közüzemi import esetében nem merül fel határátlépési díj, míg a versenypiaci kereskedők, fogyasztók csak az aukción kialakult piaci határkapacitás-ár fizetése mellett jutnak importhoz.” (MEH [2006] 9. o.)

⁵ E helyzet alapvonásán az sem változtatott, hogy 2006-tól ismét bevezették az erőművi áramárak – 2004-ben megszüntetett – hatósági megállapítását a termelők nyereségének korlátozása érdekében.

EU-ÉRTÉKELÉSEK A VILLAMOSENERGIA-SZEKTOR HELYZETÉRŐL

Ezeknek az árampiaci versenyt korlátozó, torzító hatásoknak az érvényesüléséről az EU jelentése megállapította, hogy azzal függtek össze, hogy az EU 2003/54/EK-irányelvében rögzített követelményeket késve vezették be, illetve nem teljesültek minden tekintetben. (EC [2007b]) Az EU országjelentése elfogadta a GVH értékelését arra vonatkozóan, hogy a piacnyitás a kezdeti eredmények ellenére sem teremtett a fogyasztók nagyobb része számára kedvező kínálati, versenyző piacot (Európai Bizottság [2007a]).

Az EU az előzőekben bemutatott kritikai észrevételeken túl még két ügyben is foglalkozott a hazai villamosenergia-szektor domináns pozíciót betöltő vállalatával, az MVM Rt.-vel. Két eltérő természetű esetről van szó, amelyek közül az egyik, a Mavir Rt. tulajdonosi függetlensége melletti állásfoglalás beleilleszkedik a már idézett elemzések, határozatok sorába. A másikra egy több tagországot érintő EU-kezdeményezés keretében került sor. A Bizottság határozata alapján 2006-ban helyszíni vizsgálat indult az MVM esetleges piaci erőfölénnyel való visszaélésének, az EK-alapszerződés és az EGT-megállapodások megsértésének kivizsgálására.

Az EU 2007 elején publikálta a földgáz és a villamos energia belső piacának jövőbeli lehetőségeivel foglalkozó közleményét (Európai Bizottság [2007a]). Ebben sorra vette a belső energiapiac megteremtésének hiányosságait, és ezek között foglalkozott olyan kérdésekkel is, amelyek közvetlenül érintik a magyar villamosenergia-szektor rendszerirányítását is. A vertikálisan integrált energetikai vállalatokról megállapította, hogy ezek a tulajdonukban lévő rendszerirányítók révén „... jelentősen előnyösebb helyzetben vannak a tekintetben, hogy hozzájutnak a kereskedelmi stratégiájuk alakításához szükséges hasznos információkhoz” (uo. 8. o.). A Mavir működését érinti az a megállapítás, hogy „... az átvitelrendszer-üzemeltetők, főleg ha vertikálisan integráltak, nem teremtették meg a likvid versenypiac feltételeit...” (uo. 8. o.). Ugyanakkor a bevezetett szétválasztások eredményeképpen javultak – a korábbiakhoz képest – a megkülönböztetésmentes hálózati hozzáférés feltételei. De – és ez vonatkozik a hazai rendszerirányításra – a „... jogi szétválasztás önmagában nem oldja meg a vertikális integrációból adódó összeférhetetlenséget, vagyis az integrált vállalkozás a hálózatokat továbbra is saját gazdasági érdekeit szolgáló stratégiai tulajdonnak tekinti, nem a hálózat ügyfeleit szolgáló infrastruktúrának” (uo. 11. o.). Vagyis az „... információkhoz való megkülönböztetésmentes hozzáférés nem biztosítható. A jelenlegi szétválasztási szabályok értelmében létrehozott információáramlási korlátozások nem biztosítják, hogy az átvitelrendszer-üzemeltetők ne osszák meg a birtokukban lévő, piaci szempontból érzékeny információt az integrált vállalat energiafejlesztési vagy ellátási részlegével” (uo. 10. o.). Ezért a már megvalósított jogi szétválasztást a tulajdonosival kell folytatni annak érdekében, hogy a rendszerirányító valamennyi felhasználó érdekét figyelembe tudja venni működése során, így biztosítható legyen

számukra a választás szabadsága. A tulajdonosi szétválasztás – esetünkben – a vertikálisan integrált vállalattól való függetlenedést jelenti. A függetlenedéssel a rendszerirányítót nem befolyásolják a villamos energia termelésével, átvitelével, szolgáltatásával kapcsolatos érdekek. A várható kedvező hatások sokfélék lehetnek: javulnak a megkülönböztetésmentes hozzáférés feltételei, az átláthatóbb érdekvizonyok beruházásösztönző hatása érvényesülhet, kedvezőbbé válnak a különböző országok nagykereskedői közti együttműködések feltételei, a szabályozást is egyszerűsíti az, hogy nem egy integrált vállalaton belül kell a megkülönböztetésmentesség feltételeit biztosítani (uo. 11–12. o.).

A Bizottság 2007 szeptemberében egy harmadik energetikai javaslatcsomagot fogadott el. (*EU Press...* [2007], *Európai Bizottság* [2007b], [2007c], [2007d]).⁶ Ennek egyik eleme az, hogy – a preferált, a tulajdonosi szétválasztást megvalósító modell alkalmazása mellett – egy másik megoldási lehetőség is elfogadható. E szerint a rendszerirányító a *független átvitelrendszer-üzemeltető* (*Independent System Operator – ISO*) modellje szerint is működhet (*Energising Europe* [2007], *Európai Bizottság* [2007b]). Ez a modell továbbra is lehetővé teszi a vertikálisan integrált vállalatnak, hogy tulajdonosa maradjon a hálózatnak. Ennek azonban az a feltétele, hogy a hálózati vagyont egy teljesen független vállalkozásnak kell működtetnie, és a rendszerüzemeltető csakis az üzemeltetésért és az áramszállításért lehet felelős. (A Mavir Rt. az MVM-be történt 2006. évi beolvasztása előtt e modell alapján működött. Ha a Bizottság javaslata életbe lép, az a hazai rendszerirányítási modell átalakításának a kérdését is napirendre tűzi majd.)

A hazai villamosenergia-szektor legnagyobb vállalatát, az MVM-et is érintette a Bizottságnak az esetleges piaci erőfölénnyel való visszaélések feltárására indított vizsgálata, amelyre 2006 májusában párhuzamosan került sor több, más országokban működő cégekkel együtt.⁷ A vizsgálatot megelőző feltételezések szerint az MVM Rt. mindegyik fő tevékenységi körében megsérthette az EU versenyszabályait. A Bizottság helyszíni vizsgálatot elrendelő határozata szerint a következő területeken fordulhatott elő a versenyszabályok megsértése. Az első a villamosenergia-termelő kapacitások lekötésével függhet össze: az MVM erőművi kapacitások tulajdonosaként, valamint a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások révén a hazai áramkínálat nagyobb és olcsóbb határkölségű hányadát ellenőrzi.

⁶ A javaslatcsomag villamosenergia-szektorra érintő elemei a következők:

- Rendelet a nemzeti energiapiaci szabályozó hatóságok együttműködését elősegítő európai uniós ügynökség létrehozásáról,
- Irányelv a villamosenergia-piacot jelenleg szabályozó 2003/54/EK-irányelv módosításáról és kiegészítéséről,
- Rendelet a villamos energia határokon keresztül történő kereskedelme esetén alkalmazandó hálózati hozzáférési feltételekről szóló 1228/2003/EK-rendelet módosításáról.

⁷ Az ügy száma: COMP/B-1-39318. Az EU Bizottság vizsgálatot elrendelő határozatának száma: B(2006)1923.

Ehhez járult hozzá az is, hogy az MVM-et és partnereit a hosszú távú megállapodások újratárgyalására kötelező rendelkezés nem járt eredménnyel.

A második terület a szintén hosszú távú szerződésekkel bonyolított, a hazai árnál olcsóbb szlovák és ukrán áramimport felének az ellenőrzése, ami a versenytársak számára ezt a beszerzési forrást csak korlátozottan teszi hozzáférhetővé.

A harmadik kérdéskör az MVM tulajdonosi körébe tartozó rendszerirányító működésével függött össze, amely a versenytársak által használt átviteli rendszer tulajdonosa és működtetője. Ez a helyzet a szétválasztásra vonatkozó kötelezettségek figyelmen kívül hagyása következtében módot teremt a piaci erőfölény érvényesítésére.

A vizsgálat az MVM nagy- és kiskereskedelmi piaci pozícióira is vonatkozott. Piaci helyzetének olyan jellemzői indokolják ezt, mint az, hogy a háztartási és nem háztartási közüzemi szolgáltatással az összes hazai igény mintegy kétharmadát fedezte. Emellett a szabadpiacon is értékesített, valamint a szabadpiac számára szervezett áramértékesítési aukciókra bocsátott árammennyiséget is meghatározta. Ezek együtt – a Bizottság szerint – nagyon erős piaci pozíciót valószínűsítenek (*GKM [2007a]*).⁸

A versenytársak kiszorítása lehetséges eseteinek feltárására irányuló vizsgálat eredményei, az ezek nyomán esetleg meghozott EU-határozatok – a tanulmány írásakor – nem ismertek. De a 2007-es év fejleményei mindenesetre azt mutatják, hogy a legújabb EU-irányelvek adaptálása céljából a villamosenergia-szektor működését egy újabb törvényi szabályozás határozhatja meg. Emellett a hosszú távú megállapodásokkal kapcsolatban is részleges, jelenleg pontosan nem megítélhető hatókörű és mélységű változásokra is sor került.

A Bizottság 2005-ben más ügyben is indított már vizsgálatot az MVM-mel kapcsolatban, mégpedig arra vonatkozóan, hogy a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások nem tartalmazzák-e az erőművek számára nyújtott tiltott állami támogatásokat. Az EU vizsgálatot elindító értékelése szerint a hosszú távú megállapodások „... a befektetések kockázat nélküli megtérülését biztosítják az erőművek számára. Lefedik a magyar energiatermelési piac mintegy 80 százalékát, meglehetősen kis teret hagyva ezzel az új piaci belépők számára. A Bizottságnak kételyei vannak arra vonatkozóan, hogy összeegyeztethetők-e a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások az EK-alapszerződés állami támo-

⁸ Az Európai Unió Bizottságának a villamosenergia-piacjal kapcsolatos vizsgálatai a következők voltak:

- C 41/2005 (ex NN49/2005) sz. vizsgálat tárgya az MVM Rt. által megkötött hosszú távú villamosenergia-vásárlási megállapodások vélelmezhető tiltott állami támogatás tartalma, illetve a szerződések összeegyeztethetősége a belső piac előírásaival.
- COMP/B-1/2287. sz. vizsgálat tárgya a Római Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok vélelmezett megsértése.
- Az irányelv hazai jogrendbe történő átültetésével kapcsolatban kötelezettségzegési eljárás keretében megszületett 2006/2287. sz. hivatalos felszólítás, amely szerint a villamos energiára vonatkozó magyar hatályos jogszabályok több tekintetben nem felelnek meg az irányelv követelményeinek.

gatásokra vonatkozó szabályaival, amelyek előírják a tagállamok számára, hogy nem nyújthatnak olyan támogatást, amely az Európai Unió közös piacán torzítja a versenyt, illetve annak torzításával fenyeget.” (EU Press... [2005].)

A 2007. ÉVI VILLAMOSENERGIA-TÖRVÉNY

A 2007-ben elfogadott legújabb (2007. évi LXXXVI.) villamosenergia-törvény az EU évek óta hatályos (2003/54/EK és 1228/54/EK) irányelveihez igazította a hazai szabályozást. A törvény célja a teljes körű liberalizáció létrehozása volt, ami a közüzemi és szabadpiaci kettős árampiaci modell megszüntetését jelenti. E szerint a közüzemi ellátás helyét is a tiszta versenypiaci modell veszi át. A törvény ugyanakkor a versenynek kitétté váló kiskifogyasztók védelmének szabályozási-intézményi feltételeit is létrehozta. A törvény a kiskifogyasztók (a háztartások és egy alacsony felhasználási limit alatti vállalkozások) számára bevezette az *egyetemes szolgáltatás*⁹ ellátási módját. E felhasználói kör piaci kiszolgáltatottságának kezelésére két további – *végző menedékes*, valamint *védendő fogyasztó* – szabályozási megoldást vezetett be: az előbbieket szolgáltatójuk gazdasági ellehetetlenülése esetén sem maradhatnak ellátás nélkül; az utóbbiak a szociálisan rászoruló és fogyatékkal élők, akiknek kedvezmények folyósíthatók.

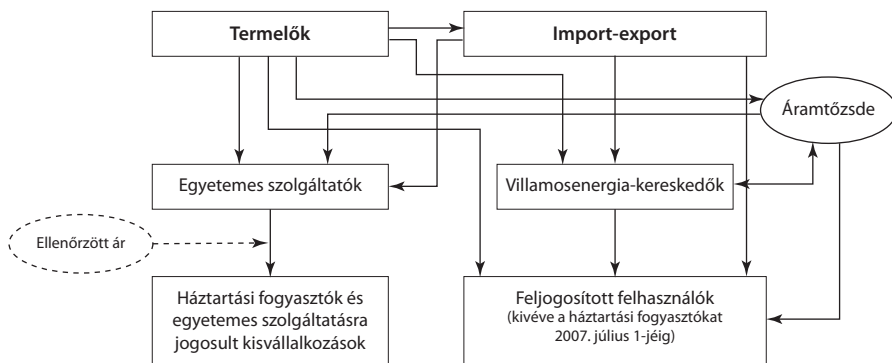
A legfontosabb változások 2008 januárjától a közüzemi szolgáltatásokat korábban igénybe vevő felhasználókat érintik. A közüzemi ellátás megszüntetésével azok a háztartások, amelyek nem élnek a szolgáltatóválasztás jogával, az egyetemes szolgáltatótól vehetnek villamos energiát. Az egyetemes szolgáltatók az induláskor a területi áramszolgáltatók lesznek, amelyeknek el kell látniuk a szabadpiaci kínálatot nem választó fogyasztókat. Később (2010-től) az áramszolgáltatók egymás területein is kínálhatnak egyetemes szolgáltatást, és a kereskedőknek is módjuk lesz belépni erre a piacra. (De arra már 2008-tól lehetőség nyílik, hogy egy áramszolgáltató területén más áramszolgáltató vagy kereskedő megjelenjen a háztartások számára kínált áram szabadpiacán.) Mivel megszűnik az árambeszerzés előírt útvonala is, az egyetemes szolgáltatónak sem kell feltétlenül az MVM Rt.-től vásárolnia. Erre azonban a gyakorlatban egyelőre aligha kerül gyakran sor, hiszen az MVM és az erőművek közti hosszú távú megállapodások (némi változással, amiről lesz még szó) továbbra is hatályosak. Az MVM e forrásból biztosítja az ellátást az egyetemes szolgáltatók számára, amelyeknek így nem kell a szabadpiaci beszerzés felé fordulni.

⁹ „*Egyetemes szolgáltatás*: a villamosenergia-kereskedelem körébe tartozó sajátos villamosenergia-értékesítési mód, amely az ország területén bárhol, meghatározott minőségben a jogosult felhasználó számára méltányos, összehasonlítható, átlátható ár ellenében igénybe vehető.” (Lásd 2007. évi LXXXVI. törvény 3. § 7.)

Az egyetemes szolgáltatást igénybe vevők számára az árak alakításában több hatósági jogosítvány marad meg, mint a szabadpiaci vásárlás esetén. Mindkét esetben közös lesz az, hogy a rendszer- és hálózathasználati díjak a hatósági ármegállapítás körébe tartoznak a továbbiakban is. A szabadpiaci árakkal kapcsolatban ezen túl nem lesz *előzetes* hatósági ármegállapítási jogosultság sem a nagy-, sem a közepes, sem a kis- (háztartási) fogyasztók csoportjának esetében. Az egyetemes szolgáltatásban alkalmazott áraknak a törvény szerint méltányosoknak, könnyen és tisztán összehasonlíthatóknak, átláthatóknak kell lenniük. (Lásd a 2007. évi LXXXVI. törvény 143. §!) Ennek érdekében az egyetemes szolgáltató az árambeszerzési költségeit a MEH által javasolt és a gazdasági miniszter által jóváhagyott kereskedelmi árréssel növelheti meg. (Az erre vonatkozó részletes szabályozás 2007. októberéig nem jelent meg.) A korábbi gyakorlattal szemben az ármegállapítást így már a vállalkozások, és nem a hatóság kezdeményezi, amelynek a jogköre az alkalmazott kereskedelmi árrés meghatározására szűkül.¹⁰

Mint említettük, az egyetemes szolgáltatást igénybe vevő fogyasztókat védi a villamosenergia-törvény két új eleme, a *végző menedékes*, valamint a *védendő fogyasztó* kategóriáinak megalkotásával. A védendő fogyasztó kategóriájába tartozó szociálisan rászoruló és fogyatékkal élők számára a törvény lehetővé teszi szociálpolitikai szempontok alapján kedvezmények folyósítását. A másik elem a végző menedékes hatósági kijelölésének lehetősége. E szerint az egyetemes szolgáltatás igénybevételére jogosult fogyasztók szolgáltatójuk gazdasági ellehetetlenülése esetén sem maradhatnak ellátás nélkül, hanem átkerülnek – hatósági eljárás nyomán – más szolgáltatóhoz, kereskedőhöz (*GKM [2007a]*, *GKM [2007b]*).

A versenypiac szereplőinek új, átalakult kapcsolati rendszerét mutatja be a 7. ábra. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ábra nem az aktuális, a 2008-tól ténylegesen felálló

Forrás: Kóka [2007].

7. ÁBRA • A versenypiaci modell

¹⁰ Ezzel megszűnt az erőművi áramárak 2006-ban újra bevezetett hatósági ármegállapítása is.

kapcsolati hálózatot mutatja, hanem az „ideálisnak” tartott struktúrát. Az ábra nem tünteti fel ugyanis azt, hogy a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások fennmaradása az MVM – mint az erőművek legnagyobb volumenű vevője – számára továbbra is speciális, középponti helyzetet biztosít. (Az ábrában az szerepel, hogy a háztartási fogyasztók 2007. július 1. után már kereskedőktől is vásárolhatnak, erre azonban ténylegesen 2008-tól nyílik lehetőségük.)

Az új villamosenergia-törvény nem foglalkozik a villamos energia kínálati oldalán újraszabályozásával. Az MVM nagykereskedelmi piacon betöltött – a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodásokon és a hosszú távú importszerződéseken alapuló – domináns pozíciója a kínálati oldali versenyt korlátozza. A hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások miatt a termelők kínálatának túlnyomó része nem jelenik meg egymással versenyző ajánlatokként, hanem az áram az MVM-en mint domináns helyzetű nagykereskedőn keresztül juthat el a piacra. Bár a törvény meghatározta a nagykereskedelmi piacra való belépés feltételeit, a piac kiépülése összefügg az elérhető villamosenergia-kínálat nagyságával, ami egyelőre korlátot szab az újabb szereplők megjelenésének, térnyerésének. Az MVM Zrt. nagykereskedelmi piaci túlsúlya emellett még különös figyelmet érdemel azért is, mert olyan általános piaci feltételek mellett érvényesül, amelyeket különféle elemzések és nyilatkozatok úgy ítélnek meg, hogy az (importból származó) olcsó áramkínálat szűkülésével, ezért áremelkedéssel kell számolni. (Marnitz [2007a], *Visszafogott...* [2007]) Az MVM meghatározó súlya így egy emelkedő árszintű piacon érvényesül, és határt szab annak, hogy erősödjön a verseny intenzitása.

A közüzemi ellátási modell felszámolásával az MVM szerepe mégsem marad teljesen változatlan, befolyásának színtere módosulhat. A szabadpiaci áramkínálat mennyiségének kulcsszerepe erősödhet az árak alakításában. A hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások keretében megvett áramnak az egyetemes szolgáltatók által fel nem használt részét az MVM Zrt. szabadpiaci aukciókon értékesíti. Az első – 2007. októberi – árverésen minden korábban piacra vitt mennyiségnél többet, 9 ezer gigawattórányi villamos energiát kínált eladásra, ami a teljes magyar árampiac mintegy 22 százalékát tette ki. Az MVM a licit lebonyolítási szabályainak megállapításával a szabadpiaci áralakulást, az áremelkedés mértékét is befolyása alatt tudta tartani. Ez a MEH [2007d] számítása szerint a jelenlegi közüzemi nagykereskedelmi átlagárhoz képest közel 24 százalékos növekedést jelent.¹¹

Az MVM helyzetét a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások sorsa is alakítani fogja. A megállapodásokról azonban nem egységesen, törvényi szabályozás keretében született döntés, mert a törvény nem foglalkozott ezekkel. Az MVM – a Miniszterelnöki Hivatal által koordinált – kétoldalú tárgya-

¹¹ Az áramárverés, az áralakulás részletes mértékei a tanulmány megírásakor nem álltak rendelkezésre. Az árverésen értékesített áram mennyiségéről és a kialakult árakról lásd: MEH [2007d].

lások keretében, egyenként kezdeményezte az újratárgyalást az erőművekkel. Eddig két erőművel (a Paksi Atomerőművel és a Mátrai Erőművel) jött létre új szerződés – a sajtóbeszámolókat szerint (*Marnitz [2007b], Két hosszú távú... [2007]*).¹² A szerződések – e források szerint – az eddiginél rövidebb, ötéves távra szólnak, és „európai tőzsdei mintákat követő” árképzési konstrukciókat alkalmaznak. Két kisebb erőművel folynak még a tárgyalások, de két nagy erőmű (a Tiszai és a Duna-menti) a régi szerződést kívánja fenntartani.

Ez utóbbi megállapodások sorsával összefüggő bizonytalanságon túl sem lehet képet kapni egyelőre arról, hogy a sikeres újratárgyalások nyomán hogyan alakulnak az árampiac működési feltételei. De további változásokra mindenképpen sor kerül, hiszen egyrészt új piaci szervezet, az áramtőzsde felállításának előkészületei zajlanak. A Mavir társaságot (HUPX Magyar Szervezett Villamosenergia-piac Zrt.) hozott létre 2007-ben az áramtőzsde megindításának előkészítésére. (*Mavir [2007]*) Másrészt megnyílt a lehetőség az MVM Zrt. részleges privatizációjára is. A 2007. évi CVI. törvény az állami vagyronról az MVM Zrt. esetében a tartós állami tulajdon arányát 75 százalék + 1 szavazatban határozta meg, az e feletti részt – később meghatározandó stratégia és eljárás keretében – értékesíteni lehet.

NYITVA MARADT KÉRDÉS

A hazai villamosenergia-piacon gyors és a működés lényeges elemeit érintő változások zajlanak le 2007–2008 fordulóján. A megszűnésre ítélt kettős modell gyengeségei közismertté váltak, az EU újabb árampiaci irányelvei pedig köteleznek az újabb szabályozás kialakítására. Az új működési modell egyelőre sok kérdést nyitva hagy, hiszen az áram szabadpiacának piactorzító strukturális örökséggel – egy domináns vállalat túlsúlyával jellemezhető feltételek között – kell létrejönnie. A villamos energia szabadpiacának létrehozása, hatókörének kiterjesztése önmagában is szabályozási, intézményi, érdekeltségi, felügyeleti problémák sokaságával jár együtt, amelyek az induláskor hozzájárulnak a kilátások megítélésének bizonytalanságához. Ezt a piaci struktúra örökölt torzulása tovább erősíti. A következő időszakokban kaphatunk világosabb képet arról, hogy az árampiac kialakulásának fejleményeit ez a sajátos helyzet milyen irányban fogja befolyásolni.

¹² Az EU versenyhatósága által még el nem fogadott szerződések részleteit nem hozták nyilvánosságra.

IRODALOM

1994. évi XLVIII. törvény a villamos energia termeléséről, szállításáról és szolgáltatásáról.
2001. évi CX. törvény a villamos energiáról.
2005. évi LXXIX. törvény a villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvény módosításáról.
2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról.
- EC [2007a]: Fact sheets by country. Internal energy market. Directorate-General for Energy and Transport. European Commission http://ec.europa.eu/energy/energy_policy/doc/factsheets/country/hu/market_hu_hu.pdf.
- EC [2007b]: Prospects for the internal gas and electricity market. Commission of the European Communities, Commission Staff Working Document. Accompanying document to the communication from the Commission to the Council and the European Parliament. [COM(2006) 841 final]. Brussels, SEC(2006) 1709/2. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0841en01.pdf.
- EU Press... [2005]: Állami támogatás: A Bizottság hivatalos vizsgálatot indít a magyarországi hosszú távú energiavásárlási megállapodások ügyében. EU Press releases, IP/05/1407. Brüsszel, november 10.
- EU Press... [2007]: Energiával tölteni fel Európát: valódi piac biztonságos energiaellátással. EU Press releases, IP/07/1361. Brüsszel, szeptember 19. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1361&format=html&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2007a]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a földgáz és a villamos energia belső piacának jövőbeni lehetőségeiről. Brüsszel, 10.1.2007 COM(2006) 841 végleges. [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2006\)0841_/com_com\(2006\)0841_hu.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2006)0841_/com_com(2006)0841_hu.pdf).
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2007b]: Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a villamos energia határokon keresztül történő kereskedelme esetén alkalmazandó hálózati hozzáférési feltételekről szóló 1228/2003/EK rendelet módosításáról. (Előterjesztő: a Bizottság). [SEC(2007) 1179] [SEC(2007) 1180], Brüsszel, 19.9.2007 COM(2007), 531 végleges, 2007/0198 (COD).
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2007c]: Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2003/54/EK irányelv módosításáról. (Előterjesztő: a Bizottság). [SEC(2007) 1179] [SEC(2007) 1180] Brüsszel, 19.9.2007 COM(2007) 528 végleges, 2007/0195 (COD).
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2007d]: Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete az Energiaszabályozói Együttműködési Ügynökség létrehozásáról. (Előterjesztő: a Bizottság). [SEC(2007) 1179] [SEC(2007) 1180], COM(2007) 530 végleges, 2007/0197 (COD)
- EP [2003]: Az Európai Parlament és a Tanács 2003/54/EK irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 96/92/EK irányelv hatályaon kívül helyezéséről. (2003. június 26.) Hivatalos Lap, L 176, 15/07/2003. pp. 0037–0056.
- GKM [2007a]: Előterjesztés a Kormány részére a villamos energiáról szóló törvénytervezetről. Munkaanyag. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, április.
- GKM [2007b]: Előterjesztés a Kormány részére a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló kormányrendeletéről. Munkaanyag. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, szeptember.

- GVH [2006]: A Gazdasági Versenyhivatal jelentése a magyar villamosenergia-piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról. GVH, Budapest, 2006. május 15.
- HEO [2006]: Annual Report 2005 to the European Commission. Hungarian Energy Office, Budapest, July. <http://europa.eu/rapid/pressreleasesaction.do?reference=ip/05/1407&format=html&aged=1&language=en&guiLanguage=en>.
- KÓKA JÁNOS [2007]: „...a villamosenergia-piac megnyitása elsősorban versenyképességi kérdés.” A kormány elfogadta a villamosenergia-törvény tervezetét. Villamosenergia-piacnyitás 2007, prezentáció, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, május 16. <http://www.gkm.gov.hu/feladataink/energetika/vet.html>.
- KOPINT-TÁRKI [2007]: A magyar villamosenergia-ipar hosszú távú fejlődési irányzatai. Kopint-Tárki Konjunktúrakutatási Intézet, május.
- KSH [2007]: Stadat-táblák. Idősoros éves adatok. Villamosenergia-mérleg (1990–2006). http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl3_08_02i.html.
- MARNITZ ISTVÁN [2007a]: Már az áramárverés előtt nagy a feszültség. Népszabadság, október 20.
- MARNITZ ISTVÁN [2007b]: Újraserződik az MVM és a Mátrai Erőmű. Népszabadság, október 10.
- MAVIR [2004]: Az árampiacról. <http://www.mavir.hu/>
- MAVIR [2007]: Magyar Szervezett Villamosenergia-piac (HUPX). Összefoglaló. október 5.
- MEH [2005]: A Magyar Energia Hivatal 2004. évi jelentése az Európai Bizottság részére. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, július.
- MEH [2006]: Javaslat az új villamosenergia-piaci működési modell kialakítására. (A szakmai konzultációt követő 2. sz. változat). Magyar Energia Hivatal, március 23. http://www.eh.gov.hu/gcpdocs/200603/microsoftwordmodell_2szvlt_honlapra.pdf.
- MEH [2007a]: Adatok, statisztikák. A villamosenergia-kereskedők adatai engedélyesként. www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=223.
- MEH [2007b]: A villamosenergia-társaságok 2006. évi adatai. www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=223.
- MEH [2007c]: Az energiapiac működésének főbb tapasztalatai. Magyar Energia Hivatal. <http://www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=108>
- MEH [2007d]: Közlemény az MVM VK Zrt. által 2007. október 25-én lebonyolított villamosenergia-árverésről és annak a fogyasztói árakra gyakorolt hatásáról. Magyar Energia Hivatal, október 30.
- ENERGISING EUROPE [2007]: Energising Europe: A real market with secure supply. MEMO/07/361, Brussels, 19 September. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/361&format=html&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
- MVM [2007]: A magyar villamosenergia-rendszer 2006. évi statisztikai adatai. Magyar Villamos Művek Zrt., Budapest.
- VISSZAFOGOTT... [2007]: Visszafogott áramverseny. Népszabadság, május 25.
- KÉT HOSSZÚ TÁVÚ... [2007]: Két hosszú távú áramvásárlási megállapodást felbontottak. Világ gazdaság, október 18.

PIACNYITÁS A VASÚTI SZEKTORBAN

A tanulmányban a vasúti szektorban a teherszállítás területén zajló piacnyitási folyamat főbb állomásait foglaljuk össze. E szektorban a piacnyitás néhány éves múltat tekint vissza, ezért a tapasztalatoknak híján vagyunk még, a szabályozás nem teljes. A piacnyitás elvi lehetősége, terjedelme és sikeressége vitatott, a liberalizáció lehetséges „mellékhatásai”, sikertelenségei már kitapinthatók. A szabályozási háttér rövid bemutatása után a gyakorlatban történeteket, valamint a jogesetek révén a – közösi és magyarországi – problémákat összegezzük. A teljes körű szabályozás és a tapasztalatok hiányában a személyszállítási szektorban várható piacnyitással csak mérsékeltlen foglalkozunk. Elsősorban a jelenlegi helyzet bemutatására összpontosítottunk. A határon átnyúló vasúti szolgáltatások olyan fontos problémáinak részletes taglalása, mint például a hozzáférés, valamint a nélkülözhetetlen eszköz kérdése, a menetrendszerűség hiánya, a szűk keresztmetszetek problémaköre további tanulmányok témájául szolgálhat.

SZABÁLYOZÁS, JOGI KÖRNYEZET

Bevezetés

Európában a vasúti piacnyitást megelőzően a vasutat általában stratégiai ágazatnak tekintették, amelyet jellegéből, jellemzőiből és fontosságából adódóan állami kézben tartottak. A többi közlekedési ágazat megnyitása ellenére a vasút az 1990-es évek elejéig – minden egységes európai vasútpolitikára irányuló törekvés ellenére – csaknem valamennyi tagállamban jelentős veszteségekkel, egyre növekvő mértékű állami támogatással és bizonyos országokban egyre romló színvonallal működött. A vasút szerepe a nemzetközi szállítások terén is egyre csökkent más közlekedési eszközkhöz képest annak ellenére, hogy a szállítás összvolumene növekedett. A vasút kedvezőtlen megítélésében a vasút lassúsága, megbízhatatlansága, körülményessége játszott döntő szerepet. Valamennyi határátlépés alkalmával az eltérő technikai feltételek és jogi szabályozás olyan idővesztést okozott, ami a fuvarozatók számára nem tette vonzóvá a vasutat. Ezzel párhuzamosan megnőtt a közúti és légi forgalom, amivel együtt járt a növekvő energiafelhasználás, a nagyobb forgalmú utak bedugulása, a repülőterek nagy forgalma. Mindez ellentétben állt a vas-

út viszonylag környezetbarát szállítási módnak tekintendő, s az Európai Bizottság álláspontja szerint megoldást kínálhatna a növekvő energiefelhasználás és környezetszennyezés okozta problémákra, a gyarapodó árumennyiségből, az utak beduálásából és a repterek túlterheltségéből eredő kihívásokra.

Szükség volt tehát arra, hogy megálljon a vasút térvészése, és képes legyen az új kihívásokra megfelelően reagálni. A vasúti szolgáltatások tekintetében is meg kell valósulnia a szolgáltatásnyújtás szabadságának, valamint a vasútnak is segítenie kell az áruk és bizonyos szolgáltatások szabad áramlását, ezért az egymástól elszigetelten működő vasutakat össze kellett kapcsolni. Az Európai Bizottság az első vasúti csomag végrehajtásáról szóló jelentésében (*EK Bizottság* [2006]) rámutatott, hogy a tagállamok és állami vállalataik ugyan vonakodtak végrehajtani a piacnyitás első csomagját, a gyakorlat azonban mégis azt igazolja, hogy azok a tagállamok, amelyek az állami vasúti ágazat reformjában elsők voltak, ma élen járnak a vasúti közlekedés tekintetében. Ezzel mintegy igazoltnak látja azt az állítást, hogy a vasút újbóli felélénkítésében a vasúti szektor támogatása mellett a liberalizációnak kulcsfontosságú szerepe van, valamint hogy „a vasutak létfontosságú részei a Közösség közlekedési ágazatának.” (91/440/EGK-irányelv preambulum 2. bekezdés) Mindezt a Bizottság a lisszaboni stratégia részeként egy olyan oksági láncolatba helyezi, amely szerint a piac megnyitásával nő az ágazat versenyképessége, ami befektetéseket generál, így gazdasági növekedést és foglalkoztatottságot hoz magával, s lévén hogy a vasút környezetbarát közlekedési mód, a fenntartható fejlődés irányába hat.

Voltak és vannak olyan vélemények, amely szerint a vasút olyan természetes monopólium, amelyet nem célszerű feldarabolni, mert az így keletkező koordinációs költségek meghaladják a liberalizációból eredő előnyöket, és biztonsági szempontból kockázatot jelentenek. Legalábbis bizonyos korlátokat kell szabni a piacnyitásnak, az nem terjedhet ki (földrajzi értelemben sem) a vasúti közlekedés teljes vertikumára. Ennek indokolásakor elsősorban a „vasutak sajátos jellemzőire” (uo.) hivatkoznak, amely szerint a szektorban jellemző a természetes monopóliumok létezése, a vasút – lévén hogy más iparágak inputja – gazdaságpolitikai célokat valósít meg, más iparágak nélkülözhetetlen kiegészítő tevékenysége, és az ezt a területet érintő beruházások jelentős hatással vannak a többi ágazatra is. A közlekedés szolgáltatásai tárolhatatlanok, inputjai nem mobilak és szűkösek, valamint az ágazatok egymással is versenyben állnak, és a köztük lévő konfliktusok piaci eszközökkel gyakran nem is oldhatók fel. Végül a közlekedés (benne a vasút a személyszállítás terén) gyakran közszolgáltatást nyújt, s a piaci alapú működés nemigen egyeztethető össze a közszolgáltatói céllal, a szociális és regionális politikai, gazdaságosztónzó céllal. Ehhez járul még, hogy a szektor liberalizációs célú megérintése nem kevés szociális értelemben vett „veszély” forrása, lévén, hogy a vasút nagyszámú munkavállalót (mintegy 10 millió fő az EU egészében) foglalkoztat a legtöbb országban erős érdekképviseleti szervezetbe tömörítve, amelyek a piac liberalizációjában elsősorban veszélyt látnak a munkahelyekre és munkafeltételekre nézve.

AZ EURÓPAI UNIÓ SZABÁLYOZÁSA

A KÖZÖSSÉG JOGALKOTÁSI HATÁSKÖRE • A közlekedést a Római Szerződés önálló politika keretében szabályozza. A 71. cikk 1. bekezdés felruházta a Tanácsot a 70. cikkben foglalt közös közlekedéspolitikát megvalósításához szükséges rendelkezések megalkotásával. Az Európai Bíróság ítélete (13/83. Európai Parlament *versus* Tanács, 1985, EuGHE 1513.) értelmében a Közösségnek alapvető kötelezettsége a közös közlekedési politika kialakítása, a közlekedés területén a szolgáltatások nyújtására vonatkozó alapszabadság megvalósítása. A Római Szerződés közlekedéssel foglalkozó V. Címe a közlekedésről speciális szabályozást jelent a Római Szerződés többi rendelkezéséhez képest. Az általános szabályokat a közlekedés területén is alkalmazni kell (167/73. Európai Bizottság *versus* Franciaország, 1974, EuGHE 359.), beleértve a versenyszabályokat is. Vannak azonban kivételek. A Római Szerződés kifejezetten a szolgáltatások szabadságára vonatkozó rendelkezései alól az 51. cikk értelmében kivétel a közlekedés, az általános szabályok helyett e fejezet rendelkezéseit kell alkalmazni a közlekedés területén a szolgáltatásnyújtásra. Kiegészítő jogalként szóba jön még a Római Szerződés 94. cikke mellett a 86. cikk 3) is, elsősorban a közszolgáltatások finanszírozása kérdésében, mely kérdés elsősorban a személyszállítással kapcsolatban merült fel.

A PIACNYITÁS ELŐZMÉNYEI • A Római Szerződés kevés kellően részletes és megfelelően konkrét rendelkezést tartalmazott a közlekedés, illetve azon belül a vasúttal kapcsolatos politika szabályozására, ezért kezdetől fogva az Európai Bizottságra és a Tanácsra hárult a rendelkezések konkretizálásának feladata. Néhány kevésbé sikeres kísérlet után 1965. május 13-án megszületett a Tanács határozata bizonyos, a vasúti, közúti és belvízi szállítások területén versenyt befolyásoló szabályok harmonizálása tárgyában (65/271/EGK határozat). Ez a határozat elsősorban egy program volt a Tanács számára, amelynek keretében egy sor, a vasutak anyagi helyzetével, illetve a közszolgáltatásokkal kapcsolatos norma született.

1973-ban az Európai Gazdasági Közösségben szintén történt kísérlet egységes vasútpolitika kialakítására. Ekkor elhatározták, hogy a tagállamoknak évente kétszer jelentést kell készíteniük közgazdasági és pénzügyi helyzetükről. Az 1983–1985 jelentés már a vasút számára jelentős kockázatként jelezte előre a közlekedés többi ágának liberalizációját, ami arra készítette a Bizottságot, hogy tevékenységét elsősorban a nemzeti vasúti rendszerek együttműködésére, kooperációjának elősegítésére irányítsa.

Tíz évvel a harmonizációról szóló határozatot követően a Tanács újabb határozatot hozott a vasúttársaságok anyagi helyzetének rendezéséről és társaság és állam közötti pénzügyi kapcsolatokról (75/327/EGK). Az 1980-as évekig az Európai Gazdasági Közösség vasútpolitikája a versenytorzítások kiküszöbölésére és a jobb pénzügyi átláthatóság megteremtésére korlátozódott.

A következő fontosabb állomás a Tanács határozata 1982. július 19-én az árképzésről a határon átnyúló vasúti áruszállítások kapcsán (82/529/EGK), illetve az 1983. július 25-én hozott határozat a vasúti társaságok kereskedelmi függetlenségéről a határon átnyúló személy- és csomagszállításban (83/418/EGK). A Tanács 84/646. számú ajánlása szintén a nemzeti vasúttársaságok együttműködését hivatott erősíteni a nemzetközi személy- és áruszállítás területén.

1990. január 25-én a Bizottság a Tanács elé terjesztette a közös vasúti stratégiára vonatkozó javaslatát. Ebben már a szerkezeti szétválasztás játszott a főszerepet. A vonalakat és a vasútállomásokat továbbra is egy nemzeti „vasúti hatóság” működtetné, a magánszemélyek által működtetett mozdonyok és kocsik számára pedig rendelkezésre kell bocsátani a köztulajdonban lévő síneket. Ezzel világos határt kívántak húzni az infrastruktúra tulajdonlása és a kereskedelmi szolgáltató tevékenység között – meggátolva a keresztfinanszírozást –, és különbséget tenni a szabályozott és szabad piaci tevékenység között.

AZ ELSŐ VASÚTI CSOMAG • Csak 1991-ben jutottak el a tagállamok a megegyezésig a közös vasútpolitika kérdésében. Ekkor jelent meg a Tanács 91/440/EGK irányelve a Közösség vasútjainak fejlesztéséről. 1995-ben a Tanács még két kérdésben kezdte meg a tagállamok vasúti szabályozásának harmonizálását. A 95/18/EK irányelv a vasúttársaságok engedélyezéséről, a 95/19/EK irányelv pedig a vasúti infrastruktúra rendelkezésre bocsátásáról és a használati díj megállapításának alapelveiről szól. Ezek az irányelvek a keretül szolgáló 91/440/EGK irányelvet kívánták megtölteni tartalommal. Részben ezeket az irányelveket módosította, illetve egészítette ki a 2001. évi vasúti csomag.

Az Európai Bizottság által 2001-ben nyilvánosságra hozott javaslatcsomag hatvanál is több javaslatot tartalmazott az európai közlekedési politika megváltoztatására egy hatékonyabb, biztonságosabb és jobb minőségű közlekedés érdekében (*White Paper* [2001]). Ennek egyik kulcstémaköre a közlekedési módok közötti (intermodális) verseny megteremtése. Ahhoz, hogy a vasút a többi közlekedési ágban valóban versenytársa lehessen, szükséges volt a vasút területén is a más ágazatokban már végrehajtott liberalizációs folyamat következetes keresztülvitele. Az Európai Bizottság álláspontja szerint az intézkedések következményeként a vasút újra elérheti azt a részarányt az áruszállításban, amellyel 1998-ban rendelkezett, ami tekintettel az áruforgalom volumenének növekedésére jelentős részarány-gyarapodást jelentene.

Az első vasúti csomag megalkotására a Bizottság 1998-ban tett javaslatot. Az ebből 2001-ben valóban meg is alkotott három irányelv a Bizottság 1996-ban kiadott fehér könyvében (*White Paper* [1996]) és a 91/440/EGK irányelv hiányosságait felszámolni hivatott közmegegyezésen alapul. A 2001/12/EK irányelv a közösségi vasutak fejlesztéséről szóló 91/440/EGK tanácsi irányelv módosításáról rendelkezik. A 2001/13/EK irányelv a vasúttársaságok engedélyezéséről szóló 95/18/EK tanácsi irányelv módosítását valósítja meg. A 2001/14/EK irányelv a vasúti infrastruktúra-kapacitás

elosztásáról, továbbá a vasúti infrastruktúra használati díjának és a biztonsági tanúsítvány díjának felszámításáról rendelkezik. A három irányelv lehetővé tette

„minden vasúti társaságnak, amely a közösségi kritériumok alapján kiadott engedéllyel rendelkezik, [...] páneurópai szolgáltatások – elsősorban az európai vasúti árufuvarozási hálózaton történő nemzetközi árufuvarozási szolgáltatások – nyújtása céljából méltányos és megkülönböztetéstől mentes feltételekkel való hozzáférést a vasúti infrastruktúrához.” (EK Bizottság [2006] Sec (2006)530. 3. o.)

Az irányelvek végrehajtásának határidejéül a tizenötök államai számára 2003. március 15-ét, míg az újonnan csatlakozó tíz tagállamból a vasúttal rendelkező nyolc állam számára céldátumként 2004. május 1-jét jelölték meg. Az első vasúti csomag átültetésére Magyarország mellett Lengyelország kapott átmeneti mentességet, Magyarország esetében a derogációs időszak lejártának dátuma 2006. december 31. volt. A Bizottság 2006. május 3-ára el is készítette jelentését az első vasúti csomag végrehajtásáról. A jelentés szerint 2006. január 1-jétől a 25 tagállamból 24 hivatalosan átültette az első vasúti csomag irányelveit nemzeti jogába, és Luxemburg is hivatalosan kötelezettséget vállalt, hogy megteszi ezt 2006 első felében. A jelentés szerint a

„késedelmes átültetések, amelyek ellen a Bizottság annak idején bejelentés hiánya miatti eljárás indításával lépett fel, nemzeti szintű jogbizonytalansági forrásként hatással voltak arra, hogy a piaci szereplők mennyire tudtak európai szinten színre lépni. Az irányelvek egyelőre még tagállamonként változó konkrét eredményeket hoztak, és hatásukra nem jelentek meg új piaci szereplők minden tagállamban. A Bizottság adott esetben jogsértési eljárást fog indítani, ha az átültetés hiányos, sőt helytelen: gondoskodni kell ugyanis arról, hogy alkalmazzák a közös jogszabályokat, mégpedig nemcsak betű szerint, hanem szellemiségükben is.” (Uo. 5. o.)

A liberalizáció megítélése tagállamonként eltérő. Egyes tagállamok már a közösségi piacnyitást megelőzően lépéseket tettek az állami monopoltársaság átstrukturálása és a piac megnyitása érdekében (például: Nagy-Britannia), míg más tagállamok továbbra is erőfeszítéseket tettek a korábbi állami társaság pozícióinak megőrzéséért. A példaként említett Hollandiában már a közösségi piacnyitást megelőzően is versenyben állt a vasút a többi közlekedési ággal, nem védték állami protekcionista eszközökkel. Jellemző a tagországok hozzáállására az is, hogy még azok sem végeztek el az irányelvek átültetését határidőre, amelyek egyébként a piacnyitást már közösségi kezdeményezés nélkül is a kilencvenes évek közepére mind a személy-, mind a teherszállításban befejezték (Németország, Egyesült Királyság). A közösségi szabályozás sok tekintetben a német Deutsche Bahn AG mintájából merített akkor, amikor előírta egy független infrastruktúra-kapacitást elosztó szerv létrehozását, amely az igényléseknek megfelelően osztja el a menetvonalakat, ha integrált

szervezetben egy társaság különböző üzletágaiként a sínhálózat üzemeltetője szállítási szolgáltatást is kíván nyújtani. Feltűnő ellenpéldaként említhető ugyanakkor Franciaország, amely ezen a területen is változatlanul ragaszkodik a vasút állami befolyás alatt tartásához, és igyekszik a piacnyitó intézkedéseknek mindössze a szükséges minimumát végrehajtani.

Az Európai Bizottság megítélése szerint a nemcsak a szabályok átültetésében, de a végrehajtásban is élenjáró országok komoly előrelépésről tettek tanúbizonyságot. Ennek egyik jelzőszámaként a vasúti infrastruktúra kihasználtságát szokás segítségül hívni, a hálózaton lebonyolított áruforgalom és a vasúti hálózat egymáshoz viszonyított arányát. Ebben a tekintetben az élenjáró országok a balti államok (ehhez hozzájárul azonban kedvező földrajzi elhelyezkedésük és a szállítmányok természete is), amelyeket a piacnyitás legsikeresebb megvalósítóiként tartanak számon. Őket Ausztria, Szlovákia és Szlovénia követi. Magyarország – szomszédjaival ellentétben – ebben az összehasonlításban mindössze a 19. helyen szerepel, ami a hazai infrastruktúra kihasználatlanságát és ezzel a piacnyitás sikertelenségét is jelenti.

Ami Magyarországot illeti, általánosságban megállapítható a felmérések tükrében, hogy a kidolgozott irányelveket még nem teljes mértékben ültették át a magyar jogrendszerbe, bizonyos elemzések szerint Magyarország az érintett 23 ország közül az utolsó ötben van (*DG Energy and Transport* [2005]). A Gazdasági Versenyhivatal 2004-ben már úgy értékelte, hogy a

„... vasúti közlekedés területén a jogszabályi háttér az európai uniós jogharmonizációs követelményeknek megfelelően alakult át, megteremtve ezzel a lehetőséget arra, hogy a csatlakozást (illetve teljes mértékben a 2006 végéig tartó átmeneti derogációs időszakot) követően más vasúttársaságok piacra lépésével verseny bontakozhasson ki a vasúti szektorban.” (*GVH* [2004].)

A MÁSODIK VASÚTI CSOMAG • A lépcsőzetes piacnyitás folyamatában a következő csomag nem sokáig váratott magára. Még 2001 szeptemberében megszületett a Bizottság újabb fehér könyve az egységes európai vasúti térség további építéséről. A Bizottság már 2002 januárjában javaslatot tett az újabb vasúti csomag elfogadására, amelyet 2004 áprilisában el is fogadtak. Ez a második vasúti csomag már egy nyíltabb árufuvarozási piacot tűzött ki célul, amelyhez vasútbiztonsági irányelvet, az Európai Vasúti Ügynökséget létrehozó rendeletet alkottak, illetve a nemzeti vasúti hálózatok közötti átjárhatóság meggyorsítását helyezték kilátásba. Ebben már 2007-től a huszonötök, illetve a huszonhetek Európájában a teljes árufuvarozási piac megnyitását tűzték ki célul.

A HARMADIK VASÚTI CSOMAG • A következő lépcsőfok alapjainak lerakását a Bizottság már 2004 márciusában megkezdte az utasforgalom 2010-re történő megnyitására irányuló javaslatával. További programpontok voltak az utasok jogai, va-

lamint a vonatszemélyzet tanúsítása. 2007. június 21-én az Európai Parlament megállapodott a Tanáccsal a harmadik vasúti csomag kérdésében. A harmadik csomag 2010. január 1-jétől kívánja megnyitni a nemzetközi vasúti személyszállítási piacot a verseny számára az Európai Unióban.

PIACNYITÁS A VASÚTI SZEKTORBAN • A 91/440/EGK irányelv több olyan célkitűzést jelölt meg, amelyek a piac megnyitását célozzák. Ilyen a vasúttársaságok államtalanításával kapcsolatos rendelkezések köre, amelyek az egykori monopoltársaságok versenyfeltételekhez igazítását célozták. Az állami vasúttársaságok integrált szervezeti struktúrában működtek. Egyetlen vasúttársaság létezett, amely egy társaság keretein belül látta el az infrastruktúra fenntartásával kapcsolatos, valamint a szállítási feladatokat, és mintegy hatóságként eljárva kötelező erejű „szervezeti” normákat alkotott, kvázihatóságként pedig kötelező erejű döntéseket hozott. Ezek a társaságok minden újonnan piacra lépni szándékozó szereplővel szemben képesek voltak megőrizni pozícióikat. Ez a vállalati forma természetéből adódóan ellentétes volt a versenyző piaci struktúrával. A piaci működés feltételezi az irányítás, a társasági szervezet, az igazgatás, az adminisztráció, illetve az igazgatási, gazdasági és számviteli ügyekre kiterjedő belső ellenőrzés államtól való függetlenítését. Elengedhetetlen tehát, hogy ezek a társaságok az államétól elkülönített vagyonnal, költségvetéssel és könyveléssel rendelkezzenek (91/440/EGK irányelv, 4. cikk).

Első lépésben tehát az államoknak meg kellett teremteniük, hogy a „vasúttársaságok kereskedelmi jellegű és a piaci kereslethez igazodó független szolgáltatóként működhessenek.” (91/440/EGK irányelv, preambulum 2. bekezdés.) Ennek egyik első elemeként különbséget kellett tenni a 91/440/EGK irányelv szerint a szállítási szolgáltatások nyújtása és az infrastruktúra működtetése között, a két tevékenységet külön kell igazgatni, és számvitelüket (elsősorban a keresztfinanszírozás elkerülése érdekében) el kell különíteni. Az e területek valamelyikének nyújtott állami támogatás másik területre történő átirányításának tilalmát a 2001/12/EK irányelv kifejezetten rögzíti. Az irányelv megfogalmazásában a számviteli szétválasztás kötelező, míg a szervezeti vagy intézményes elkülönítés önként vállalt további lehetőségek. Ahogyan azt a 2001/12/EK irányelv lehetőségként rögzíti: a tagállamok megkövetelhetik ennek megtörténtét azonos vállalkozáson belül elhatárolt részlegek megszervezése útján, vagy oly módon is, hogy az infrastruktúrát egy külön egység igazgassa [az Európai Parlament és a Tanács 2001/12/EK irányelve (2001. február 26.) a közösségi vasutak fejlesztéséről szóló 91/440/EGK tanácsi irányelv módosításáról 6. cikk 2. bekezdés].

Emellett az irányelv igyekszik megoldani az infrastruktúra fenntartásáért való felelősség kérdését. Értelemszerűen a vasúti infrastruktúra fenntartása valamennyi szállítási szolgáltatás nyújtásának nélkülözhetetlen eszköze. Az infrastruktúra fenntartása azonban emellett, hogy biztonságtechnikai okokból mérhetetlenül fontos, és a vasút fejlődéséhez elengedhetetlen a technikailag fejlettebb sínhálózat, rendkívül

költséges feladat is. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy szabad-e, illetve nem kockázatos-e, hogy magánvállalkozásoknak lehetővé tegyünk a sínhálózat működtetését, illetve hogyan lehet magánvállalkozásokat érdekeltté tenni az infrastruktúrába való befektetésben. Az irányelv mindenesetre „célszerűnek” látja, hogy „a tagállamok megőrizzék általános felelősségüket a megfelelő vasúti infrastruktúra fejlesztéséért.” (91/440/EGK irányelv, preambulum 2. bekezdés.) Fontos alternatív lehetőséget biztosít azonban ez az irányelv az infrastruktúra fenntartása tekintetében is: „a tagállamok vasúttársaságokra vagy bármilyen más igazgatásra ruházhatják a vasúti infrastruktúra igazgatása, és különösen az igazgatás műszaki, kereskedelmi és pénzügyi terén a beruházások, a karbantartás és a finanszírozás felelősségét.” (Uo. 7. cikk 2. bekezdés) A tagállamok az infrastruktúra-igazgatónak – a Szerződés 77., 92. és 93. cikkének tiszteletben tartásával – a feladatokkal, a nagyságrenddel és a pénzügyi szükségletekkel összhangban elegendő finanszírozást ítélnének meg, elsősorban új beruházások fedezése céljából (uo. 7. cikk 3. bekezdés).

Az irányelv rendelkezik az infrastruktúra használatáért fizetendő díjakról. Az infrastruktúrával kapcsolatos költségek felosztására az egyes államok alakítanak ki szabályokat annak biztosítására, hogy a „vasúttársaságok és azok csoportosulásai fizessenek a vasúti infrastruktúra használatáért” és e „díjfizetésnek meg kell felelnie a vasúttársaságok közötti hátrányos megkülönböztetés tilalma elvének.” (Uo. preambulum 2. bekezdés.) Ez a célkitűzés részben annak irányába hat, hogy az infrastruktúra fenntartása tekintetében is érvényesüljenek a piaci szempontok, és a szereplők finanszírozzák a hálózat fenntartását. Ha arra törekszünk, hogy az infrastruktúra igénybevételéért fizetett díjak fedezzék az annak fenntartásával együtt járó költségeket, akkor a használati díjak növekedni fognak. A magasabb infrastruktúra-használati díjak abban az esetben is távol tarthatnak potenciális piacra lépőket, ha megkíséreljük ezeket a díjakat arányosítani. A használati díjakat elsősorban a kilométer-teljesítmény, a vonat összetétele és minden külön előírás figyelembevételével állapítják meg, amely olyan tényezőkhöz kapcsolódik, mint például a sebesség, a tengelyterhelés és az infrastruktúra igénybevételének mértéke és/vagy időtartama (uo. 8. cikk). Nehéz és bizonyos értelemben igazságtalan is lenne arányosítani a vasúti vállalkozás méretéhez, míg a mindenkitől egyenlő mértékben beszedett díj hátrányosabban érintené a kisebb, kevésbé tőkeerős vállalkozásokat. A többszintű díjrendszer azért is problémás, mert a „diszkriminatív” díjfizetés mai értelmezési gyakorlata szerint ez versenyjogi szempontból is aggályos lehet, mint ahogyan ez a Deutsche Bahn AG által bevezetett kétlépcsős díj szabás alkalmával meg is mutatkozott. A német társaság csak azáltal kerülhette el a német versenyhivatal (Bundeskartellamt) eljárását, hogy egy egységes díjat vezetett be.

A tagállamokként eltérő díjazás azonban olyan jellegű versenyt is generál, ami nem teljes mértékben kívánatos. Ha az egyes országok, elsősorban a tranzitországok a díjakban kívánnak versenyezni egymással, és ezáltal a saját vonalaikra csábítani a nemzetközi fuvarokat, ez ugyan a díjak csökkentésére sarkall, de ennek követke-

tében az infrastruktúra fenntartási költségeinek kisebb hányadára lesz fedezet, és elmaradnak a kívánt fejlesztések. Az is elfogadható érv azonban, hogy a vonalak állapota is különböző országoként, nem lehet tehát egyelőre egységes díjszabással dolgozni.

Nagyon fontosnak tartja a 91/440/EGK irányelv az egykori állami vállalatok pénzügyi helyzetének rendezését. A piaci alapú működés esszenciális feltétele, hogy a vállalatnak elkülönült költségvetése legyen, s az esetleges veszteségeket ne pótolják más üzletágak bevételeiből vagy a központi költségvetésből. A tagállamoknak ezért „biztosítaniuk kell, hogy a meglévő köztulajdonú vagy irányítású vasúttársaságok szilárd pénzügyi háttérrel rendelkezzenek, s eközben gondoskodniuk kell arról, hogy az esetleg szükségessé váló pénzügyi átszervezéseket a Szerződés vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően hajtsák végre.” (Uo. preambulum 2. bekezdés.) A nemzetközi szállítások lehetővé tétele érdekében elengedhetetlen, hogy a nemzetközi vasúti csoportosulások számára az „azokban részt vevő tagállamokban szabad belépési és áthaladási jogot kell adni, továbbá áthaladási jogot más tagállamokban, ha ezt az érintett nemzetközi szolgáltatás megköveteli.” (Uo. preambulum 9. bekezdés)

A 91/440 irányelv már magának követel olyan tagállami hatásköröket a vasútfejlesztést illetően, amelyek korábban kizárólag tagállami feladatokat jelentettek. Ez a „beavatkozás” a tagállami hatáskörökbe még nagyon óvatosan tekinthető. Például a nemzeti infrastruktúra fejlesztése tekintetében az irányelv rögzíti: a tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket nemzeti vasúti infrastruktúrájuk fejlesztése érdekében, adott esetben figyelembe véve a Közösség általános érdekeit (Uo. 7. cikk 1. bekezdés). Nagyon tanulságosak az irányelvnek a rendelkezései, illetve célkitűzései azért is, mert a későbbi első liberalizációs csomag módosításai ellenére ezek az intézkedések továbbra is irányadóak maradnak. A később ezt az irányelvet módosító 2001/12/EK irányelv további fontos intézkedésekkel egészítette ki az eddig kialakult struktúrát.

A módosító irányelv annyiban megengedőbb, hogy a funkciók szétválasztásában enyhébb követelményeket támaszt a tagországokkal szemben. Bizonyos alapvető funkciók szétválasztásával és/vagy egy ellenőrző és végrehajtó funkciót betöltő vasúti szabályozó szervezet létrehozásával, valamint az eredménykimutatások és mérlegek elkülönítésével egyenlő feltételek alapján és hátrányos megkülönböztetéstől mentes módon hozzáférést kell biztosítani az infrastruktúrához (2001/12/EK irányelv, preambulum 2. bekezdés). Az irányelv „és/vagy” kitétele elvben lehetővé tenné egy olyan konstrukció kialakítását is, amelyben nem a funkciók elkülönítése, hanem egy vasúti szabályozó szervezet lenne a megfelelő működés záloga a könyvelés elkülönítése mellett. További fontos kitétel már a preambulumban, hogy ezeket a hozzáférési jogokat kiterjesztő intézkedéseket további harmonizációs kísérő intézkedésekkel kell végrehajtani (uo. 4. bekezdés). Ez az irányelv már tágabban vonja meg a piaci szereplők és a használható infrastruktúra körét is: [...] a nemzetközi áruszállítás tekintetében a hozzáférési jogokat [...] az engedéllyel rendelkező vasút-

társaságok számára egy, legfeljebb hét évig tartó átmeneti időszakra ki kell terjeszteni egy meghatározott hálózatra, a Transzeurópai Vasúti Áruszállítási Hálózatra. Az átmeneti időszakot követően a Transzeurópai Vasúti Áruszállítási Hálózatnak le kell fednie a teljes európai vasúti hálózatot, amelyre biztosítani kell a vasúttársaságok számára a hozzáférési jogokat nemzetközi áruszállítás céljára (uo. 5. bekezdés). A hozzáférési jogot a biztonsági követelményeket betartó és a hozzáférést igénylő vasúttársaságok számára működésük módjától függetlenül biztosítani kell (uo. 6. bekezdés). Az irányelv az infrastruktúra-üzemeltetők számára államtól független jogállást és belső ügyeik intézésére szabadságot ír elő (uo. 8. bekezdés). Ez az irányelv már „kellő mértékű függetlenséggel rendelkező szervezetek” létrehozását rendeli a verseny szabályozására a vasúti piacon, ha nincsenek ilyen funkciót betöltő szervezetek (uo. 11. bekezdés). Ez az irányelv is hangsúlyozza azonban a szubszidiaritás elvét (uo. 15. bekezdés), és lehetővé teszi „a belső piac integritásának biztosítása mellett külön intézkedések” meghozatalát „bizonyos tagállamok sajátos geopolitikai és földrajzi helyzetének, valamint az egyes tagállamok vasúti ágazatában működő szervezetek sajátosságainak figyelembevételére.” (Uo. 14. bekezdés.)

A módosító irányelv fontos vívmánya, hogy a hálózathoz való egyenlő feltételek alapján és hátrányos megkülönböztetéstől mentes hozzáféréssel kapcsolatos feladatokkal olyan szervezeteket vagy vállalkozásokat bízzanak meg, amelyek önmaguk nem nyújtanak vasúti szállítási szolgáltatásokat. E cél teljesülését a szervezeti felépítés módjától függetlenül bizonyítani kell. A tagállamok ugyanakkor vasúttársaságokra vagy bármilyen más szervezetre átruházhatják a díjak beszedését, továbbá a vasúti infrastruktúra üzemeltetésének, mint például a beruházás, karbantartás és finanszírozás felelősségét (2001/12/EK irányelv, 7. cikk 3. bekezdés).

Az irányelv ellentmondásosan rendelkezik azonban olyan jelentős kérdésekről, mint a biztonsági szabványok és szabályok megállapítása, a gördülőállomány és a vasúttársaságok részére a megfelelő tanúsítványok kiadása, valamint a balesetek kivizsgálása. Ezek értelemszerűen a vasúti tevékenység szempontjából elemi fontosságú kérdések. Az irányelv az e feladatokat ellátó szervezetekkel vagy vállalkozásokkal szemben mindössze azt a követelményt támasztja, hogy önmaguk ne nyújtsanak vasúti szállítási szolgáltatásokat, és legyenek függetlenek minden ilyen szolgáltatást nyújtó szervezettől vagy vállalkozástól, így biztosítva az infrastruktúrához való hozzáférést méltányos feltételek alapján és hátrányos megkülönböztetéstől mentes módon (uo.). Azért ellentmondásos ennek a rendelkezésnek a megítélése, mert ezek a szabványok és szabályok kötelezők a vasúttársaságokra. Ahogyan az az irányelv szóhasználatából később még egyértelműbben kiderül, az irányelv maga meghagyja annak lehetőségét, hogy ezeket a feladatokat vállalkozások lássák el. Ha a tagállamok nem bíznak meg független szervezeteket a végrehajtással és az ellenőrzéssel, megkívánhatják vagy megengedhetik, hogy a vasúttársaságok a feladatok semleges és hátrányos megkülönböztetéstől mentes ellátását garantálva részt vegyenek a biztonsági szabványok és szabályok végrehajtásában és ellenőrzésében

(uo. 8. cikk 2. bekezdés). Ezzel, a szabványok és szabályok végrehajtását és ellenőrzését tudatosan hagyják meg egyes vasúti társaságoknál – amellet, hogy az engedélyek és szabványok országonkénti különbözőségéből eredő nehézségeket a nemzetközi vasúti szállításra nézve felesleges hosszasan taglalni.

A MÁV Zrt. nem pusztán a végrehajtásban és az ellenőrzésben vállal jelentékeny szerepet a megfelelő állami szervek megléte ellenére (habár e szervek hatékony működésével kapcsolatban komoly kételyek merülnek fel, és bizonyos hatósági feladatokat valóban az államvasutak apparátusa lát el, mert a megfelelő állami szerv nem rendelkezik megfelelő apparátussal és/vagy eszközállománnyal), de az alacsonyabb szintű vasúti jog alkotásában is. A vasúti jog alkotásának, végrehajtásának és ellenőrzésének apparátusa döntően a MÁV Zrt. szervezetén belül maradt. A MÁV Zrt.-nek lehetősége van alapvető szabályzatok és utasítások (például a járművek karbantartási rendjét, vizsgáztatását illetően) módosítására. Az utasítások ráadásul a MÁV belső normái, módosításukra a MÁV Zrt. tesz javaslatot. A MÁV Zrt.-nek jelenleg is megközelítőleg 10 000 normája van hatályban (*Antal* [2005] 326. o.). A jelenleg hatályos vasúti törvény mind a pályavasút, mind pedig a vállalkozó vasutak tekintetében a külön jogszabályban foglaltaknak megfelelően kötelezővé teszi biztonságirányítási rendszer létrehozását. Az üzemben tartó a vasúti közlekedés folyamatos biztonságához szükséges üzemi követelményeket, valamint a biztonsági intézkedéseket belső szabályzatában határozza meg (2005. évi CLXXXIII. törvény 32. § 1–2. bekezdés). Akár ezek a belső szabályzatoként meghozott, alapvetően vagy névleg biztonsági célokat szolgáló rendelkezések is hathatnak abba az irányba (például elegendő a pályavasút belső szabályzataira gondolni), hogy másokat távol tartsanak, még ha meghozatalukra jogszabály kötelez is.

Az irányelv ugyanakkor garantálja, hogy a piacnyitás benne foglalt mértékének megfelelően vasúti szállítási szolgáltatásokat végző valamennyi vasúti vállalkozás megköti a szükséges, köz- vagy magánjogon alapuló, közigazgatási, műszaki és pénzügyi megállapodásokat a használt vasúti infrastruktúra üzemeltetőivel annak érdekében, hogy rendezzék az adott szolgáltatásokra vonatkozó forgalomirányítási és -biztonsági kérdéseket. E megállapodások feltételei nem lehetnek hátrányosan megkülönböztető, továbbá szükség esetén meg kell felelniük a vasúti infrastruktúra-kapacitás elosztásáról, továbbá a vasúti infrastruktúra használati díjának és a biztonsági tanúsítvány díjának felszámításáról szóló, 2001. február 26-i 2001/14/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelvnek [Európai Parlament és a Tanács 2001/12/EK irányelve (2001. február 26.) a közösségi vasutak fejlesztéséről szóló 91/440/EGK tanácsi irányelv módosításáról 11. cikk 5. bekezdés]. Ezek a szerződések a piacnyitás sarkalatos kérdései, mert ebben nyernek megfogalmazást az infrastruktúra használatának feltételei. A több végső felhasználót kiszolgálóknak, illetve kiszolgálni képes és vasúti kapcsolattal rendelkező termináloknak és kikötőknek az irányelv alkalmazási körébe tartozó szolgáltatásait és az azokhoz való hozzáférést minden vasúti vállalkozás számára hátrányos megkülönböztetéstől mentesen kell biztosítani, és

a vasúttársaságok kérelmei csak akkor korlátozhatók, ha vannak piaci feltételek mellett megvalósítható alternatívák (uo. 6. bekezdés). Ez a megfogalmazás tehát ezeket a terminálokat és a kikötőket olyan nélkülözhetetlen eszköznek tekinti, amelyhez a hozzáférést lehetővé kell tenni.

MEGFELELÉS AZ EU-SZABÁLYOZÁSNAK

A vasútra vonatkozó magyar szabályozás kiindulópontja az 1993. évi XCV. vasútról szóló törvény helyére lépő új vasúti törvény, a 2005. évi CLXXXIII. törvény a vasúti közlekedésről. Magyarországon több más tagállamhoz hasonlóan új vasúti törvény született az irányadó közösségi joggal való összhang megteremtése érdekében.

„A vasútról szóló 1993. évi XCV. törvény 2001–2004. években történt módosításával, valamint a részletes szabályokat megállapító miniszteri rendeletek megalkotásával a közösségi jog első vasúti csomagját képező irányelvek átültetésre kerültek a magyar jogrendszerbe, maradéktalanul eleget téve jogharmonizációs kötelezettségnek. A második vasúti csomagnak a hazai jogba történő beépítése ugyanakkor újabb szabályozási feladatokat ró a Magyar Köztársaságra. A vasútra vonatkozó dinamikus közösségi jogalkotás azonban olyan alapvető szemléletbeli változást eredményezett, amely szétfeszíti a hatályos – az alapvetően az egységes állami vasút modelljére épülő – törvény szerkezetét, így annak módosítása helyett új törvény megalkotása vált szükségessé. Az új törvény megalkotása lehetővé teszi továbbá a magyar jogi terminológiának a közösségi joghoz történő közelítését, illetőleg az annak megfelelő módosítását.” (2005. évi CLXXXIII. törvény indokolása a vasúti közlekedésről. Általános indokolás.)

Az új vasúti törvény kritikussai elsősorban a törvény indoklásának idézett utolsó mondatával nem értenek egyet. A törvény valóban a piacnyitás európai célkitűzéseit igyekszik érvényre juttatni, de az – elsősorban a végrehajtási rendeletekben mutatkozó – terminológiai következetlenségek és a lényeges kérdések körültekintő megfogalmazását nélkülöző szabályozás kíván némi pontosítást a jövőben. A törvény 89. cikke tételesen felsorolja azokat a közösségi jogi előírásokat, amelyeknek való megfelelést ez a törvény szolgálja. A törvény és a hozzá kapcsolódó rendeletek igyekeznek a liberalizáció szellemében átalakítani a magyar vasúti áruszállítási struktúrát. A nemzeti vasútbiztonsági szabályoknak is összhangban kell lenniük az Európai Unió Hivatalos Lapjában közzétett, mindenkor hatályos közös biztonsági módszerrel és közös biztonsági célokkal (2005. évi CLXXXIII. törvény 30. § 2. bekezdés).

A vasút biztonsága kulcskérdése a tagállami szabályozásnak. A vasútbiztonsággal kapcsolatos rendelkezések meghozatala a miniszter feladata, aki e kötelezettségének rendeletben tesz eleget (uo. 1. bekezdés). Léteznek kivételek, de általában a közösségi joggal összeegyeztethető az a tagállami szabály, amely a közösségi jog

által meghatározottnál szigorúbb mércét alkalmaz. Ugyanakkor a vasútbiztonság a nemzeti jogunk által is elfogadott kivétel ez alól a szabály alól, mivel az ezzel kapcsolatos tagállami szabályok komoly hatással lehetnek a nemzetközi vasúti tevékenységre. Ha a közös biztonsági célok elfogadása után a miniszter olyan új nemzeti vasútbiztonsági szabályt kíván bevezetni, amely a közös biztonsági céloknál magasabb szintű biztonságot követel meg, vagy ha az új szabály hatással lehet valamely más európai gazdasági térségben létrejött vállalkozó vasúti társaságok belföldi működésére, a miniszter a nemzeti vasútbiztonsági szabály tervezetét a közlekedési hatóság által lefolytatott egyeztetést¹ követően megküldi az Európai Bizottságnak, és ismerteti bevezetésének indokait. Ha az Európai Bizottság ez ellen a tagállami szabály ellen kifogást emel, az Európai Bizottság határozatának meghozataláig, de legfeljebb a kifogást tartalmazó értesítés megérkezésétől számított hat hónapig nem hirdethető ki (uo. 30. § 2–4. bekezdés).

A vasúti törvény új alapokra helyezi az infrastruktúra fenntartását, a vállalkozói vasúti tevékenység nyújtását, ki-, illetve átalakítja ehhez kapcsolódóan a vasúti irányítási struktúrát. Ennek elemeként a kormány rögzíti a vasútért felelős miniszter, valamint a települési önkormányzatok feladatait a vasúttal kapcsolatban. Ezen a téren figyelemre érdemes, hogy a törvény a közlekedésért felelős miniszter feladatáént nevezi meg a vasúti közlekedés igazgatási és hatósági feladatainak ellátását (uo. 3. § 2. bekezdés *b* pont), valamint az országos vasúti pályahálózat – gazdasági társaságok útján történő – működtetését és fenntartását, e célból egyszemélyes állami tulajdonban levő gazdasági társaság mint pályavasúti társaság alapítását vagy kijelölését (uo. 3. § 2. bekezdés *d* pont). A települési önkormányzatokkal kapcsolatos fontos elem, hogy önként vállalt feladatként lehetőségük van az önkormányzat tulajdonában lévő vasúti pályák, valamint a helyi vasúti közszolgáltatás fejlesztésére, működtetésére (uo. 5. § 1. bekezdés *b* pont).

A VASÚT IGAZGATÁSA • A vasúti közlekedéssel kapcsolatos igazgatási és hatósági tevékenységet a miniszter és a közlekedési igazgatási szervezet látja el. Ez utóbbi szervei a vasúti igazgatási szerv, a Magyar Vasúti Hivatal (MVH), valamint a vasúti közlekedési hatóság, amely a Magyar Köztársaság területén a vasútbiztonsági hatóságként működik. A törvény fontos és egyúttal be nem tartása miatt sokat kritizált kitétele, hogy a vasúti közlekedés igazgatásának szervezete a vasúti társaságoktól függetlenül működik (uo. 4. §). A vasúti közlekedési hatóság legfontosabb feladata a vasúti társaságok műszaki hatósági engedélyével kapcsolatos. Magyarországon a vasúti közlekedési hatóság a Nemzeti Közlekedési Hatóság.² A vasúti pályakapacitás elosztásával kapcsolatos tevékenységet a Vasúti Pályakapacitás-elosztó Kft. végzi.

¹ A 80. § 4. bekezdésének *g*) pontja szerint történik az egyeztetés.

² 263/2006. (XII. 20.) kormányrendelet a Nemzeti Közlekedési Hatóságról 6. § 1. bekezdés.

VASÚTBIZTONSÁGI ENGEDÉLY • Vasúti pályahálózat irányítása, működtetése kizárólag a közlekedési hatóság által kiállított vasútbiztonsági engedély alapján végezhető (2005. évi CLXXXIII. 34. § 1. bekezdés). Az engedély megszerzéséhez a jogosultnak teljesítenie kell a külön jogszabályban meghatározott műszaki, működési követelményeket, valamint a személyzetre, vasúti járműre és a vasúti társaság belső szervezetére vonatkozó biztonsági követelményeket (uo. 35. § 1. bekezdés). Az engedély öt éves időtartamra szól, az érvényesség lejárta előtt a kérelmező az érvényességi idő meghosszabbítását kérheti (35. § 2. bekezdés).

A belföldön bejegyzett vasúti társaság a vasúti pályahálózatot kizárólag a közlekedési hatóság által kiállított vasútbiztonsági tanúsítvány birtokában használhatja. A tanúsítvány igazolja, hogy a vasúti társaság létrehozta a biztonsági rendszerét, és a kockázatok korlátozása és a vasúti pályahálózat biztonságos üzemeltetése érdekében képes megfelelni a kölcsönös átjárhatósági műszaki előírásokban, valamint a nemzeti biztonsági szabályokban meghatározott követelményeknek (uo. 33. § 1. bekezdés). Ilyen műszaki hatósági engedély szükséges gyakorlatilag valamennyi vasúttal kapcsolatos szolgáltatás nyújtásához a vasúti pálya és tartozékai építésén, fenntartásán kívül a vasúti jármű belföldi üzembe helyezéséhez stb. is (uo. 10. §). Az országos működési engedéllyel rendelkező vasúti társaság részére kiadott, a jogosult biztonságirányítási rendszerének elfogadására vonatkozó tanúsítvány valamennyi európai gazdasági térségbeli ország területére érvényes az egyenértékű vasúti szolgáltatásokra (uo. 33. § 4. bekezdés). A közlekedési hatóság a miniszter útján tájékoztatja az Európai Vasúti Ügynökséget a jogosult biztonságirányítási rendszerének elfogadására vonatkozó tanúsítvány, illetve az engedély kiadásáról, meghosszabbításáról, módosításáról vagy visszavonásáról (uo. 35. § 7. bekezdés).

A HATÓSÁGI MŰKÖDÉSI ENGEDÉLY • Ahhoz, hogy egy vállalkozásnak lehetősége legyen bármilyen vasúti tevékenység végzésére, nem elegendő a biztonsági előírásoknak való megfelelés. Emellett szüksége van a társaságnak egy működési engedélyre is. A vasúti pályahálózat működtetése, valamint a vasúti személyszállítás, az árutovábbítás és a vontatási szolgáltatás, működési hatósági engedélyhez kötött tevékenység (uo. 6. § 1. bekezdés). A működési engedély megszerzéséhez a jogosultnak eleget kell tennie a vasúti törvényben és egyéb jogszabályban vele szemben támasztott követelményeknek. A vasúti pályahálózat működtetésére vonatkozó működési engedély egy adott vasúti pályahálózatra vonatkozóan adható ki (uo. 6. § 3. bekezdés). Vállalkozó vasúti tevékenység végzésére vonatkozó működési engedély valamennyi nyílt hozzáféréstű vasúti pályahálózatra, valamint a működési engedélyben meghatározott térségi, elővárosi, helyi vagy saját célú vasúti pályahálózatra adható ki (uo. 6. § 4. bekezdés).

Az engedélyek kölcsönös elismerését rögzíti a nemzeti törvény: az országos személyszállítási, árutovábbítási és vontatási szolgáltatási működési engedély a vasúttársaságok engedélyezéséről szóló, 1995. június 19-ei 95/18/EK tanácsi irányelv

szerinti működési engedélynek minősül. Az országos működési engedély a Magyar Köztársaság területén valamennyi nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózatra kiterjed. Az országos működési engedélyt a vasúti igazgatási szerv a belföldön bejegyzett szervezet részére adja ki. Az országos működési engedély valamennyi európai gazdasági térségbeli országban érvényes (uo. 7. § 1. bekezdés). A Magyar Köztársaságban érvényes, és az országos működési engedéllyel azonos megítélés alá tartozik valamely más európai gazdasági térségbeli országban a 95/18/EK irányelv alapján kiadott működési engedély (uo. 7. § 2. bekezdés).

Az engedély megszerzéséhez a jogosultnak különböző, az üzleti jó hírnévvel, pénzügyi teljesítőképességgel, a szakmai alkalmassággal, a felelősségi körébe tartozó baleseti károk megtérítésére való alkalmassággal kapcsolatos, külön jogszabályban meghatározott követelménynek kell megfelelnie (uo. 8. § 1. bekezdés). Az engedély határozatlan időtartamra szól, de az engedélyező hatóság az engedély kiadásával alapul szolgáló tények fennállását legalább ötvenként felülvizsgálja (uo. 8. § 3. bekezdés). Fontos rendelkezése a vasúti törvénynek többek között, hogy a vasúti igazgatási szerv elrendeli a működési engedély felülvizsgálatát a vasúti társaság jogi helyzetére befolyást gyakorló változás, így különösen más társasággal való egyesülése esetén. A vasúti társaság a külön jogszabályban meghatározott időközönként és tartalommal rendszeresen igazolni köteles a vasúti igazgatási szerv részére a feltetelek teljesítését (uo. 8. § 5. bekezdés).

A vasúti igazgatási szervek együttműködésére vonatkozó kiemelkedő fontosságú szabály, hogy amennyiben a vasúti igazgatási szerv olyan információról szerez tudomást, amely alapján alappal feltételezheti, hogy a más európai gazdasági térségbeli országban a 95/18/EK irányelv alapján kiadott működési engedélyt szerzett vállalkozó vasúti társaság nem teljesíti a működési engedély kiadásának valamely feltételét, a vasúti igazgatási szerv a működési engedélyt kiállító külföldi hatóságot haladéktalanul értesíti (uo. 8. § 10. bekezdés). Ez a nemzeti szabály is tükrözi azt a „tiszteletet”, amelyet az igazgatási hatóságok egymás iránt tanúsítanak. Bár kölcsönösen elismerik egymás hatáskörét a másik államban kiadott engedély alapjául szolgáló feltételek teljesítésének vizsgálatát illetően, ugyanakkor nem teszi lehetővé a közvetlen beavatkozást például az engedély felfüggesztésének formájában, hanem „csak” az észrevételeinek jelzését teszi lehetővé. A vállalkozó vasutak más tagállamban való működését elősegítő rendelkezés az is, amely szerint a vasúti igazgatási szerv a miniszter útján haladéktalanul tájékoztatja az Európai Bizottságot az országos működési engedély (ideiglenes működési engedély) kiadásáról, módosításáról, felfüggesztéséről vagy visszavonásáról (uo. 9. § 2. bekezdés).

A több vasúti tevékenységet végző vasúti társaság vasúti közlekedési tevékenységként elkülönült üzletágainak külön-külön meg kell felelniük a működési engedély kiadása feltételeinek.³

³ 45/2006. (VII. 11.) GKM-rendelet a vasúti társaságok működésének engedélyezéséről 1. § 1. bekezdés.

AZ INFRASTRUKTÚRA TULAJDONI HELYZETE, FENNTARTÁSA • A törvény értelmében országos vasúti pályahálózat működtetését olyan gazdasági társaság végezheti, amelynek egyedüli tagja (részvényese) az állam. A pálya igénybevételéért a pályát működtető vasúti társaságot hálózat-hozzáférési díj illeti meg, amely bevétel ez a vállalkozás köteles a nyílt hozzáférésű pályahálózat működtetésére fordítani (2005. évi CLXXXIII. törvény 14. § 1–2. bekezdés). Az országos vasúti pályahálózat működtetője felelős saját üzemeltetéséért, adminisztrációjáért és belső ellenőrzéséért (uo. 14. § 4. bekezdés). Az állam az országos, a térségi, illetve az elővárosi vasúti pályahálózatot működtető vasúti társasággal az állami tulajdonban lévő vasúti pályák kezelésére vagyonkezelési szerződést, továbbá az országos, valamint az állami tulajdonban lévő vasúti pályát tartalmazó térségi, illetve elővárosi vasúti pályahálózat működtetésére szerződést köt (uo. 25. § 1. bekezdés). A sínhálózat tulajdoni viszonyait illetően a törvény kimondja, hogy az országos törzshálózati vasúti pálya – ha a törvény eltérően nem rendelkezik – az állam kizárólagos tulajdonában áll, s mint ilyen az állami tulajdon köréből nem vonható ki, más tulajdoni formába nem kerülhet át, és csak állami tulajdonjog keletkezhet rajta.

Vasúti mellékvonal az állam vagy olyan szervezet tulajdonában állhat, amelyben az államnak legalább többségi irányítást lehetővé tévő befolyással rendelkezik (uo. 38. § 1–2. bekezdés). A helyi vasúti pálya – bizonyos kivétellel – az önkormányzat vagy olyan szervezet tulajdonában állhat, amelyben az önkormányzat legalább többségi irányítást lehetővé tévő befolyással rendelkezik (uo. 40. § 1. bekezdés). A törvény nagyon szűk körben lehetővé teszi bizonyos vasúti pályaszakaszok bármely természetes személy vagy szervezet általi tulajdonlását (uo. 42. §). A saját célú pályahálózatok jó részének jogi helyzete nem tisztázott. Ennek oka részben a tulajdoni és kezelői jogok változása és a privatizáció. A tényleges szállítás szempontjából nagy jelentősége lehet a például egy társaság tulajdonában lévő „utolsó kilométereknek.”

A vasúti pályahálózatot működtető pályavasúti társaság, illetve az integrált vasúti társaság a vagyonkezelési szerződést az állam nevében eljáró kincstári vagyon kezeléséért felelős szervvel köti meg (uo. 26. §).

Az állam nevében a közlekedési miniszter – az államháztartásért felelős miniszter egyetértésével – szerződésben kötelezettséget vállal az országos, valamint az állami tulajdonban lévő vasúti pályát tartalmazó térségi, illetve elővárosi vasúti pályahálózat működtetését végző vasúti társaságnak a pályahálózat működtetésével kapcsolatban felmerült és a hálózat-hozzáférési díjból, valamint a vasúti társaság egyéb üzleti tevékenységéből nem fedezett, indokoltnak elismert költségei megtérítésére. E szerződés feltételeit úgy kell meghatározni, hogy a vasúti pályahálózat működtetőjét a működtetés költségeinek, illetve a hálózat-hozzáférési díjak csökkentésére ösztönözze, a vasúti közlekedés biztonságának, illetve a szolgáltatások minőségének sérelme nélkül (uo. 28. § 1. bekezdés).

Fontos kötelezettsége a vasúti infrastruktúra üzemben tartójának, hogy a vasúti pályát és tartozékait, a vasúti üzemi létesítményeket, a vállalkozó vasúti társaság

pedig az általa üzemben tartott vasúti járműveket üzembiztos állapotban tartsa. A vasúti pályahálózat működtetője, valamint a vasúti pályahálózatot használó vasúti társaságok a vasúti közlekedés biztonságának fenntartása érdekében együttműködésre kötelesek (uo. 31. § 1. bekezdés).

A vasúti infrastruktúrát működtető társaságnak biztosítania kell bizonyos kivételekkel a vasúti pályahálózatokhoz való nyílt hozzáférés lehetőségét (uo. 49. § 1. bekezdés). Az integrált vasúti társaságok esetében a törvényi szabályozásnak ezéért még nagyobb figyelmet kell szentelnie a hozzáférés kérdéseinek, valamint az egyes üzletágak számviteli elkülönítésének, a vasúti infrastruktúra működtetését ellátó vállalkozás infrastruktúra-fenntartással összefüggő felelősségi kérdéseinek.

A magyar vasúti rendszerben az infrastruktúra fenntartását integrált vasúti szervezetben az állami vasúttársaság egyik üzletága végzi. A törvény értelmében az országos működési engedéllyel rendelkező integrált vasúti társaságnak a külön jogszabályban meghatározottak szerint elkülönítve kell vezetnie számviteli nyilvántartásait a vasúti pályahálózat működtetése, a vasúti személyszállítás, a vasúti árufuvarozás és a vontatás tekintetében (uo. 37. § 1. bekezdés). A pályavasúti tevékenység és az integrált vasúti társaság egyéb tevékenységei között tilos a keresztfinanszírozás (uo. 37. § 2. bekezdés). A számviteli elkülönítésre vonatkozó kötelezettségeinek teljesítését az integrált vasúti társaságnak a vasúti igazgatási szerv részére évente igazolnia kell (uo. 37. § 3. bekezdés).

A VASÚTI INFRASTRUKTÚRA KIOSZTÁSA – A VASÚTI PÁLYAKAPACITÁS-ELOSZTÓ SZERVEZET • Integrált vasúti társaság esetén a rendelkezésre álló infrastruktúra elosztása is bizonyos eltérésekkel történik. Az integrált vasúti társaság által működtetett vasúti pályahálózat esetében a vasúti pályahálózat kapacitásának elosztására, az integrált vasúti társaság hálózati üzletszabályzatának kidolgozására, a hozzáférésre jogosult által fizetendő hálózat-hozzáférési díjak összegének meghatározására, valamint az integrált vasúti társaságnak az általa működtetett vasúti pályahálózathoz történő hozzáférése költségeinek meghatározására vonatkozó feladatokat a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet látja el (uo. 62. § 2. bekezdés). Abban az esetben tehát, ha integrált vasúttársaság kezelésében van a vasúti infrastruktúra, annak kiosztására egy független szervet kell létrehozni.

A vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet egyszemélyes gazdasági társaság, kizárólagos tulajdonosa a magyar állam (uo. 62. § 2. bekezdés). A Vasúti Pályakapacitás-elosztó Kft. jelenleg a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium 100 százalékos tulajdonában van. A vasúti pályakapacitás-elosztó szervezetnek a törvény értelmében függetlennek kell lennie a vasúti társaságokkal, elsősorban az integrált vasúti társasággal szemben, és működési engedélyt sem szerezhethet (uo. 67. § 3. bekezdés).

Fontos kötelezettsége a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezetnek, hogy a külön jogszabály szerint és a hálózati üzletszabályzat hálózat-hozzáférési díjszabási rendelkezéseinek megfelelően meghatározza az integrált vasúti társaságnak a saját maga

által működtetett vasúti pályahálózathoz való hozzáféréseinek költségszámítási módszertanát.⁴

Sok vád érte a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezetet, hogy a tagjai olyan személyek, akik korábban a MÁV Zrt. tevékenységében vettek részt. Tulajdonképpen valamennyi, vasúttal kapcsolatos állami szerv problémája, hogy nincs megfelelően szakképzett személyi állománya, vagy tagjai olyan személyek, akik korábban a MÁV Zrt. alkalmazásában álltak. A törvény 67. §-a hivatott garantálni a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet alkalmazottainak függetlenségét is (2005. évi CLXXXIII. törvény 67. § 4. bekezdés).

Ennek a szervnek feladata továbbá, hogy meghatározza a liberalizáció sikerét nagymértékben befolyásoló hálózati-hozzáférési díjakat, illetve kidolgozza az integrált társaság hálózati üzletszabályzatát. Ez utóbbi azért jelentős, mert a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózatot működtető pályavasúti társaság a vasúti pályahálózat-kapacitás biztosítására vonatkozó általános szerződési feltételeit, a hálózat-hozzáférési díjakat, illetve azok alkalmazásának részletes feltételeit, a vasúti pályahálózat-kapacitás elosztásának részletes feltételeit, ideértve az összehangolási eljárás részletes szabályait is, továbbá a vasúti pályahálózatra vonatkozó forgalmi és műszaki specifikációt a külön jogszabályokban meghatározott követelményeknek megfelelően hálózati üzletszabályzatba köteles foglalni (uo. 59. § 1. bekezdés). Ez a szerv biztosítja a megkülönböztetéstől mentes hozzáférést a vasúti infrastruktúrához. Ennek előfeltétele azonban természetesen, hogy ez a kapacitáselosztó szerv „rendeltetésszerűen”, függetlenül (elsősorban az integrált vasúti társaságtól) működik. Jelenleg Magyarországon a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet tevékenységének megítélése kimondottan ellentmondásos. A Magyar Vasúti Hivatal 2007. évi első negyedéves jelentésében úgy fogalmazott, hogy vizsgálata „súlyos szabálytalanságokat tárt fel a hozzáférési díjak megállapítására és a pályakapacitás elosztására, forgalmazására létrehozott Vasúti Pályakapacitás-elosztó Kft.-nél, mivel az lényegében nem végezte el díjszabási feladatait, és nem alakított ki hatóságilag ellenőrizhető díjakat, kedvezményeket és felárakat.” (MVH [2007b])

A vasúti igazgatási szerv a hálózati üzletszabályzatot megvizsgálhatja, és ha annak tartalma ellentétes az e törvényben, valamint a hálózati üzletszabályzatra vonatkozó meghatározott külön jogszabályban foglaltakkal, annak módosítását határozattal hivatalból elrendeli (uo. 59. § 5. bekezdés). A vasúti igazgatási szerv a hálózati üzletszabályzat összeállítására vonatkozó szabályok megsértése esetén az érintett felet vagy feleket hivatalból a jogszerű magatartás tanúsítására kötelezi (uo. 59. § 2. bekezdés).

A vontatási és áru fuvarozási szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásoknak is kötelesege a vontatási, illetve áruszállítási szolgáltatásokra vonatkozó általános szerződés-

⁴ 333/2005. (XII. 29.) kormányrendelet a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet és az integrált vasúti társaság közötti jogviszonyról 5. § 1).

si feltételeik vontatási, illetve áru fuvarozási üzletszabályzatba foglalása. A vasúti társaságok kötelesek üzletszabályzataikat hozzáférhetővé tenni, valamint az áru fuvarozási üzletszabályzatot, valamint annak módosítását a vasúti igazgatási szerv külön jogszabályban foglaltak szerint hagyja jóvá. A vasúti igazgatási szervnek lehetősége van az áruszállítási üzletszabályzat vizsgálatára, ezt a lehetőséget a törvény a vontatási szolgáltatások tekintetében azonban nem rögzíti, holott a vontatási szolgáltatások általános szerződési feltételei nagymértékben kihatnak az ilyen szolgáltatások igénybevételére, és magukban foglalják az esetleges versenytorzítás lehetőségét.

A vonalak elosztásának átláthatóan és az egyenlő bánásmód figyelembevételével kell történnie, és biztosítania kell a folyamatos és kiegyensúlyozott igénybevételt, illetve az egyes pályák vagy pályaszakaszok eltérő rendeltetésének figyelembevételét (uo. 56. § 1. bekezdés). Lehetőség szerint a vonalak elosztásánál minden igényt ki kell elégíteni (uo. 56. § 2. bekezdés). Igény csak abban az esetben utasítható el, ha annak helyettesítésére rendelkezésre áll piaci körülmények között ésszerűen elérhető más lehetőség. Ha a törvény által meghatározott valamely szolgáltatást nem csak egyetlen nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetője nyújtja, a legnagyobb kiterjedésű nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetője köteles minden tőle telhetőt megtenni a szolgáltatások nyújtásának elősegítése érdekében (uo. 56. § 3. bekezdés). Külön jogszabály a vasúti pályahálózat túlterheltsége esetére – elsősorban a közszolgáltatási kötelezettségek teljesítése, a vasúti árutovábbítás, különösen a nemzetközi árutovábbítás fejlesztése, a vasúti közlekedés folyamatos és kiegyensúlyozott működése, illetve egyéb közlekedéspolitikai célok teljesítése érdekében – meghatározott vállalkozó vasúti tevékenységeknek a kapacitáselosztás során történő előnyben részesítését írhatja elő (uo. 56. § 4. bekezdés). A túlterheltség esetén a szűkössé vált infrastruktúra elosztására bevezetett előnyben részesítés lehetősége azonban kétélű fegyver. A nemzetközi áruszállítás prioritása valóban a liberalizáció irányába hat, azonban például a közszolgáltatási kötelezettségek teljesítése, amely önmagában szintén logikusan indokolható és elfogadható kivétel, hathat a liberalizáció ellenében is, ha egy vonalat adott esetben a közszolgáltatás javára ítélnék oda a nemzetközi áruszállítási cél ellenében. Tekintve, hogy a prioritási szempontok nem jelentenek egyben rangsort is, kérdéses, hogy több ilyen szempont egyidejű fennállta esetén melyik részesíthető előnyben.

Külön jogszabályban meghatározott keretek között a hálózati üzletszabályzatban – megfelelő helyettesítő vasútvonal biztosítása esetén – a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat egyes szakaszainak meghatározott vasúti szolgáltatások céljára történő igénybevétele előnyben részesíthető (uo. 56. § 5. bekezdés). Ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy egyes vonalakon bizonyos vasúti szolgáltatástípusok más szolgáltatásokkal szemben elsőbbséget élvezzenek. Az így kijelölt szakosított infrastruktúrán, amennyiben létezik megfelelő helyettesítő útvonal, az ebbe a szolgáltatástípusba tartozó közlekedtetések előnyt élveznek majd a szolgáltatások más típusaival szemben.

Az elosztás során a vasúti pályahálózat-kapacitás menetvonal formájában előre, 12 hónapot meg nem haladó időszakra vonatkozóan, illetve eseti igénybejelentés alapján biztosítható (uo. 56. § 6. bekezdés). Lehetőség van a rendelkezésre álló kapacitásból hosszabb időre, de akár eseti megrendelés alapján is menetvonalat nyerni. A jogszabály keretmegállapodások formájában lehetőséget ad a vasúti pályahálózat-kapacitás biztosítására – a külön jogszabályban meghatározott feltételekkel – legfeljebb öt, kivételesen tíz évet meg nem haladó időszakra, valamint kivételesen indokolt esetben, hosszú távon megtérülő fejlesztési célú beruházások esetén létrejöhet tíz évet meghaladó időtartamra vonatkozóan is. A keretmegállapodást kötött hozzáférésre jogosult a keretmegállapodásban rögzített feltételek szerint jogosult vasúti pályahálózat-kapacitás igénylésére. A keretmegállapodás nem zárhatja ki harmadik személy jogosultaknak a vasúti pályahálózathoz történő hozzáférését. Ezen keretmegállapodások létrejöttéhez a vasúti igazgatási szerv jóváhagyása szükséges (uo. 57. § 1–3. bekezdés).

A vasúti pálya üzemben tartóját ennek megfelelően szerződés-kötelezettség terheli. Valamennyi hozzáférésre jogosulttal, aki eleget tesz a törvény vasúti pályahálózathoz való nyílt hozzáférésről szóló fejezetében meghatározott követelményeknek a pályavasúti társaság, illetve az integrált vasúti társaság a vasúti pályahálózat-kapacitás biztosítására vonatkozóan köteles szerződést kötni (uo. 51. § 3. bekezdés). A pályavasúti társaság, illetve az integrált vasúti társaság a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózatot díj ellenében köteles a jogosultak⁵ rendelkezésére bocsátani (2005. évi CLXXXIII. törvény 51. § 1. bekezdés). A hozzáférésre jogosult a részére biztosított vasúti pályahálózat-kapacitást harmadik személyre nem ruházhatja át, és azzal nem kereskedhet.

A nyílt hálózathoz való hozzáférés azonban nem pusztán a sínhálózat egy meghatározott szakaszának igénybevételét jelenti. Sok esetben a sínhálózat igénybevételének lehetősége önmagában nem is lenne elegendő a szerelvény leközeledtetéséhez. A megkötött szerződés alapján a pályavasúti társaság többek között rendelkezésre bocsátja a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózatot a biztosított kapacitásnak megfelelően árutovábbítás, személyszállítás, illetve vontatás céljára, biztosítja a nyílt vonalakat, a forgalmi vágányokat, a kitérőket, a vágánykapcsolatokat, a műtárgyakat, a különböző nyomtávok közötti átrakást szolgáló berendezéseket, valamint a jelző és biztosító berendezések használatát, és szolgáltatja a vasúti járművek közlekedtetéséhez szükséges információkat (uo. 3. számú melléklet I. pont). Ennek értelmében tehát a pályavasúti társaságnak az infrastruktúrájának olyan speciális elemeit, mint például egy átrakó vagy egy kitérő használatát is lehetővé kell tennie, illetve a szükséges információkat is át kell adnia.

A nyújtandó szolgáltatások második körét azok a szolgáltatások képezik, amelyeket a pályavasúti társaság többletdíj ellenében a hozzáférésre jogosult eseti meg-

⁵ A hozzáférésre jogosultak körét a 2005. évi CLXXXIII. törvény 51. § 3. bekezdése határozza meg.

rendelése alapján biztosítani köteles (uo. 54. § 3. bekezdés). Ezek meghatározott létesítményekhez, illetőleg berendezésekhez történő hozzáférés lehetőségét jelentik. Ilyenek például a vasúti állomás használata és állomáshasználathoz kapcsolódó járulékos szolgáltatások tehervonatok és -kocsik, illetve személyvonatok és -kocsik számára, a vasúti üzemanyagtöltő berendezések és felsővezeteki rendszerek használata, valamint az állomási, szolgálati helyiségek, vonali területek és berendezések használata (uo. 3. számú melléklet II. pont).

Emellett a pályavasúti társaság, illetve az integrált vasúti társaság külön díjazás ellenében valamennyi, arra igényt tartó hozzáférésre jogosult részére köteles biztosítani az úgynevezett kiegészítő szolgáltatásokat, amennyiben a vasúti társaság az adott kiegészítő szolgáltatást nyújtja. Kiegészítő szolgáltatás például a vontatási energia nyújtása (uo. 3. számú melléklet III. pont).

A fenti szolgáltatásokat többletdíj vagy külön díjazás ellenében ugyan, de mérlegeléstől függetlenül nyújtania kellett a pályavasútnak, adott esetben a jogosult eseti megrendelése alapján. A pályavasúti társaság, illetve az integrált vasúti társaság – megállapodás alapján – a 3. számú melléklet IV. pontjában meghatározott mellékszolgáltatásokat nyújthatja a hozzáférésre jogosult részére (uo. 54. § 5. bekezdés). Ezek a mellékszolgáltatások a hozzáférés a távközlési hálózathoz, a kiegészítő információk szolgáltatása, valamint a vasúti jármű műszaki vizsgálata. Ezek használatának átengedése már nem kötelezettsége a pályavasútnak, de ezek a szolgáltatások nem is elemi, illetve nem pótolhatatlan részei a vasúti szállítási szolgáltatásoknak.

A vasúti pályahálózat-kapacitás elosztását végző szervezet köteles a vasúti igazgatási szervet az igénybejelentésekről, illetve az elosztás folyamata során hozott valamennyi döntéséről, továbbá a hálózati üzletszabályzat szerinti kedvezmény biztosítására vonatkozó tárgyalással kapcsolatos minden lényeges körülményről haladéktalanul tájékoztatni. A vasúti igazgatási szerv az elosztás folyamatára irányadó szabályok sérelmének veszélye esetén az érintett felet vagy feleket hivatalból jogszerű magatartás tanúsítására utasítja (uo. 61. § 8. bekezdés). A vasúti igazgatási szervet tehát a törvény a menetvonalak kiosztásával kapcsolatban nagyon erős ellenőrzési jogosítványokkal ruházza fel.

Emellett az integrált vasúti társaságokról a törvény a szerkezetükből adódó sajátosságokra tekintettel külön rendelkezik. Az integrált vasúti társaságnak az általa működtetett, nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózathoz történő hozzáférése a vasúti személyszállítási, a vasúti árufuvarozási és a vontatási tevékenységet végző szervezeti egységei, valamint a vasúti pályahálózat működtetését ellátó szervezeti egysége közötti – a vasúti pályakapacitás-elosztó szervezet által kidolgozott és a vasúti igazgatási szerv által jóváhagyott – belső megállapodás alapján kerül sor. Az integrált vasúti társaságnak a belső hálózat-hozzáférési díjat a számviteli elkülönítésre vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően kell az integrált vasúti társaság vállalkozó vasúti és a vasúti pályahálózat működtetését végző szervezeti egységei között elszámolni (uo. 66. § 1–2. bekezdés).

JOGSÉRTÉST MEGÁLLAPÍTÓ ELJÁRÁSOK

A piacnyitás az Európai Unió tagállamainak többségében nem ment zökkenőmentesen. Nem csak az újonnan csatlakozott tagállamokban, de a liberalizációban olyan előrébb járó országokban is marasztaltak el vasúti társaságokat a versenyjog megsértéséért, mint az Egyesült Királyság. A kereskedelmi bíróság (*Commercial Court*) 2007. március 23-án hozott ítéletében megállapította, hogy az E.on (UK) plc és az English Welsh and Scottish Railway Limited (EWS) között létrejött szerződés bizonyos kitételei a szerződés létrejöttétől fogva semmisek, és ezért jogkövetkezményei végrehajthatatlanok, helyt adva ezzel a vasúti hivatal (*Office of Rail Regulation's*, ORR) megállapításainak. 1997. március 14-én az EWS és az E.on, illetve annak elődje (Powergen plc) szénszállítási egyezményt kötött. Ennek minimális időtartama kilenc év volt, és több ún. kizárólagossági kikötést tartalmazott. Az EWS-nek azon magatartását is kifogásolták, hogy az egyik versenytársával, az Enron Coal Services Limiteddel szemben diszkriminatív árazási gyakorlatot folytatott. Harmadik kifogásolt elem a kizorító árazási gyakorlat volt a Freightliner Heavy Haul nevű társasággal szemben. 2001-ben és 2002-ben két vasúti szállítással foglalkozó társaság (Enron Coal Services Limited és a Freightliner Heavy Haul) fordult az ORR-hez az EWS magatartását kifogásolva. Ezeknek a szerződéses feltételeknek az a hatása, hogy távol tartja a piacra lépni szándékozókat. Az ORR az 1998. évi brit versenytörvény alapján vizsgálatot indított. Megállapításai szerint a szerződésben kikötött kilencéves időtartam túl hosszú idő: más szolgáltatóknak ez alatt az idő alatt csak nagyon korlátozott mértékben van lehetősége az E.on szállítási igényeinek kielégítésére. Az ORR szerint e szerződési kitételek szükségességét az EWR nem tudta megindokolni. Ezért az ORR az EWS-re 4 millió 100 ezer fontos bírságot rótt ki, és elrendelte, hogy az EWS módosítsa vagy helyezze hatályon kívül a szerződésnek azokat a rendelkezéseit, amelyek hatásukban kizorítóak. Az EWS-nek a továbbiakban kötendő szerződéseinél sem szabad alkalmaznia hatásában hasonló kitételeket sem.

A menetrendszerűség problémáját érintő ítéletet hozott a holland versenyhatóság is. 2006. szeptember 13-án a holland versenyhivatal (Hollandiában a versenyhivatal látja el a vasúti szektorban nemcsak az általános versenyfelügyeleti teendőket, de az ágazati szabályozói feladatokat is) a ProRail nevű vasúti társaság számára 400 000 eurós bírságot helyezett kilátásba arra az esetre, ha az érintett társaság három hónapon belül nem pótolja a hálózati üzletszabályzatából hiányzó információkat. A hálózati üzletszabályzat által nyújtott információk elengedhetetlenek ahhoz, hogy más társaságok képesek legyenek megtervezni saját vonalhasználati igényléseiket. A hatóság állítása szerint a ProRail 2006. és 2007. évi hálózati üzletszabályzata nem tartalmazta azokat az információkat, amelyek szükségesek a hálózat állomásokon és rendező pályaudvarokon való igénybevételéhez, valamint a számítógépen alapuló tervezési rendszer használatához. Ezek nélkül az információk nélkül sem már a piacon lévő szereplők, sem a piacra lépni szándékozók nem tudják kapa-

citásukat a piac igényeihez szabni. A kilátásba helyezett büntetés célja, hogy a ProRail minden szükséges adatot három hónapon belül korrekt módon tegyen közzé. Ha a ProRail ennek nem tenne eleget, úgy a büntetése naponként 10 000 euró, a maximum büntetés akár 400 000 euróig is terjedhet. A hivatalnak ez a vizsgálata mintegy nyitánya annak a folyamatnak, amelyben igyekeznek érvényt szerezni a vasúti szektorban piaci elvű működést meghonosító új vasúti törvénynek.

Finnországban a versenyhatóság aggodalmát jelezte a finn állami vasutak (Valtion Rautatiet/VR) tevékenységét illetően. 2005 szeptemberében a finn versenyhatóság közzétette álláspontját a nemzeti vasúti politikát illetően. A hatóság javaslatokat tett a jelzési és képzési szolgáltatásokra vonatkozóan, ezeket a kormányzat szerint az állami tulajdonban lévő vasúti társaság (VR) kezében kellene tartani. A hivatal tartott attól, hogy a versenytársak nem lesznek képesek azonos feltételek mellett hozzájutni a jelzési és képzési szolgáltatásokhoz. Éppen ezért ezekkel, valamint a nélkülözhetetlen eszközökkel és rendszerekkel kapcsolatban biztosítékokat kért. Aggodalmát fejezte ki amiatt is, hogy a VR Csoport van megbízva az infrastruktúra fenntartásával is.

A közelmúltban az újonnan csatlakozott országok közül Magyarország mellett Szlovákia és Lengyelország egykori monopol-társaságait is elmarasztalták. A lengyel fogyasztóvédelmi és versenyhatóság (OPCC) döntést hozott a legnagyobb lengyel vasúti szállító társasággal, a PKP Cargóval kapcsolatban, melyben megállapítja, hogy az erőfölényes helyzetével visszaélt azáltal, hogy kereskedelmi partnereivel szemben különböző feltételeket szabott azonos szállításokra. A hatóság 20 millió zlotys bírságot szabott ki. A hivatal 2003 júniusában kezdte meg a vizsgálatot, miután a PKP Cargo beszállítójától, a Sped-Pro nevű cég panaszából értesült arról, hogy a PKP Cargo a különböző ügyfelei számára ugyanazért a szolgáltatásért különböző árakat szab. Az OPCC megállapításai szerint a panasz megalapozott volt. Az árakban alkalmazott különbségtétel nem volt sem objektív, sem pedig közgazdasági szempontból igazolható. A PKP által nyújtott árengedmények 3 és 18 százalék között mozogtak hasonló szolgáltatásokért, és nem tükrözték a társaságok valós költségét. A PKP ugyanakkor nem alkalmazott azonos bánásmódot a szállítási menetrendre vonatkozó szerződéses kötelezettségei tekintetében. Néhány szállítónak nagyon kemény büntetést kellett fizetnie abban az esetben, ha elmulasztotta igénybe venni a PKP Cargo szolgáltatásait, amelyekről a korábbi éves szolgáltatási menetrendben előzetesen megállapodtak. A PKP továbbá megtartott olyan szerződéses klauzúákat, amelyek következményeképpen nem szállít bizonyos célállomások, illetve megrendelők számára.

Szlovákiában a szlovák vasúti hivatal 2006-ban kétszer is elmarasztalta a vasúti infrastruktúra fenntartásáért felelős társaságot (Železnice Slovenskej Republiky – ŽSR), és több ízben a vasúti teherszállításért felelős ZSSK Cargo Slovakiát is. Az infrastruktúra-üzemeltetővel szemben 2006-ban erőfölényes helyzettel való visszaélés miatt 12,5 millió, illetve 11,1 millió szlovák korona összegű bírságot szabtak ki. A teherszállításért felelős vállalattal szemben kiszabott bírságokat mindkét esetben

csökkentette a bírósági felülvizsgálat során az illetékes bíróság (75 millió koronáról 9 millió koronára, illetve 37 millió koronáról 5 millió koronára), habár az erőfölényes helyzettel való visszaélést igazoltnak találta. A szlovák versenyhatóság mindkét esetben helytelenítette a bíróság ítéletét és jogorvoslati eljárásban kívánja érvényesíteni az igazát.

2006-ban a román nemzeti vasúttársaságot (CFR Marfă) a nemzeti versenyhatóság körülbelül 7,5 millió eurós bírsággal sújtotta, mert vizsgálata során igazoltnak találta a román magánvasúti társaságok szövetségének azon állításait, hogy a CFR Marfă visszaélt erőfölényével, és versenyellenes magatartást tanúsított. A CFR Marfă megtagadta szolgáltatási szerződések kötését bizonyos magántársaságokkal, valamint hasonló szolgáltatásokért eltérő díjakat számított fel olyan társaságoknak, amelyek a korábbi román állami vasúttársaság részei voltak. A hatóság mérsékelte a bírságot a CFR Marfă pozitív hozzáállására tekintettel.

A Gazdasági Versenyhivatal 2006. július 10-én 1 milliárd forintos (3,6 millió eurós) bírsággal sújtotta a MÁV Zrt.-t erőfölényes helyzettel való rendszeres visszaélés miatt (*GVH [2005a]*). A MÁV lezárta a vasúti teherszállítási piacot az új piacra lépők elől azáltal, hogy hosszú lejáratú kizárólagossági megállapodásokban a legfontosabb ügyfeivel kizárólagos kitételeket fogalmaz meg. A Versenyhivatal megállapításai szerint a MÁV több módon is túlzott költségeket okozott versenytársainak a teherszállítási piacon, és késedelmeskedett/megnehezítette az iparvágányokhoz való hozzáférésüket. A Magyar Államvasutak Zrt. terhére rótt konkrét magatartások:

- a 2005. évre szóló pályahasználati szerződés megkötésének előfeltételeként bankgarancia nyújtását írta elő,
- a magánvasúti társaságok ipar- és rakodóvágányokhoz (beleértve a vonatok kiszolgálását is) történő hozzáférési igényeinek teljesítését – a piacnyitást követően különösen a 2005. július 22-ét megelőző időszakban – nehezítette, késleltette, illetve megakadályozta,
- kiemelt jelentőségű tömegáru-fuvaroztató vállalkozásokkal 2003-ben, 2004-ben, illetve 2005-ben kizárólagossági kikötést tartalmazó, több évre szóló fuvaroztatási szerződést kötött.

A versenyhatóság gyakorlata alapján a MÁV Zrt. komolyabb bírságra is számíthatott volna, de a hatóság tekintetbe vette a MÁV Zrt. többletkötelezettség-vállalásait, és mérsékelte azt.

A Fővárosi Bíróság „helybenhagyta a versenyhatóság döntését, amelyben erőfölénnyel való visszaélés miatt elmarasztalta a vasúttársaságot. A bíróság szerint azonban nem minősült erőfölénnyel való visszaélésnek, hogy a MÁV a 2005. évre szóló pályahasználati szerződés megkötésének előfeltételeként bankgaranciát kért, így a versenyjogsértésért kirótt bírságot 700 millió forintra csökkentette.” (*GVH [2008]*.)

Több példa van a versenyhatóságok, a bíróságok és az Európai Bizottság gyakorlatában az infrastruktúra-fenntartóhoz irányuló állami támogatásokkal kapcsolatos döntésekre is (például Belgiumból, Hollandiából és Csehországból).

Az Európai Bíróság gyakorlatából kiemelhető a European Night Services ügyben hozott ítélet.⁶ Az elsőfokú bíróság megsemmisítette 1998-ban a Bizottság European Night Services Ltd-re vonatkozó döntését. Négy nemzeti vasúttársaság létrehozott egy leányvállalatot éjszakai személyszállításra a Franciaországot és Nagy-Britanniát összekötő Csalagúton. A Bizottság álláspontja szerint ez a megállapodás ugyan magában hordozta a versenytorzítás lehetőségét, de a fogyasztók számára előnyös volt, ezért a Bizottság nyolc évre mégis engedélyezte azt, de kötelezte a négy nemzeti társaságot, hogy vasúti szolgáltatásaikat ugyanolyan feltételek mellett bocsássák rendelkezésre a többi vasúttársaságnak, mint leányvállalatuknak. Az elsőfokú bíróság szerint a Bizottság nem bizonyította kellőképpen a versenykorlátozást, nem igazolta, hogy a sínek, mozdonyok és a személyzet nélkülözhetetlen eszköz lenne. Ebben az ítéletben a Bíróság lényegében rögzítette azt a Bronner-ügyben hozott ítéletében megerősített alapvető három kritériumot, ami alapján bizonyos eszközök nélkülözhetetlenek tekinthetők: 1. az eszközök nem lehetnek felcserélhetők, 2. az adott eszköznek nem létezik megvalósítható alternatívája, és 3. ha az eszközt nem bocsátják rendelkezésre, akkor valamely szereplő kizorulna a piacról.

A vasúti szektort érintő legfontosabb döntés ezt követően: a Georg Verkehrsorganisation GmbH (GVG) ügyében hozott európai bizottsági határozat. Ebben az ügyben a Bizottság 2003. augusztus 27-én hozott határozatot az olasz nemzeti vasúttársaság, a Ferrovie dello Stato (FS) ellenében.⁷ A határozat a nélkülözhetetlen eszköz doktrína alkalmazása mellett több, az európai vasúti piacot érintő versenyjogi kérdést is érint. Ilyen például az alkalmazott piacdefiniciók finomítása és a domináns helyzetben lévő vasúti vállalkozás európai versenyjog szerinti kötelezettségeinek pontosítása. Ezek mellett a döntések mellett jelentős még a Bizottságnak az a döntése, illetve az azt megerősítő elsőfokú bírósági ítélet, amelyben a Deutsche Bahnt marasztalták el diszkriminatív tarifák alkalmazása miatt a nemzetközi konténerszállításban.⁸

Általánosságban megállapítható, hogy a piacnyitás kezdeti fázisában az állami társaságok elsősorban erőfölényes helyzetükkel visszaélve kívánták potenciális versenytársaikat a piacra lépéstől visszatartani vagy versenytársaikat gátolni. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy ebben a fázisban a korábbi állami társaságok versenyellenes magatartása elsősorban a hazai piacra koncentráló kisebb, kevésbé tőkeerős magánvasúti társaságok ellen irányultak. Kérdéses, hogy a nagyobb nemzetközi

⁶ T-374/94, T-375/94, T-388/94, T-384/99 sz. European Night Services Ltd ügy (1998) ECR II-3141.

⁷ Az Európai Bizottság határozata GVG/FS (2003) O.J. L. 11/17.

⁸ Az Európai Bizottság határozata 1994. március 29-én a Deutsche Bundesbahn-ügyben, 1994 OJ L 104/34; C-436/97 sz. Deutsche Bundesbahn-ügy, 1997, ECR II-1689.

szállítások esetében sor kerül-e nagyobb vállalatok egymás elleni versengésére, vagy továbbra is az érdekszférák vállalatfelvásárlások útján történő bővítése lesz meghatározó. Az integrált társaságok gyakran alkalmaztak megkülönböztető feltételeket a szerződéseikben, gyakoriak voltak a hosszú távú megállapodások kizárólagossági kitéttel, valamint sűrűn elzárkóztak a nélkülözhetetlennek minősített vonalszakaszok rendelkezésre bocsátásától.

Magyarországon is a piacnyitás kezdeti fázisában a magánvasúti társaságok számára az jelentette a legnagyobb problémát, hogy nem használhatták a számukra létfontosságú átrakókat, vagy különböző infrastruktúra-elemek késleltetett igénybevétele generált a megrendelők által nem tolerálható késedelmet. Ez azonban már át is vezet azon problémakörre, amely feltehetően Európa más részein is problémát jelent majd, nevezetesen a menetrendszerúség és a határon átnyúló szolgáltatások kapcsán a bilaterális nemzetközi szerződések kérdése a határon átnyúló infrastruktúrára vonatkozóan. A menetrendszerúséget illetően már a Magyar Vasúti Hivatal negyedéves jelentésében megemlíti ezt a problémát: „a pályavasúti szolgáltatások megbízhatóságát jellemző menetrendszerúség nem kielégítő a hazai nyílt hozzáférésű pályahálózatokon” (MVH [2006b]).

Magyarországon a piacnyitás első évében a MÁV Zrt. és a GySEV Zrt. szerelvényei zavartalanul közlekedtek, az állammal szemben panasszal ezek a társaságok nem éltek. A magántársaságok közül a kizárólag a saját maga számára szállító, áruszállítási piacon jelen nem lévő MÁV Hajdú Vasútépítő Kft. 45 menetvonal-igénylést adott le, és ebből 41 szerelvény gond nélkül el is jutott a célállomásra. A Central European Railway (CER) Zrt. is gyakorlatilag problémamentesen tudta leközlekedtetni valamennyi szerelvényét. Ezzel szemben a két leginkább aktív magánvasúti társaság, a Floyd Kft. és az Magyar Magánvasút (MMV) Rt. együttesen megközelítően ugyanennyi, 43 menetvonal-igénylést adott le, amelyből mindössze hét szerelvényt tudtak ügyfeleikhez eljuttatni. Ezzel kapcsolatban öt beadványt intéztek a Gazdasági Versenyhivatalhoz, és több panasszal is éltek. (Antal [2005] 324. o.)

2006 első negyedévében a Magyar Vasúti Hivatal negyedéves jelentése szerint egyetlen társaság sem kezdeményezett jogvitás eljárást. 2006 első és második negyedévében a Magyar Vasúti Hivatal nem találkozott az iparvágányokhoz való hozzáférés megtagadásával vagy megnehezítésével. Nem jelentkezett ebben az időszakban az a probléma sem, hogy a MÁV Zrt. a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózatok használatát hatóságilag igazoltan fizetőképes vállalkozások esetében pótlólagos és költséges fizetési garanciákhoz kötötte. 2006 harmadik negyedévében azonban ez a probléma ismételtelen megjelent. A piacnyitás következő fázisában – amikor már ténylegesen fennáll a lehetősége a másik állam sínhálózatán külföldi szolgáltató általi szolgáltatásnyújtásnak – problémaként merülhet fel a nemzetközi határforgalomban a szűk keresztmetszetek problémája is (MVH [2006a]–[2007c]).

A VERSENY ÉS ÁGAZATI SZABÁLYOZÁS VISZONYA

A Római Szerződés a közlekedést önálló keretben szabályozta. A Közösség szintjén a versenyszabályok alkalmazása is eltéréseket mutat a szabályok más ágazatok területén való alkalmazásához képest. A Római Szerződés versenyjogi szabályai a közlekedés területén is alkalmazandók, azonban a vasútra – különleges tulajdonságai miatt – a versenyszabályokat bizonyos megszorításokkal lehet alkalmazni. A közös közlekedési politika területén a 17/62. tanácsi rendelet helyett az 1017/68. szektorspecifikus tanácsi rendelet alkalmazandó a versenyszabályok végrehajtására. Ez a rendelet sajátos módon nem tesz említést a Római Szerződés idevágó 81., 82. és 86. cikkeiről. Leegyszerűsítve, ez a rendelet a Római Szerződés ezen cikkeinek analógiájára tiltja az ott rögzített magatartásokat, csak szóhasználatában igazodik jobban a közlekedéshez. Ezek a szabályok nem változtatnak a fent említett cikkek lényegi tartalmán. A 81. és 82. cikkek végrehajtó szabályainak modernizációja (1/2003 tanácsi rendelet 36. cikke) során az 1017/68. tanácsi rendelet több rendelkezését hatályon kívül helyezték.

A Bizottság meghatározott eljárási szabályok szerint egy tagállam kérésére vagy saját kezdeményezésére ellenőrizheti a 10. cikk – nemzetközi csoportosulások, illetve nemzetközi kombinált árufuvarozást végzők infrastruktúrához való hozzáférésére vonatkozó rendelkezés – alkalmazását és végrehajtását (2001/12/EK irányelv, 11. cikk 4. bekezdés). Ennek az ellenőrző jogosultságnak a gyakorlásához elengedhetetlen, hogy a Bizottság nyomon kövesse a hálózatok használatát és a vasúti ágazat keretfeltételeinek alakulását, különösen az infrastruktúra használati díjainak a meghatározását, a kapacitás elosztását, a biztonsági előírásokat és az engedélyezést, valamint a kialakuló harmonizáció mértékét. A Bizottság gondoskodik a tagállamok megfelelő szabályozó szervezetei közötti aktív együttműködésről (2001/12/EK irányelv, 13. cikk 3. bekezdés).

Az Európai Vasúti Ügynökség (ERA) egy szakértői típusú testület, nem hoz másokra kötelező erejű döntést. Az ügynökséget a 881/2004/EK rendelet hozta létre, 2004. július 15-én megkezdte működését, 2005. január 1. óta pedig székhelyén, Valenciennes-ben, Franciaországban működik. Az ügynökség tevékenysége két fő téma köré csoportosítható. Egyrészt az Európai Bizottság részére készít ajánlásokat, szabályozási javaslatokat. Egyik fő feladata a rendszerek összehangolásához szükséges interoperabilitási műszaki előírások (TSI-k, *Technical Specifications for Interoperability*) kidolgozása. Másrészt elemzéseket, szakértői véleményeket készít a vasútbiztonság helyzetéről, valamint nyilvántartja az engedélyeket, tanúsítványokat, vizsgálati jelentéseket és az egyéb, a vasútbiztonság és a rendszerek együttműködési képessége szempontjából jelentős dokumentumokat.

A tagállamokban a közösségi normák mellett a nemzeti versenyszabályokat és a vasúti szektorra vonatkozó speciális szabályokat, Magyarországon a vasúti törvényt és az ahhoz kapcsolódó rendeleteket kell alkalmazni.

A versenypolitikára és az e területért felelős intézményekre vonatkozó közösségi és nemzeti rendelkezések sérelme nélkül a 2001/14/EK irányelv 30. cikkének megfelelően létrehozott szabályozó szervezet vagy egy ugyanakkora önállósággal rendelkező bármely más szervezet ellenőrzi a vasúti szolgáltatások, ideértve a vasúti áruszállítás piacán folyó versenyt (2001/12/EK irányelv 11. cikk 7. bekezdés). E szervezetet az említett irányelv 30. cikke 1. bekezdésében megállapított szabályoknak megfelelően hozzák létre. E szervezetnél bármely kérelmező vagy érdekelt fél panaszt tehet, ha úgy érzi, hogy igazságtalan bánásmódban vagy hátrányos megkülönböztetésben részesült, illetve bármely más sérelem érte. A szabályozó szervezet a panasz alapján vagy adott esetben hivatalból a lehető legrövidebb időn belül határoz a megfelelő intézkedésekről, hogy orvosolja az e piacokon tapasztalható nemkívánatos fejleményeket.

A közösségi szabályozás által létrehozni rendelt vasúti szabályozó szervezet Magyarországon a 275/2006. (XII. 23.) kormányrendelet 2. § 1. bekezdése szerint a Magyar Vasúti Hivatal. A Hivatal liberalizáció szempontjából legfontosabb feladatai közé tartoznak a következők (2005. évi CLXXXIII. törvény 73. §):

- a működési engedély, illetve ideiglenes működési engedéllyel kapcsolatos feladatok,
- a vasúti közlekedési piac felügyelete,
- a vasúti pályahálózat-kapacitás elosztási folyamatának, valamint az integrált vasúti társaság belső tárgyalásainak a felügyelete a társaság által kezelt pályahálózat-hoz való hozzáféréssel kapcsolatban,
- a számviteli elkülönítés teljesítésének ellenőrzése, valamint
- a vasúti társaság személyszállítási, árufuvarozási, valamint vontatási üzletszabályzatának jóváhagyása.

A szerv ágazati szabályozó hatóság, amelynek jellegét a vasúti törvény pontosítja. A vasúti igazgatási szerv a vasúti közlekedési piac zavartalan, eredményes működésének, a piaci szereplők érdekei védelmének, a tisztességes és hatékony piaci verseny fenntartásának elősegítése, illetve a versenykorlátozó magatartás tanúsítására lehetőséget adó helyzetek kiküszöbölése érdekében hatósági jogkörében felügyeleti ellenőrzési tevékenységet végez (uo. 1. bekezdés). A vasúti hatóság felügyeleti és ellenőrzési terv alapján és azon kívül is hivatalból vagy kérelemre folytat felügyeleti tevékenységet (uo. 5. bekezdés). A széles körű ellenőrzési jogosítványok mellé a törvény a hivatal számára komoly szankcionálási jogosultságokat is meghatároz. Ha a piac felügyelete során a hivatal valamely vonatkozó norma be nem tartását észleli, a jogsértés tényét határozatban állapítja meg, és jogosult külön jogszabályban foglaltak alapján bírságot kiszabni, a tevékenység végzésének feltételeit megállapítani, a jogsértő magatartás folytatását megtiltani (uo. 76. § 1. bekezdés). Súlyos és ismétlődő kötelességzegés esetén, ha a fenti szankciók nem vezetnek eredményre, akár a működési engedély felfüggesztése vagy visszavonása is lehet szankció (uo. 2. bekezdés).

A törvény rendezi a szerv viszonyát az általános versenyhatósággal, a Gazdasági Versenyhivatallal, amely az általános versenyjogi szabályok betartását felügyeli ebben a szektorban. A vasúti törvény meghatározza, hogy a Magyar Vasúti Hivatalnak mely típusú rendellenességek észlelése esetén van oka eljárni, de az általános versenyhatóság továbbra is megtartotta ellenőrzési jogosítványait.

A Magyar Vasúti Hivatal köteles együttműködni a Gazdasági Versenyhivatallal (uo. 83. § 1–4. bekezdés). A két szerv ennek szellemében 2006. december 11-én együttműködési megállapodást írt alá. A két hatóság együttműködik különösen az MVH részéről lefolytatott hatósági eljárásokban, valamint a Gazdasági Versenyhivatal részéről lefolytatott – a vasúti szektort érintő – panaszos és bejelentéses, illetve versenyfelügyeleti eljárásokban és az ágazati vizsgálatokban. Együttműködnek továbbá a hatóságok a jogszabályok előkészítésében, valamint a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartásban is (GVH [2006a]). A szakmai konzultációk, a MVH–GVH Szakmai Fórum mellett az eseti, illetve a rendszeres információcserére vonatkozó rendelkezések a legjelentősebbek. A Gazdasági Versenyhivatal meghatározó szerepére utal az a rendelkezés, amely szerint a vasúti igazgatási szerv bizonyos eljárásai során a versenyhatóság szakmai álláspontját kiemelten figyelembe veszi, és ha attól eltér, annak indokairól a versenyhatóságot és az ügyfelet tájékoztatja (2005. évi CLXXXIII. törvény 83. § 3. bekezdés).

PIACI FOLYAMATOK 2005–2007

A piacszerkezet alakulása. A piacnyitás első lépéseként az állami társaságot úgy kellett átalakítani, hogy illeszkedjék a versenyalapú piaci struktúrába. A MÁV 1993-ban alakult részvénytársasággá. Ezzel elvben lehetőség nyílt a kormányzati beavatkozásoktól mentes, független vezetésre. A MÁV 2003-ra konszernszerű vállalatirányítási struktúrát alakított ki: létrejöttek a kvázivállalatként működő üzletágak. Ezzel lehetővé vált az elkülönült üzletágak önálló irányítása, teljesítményének mérése és a számviteli elkülönítés. Ez utóbbinak az integrált vasúti társaságok esetében kiemelt a jelentősége.

A Magyar Államvasutak Zrt. árufuvarozási üzletágának különálló cégbe való szervezésével 2006. január 1-jével megalakult a MÁV Cargo, amely 100 százalékban a MÁV tulajdonában volt (MÁV Zrt. 99 százalék, MÁV Vagyonkezelő Zrt. 1 százaléka). A MÁV Cargo mintegy harmincmilliárd forint induló tőkével és apporttal, több mint 13 000 vasúti kocsiból álló vagonparkkal és közel 3100 fős induló létszámmal jött létre. Az újabb üzletág átszervezése külön vállalatá 2007. július 1-jén MÁV-Start Zrt. néven történt meg. Ez a vállalat a MÁV-csoport személyszállításért felelős része. A két nagyobb vállalaton kívül a MÁV-csoportnak része még kilenc kft. is.

Valójában azonban nem sikerült megvalósítani teljes mértékben a szétválasztásnak az irányelv által javasolt egyik módját sem Magyarországon. A MÁV Zrt.-nek

több mint száz vállalata van, és az anyavállalat és leányvállalatai szétválasztása nem sikerült maradéktalanul. Az anyavállalat továbbra is részt vesz a pályavasúti tevékenység végzésében, de a személy- és részben az áruszállítási tevékenységben is. A legnagyobb problémát az önálló pályavasút hiánya jelenti.

2004 • A vasúti áruszállítás megnyitása – 2004. május 1. – óta eltelt időszakban a vasúti szállítási piacon csak lassanként történtek változások. A megnyitás első évében elmaradtak a piacnyitástól remélt gyökeres változások. A vasúti infrastruktúra fenntartása, üzemeltetése tekintetében a pályavasúti társaságnak továbbra is szabályozott monopóliuma van. Ezzel szemben a szomszédos vagy a balti országokban az infrastruktúra fenntartói élénk versenyben állnak, mert a vonalak kihasználtsága jóval nagyobb, a különböző társaságok nagyobb mértékben veszik igénybe az infrastruktúrát. A magyar infrastruktúra helyzete szerencsés abból a szempontból, hogy fontos átmenő forgalmat lehet rajta lebonyolítani, több fontos közlekedési útvonal is érinti Magyarországot, kedvezőtlen azonban az, hogy az országot méretéből adódóan könnyű el/megkerülni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar infrastruktúra-üzemeltető, ha hazai versenytársakkal nem is kényszerül versenyre, nemzetközi szinten igen.

Ami a vasúti áruszállítási piacot illeti megállapítható, hogy 2004-ben növekedett a vasúton bonyolított áruforgalom, de a kereskedelem összvolumene is nőtt, így ez nem jelenti a vasút részarányának növekedését, a vasút szállítási teljesítménye az 1–3. táblázat adatai szerint tulajdonképpen változatlan maradt.

1. TÁBLÁZAT • Belföldi áruszállítás

Időszak	Szállított áruk tömege, ezer tonna		Millió árutonna-kilométer	
	összesen	ebből vasút	összesen	ebből vasút
2003	230 961	14 592	13 224	1593
2004	228 019	15 217	13 692	1 725
2005	238 223	13 440	14 030	1 645
2006	253 388	12 078	14 928	1 491

Forrás: KSH évközi adatok, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/tab14_06_01h.html. A letöltés időpontja 2007. szeptember 25.

2. TÁBLÁZAT • Nemzetközi áruszállítás

Időszak	Szállított áruk tömege, ezer tonna		Millió árutonna-kilométer	
	összesen	ebből vasút	összesen	ebből vasút
2003	60 265	36 020	19 390	6 516
2004	69 562	36 509	23 024	7 024
2005	75 938	37 411	27 997	7 445
2006	85 255	42 628	33 500	8 676

Forrás: KSH évközi adatok, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/tab14_06_02h.html. A letöltés időpontja 2007. szeptember 25.

3. TÁBLÁZAT • Áruszállítás összesen

Időszak	Szállított áruk tömege, ezer tonna		Millió árutonna-kilométer	
	összesen	ebből vasút	összesen	ebből vasút
2003	291 227	50 612	32 614	8 109
2004	297 581	51 726	36 716	8 749
2005	314 161	50 850	42 026	9 090
2006	338 642	54 705	48 426	10 167

Forrás: KSH évközi adatok, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/tabl4_06_03h.html. A letöltés időpontja 2007. szeptember 25.

A Gazdasági Versenyhivatal a 2004. évet a vasúti piacnyitás szempontjából a következőképpen értékelte:

„Az EU-csatlakozás a vasúti piac részleges liberalizációját hozta magával: hatályba léptek azon jogszabályok, amelyek a vasúti áruszállításban részt vevő vállalatok működését, illetve a vasúti pályakapacitáshoz való hozzáférés szabályait és intézményrendszerét voltak hivatottak rendezni. A piacnyitás eredményeként már nyár elején három új vasúttársasággal bővült a magyar vasúti szektor, az új társaságok azonban számos versenyproblémával szembesültek, ami lehetetlenné tette érdemi piacnyerésüket.” (GVH [2005b])

2005 • A hazai áruszállításban a vártnál alacsonyabb számban jelentek meg piaci szereplők, a piacon gyakorlatilag két állami társaság osztozott meg. A piacnyitás első évében a MÁV Zrt. részesedése mintegy 90 százalékra rúgott, forgalma gyakorlatilag változatlan maradt (Antal [2005] 323. o.). A GySEV részesedése 10 százalék körül mozgott, a magántársaságok elsősorban működésük megkezdésére összpontosítottak, a piaci anomáliák miatt szállítási teljesítményük csekélynek mondható. „Miközben a hazai szállítási piac teljesítménye 12,8 százalékkal, 36 363 millió árutonna-kilométerről 41 016 millió árutonna-kilométerre nőtt, a vasúti áruszállítás változása –2,85 százalékos. Ezzel a vasúti áruszállítás részesedése a teljes hazai áruszállítás teljesítményéből 24,41 százalékról 21,03 százalékra csökkent.” (MVH [2005].)

Az első évben a két nagy állami társaság mellé négy alacsony tőkéjű magyar cég lépett be a vasúti áruszállítási piacra, a működéshez szükséges eszközöket bérlet útján szerezték be. „Külföldi vállalkozás engedélyt nem kért, és zöldmezős befektetői érdeklődés sem mutatkozott (részben a MÁV Cargo körüli privatizációs várakozásoknak, részben a rendezetlen hazai vasútjogi viszonyoknak köszönhetően), a külföldi engedélyesek pedig derogációnk miatt nem léphetnek be a piacra. Az új vasúti vállalkozások együttes kínálati kapacitása körülbelül a GySEV kapacitásaihoz hasonló, de ezek a kapacitások az év során többnyire kényszerűen kihasználatlanok maradtak.” (Antal [2005] 324. o.) Összességében megjegyezhető, hogy a piacnyitás első évére két állami társaság duopóliuma volt jellemző, amelyet a MÁV-hoz közeli Central European Railway (CER) Zrt. 2005-ben felmutatott áprilisi teljesítménye tu-

dott annyiban módosítani, hogy sikerült körülbelül 1 százalékos piaci részesedést kialakítania, míg a „független társaságok részesedése az egy ezreléket sem érte el” (uo.).

A személyszállítást illetően megállapítható, hogy 2005-ben a vasút ismét teret veszített, a teljes 739,9 millió elszállított utasból a részesedése 22,06 százalékról 20,56 százalékra változott. „A MÁV Zrt. utasforgalma (az elszállított belföldi és nemzetközi utasok száma) 159,712 millió főről 153,456 millió főre csökkent, ami 3,92 százalékos csökkenést jelent. A GySEV Rt. utasforgalma 2,667 millió főről 2,656 millió főre csökkent, ami 0,41 százalékos visszaesést jelent.” (MVH [2005]).

Az IBM Business Consulting Services 2004. évi európai országok vasúti piacainak liberalizáltságát mérő mutatószámok közül a Rail COM mutatószám a vasúti áruszállítási piacon kibontakozó verseny dinamikáját ragadja meg a piacra lépő új magántársaságok teljesítményén keresztül, mely rangsorban Magyarország a 25 államból a 20. helyen szerepel. „A piaci koncentrációt mérő Herfindahl–Hirschmann-index (az árbevétel alapján) a Hivatal becslése szerint 2005-ben 8296-ról 8099-re csökkent, ami minimális, de kedvező elmozdulásként értékelhető, bár 2500 alatti, problémamentesnek ítéhető tartománytól még messze van.” (Uo.)⁹

2005. májusi előzetes eredmények szerint valamennyi társaság veszteséges volt, egyedül a GySEV mutatott ki szerény üzleti eredményt. „Némiképp meglepő módon az erőfölényes, domináns egykori monopolista és a gyakorlatilag egyszereplős »kompetitív szegély« szerkezete mellett a teljes hazai áruszállítási piac veszteséges volt.” (Antal [2005] 324. o.)

A Gazdasági Versenyhivatal rávilágít, hogy a piaci szereplők számának bővülése ellenére a nem megfelelő szabályozás és az inkumbens vállalatok kizorító tevékenysége miatt érdemi verseny valójában nem alakult ki.

„A vasúti közlekedésben a 2005. év az előző évi piacnyitás nyomán a piaci szereplők számának bővülését hozta, azonban részben a liberalizáció nem megfelelő jogszabályi előkészítésének, részben a már korábban piacon lévő vállalatok magatartásának köszönhetően a piacon érdemi verseny nem tudott kibontakozni. Jól mutatja ezt, hogy a piac szerkezete továbbra is alapvetően duopolisztikus maradt, s a MÁV Zrt. érdekeltiségébe tartozó Central-European Railway Zrt. (CER) kivételével, mely néhány hónapos működése alatt közel 1 százalékos piaci részesedést szerzett, a többi, már 2004-ben indult vasúttársaság piaci részesedése továbbra is mindössze néhány ezrelék maradt. Az új vasútvállalatok – elsősorban az államvasúti kezelésben lévő vasúti infrastruktúrához való hozzáférés körében tapasztalt – működési nehézségei rávilágítottak azokra a szabályozási hiányosságokra, illetve következtelenségekre, melyek elkerülhetetlenné tették a piac újraszabályozását.” (GVH [2006b].)

⁹ A Herfindahl–Hirschmann-index a piaci koncentrációt méri az árbevétel alapján, a piaci szereplők részesedéseinek négyzetösszege, 0 és 10 000 közötti értékeket vehet fel. A 2500 pont alatti tartomány ítéhető problémamentesnek.

2006 • A 2006 első negyedében a Magyar Vasúti Hivatal tájékoztatása szerint a vasút teljesítménye lényegesen jobb volt, mint a „MÁV–GySEV társasági duopólium 1993–2004. közötti időszakának bármelyik azonos időszakában.” (MVH [2006a].) Emellett a vasutak részesedése mind a belföldi, mind a nemzetközi áruszállítási piacon nőtt. Előbbin 9,99 százalékról 10,72 százalékra, utóbbin 22,69 százalékról 24,54 százalékra nőtt a vasút aránya az áruszállítási piacon. Az áruszállítási piacon továbbra is a MÁV Cargo Zrt. dominanciája mutatható ki annak ellenére, hogy ebben a negyedében a Train Hungary Magánvasút Kft. megjelenésével nyolcra nőtt az áruszállítási engedéllyel rendelkező társaságok száma. A 2006 második negyedének végére a Magyar Vasúti Hivatal számításai szerint a Herfindahl–Hirschmann-index 7407 pontra süllyedt. A derogációs időszak lejártával a magyar sínhálózatot 633 európai gazdaság térségbeli engedéllyel rendelkező külföldi engedélyes vasúti társaság is igénybe veheti, amennyiben megszerzi a magyar biztonsági tanúsítványokat. A személyszállítás területén továbbra is őrizte a vasút pozícióját, jelentős előrelépés azonban ebben a szegmensben – a piacnyitás megkezdése hiányában – nem mutatható ki (MVH [2006b]).

2006 második negyedében a kedvező tendenciák tovább folytatódtak, a vasút térvesztésének üteme lelassult, és a MÁV további dominanciája ellenére a Magyar Vasúti Hivatal a piac dinamikus fejlődéséről és szerkezetének gyors átalakulásáról számolt be (uo.). A harmadik negyedéves jelentés szintén a kedvező változásokról szól, azonban már kritikusan kiegészül azzal a sommás megállapítással, hogy a „vasút ezzel együtt nem tudta maradéktalanul kihasználni az EU-csatlakozásban rejlő lehetőségeket.” A Magyar Vasúti Hivatal által számított Herfindahl–Hirschmann-index a harmadik negyedév végére nem javult, 7453 ponton állt (MVH [2006c]).

A jelentés a vasúti liberalizáció új fejezeteként írja le, hogy ezen év novemberében az eddig a vasúti áruszállítás vevői oldalán szereplő Szentesi Vasútépítő Kft. működési engedélyt szerzett az árutovábbítási tevékenységre. A Magyar Vasúti Hivatal 2006. évi harmadik negyedéves jelentése szerint a Mátrai Erőmű Zrt. is áruszállítási működési engedélyt szerzett (MVH [2006c]). Mindez a Magyar Vasúti Hivatal értékelése szerint többek között annak mutatója, illetve következménye, hogy a MÁV Cargo Zrt. dominanciája továbbra is érezhető, az új társaságok nem tudtak megfelelni az előzetes várakozásoknak, ezért a „korábbi megrendelők elkezdi saját kezükbe venni vasúti szállításaikat.” (Uo.) Valószínűleg nem ez az egyetlen oka a korábbi vevők piacra lépésének, hanem annak a jele, hogy megteremtődtek a nagyobb áruszállítást igénylő vállalkozások áruszállításának feltételei, és talán ezek a vállalkozások költséghatékonyabban meg tudják oldani a szállítást saját vállalkozásaikon belül (gondoljunk például az Ikea Rail AB-ra vagy a Rail4Chem létrejöttére). A piacnyitás egyik célja, hogy ha a nagyobb árumennyiséget igénylő vállalkozások saját szervezetükön belül racionálisabban és költséghatékonyabban képesek elvégezni a szállításokat, ennek ne legyen jogi akadálya.

2006 decemberében a G&G Növényvédelmi és Kereskedelmi Kft. szerzett működési engedélyt. Nemzetközi áruszállítás terén a vasút szállítási teljesítménye to-

vábbi gyarapodást mutatott, míg a belföldi áruszállítás jelentősége tovább csökkent. A piaci koncentráció a hivatal számításai alapján még mindig nagyon magas, de gyorsan csökken. A negyedik negyedévben a vasút térvesztése megállni látszott, sőt a vasúti össztonna-teljesítmény mintegy 1 százalékos növekedést mutatott a nemzetközi áruszállításban. A Herfindahl–Hirschmann-index 2006 negyedik negyedévének végén 7422 ponton állt (az előző év végi 8296 pontról 874 pontos javulásként értékelhető). „Ugyan a magas HHI értékek még mindig kedvezőtlen piaci szerkezet-ről árulkodnak, a gyors csökkenés annak lehet a jele, hogy a piac megtámadható, vagy hamarosan megtámadhatóvá válik. A kedvezőtlen szerkezetű, de megtámadható piacokon a fogyasztókat kisebb valószínűséggel éri kár a jelentős piaci erővel rendelkező társaságok visszaélései miatt. A mutató értékének változása mögött az áll, hogy az új társaságok részesedése szerény bázisról folyamatosan növekszik.” (MVH [2007a].)

Ebben a negyedévben adta ki a Magyar Vasúti Hivatal az első két térségi vasúti személyszállításra vonatkozó engedélyt az Északerdő Erdőgazdasági Zrt. és a Mecseki Erdészeti Zrt. részére. „A két társaság részesedése a vasúti személyszállítási piacon mintegy 2 ezrelék. Az elvi jelentőségű döntéssel a személyszállítási részpiacon is megkezdődött a többszereplős vasúti piaci modellre történő átállás.” (Uo.)

2006-ra vonatkozóan a Gazdasági Versenyhivatal továbbra is a szereplők számának bővüléséről számolt be, de a piac továbbra is erősen koncentrált maradt. Továbbra is problémát jelent az iparvágányokhoz való hozzáférés és a határforgalmi átkelőhelyek megközelítésének kérdése.

„A vasúti teherszállításban a 2006. év a piaci szereplők számának további bővülését hozta, több, korábban a piacon vevőként jelenlevő szereplő (Mátrai Erőmű Zrt. és Szentesi Vasútépítő Kft.) saját áruszállítási tevékenységbe kezdett. A 2004. májusi (részleges) vasúti piacnyitás után piacra lépett mintegy kilenc kisebb társaság 4 százalékos részesedést ért el, ami ugyan EU-összehasonlításban jónak mondható eredmény, de versenyszempontból nem kielégítő, így a piac továbbra is erősen koncentrálnak tekinthető. A liberalizáció piacot élénkítő hatása is szerepet játszhatott abban, hogy a vasúti áruszállító piac – elsősorban a tranzit- és export-import forgalomban – jelentősen bővült, az elmúlt 15 évet tekintve a legtöbb árut 2006-ban szállították. Ugyanakkor a liberalizációt még mindig piaci zavarok nehezítik, az ipari nagyfogyasztók telephelyein lévő iparvágányokhoz való hozzáférés korábban is tapasztalt akadályozása nem szűnt meg, és újabb piaci jelzések alapján a határforgalmi átkelőhelyek megközelítésének hátráltatása is gondot okozott. A vasúti személyszállítás piacán 2006 folyamán a korábban is jelenlevő, egymással nem versenyző két domináns szereplő (a MÁV Zrt. és a GySEV Zrt.) volt jelen a piacon. Új fejleménynek tekinthető, hogy több mint öt térségi vasúti társaság engedélyezési eljárása van folyamatban, amelyek elsősorban a keskeny nyomközű vonalakon és a vidéki mellékvonalakon működnek, a vasúti személyszállítási piac is hamarosan elindul a többszereplős modell irányába.” (GVH [2007].)

2007 • 2007 első negyedében a nemzetközi áruszállítás volumene ismét növekedést mutatott az előző év azonos időszakához képest, míg a belföldi áruszállításban ismét csökkenés érzékelhető. Az áruszállítást végző vasúttársaságok adatai alapján „2007 első negyedében összesen 67,5 ezer tehervonat közlekedett a magyar hálózaton, 12,7 millió tonna tömegű árut szállítva, és 2,3 milliárd árutonna-kilométer szállítási teljesítményt realizálva” (MVH [2007b]).

A személyszállítást tekintve „2007 első negyedében a két országos személyszállító vasútállalat, a MÁV Zrt. és a GySEV Zrt. együtt 37,3 millió utast szállított, azaz a távolsági személyszállítás teljesítményének 20,8 százalékát [...], ami enyhe növekedést mutat 2006 hasonló időszakának 19,8 százalékos részarányához képest” (uo.).

A Bobo Kft. piacra lépésével ismét gyarapodott az engedéllyel rendelkező vasúttársaságok köre. A Herfindahl–Hirschmann-index 2007. első negyedének végén 7000 ponton állt. Ez az elmúlt két negyedéves mérőszámhoz viszonyítva jelentős javulás, valamint az egy évvel ezelőttivel összevetve is több mint ezer pontos csökkenést jelent.

A piacnyitási folyamat jelentős lépcsője továbbá, hogy ebben a negyedévben a Magyar Vasúti Hivatal kiadta az első, kizárólagosan vasúti vontatási tevékenység végzésére feljogosító engedélyét. Az engedélyes az Eurocom Zrt. Ezzel lehetővé vált, hogy kizárólag a nagy tökeigényű vontatási tevékenységre is engedélyt lehessen szerezni, ami abba az irányba hathat, hogy a vontatási szolgáltatás igénybevétele még több áruszállításra szoruló vállalkozás számára teszi lehetővé a részvételt a vasúti áruszállításban. A vontatás bérlésével saját szerelvényeik gond nélkül közlekedtethetők. A Magyar Vasúti Hivatal 2007. december 21-én az Eurocom Zrt. országos vontatási szolgáltatási engedélyét felfüggesztette (164/2007 sz. határozat), és ugyan ezen a napon árutovábbítási tevékenység végzésére vonatkozó működési engedélyt (165/2007 sz. határozat) adott az Eurocom Zrt.-nek.

2007 második negyedében tovább folytatódott a vasút szempontjából kedvező tendencia, az árutonna-kilométerben mért teljesítmény az előző időszakhoz képest 13,53 százalékkal növekedett, míg a tavalyi év azonos időszakához viszonyítva 1,41 százalékkal bővült (szállított áruk tömege alapján 1 százalékkal csökkent) (MVH [2007c]). A vasúti áruszállítás dinamikus növekedése ellenére a vasút szerepe a közlekedési munkamegosztásban az elmúlt évek azonos időszakához képest tovább csökkent (4. táblázat).

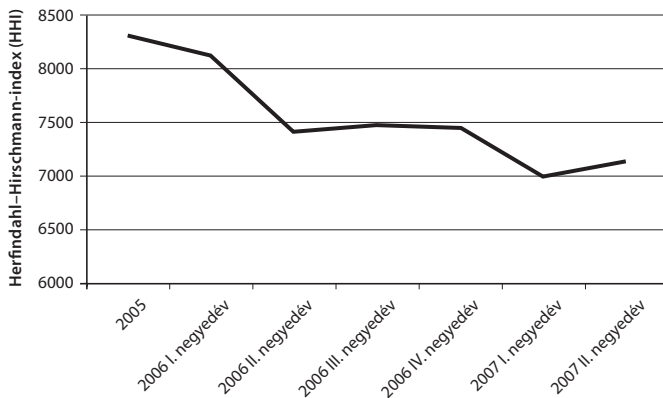
4. TÁBLÁZAT • A vasúti és közúti áruszállítás részaránya az áru fuvarozásban (százalék)

Közlekedési ág	2003	2004	2005	2006	2007
Vasút	28,44	25,51	23,94	23,56	20,70
Közút	54,49	55,52	58,72	60,39	66,05

Forrás: MVH [2007c]

Nem várt fejlemény azonban, hogy a Herfindahl–Hirschmann-index korábban tapasztalt csökkenése megállt s a mutató az előző negyedévhez mintegy 125 pontos növekedést mutat (1. ábra). A Herfindahl–Hirschmann-index értéke a 2007 harmadik negyedéves piaci jelentés szerint 6917 pont, az egész évben lényegében mozdulatlanak tekinthető (MVH [2007d].)

„Az új vasúti társaságok a két inkumbens államvasúti szereplőhöz képest (MÁV Cargo Zrt., GySEV Zrt.) magasabb árbevétel mellett lényegében a piaci részesedést tekintve »üvegplafonba« ütköztek. [...] A Hivatal korábbi értékeléseiben a kibontakozó piaci verseny kedvező tendenciáját értékelte a HHI index egyébként érett piacon elfogadhatatlanul magas szintje mellett. Ugyan a domináns szereplő privatizációjával kapcsolatos kivárás érezhetően lassította a stratégiai jelentőségű lépéseket a hazai piacon, a piac tartós mozdulatlansága nagyon kedvezőtlen jelenségként értékelhető. A lényegében stagnáló piac, a nagyon magas koncentráció és a kisebb társaságok változatlan piaci részesedése olyan káros monopolizációs jelenség, ami a versenyfelügyeleti és a piacfelügyeleti szervek fokozott ellenőrzéseit teszi szükségessé.” (Uo.)

Forrás: a Magyar Vasúti Hivatal negyedéves jelentései alapján.

1. ÁBRA • A Herfindahl–Hirschmann-index alakulása 2005 és 2007 második negyedéve között

Ebben a negyedévben történt meg az első piacról való kivonulás is. A MÁV Hajdú Kft. működési engedélyét a Magyar Vasúti Hivatal a társaság pénzügyi nehézségeire tekintettel felfüggesztette. Az engedélye június 30-án lejárt, új engedély iránti kérelmet nem adott be, ezzel a MÁV Hajdú Kft. kivonult az áruszállítási piacról. Ezzel összesen kilenc magyarországi székhelyű társaság kínál teljes körű vasúti áruszállítási szolgáltatást, továbbá az Eurocom Zrt. bármelyik áruszállító társaság részére végezhető vontatási tevékenységet.

5. TÁBLÁZAT • Engedélyek az európai vasúti térség és az országos hálózatok használatára

Társaság neve	Engedély dátuma
Szentesi Vasútépítő Kft.	2006. november 14.
G&G Növényvédelmi Kft.	2006. december 21.
Eurocom Zrt.	2007. március 27.
Bobo Kft.	2007. május 30.
Pannonrain Zrt.	2007. június 6.
MÁV Cargo Zrt	2007. június 27.
MMV Magyar Magánvasút Zrt.	2007. június 28.
Train Hungary Magánvasút Kft.	2007. június 30.
CER Zrt.	2007. június 30.
GySEV Zrt.	2007. június 30.
Floyd Szolgáltató Zrt.	2007. július 17.
Mátrai Erőmű Zrt.	2007. július 24.
Vasútépítők Kft.	2007. augusztus 3.

Forrás: Magyar Vasúti Hivatal, http://vasutihivatal.gov.hu/vasut_tarsasagok/arutovabbitas A letöltés időpontja: 2007. szeptember 25.

Az 5. táblázatbeli társaságokon kívül a harmadik negyedévben „két új vasúttársaság szerzett országos áruszállítási engedélyt, a Vasútépítők Kft. és a Balatoni Iparvasút Szolgáltató Kft., így a vasúti áruszállítási piacon összesen tizenhárom magyarországi székhelyű társaság kínál teljes körű vasúti áruszállítási szolgáltatást, továbbá az Eurocom Zrt. bármelyik áruszállító társaság részére végezhet vontatási tevékenységet. A tizennégy hazai székhelyű, vasúti áruszállításban érdekelt társaság az európai vasúti térség egészében folytathatja tevékenységét, tehát összességében körülbelül 210 ezer kilométer pályahálózaton vehetnek igénybe pályavasúti szolgáltatásokat. A hazai piacon korlátozás nélkül megjelenhet minden olyan áruszállítási engedéllyel rendelkező társaság, amely más európai gazdasági térségbeli államban a 95/18/EK irányelvnek megfeleltethető engedélyt kapott. Az MVH eddig egy ilyen társaság, a *Prova Slovenska železničná a.s.* hazai piacra lépési szándékáról szerzett tudomást, így Magyarországon összesen tizenöt társaság versenyezhet a szállítatók, szállítmányozók megrendeléseirért.” (MVH [2007d]).

Ez a helyzet tehát negyedéves jelentés elkészítése óta annyiban változott, hogy az Eurocom Zrt. vontatási engedélyét az MVH visszavonta, illetve 2008. január 15-én a Masped Rail Cargo Magánvasút Zrt. árutovábbítási tevékenység végzésére vonatkozóan működési engedélyt nyert.

2007 harmadik negyedévében a Magyar Vasúti Hivatal megállapításai szerint „a magyarországi közúti szállítási piac teljesítményének dinamikus növekedése mellett a vasúti áruszállítási piac lényegében stagnált: a Magyarországon erősen domináns nemzetközi fuvarozási relációkban 2,95 százalékos volt a vasúti szektor növe-

kedése, a kevésbé jelentős belföldi szegmensben pedig 13,95 százalékos a visszaesés” (MVH [2007d]). Sőt a belföldi áruszállítás tekintetében a Magyar Vasúti Hivatal drámai változásokat prognosztizál: „A belföldi szállítási teljesítmények drámai csökkenése azonban ma már azzal fenyeget, hogy a magyar vasúti rendszer lényegében tranzitfuvarozási célokat fog ellátni, aminek kedvezőtlen környezeti, illetve pályavasúti és logisztikai jövedelmezőségi hatásai lehetnek.” (MVH [2007d])

Összességében azonban a Magyar Vasúti Hivatal pozitívan értékeli a Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozását követően az áruszállítás területén bekövetkezett változásokat.

„Az Európai Unióhoz történő csatlakozás kedvező hatása azonban vitathatatlan, a vasúti áruszállítási piac fejlődése 2004 óta nagy lendületet vett. Míg az ezredforduló és az uniós csatlakozás között a vasúti áruszállítás teljesítménye a szezonális hatásokat kiszűrve negyedévről negyedévre átlagosan 5,7 millió árutonna-kilométerrel nőtt, addig ez a növekedés az uniós csatlakozás óta meghaladja a 31 millió árutonna-kilométert. Ugyanezen mutatók árutonnában számolt értékei kisebb mértékű, 34 ezerről 66 ezerre történő növekedést mutatnak.” (MVH [2007d])

A Magyar Vasúti Hivatal ezek mellett számottevő változásokat jelzett előre második negyedéves jelentésében. „A hazai vasúti áruszállítási piacot jelentős mértékben meg fogja változtatni a domináns piaci szereplő, a MÁV Cargo Zrt. privatizációja. A május 29-én meghirdetett nyilvános, kétfordulós pályázat első fordulójában 12 érvényes ajánlat született, amelyből hét vevőjelölt (Cargo Central Europe konzorcium, Grampet S.A., Magyar Rail Cargo Vagyonkezelő Kft., MC Solution konzorcium, New World Resources Transportation B.V., Rail Cargo Austria AG, GySEV Zrt. konzorcium, Sped-Trans konzorcium) vehetett részt a 2007. október 19-re meghirdetett második értékesítési fordulón.” (MVH [2007c].) A Magyar Vasúti Hivatal harmadik negyedéves piaci jelentésében már a privatizációs eljárás lezárásáról is beszámolhatott.

„A domináns piaci szereplő MÁV Cargo Zrt. privatizációja 2007. november 27-én lezárult, a vontatókapacitás nélküli társaságért folytatott versenyt az osztrák ÖBB tulajdonában lévő Rail Cargo Austria AG és a magyar–osztrák GySEV Zrt. konzorciuma nyerte el 102,5 milliárd forintot, kiemelkedően jó vételi ajánlattal. Tekintettel arra, hogy a vétel az osztrák piacon domináns Rail Cargo Austria AG, illetve a Magyarországon domináns MÁV Cargo Zrt. és a második legnagyobb GySEV Zrt. között jön létre, az eredmény a vasúti verseny szempontjából aggályos lehet. Ennek a kérdésnek a megítélése a versenyhatóságok feladata.” (MVH [2007d].)

A személyszállítást illetően a GySEV és a MÁV Zrt. enyhe növekedést mutatnak, s a korábban kettejük által uralt piac háromszereplősre bővült az első új engedélyes, a MÁV Nosztalgia Idegenforgalmi, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. megjelenésével.

„A MÁV Nosztalgia Idegenforgalmi, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft a MÁV Zrt. és az Intertraverz Rt. közös vállalkozása. Az új engedélyes nem nyújt közszolgáltatást, kizárólag piaci tevékenységet folytat egy nagyon speciális piacon, mivel vasúti nosztalgiautazásokat szervez Budapestről a kedvelt vidéki turistaközpontokba korabeli, felújított vonatokkal.” (MVH [2007c].)

6. TÁBLÁZAT • Engedéllyel rendelkező személyszállításra jogosult vasúttársaságok az Európai Vasúti Térség és az országos hálózatok használatára

Társaság neve	Engedély dátuma
GySEV Zrt.	2007. június 30.
MÁV Start Zrt.	2007. június 30.
MÁV Nosztalgia Idegenforgalmi, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.	2007. július 03.

Forrás: Magyar Vasúti Hivatal, http://vasutihivatal.gov.hu/vasut_tarsasagok/szemelyszallitas A letöltés időpontja: 2007. szeptember 25.

2006. június 30-ig volt lehetősége az országos jelentőségű vasúti pályákat működtető vasúti vállalkozásoknak működési engedélyt szerezni. Ennek a kötelezettségnek eddig csak a GySEV Zrt. magyarországi pályavasúti részlege tett eleget, amely országos pályahálózat-működtetői engedélyt kapott (MVH [2007c]).

A MÁV 2007. május 9-én nyújtotta be a Magyar Vasúti Hivatalhoz az országos vasúti pályaműködtetési, vontatási, illetve személyszállítási tevékenység engedélyezése iránti kérelmét. A Magyar Vasúti Hivatal 2007. december 7-én több sikertelen hiánypótlást és adatszolgáltatás-kérést követően hivatalból piacfelügyeleti eljárást indított a MÁV Magyar Államvasutak Zrt. által működtetett vasúti pályahálózat engedélyköteles üzemeltetése és fenntartása, létesítése, felújítása, fejlesztése, megszüntetése tárgyában.

„A Hivatal eljárása során hivatalos tudomása alapján és a tényállás tisztázása keretében megállapította, hogy a MÁV működési engedélyköteles pályavasúti tevékenységet végez engedély hiányában, amelynek következtében a tevékenység végzése jogszabályi előfeltételeinek teljesülése nem igazolt, és a feltételek folyamatos teljesítésének, valamint a tevékenységi körben bekövetkező változásoknak a viszonyítási alapja hiányzik.” (A Magyar Vasúti Hivatal 6/2008. számú határozata)

Az eljárás végeztével a Magyar Államvasutak Zrt.-t működési hatósági engedélyköteles tevékenység működési engedély hiányában történő végzése miatt 100 millió forint piacfelügyeleti bírság megfizetésére kötelezték. Az MVH határozatát 2008. január 25-én közzétették, ettől számítva 30 napon belül kérheti az ügyfél jogszabálysértésre hivatkozva a közigazgatási ügyekben eljáró illetékes bíróság előtt a határozat felülvizsgálatát.

„A térségi vasutak reneszánszukat élik, az idei év harmadik negyedében hat vállalat (MÁV Zrt. Széchenyi-hegy Gyermekvasút, MÁV Zrt. Balatonfenyves Gazdasági Vasút, MÁV Zrt. Kecskemét-Kecskeméti Kisvasút, MÁV Zrt. Nyíregyháza-Nyírvidéki Kisvasút, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság, SEFAG Erdészeti és Faipari Zrt.) szerzett térségi pályahálózat működtetésére és térségi személyszállításra vonatkozó engedélyt, ezzel 15-re nőtt a térségi vasúti engedélyesek száma. Az új térségi vasúttársaságok összesen 254,4 km hosszú térségi pályahálózat működtetésére kaptak engedélyt. A keskeny nyomközű hálózatokon működő térségi vasutak mindegyike mentesítést kapott a nyílt hozzáférés alól.” (MVH [2007d].)

A Magyar Vasúti Hivatal 2007 második negyedében 11, míg a harmadik negyedében ez ideáig 9 vállalatnak adott saját célú vasúti pályahálózat működtetésére és árutovábbítási tevékenységre vonatkozó engedélyt.

ÁRSZABÁLYOZÁS, ÁRAK ALAKULÁSA • A vasúti teherszállítási szektorban az áraknak két fő kategóriája létezik. Az első a szállítási szolgáltatások díjait, a második pedig a közelmúltban liberalizált hozzáférésű vasúti infrastruktúra használati díjait tartalmazza. A következőkben csak az e második kategória díjaira vonatkozó hatályos szabályok ismertetésével foglalkozunk. A díjak és szabályozásuk gazdasági szempontú elemzése további tanulmányok feladata lesz. Alapos elemzésre a liberalizáció óta eltelt időszak rövidege, a tapasztalatok ebből következő elégtelensége, az egyelőre még kevés piaci szereplő és nem kellően hatékony verseny miatt jelenleg a feltételek nem kedveznek.

A liberalizáció eredményeként az országos vasúti pályahálózatot a vasúti árutovábbítási, illetve vontatási engedéllyel rendelkező vállalkozások szabadon igénybe vehetik Magyarországon. Jóllehet a piac liberalizált, és az infrastruktúra használati árának meghatározásánál maga a törvény is a piaci megfontolások érvényre juttatását hangsúlyozza, mégis az infrastruktúra használati díjai a hálózati üzletszabályzatban rögzítettek. Ennek pedig messze gyűrűző következményei vannak, hiszen a szállítási szolgáltatások árai részben az infrastruktúra használati díjainak alakulásától függenek. Mindenekelőtt arra a kérdésre keresünk választ, hogy a liberalizáció ellenére miért szabályozottak az infrastruktúra használati díjai. „A vasúti pályahálózatok természetes monopóliumot képeznek, ezért a pályavasúti szolgáltatások nyújtásának feltételei és árai nem piaci alapon kerülnek meghatározásra” – írja a Magyar Vasúti Hivatal jelentése (MVH [2005]). A szóhasználat ugyan félreérthető, de a lényeg világos. Az infrastruktúra kínálója, a vasúti pályahálózat tulajdonosa továbbra is monopolhelyzetben van, és mint ilyen piaci erővel rendelkezik, azaz képes a használat árait meglehetősen tág határok között változtatni, a költségek által indokolt szint fölé emelni. Fennáll tehát az árakkal való visszaélés lehetősége, ami önmagában is indokolhatja az árszabályozás bevezetését. A szabályozott áraknak azonban – az Európai Unió szóhasználatával – költségalapúaknak vagy költség-

orientáltaknak kell lenniük, a piac törvényszerűségeinek megfelelő módon kell őket meghatározni.

A költségorientáltságon túlmenően a díjak megállapításánál sokféle stratégiai, szociális és egyéb szempontnak kell érvényesülnie. A díjszabási rendszernek elő kell segítenie a vasúti közlekedés folyamatos és kiegyensúlyozott működését, a vasúti árufuvarozás versenyképességét, figyelemmel a nyílt hozzáférésű pályahálózat-hoz kapcsolódó külföldi pályahálózatokon alkalmazott díjrendszerekre is (2005. évi CLXXXIII. törvény 55. § 3. bekezdés). A díjszabási rendszernek ösztönöznie kell a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat kapacitásának hatékony kihasználását, a hozzáférésre jogosultak lehető legkisebb költséggel való kiszolgáltatását, a vasúti társaságok gazdálkodási eredményeinek javulását (uo. 4. bekezdés).

A hálózat-hozzáférési díjak megállapításának elvei¹⁰ közül különös figyelmet érdemel az a rendelkezés, mely szerint a pályahálózat üzemeltetője által nyújtott szolgáltatás azonos tartalmú igénybevételét azonos mértékű díj ellenében kell biztosítani, illetve az igénybevétel tartalmának és a díj mértékének egymással arányban kell állnia (uo. 5. bekezdés *b* pont), valamint hogy a többletdíj, különdíj, illetve a megállapodás alapján történő igénybevételnél a díjak mértéke arányban álljon a szolgáltatások nyújtásának a külön jogszabály szerint figyelembe vehető költségeivel, illetve ráfordításaival. Ezzel a törvény a szolgáltatások azonos feltételek melletti igénybevételének lehetőségét igyekszik biztosítani.

A kedvezmények tekintetében a törvény megállapítja, hogy a hálózat-hozzáférési díjak tekintetében az egyenlő bánásmód követelményeinek megtartásával általános és egyedi kedvezmények biztosíthatók oly módon, hogy azok nem torzíthatják a vasúti társaságok közötti versenyt (uo. 6. bekezdés). A törvény által lehetővé tett kedvezmények két formája az általános kedvezmények, amelyeket csak a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat meghatározott szakaszaira lehet nyújtani olyan módon, hogy hasonló szolgáltatásokra hasonló kedvezményeknek kell vonatkozniuk, valamint a vasúti pályahálózat működtetője által a közforgalmú vasúti szolgáltatások mennyiségének és minőségének ösztönzése céljából időszakos jelleggel nyújtott egyedi kedvezmények a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat azonosítható, nagymértékben kihasználatlan részein. Az általános kedvezmény mértéke nem haladhatja meg a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetője által elért tényleges adminisztrációs költségmegtakarítás mértékét. A kedvezmény mértékének meghatározásakor nem lehet figyelembe venni a felszámított díjba már egyébként beépített költségmegtakarítást (uo. 6. bekezdés *a* és *b* pont). Az általános kedvezmény elvben

¹⁰ A 2007. év végén két újabb rendelet is született a hozzáférésre, illetve a hozzáférési díjakra vonatkozóan. Ezek a 83/2007. (X. 6.) GKM–PM együttes rendelet a vasúti hálózat-hozzáférési díjrendszer kereteiről, valamint a hálózat-hozzáférési díjak képzésének és alkalmazásának alapvető szabályairól és a 101/2007. (XII. 22.) GKM rendelet a vasúti pályahálózathoz történő nyílt hozzáférés részletes szabályairól.

kizárja a megkülönböztetés lehetőségét és mértéke is korlátozott. „A VPE Kft. [Vasúti Pályakapacitás-elosztó Kft.] által a nyílt hozzáférésű pályahálózatokon alkalmazott díjkezdményeket a Magyar Vasúti Hivatal nem találta sem a törvényes célokkal összeegyeztethetőnek, sem kellőképpen ösztönzőnek a pályahálózat versenyképessége szempontjából, ezért a kedvezmények eltörléséről és az alapdíjak arányos csökkentéséről határozott.” (MVH [2006b]).

A törvény érdekes rendelkezése, hogy a közlekedési módzatok közötti (intermodális) versenyben is versenyképesebbé kívánja tenni a vasutat azáltal, hogy a kiegyenlítő juttatások révén előnyben részesíti ezt az ágazatot. „Amennyiben a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetője külön jogszabály alapján – a vasúti közlekedési tevékenységtől eltérő közlekedési tevékenységek által okozott és igazolhatóan máshonnan meg nem térülő környezeti, baleseti, infrastrukturális költségek kiegyenlítése céljából – kiegyenlítő juttatásban részesül, köteles a hozzáférésre jogosultak számára az egyenlő bánásmód elvének megfelelően a kiegyenlítő juttatással arányos általános kedvezményt nyújtani.” (2005. évi CLXXXIII. törvény 55. § 7. bekezdés). Ez a rendelkezés lehetővé teszi a vasút számára kiegyenlítő juttatások nyújtását, ezt azonban a pályahálózat üzemeltetőjének arányos mértékben általános kedvezmény formájában vissza kellene osztania.

Az infrastruktúra igénybevételeért felszámított díj több tényezőtől tevődik össze: a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetője által nyújtott szolgáltatások díjai és a biztosítható kedvezmények mellett az érvényesíthető felárakból, és a kiegyenlítő juttatásokból (uo. 1. bekezdés). A felárak egyik csoportja a pályahálózat-hozzáférési díjak által a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat működtetőjének minden olyan indokolt költségét hivatott fedezni, amelyet a hálózat-hozzáférési díj nem fedez. Ez az általános felár figyelembe veszi a vasúti társaságok termelékenységének növekedését, a vasúti pályahálózat hatékony használatának követelményét és az egyenlő bánásmód elvét (uo. 8. bekezdés). A másik csoport a pályahálózat hatékony kihasználása érdekében érvényesíthető azon egyedi felárak, amelyek a vasúti pályahálózat túlterheltségével egyértelműen azonosítható részekre vonatkoznak (uo. 9. bekezdés). Ha a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat egyértelműen azonosítható részének igénybevétele költséget okozó környezeti hatással jár, e költség mértékének megfelelő egyedi felár érvényesíthető a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat e szakaszán, feltéve, hogy az azzal megegyező területen folytatott egyéb, versenyhelyzetben lévő közlekedési tevékenységek tekintetében hasonló felárakat érvényesítenek (uo. 10. bekezdés). A még a korábbi vasúti törvényhez készített GKM–PM együttes rendelet elő is írta, hogy a pályahasználati díjnak ki kell fejeznie az adott vasúti pálya használati értékét (magasabb színvonalú infrastruktúráért magasabb pályahasználati díj állapítható meg [66/2003. (X. 21.) GKM–PM együttes rendelet 5. § 1. bekezdés b pont]), illetve hogy a pályahasználati díj meghatározása szempontjából különbség tehető a vasúti pályák között aszerint, hogy azok csak árutovábbításra, csak személyszállításra vagy mindkét célra használhatók (uo. 5. § 1. bekezdés c pont).

A jelenleg hatályban lévő hálózati üzletszabályzat is három kategóriába sorolja a sínhálózat egyes elemeit és kategóriánként eltérő díjakat használ. Követelmény továbbá, hogy a pályahasználati díj megállapításánál figyelembe kell venni az Európai Unió tagállamainak illetékes szerve által megállapított pályahasználati díjakat (összegüket, megállapításuk módját, az alkalmazott kedvezményeket), valamint a nemzetközi vasúti forgalom esetében az érintett külföldi – elsősorban a szomszédos – országokban érvényes pályahasználati díjakat is (uo. 5. § 1. bekezdés *d* pont).

Ez a rendelet lehetővé tette azt is, hogy a pálya használatáért fizetett díj mintegy eszközül szolgáljon a pálya iránti kereslet befolyásolására. A pályahasználati díj a költség- és ráfordításelemekén kívül növelhető olyan felárral is, amely forgalmi torlódás vagy a pályakapacitás egyéb okból bekövetkező szűkössége esetén alkalmas arra, hogy a pályahasználati igényeket csökkentse, illetve az igényt kevésbé forgalmas időszakokra vagy alternatív útirányra módosítsa (uo. 8. § 1. bekezdés). A díj eszközül szolgált arra is, hogy ösztönözze az infrastruktúrába történő beruházást azáltal, hogy az újonnan épült vagy korszerűsített, valamint az olyan vasúti pályáknál, ahol az építési, illetve korszerűsítési munkák 15 évnél nem régebben fejeződtek be, tartalmazhatott olyan felárat is, amely az építési, illetve a korszerűsítési költségek egy részét – legfeljebb a beruházási, felújítási többletráfordítások miatt elszámolt értékcsökkenés mértékéig – az adott vasúti pályát igénybe vevőkre hárítja át (uo. 8. § 2. bekezdés).

A környezetvédelmi szempont következetes keresztülvitele szintén befolyásolhatja az infrastruktúra használatáért fizetendő díjat. Amennyiben indokolt költség-többletet okoz, a pályahasználati díj mértéke a környezet jelentősebb veszélyeztetése miatt felárral szintén növelhető, feltéve, hogy a vasúttal versenyhelyzetben levő többi közlekedési ágazatban is alkalmaznak ezen a címen díjnövelést (uo. 8. § 3. bekezdés). A kötelezően nyújtandó, az egyes létesítményekre és berendezésekre vonatkozó használati jog és egyéb szolgáltatások ellenértékét a tényleges költségek-ből kiindulva kell megállapítani, de figyelembe vehető a vasúti szolgáltatás versenyhelyzete is (uo. 9. § 2. bekezdés). Ezzel az infrastruktúra speciális elemeinek a használatáért fizetendő díjakban is érvényre juthat nemcsak a használat tényleges költsége, de az érintett elem iránti kereslet is, amely a piaci szempont következetesebb keresztülvitelét szolgálta. A lemondási díj pedig hatékony eszköz lehet a menetvonalak megfontolatlan vagy mások károsítására irányuló igénybevételének meggátolására (uo. 9. § 3. bekezdés).

A díjszabás fontosságát mutatja a vasúti igazgatási szerv ellenőrzési jogosultsága. A hálózat-hozzáférési díjrendszer keretében alkalmazott díjak, kedvezmények és felárak alkalmazásának feltételeit, különös tekintettel a nyílt hozzáférésű vasúti pályahálózat egyes elemeinek fenntartásával és a nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatos költségekre a vasúti igazgatási szerv ellenőrizheti.

A Magyar Vasúti Hivatal 2007. február 20-án átfogó piacfelügyeleti eljárást indított annak vizsgálatára, hogy az országos pályahálózatokon alkalmazott hozzáfé-

rési árak a hálózat igénybevételének közvetlen költségein és ráfordításain alapulnak-e, a díjrendszer egésze nem hoz-e egyes piaci szereplőket versenyszempontból hátrányos helyzetbe, illetve a hozzáférési díjelemek alkalmazása, valamint a pályavasúti szolgáltatásokért kiállított számlák és megfizetési módjuk jogszabályszerű-e. A vizsgálat súlyos szabálytalanságokat tárt fel a hozzáférési díjak megállapítására és a pályakapacitás elosztására, forgalmazására létrehozott Vasúti Pályakapacitás-elosztó Kft.-nél, mivel az lényegében nem végezte el díjszabási feladatait, és nem alakított ki hatóságilag ellenőrizhető díjakat, kedvezményeket és felárakat. A Magyar Vasúti Hivatal továbbá megállapította, hogy sem a pályavasúti költségek, sem a MÁV Zrt. európai szinten is magas pályahasználati díjainak felhasználása nem ellenőrizhető, ezért a szükséges nyilvántartások és egyéb intézkedések megtételére kötelezte a MÁV Zrt.-t. Az eljárás a GySEV Zrt. hálózatán csak kisebb szabálytalanságokat tárt fel (*MVH [2007b]*).

A piacnyitás első éve a kínálati oldalon tehát kevés pótlólagos kapacitást, csekély számú új piacra lépőt hozott, de egyes értékelések szerint a kínálati oldal magatartása megváltozott (*Antal [2005] 324. o.*). A hazai áruszállítási piac egyre inkább megtámadhatónak látszik, ami két kedvező folyamatot indított el: a piacon már vannak kezdeti jelei az ár- és minőségi verseny kibontakozásának, illetve a vasút számára jövedelmező, hosszú távú, nemzetközi szállítási relációk fokozatosan felértékelődnek (uo.).

„A vasúti igazgatási szerv részére a piac felügyeletével kapcsolatos tevékenységéért az országos működési engedéllyel rendelkező vasúti társaságok felügyeleti díjat kötelesek fizetni, amelynek mértéke a fizetésre kötelezett által az előző évben belföldön fizetett hálózat-hozzáférési díj, valamint elszámolt belső hálózat-hozzáférési díj 0,4 százaléka.” (2005. évi CLXXXIII. törvény 69. § 2. bekezdés). Emellett a vasúti társaságoknak valamennyi kérelemre induló eljárásért igazgatási-szolgáltatási díjat kell fizetni (uo. 69. § 3. bekezdés).

A SZOLGÁLTATÁSOK MINŐSÉGE

MINŐSÉGI PARAMÉTEREK ALAKULÁSA • A vasúti közlekedés biztonsága érdekében elengedhetetlen bizonyos minőségi követelményeknek való megfelelés. Ezt azáltal lehet megteremteni, ha a vasúti szolgáltatások nyújtásához előzetesen engedélyek meglétét követelik meg, és az engedély megadásához szükséges feltételek betartását folyamatosan ellenőrzik. Ez lehet a vasúti közlekedés kifogástalan működésének egyik záloga. Ehhez egy szigorú felelősségi rendszer is tartozik arra az esetre, ha valamely szereplő mégsem tenne eleget ezeknek a feltételeknek. A liberalizációs törekvéseknek jobb minőségű szolgáltatások irányába kellene hatniuk. A szolgáltatók egymás közötti versenye és az ágazatok egymás közötti versenye az előzetes várakozások szerint a minőség javulásához és az árak csökkenéséhez vezetnek. Ad-

dig azonban, amíg ezt ennek a piacnak a szűk keresleti rétege valóban meg fogja érezni, egy kis időnek kell eltelnie, és ennek feltétele a sikeres piacnyitás. Egyelőre a jogszabályok előírta minőségi követelmények szavatolnak.

A megfelelő szolgáltatások nyújtásának egyik záloga mind a vasúti infrastruktúra fenntartó, mind pedig a szállítási szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások esetében az engedélyezési rendszer, az engedélyek kibocsátása, illetve annak későbbi kontrollja.

A vasúti társaságok működéséhez elengedhetetlen egy műszaki engedély és egy működési engedély megléte is. A műszaki engedély technikai értelemben szavatol, azt igazolja, hogy a vasúttársaság létesítményei és eszközei alkalmasak a biztonságos és üzemszerű működéshez. Az engedély kiadása mellett a közlekedési hatóság ellenőrzi a vasúti pályák, az üzemi létesítmények és a vasúti járművek üzem- és forgalombiztos állapotát, valamint az időszakos vizsgálatok és a szükséges javítás elvégzését (uo. 81. § 1. bekezdés). Ha a közlekedési hatóság mulasztást állapít meg, az üzemben tartót a vizsgálat vagy a javítás elvégzésére utasítja, továbbá bírságot szab ki. Ha a mulasztás az élet- és a vagyonbiztonságot veszélyezteti, a közlekedési hatóság a vasúti pálya üzemének megszüntetését, illetve a vizsgált jármű forgalomból való kivonását rendeli el (uo. 81. § 1–2. bekezdés).

Az engedély nélkül vagy engedélytől eltérő módon létesített, átalakított vasúti pálya, vasúti jármű forgalomból való kivonását a közlekedési hatóság akkor rendeli el, ha azok fennmaradása az élet- és vagyonbiztonságot, illetve az emberi környezetet és a természeti értékeket veszélyezteti, és a veszély megfelelő átalakítással sem szüntethető meg (uo. 81. § 4. bekezdés). A műszaki engedélyköteles vasúti közlekedési tevékenységekre vonatkozó rendelkezések megsértőit a közlekedési hatóság bírság megfizetésére kötelezi. A bírság ismételten is kiszabható (uo. 81. § 5. bekezdés). A járműpark és a létesítmények műszaki megfelelősége ezáltal biztosított. A biztonságos vasúti működéshez azonban nem elegendő a technikai értelemben vett megfelelőség. A műszaki engedély mellett a társaságnak működési engedélyt is kell szereznie, amely tanúsítja a vasúti vállalkozás és vezetőinek pénzügyi, szakmai értelemben vett alkalmasságát, valamint hogy az adott vállalkozás rendelkezik a kívánt biztosítással is.

A megbízható és megfelelő szolgáltatások, a fogyasztók és harmadik személyek védelme, valamint a magas szintű biztonsági követelmények érdekében egységes engedélyezési rendszerre van szükség, amely biztosítja, hogy a vasúttársaságok mindenkor megfeleljenek a jó hírnév, a megfelelő pénzügyi helyzet és a szakmai alkalmasság bizonyos követelményeinek (2001/13/EK irányelv, preambulum 2. bekezdés.). Az egységes, az EU egész területére érvényes engedély célja, hogy a vállalkozásokat csak bizonyos követelmények teljesítésének feltételével engedje működni, és ezáltal szavatolja a biztonságot és a megfelelő színvonalú szolgáltatások nyújtását.

Az engedélyeket kibocsátó és ellenőrző szerveknek a Bizottság bekapcsolásával relatíve hatékony, mégis bizonyos értelemben korlátozott, a másik állam engedélyező hatóság jogosítványait talán még mindig túlzottan is tiszteletben tartó engedé-

lyezési rendszere alakult ki. Amikor az engedélyező hatóság kiad, felfüggeszt, visszavon vagy módosít egy engedélyt, az érintett tagállam erről haladéktalanul tájékoztatja a Bizottságot. A Bizottság haladéktalanul tájékoztatja a többi tagállamot (2001/13/EK irányelv 6. cikk). Az engedélyek kiadása mellett természetesen a Magyar Vasúti Hivatalnak is feladata az ellenőrzések (akár helyszíni ellenőrzések útján is) lefolytatása. A Magyar Vasúti Hivatal a vasúti társaságok tevékenységével kapcsolatosan hivatalból vagy kérelemre eseti, időszakos vagy folyamatos hatósági ellenőrzésre jogosult [45/2006. (VII. 11.) GKM rendelet 16. § 1. bekezdés].

Az ismertetett engedélyezési rendszer mellett a társaságoknak be kell tartania a nemzeti biztonsági szabályokat. Az ezen irányelvben megállapított követelmények mellett a vasúttársaság köteles betartani a közösségi joggal összeegyeztethető és hátrányos megkülönböztetéstől mentesen alkalmazott nemzeti jogszabályokat és szabályozó rendelkezéseket. Ilyenek a vasúti szolgáltatásokra vonatkozó sajátos műszaki és működési követelmények, a társaság személyzetére, gördülőállományára és a vasúttársaság belső szervezetére vonatkozó biztonsági követelmények, az egészségügyi, biztonsági és szociális feltételekre, valamint a munkavállalók és a fogyasztók jogaira vonatkozó rendelkezések. Ezek célja, hogy a fogyasztóknak előnyöket vagy védelmet nyújtsanak (2001/13/EK irányelv 7. cikk.). Ezzel a rendelkezéssel a Közösség – az engedélyezés szabályain túlmenően – azon nemzeti normák alkalmazását rendeli el, amelyek a fogyasztók védelmét szolgálják.

Emellett mind közösségi, mind nemzeti szinten a jogszabályok rögzítik a társaságok felelősségét saját működésükért. Az infrastruktúra-üzemeltető a tagállamok által kialakított keretek és egyes díjszabási és felosztási szabályok betartása mellett felelős saját üzemeltetéséért, adminisztrációjáért és belső ellenőrzéséért (2001/12/EK irányelv 4. cikk 2. bekezdés).

A vasúti közlekedés minőségének javítását segíti, hogy a jogszabály lehetővé teszi az állam számára, hogy pénzeszközök útján részt vegyen a sínhálózat fejlesztésében. A tagállamok az infrastruktúra-igazgatónak – a Szerződés 77., 92. és 93. cikkének tiszteletben tartásával – a feladatokkal, a nagyságrenddel és a pénzügyi szükségletekkel összhangban elegendő finanszírozást ítélnének meg, elsősorban új beruházások fedezésére (91/440/EGK-irányelv 7. cikk 3. bekezdés). „Az állam a vasúti pályahálózat működtetője, illetve a vállalkozó vasúti társaság részére szerződésben az országos, valamint az állami tulajdonban lévő vasúti pályát tartalmazó térségi, illetve elővárosi vasúti pályahálózat, valamint a kombinált forgalom fejlesztéséhez, a vasúti foglalkoztatásra, képzésre és szerkezetátalakításra egyedi támogatást nyújthat.” (2005. évi CLXXXIII. törvény 25. § 2. bekezdés.) A tagállamok felelőssége a nemzeti infrastruktúra fejlesztésére e rendelkezésen keresztül is megvalósul. Egyedi támogatások formájában a magyar államnak lehetősége van az infrastruktúra fejlesztése érdekében a pályavasút számára pénzeszközöket biztosítani.

A fogyasztók elégedettsége, illetve a minőségi paraméterek alakulása elsősorban személyszállítás területén lehetne mérhető. A személyszállításban azonban a libe-

ralizáció még korántsem olyan előrehaladott, hogy ennek a minőségi paraméterek alakulására hatása lehetne. A MÁV Start Zrt. létrejöttével az új vállalat fokozott hangsúlyt fektet a vállalat fogyasztóbarát hozzáállásának hangsúlyozására. Az előrelépések ellenére a közvélemény inkább szkeptikusnak mondható az elért eredményeket illetően.

Mindenesetre előrelépésnek mondható, hogy a gazdasági és közlekedési miniszter felkérésére a MÁV Zrt. és a MÁV Start Zrt. által készített utasjogi intézkedési tervet a Magyar Vasúti Hivatal jóváhagyta. Az európai törekvés az utasjogokat illetően tehát a magyar jogrendszerben is megtalálható lett ennek az intézkedési tervnek a keretében. A Magyar Vasúti Hivatal a harmadik negyedévben kezdte volna meg az utasjogok mint speciális fogyasztói jogok képviselőjét, és ezzel a vasúti kiskereskedelmi piac szabályozását, ezért negyedéves jelentésüket a következő negyedévtől kibővítette volna az utasokat érintő kérdésekkel *MVH* [2007c]. Az előzetes várakozásokkal szemben a Magyar Vasúti Hivatal a harmadik negyedévben „nem rendelkezett utasjogokkal foglalkozó szervezettel, illetve hatáskörökkel, és az utasjogi biztos nem kezdte meg a munkáját” (*MVH* [2007d]).

A teherszállításban a csekély számú szolgáltató jelenléte némileg határokat szab a szabad szolgáltatóváltás lehetőségének. A MÁV Zrt. igyekezett hosszú lejáratú szerződésekkel magához kötni az ipari nagyfogyasztókat, illetve a magántársaságok akadályozásával sikerült elérnie néhány konkrét fuvar megíiusulását. A menetrend-szerűség a gazdasági életben nagyon fontos, mint azt a gyakorlati példák (*MMV Magyar Magánvasút Zrt.*, *Floyd Szolgáltató Zrt.*) mutatják, a gazdasági élet nem viseli el a kisebb késéseket sem, és a magánvasutak számára sem rentábilis az ad hoc jellegű működés. A liberalizáció hosszú távon mindenképpen abba az irányba hat majd, hogy a szállítási szolgáltatások színvonala javuljon, az áruszállítás gyorsabb legyen, és az áru minél épebb állapotban és hiánytalanul a rendeltetési helyére érkezzen, de ehhez a jelenleginél élénkebb versenyre lesz szükség.

A minőségi paraméterekre, illetve közvetetten a szolgáltatások áraira is ki fog hatni a határforgalom szűk keresztmetszetének kulcskérdése, amely várhatóan az új szolgáltatók megjelenésének – és ezzel a liberalizáció sikerének – a problémája. Mindenképpen előtérbe kerülnek a bilaterális határforgalmi szerződések és a határokat átszelő infrastruktúra kezelésének kérdései a közeljövőben.

Mindezek ellenére a magyar vasút biztonsága nagy kívánnivalót maga után. A technikai kérdések mellett a jogi szempontból igazán érdeklődésre számot tartó és leginkább kifogásolt kérdés a menetrendszerűség. Az egyes társaságok nem mindig tartják magukat az általuk készített menetrendhez. Ahogyan a Magyar Vasúti Hivatal negyedéves jelentésében kifogásolta „az országos pályahálózat használatát nagymértékben nehezítik a minden társaság egységes, ún. üzemi menetrendjével kapcsolatos hiányosságok és szabálytalanságok. A Magyar Vasúti Hivatal megítélése szerint különösen a MÁV Zrt. által üzemeltetett pályahálózatokon jelentenek fokozott élet- és vagyonveszélyt a többszereplős vasúti közlekedési rendszer bizton-

sági szabályainak figyelmen kívül hagyásából fakadó problémák. A Magyar Vasúti Hivatal ezért kötelező intézkedéseket írt elő az érintettekre nézve, és a MÁV Zrt.-re jelentős piacfelügyeleti bírságot rótt ki a 46/2006. számú határozatában.” (MVH [2007b].) Mindez rávilágít arra, hogy a liberalizáció a kísérő szabályok nélkül, illetve azok betartása és betartatása nélkül veszélyek forrása lehet. Azt is látni kell azonban, hogy ezeket a veszélyeket nem elsősorban a vasúti piac megnyitása, hanem a megnyitás módja, a szabályok minősége és betartásuk vagy be nem tartásuk foka hozza magával.

IRODALOM

- ANTAL DÁNIEL [2005]: A vasúti áruszállítási piac első évének tanulságai az újrászabályozás szempontjából. Közlekedéstudományi Szemle, 9. sz. 322–332. o.
- BESSENYEI GYÖRGY [2005]: Az Európai Vasúti Ügynökség szakértői megkezdték tevékenységüket. Közlekedéstudományi Szemle, 9. sz. 333–335. o.
- *Közösségi dokumentumok, irányelvek, ítéletek és határozatok*
- [75/327/EGK tanácsi határozat]: 75/327/EGK tanácsi határozat (1975. május 20.) a vasúttársaságok anyagi helyzetének rendezéséről és a társaságok államhoz fűződő kapcsolatára vonatkozó szabályozás harmonizálásáról.
- [91/440/EGK-irányelv] A Tanács 91/440/EGK irányelve (1991. július 29.) a közösségi vasutak fejlesztéséről. <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0440:HU:HTML>.
- [2001/12/EK irányelv]: Az Európai Parlament és a Tanács 2001/12/EK irányelve (2001. február 26.) a közösségi vasutak fejlesztéséről szóló 91/440/EGK tanácsi irányelv módosításáról. <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0012:HU:HTML>.
- [2001/13/EK irányelv]: Az Európai Parlament és a Tanács 2001/13/EK irányelve (2001. február 26.) a vasúttársaságok engedélyezéséről szóló 95/18/EK tanácsi irányelv módosításáról. <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0013:HU:HTML>
- DG ENERGY AND TRANSPORT [2005]: 2004 Statistical pocket book (2005.06.08.) Directorates-General Energy and Transport, http://europa.eu.int/comm/dgs/energy_transport/figures/pocketbook.
- ECR [1998]: T-374/94, T-375/94, T-388/94, T-384/99 sz. European Night Services Ltd ügy. 1998, ECR II-3141.
- EK BIZOTTSÁG [2006]: A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az első vasúti csomag végrehajtásáról. COM (2006), 2006.5.3.
- EuGHE [1974] 167/73 Európai Bizottság *versus* Franciaország, 1974, EuGHE 359.
- EuGHE [1985]: 13/83 Európai Parlament *versus* Tanács, 1985, EuGHE 1513.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2003]: Az Európai Bizottság határozata GVG/FS, 2003, O.J. L 11/17.

EURÓPAI BIZOTTSÁG 1997]: Az Európai Bizottság határozata 1994. március 29-én a Deutsche Bundesbahn ügyben, 1994 OJ L 104/34; C-436/97 sz. Deutsche Bundesbahn ügy, 1997, ECR II-1689.

WHITE PAPER [1996]: A Strategy for Revitalising the Community's Railways. White Paper. COM(96)421 Stratégia a közösségi vasutak újbóli felvirágoztatásáért. Az Európai Bizottság fehér könyve, 1996. július 30. http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com96_421_en.pdf.

WHITE PAPER [2001]: European transport policy for 2010: time to decide. White Paper http://ec.europa.eu/transport/white_paper/documents/index_en.htm.

• *Törvények, rendeletek*

2005. évi CLXXXIII. törvény a vasúti közlekedésről http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0500183.TV.

2005. évi CLXXXIII. törvény indokolása a vasúti közlekedésről, Általános indokolás 66/2003. (X. 21.) GKM–PM együttes rendelet a vasúti pályahasználati díjról és képzésének elveiről

33/2005. (XII. 29.) kormányrendelet a Vasúti Pályakapacitás-elosztó Szervezet és az integrált vasúti társaság közötti jogviszonyról

263/2006. (XII. 20.) kormányrendelet a Nemzeti Közlekedési Hatóságról

45/2006. (VII. 11.) GKM-rendelet a vasúti társaságok működésének engedélyezéséről

275/2006. (XII. 23.) kormányrendelet a Magyar Vasúti Hivatalról

• *Együttműködési megállapodások, határozatok, jelentések*

GVH [2004]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2003. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal Budapest, március.

GVH [2005a]: Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa Vj-22/2005/145 a MÁV Zrt. erőfőlénnel való visszaélés megállapításáról szóló határozata. http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=72&m5_doc=4113.

GVH [2005b]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2004. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról Gazdasági Versenyhivatal Budapest, május 12.

GVH [2006a]: Együttműködési megállapodás a Magyar Vasúti Hivatal és a Gazdasági Versenyhivatal között 2006. december 11-én. http://www.vasutihivalat.gov.hu/hivatal/feladatai/mvh_gvh.

GVH [2006b]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2005. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal Budapest, 2006. június 6.

GVH [2007]: Beszámoló az Országgyűlés részére a Gazdasági Versenyhivatal 2006. évi tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett, a verseny tisztaságának és szabadságának érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokról. Gazdasági Versenyhivatal Budapest, március.

- GVH [2008]: A bíróság szerint is visszaélt erőfölényével a MÁV. Gazdasági Versenyhivatal, január 16. http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=72&m5_doc=5025.
- MVH [2005]: A vasúti részpiacok éves értékelése, 2005. http://www.vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2005.
- MVH [2006a]: A Magyar Vasúti Hivatal 2006. első negyedéves piaci jelentése 2006. május 31. http://www.vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2006n1.
- MVH [2006b]: A Magyar Vasúti Hivatal 2006. második negyedéves piaci jelentése 2006. augusztus 29. http://vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2006n2.
- MVH [2006c]: A Magyar Vasúti Hivatal 2006. harmadik negyedéves piaci jelentése 2006. november 30. http://www.vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2006n3.
- MVH [2007a]: A Magyar Vasúti Hivatal 2006. negyedik negyedéves piaci jelentése 2007. február 27. http://www.vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2006n4.
- MVH [2007b]: A Magyar Vasúti Hivatal 2007. első negyedéves piaci jelentése 2007. június 4. http://www.vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2007n1.
- MVH [2007c]: A Magyar Vasúti Hivatal 2007. második negyedéves piaci jelentése 2007. szeptember 3. http://vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2007n2.
- MVH [2007d]: A Magyar Vasúti Hivatal 2007. harmadik negyedéves piaci jelentése 2007. november 26. http://vasutihivatal.gov.hu/vasutipiac/negyedebes_jelentes/2007n3.

• *Internetes források*

- <http://vasutihivatal.gov.hu>.
http://ec.europa.eu/comm/competition/index_en.html.
http://ec.europa.eu/transport/index_en.html.
<http://www.era.europa.eu/public/Pages/default.aspx>.
http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,115776&_dad=portal&_schema=PORTAL.

• *A felhasznált esetek hivatkozásai*

EWS-ügy

- e-Competitions, March 2007-I, N° 13253, Pierre-Hugues Vallée
e-Competitions, April 2007-II, N° 13379, Alison Jones
e-Competitions, December 2006-I, N° 12638, Ciara McSorley, Fernando Dominguez
<http://www.practicallaw.com/0-324-6952>
<http://www.practicallaw.com/3-214-5981>

ProRail-ügy

- Global Competition Review, NMa warns railway company, 2006. szeptember 13.

A finn versenyhatóság javaslata

- Global Competition Review, Agency offers advice on rail policy, 2005. szeptember 14.

PKP Cargo-ügy

- <http://www.practicallaw.com/1-200-2638>

Szlovák ügyek

e-Competitions, September 2006-II, N° 12391, Andrej Terem

e-Competitions, April 2007-I, N° 13292, Peter Oravec

<http://www.practicallaw.com/5-203-8782>

<http://www.practicallaw.com/5-375-1000>

CFR Marfa-ügy

<http://www.practicallaw.com/2-203-8953>

MÁV Zrt.-ügy

Vj-22/2005/145

http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&m5_doc=5025&pg=72

MVH 6/2008. számú határozat

IV. Kitekintés

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

2006–2007

• Összeállította: *Bálint Éva* •

I. VÁLOGATÁS A HAZAI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- LÁSZLÓ MÁRIA–PAP NORBERT (szerk.): A közszolgáltatások szervezésének alternatívái. Pécs, Lomart Bt., 2007. 192 p.
- LENTNER CSABA (szerk.): Pénzpiacok szabályozása Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 327 p.
- MOTTA, MASSIMO: Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat. Budapest, GVH Versenykultúra Központ, 2007. 665. p.
- PORTER, MICHAEL E.: Versenystratégia. Ford.: *Pollák Tamás és Tényi György*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 355 p.
- RAMSEY, TODD: A szolgáltató állam. E-kormányzati kézikönyv. Ford.: *Nánási Tünde*. Budapest, Századvég, 2006. 208 p.
- SZABÓ KATALIN–HÁMORI BALÁZS: Információgazdaság. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 615 p.
- VÖRÖS IMRE (szerk.): Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem. Egy európai jogi irányelv átültetésének margójára. Budapest, Krim Bt., 2007. 399 p.

Könyvfejezetek

- BERECZKINÉ FARKAS ERZSÉBET: Postapiaci liberalizáció – határtalan lehetőségek? In: *Piskóti István* (szerk.): Marketingkaleidoszkóp. Tanulmányok a Marketing Intézet kutatási eredményeiből. Miskolc, Miskolci Egyetem Marketing Intézet, 2006. 309–317. p.
- BOTOS KATALIN: A bankrendszer és „stakeholderei” – verseny a bankszektorban. In: *Botos Katalin* (szerk.): A bankszektor és stakeholderei. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 2006. 8–21. p.
- FARKAS ISTVÁN: Verseny a bankszektorban a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete szemszögéből. In: *Botos Katalin* (szerk.): A bankszektor és stakeholderei. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 2006. 111–117. p.
- FORGÁCS PÉTER: A Magyar Államkincstár és az Államadósság Kezelő Központ Rt. működésének és az államadósság kezelésének főbb szabályozási kérdései. In: *Lentner Csaba* (szerk.): Pénzpiacok szabályozása Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 288–301. p.

- HALUSTYIK ANNA: Bankszabályozás Magyarországon. In: *Pázmándi Kinga* (szerk.): Sárközy Tamás ünnepi kötet. Budapest, HVG-Orac, 2006. 87–99. p.
- PAPP MÓNIKA: Magyar alkalmazkodás az Európai Közösség versenypolitikájához és versenyjogához. In: *Inotai András* (főszerk.)–*Bognár Károly et al.* (szerk.): EU-tanulmányok. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 2006. 775–797. p.
- PUSKÁS ANDRÁS: Versenyjog és versenypolitika a telekommunikációban és a médiában. In: *Drinóczi Tímea* (szerk.): A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara hallgatóinak tanulmányai. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2006. 190–207. p.
- SEREGDI LÁSZLÓ: A PSZÁF jelenlegi helyzete, szerepe, a várható, illetve indokolt változások. In: *Lentner Csaba* (szerk.): Pénzpiacok szabályozása Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 271–287. p.
- SZENTKUTI DÁNIEL: A jelentős piaci erejű szolgáltatók azonosításának közösségi és magyar szabályai az elektronikus hírközlésben. In: *Tamás Csaba Gergely* (szerk.): Magyarország és az Európai Unió. Díjnyertes pályaművek, 2005–2006. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2006. 68–117. p.
- VALENTINY PÁL: Versenyképesség és versenypolitika. Változások Magyarország és az Európai Unió versenyszabályozásában 2015-ig. In: *Vértes András–Viszt Erzsébet* (szerk.): Tanulmányok Magyarország versenyképességéről. Budapest, Új Mandátum, 2006. 86–108. p.
- VÖRÖS IMRE: A tartós jogviszonyok: közüzemi szerződések és verseny az energiajogban. In: *Hajas Barnabás–Schanda Balázs* (szerk.): Formatori Iuris Publici. Ünnepi kötet Kilenyi Géza professzor hetvenedik születésnapjára. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 577–581. p.

Folyóiratcikkek

- BALÁZS KATALIN: A belső gázpiac megvalósításának közösségi versenyjogi vonatkozásai. *Európai Tükör*, 12. évf. 6. sz. 2007. 106–113. p.
- BARA ZOLTÁN: A közgazdasági elemzés szerepe a kizorító/felfaló árazás vizsgálatában. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf. 9. sz. 2007. 800–820. p.
- BARA ZOLTÁN: Verseny és a magyar versenypolitika. *Pénzügyi Szemle*, 51. évf. 2. sz. 2006. 208–230. p.
- BELÉNYESI PÁL: Hozzáférési árszabályozási problémák a hálózatos iparágakban, különös tekintettel a vízszolgáltatások piacára. *Külgazdaság*, 51. évf. 5–6. sz. 2007. 53–65. p.
- BOCSÁK ATTILA: A hírközlési szolgáltatások igénybevétele során felmerülő adatvédelmi kötelezettségek. *Infokommunikáció és Jog*, 3. évf. 12. sz. 2006. 49–54. p.
- BOGNÁR ANDRÁS: A repülőterek gazdálkodásának és szabályozásának néhány időszerű kérdése. 1. rész. *Közlekedéstudományi Szemle*, 56. évf. 12. sz. 2006. 458–471. p.
- BOGNÁR ANDRÁS: A brit repülőterek szabályozása. 2. rész. *Közlekedéstudományi Szemle*, 57. évf. 1. sz. 2007. 27–33. p.
- BORZA VIKTOR: Lehet nyereséges a vasúti közszolgáltatás – az integrált ütemes menetrend gazdasági alapjai. *Közlekedéstudományi Szemle*, 57. évf. 10. sz. 2007. 362–372. p.
- BUDAI ÁKOS: A közúti közösségi közlekedés szabályozó rendszerének átalakítása Szlovákiában. *Közlekedéstudományi Szemle*, 56. évf. 9. sz. 2006. 350–358. p.

- CSÉPAI BALÁZS – UJVÁRI ÁKOS: A versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban való büntethetőségének kérdésköre. *Jogtudományi Közlöny*, 61. évf. 6. sz. 2006. 221–231. p.
- CSEPELI GYÖRGY ÉS SZERZŐTÁRSAI: Közszolgálat a digitális korban. *Médiakutató*, 8. évf. 2. sz. 2007. 7–23. p.
- DÉNESFALVY ÁGNES: Pályavasúti szolgáltatások rendszerének szabályozása és változásai. *Közlekedéstudományi Szemle*, 57. évf. 3. sz. 2007. 112–120. p.
- DUDRA ATTILA–VÁCZI NÓRA: Az árukapcsolás versenyjogi megközelítése. I–II. rész. *Infokommunikáció és Jog*, 3. évf. 5. és 6. sz. 2006. 165–168. és 203–207. p.
- ERDÉLYI MÁRK: Felfaló árazás. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 4. sz. 2006. 365–379. p.
- ERDŐSI FERENC: Kína a távközlési világhatalommá válás útján. I–II. rész. *Magyar Távközlés*, 18. évf. 1–2. sz. és 3. sz. 2007. 39–45. és 32–37. p.
- FEKETE ORSOLYA: Versenyjog szerepe a fogyasztóvédelemben. *Comitatus*, 16. évf. 10. sz. 2006. 32–42. p.
- FUCSKÓ JÓZSEF–KOVÁCS CSABA: A decentralizált villamosenergia-termelés fő kérdései és a kapcsolódó tapasztalatok Magyarországon. *Magyar Energetika*, 15. évf. 1. sz. 2007. 16–21. p.
- GAUL GÉZA: Piac és szabályozás a német energiaszektorban – új törvény az energiáról. *Műszaki Információ*, 2. sz. 2006. 5–15. p.
- GULÁCSI LÁSZLÓ–KOVÁCS ERZSÉBET–OESTERLE, AUGUST–BONCZ IMRE: Verseny az egészségügyben. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf. 5. sz. 2007. 481–498. p.
- JUHÁSZ LÁSZLÓ–MURÁNYI SZILVIA: A közúti személyszállítás irányításával, szabályozásával és tulajdonlásával kapcsolatos időszerű kérdések. A köztulajdonban lévő buszszolgáltatás privatizációja Európában. *Közlekedéstudományi Szemle*, 56. évf. 8. sz. 2006. 317–319. p.
- JULESZ MÁTÉ: Környezetjog és kommunikáció (reklámjog, védjegy, versenyjog és jó hírnév). *Infokommunikáció és Jog*, 4. évf. 1. sz. 2007. 10–18. p.
- KENDE TAMÁS–FAZEKAS ORSOLYA: A villamosenergia-közszolgáltatás finanszírozásának egyes kérdései. *Energiafogyasztók Lapja*, 12. évf. 1. sz. 2007. 8–10. p.
- KERÉNYI A. ÖDÖN: Adatok a teljes piacnyitás megítéléséhez. *Energiagazdálkodás*, 48. évf. 5. sz. 2007. 12–14. p.
- KÉTHELYI JÓZSEF: A taxi mint közszolgáltatás az Európai Unióban. *Városi Közlekedés*, 47. évf. 2. sz. 2007. 72–74. p.
- KISS KÁROLY MIKLÓS–MAJOR IVÁN: A közszolgáltatások ösztönző szabályozása. Hálózatos szolgáltatások összekapcsolási díja. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf. 2. sz. 2007. 101–124. p.
- KOÓS GÁBOR: A vasúti teherszállítási üzletág piaci liberalizációja az Európai Unióban. *Külgazdaság*, 50. évf. 4–5. sz. 2006. 42–63. p.
- KOPPÁNYI SZABOLCS: A hatékony jogorvoslat terjedelme, lehetőségei és korlátai az elektronikus hírközlésben, különös tekintettel a piac szabályozására. I–2. rész. *Infokommunikáció és Jog* 3. évf. 16. sz. 2006. 199–202. p. és 4. évf. 17. sz. 2007. 19–28. p.
- KOVÁTS SURD–ORMOSI PÉTER: A fúziók versenykorlátozó hatásainak orvoslása I–II. *Külgazdaság, Jogi melléklet*, 50. évf. 3. sz. és 4–5. sz. 2006. 25–44., illetve 45–62. p.
- LIEBER ÁDÁM: A hazai versenyjog és jogharmonizáció. *Gazdaság és Jog*, 15. évf. 5. sz. 2007. 12–17. p.

- MARJÁN ATTILA: Európa a nemzetközi versenyben. Európai Tükör, 12. évf. 3. sz. 2007. 14–29. p.
- MOLNÁR ÉVA: Hosszú és rögös út a közforgalmú személyszállítás állammonopolista kínálati piacától a versenyalapú keresleti piachoz. Közlekedéstudományi Szemle, 56. évf. 3. sz. 2006. 104–113. p.
- MOLNÁR ÉVA–SOMLÓ JUDIT: A közlekedési közszolgáltatás európai szabályozása és ami a gyakorlatban van. Közlekedéstudományi Szemle, 57. évf. 1. sz. 2007. 2–18. p.
- MOLNÁR LÁSZLÓ: „A Villamosenergia Modell vitája” az Energiaszabályozási Szakosztály alakuló ülésén. Energiagazdálkodás, 47. évf. 1. sz. 2006. 30–32. p.
- NÉMETH ADÉL: Trade and competition policy reforms. Acta Oeconomica Vol. 56. No. 4. 2006. 449–453. p.
- PÁLVÖLGYI ÁRON: Új EU-rendelet a személyszállítási közszolgáltatásokról – egy hétéves vita lezárása. Városi Közlekedés, 47. évf. 3. sz. 2007. 138–142. p.
- PRUGBERGER TAMÁS: A közszolgálati jog liberalizációja és munkajogba olvasztása. Valóság, 50. évf. 1. sz. 2007. 94–101. p.
- RUSZTHINÉ JUHÁSZ DORINA: A vizsgálók feladatai a versenyfelügyeleti eljárások során I–II. rész. Gazdaság és Jog, 15. évf. 9. és 11. sz. 2007. 20–25. és 14–19. p.
- STRÓBL ALAJOS: A piacnyitás tapasztalatai a villamosenergia-ellátásban. I–II. rész. Magyar Energetika, 14. évf. 1. sz. és 2. sz. 2006. 15–19., illetve 13–19. p.
- SÜKÖSD PÉTER: A globalizáció hatása az extraterritorialitás szemléletének kialakulására az EK és az USA versenyjogában. Magyar Jog, 53. évf. 1. sz. 2006. 46–55. p.
- SÜKÖSD PÉTER: Globalizáció, extraterritorialitás, versenyjog. Külgazdaság, Jogi melléklet, 50. évf. 2. sz. 2006. 13–20. p.
- SZEGEDI ANDRÁS: A horizontális megállapodások mentesülése csoportmentességi rendelettel az európai közösségi versenyjogban. Külgazdaság, 50. évf. 9–10. sz. 2006. 120–136. p.
- SZILÁGYI ZSOMBOR: Háztartási fogyasztók a földgáz-szabadpiacon. Energiagazdálkodás, 48. évf. 1. sz. 2007. 14–17. p.
- SZILÁGYI ZSOMBOR: Kockázatok a földgázpiacon. Energiagazdálkodás, 47. évf. 4. sz. 2006. 17–19. p.
- TAMÁS ANDRÁS: Állami funkciók változása. Társadalom és Gazdaság, 29. évf. 1. sz. 2007. 37–59. p.
- VALENTIN PÁL: A verseny és szabályozása. Az Európai Unióban várható változásokról. Külgazdaság, 51. évf. 7–8. sz. 2007. 18–36. p.
- VÖRÖS IMRE: Közszolgáltatás – távhőszolgáltatás – verseny – versenyjog. Energiapolitikai Füzetek, VI. sz. 2006. 47–50. p.
- VÖRÖS IMRE: Lépésváltás az európai tisztességtelen verseny elleni jogban. Jogtudományi Közlöny, 61. évf. 3. sz. 2006. 119–120. p.

II. VÁLOGATÁS A KÜLFÖLDI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- AMATO, G.–EHLERMANN, C.-D.–KOMNINOS, A. (eds.): *EC Competition Law. A Critical Assessment*. Oxford, Hart, 2007. 836 p.
- BALLING, M.–LIERMAN, F.–MULLINEUX, A. (eds.): *Competition and Profitability in European Financial Services. Strategic, Systemic, and Policy Issues*. London, Routledge, 2006. 322 p. (Routledge International Studies in Money and Banking. 33.)
- BERNHOLZ, P.–VAUBEL, R. (eds.): *Political Competition and Economic Regulation*. New York, Routledge, 2007. 304 p.
- BUCCIROSSI, P. (ed.): *Handbook of Antitrust Economics*. Cambridge, MIT Press, 2007. 796 p.
- BULMER, S.–DOLOWITZ, D.–HUMPHREYS, P.–PADGETT, S.: *Policy Transfer in European Union Governance. Regulating the Utilities*. London–New York, Routledge, 2007. 221 p.
- CAMERON, P.: *Competition in Energy Markets: Law and Regulation in the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 475 p.
- CASE, J.: *Competition: The Birth of a New Science*. New York, Hill and Wang, 2007. 368 p.
- CREW, M. A.–KLEINDORFER, P. R. (eds.): *Progress Towards Liberalization of the Postal and Delivery Sector*. Berlin–New York, Springer, 2006. 400 p.
- CREW, M. A.–KLEINDORFER, P. R. (eds.): *Liberalization of the Postal and Delivery Sector*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006. 424 p.
- CREW, M.–PARKER, D. (eds.): *International Handbook on Economic Regulation*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006. 405 p.
- DHALL, V. (ed.): *Competition Law Today. Concepts, Issues, and the Law in Practice*. New Delhi–New York, Oxford University Press, 2007. 562 p.
- ELHAUGE, E.–GERADIN, D.: *Global Competition Law and Economics*. Oxford, Hart, 2007. 1170 p.
- FUENTES, D. D.–CLIFTON, J.–COMIN, F. (eds.): *Transforming Public Enterprise in Europe and North America. Networks, Integration and Transnationalization*. Hampshire–New York, Palgrave Macmillan, 2007. 256 p.
- GLADER, M.: *Innovation Markets And Competition Analysis. EU Competition Law and US Antitrust Law. (New Horizons in Competition Law Economics.)* Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006. 340 p.
- GOETZ, CH. J.–MCCHESNEY, F. S.: *Antitrust Law. Interpretation and Implementation*. 3rd ed. New York, Foundation Press, 2006. 884 p.
- HANLON, J. P.: *Global Airlines. Competition In a Transnational Industry*. 3rd ed. Amsterdam–Boston, Butterworth-Heinemann, 2007. 370 p.
- HANNAFORD, S. G.: *Market Domination! The Impact of Industry Consolidation on Competition, Innovation, and Consumer Choice*. Westport, Praeger, 2007. 168 p.
- LOHMANN, H.: *The German Path to Natural Gas Liberalisation. Is It a Special Case?* Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2006. 183 p.
- MONTI, G.: *EC Competition Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 527 p.
- POLINSKY, A. M.–SHAVELL, S. (eds.): *Handbook of Law And Economics*. Vol. 1-2. Amsterdam–London, North-Holland, 2007. 886 + 980 p.

- SHETH, J. N.–ALLVINE, F. C.–USLAY, C.: Deregulation and Competition: Lessons from the Airline Industry. Los Angeles, Response, 2007. 344 p.
- SIMON, RITA: Wettbewerbsunterstützende Regulierung bei der Liberalisierung des deutschen Telekommunikationsmarktes: unzureichender Infrastrukturwettbewerb: nationale Gesetzgestaltung nach europäischen Vorgaben. Frankfurt am Main–New York, P. Lang, 2007. 227 p.
- STENNEK, J.–GHOSAL, V. (eds.): The Political Economy of Antitrust. Contributions to Economic Analysis. Amsterdam, Elsevier, 2007. 506 p.
- TAYLOR, M. D.: International Competition Law. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 520 p.
- VELJANOVSKI, C.: Economic Principles of Law. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 294 p.
- WELFENS, P. J. J.–WESKE, M.: Digital Economic Dynamics. Innovations, Networks and Regulations. Berlin–New York, Springer, 2007. 209 p.
- WINSTON, C.: Government Failure vs. Market Failure: Microeconomics Policy Research and Government Performance. Washington, D. C., AEI–Brookings Joint Center for Regulatory Studies, 2006. 146 p.
- WRIGHT, PH.: Gas Prices in the UK: Markets and Insecurity of Supply. Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2006. 173 p.

Nemzetközi szervezetek kiadványai

- (De)Regulation of the Taxi Industry. European Conference of Ministers of Transport. ECMT Round Tables, No. 133. Paris, OECD, 2007. 169 p.
- Competing in a Changing Europe: Opportunities and Challenges for Trade and Enterprise Development in Changing Europe. New York, United Nations Economic Commission for Europe, 2006. 161 p.
- Infrastructure to 2030. Telecom, Land Transport, Water and Electricity. Paris, OECD, 2006. 355 p.
- Liberalisation and Universal Access to Basic Services. Telecommunications, Water and Sanitation, Financial Services, and Electricity. Paris–Washington, OECD–World Bank, 2006. 272 p.
- Transport Services: The Limits of (De)regulation. European Conference of Ministers of Transport. ECMT Round Tables, No. 129. Paris, OECD, 2007. 164 p.

Folyóiratcikkek

- AKDEMIR, E.–BASCI, E.–TOGAN, S.: Telecommunications Policy Reform in Turkey. World Economy, Vol. 30. No. 7. 2007. pp. 1114–1138.
- AKTAS, N.–DE BODT, E.–ROLL, R.: Is European M&A Regulation Protectionist? Economic Journal, Vol. 117. No. 522. 2007. pp. 1096–1121.
- ARMSTRONG, M.: Competition in Two-Sided Markets. RAND Journal of Economics, Vol. 37. No. 3. 2006. pp. 668–691.
- ARMSTRONG, M.–SAPPINGTON, D. E. M.: Regulation, Competition, and Liberalization. Journal of Economic Literature, Vol. 44. No. 2. 2006. pp. 325–366.

- AUDRETSCH, D. B.–BALDWIN, W. L.: Industrial Organization and the Organization of Industries. An American Perspective. *Revue de L'OFCE*, June 2006. pp. 87–112.
- BAJARI, P.–BENKARD, C.–LEVIN, J.: Estimating Dynamic Models of Imperfect Competition. *Econometrica*, Vol. 75. No. 5. 2007. pp. 1331–1370.
- BARMACK, M.–KAHN, E.–TIERNEY, S.: A Cost-Benefit Assessment of Wholesale Electricity Restructuring and Competition in New England. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 31. No. 2. 2007. pp. 151–184.
- BERTRAND, M.–SCHOAR, A.–THESMAR, D.: Banking Deregulation and Industry Structure: Evidence from the French Banking Reforms of 1985. *Journal of Finance*, Vol. 62. No. 2. 2007. pp. 597–628.
- BISMUT, S.: Competition in European Telecom Markets. *Communications & Strategies*, No. 64. 2006. pp. 17–28.
- BITZAN, J. D.–KEELER, T. E.: Economies of Density and Regulatory Change in the U. S. Railroad Freight Industry. *Journal of Law and Economics*, Vol. 50. No. 1. 2007. pp. 157–179.
- BORTOLOTTI, B.–PEROTTI, E.: From Government to Regulatory Governance: Privatization and the Residual Role of the State. *World Bank Research Observer*, Vol. 22. No. 1. 2007. pp. 53–66.
- BOURGUIGNON, H.–FERRANDO, J.: Skimming the Other's Cream: Competitive Effects of an Asymmetric Universal Service Obligation. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 25. No. 4. 2007. pp. 761–790.
- BROCAS, I.–CHAN, K.–PERRIGNE, I.: Regulation under Asymmetric Information in Water Utilities. *American Economic Review*, Vol. 96. No. 2. 2006. pp. 62–66.
- BUEHLER, S.–GARTNER, D.–HALBHEER, D.: Deregulating Network Industries: Dealing with Price-Quality Tradeoffs. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 30. No. 1. 2006. pp. 99–115.
- CALZADA, J.: Capacity-Based versus Time-Based Access Charges in Telecommunications. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 32. No. 2. 2007. pp. 153–172.
- CARLTON, D. W.: Market Definition: Use and Abuse. *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=425&action=907>.
- CARLTON, D. W.: Does Antitrust Need to Be Modernized? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21. No. 3. 2007. pp. 155–176.
- CAVE, M.–PROSPERETTI, L.–DOYLE, C.: Where are We Going? Technologies, Markets and Long-Range Public Policy Issues in European Communications. *Information Economics and Policy*, Vol. 18. No. 3. 2006. pp. 242–255.
- CHANG, Y.–PARK, C.: Electricity Market Structure, Electricity Price, and Its Volatility. *Economics Letters*, Vol. 95. No. 2. 2007. pp. 192–197.
- CHEN, M. W.–CHRISTIE-DAVID, R.–MOORE, W. T.: Deregulation, News Releases, and Price Discovery. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 31. No. 3. 2007. pp. 289–312.
- CHICK, M.–NELLES, H. V.: Nationalisation and Privatisation: Ownership, Markets and the Scope for Introducing Competition into the Electricity Supply Industry. *Revue Economique*, Vol. 58. No. 1. 2007. pp. 277–293.
- CHO, I.-K.–KIM, H.: Market Power and Network Constraint in a Deregulated Electricity Market. *Energy Journal*, Vol. 28. No. 2. 2007. pp. 1–34.
- CHONG, E.–HUET, F.–SAUSSIER, S.–STEINER, F.: Public-Private Partnerships and Prices: Evidence from Water Distribution in France. *Review of Industrial Organization*, Vol. 29. No. 1–2. 2006. pp. 149–169.

- CRAFTS, N.: Regulation and Productivity Performance. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 22. No. 2. 2006. pp. 186–202.
- CURRIER, K. M.: A Practical Approach to Quality-Adjusted Price Cap Regulation. *Telecommunications Policy*, Vol. 31. No. 8–9. 2007. pp. 493–501.
- CURRIER, K. M.: Quality-Corrected Price Caps. *Bulletin of Economic Research*, Vol. 59. No. 3. 2007. pp. 255–268.
- DAWSON, J. W.: Regulation and the Macroeconomy. *Kyklos*, Vol. 60. No. 1. 2007. pp. 15–36.
- DE FIGUEIREDO, R. J. P. JR.–EDWARDS, G.: Does Private Money Buy Public Policy? Campaign Contributions and Regulatory Outcomes in Telecommunications. *Journal of Economics and Management Strategy*, Vol. 16. No. 3. 2007. pp. 547–576.
- DOBROSKY, R.–KÖRÖSI, G.–MARKOV, N.–HALPERN, L.: Price Markups and Returns to Scale In Imperfect Markets. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 34. No. 1. 2006. pp. 92–110.
- DOMANICO, E.: The European Airline Industry: Law and Economics of Low Cost Carriers. *European Journal of Law and Economics*, Vol. 23. No. 3. 2007. pp. 199–221.
- DOUCET, J.–LITTLECHILD, S.: Negotiated Settlements: The Development of Legal and Economic Thinking. *Utilities Policy*, Vol. 14. No. 4. 2006. pp. 266–277.
- ENGEL, CH.: Competition in a Pure World of Internet Telephony. *Telecommunications Policy*, Vol. 31. No. 8–9. 2007. pp. 530–540.
- ERBETTA, F.–CAVE, M.: Regulation and Efficiency Incentives: Evidence from the England and Wales Water and Sewerage Industry. *Review of Network Economics* Vol. 6. No. 4. 2007. pp. 425–452.
- ESTACHE, A.–LAFFONT, J.-J.–ZHANG, X.-Z.: Universal Service Obligations in LDCs: The Effect of Uniform Pricing on Infrastructure Access. *Journal of Public Economics*, Vol. 90. No. 6–7. 2006. pp. 1155–1179.
- EVANS, D. S.–SCHMALENSEE, R.: Industrial Organization of Markets with Two-Sided Platforms. *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?id=428&action=907>.
- FABRIZIO, K. R.–ROSE, N. L.–WOLFRAM, C. D.: Do Markets Reduce Costs? Assessing the Impact of Regulatory Restructuring on US Electric Generation Efficiency. *American Economic Review*, Vol. 97. No. 4. 2007. pp. 1250–1277.
- FLACHER, D.–HUGUES, J.–LORENZI, J.-H.: Innovation, Investment and Regulation. What are the Options for Regulation in the Near Future? *Communications & Strategies*, No. 64. 4th Quarter, 2006. p. 105.
- FLORIO, M.: Electricity Prices as Signals for the Evaluation of Reforms: An Empirical Analysis of Four European Countries. *International Review of Applied Economics*, Vol. 21. No. 1. 2007. pp. 1–27.
- FOROS, O.–KIND, H. J.–SORGARD, L.: Managerial Incentives and Access Price Regulation. *European Journal of Law and Economics*, Vol. 23. No. 2. 2007. pp. 117–133.
- GARCIA, S.–MOREAUX, M.–REYNAUD, A.: Measuring Economies of Vertical Integration in Network Industries: An Application to the Water Sector. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 25. No. 4. 2007. pp. 791–820.
- GEOFFRON, P.–MERITET, S.: La concentration de l'industrie electro-gaziere: Risques concurrentiels versus securite d'approvisionnement et d'investissement? (With English summary.) *Economies et Societes*, Vol. 40. No. 10–11. 2006. pp. 1393–1417.

- GOMEZ-LOBO, A.: Why Competition Does Not Work in Urban Bus Markets: Some New Wheels for Some Old Ideas. *Journal of Transport Economics and Policy*, Vol. 41. No. 2. 2007. pp. 283–308.
- GREEN, R.: Electricity Liberalisation in Europe - How Competitive Will It Be? *Energy Policy*, Vol. 34. No. 16. 2006. pp. 2532–2541.
- GREEN, R.: Nodal Pricing of Electricity: How Much Does It Cost to Get It Wrong? *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 31. No. 2. 2007. pp. 125–149.
- GUAL, J.: Time to Rethink Merger Policy? *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=426&action=907>.
- HAWDON, D.–HUNT, L. C.–LEVINE, P.–RICKMAN, N.: Optimal Sliding Scale Regulation: An Application to Regional Electricity Distribution in England and Wales. *Oxford Economic Papers*, Vol. 59. No. 3. 2007. pp. 458–485.
- HELM, D.: Regulatory Reform, Capture, and the Regulatory Burden. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 22. No. 2. 2006. pp. 169–185.
- HESSE, R.: Two-Sided Platform Markets and the Application of the Traditional Antitrust Analytical Framework. *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=430&action=907>.
- HLASNY, V.: Do Gas Cost Incentive Mechanisms Work? A Nation-Wide Study. *American Economist*, Vol. 50. No. 1. 2006. pp. 51–68.
- HOERNIG, S.: On-Net and Off-Net Pricing on Asymmetric Telecommunications Networks. *Information Economics and Policy*, Vol. 19. No. 2. 2007. pp. 171–188.
- HOFFLER, F.: Cost and Benefits from Infrastructure Competition: Estimating Welfare Effects from Broadband Access Competition. *Telecommunications Policy*, Vol. 31. No. 6–7. 2007. pp. 401–418.
- HYLTON, K. N.–DENG, F.: Antitrust Around the World: An Empirical Analysis of the Scope of Competition Laws and Their Effects. *Antitrust Law Journal*, Vol. 74. No. 2. 2007. pp. 271–342.
- JALILIAN, H.–KIRKPATRICK, C.–PARKER, D.: The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross-Country Analysis. *World Development*, Vol. 35. No. 1. 2007. pp. 87–103.
- JENSEN, A.–STELLING, P.: Economic Impacts of Swedish Railway Deregulation: A Longitudinal Study. *Transportation Research: Part E: Logistics and Transportation Review*, Vol. 43. No. 5. 2007. pp. 516–534.
- KAESEBERG, T.: Are Merger Control and Article 82 EC in the Same Market? The Assessment of Mergers Which Facilitate Exclusionary Conduct under EC Merger Control. *European Competition Law Review*, Vol. 27. No. 8. 2006. pp. 409–423.
- KITTL, J.–LUNDBORG, M.–RUHLE, E.–O.: Infrastructure-Based Versus Service-Based: Competition in Telecommunications. *Communications & Strategies*, No. 64. 2006. pp. 67–87.
- KWOKA, J.–MADJAROV, K.: Making Markets Work: The Special Case of Electricity. *The Electricity Journal*, Vol. 20. No. 9. 2007. pp. 24–36.
- LESLIE, CH. R.: Antitrust Amnesty, Game Theory, and Cartel Stability. *Journal of Corporation Law*, Vol. 31. No. 2. 2006. pp. 453–488.
- LI, T.: Banking Regulation around the World: Patterns, Determinants, and Impact. *Journal of Emerging Market Finance* Vol. 6. No. 1. 2007. pp. 61–122.

- LITTLECHILD, S. C.: Mobile Termination Charges: Calling Party Pays versus Receiving Party Pays. *Telecommunications Policy* Vol. 30. No. 5–6. 2006. pp. 242–277.
- MADHOO, Y. N.: International Trends in Water Utility Regimes. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 78. No. 1. 2007. pp. 87–135.
- MALONE, F.–SIDAK, J. G.: Should Antitrust Consent Decrees Regulate Post-Merger Pricing? *Journal of Competition Law & Economics*, Vol. 3. No. 3. 2007. pp. 471–490.
- MANSUR, E. T.: Upstream Competition and Vertical Integration in Electricity Markets. *Journal of Law and Economics*, Vol. 50. No. 1. 2007. pp. 125–156.
- MARRA, A.: Internal Regulation by Mixed Enterprises: The Case of the Italian Water Sector. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 78. No. 2. 2007. pp. 245–275.
- MARTY, F.: La securite de l'approvisionnement electrique: Quels enjeux pour la regulation? (With English summary.) *Revue de L'OFCE*, No. 101. 2007. pp. 421–452.
- MATTHEWS, K.–MURINDE, V.–ZHAO, T.: Competitive Conditions among the Major British Banks. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 31. No. 7. 2007. pp. 2025–2042.
- MONTOYA, M. A.–TRILLAS, F.: The Measurement of the Independence of Telecommunications Regulatory Agencies in Latin America and the Caribbean Utilities Policy Vol. 15. No. 3. 2007. pp. 182–190.
- MORETTO, M.–VALBONESI, P.: Firm Regulation and Profit Sharing: A Real Option Approach. *The B. E. Journal of Economic Analysis & Policy*, Vol. 7. Iss. 1. 2007. (Topics) Article 56. <http://www.bepress.com/bejeap/vol7/iss1/art56>.
- NEVEN, D. J.: Competition Economics and Antitrust in Europe. *Economic Policy*, Vol. 21. No. 48. 2006. pp. 742–791.
- NILLESEN, P. H. L.–POLLITT, M. G.: The 2001-3 Electricity Distribution Price Control Review in the Netherlands: Regulatory Process and Consumer Welfare. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 31. No. 3. 2007. pp. 261–287.
- OLAIZOLA, N.: Cartel Formation and Managerial Incentives. *Spanish Economic Review*, Vol. 9, No. 3. 2007. pp. 219–236.
- PANAGIOTIDIS, T.–RUTLEDGE, E.: Oil and Gas Markets in the UK: Evidence from a Cointegrating Approach. *Energy Economics*, Vol. 29. No. 2. 2007. pp. 329–347.
- PINEAU, P.-O.–ZACCOUR, G.: An Oligopolistic Electricity Market Model with Interdependent Segments. *Energy Journal*, Vol. 28. No. 3. 2007. pp. 165–185.
- PRIEGER, J. E.: Regulatory Delay and the Timing of Product Innovation. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 25. No. 2. 2007. pp. 219–236.
- PULLER, S. L.: Pricing and Firm Conduct in California's Deregulated Electricity Market. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 89. No. 1. 2007. pp. 75–87.
- ROBINSON, T.: The Revealed Preference of Regulatory Menus: Evidence from the Pre-nationalisation British Gas Industry. *International Review of Applied Economics*, Vol. 20. No. 2. 2006. pp. 213–221.
- ROCHET, J.-CH.–TIROLE, J.: Two-Sided Markets: A Progress Report. *RAND Journal of Economics*, Vol. 37. No. 3. 2006. pp. 645–667.
- ROONEY, W. H.–PARK, D. K.: Two-Sided Market Literature Enriches Traditional Antitrust Analysis. *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 2007 <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=432&action=907>.
- SALIES, E.–KIESLING, L.–GIBERSON, M.: L'electricite est-elle un bien public? (With English summary.) *Revue de L'OFCE*, No. 101. 2007. pp. 399–420.

- SARMENTO, P.–BRANDAO, A.: Access Pricing: A Comparison between Full Deregulation and Two Alternative Instruments of Access Price Regulation, Cost-Based and Retail-Minus. Telecommunications Policy, Vol. 31. No. 5. 2007. pp. 236–250.
- SIMPSON, J.–WICKELGREN, A. L.: Naked Exclusion, Efficient Breach, and Downstream Competition. American Economic Review, Vol. 97. No. 4. 2007. pp. 1305–1320.
- SIVALINGAM, G.: Competition Policy and Law in ASEAN. Singapore Economic Review, Vol. 51. No. 2. 2006. pp. 241–265.
- SOUBEYRAN, A.–SUZUMURA, K.–WEBER, S. O.: Competition, Regulation and Welfare in the Presence of Network Externalities. Japanese Economic Review, Vol. 58. No. 1. 2007. pp. 47–70.
- STONES, C. J.: Risk Sharing, the Cost of Equity and the Optimal Capital Structure of the Regulated Firm. Review of Industrial Organization, Vol. 30. No. 2. 2007. pp. 139–159.
- STUMPF, U.: Markets Susceptible to Ex Ante Regulation: Methodology and Commission Recommendation. Communications & Strategies, No. 64, 2006. pp. 41.
- SWEETING, A.: Market Power in the England and Wales Wholesale Electricity Market 1995–2000. Economic Journal, Vol. 117. No. 520. 2007. pp. 654–685.
- TRAVIS, H.: Wi-Fi Everywhere: Universal Broadband Access as Antitrust and Telecommunications Policy. American University Law Review, Vol. 55. No. 6. 2006. pp. 1697–1800.
- VELJANOVSKI, C.: Cartel Fines in Europe. Law, Practice and Deterrence. World Competition, Vol. 30. No. 1. 2007. pp. 65–86.
- VOGELSANG, I.–RAMPHAL, N.–CARROLL, S. J.–PACE, N. M.: An Economic Analysis of Consumer Class Actions in Regulated Industries. Journal of Regulatory Economics, Vol. 32. No. 1. 2007. pp. 87–104.
- WAVERMAN, L.: Two-Sided Telecom Markets and the Unintended Consequences of Business Strategy. Competition Policy International, Vol. 3. No. 1. 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=436&action=907>.
- WILS, W. P. J.: Leniency in Antitrust Enforcement: Theory and Practice. Global Competition Policy, March 2007. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=737&action=907>.
- WILS, W. P. J.: The European Commission's 2006 Guidelines on Antitrust Fines: A Legal and Economic Analysis. World Competition: Law and Economics Review, Vol. 30. No. 2. 2007. pp. 197–230.
- WRIGHT, J. D.: Antitrust Law and Competition for Distribution. Yale Journal on Regulation, Vol. 23. No. 2. 2006. pp. 169–208.
- YOUTIE, J.–SHAPIRA, PH.–LAUDEMANN, G.: Supply, Demand and ICT-Based Services. A Local Level Perspective. Telecommunications Policy, Vol. 31. No. 6–7. 2007. pp. 347–358.

Tanulmányok (Working Papers)

- ANDRES, S. L.–GUASCH, J. L.–DIOP, M.–AZUMENDI, S. L.: Assessing the Governance of Electricity Regulatory Agencies in the Latin American and the Caribbean Region: A Benchmarking Analysis. World Bank Policy Research Working Paper, No. 4380. 2007. <http://econpapers.repec.org/paper/wbkwbrwps/4380.htm>.

- ANDRES, S. L.–GUASCH, J. L.–STRAUB, S.: Do Regulation and Institutional Design Matter for Infrastructure Sector Performance? World Bank Policy Research Working Paper, No. 4378. 2007. <http://econpapers.repec.org/paper/wbkwbrwps/4378.htm>.
- BLOCH, F.–GAUTIER, A.: Access Pricing and Entry in the Postal Sector. CORE Discussion Paper, No. 2006/65. http://www.core.ucl.ac.be/services/psfiles/dp06/dp2006_65.pdf.
- BOONE, J.–VAN OURS, J. C.–WIEL, H. VAN DER.: How (Not) to Measure Competition. CEPR Discussion Paper, No. 6275. 2007. www.cepr.org/pubs/dps/DP6275.asp.
- BOOT, A. W. A.–MARINC, M.: Competition and Entry in Banking: Implications for Stability and Capital Regulation. CEPR Discussion Papers. 5518. 2006. <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP5518.asp>.
- BRAKMAN, S.–GARRETSEN, H.–VAN MARREWIJK, CH.: Cross-Border Mergers & Acquisitions. The Facts as a Guide for International Economics. CESifo Working Paper Series, No. 1823. 2006. www.CESifo-group.de.
- CAFAGGI, F.: Rethinking Private Regulation in the European Regulatory Space. EUI Law Working Paper, No. 2006/13. <http://cadmus.iue.it/dspace/index.jsp>.
- CALZOLARI, G.–SCARPA, C.: Regulating a Multi-Utility Firm. CEPR Discussion Papers, No. 6238. 2007. <http://www.cepr.org/pubs/new-dps/dplist.asp?dpno=6238.asp>.
- CARLTON, D. W.–PICKER, R. C.: Antitrust and Regulation. University of Chicago John M. Olin Law & Economics Working Paper, No. 312. 2006. <http://www.law.uchicago.edu/Lawecon/index.html>.
- CECOT, C.–HAHN, R. W.–RENDA, A.: A Statistical Analysis of the Quality of Impact Assessment in the European Union. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 07-09. www.aei-brookings.org.
- CHIRICO, F.–VAN DER HAAR, I. M.–LAROCHE, P.: Network Neutrality in the EU. TILEC Discussion Paper, No. 2007-030. <http://ssrn.com/abstract=1018326>.
- COATE, M. B.–FISCHER, J. H.: A Practical Guide to the Hypothetical Monopolist Test for Market Definition. Potomac Papers in Law and Economics No. 06-01. <http://ssrn.com/abstract=940667>.
- CONWAY, P.–DE ROSA, D.–NICOLETTI, G.–STEINER, E.: Regulation, Competition and Productivity Convergence. OECD Economics Department Working Papers, No. 509. 2006. [http://www.oilis.oecd.org/olis/2006doc.nsf/linkto/ECO-WKP\(2006\)37](http://www.oilis.oecd.org/olis/2006doc.nsf/linkto/ECO-WKP(2006)37).
- CONWAY, P.–NICOLETTI, G.: Product Market Regulation in the Non-Manufacturing Sectors of OECD Countries. Measurement and Highlights. OECD Economics Department Working Papers, No. 530. 2006. doi: 10.1787/362886816127.
- CREMER, H.–CREMER, J.–DE DONDER, PHI.: Legal vs Ownership Unbundling in Network Industries. CEPR Discussion Papers, London, 5767. 2006. <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP5767.asp>.
- CSERES, K.: The Impact of Consumer Protection on Competition and Competition Law: The Case of Deregulated Markets. Amsterdam Center for Law & Economics Working Paper, No. 2006-05. <http://ssrn.com/paper=903284>.
- DAVIES, S. W.–OLCZAK, M.: Tacit Collusion, Firm Asymmetries and Numbers: Evidence from EC Merger Cases. CCP Working Paper, No. 07-7. www.ccp.uea.ac.uk.
- DE VISSER, M.: Revolution or Evolution? What Institutional Future for EC Communications Law. TILEC Discussion Paper, No. 2007-028. <http://ssrn.com/abstract=1011622>.

- DUSO, T.–GUGLER, K. P.–YURTOGLU, B.: How Effective is European Merger Control? Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB) Markets and Politics Working Paper, No. SP II 2006-12. <http://ssrn.com/abstract=920605>.
- ECONOMIDES, N.: Public Policy in Network Industries. New York University Law and Economics Research Paper, No. 06-49. <http://ssrn.com/abstract=936469>.
- ERLANDSEN, E.–LUNDSGAARD, J.: How Regulatory Reforms in Sweden have Boosted Productivity. OECD Economics Department Working Papers, No. 577. 2007. doi: 10.1787/084244078600.
- ESTACHE, A.–GOICOECHEA, A.–MANACORDA, M.: Telecommunications Performance, Reforms, and Governance. World Bank Policy Research Working Paper, No. 3822. 2006. <http://ssrn.com/abstract=877323>.
- ESTACHE, A.–GOICOECHEA, A.–TRUJILLO, L.: Utilities Reforms and Corruption in Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper, 4081. 2006. <http://ssrn.com/abstract=950451>.
- FACKELMANN, CH, R.: Dynamic Efficiency Considerations in EC Merger Control: An Intractable Subject or a Promising Chance for Innovation? Centre for Competition Law and Policy Working Paper, No. L-09/06. <http://ssrn.com/abstract=910465>.
- FARRELL, J.–KLEMPERER, P.: Coordination and Lock-In: Competition with Switching Costs and Network Effects. CEPR Discussion Paper, No. 5798. 2006. www.cepr.org/pubs/dps/DP5798.asp.
- FORD, G. S.–KOUTSKY, TH. M.–SPIWAK, L. J.: An Economic Approach for Evaluating a National Wireless Regulatory Framework. Phoenix Center Policy Bulletin, No. 19. 2007. <http://ssrn.com/abstract=1030368>.
- FOSTER, V.–YEPES, T.: Is Cost Recovery a Feasible Objective for Water and Electricity? The Latin American Experience. World Bank Policy Research Working Paper, No. 3943. 2006. <http://go.worldbank.org/M6II4VUO50>.
- FOX, J. T.–PEREZ SAIZ, H.: Mobile Phone Mergers and Market Shares Short Term Losses and Long Term Gains. Networks, Electronic Commerce, and Telecommunications (NET) Institute Working Paper, No. 06-16. www.NETinst.org.
- GASMI, F.–NOUMBA, P.–RECUERO VIRTO, L.: Political Accountability and Regulatory Performance in Infrastructure Industries: An Empirical Analysis. World Bank Policy Research Working Paper, No. 4101. 2006. <http://ssrn.com/abstract=953148>.
- GAYNOR, D.: Technological Tying. Federal Trade Commission Bureau of Economics Washington, Working Paper, No. 284. 2006. <http://www.ftc.gov/be/workpapers/wp284.pdf>.
- GERADIN, D.: Enhancing Competition in the Postal Sector: Can We Do Away with Sector-Specific Regulation? TILEC Working Paper Series May 2006. <http://ssrn.com/abstract=909008>.
- GIULIETTI, M.–OTERO, J.–WATERSON, M.: Pricing Behaviour Under Competition in the UK Electricity Supply Industry. Warwick Economics Research Paper Series, No. 790. 2007. http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/papers/twerp_790.pdf.
- GONDAT-LARRALDE, C.–NIER, E.: Switching Costs in the Market for Personal Current Accounts: Some Evidence for the United Kingdom. Bank of England Working Paper, No. 292. 2006. www.bankofengland.co.uk/publications/workingpapers/index.htm.
- GRAHAM, J. D.: The Evolving Role of the U. S. Office of Management and Budget in Regulatory Policy. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 07-04. www.aei-brookings.org.

- GREEN, R.–LORENZONI, A.–PEREZ, Y.–POLLITT, M.: Benchmarking Electricity Liberalisation in Europe. Cambridge Working Papers in Economics (CWPE), No. 0629. 2006. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0609.pdf>.
- GRONAU, R.: Regulation - the Corridor to Liberalization: The Experience of the Israeli Phone Market 1984-2005. NBER Working Paper Series, No. 12617. 2006. <http://www.nber.org/papers/w12617.pdf>.
- GROSSO, M. G.: Liberalising Network Infrastructure Services and the GATS. OECD Trade Policy Working Papers, No. 34. 2006. doi: 10.1787/865488538258.
- GRZYBOWSKI, L.–KARAMTI, C.: Competition in Mobile Telephony in France and Germany. Networks, Electronic Commerce, and Telecommunications (NET) Institute Working Paper, No. 07-24. www.NETinst.org.
- GRZYBOWSKI, L.–PEREIRA, P.: Subscription Choices and Switching Costs in Mobile Telephony. Networks, Electronic Commerce, and Telecommunications (NET) Institute Working Paper, No. 07-12. www.NETinst.org.
- GUAL, J.: Integrating Regulated Network Markets in Europe. „la Caixa” Economic Paper No. 05. 2007. www.research.lacaixa.es.
- GUAL, J.–TRILLAS, F.: Telecommunications Policies: Measurement and Determinants. IESE Business School Working Paper, No. 630. 2006. <http://www.iese.edu/research/pdfs/DI-0630-E.pdf>.
- HAHN, R. W.–LITAN, R. E.: The Myth of Network Neutrality and What We Should Do About It. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. RP 06-33. www.aei-brookings.org.
- HAHN, R. W.–TETLOCK, P. C.: Has Economic Analysis Improved Regulatory Decisions? AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 07-08. www.aei-brookings.org.
- HAHN, R. W.–WALLSTEN, S. J.: The Economics of Net Neutrality. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. RP 06-13. www.aei-brookings.org.
- HARKER, M.–PRICE WADDAMS, C.: Introducing Competition and Deregulating the British Domestic Energy Markets: A Legal and Economic Discussion. CCP Working Paper, No. 06-20. www.ccp.uea.ac.uk.
- HARRINGTON, W.: Grading Estimates of the Benefits and Costs of Federal Regulation. Resources for the Future Discussion Paper, No. 06-39. www.rff.org.
- HAUG, P.: Local Government Control and Efficiency of the Water Industry: An Empirical Analysis of Water Suppliers in East Germany. IWH Discussion Papers, No. 3. 2007. <http://www.iwh-halle.de/d/publik/disc/3-07.pdf>.
- HOJ, J.: Competition Law and Policy Indicators for the OECD countries. OECD Economics Department Working Papers, 2007. No. 568. [http://www.olis.oecd.org/olis/2007doc.nsf/linkto/eco-wkp\(2007\)28](http://www.olis.oecd.org/olis/2007doc.nsf/linkto/eco-wkp(2007)28).
- HOJ, J.–JIMENEZ, M.–MAHER, M.–NICOLETTI, G.–WISE, M.: Product Market Competition in the OECD Countries. Taking Stock and Moving Forward. OECD Economics Department Working Papers, No. 575. 2007. doi: 10.1787/108734233645.
- HOWELL, B.: A Pendulous Progression: New Zealand’s Telecommunications Regulation 1987–2007. New Zealand Institute for the Study of Competition and Regulation (ISCR) Research Paper, November, 2007. http://www.iscr.org.nz/f378,10548/10548_Pendulous_Progress_v_4_12_Nov.pdf.

- HOWELL, B.: An Institutional Economics Analysis of Regulatory Institutions in the Telecommunications Sector. New Zealand Institute for the Study of Competition and Regulation (ISCR) Research Paper Oct. 2006. http://www.iscr.org.nz/f158,3455/3455_2006-12-14_Economic_Analysis_of_Regulatory_Institutions_in_the_Telecommunications_Sector_Bronwyn_Howell_.pdf.
- HUCK, S.–RUCHALA, G. K.–TYRAN, J.-R.: Competition Fosters Trust. CEPR Discussion Paper, No. 6009. 2006. www.cepr.org/pubs/dps/DP6009.asp.
- HYLTON, K. N.: Section 2 and Article 82: A Comparison of American and European Approaches to Monopolization Law. Boston University School of Law Working Paper, No. 06-11. <http://www.bu.edu/law/faculty/papers>.
- HYLTON, K. N.–DENG, F.: Antitrust Around the World: An Empirical Analysis of the Scope of Competition Laws and their Effects. Boston University School of Law Working Paper, No. 06-47. <http://www.bu.edu/law/faculty/scholarship/workingpapers/HyltonDeng1.html>.
- IOSSA, E.–STROFFOLINI, F.: Integration and Separation with Costly Demand Information. CMPO Working Paper Series, No. 07/167. <http://www.bris.ac.uk/Depts/CMPO/working-papers/wp167.pdf>.
- JACKSON, H. E.–GKANTINIS, S.: Markets as Regulators: A Survey. Harvard Law & Economics Discussion Paper, No. 579. 2007. http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/.
- JAMASB, T.–POLLITT, M.: Incentive Regulation of Electricity Distribution Networks: Lessons of Experience from Britain. Cambridge Working Papers in Economics (CWPE), No. 0709. 2007. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0701.pdf>.
- JOSKOW, P. L.–TIROLE, J.: Reliability and Competitive Electricity Markets. CEPR Discussion Papers, No. 6121, 2007. <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP6121.asp>.
- JOSKOW, P. L.: Competitive Electricity Markets and Investment in New Generating Capacity. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 06-14. www.aei-brookings.org.
- KAHN, A. E.: Telecommunications from Regulation to Antitrust. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, RP 06-21. www.aei-brookings.org.
- KAPLOW, L.–SHAPIRO, C.: Antitrust. NBER Working Paper, No. 12867. 2007. <http://www.nber.org/papers/w12867>.
- KESTER, J. C. P.–MORCH, A.–PARSONS, J.: Comparative Analyses of Regulation and Market Conditions in Europe. Energy Research Centre of the Netherlands (ECN-M-07-111; October 2007). <http://www.ecn.nl/publications/default.aspx?nr=ECN-M-07-111>.
- KOX, H.–NORDAS, H. K.: Services Trade and Domestic Regulation. OECD Trade Policy Working Papers, No. 49. 2007. doi: 10.1787/154365452587.
- LANG, C.–SCHWARZ, H.-G.: The Rise in German Wholesale Electricity Prices: Fundamental Factors, Exercise of Market Power, or Both? IWE Working Paper, No. 02. 2006. <http://www.phil.uni-erlangen.de/economics>.
- LEVEQUE, F.: Merger Control: More Stringent in Europe than in the United States? Ecole des Mines de Paris – Centre d'Économie Industrielle (CERNA), November 2007. <http://www.cerna.ensmp.fr>.
- LEVINE, M. E.: Why Airlines Were Not Reregulated: Regulation, the Market, and Interest Group Cohesion. New York University Law and Economics Research Paper, No. 06-52. <http://ssrn.com/abstract=945633>.

- MANSUR, E. T.: Measuring Welfare in Restructured Electricity Markets. NBER Working Paper, No. 13509. 2007. <http://www.nber.org/papers/w13509>.
- MANSUR, E. T.–OLMSTEAD, S. M.: The Value of Scarce Water: Measuring the Inefficiency of Municipal Regulations. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 06-01. www.aei-brookings.org.
- NAUGES, C.–VAN DEN BERG, C.: How Natural are Natural Monopolies in the Water Supply and Sewerage Sector? Case Studies from Developing and Transition Economies. World Bank Policy Research Working Paper, No. 4137. 2007. <http://econpapers.repec.org/paper/wbkwbrwps/4137.htm>.
- NEARY, P. J.: Measuring Competitiveness. IMF Working Paper, No. 06/209. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp06209.pdf>.
- NEWBERY, D.: What Are the Issues in Mergers and Acquisitions Arising from Electricity Market Restructuring. European University Institute, RSCAS Working Paper 2007/01. <http://cadmus.iue.it/dspace/index.jsp>.
- NICHOLSON, M. W.–SOKOL, D. D.–STIEGERT, K. W.: Technical Assistance for Law & Economics: An Empirical Analysis in Antitrust/Competition Policy. University of Wisconsin Legal Studies Research Paper, No. 1025. 2006. <http://ssrn.com/abstract=917909>.
- PAIVA, C.–MOITA, R.: Political Price Cycles in Regulated Industries: Theory and Evidence. IMF Working Paper, No. 06/260. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp06260.pdf>.
- PITTMAN, R. W.: Consumer Surplus as the Appropriate Standard for Antitrust Enforcement. EAG Discussion Paper, No. 07-9. <http://ssrn.com/abstract=996643>.
- PITTMAN, R. W.–DIACONU, O.–SIP, E.–TOMOVA, A.–WRONKA, J.: Will the Train Ever Leave the Station? The Private Provision of Freight Railway Service in Russia and Central and Eastern Europe. EAG Discussion Paper, No. 07-5. <http://ssrn.com/abstract=956894>.
- POLLITT, M.: The Arguments for and Against Ownership Unbundling of Energy Transmission Networks. Cambridge Working Papers in Economics (CWPE) 0737. 2007. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0714.pdf>.
- RAE, D.–VOGT, L.–WISE, M.: Boosting Competition in Ireland. OECD Economics Department Working Papers, No. 491. 2006. doi: 10.1787/741520025080.
- RUIJS, A.: Welfare and Distribution Effects of Water Pricing Policies. FEEM Working Paper, No. 92. 2007. <http://www.feem.it/Feem/Pub/Publications/WPapers/default.htm>.
- SCHERER, F. M.: Technological Innovation and Monopolization. John F. Kennedy School of Government – Harvard University Faculty Research Working Papers Series, 07-043. <http://ksgnotes1.harvard.edu/Research/wpaper.nsf/rwp/RWP07-043>.
- SEGAL, I. R.–WHINSTON, M. D.: Public Vs. Private Enforcement of Antitrust Law. A Survey. Stanford Law and Economics Olin Working Paper, No. 335. 2006. <http://ssrn.com/abstract=952067>.
- SHAPIRO, S.: Assessing the Benefits and Costs of Regulatory Reforms: What Questions Need to be Asked. AEI-Brookings Regulatory Analysis 07-01. www.aei-brookings.org.
- SPAGNOLO, G.: Leniency and Whistleblowers in Antitrust. CEPR Discussion Paper, No. 5794. 2006. www.cepr.org/pubs/dps/DP5794.asp.
- STENNEK, J.–TANGERAS, T.: Competition vs. Regulation in Mobile Telecommunications. CEPR Discussion Paper, No. 6073. 2007. www.cepr.org/pubs/dps/DP6073.asp.
- THATCHER, M.: Regulatory Agencies, the State and Markets: A Franco-British Comparison. European University Institute, RSCAS Working Paper. 2007/17. <http://cadmus.iue.it/dspace/index.jsp>.

- VELJANOVSKI, C.: The Economics of Law. Institute of Economics Affairs Hobart Paper, No. 157. 2006. <http://ssrn.com/abstract=935952>.
- VIANI, B. E.: Consequences of Vertical Separation and Monopoly. Evidence from the Telecom Privatizations. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 06-20. www.aei-brookings.org.
- WIENER, J. B.: Better Regulation in Europe. AEI-Brookings Joint Center Working Paper, No. 06-26. www.aei-brookings.org.
- WILLS-JOHNSON, N.: Competition Policy and Railway Investment in Australia. Curtin University of Technology, Planning and Transport Research Centre Working Paper, No. 12. 2007. <http://ssrn.com/abstract=965608>.
- WILLS-JOHNSON, N.: Separability and Subadditivity in Australian Railways. Curtin University of Technology, Working Paper Series January 2007. <http://ssrn.com/abstract=961530>.
- WILSON, C. M.: Markets with Search and Switching Costs. CCP Working Paper, No. 06-10. www.ccp.uea.ac.uk.

III. SZERVEZETEK, PORTÁLOK A VERSENY ÉS A SZABÁLYOZÁS KUTATÁSI TERÜLETÉN

Átfogó internetportálok

- Encyclopedia of Law and Economics Online, <http://encyclo.findlaw.com/tablebib.html>.
- FindLaw: Law and Economics Resources, <http://lawecon.lp.findlaw.com/>.
- German Working Papers in Law and Economics, <http://www.bepress.com/gwp/default/>.
- Global Competition Review (GCR), Law Business Research London, <http://www.globalcompetitionreview.com/news/frontpage.cfm?CFID=854320&CFTOKEN=45338348>.
- Law and Economics links (University of Chicago Law School), <http://www.law.uchicago.edu/Lawecon/links.html>.
- OECD Competition Law and Policy, http://www.oecd.org/about/0,3347,en_2649_34685_1_1_1_1_1,00.html.
- OECD Regulation and Sectors, http://www.oecd.org/about/0,3347,en_2649_34753_1_1_1_1_1,00.html.
- OECD Regulatory Reform, http://www.oecd.org/about/0,3347,en_2649_37421_1_1_1_1_37421,00.html.
- Versenypolitikai, versenyjogi linkgyűjtemény, <http://versenypolitika.lap.hu>.
- World Bank Regulation and Institutional Design, <http://go.worldbank.org/65STCW8P60>.
- World Bank Worldwide Governance Indicators (WGI), <http://info.worldbank.org/governance/wgi2007/>.

Kutatóhelyek

- AEI (American Enterprise Institute) – Brookings Joint Center for Regulatory Studies, <http://www.aei.org/research/projectID.10/project.asp>.
- Australian National University, Regulatory Institutions Network (RegNet), <http://www.regnet.anu.edu.au/>.

- Bradford University, Indicators of Regulatory Quality Project, <http://www.brad.ac.uk/irq/>.
- Cambridge–MIT Institute Electricity Policy Research Group (EPRG), <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/index.html>.
- Centre for Economic Policy Research (CEPR, London), Industrial Organization, <http://www.cepr.org/research/Areas/webIO.htm>.
- Florence School of Regulation (FSR) European University Institute Firenze, <http://www.iue.it/RSCAS/Research/FSR/>.
- Lear – Laboratorio di economia, antitrust, regolamentazione, Roma <http://www.learlab.it/>.
- London Business School, Global Communications Consortium (GCC), <http://www.london.edu/gcc.html>.
- London School of Economics and Political Science, Centre for Analysis of Risk and Regulation (CARR), <http://www.lse.ac.uk/collections/CARR/Default.htm>.
- MTA Jogtudományi Intézet Infokommunikációs Jogi Centrum (IJC), <http://www.ijc.hu/FO.HTM>.
- National Bureau of Economic Research (NBER, Cambridge, Massachusetts) Papers in Industrial Organization, <http://papers.nber.org/papersbyprog/IO.html>.
- National Regulatory Research Institute (NRRI), Lanham, <http://nrri2.org/>.
- New York University School of Law, Center for Law, Economics and Organization, <http://www.law.nyu.edu/centers/laweconomics/>.
- New Zealand Institute for the Study of Competition and Regulation (ISCR), <http://www.iscr.org.nz/>.
- Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Informatikai és Kommunikációs Jogi Kutatóintézet, <http://cyberlaw.ajk.pte.hu/kiaikjh.html>.
- Regulatory Policy Institute, Oxford, <http://rpieurope.org/>.
- Rutgers University Center for Research in Regulated Industries (CRRI), <http://crri.rutgers.edu/>.
- Tilburg University, Tilburg Law and Economics Center (TILEC), <http://www.tilburguniversity.nl/tilec/>.
- Université Toulouse 1 Sciences Sociales, Institute d'Économie Industrielle (IDEI), <http://idei.fr/wp.php>.
- University of Amsterdam, Economics Network for Competition and Regulation (ENCORE), <http://www.encore.nl>.
- University of Bath Centre for the Study of Regulated Industries (CRI), <http://www.bath.ac.uk/cri/>.
- University of Chicago Law School, John M. Olin Program in Law & Economics, <http://www.law.uchicago.edu/Lawecon/>.
- University of East Anglia, Centre for Competition Policy (CCP), <http://www.ccp.uea.ac.uk>.
- University of Florida Public Utility Research Center (PURC), <http://www.cba.ufl.edu/purc/>.
- University of Manchester Centre for Regulation and Competition (CRC), <http://www.competition-regulation.org.uk/>.
- University of Saarland Center for the Study of Law and Economics (CSLE), <http://www.uni-saarland.de/fak1/fr12/csle/>.
- Warwick Business School, Centre for Management under Regulation (CMUR), <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/research/cmur>.

A SZERZŐKRŐL

- BÁLINT ÉVA az MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának 1991 óta könyvtárosa, 2005 óta vezetője. Tanulmányait az ELTE TKF könyvtárszakán végezte, diplomamunkáját a *Közgazdasági információforrások az interneten* témakörében készítette 1999-ben, ami azóta is referenciaként szolgál a Magyar Elektronikus Könyvtárban. 2001-ben elvégezte a Benedict School információbróker tanfolyamát. Érdeklődése középpontjában az információközvetítés hatékony formáinak kialakítása és a közgazdasági információk elektronikus/online lelehelyeinek felkutatása és szolgáltatása áll.
- CSORBA GERGELY a Gazdasági Versenyhivatal vezető közgazdásza és az MTA KTI tudományos munkatársa.
- KISS ANDRÁS a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont kutató munkatársa és a CEU Közép-európai Egyetem közgazdaságtudományi doktori iskolájának hallgatója. Kutatási témái a monopólium- és piacszabályozás közgazdaságtana, a hálózatos szolgáltatások árszabályozása és az energiapiaci modellezés.
- KISS FERENC LÁSZLÓ 1972 és 1986 között a Bell Canada, 1986 és 1994 között pedig az amerikai Bellcore (Bell Communications Research) közgazdászutatója, 1990 és 2006 között az International Telecommunications Society egyik igazgatója, 1988–1989-ben a Magyar Posta egyik világbanki projektjén dolgozik, 1992 és 1994 között a Matáv, majd 1995 és 2002 között a Hírközlési Főfelügyelet vezető közgazdasági főtanácsadója, 2004 óta a Pannon Egyetem e-gazdaságtan tanszékének a vezetője. 1987 óta folytat nemzetközi közgazdasági, infokommunikációs és energiapiari tanácsadói tevékenységet Észak- és Dél-Amerikában, Európában, Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandon. Ügyfelei között számos kormány és világcég található. A szabályozás gazdaságtanával 1974 óta foglalkozik. Nagyszámú nemzetközi publikáció szerzője.
- KISS KÁROLY MIKLÓS egyetemi adjunktus, tanszékvezető-helyettes, Pannon Egyetem. Fő kutatási területei: közszolgáltatások szabályozása, hálózatos javak szabályozása (főképpen a hálózatok összekapcsolási kérdései és szabályozása), az információ közgazdaságtana, információs aszimmetria. A távközlési és postai iparágat érintő számos – többek között a Nemzeti Hírközlési Hatóság (korábban Hírközlési Főfelügyelet), Gazdasági Versenyhivatal, szakminisztérium (KÖVIM), Magyar Posta Rt. számára készülő – kutatásban vett részt.

- KOÓS GÁBOR az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 2006-ban. Ezt követően az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetemen LL.M fokozatot szerzett (Vergleichende Staats- und Rechtswissenschaften). Jelenleg az ELTE nemzetközi magánjog és európai gazdasági jogi tanszékének doktorandusza. A doktori dolgozatát az európai vasúti teherszállítási piac megnyitásának kérdéseiről írja, amelyet a Friedrich-Schiller Egyetemen Jénában kíván megvédeni. Főbb érdeklődési és kutatási területei a tágabban vett európai közigazgatási jogi és alkotmányjogi, adójogi, versenyjogi és állami támogatásokkal kapcsolatos kérdések.
- PAIZS LÁSZLÓ 2001 óta dolgozik tudományos segédmunkatársként a Közgazdaságtudományi Intézetben, és 2004-től tagja a Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontjának. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd a Közép-európai Egyetem közgazdaságtani és politikatudományi szakjain végezte. Disszertációjának témája a dízel jövedékiadóverseny Európában. Kutatási területei közé tartozik a hálózati energiaszolgáltatások szabályozása és az energiapiacok modellezése. E témákban több alkalommal végzett szakértői tevékenységet a Magyar Energia Hivatal és a Gazdasági Versenyhivatal számára.
- SZOLNOKI PÁLMA elsőéves a Budapesti Corvinus Egyetem gazdálkodástani doktori iskolájában környezetgazdaságtan specializáción. 2005 óta kutató munkatárs az egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontjában. Fő kutatási területe a villamosenergia-piacok működése, piaci modellek vizsgálata. Az elmúlt évben a villamosenergia-piaci liberalizáció kifizetőkre gyakorolt várható hatásával, illetve az áramkimaradásokkal járó károk számszerűsítésével foglalkozott.
- TÓTH ANDRÁS ISTVÁN a Közép-európai Egyetem hallgatója. 2005 óta a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont ösztöndíjasa, majd kutató munkatársa. Az elmúlt években elsősorban a villamosenergia-piacokon megfigyelhető piachatalmi problémákkal, a liberalizációs folyamat kifizetőkre gyakorolt hatásaival foglalkozott. Kutatásai kiterjednek az energiaellátás biztonságát befolyásoló tényezők vizsgálatára is.
- VALENTINY PÁL tudományos főmunkatárs és kutatócsoport-vezető a MTA Közgazdaságtudományi Intézetében. Fontosabb kutatási területei: szabályozott piacok elmélete, hálózatos közszolgáltatások szabályozásának és privatizálásának kérdései, valamint a versenyszabályozás közgazdasági problémái. Foglalkozik továbbá az állami megrendelések, az innovációs politikák és a vállalatirányítás, az infokommunikációs technológiák és a gazdasági növekedés kérdéseivel is. Oktatóként különböző időszakokban a Budapesti Műszaki Egyetem, a Corvinus Egyetem, a Rajk László

---

ló Kollégium, a Láthatatlan Kollégium és az Erasmus Kollégium foglalkoztatta. Tanácsadóként a Hírközlési Főfelügyelettel (1995–2003) és a Magyar Államvasutakkal (1997–2002) állt kapcsolatban szabályozási és vállalatátalakítási kérdésekben. Versenyszabályozási kérdésekben alkalmanként a Gazdasági Versenyhivatal számára dolgozik. A Fővárosi Önkormányzatnak privatizációs stratégiák kidolgozásában nyújtott segítséget. Tagja volt a Magyar Villamossági Művek Zrt. (1994–1998) és a Fővárosi Gázművek Zrt. (1993–2007) igazgatóságának.

- VINCE PÉTER a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1971-ben végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elméleti közgazdasági szakán. 1996-ban lett a közgazdaságtudományok kandidátusa. Kutatási területei: a magyar gazdaság szervezeti, szerkezeti, intézményi és vállalatirányítási kérdései, az energiapolitika és -gazdálkodás, a privatizáció, a közüzemek szabályozása, valamint az ezekkel összefüggő nemzetközi tapasztalatok, a vállalati viselkedés, az innovációs és alkalmazkodóképesség, a versenyképesség, az ipar szervezeti rendszere, a vállalatfelvásárlás és tulajdonosi irányítás kérdései a piacgazdaságban.

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány on-line elérhető az econ.core.hu címen

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztette: Patkós Anna
A kötetet tervezte: Környei Anikó
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Nyomdai munkák: ETO-Print Kft.
Felelős vezető: Magyar Árpádné

ISBN 978-963-9796-09-6